

UDK: 159.5.6/6

Azimjon ABDULLAYEV,
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi
E-mail: abdullayevazimjon@mail.ru

Siyosiy fanlar doktori, professor R. Jo'rayev taqrizi asosida

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF PROVIDING HARMONY OF RELIGIOUS AND SECULAR CULTURE DURING GLOBALIZATION

Аннотация

This article discusses the theoretical and methodological problems of ensuring the harmony of religious and secular culture in today's era of globalization. Examples from the experience of foreign countries on this issue are given.

Key words: Ideological mechanism, procedure, social values, tolerance, western civilization.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГАРМОНИИ РЕЛИГИОЗНОЙ И СВЕТСКОЙ КУЛЬТУРЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются теоретико-методологические проблемы обеспечения гармонии религиозной и светской культуры в современную эпоху глобализации. Приведены примеры из опыта зарубежных стран по данному вопросу.

Ключевые слова: Идеологический механизм, процедура, социальные ценности, толерантность, западная цивилизация.

GLOBBALASHUV DAVRIDA DINIY VA DUNYOVIY MADANIYAT UYG'UNLIGINI TA'MINLASHNING NAZARIY-METODOLOGIK MUAMMOLARI

Аннотация

Mazkur maqolada bugungi globalashuv davrida diniy va dunyoviy madaniyat uyg'unligini ta'minlashning nazariy-metodologik muammolari xususida so'z yuritilib. Ushbu masalaga doir xorijiy davlatlar tajribasidan misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Mafkuraviy mexanizm, protsedura, ijtimoiy qadriyatlar bag'rikenglik, g'arb sivilizatsiyasi.

Kirish. Tarixiy xotiraga mansub insoniyat tarixiga nazar tashlasak, dindorlik insoniyat tarixini boshidan oxirigacha to'liq qamrab olganligini ko'ramiz. Din barham topdi, deb necha marta aytilmasin, u allaqachon dunyo hayotining asosiy shakllantiruvchi omillaridan biri hisoblanadi. Dinning xalqlar hayotidagi ahamiyati shunchalik kattaki, asoslarini tushunmay turib, o'sha dinlarga ergashuvchi xalqlar madaniyati haqida to'liq tasavvur hosil qilib bo'lmaydi. Dinni tasvirlash oson ish emas. Bizningcha, dinning belgilovchi vazifasi uning ijtimoiyligini shakllantirishda, ya'ni insoniy munosabatlarni tartibga solishdadir. Chunki "din" so'zining etimologik asl ma'nosi ham "birlashtirish", "bog'lanish", "Munosabatlar o'rnatish" degan ma'noni anglatadi [1]. Din odamlarning birligini va tashkilotini tashkil etuvchi mafkuraviy mexanizmdir. Dinning mohiyati muqaddas asosiy ijtimoiy qadriyatlarni tan olishdan iborat. Dinning madaniyatdagi rolini har bir madaniyatning tizimli omili sifatida belgilash mumkin. Din eng murakkab ijtimoiy hodisalardan biridir. Ko'pgina olimlar dinning ma'nosini tushuntirishga harakat qilishgan.

Insoniyat tarixi davomida odamlar hayotni barqarorlik, o'zgarimaslik, abadiylik va muqaddaslik uchun qidirdilar. Turli dinlar bu izlanishga javob bo'lganga o'xshaydi. Din inson qalbidan kelib chiqadigan dunyo, Bu inson hayotining ko'plab sohalarini tartibga soluvchi me'yoriy tuzilmadir, chunki u o'z mazmunini turli xil narsalardan to'playdi. Din inson qalbi ehtiyoj va intilishlarining kesishishi timsolida inson hayotining to'liqligini aks ettiruvchi kategoriya sifatida ham qaraladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Din odamlar jamoasining barqarorligini ta'minlovchi uslubiy mexanizm bo'lib, unga muqaddas aloqani izlash va ochishda erishiladi. Din marosimlarga asoslanadi. Protседura - bu shaxsning ijtimoiy faoliyatini qat'iy nazorat qiluvchi qoidalar to'plami. Hukumat va fuqarolik jamiyati institutlari paydo bo'lgunga qadar bu tartib odamlar munosabatlarini tartibga solish va jamoat tartibini saqlashga yordam berdi. Rivojlangan dinlarning umumiy manfaatlari nizolarsiz yashashdir. Birinchi monoteistik din bo'lgan iudaizm ham nizolarni jamoa asosida hal qilish tamoyili qabul qilingan. Diniy birlashma jamoat o'rtasida totuvlikda

yashashga intilishi va tinch-totuv yashashning kafolati bo'lishi mumkin bo'lgan darajada namoyon bo'ladi. "Din tinch hayotning mazmunidir. Tinchlik g'oyasi din orqali keng tarqalgan" [2]. Har qanday jamoatning barqaror, uzluksiz, uzluksiz rivojlanishi va faoliyat yuritishining asl sababi ko'p jihatdan uning a'zolarining ijtimoiy jihatdan munosib, maqsadli faoliyatiga bog'liq ekani har kimga ayon.

Inson hayoti doirasidan tashqaridagi ba'zi bir kelib chiqishining ochilishi dinning mavjudligi uchun zaruriy shartdir. To'g'ri, jamiyatda insonning hayotiy savollari ko'p. Endi esa xudoga, dinga e'tiqodsiz yechim topish qiyin, balki imkonsizdir. Bu abadiy muammolar va ular inson tabiatining belgilaridir. Shuning uchun ular dinning har qanday davrida, jamiyatning har qanday turida alohida o'rin tutadi. Siyosatdagi din dastlab din hukumat va davlat bilan yaqin aloqada yashagan. Masalan, ko'pgina bronza davri madaniyatlarida siyosiy va marosim yoki diniy faoliyatni ajratish qiyin edi. Qadimgi Sharq sivilizatsiyalarida diniy tashkilotlar davlat boshqaruvida bevosita ishtirok etgan. Biz buni O'rta asrlar Yevropa tarixida uchratamiz. Yangi asrning buyuk ma'naviy inqilobidan keyingina Yevropadagi vaziyat butunlay boshqacha bo'ladi. Uyg'onish davrida boshlangan o'zgarishlar natijasida Yevropa ijtimoiy va madaniy hayoti asta-sekin cherkov nazorati va uning qattiq nazoratidan qutula boshladi. Bu jarayon islohot natijasida jadallashib, jadallashib bormoqda. Madaniyatning dunyoviylik tamoyiliga o'tishi siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy qadriyatlardan foydalanishning kengayishi, ilmiy tadqiqot va texnik ijodkorlikning jadal rivojlanishi bilan birga kechdi [3]. Dinning jamiyat va shaxsga ta'sirining yo'qolishi cherkovning hukumatdan, davlatdan ajralib ketishiga olib keldi, buning natijasida u siyosiy tuzilmalardan xususiy mulkka, ya'ni davlatdan fuqarolik jamiyatiga o'tdi. G'arb insoniyati huquqiy davlat boshqaruvi shakliga o'tish davrida Sharq hali ham muqaddas va nopok (oddiy kundalik), Diniy va dunyoviy tashabbuslar qaynayotgani ko'rinib turibdi. Bunga islom olami va Xitoyning buyuk madaniyatlarida dalil keltirish mumkin. Xristianlik va buddizm bilan solishtirganda, boshqa bir dunyo dini bo'lgan Islom odamlarning kundalik hayotida ko'proq ishtirok etadi.

Shuning uchun ham din va siyosat, diniy tashkilotlar va davlat idoralari o'rtasidagi munosabatlar islom dinida chuqur ildiz otgan.

Tarixiy xotiraga mansub insoniyat tarixiga nazar tashlasak, dindorlik insoniyat tarixini boshidan oxirigacha to'liq qamrab olganini ko'ramiz. Din barham topdi, deb necha marta aytilmasin, u allaqachon dunyo hayotining asosiy shakllantiruvchi omillaridan biri hisoblanadi. Dinning xalqlar hayotidagi ahamiyati shunchalik kattaki, asoslarini tushunmay turib, o'sha dinlarga ergashuvchi xalqlar madaniyati haqida to'liq tasavvur hosil qilib bo'lmaydi. Dinni tasvirlash oson ish emas. Bizningcha, dinning belgilovchi vazifasi uning ijtimoiyligini shakllantirishda, ya'ni insoniy munosabatlarni tartibga solishdadir. Chunki "din" so'zining etimologik asl ma'nosi ham "birlashtirish", "bog'lanish", "munosabatlar shakllanishi" ma'nolarini bildiradi [4]. Din odamlarning birligini va tashkilotini tashkil etuvchi mafkuraviy mexanizmdir. Dinning mohiyati muqaddas asosiy ijtimoiy qadriyatlarini tan olishdan iborat.

Dinning madaniyatdagi rolini har bir madaniyatning tizimli omili sifatida belgilash mumkin. Din eng murakkab ijtimoiy hodisalardan biridir. Ko'pgina olimlar dinning ma'nosini tushuntirishga harakat qilishgan. Dinga oid maqola va ilmiy ishlar soni kam. Vaholanki, "dinning kelib chiqishi va chuqur ma'nosi xalq ko'zidan yashiringan". Qo'rquv, sevgi, ajdodlarga hurmat va boshqalar yo'q. Diniy e'tiqod mustaqil manba bo'lishi mumkinligi aniq. Dinning aniq va aniq ta'rifini berish juda qiyin. "Din" (lotincha) atamasiga kelsak, u tom ma'noda "bog'lash", "ikkinchil qaytish" degan ma'noni anglatadi. Sitseron asarlarida "din" so'zi xalqning ibtidoiy ko'r-ko'rona e'tiqodiga qarshi tushuncha sifatida qo'llaniladi. Bundan kelib chiqadigan yagona xulosa shuki, din hech qanday e'tiqodni anglatmaydi, faqat insonni muqaddas, boqiy, ajralmas qadriyatlar bilan bog'laydigan e'tiqod turidir. E'tiqod dinning asosiy omili, uning mazmunidir. Ishonch aloqa kabi tushunchalar bilan bog'liq. Lekin bu yerda biz dinga ta'rif berishdagi qiyinchiliklar kabi ko'plab to'siqlarga duch kelamiz. Biroq jamiyatda diniy e'tiqodlarning tartibga solish funksiyasi birinchi o'rinda turadi, degan ma'lum fikr mavjud. Boshqacha aytganda, bu qarash dinning ham, e'tiqodning ham ijtimoiy rolini belgilashga intiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Inson guruhleri to'qnashuvlarsiz yashay olmaydi. Birinchi insonlar uyushmalari zo'ravonliksiz, "hamma uchun urush"siz bo'lmaga. Odamlar birlashib, bir-birlari bilan bog'lansa, ular bo'linadi va ajralib ketadi. Bunday og'ir davrda qurbonliklar odamlarning salbiy sifatlarini – qon to'kish "ehtirosini" bostirishning yagona vositasi hisoblanadi. Ya'ni, dinning asosiy ko'rinishlaridan biri bo'lgan qurbonlik qilish jamiyatni parchalanish va parchalanishdan himoya qiluvchi mexanizm edi. Xuddi shunday, dinning o'zida ham bu xususiyatni topamiz, ya'ni din odamlar o'rtasidagi zo'ravonlikning buzg'unchi kuchlariga qarshi turish orqali dunyoga tinchlik, totuvlik va ezgulik olib kelishni maqsad qilgan.

Insoniyat tarixi davomida odamlar hayotni barqarorlik, o'zgarimaslik, abadiylik va muqaddaslik uchun qidirdilar. Turli dinlar bu izlanishga javob bo'lganga o'xshaydi. Din inson hayotining ko'p jabhalarini tartibga soluvchi me'yoriy tuzilmadir, chunki u ko'p narsalardan o'z mazmunini jamlagan inson ruhi olamidir. Din inson qalbi ehtiyoj va intilishlarining kesishishi timsolida inson hayotining to'liqligini aks ettiruvchi kategoriya sifatida ham qaraladi.

Har qanday jamoatning barqaror, uzluksiz, uzluksiz rivojlanishi va faoliyat yuritishining asl sababi ko'p jihatdan uning a'zolarining ijtimoiy jihatdan munosib, maqsadli faoliyatiga bog'liq ekani har kimga ayon. Insonning yolg'on hayoti doirasidan tashqaridagi ba'zi bir kelib chiqishining ochilishi dinning mavjudligi uchun zaruriy shartdir. To'g'ri, jamiyatda juda ko'p hayotiy savollar bor, lekin hozir Xudoga, dinga e'tiqodsiz yechim topish qiyin, balki imkonsizdir. Bu abadiy muammolar va ular inson tabiatining belgilaridir. Shuning uchun ular dinning har qanday davrida, jamiyatning har qanday turida alohida o'rin tutadi. Dastlab din hukumat va davlat bilan yaqin aloqada yashagan. Masalan, ko'pgina bronza davri madaniyatlarida siyosiy va marosim yoki diniy faoliyatni ajratish qiyin edi. Qadimgi Sharq sivilizatsiyalarida diniy tashkilotlar davlat boshqaruvida bevosita ishtirok etgan [5]. Biz buni O'rta asrlar Yevropa tarixida uchratamiz. Yangi asrning buyuk ma'naviy

inqilobidan keyingina Yevropadagi vaziyat butunlay boshqacha bo'ladi. Uyg'onish davrida boshlangan o'zgarishlar natijasida Yevropa ijtimoiy va madaniy hayoti asta-sekin cherkov nazorati va uning qattiq nazoratidan qutulmoqda. Bu jarayon islohot natijasida jadallashib, jadallashib bormoqda. Madaniyatning dunyoviylik tamoyiliga o'tishi siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy qadriyatlardan foydalanishning kengayishi bilan birga keladi. Bu ilmiy tadqiqot va texnik ijodning jadal rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq edi. Dinning jamiyat va shaxsga ta'sirining yo'qolishi cherkovning hukumatdan, davlatdan ajralib ketishiga olib keldi, buning natijasida u siyosiy tuzilmalardan xususiy mulkka, ya'ni davlatdan fuqarolik jamiyatiga o'tdi.

Mamlakatimizdagi diniy vaziyat tahlili shuni ko'rsatadiki, diniy birlashmalar soni ko'payib, ziyoratgohlar ko'paygan. Bugungi kunda bir qator MDH davlatlarida "Davlatning ma'naviy maskani nima?" degan savolga javob izlanmoqda. Shubhasiz, asosiy ustunlardan biri din va madaniyatdir. Bu o'rinda, albatta, yosh avlodning dindorligi, uning diniy g'oyalar va aqidlarni qabul qilishi masalasi aksaba avlod vakillariga qaraganda keskinroq bo'ladi. Ilmiy adabiyotlarda yoshlar diniy e'tiqodiga ko'ra besh guruhga bo'lingan.

1. Ular turli dinlardan xabardor, lekin ularning diniy dasturlari hali to'liq belgilanmagan.

2. O'zini "o'zbek" va shuning uchun "musulmon" deb ataydigan, lekin hali to'liq dinga kirmaganlar. Bu eng ko'p sonli guruh hisoblanadi.

3. Musulmonlarning ayrim urf-odatlarini ijro etuvchilar, musulmonlarning to'y va dafn marosimlarini o'tkazish tarafdorlari. Ularning soni yanada ortib bormoqda.

4. An'anaviy musulmonlar: ro'za tutish, namoz o'qish, musulmonchilik vazifalarini bajarishga harakat qilishi.

5. Boshqa dinga e'tiqod qiluvchilar ko'p emas: aralash nikohda tug'ilganlar, mehribonlik uylarida tarbiyalanganlar, shuningdek, turmush sharoiti tufayli boshqa dinga o'tganlar.

Tahlil va natijalar. Yevropa davlatlari barcha diniy guruhlar bilan hamkorlik qilishga tayyor, ammo hamma ham bunga moyil emas, ularda din va nafosatning katta tanlovi bor. Jamiyatning asosiy maqsadi diniy birlashmalar bilan o'z madaniyatiga mos uyg'un munosabatlar o'rnatish bo'lsa, asosiy maqsad – bag'rikenglik, ba'zan boshqalarga nisbatan bosim o'tkazishdir [6]. Yevropa Ittifoqi davlatlari shartli ravishda dunyoviy va rasmiy dinlarga bo'linadi. Yevropa va o'zbek olimlari dinlarning huquqiy maqomini piramidaga tenglashtiradilar. Piramidaning tepasida bir xil rasmiy diniga ega davlatlar joylashgan: ular Buyuk Britaniya, Daniya, Norvegiya, Gretsiya, Bolgariya, ularning cherkovlari, an'anaviy dinlar to'liq davlat tomonidan moliyalashtiriladi. Qo'shimcha ma'lumot olish uchun Norvegiyadagi diniy vaziyatni ko'rib chiqaylik. Norvegiyada din va davlat bo'linmaydi. Rasmiy dini - Evangelist-lyuteran cherkovi. Norvegiyaliklar o'z dinlarini targ'ib qilishdan manfaatdor emas va diniy tadbirlarda ishtirok etishda unchalik faol emas. Aholining 88% rasmiy dini qo'llab-quvvatlaydi va 75,7% bolalar cherkovda suvga cho'mgan. Aholining 6,2 foizi hech qanday dinga befarq va ateist emas. Mamlakatda yuz mingga yaqin musulmon bor. Norvegiya qiroli ham cherkov rahbari hisoblanadi. Diniy vaziyat uchun mas'ul bo'lgan Madaniyat va cherkov ishlari vazirligi cherkovni moliyaviy qo'llab-quvvatlashda ishtirok etadi. yepiskoplar va ruhoniylar ushbu vazirlik tomonidan tayinlanadi. Parlament a'zolarining katta qismi evangelist-lyuterandir. Qonun bo'yicha maktablarda "Xristian dinlari va dunyoqarashlari" mavzu majburiy, talaba ishtiroki talab qilinadi. Jamiyatda ushbu intizomni joriy etish bo'yicha fikrlar ikkiga bo'lingan: tarafdorlari va muxliflari bor. Ammo "Ta'lim to'g'risida"gi qonun yoshlardan nasroniylik, boshqa jahon dinlari, hayot falsafasi haqida bilishni talab qiladi. Xristian-g'arb sivilizatsiyasining madaniy merosi sifatida yuksak qadrlanadi.

Germaniya, Fransiya, Ispaniya, Avstriya, Italiya kabi dunyoviy davlatlar esa piramida o'rtasida o'zlarining an'anaviy dinlarini qo'llab-quvvatlash maqsadida turli konfessiyalarni qat'iy tasniflaydi, xristian cherkoviga imtiyozlar beriladi. Uning faoliyati Germaniya, Ruminiya, Belgiya va Chexiyada moliyalashtiriladi. Belgiya va Germaniyada diniy ta'lim maktablarda olib boriladi. Italiya, Belgiya, Polsha, Niderlandiya, Avstriya va boshqa mamlakatlarda xristian-demokratik partiyalar mavjud. Germaniya,

Gresiya, Polsha va Italiyada ruhoiylar armiyada. Ispaniya, Chexiya va Slovakiyada cherkov nikohlari qonuniy kuchga ega. Bir qator mamlakatlarda diniy jamoalar soliq imtiyozlariga ega. Shunday qilib, Yevropaning dunyoviy davlatlari siyosiy hayotda, diniy ta'lim va harbiy sohada dini ochiqdan-ochiq qo'llab-quvvatlaydi. Shu sababli, Avstriyada - o'n olti ming, Ruminiyada - yigirma ming, Chexiyada - o'n ming a'zo va hech qanday diniy an'anaga ega bo'lmagan cherkov maqomini olish, uni ro'yxatdan o'tkazish juda qiyin. ba'zi mamlakatlarda 10 va hatto 20 yil davomida axloq tamoyillariga zid bo'lmagan uyushmalar ro'yxatga olinadi. Bizda ro'yxatdan o'tishlari mumkin bo'lgan o'n kishidan iborat jamoa bor.

Go'yoki bu dunyo tashvishlarini o'ylagan yevropaliklar avlod masalasiga befarq bo'lib qolmoqda. Shuning uchun Yevropadagi asosiy muammo demografik muammodir. 1960-yilda Yevropaliklar dunyo aholisining to'rtinchi qismini,

2000-yilda oltidan birini, kelajakda esa o'ndan birini tashkil etdi. Hozirgi kunda Yevropada 20 milliondan ortiq musulmon bor. Ular nasroniylikka moslashmaydi, o'z dinini, tilini, urf-odatlarini qo'llab-quvvatlamaydi, balki davlat tilida gaplashadi, qonunga amal qiladi. Yevropaliklar esa nasroniylik qadriyatlariga to'liq singib ketishni xohlaydilar. Demografik inqiroz tufayli Yevropa musulmon davlatlarining ishchi kuchidan foydalanishga majbur. Boshqa tomondan, u ularning ma'naviy mustaqil pozitsiyasiga rozi emas. Birlashgan Millatlar Tashkiloti yevropalik musulmonlarga nisbatan irqiy va etnik adovatni taqiqlashga, terrorizm va zo'ravonlikni Islom bilan bog'lashni chek qo'yishga chaqirdi.

Xulosa va takliflar. Xullas, birinchidan, biz yer yuzida tarixning juda muhim davrida yashayapmiz. Butun dunyoda jadal globallashuv davrida biz ham milliy, mustaqil davlat qurish yo'lida ilk qadamlarni tashlamoqdamiz. Muvaffaqiyatli davlat qurish, mamlakatimiz taraqqiyoti, jahonda muhim o'rin egallashi uchun xalqimiz madaniyatini sotsiologik nuqtai nazardan chuqur tahlil qilish zarur.

Ikkinchidan, har qanday ijtimoiy tizimning mavjudligi, faoliyat yuritishi va taraqqiyoti uchun eng muhim narsalardan biri uning madaniyatidir. Afsuski, madaniyatning ahamiyatiga uzoq vaqtdan beri e'tibor berilmagan. Inson ba'zan nafas olayotgan havo va yoshi uning mavjudligi uchun qanchalik muhimligini anglab yetmaganidek, madaniy omilga ham unchalik ahamiyat bermaydi. Lekin, aslida, madaniyat insonning butun hayotini tartibga soluvchi mexanizmdir.

Uchinchidan, ko'p yillar davomida, ayniqsa, marksizm ta'sirida bo'lganlar, iqtisodiy omillarni jamiyatning hal qiluvchi omili sifatida qabul qildilar. Butun dunyo bo'ylab so'nggi o'n yilliklardagi ko'plab ilmiy tadqiqotlar bunday emasligini tasdiqlaydi. To'g'ri, inson uchun iqtisodiy omillar juda muhim. Lekin iqtisodiy omillar inson hayotining asosiy maqsadi emas. Inson tabiatan yuksak mavjudot bo'lib, uning hayotdagi missiyasi, asosiy ehtiyojlarini iqtisodiy omillar qondira olmaydi. Iqtisodiy omillar faqat yordamchi vositalardir. Qadim zamonlardan to hozirgi kungacha donishmandlar tomonidan insoniyatga singdirilgan g'oyalar zamirida shu g'oyalar o'rin olgan. Mifologik tizimmi, barcha dinlar, buyuk adabiy va san'at asarlari, jiddiy falsafiy nazariyalar insoniyatni shu g'oyalarga chorlaydi.

To'rtinchidan, yuksak madaniyatli odam uyg'unlikni his qilish qobiliyatiga ega. Shuning uchun u o'z faoliyati atrofida uyg'unlikni yaratadi. Bu uyg'unlik iqtisodiyot, siyosat va boshqa sohalarda o'z ifodasini topmoqda. U o'ziga yordam berish orqali boshqalarga muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi. Lekin madaniyat masalasida biroz sezgirroq bo'lishimiz kerak. Hozir dunyo madaniyat nima, uning mohiyati nimada ekani haqida bosh qotirmoqda. Bizningcha, bu ruh, ma'naviy va moddiy qadriyatlar insoniy qadriyatlarga zid bo'lmasligi, totuvlik va taraqqiyotga xizmat qilishi uchun madaniyatga tegishli bo'lishi mumkin.

Beshinchidan, o'zbek xalqi madaniyatining mohiyatini to'g'ri tushunish uchun unga bir necha tomondan qarashimiz kerak. Har bir madaniyat falsafiy, ma'naviy asosga ega va real hayotda konkret namoyon bo'ladi. Haqiqiy hayotdagi ko'rinishlar ikki qismga bo'linadi: biri kishilarning xulq-atvori va xarakterining namoyon bo'lishi, ikkinchisi esa amaliy ish va hayotdagi namoyon bo'lishdir.

Oltinchidan, o'zbek xalqi madaniyatining falsafiy va ma'naviy bazasi havas qiladigan darajada go'zaldir. Uning asosi ajdodlarimiz ruhidan Avesto, Qur'oni Karim, Forobiy, Ibn Sino, Naqshbandiy, Yassaviy, Najmiddin Kubro va boshqa shu kabi insonlar ruhidan kelib chiqqan [7].

Yettinchidan, insonning irodasi qanday bo'lishidan qat'i nazar, bu dunyo, bu olam ma'lum, konkret qonun bilan mavjud va faoliyat yuritadi. Haqiqat bu qonunni yaratuvchi kuchdir. Haqiqat - bu qonunning haqiqiy bilimidir. Ayni shu ma'noda, o'zbek xalqi madaniyatini shakllantiruvchi falsafa yerdagi haqiqatni anglashga, haqiqat bilan birlashishga yordam beradigan uyg'unlikni yaratishga yordam beruvchi falsafadir. O'zbek xalqi madaniyatining xamirturushi bo'lgan falsafa yer yuziga uyg'unlik keltiruvchi, ijobiy energiya olib yuruvchi falsafadir.

ADABIYOTLAR

1. Ruslanovna S. N. Organization of integrated lesson processes in primary grades, practical importance of interdisciplinary integration // American Journal of Interdisciplinary Research and Development. – 2023. – T. 18.
2. Narbekov, A. V. "Dinshunoslik asoslari." Toshkent-2012.
3. Nigmatulla o'g'li, Mamadjanov Jamshidbek. "Ijtimoiy va dunyoviy davlat tushunchasi, belgilar va ularning ilmiy-nazariy tahlili". *Образование наука и инновационные идеи в мире* 43.7 (2024).
4. Alimdjanovich Y. K. Diniylik va dunyoviylik masalasida Mahmudxo'ja Behbudiy tafakkurining mo'tadilligi // *Ijodkor O'qituvchi*. – 2023. – T. 3. – №. 28.
5. Sobirjon o'g'li B. B. Qadimgi sharq sivilizatsiyasi // *Научный Фокус*. – 2023. – T. 1. – №. 1.
6. Dilshodbek S. Diniy bag'rikenglik // *Tadqiqotlar*. – 2024. – T. 29. – №. 2.
7. Kattayev, Po'latxon. "Naqshbandiya tariqati sulolalari" *Miasto Przyszłości* 49 (2024).
8. To'xtasnov b. The idea "the state is for the people" the uzbekah cross national collective responsibility expression // *O'zbekiston milliy universiteti xabarlarlari*, 2022, [1/10] ISSN 2181-7324-y

Abdulatif ABDUMALIKOV,

Farg‘ona davlat universiteti dotsenti, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD)

E-mail: alfargoniy.uz@gmail.com

Farg‘ona davlat universiteti I.B.Siddiqov taqrizi asosida

IJTIMOYIY TARAQQIYOTNI TA‘MINLASHDA TABIAT-JAMIYAT-INSON MUNOSABATLARINI BOSHQARISHNING EKOLOGIK-AXLOQIY ASOSLARI

Аннотация

Ushbu maqolada ijtimoiy taraqqiyotni ta‘minlashda tabiat-jamiyat-inson munosabatlarini boshqarishning ekologik-axloqiy asoslari, jamiyatni ekologik barqaror rivojlantirishning ma‘naviy-axloqiy omillarini, obyektiv va subyektiv shart-sharoitlarini ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Jamiyat, ijtimoiy determinantlar, ijtimoiy ong, ekologik axloqiy normalar, ekologik xavfsizlik, ekologik axloq.

ЭКОЛОГО-ЭТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ УПРАВЛЕНИЯ ОТНОШЕНИЯМИ ПРИРОДА-ОБЩЕСТВО-ЧЕЛОВЕКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация

В данной статье научно анализируются эколого-этические основы управления отношениями природа-общество-человек, морально-этические факторы, объективные и субъективные условия экологически устойчивого развития общества в обеспечении социального развития.

Ключевые слова: Общество, социальные детерминанты, общественное сознание, экологические моральные нормы, экологическая безопасность, экологическая этика.

ECOLOGICAL AND ETHICAL PRINCIPLES OF MANAGING NATURE-SOCIETY-HUMAN RELATIONS IN PROVIDING SOCIAL DEVELOPMENT

Annotation

This article scientifically analyzes the ecological-ethical bases of managing nature-society-human relations, moral-ethical factors, objective and subjective conditions of ecologically sustainable development of society in ensuring social development.

Key words: Society, social determinants, social consciousness, ecological moral norms, ecological safety, ecological ethics.

Kirish. Asrlar davomida tarixan shakllangan barcha jamiyatlar milliy doiradagina emas, turli sivilizatsiyalar va xalqlarning madaniyati doirasida o‘zaro muloqotda bo‘lgan. O‘zga ma‘naviyat ta‘sirini aks ettira olganligi sababli ham o‘ziga xosligini saqlab qolgan. “Haёт tashqi belgilarining umumiyashuvi va birxillashuvi tendensiyalari qanchalik kuchayib borgani sari, kishilar o‘zlarining ichki dunёsini tavsiflovchi an‘analari, din, o‘z xalqining madaniyati kabi komponentlarni ko‘proq e‘zozlaydilar[1].

Tashqi hayot, dunyo qanchalik ochiq, demokratik bo‘lgani sari insonning ichki olami, perseptiv-kognitiv dunyosi ham shunchalik ochiq, demokratik bo‘lishi dardkor. Tashqi dunyodagi, jamiyatdagi demokratizm (ijtimoiy demokratizm) insonning ichki dunyosidagi, ruhiyati va qalbidagi demokratizm (kognitiv demokratizm) orqaligina qimmatlidir. Fuqarolik jamiyati haqida gap ketganida ijtimoiy ongning mazkur ichki, kognitiv demokratizmga ta‘siri, undan keyin ijtimoiy munosabatlarga bog‘liqligi nazarda tutilishi dardkor. Agar fuqarolik jamiyati inson manfaatlarini o‘zining oliy qadriyatlarini deb bilsa, undagi demokratik qadriyatlar individdagi, insondagi kognitiv demokratizm aks etishi zarur. Fuqarolik jamiyatida ushbu ikki demokratizm dialektik uyg‘unlashadi.

Fuqarolik jamiyati bilan ijtimoiy muhit dialektik rivojlanadigan fenomenlar sirasiga kiradi. Ijtimoiy makon, muhit ongga qanday ta‘sir etsa, ong ham muhitga, ijtimoiy makonga shunday ta‘sir etadi. Biroq ijtimoiy makon, muhit obyektiv borliq sifatida ta‘sir etadi, ong esa subyektiv fenomen tarzida insonni obyektiv borliqni o‘zgartirishga yetaklaydi. Obyektivlik va subyektivlikning uyg‘un kelishi sotsial tizimning yaxlit voqelik sifatida, inson va jamiyat hayoti umumiy qonunlarga muvofiq rivojlanishidan darak beradi. Ularni bir-biriga qarshi, antipod qilib qo‘yish mumkin emas, gnoseologik izlanishlar ular o‘rtasidan farq, tafovut qidiradi. Aslida bunday izlanishlar ham inson va jamiyat hayoti umumiy qonuniyatlarga muvofiq rivojlanishini mutlaq rad etmaydi. To‘g‘ri, inson ongi beorom izlanishga, yangi-

yangi muammolar va ularning yechimlarini topishga moyil, uni har diom ham tayyor postulatlar, yechimlar qoniqtiravermaydi. Yangilik, betakrorlik, o‘z “Men”ni izlash subyektiv fenomenning sotsiokreativ mohiyatidir.

Ekologik madaniyat bo‘lajak mutaxassisning tabiatga oqilona munosabatda bo‘lishining rivojlanish darajasini ko‘rsatadi va aniq tashkil etilgan bilimlilik simbiozini, tabiiy jarayonlarni baholash va tartibga solish, bu boradagi har qanday vazifaga ijodiy yondashish va aniq yo‘naltirilgan maqsadga muvofiq ravishda vaziyatga ko‘ra harakat qilib, o‘z rejasini amalga oshirishni ifodalaydi. Talabalar ekologik madaniyati tabiatga estetik va aksiologik munosabatda bo‘lishni ham nazarda tutadi. Talabalar ekologik madaniyatining asosiy, bir-biriga bog‘liq tizimli tarkibiy qismlari ehtiyojga asoslangan, kognitiv, tashkiliy-faoliyatga oid va ergonomik jihatlarini tadqiq etish uzliksiz jarayon hisoblanadi. Shuningdek, talabalarning ekologik madaniyat elementlariga bo‘lgan talablarini inobatga olgan holda, ularni tiklash va rivojlantirishga e‘tibor qaratish, talabalarni ulardan bahramand qilishda madaniy muassasalarni keng jalb qilish, ekologik ta‘lim-tarbiya va targ‘ibot-tashviqot olib borishning institutsional tizimini takomillashtirish, ularni sifat jihatidan yuqori bosqichga chiqarishning zamonaviy jihatlarini ochib berilgan.

Jamiyatni ekologik barqaror rivojlantirishning ma‘naviy-axloqiy omillarini, obyektiv va subyektiv shart-sharoitlarini ilmiy tahlil qilish insoniyat sivilizatsiyasi istiqbollarini belgilab beradi.

Mamlakatimizda fuqarolar hayoti uchun zarur ekologik xavfsiz muhitni ta‘minlash, tabiatni muhofaza qilish va tabiat resurslaridan samarali foydalanish, milliy davlat hududida “tabiat-jamiyat-inson” tizimi munosabatlarini muvofiqlashtirish ishlari keng amalga oshirilmoqda. Globallashuv sharoitida barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot va ekologik xavfsizlikni ta‘minlash masalalariga alohida e‘tibor qaratilmoqda”[2]. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, ekologik xavfsizlikni ta‘minlash institutsional tizimini ijtimoiy-falsafiy jihatdan tadqiq etish hamda

ilmiy-nazariy ahamiyatga ega bo'lgan xulosalarni ishlab chiqish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Materiallar va metodlar. Ma'lumki, "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini oqilona boshqarishning dastlabki nazariy-metodologik asoslari Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"da, keyinchalik Sharq uyg'onish davri mutafakkirlari, xususan, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayxon Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqalarning ijtimoiy-falsafiy qarashlarida keng yoritilgan va ular bugun ham, tarixiy ma'naviy meros sifatida, muhim nazariy-metodologik, ilmiy-amaliy, pedagogik-didaktik ahamiyat kasb etib kelmoqda.

Jamiat taraqqiyotining har bir bosqichida inson va tabiat munosabatlariga turli uslubiy yondoshuvlar, muqobil ilmiy qarashlar, baholash mezonlari shakllangan bo'lib, uning sabablarini ekologik ongning darajalari, paradigmalari o'zgarishidan qidirish kerak. Lekin, ijtimoiy munosabatlar mohiyatini, rivojlanish darajasini baholaydigan mezonlar tarkibida ekologik axloq doimo ustuvor ahamiyat kasb etgan. Masalan, Zardusht ta'limotiga ko'ra, tabiatga nisbatan qilingan har qanday vahshiylik katta gunoh hisoblangan[3] va insonning tabiatga munosabat mezonlari, uni muhofaza qilish mas'uliyati va burchining axloqiy normalari, tabiatga nisbatan qilingan har qanday jinoyat uchun jazo kodeksi ishlab chiqilgan[4].

Ayni paytda, Sharqning buyuk faylasuflari Forobiy, Beruniy, Ibn Sino va boshqa mutafakkirlar ijodida axloqning "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini boshqarishdagi roli haqidagi nazariy xulosalar, metodologik tavsiyalar, amaliy takliflar hozir ham o'z ilmiy ahamiyatini yo'qotmagan.

Ekologik axloqiy normalarning vujudga kelishi obyektiv jarayon bo'lib, konkret tarixiy ekologik vaziyat taqozosidir; ikkinchidan, "tabiat-jamiat-inson" tizimi munosabatlarini boshqarish zaruriyatiga doir muqobil ekologik axloqiy ta'limotlar jamiyat rivojlanish darajasiga mos keladi; uchinchidan, biosfera ekologik muvozanati, tabiatni muhofaza qilish ma'naviy-axloqiy normalar faoliyati uchun obyektiv shart-sharoitlarni va subyektiv omillar tizimini taqozo qiladi; to'rtinchidan, "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini haqidagi tarixiy merosni ijodiy rivojlantirish, uning samarali usul-vositalariga bog'liqdir.

"Tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini, muqarrar ravishda, ekologik axloqiy normalalar bilan determinlashgan bo'ladi. Ayniqsa, ekologik xavfning globallashtirish ketishi, umuminsoniy ekologik qadriyatlarini ustuvorlashtirmoqda. Buni obyektiv qonuniyat tarzida e'tirof etish zarur.

Darhaqiqat, "turli qadriyatlarining umuminsoniy negizda uyg'unlashuvi, sivilizatsiyalararo muloqotning yangicha sifat kasb etishi, ekologik ofatlar paytida o'zaro yordam ko'rsatish imkoniyatlarining ortishi — tabiiyki, bularning barchasiga globallashtirish tufayli erishilmoqda"[5].

Muhokama va natijalar. Hozirgi davrda ekologik muammolarning keskinlashib va globallashtirish ketishi bilan ekologik axloq normalarining regulativ funksiyasini takomillashtirishga ehtiyoj ustuvorlashmoqda. Bu esa, unga ta'lim-tarbiya tizimida alohida e'tibor berishni taqozo qiladi. Biroq, ekologiyaga oid mavjud darsliklarda, uning ma'naviy-axloqiy jihatlari, bizning nazarimizda, kam e'tibor berilmoqda. Masalan, X.T.Tursunov, T.U.Raximova tomonidan yaratilgan "Ekologiya" o'quv qo'llanmasida ekologiyaning ma'naviy-axloqiy masalalari e'tibordan chetda qolgan. Chunonchi, o'quv qo'llanmaning 3-qismida ekologik xavfsizlik va barqaror

taraqqiyotning huquqiy, tashkiliy va iqtisodiy asoslari batafsil yoritilgani holda, ekologik axloq masalalari rejaga kiritilmagan [6].

Jamiatda ekologik axloqiy normalar ustuvorligini ta'minlash huquqiy qonunlarni bajarish mas'uliyatini ham, siyosiy talablar majburiyatini ham istisno qilmaydi, balki taqozo etadi. Ekologik munosabatlarda axloq ustuvorligini ta'minlash, ma'lum ma'noda, insonning faoliyat erkinligini ("tabiat manfaatlarini" doirasida) chegaralash masalalari bilan bog'liq bo'lganligi uchun ham axloqning bevosita regulativ funksiyasi doirasiga kiradi.

Ekologik axloqiy qadriyatlar "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini boshqaruvida huquq yoki siyosat kabi rasmiy maqomga, maxsus institutsional tizimiga ega bo'lmasa ham: birinchidan, jamiat a'zolarining tabiiy atrof muhitni muhofaza qilish sohasida amal qilishi majburiy bo'lgan rasmiy qonun-qoidalar, umuminsoniy normalarida ifodalanadi; ikkinchidan, huquqiy aktlar, siyosiy qoidalar axloqiy normalar orqali "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini maqsadga muvofiq boshqaradi va samaradorligini ta'minlaydi; uchinchidan, ekologik axloqiy normalar muayyan jamiat a'zolarining "tabiat-jamiat-inson" munosabati ratsionalligini, inson "ekologik sifatlarini" baholovchi mezon hisoblanadi; to'rtinchidan, ekologik axloq antropotexnogen faoliyat natijasida vujudga kelgan ziddiyatlarni bartaraf etishning faul subyektiv omili hisoblanadi.

Davlatning ekologik siyosati hokimiyat vositasida tabiatni muhofaza qilish maqsadini amalga oshirishga yo'naltirilgan bo'lsa ham, unga faqat axloq normalariga rioya qilish orqali erishishi mumkin. Shuning uchun ham, har qanday sohada boshqarishning demokratik mazmuni: axloqiy qadriyatlarga mosligi, ijtimoiy nazoratning ma'naviy-axloqiy me'yorlarini aniqlaydigan siyosiy va jamoatchilik institutlari faoliyatlarini tashkil qilish bilan xarakterlanadi.

Xulosa. Shu nuqtai nazardan, "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini boshqarishda axloq normalarining ustuvorligi: birinchidan, ekologik axloqning funksional xarakteri tabiatni muhofaza qilish zaruriyati va biosfera muvozanatini saqlash maqsadi bilan belgilanadi; ikkinchidan, ijtimoiy ong shakllari funksiyalarini ekologik axloqiy normalar, talablar asosida tashkillashtirish va nazorat kilishda namoyon bo'ladi; uchinchidan, "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini boshqarish usullari va vositalarining axloqiy normalarga adekvatligi ekologik faoliyat samaradorligi shartidir; to'rtinchidan, ekologik munosabatlarini boshqarishning demokratik xarakteri tabiat muhofazasiga doir umuminsoniy va milliy axloqiy qadriyatlar uyg'unlashuviga bog'liq.

Insoniyatning "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini ma'naviy-axloqiy normalarga asosan boshqarishi milliy va umuminsoniy axloqiy qadriyatlarining uyg'unlashish tarixidan iborat. Lekin, iqtisodiy manfaatlar o'rtasidagi ziddiyatlar "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarini yagona maqsad doirasida uyg'unlashtirish ideallarini amalga oshirish imkoniyatini topishga intilib kelmoqda. Bu haqda avstriyalik psixolog Z.Freyd: "Biz bundan buyon ham insonning tabiiy istak-mayllari oldida aql-idrokimiz o'z ekanligini tan olamiz va bunday deysishga haqlidirmiz. Ammo, aql-idrok, o'z o'ziga qaramay, odamni hayvoniylikdan insoniylikka chaqirishdan tolmaydi. Aql-idrok doimiy mag'lubiyatlarga qaramay, bir zamon kelib, ustun kelishini hali juda uzoq zamonlar kutishga to'g'ri keladi, ammo bunday zamon cheksiz uzoq ham emas"[7], deb yozishi bilan insoniyat ma'naviy salohiyatiga umid bilan qaraydi.

ADABIYOTLAR

1. Гаджиев К.С. Введение в геополитику. 2- изд., доп.и перераб.—Москва: 2000. —С. 243.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "O'zbekiston Respublikasini rivojlanishi bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlar to'plami, 2017 y. 6- son. 70-modda.
3. Avesto. Tarixiy-adabiy yodgorlik. Asqar Mahkam tarjimai. —Toshkent: "Sharq", 2001. -B. 114.
4. Абдукамилов Р. Авестийские текст о государственности и праве: вопрос генезиса и эволюции структур. Ўзбекистон тарихи, 2000, 3 сон, 22 бет
5. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. - B.112.
6. Tursunov X.T., Raximova T.U. Ekologiya. O'quv qo'llanma. –Toshkent: "Chinor ENK" ekologik nashriyot kompaniyasi. 2006. – B.142
7. Sveq S. Zigmund Freyd. Ruhiiy tahlil san'ati. Jahon adabiyoti. 2000 y., mart. -B. 134.
8. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 106-b.

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi Farmoni. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida // Veb-sayt O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi – www.lex.uz.
10. Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish yo'lini izchil davom ettirish - taraqqiyotimizning muhim omilidir. – Toshkent: O'zbekiston. 2010. -9 -b.

UO'K: UO'K: 163.924-053.(087.4)

Shaxnoza ABDURAXIMOVA,
Andijon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: Shaxnozaabduraximova93@mail.ru

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), B.Parmonov taqrizi asosida

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF STUDENT STRESS TOLERANCE IN EDUCATIONAL ACTIVITIES

Annotation

The article explores psychological methods and tools, specific features based on the identification of socio-psychological factors of stress tolerance in the educational activities of students. Methods and tools that can be used in the process of psychological support of stress tolerance in the educational activities of students have been researched and effective recommendations are presented.

Key words: Social situation, stress stability, determination of the level of stability, stress resistance, eustress and distress and physical and natural stressors.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ УЧАЩИХСЯ В УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье рассмотрены психологические методы и средства, специфика на основе выявления социально-психологических факторов стрессоустойчивости в учебной деятельности учащихся. Исследованы методы и средства, которые могут быть использованы в процессе психологического сопровождения стрессоустойчивости учащихся в учебной деятельности, приведены эффективные рекомендации.

Ключевые слова: Социальная ситуация, стрессоустойчивость, определение проявлений уровня устойчивости, стрессоустойчивости, эустресса и дистресса, а также физических и природных стрессоров.

O'QUV FAOLIYATIDA TALABALARNING STRESSGA BARDOSHLILIKNI IJTIMOY-PSIXOLOGIK JIHATLARI

Аннотatsiya

Maqolada talabalarning o'quv faoliyatida stressga bardoshlilikning ijtimoiy-psixologik omillari aniqlash asosida psixologik usul va vositalari, o'ziga xos xususiyatlari o'rganilgan. Talabalarni o'quv faoliyatida stressga bardoshlilikni psixologik qo'llab-quvvatlash jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan usul va vositalari tadqiq qilingan va samarali tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy vaziyat, stressga bardoshlilik, bardoshlilik darajasining namoyon bo'lishini aniqlash, stressga chidamlilik, eustress va distress va jismoniy va tabiiy stressorlar.

Kirish. Mamlakatimizda yoshlarning faolligini oshirish, ularni har tomonlama barkamol shaxs bo'lib shakllanishi uchun barcha shart-sharoitlarni yaratish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida qaralmoqda. Prezidentimiz xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash sohasining yangi tizimini belgilab berdi va shu jumladan "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida ham ayollarga munosib sharoit yaratish, ularning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash masalasini eng muhim yo'nalishlardan biri sifatida bejizga belgilamadik. "Farzandlarimiz tarbiyasida nuroniyalarimizning bilimlari va hayotiy tajribasidan keng foydalanishimiz zarur"[2], dedi. Bu vazifa yoshlarni har tomonlama sog'lom o'stirish bilan birgalikda ularning psixologik savodxonligini oshirish va aynan stressga nisbatan bardoshlilikni oshirish chora-tadbirlarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Bundan tashqari davlatimiz prezidenti ham o'z nutqida shunday deydi: «Men har gal yoshlarimiz bilan uchrashganimda sizlarning g'ayrat-shijoatingizdan kuch-quvvat olaman, ko'nglim tog'day ko'tariladi.

Har biringiz jonajon Vatanimiz va xalqimizga sidqidildan xizmat qilish orzusi bilan yonib yashayotganingizni yaxshi bilaman. Sizlarni O'zbekistonning eng katta boyligi, bebaho xazinasi sifatida qadrlayman»[3]

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, talabalarning o'quv faoliyatida uchraydigan stress holatlarining salbiy ta'sirini kamaytirish maqsadida, ularning stressga bardoshlilikni taminlash masalasi bugungi kun uchun dolzarbdir.

Stressga bardoshlilikni tadqiq etishning nazariy-uslubiy asoslari xorij va rus tadqiqotchilari tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar asosida yaratilgan bo'lib, xorij tadqiqotchilari orasida stressga bardoshlilik borasida ilmiy izlanishlar olib borganlar qatorida bir qancha olimlarni sanab o'tish mumkin.

Adabiyotlar tahlili. O'quv faoliyatida talabalarning stressga bardoshlilikni ijtimoiy-psixologik jihatlarini xorij

tadqiqotchilaridan S.Folkman, R.Mak Kray, R.Kosta, S.R.Maddi, R.Lyuiss, R.Moos, P.Toys hayotiy qiyin vaziyatlarda paydo bo'ladigan shaxs reaksiyalariga ta'sir etuvchi shaxs xulq-atvoridagi o'ziga xos jihatlari, xususan koping-strategiya koping xulq kabi jihatlarni ham alohida qiziqish bilan o'rgananganlar. Stressga bardoshlilik muammosi rus tadqiqotchilari tomonidan ham katta qiziqish bilan o'rganilgan bo'lib, bu borada ish olib borgan olimlardan: L.M.Abolin, A.A.Andreeva, A.L.Juravlev, P.B.Zilberman, A.P.Katunin, T.L.Kryukova, A.V.Libina, Sh.E.Melnik, A.A.Rean, S.V.Subbotin, K.V.Sudakov, Yu.V.Sherbatix va boshqalarni sanash mumkin.

O'zbek psixolog olimlaridan stressga bardoshlilik muammosi ham bir qancha ishlar olib borganlar. Xususan, M.G.Davletshin, G'.B.Shoumarov, E.G'.G'oziyev, V.M.Karimova, N.Z.Ismoilova, D.S.Qarshiyeva, N.A.Sog'inov, S.A.Axunjanova, Z.F.Kamalitdinova, B.M.Umarov, Z.Nishonova, E.Z.Usmanova, E.Usmanov, R.Sunnatova, R.Samarov, B.Sirliev, N.Kamilova, L.Nazirova, F.E.Gaziyeva, J.Sh.Ostonov, D.U.Mamadiyarova, F.T.Shermatov, G.D.Teshabayevalarning o'ziga xos tarzda o'rganilib, ayrim tadqiqot ishlarida bu mavzuga qisman murojaat qilinganligini va yoritilganligini ko'rish mumkin. Xususan B.M.Umarov, E.Usmonov, V.M.Karimovning, R.S.Samarovning ishlarida ham stress bilan bog'liq bir qancha ma'lumotlar tahlil qilinganlar.

Tadqiqot metodologiyasi. O'quv faoliyatida talabalarning stressga bardoshlilikni ijtimoiy-psixologik jihatlarini muammosining xorij psixologiyasida o'rganilganligini tahlil qilish. O'zbek olimlari tomonidan talabalarning stressga bardoshlilikni ijtimoiy-psixologik jihatlarini borasida olib borilgan tadqiqotlarni o'rganish. Talabalarning o'quv faoliyatida stressga bardoshlilik darajasining namoyon bo'lishini aniqlash. Talabalarning o'quv faoliyatida stressga bardoshlilik va o'ziga baho o'zaro aloqadorligini aniqlash. Talabalarning o'quv

faoliyatining stressga chidamlilik sifatlarini shakllantirishda psixologik trening dasturlari tuzish.

Tadqiqotning metodologik asosi yondashuv hisoblanadi shunday ekan R.Lazarus [4] stressni fiziologik va psixologik tushunchalar sifatida turlarga ajratishga birinchi bor uringan olimligini ko'rishimiz mumkin. U ilgari surgan konsepsiyadagi g'oyaga ko'ra, "Fiziologik stress real qo'zg'atuvchilar ta'sirida yuzaga keladi, psixologik stress esa mavjud vaziyatni inson o'z individual bilim va tajribalaridan kelib chiqqan holda xavfli va qiyin deb baholashi natijasida kelib chiqadi" degan g'oyani ilgari suradi. Bundan tashqari B.X.Vardanyanning [5] fikriga ko'ra, "Stressga bardoshlilik – emotsiogen vaziyatlarda shaxsning barcha psixik komponentlari o'rtasida garmonik munosabatni saqlab turuvchi va faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishga yordam beruvchi shaxs xususiyatidir" deydi.

"Stress" tushunchasining qo'llanilishi tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, V.I.Petrushinning ma'lumotiga ko'ra, mazkur atama ilk marotaba 1303-yilda shoir R.Man tomonidan qo'llanilgan bo'lib, u bu atamani o'z she'rida ishlatgan. She'rida ushbu atama "Bu uqubat olloh tomonidan qirq yil qishni sahroda o'tagan va katta stressni boshidan kechirayotgan odamlarga yuborilgan" tarzida ifodalangan.

Stressni ilmiy atama sifatida ilk bor o'rganilishi esa kanadalik olim G.Selega tegishlidir. O'sha vaqtlarda nashr etiladigan "Nature" jurnalining 1936-yil 4-iyuldagi sonida G.Selening "Turli shikastlovchi omillar chaqiruvchi sindrom" deb nomlangan maqolasi chop etilgan va unda organizmning turli xil kasalliklarni qo'zg'atuvchi omillar ta'sirida yuzaga keladigan standart reaksiyalari haqidagi ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu ma'lumotlar stress haqidagi ta'limotning boshlanishiga asos bo'lgan. Stress muammosi dastlab G.Sele tomonidan maxsus ilmiy tadqiqot predmeti sifatida o'rganilgan bo'lsa, bugungi kungacha bo'lgan davrda ushbu muammo yuzasidan juda ko'p ishlar amalga oshirildi. Jumladan, stress tushunchasi, uning turlari, rivojlanish bosqichlari va unga nisbatan bardoshli munosabatda bo'lish masalalari ko'plab tadqiqotchilar uchun izlanish manbasiga aylangan. Mazkur muammo doirasida xorij olimlaridan G.Sele, D.Richardson, F.Milman, R.Lazarus, S.Folkman, V.S.Merlin, Dj.V.Rotter, R.Mak-Kray, Dj.D.Parker, B.X.Vardanyan, P.B.Zilberman, rus psixologiyasida L.M.Abolin, A.Yu.Malenova, L.V.Kulikov, A.V.Libina, Yu.G.Chirkov, Dj.Vyatkin, L.A.Kitayev-Smik, L.L.Bojovich, V.V.Suvorova, Yu.M.Gubcheva, A.A.Rean, S.V.Subbotin kabi juda ko'plab tadqiqotchilar ish olib borganlar, shuningdek o'zbek ilmiy 1-jadval

O'z-o'ziga baho metodikasining ko'rsatkichlari

O'z-o'ziga baho darajalari:	Foiz ko'rsatkichida
Yuqori	70%
O'rta	17%
Past	13%

Jadvalda ko'rsatilgan ma'lumotlardan ko'rib turibdiki, sinaluvchi sifatida tanlab olingan talabalarimizning 17%ida o'z-o'ziga bahoning o'rta ya'ni adekvat baholash darajada ekanligi namoyon bo'ldi. O'z-o'ziga bahoning past darajasi bo'yicha natija 13% qayd etildi.

Bundan tashqari, o'smir talabalarining 70%ida o'ziga bahoning yuqori darajasi aniqlandi.

Shaxsning o'zini baholash darajasi o'z imkoniyatlarini tezkor baholash uchun qo'llaniladi. Inson o'zida mavjud bo'lgan o'z-o'ziga baho asosida har kuni o'zini qanday tutish kerakligini 2-jadval

O'z-o'ziga baho metodikasining hududlar bo'yicha ko'rsatkichlari

O'quv yurti	O'z-o'ziga baho darajasi				Jami
	Yuqori	O'rta	Past		
Andijon mashinasozlik instituti	56.7% (17 ta)	23.3 % (7 ta)	20 % (6 ta)		100%
Andijon davlat universiteti	83.3 % (25 ta)	10 % (3 ta)	6.7 % (2 ta)		100%

Jadvalda ko'rsatilgan ma'lumotlardan ko'rib turibdiki, sinaluvchi sifatida tanlab olingan Andijon shahar Andijon mashinasozlik institutidagi talabalarimizning o'zini yuqori baholash darajasi Andijon mashinasozlik institutida 83.3%ni

jamoatchiligi ham ushbu muammoga yaqin masalalar ustida M.G.Davletshin, G'.B.Shoumarov, E.G.Goziyev, V.M.Karimova, N.Z.Ismoilova, D.S.Qarshiyeva, Z.T.Nishonova J.Sh.Ostonov, D.U.Mamadiyarova, F.T.Shermatov, G.D.Teshabayeva kabi etuk olimlar va ularning shogirdlari bir qancha ishlarni amalga oshirganlar. Agar bugun psixologik adabiyotlar tahliliga nazar tashlansa, "stress" va "stressga bardoshlilik" tushunchalarining juda ko'p va turli xil izohlari uchraydi.

Empirik tadqiqot natijalari. Ma'lumki, ko'pchilik odamlar har kuni stress omillarining ta'siriga uchrab turadi. Masalan, ishga yoki o'qishga kechikish, pul yoqotib qo'yish, imtihonlardan past baho olish, kishilarning jismoniy va aqliy tabiatiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi stress omillardan bo'lib hisoblanadi. Agar odam har kuni shu ahvolda hayot kechirsa aytilgan stress omillarining kuchli ta'sirdan boshqa stress omillarga ham tez beriluvchan bo'lib qoladi. Stress omillar uzoq yillar davomida tibbiyotchilar, biolog va psixolog olimlar tomonidan har tomonlama o'rganilib kelindi va bugungi kunda mehnat qilish sharoitining noqulayliklari havo harorati, shovqin, vibrasiya-tebranish, turli-tuman hidlar va boshqalar, shaxsiy, ruhiy kechinmalar maqsadning noaniq bo'lishi, ertangi kunga ishonchsizlik, istiqbolning yo'qligi va boshqalar sabab bo'lishi mumkin. Ayniqsa, jamoa ichida shaxslararo kelishmovchiliklar, o'zaro janjal, uyushqoqlikning yo'qligi, jamoadan ajralib qolish, o'zaro qo'llab-quvvatlashning sustligi yoki butunlay bo'lmasligi tez-tez stress holatlariga olib keladi. Qayt qilingan holatlar baxtga qarshi juda ko'pchilik jamoalarda uchrab turadi.

Tahlil va natijalar. Ushbu metodika O'quv faoliyatida talabalarining stressga bardoshlilikni ijtimoiy-psixologik jihatlarini o'rganish maqsadida Toshkent shahar Andijon mashinasozlik institutidagi hamda Andijon davlat universiteti talabalarida tadqiqot ishini olib bordik. Tadqiqotning metodikasi sifatida "O'z-o'ziga baho" metodikasidan foydalanildi.

Mazkur metodika jami 60 nafar lik davridagi talabalarda o'tkazildi. Har bir sinaluvchiga metodikalar to'plangan tayyor tarqatma banki berildi.

O'z-o'ziga baho metodikasi 33 ta ta'kidlan iborat bo'lib, talabalar mazkur ta'kidlar ya'ni holatlar o'zlarida qay darajada kuzatilishiga qarab "har doim", "ba'zan" va "hech qachon" javoblaridan birini tanlagan holda ta'kidga munosabatlarini bildiradilar.

Ushbu metodika orqali olingan ma'lumotlar miqdor va sifat jihatdan tahlil qilindi, uning natijalari quyidagi jadval va diagramma shaklida keltirildi:

tanlaydi, demak, o'ziga baho shaxsning nisbiy bardoshlilikini ta'minlaydi va shaxsning rivojlanishiga turtki bo'lishi mumkin. O'ziga nisbatan adekvat baho (munosabat) shaxsning o'ziga nisbatan oqilona ishonchni ta'minlovchi ruhning uyg'unligiga olib kelsa, aksincha o'ziga nisbatan noto'g'ri (yuqori yoki past) baxo esa doimiy ravishda ichki yoki shaxslararo ziddiyatga olib keladi.

Bundan tashqari o'zini baholashda hududlar bo'yicha ham tahlili olib borilishi natijasida ikkita hududning ham alohida alohida tahlili ko'rib chiqildi va uning natijalari quyidagi jadval shakliga keltirildi:

tashkil etdi, Andijon davlat universitetida esa 56.7% darajasi namoyon bo'ldi. Bunda tashqari sinaluvchilarning o'zini baholashning o'rta darajasi Andijon mashinasozlik institutida 10%ni tashkil etsa, Andijon davlat universitetida esa 23.3%

darajasi qayd etildi. Sinaluvchilarning o'zini baholashning past darajasi Andijon mashinasozlik institutida 6.7%ni tashkil etdi, Andijon davlat universitetida esa 20% darajasi namoyon bo'ldi. Natijalardan ko'rishimiz mumkinki, Andijon mashinasozlik institutidagi talabalarning o'z-o'ziga bahosiga nisbatan Andijon davlat universitetidagi talabalarning bahosi past ekanligi asosiy sabablaridan biri sifatida shuni ko'rishimiz mumkinki odamlarni zich joylashgani, bundan tashqari yoshdagi talabalarni ta'sirlaydigan, bezovta qiladigan har qanday narsa bo'lishi mumkin. Misol uchun, tashqi sabablarga biron nima tufayli payo bo'lgan bezovtalikni kiritisa bo'ladi (o'qish joyining o'zgartirish, qarindoshning yoki yaqin kishining o'limi).

O'z-o'ziga bahoning tushib ketishining ichki sabablari hayotiy qadriyatlar va e'tiqodlarni o'z ichiga oladi. O'z-o'ziga baho yoshdagi talabalarda taxminan teng darajada uchrashi mumkin. Biroq, har bir organizm o'z xususiyatlariga ega. Agar ular o'zlarida o'ziga nisbatan bahosining pastligi haqida alomatlarini sezsa, birinchi navbatda holat sabablarini aniqlash kerak. O'z-o'ziga bahoning oqibatlaridan ko'ra sabablarini bartaraf etish ancha osonroq. Insonning psixologik holatini tadqiq qilish ustida ish olib borgan olimlar ko'pincha o'ziga xos uslubiy ko'rsatmaga amal qilinishi lozimligini ta'kidlaydilar. Jumladan, S.V.Manoylov[6] insonning funksional holatini diagnostika qilish juda keng ko'lamdagi metodikalar to'plami orqali amalga oshirilishi lozimligini alohida qayd etadi va bunday diagnostikaning maqsadi olinadigan natijalarning o'zaro umumlashmasi shaxsning holatini umumiy integral baholashga olib kelishi lozimligini uqtiradi. Muallifning o'zi o'tkazgan tadqiqotlarining natijalarini 49 ta guruhga ajratgan va ularni alohida-alohida tahlil qilgan. Uning bunday yondashuviga nisbatan Yu.E.Sosnovikova[7] "bunday yo'nalish to'g'ri bo'lishiga qaramasdan, iqtisodiy jihatdan chiqimlarga ham sabab bo'ladi", deya unga qarshi munosabat bildirgan va u ushbu muammoni yorituvchi hamda uning yechimiga mansub o'ziga xos yana ikki xil fikrni ham ilgari suradi. Unga ko'ra, birinchidan, inson psixik holatini balki kam sonli metodikalar bilan ham aniqlashning imkoni bor bo'lishi mumkinligini o'ylab ko'rishga undasa, ikkinchidan, ko'p sonli metodikalarning natijalarni umumlashtirgan holda integral baholash qanday amalga

oshiriladi?-degan savolni ham o'rta tashlaydi. Adabiyotlar tahlili jarayonida shuni guvohi bo'lish mumkin, psixologik holatlarni o'rganishga kompleks yondoshuv g'oyasi yangi g'oya emas. Bu sohada faoliyat olib borgan rus olimi A.P.Nechayev [8] 1929-yildayoq xuddi shunday g'oyani ilgari surgan.

Xulosa va tavsiyalar. O'rganilgan adabiyotlar va o'tkazilgan tadqiqot natijalariga muvofiq quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini beradi:

Stressga bardoshlilik hodisasi xorij psixologiyasida, rus psixologiyasi va o'zbek olimlarini asarlarida stressga bardoshlilikka yondosh bo'lgan bir qancha sifatlar, jumladan, insonni har qanday qiyin vaziyatlarda ham aql bilan ish tutish, o'z hissiyotlarini boshqara olish, g'azabini bosish, stressli vaziyatda o'ziga nisbatan ishonchni yo'qotmasligi, o'ziga nisbatan bahoning tushib ketmasligi kabi sifatlar talqinida bayon qilingan.

Tadqiqot ishini bajarish jarayonida stressga bardoshlilikni oshirish uchun yoshdagi talabalarning o'z-o'ziga bo'lgan bahosini adekvat bo'lishiga yordam beruvchi va stressga nisbatan bardoshlilikni yuroqi bo'lishiga yordam beruvchi bir qancha mashqlar bilan ta'sir o'tkazish muhim ahamiyatga ega ekanligini tahlil qilindi.

Olingan natijalar, tahlillar va xulosalarga tayangan holda talabalar uchun stressga bardoshlilikni oshirish yuzasidan quyidagicha tavsiyalar beriladi:

dastlabki kunlardanoq talabalar stressga nisbatan bardoshlilikni oshirish uchun o'z ustilarida ishlab, o'ziga nisbatan adekvat baholash darajasini shakllantirish borishlari va kun tartibiga rioya qilish;

kun davomida bir necha marotaba stressdan chiqib ketuvchi nafas mashqlardan foydalanish;

kun tartibini to'g'ri rejalashtirish va dars mashg'ulotlaridan so'ng o'z ustida ishlash;

bir kunlik aqliy mehnatdan so'ng albatta jismoniy mashqlar bilan organizmdagi charchoq hissidan xalos bo'lish;

do'stlari va ota-onasi bilan munosabatini yaxshilash;

talabalarning o'zi haqida yomon o'ylashiga yo'l

qo'ymaslik;

Oilaning turli xil sayrlar uyishtirish, dam olishga boorish vazifalaridan unumli foydalanish.

ADABIYOTLAR

1. American Psychological Association. www.unicef.org - YUNISEFning sayti ma'lumotlari (murojaat holati 29.10.2019).
2. <https://review.uz/uz/post/shavkat-mirziyoyev-raislidiga-xotin-talabalarni-qollab-quvvatlashga-bagishlangan-yigilishda-ayollar-uchun-qanday-engilliklar-kiritildi>.
3. <https://www.gazeta.uz/oz/2020/12/25/forum/>
4. Лазарус Р.С., Фолкман С. Стресс, аппраaisal, анд сопинг. Нью Уогк. Спрингер, 2004.
5. Варданян Б.Х. Механизмы регулясии эмоциональной устойчивости
6. //Категории, принципы и методы психологии. Психические протессы. – М. Дело, 2011. – 194
7. <http://lex.uz> – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
8. <https://cyberleninka.ru/article/n/kasbiy-kompetentlikning-asosiy-tarkibiy-ism-lari-loyi-aviy/viewer>.

UDK: 378.147

Dilfuza AVAZYAZOVA,
Ma'mun universiteti NTM "Psixologiya va tibbiyot" kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: avazyazovadilfuza@gmail.com

UrDu "Pedagogika va psixologiya" kafedrasida dots., ps.f.d. PhD M.B.Saidmuratova taqrizi ostida

PSYCHOLOGICAL POSSIBILITIES OF ADAPTATION OF FOREIGN STUDENTS TO HIGHER EDUCATION

Annotation

This article analyzes the process of adaptation of foreign students to higher education, positively affects this process by conducting developmental training sessions with foreign students, that is, helps them to effectively adapt to the environment of higher education, acquire professional knowledge, and develop skills and competencies. and the possibility of helping with didactic difficulties, through which the issues of further improvement of the psychological service system in the higher education institution are highlighted.

Key words: Foreign student, education, adaptation, psychological characteristics, group relations, cognitive sphere, psychological service.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ АДАПТАЦИИ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ К ВЫСШЕМУ ОБРАЗОВАНИЮ

Аннотация

В данной статье анализируется процесс адаптации иностранных студентов к высшему образованию, положительно влияет на этот процесс путем проведения развивающих занятий с иностранными студентами, то есть помогает им эффективно адаптироваться в среде высшего образования, приобретать профессиональные знания, развиваться. навыков и компетенций и возможности помощи при дидактических трудностях, благодаря чему освещаются вопросы дальнейшего совершенствования системы психологической службы в вузе.

Ключевые слова: Иностранный студент, обучение, адаптация, психологические особенности, групповые отношения, когнитивная сфера, психологическая служба.

XORIYIY TALABALARNI OLIY TA'LIMGA MOSLASHTIRISHNING PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI

Аннотация

Mazkur maqolada xorijiy talabalarni oliy ta'limga moslashish jarayonini tahlil qilish, xorijiy talabalar bilan rivojlantiruvchi trening mashg'ulotlar olib borish orqali ushbu jarayonga ijobiy ta'sir qilish, ya'ni, ularning oliy ta'lim muhitiga samarali moslashishiga, kasbiy bilimlarni egallashiga, ko'nikma va malakalarni shakllantirishiga ko'maklashish va didaktik qiyinchiliklarida yordam berish mumkinligi, bu orqali oliy ta'lim muassasasida psixologik xizmat ko'rsatish tizimini yanada takomillashtirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Xorijiy talaba, ta'lim, moslashish, psixologik xususiyatlar, guruhviy munosabatlar, kognitiv soha, psixologik xizmat.

Kirish. Bugungi kunda O'zbekistondagi oliy ta'lim muassasalari tomonidan ta'lim xizmatlarini eksport qilish sohasida xorijiy talabalarni moslashtirish bilan bog'liq bir qator muammolar mavjud bo'lib, ushbu muammolarni hal qilish orqali mamlakatimizning xorijdagi obro'-e'tiborini yuksaltirish, xorijiy mamlakatlar oldida mamlakatning kelajakdagi intellektual va siyosiy elitasini shakllantirish mumkin.

Xorijiy fuqarolarni o'qishga qabul qilishni tashkil etish bo'yicha universitetlar tomonidan amalga oshirilgan sa'y-harakatlar doirasiga biz xorijliklarning oliy ta'limga moslashuvini yetarli darajada tashkil etishni ham kiritishimiz lozim.

Moslashish jarayoni xorijiy talabalarning yangi muhitga qanchalik tez va samarali kirib borishini anglatib, birinchi bosqich talabalarining kasbiy va shaxsiy rivojlanishini, bu esa o'z navbatida mamlakatning kelajakdagi rivojlanishini belgilaydi[2]. Ayniqsa, talabalarni oliy ta'limga moslashishi bilan bog'liq muammolarni hal qilish o'ziga xorijiy talabalarni ta'lim olish uchun jalb qilayotgan davlatlar uchun eng dolzarb va ahamiyatli mavzulardan biridir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Moslashish jarayoni psixologiyadagi mavjud maktablar tomonidan eng ko'p tadqiq qilingan muammolardan biri bo'lib, ular ushbu jarayonni turli rakursdan, ya'ni, fiziologik, ijtimoiy-psixologik, madaniy va akademik tomonlarini o'rganishga harakat qilishgan. Jumladan, bixevioristlar ijtimoiy moslashishni yangi ijtimoiy-madaniy muhit, guruhviy munosabatlarda shaxsning fiziologik, madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy yoki tashkiliy jihatdan o'zgarishlar qilish jarayoni yoki ushbu jarayon natijasida erishilgan holat deya ta'riflaydilar. Shuni ta'kidlash kerakki, bixevioristlar asosan yakka shaxsga oid emas balki, guruhviy moslashish masalalariga to'xtalishib, moslashish jarayonini shaxs ehtiyojlari va atrof-muhit

talablari pirovard natijada mos keladigan holat sifatida belgilashgan[2].

Interaksionizm yo'nalishi vakillari fikricha, moslashish jarayoni intrapsixik va atrof-muhit omillari bilan shartlanib, ikkita qoida bilan belgilanadi. Birinchidan, shaxs jamiyatda duch keladigan ijtimoiy kutishlarni qabul qiladi va ularga javob beradi. Ikkinchidan, shaxs o'zgargan muhitga nisbatan "moslashuvchanlik" qobiliyatini ko'rsatib, atrof-dagi voqealarga o'zi xohlagan yo'nalishni berish qobiliyatini saqlab qoladi[1].

Oliy ta'lim muhiti va talablariga moslashish muammosi har bir birinchi bosqich talaba uchun muhim jarayon hisoblanadi. Talabalarning moslashish jarayonining muvaffaqiyatli va qiyinchiliklarsiz o'tishiga ko'plab omillar ta'sir qiladi. Bu borada o'ziga xos etnik va psixologik xususiyatlar mavjudligi sababli xorijiy talabalar turli xil psixologik, ijtimoiy, axloqiy, diniy to'siqlarni yengib o'tishlari, yangi faoliyat turlari va xatti-harakatlar shakllarini o'zlashtirishlari lozim bo'ladi.

Universitetga moslashish tuzilishi ijtimoiy-psixologik, psixologik va faoliyat kabi bir qator asosiy tarkibiy qismlarga ega. [1]. Ijtimoiy-psixologik moslashuv talabanning ijtimoiy rollaridagi o'zgarishlarni, universitetda shakllangan me'yorlar va an'analarni o'zlashtirishini aks ettirsa, psixologik moslashuv fikrlash, nutq, diqqat, xotira, vizual idrok, iroda va qobiliyatlarining qayta tuzilishini bildiradi. Faoliyat komponenti o'quv ritmiga, usullari va shakllariga moslashishni, o'quv ishlari bilan tanishishni bildirib, o'z mohiyatiga ko'ra didaktik moslashishdir[4].

M.I.Vitkovskaya, I.V.Trosuk o'tkazgan tadqiqotda xorijiy talabalarning moslashish jarayoni fiziologik, psixologik va ijtimoiy kabi uch turga ajratilgan[3].

O.V. Kulikova fikricha, oliy ta'limga moslash jarayonida xorijiy talabalarning yangi muhit ta'siri bilan o'zida ijtimoiy

sifatlarini shakllantirishi yoki o'zgarishi muhim rol o'ynaydi. Xorijiy talabalarining ijtimoiy sifatlarini shakllantiruvchi omillar qatoriga olim talabaning maqsadli faoliyati, egallagan ijtimoiy maqomiga mos rollarni ijro etishi, muhitda qabul qilingan me'yorlar va qadriyatlar, madaniyat, foydalanadigan belgilar tizimi, dunyoqarash, ta'lim darajasi va maxsus tayyorgarlikka egaligi kabilarni kiritadi[5].

Tadqiqot ishimizning maqsadi. O'zbekistonda ta'lim olayotgan xorijiy talabalarining oliy ta'limga moslashishining psixologik xususiyatlarini o'rganish bo'lib, bunda talabalarining moslashish darajasi va unga ta'sir qiluvchi psixologik xususiyatlarni aniqlash, xorijiy talabalarining moslashish darajasini oshirishga qaratilgan rivojlantiruvchi dastur ishlab chiqish va samaradorligini baholash qilib belgilandi. Tadqiqot obyektlari sifatida xorijiy talabalardagi oliy ta'limga moslashish jarayonining psixologik xususiyatlarini aniqlash bo'lib, Buxoro, Samarqand va Xorazm viloyatlarida tahsil olayotgan jami 240 nafar Hindiston (80%) hamda Pokiston (20%) fuqarolaridan iborat xorijiy talabalar jalb etildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning ilmiy metodologik asosini determinizm tamoyili, A.V.Petrovskiyning personalizatsiya konsepsiyasi[7], Ch.X.Kulining simvolik interaksionizm konsepsiyasi[8], B.F.Lomovning shaxsga tizimli yondashuv g'oyalari[9], S.L.Rubinshteynning ong va faoliyat birligi tamoyili[10], A.N.Leontevning faoliyat nazariyasi tashkil qiladi[11]. Shuningdek, tadqiqot ishi doirasida ishlab chiqilgan "Universitet umumiy uyimiz" rivojlantiruvchi dasturni tuzishda zamonaviy psixologiyaning yetakchi terapevtik yo'nalishlaridan psixoanaliz, gumanistik psixologiya, kognitiv terapiya, geshtalterapiya, neyrolingvistik dasturlash (NLP), psixodrama kabi yondashuvlar hamda relaksatsiya mashg'ulotlaridan foydalanildi. Ushbu dastur xorijiy talabalarining oliy ta'limga moslashish darajasini, atrofdegilarni insonlarni hamda o'z-o'zini qabul qilish darajasini oshirish, ijtimoiy munosabatlarni yo'lga

qo'yishiga ko'maklashish, emotsional holatini barqarorlashtirish, didaktik qiyinchiliklarni yengib o'tish malakasini, kasbiy kelajagini ko'ra olish darajasini rivojlantirishga qaratilgandir.

Tahlil va natijalar. Tadqiqotning tashxis bosqichida birinchi bosqich xorijiy talabalarda oliy ta'limga moslashish darajasining pastligi, emotsional qulaylikni his qilish bog'liq muammolar, uchinchi bosqichlarida esa boshqalarni qabul qilish darajasi, o'z-o'zini baholash va qabul qilishda ijobiy yondashuvning yo'qligi kabi holatlar kuzatildi. Shu sababdan, oliy ta'limga moslashishda qiyinchiliklarga uchrayotgan xorijiy talabalar rivojlantiruvchi dastur mashg'ulotlarida qatnashadigan respondentlar sifatida ro'yxatga kiritildi.

Rivojlantiruvchi dastur eksperimental guruhda qatnashgan 30 nafar xorijiy talabalar uchun o'n ikkita mashg'ulotdan iborat bo'lib, har bir mashg'ulot 2 soatga mo'ljallangan. Uning bosh maqsadi xorijiy talabalarining oliy ta'limga moslashish darajasini oshirish ekanligini inobatga olgan holda, mashg'ulotlar davomida sinalluvchilarning moslashish jarayoniga resurs sifatida yordam berishi mumkin bo'lgan shaxs xususiyatlarini rivojlantirish, o'z-o'zini qabul qilish, kasbiy kelajagini anglash, atrofdegil insonlarni qabul qilish, imkoniyatlar darajasini ko'rib chiqish g'oyalarini shakllantirish, qiyinchiliklar tug'iladigan vaziyatlarda ratsional yechim to'a olish, emotsional holatni his qilishlari va namoyon qilishlariga e'tibor berildi Dastur mashg'ulotlari uzviylik, tizimlilik, integrativlik va yaxlitlik tamoyili asosida olib borildi.

Quyidagi jadvalda Vilkokson mezoni asosida xorijiy talabalardan rivojlantiruvchi dasturdan keyin olingan natijalar tahlil qilindi. Tadqiqotning eksperiment guruhiga jami 30 ta respondent jalb qilingan bo'lib, ular bilan olib borilgan trening mashg'ulotlarining samarasini aniqlash maqsadida qayta so'rovnomalar o'tkazildi. Natijalar tahlilini jadval va diagrammalar asosida keltirib o'tamiz.

1-jadval.

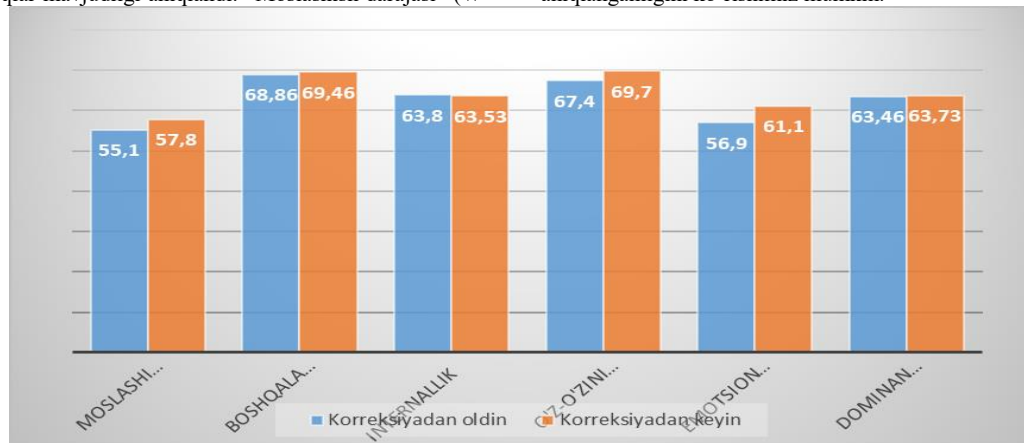
K.R.Rodgers va R.E.Daymondning "Ijtimoiy psixologik moslashganlikni diagnostika qilish" metodikasi bo'yicha rivojlantiruvchi dasturdan keyingi natijalar tahlili n=30

Ko'rsatkichlar	M1	M2	W	p (ishonchlilik darajasi)
Moslashish darajasi	55,10	57,80	-3,962	,000***
Boshqalarni qabul qilish darajasi	68,86	69,46	-,882	,378
Internallik	63,80	63,53	-,726	,468
O'z-o'zini qabul qilish darajasi	67,40	69,70	-3,455	,001***
Emotsional qulaylik	56,90	61,10	3,948	,000***
Dominantlikka intilish	63,46	63,73	-1,633	,102

Izoh: *** $p \leq 0,001$.

Jadvalda berilgan K.R.Rodgers va R.E.Daymondning ijtimoiy psixologik moslashganlikni diagnostika qilish metodikasi shkalalari bo'yicha, mashg'ulotlardan keyingi natijalar o'rtasidagi statistik farqlar mavjudligi aniqlandi. "Moslashish darajasi" (W=-

3,962; $p \leq 0,001$), "O'z-o'zini qabul qilish darajasi" shkalasi (W=-3,455; $p \leq 0,001$) hamda "Emotsional qulaylik darajasi" shkalasi (W=3,948; $p \leq 0,001$) ko'rsatkichlarida statistik farqlar aniqlanganligini ko'rishimiz mumkin.

1-rasm. "Ijtimoiy psixologik moslashganlikni diagnostika qilish" metodikasi bo'yicha dasturdan keyingi natijalar tahlili, n=30

Bu natijalar shuni bildiradiki, xorijiy talabalarda boshqalarni qabul qila olish, o'zini adekvat baholash, maqsadi yo'lida o'zidagi zahiraviy resurslarni safarbar eta olish, atrof-

muhit bilan xayrixoh munosabatda bo'lishi natijasida o'zidagi hissiy va psixologik qulaylik, atrofdegilar bilan do'stona, ijobiy emotsional munosabatlar, ishonch darajasi, o'zini xavfsiz sezish

darajasi ortganligini ko'rish mumkin. Ushbu olingan natijalar oliy ta'lim muassasasi psixologik xizmatini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Oliy ta'limga moslashishda qiyinchilikka uchrayotgan xorijiy talabalar bilan rivojlantiruvchi dastur asosida trening mashg'ulotlarni olib borish, ulardagi moslashish jarayonlarini osonlashtiruvchi shaxsiy xususiyatlarini va zahiraviy imkoniyatlarini rivojlantirish va safarbar etishda muhim yordamchi tizim sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birgalikda ushbu rivojlantiruvchi dastur xorijiy talabalarning ijtimoiy, psixologik moslashish hamda kognitiv sohasiga

psixologik ta'sir ko'rsatish orqali oliy ta'limga tez va oson moslasha olish ko'nikmasini rivojlantiribgina qolmasdan, yangi ijtimoiy muhitga moslashish bilan bog'liq muammoli vaziyatlarni bartaraf qilishga xizmat qiladi. Shuningdek, xorijiy talabalarda oliy ta'limga moslasha olmaslik fonida o'z-o'zini qabul qilishdagi muammolar, o'zini adekvat baholay olmasligi tufayli ichki qarama-qarshiliklar yuzaga kelishi natijasida emotsional barqarorlikning, qulaylikning pasayib borishi kuzatiladi va ushbu dastur mazkur holatlarni yuzaga keltirgan sabablarning yechimi shaxsning o'zida ekanligini anglatgan holda, emotsional holatlarni korreksiyalashga ham yo'naltirilgandir.

ADABIYOTLAR

1. Налчаджян А.А. Проблема социально-психической адаптации. URL: <http://ethnopsychology.narod.ru>(внешняя ссылка) (дата обращения: 10.05.2009).
2. Рубчевский К.В. Формы прохождения социализации личности // Психологическая наука и образование. 2002. № 2. URL: <http://psyjournals.ru>(внешняя ссылка) (дата обращения: 15.06.2009).
3. Витковская М.И., Троцук И.В. Адаптация иностранных студентов к условиям жизни и учебы в России (на примере РУДН). URL: [http://\(внешняя ссылка\) articles.excelion.ru](http://(внешняя ссылка) articles.excelion.ru)(внешняя ссылка) (дата обращения: 15.05.2009).
4. Степанова О.П. Психическая адаптация и психологическое сопровождение студентовпервокурсников на начальных этапах обучения: Дис. ... канд. психол. наук. – СПб., 2002. – 192 с.
5. Куликова О.В. Проблема адаптации иностранных студентов в процессе обучения в российском вузе. URL: <http://jurnal.org>(внешняя ссылка) (дата обращения: 20.06.2009).
6. Дубровин Д.Н. Психологическая адаптация как фактор личностного самоопределения: Дис. ... канд. психол. наук. – М., 2005. – 135 с.
7. Петровский В.А. Петровский Артур Владимирович // Культурно-историческая психология. 2008. Том 4. № 2. С. 112–118.
8. Кули Ч.Х. Избранное, Издательство: ИНИОН РАН, 2019 г. Стр 234.
9. Ломов.Б Системность в психологии, МОДЭК, НОУ ВПО МПСИ, 2011 год, 424 стр
10. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание, Издательство: АСТ, 2022 г, Стр 400.
11. Михайличенко В. ЕПсихология развития личности : Монография / В. Е. Михайличенко – Х. : НТУ «ХПИ», 2015. – 388 с. – На рус. яз.

Raushana ALLAMBERGENOVA,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika insituti tayanch doktoranti
E-mail: Rawshana9898@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi NDPI pedagogika fanlari nomzodi A.Yeshbaev taqrizi asosida

METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF COORDINATION ABILITIES IN CHILDREN 5-6 YEARS WITH GYMNASTIC SPORTS TOOLS

Annotation

This article will talk about the methodology for the development of coordination abilities in children 5-6 years with gymnastic sports tools, the importance of using gymnastic tools in the development of coordinational abilities by their peculiarities, stages and types, in children's self-management.

Key words: Sport, III century of renaissance, gymnastics, coordination, ability, dynamics, movement, morphofunctional, child 5-6 years old, speed, strength, endurance, flexibility, normal, muscular, reflex, nervous system, combined, motor.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ КООРДИНАЦИОННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ У ДЕТЕЙ 5-6 ЛЕТ С ПОМОЩЬЮ СПОРТИВНЫХ ГИМНАСТИКЕ

Аннотация

В данной статье будет рассказано о методике развития координационных способностей у детей 5-6 лет с помощью спортивных гимнастических снарядов, о важности использования гимнастических снарядов в развитии координационных способностей по их особенностям, этапам и видам, в детском самоуправлении.

Ключевые слова: Спорт, III-й век возрождения, гимнастика, координация, способность, динамика, движение, морфофункциональный, ребенок 5-6 лет, скорость, сила, выносливость, гибкость, нормальный, мышечный, рефлекторный, нервная система, комбинированный, двигательный.

5-6 YOSH BOLALARDA KOORDINATSION QOBILIYATLARNI GIMNASTIKA SPORT VOSITALARI BILAN RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada 5-6 yosh bolalarda koordinatsion qobiliyatlarni gimnastika sport vositalari bilan rivojlantirish metodikasi, koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishning xususiyatlari, bosqichlari va turlari bo'yicha, bolalarning o'zini-o'zi boshqara olishda gimnastik vositalarni qo'llana olishning ahamiyati hususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Sport, III-Renesans, Gimnastika, koordinatsion, qobiliyat, dinamik, harakat, morfofunktsional, 5-6 yoshli bola, Tezlik, kuch, chidamlilik, moslashuvchanlik, normal, Mushak, refleksiv, Asab tizimi, kombinatsiya, vosita.

Kirish. Sport bilan shug'ullanish, jismoniy tarbiyani takomillashtirish bilan birga inson salomatligini mustahkamlashda, ayniqsa yosh avlodning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashning ajiralmas qismi sifatida e'tirof etiladi. "Sog' tanda sog'lom aql" deydi xalqimiz, albatta, jismoniy madaniyat va sport ertangi kunimiz davomchilari bo'lgan yosh avlodning, qolaverdi, III-Renesans davri yoshlarining sog'lom, baquvvat, sport va ilmiy ko'nikmalarni, insoniylik fazilatlarini o'zida singdirgan yoshlarni tarbiyalash bugungi kunimizning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Bu bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning "Yangi O'zbekiston strategiyasi" asarida bolalar va yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini keng targ'ib qilish masalalariga alohida e'tibor qaratib "bolalarni sport bilan muntazam ravishda shug'ullanishga jalb etish, bolalar sport ta'limi sifatini oshirish, barcha hududlarda, ayniqsa, qishloq va chekka hududlarda bolalar sporti ob'ektlari tarmog'ini yanada kengaytirish orqali bolalar sportini yanada tivojlantirish" [1] g'oyalari ilgari suriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. 5-6 yosh bolalarini gimnastika sport vositalari orqali rivojlantirish, jismonan chiniqtirish, ularning salomatligini mustahkamlashda jismoniy xususiyatlarini tarbiyalash va hayotiy xarakter ko'nikmalarini takomillashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Chunki bu orqali bola ziyraklikni, mantiqiy fikrlashni, chaqqonlikni, bardoshlilikni, to'g'ri yurish madaniyatini, yugurish san'atini va har qanday xolatda ham muvozanatini ushlay olish qobiliyatlarini o'zlashtirib boradi.

Gimnastika 5-6 yashar bolalarda jismoniy harakatlarining qatta o'zgaruvchanligini ta'minlashi bilan ajirilib turadigan koordinatsion tezligini takomillashtirish san'at turiga kiradi. Ya'ni, bolalarning koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirishga

e'tibor qaratiladi. "Gimnastika mashqlari-deydi fransuz olimi J.Dimsing,-statik emas balki, dinamik bo'lishi, to'liq amplituda bajarilishi, kurinish shakli bo'yicha nafis bo'lishi kerak" [2]-dey ta'kidlab bolalarning salomatligini mustahkamlashda tananing tuzilishi va xarakterlarning to'g'ri bajarilishi orqali nafislikka erishish zarurligi nazarda tutiladi. Sababi gimnastika sport turi ziyraklikni, chaqqonlikni va iroda mustahkamligini ta'minlovchi vosita sifatida ko'riladi.

5-6 yashar bolalarning koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirishda ularning harakatlariga asoslangan qat'i reglamentlangan mashqlar orqali davri hisoblanadi. Bunda "... fazoviy yo'nalishni yaxshilash, ritmik qobiliyatlarni rivojlantirish kerak" [3] bo'ladi. Harakat va ko'rinishning aniqligi jarayonlarda turli narsalarni belgilangan masofaga ulotirish, umumiy koordinatsion rivojlanish mashg'ulotlarida qo'llarning holatini yaxshilash orqali osonlashadi.

I.G.Malseva besh yoshdagi bolalarda chidamlilikni jismoniy tarbiyalashda "yuklamalarning tuzilishini o'rganib, olti yoshda chidamlilikning bir taraflama olib boriladigan jismoniy koordinatsion qobiliyatlarini, ikkinchi taraflama, tezlik-kuch sifatleri va chaqqonlik orasida bog'liqliklarni hamda o'zaro bir-birini talab etish imkoniyatlarining mavjudligini" [4] ular ko'pchilik holatlarda ta'sirchan ahamiyatga ega ekanligini aniqladi. Buni koordinatsion harakat qobiliyatlarining 5-6 yosh davridagi rivojlanish jarayonida uzviyligi asosida turli hil gimnastik vositalar bilan bajariluvchi mashqlar harakatlarini amalga oshirishda ro'y beruvchi organizmidagi o'zgarishlarning umumiy sifatleri bilan tushuntirish mumkin.

Bundan ko'rinib turganidek koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishda va tarbiyalashda eng qulay sharoitlar 5-6 yoshdagi o'sish davrida yaratiladi. Bolalardagi jismoniy harakatlarni

o'zlashtirishi, mashqlar texnikasini minimal qiyinchilikka duch keladi. Sababi, xarakat jarayonida tana muvozanatini saqlash qobiliyati endi shakllanib boshlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Insondagi eng qiyin jismoniy fazilat bu epcillik hisoblanadi ekan. Ammo, epcillikning hususiyati to'liq o'rganilmaganlikdan, mutaxassislar bu so'zning o'rniga "koordinatsion qobiliyatlar" so'zini ishlatib boshladi. Koordinatsion qobiliyat bu murakkab chismoniy harakatlarni o'z ichiga oluvchi vosita [5] sifatida ko'riladi. Ya'ni inson tanasidagi morfofunksional xususiyatlarning to'plami bo'lib, undagi vazifalarni bajarish, shuningdek turli vaziyatlarda koordinatsion faoliyatning yetarli darajada tiklanishini belgilaydi.

5-6 yashar bolalarda koordinatsion qobiliyatlarining asosini gimnastik vositalari bilan rivojlantirish keng ko'lamli omillardan hisoblanadi. Jumladan:

1. Asab tizimdagi o'zgaruvchanlikni harakatchanglik orqali yaxshilaydi.

2. Tezlik, dinamik kuch va moslashuvchanlikni normallashtiradi.

3. Harakatlarni boshqarishda yoki yo'naltirishda aniqlikni orttiradi.

4. Raqib yoki sherigining harakatlarini oldindan bilish imkoniyatini paydo bo'ladi.

5. Topqirlik va tashabbuskorlik hususiyatlarini takomillashtiradi.

Ushbu omillar ma'lum darajada koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishda va bolalarning jismoniy xolatining yaxshilanishiga mos keladi. Xususan, bolalarning 5-6 yosh davri koordinatsion qobiliyatning o'sish sur'ati bo'yicha muhim sanaladi [6]. Agar 5-6 yoshda ularning jismoniy rivojlanishiga maqsadli ta'sir qilinsa keyinchalik har qanday o'zgarishlarga tayyor bo'ladi.

Koordinatsion qobiliyatlarining namoyon bo'lishi sababli jismoniy rivojlanish darajasining umumlashtirilgan ko'rsatkichi belgilanmagan. Faqat buning uchun bir qator mezonlardan foydalaniladi. Jumladan gimnastik vositalar orqali:

gimnastik mashqni yoki ma'lum bir kombinatsiyani o'zlashtirishda vaqt oralig'i qanchalik qisqa bo'lsa, o'zlashtirish ko'rsatkichi ham yuqori bo'ladi;

vazifani muvaffaqiyatli bajarish uchun qulay bo'lgan rejani kognitiv tanlash qobiliyati, imkoniyatlarining yaxshi ko'rsatkichini belgilaydi;

amalg oshirilgan gimnastik vosita harakatlarining biomexanik va texnik jihatdan murakkabligi kombinatsiyalarni tanlash kompetensiyasini orttiradi;

gimnastik harakatlarni bajarishning aniqligini ta'minlaydi;

muvozanatning barqarorligini saqlaydi; mashg'ulot jarayonida nafas olish bilan bog'liq samaradorlik yaxshilanadi [7];

Gimnastik vositalar orqali 5-6 yashar bolalarning koordinatsion qobiliyatini rivojlantirish vazifalari ushbu ko'rsatkichlarga to'g'ri keladi. Shu boistam vazifalarning bajarilish tizimi va yangi harakatlarni o'zlashtirish qobiliyati, jismoniy faoliyatni shakllantirish, murakkab harakatlarni o'zlashtirish kabi mezonlar asosida olib boriladi.

Koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishning aniq metodologiyasini taqdim yetish, jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida turli kombinatsiyalarni tanlashda quyidagi nazariy va metodik tavsiyalar qo'llaniladi.

Tahlil va natijalar. Koordinatsion qobiliyatni rivojlantirishning muhim usullaridan biri bu 5-6 yoshda gimnastik vositalar orqali amalga oshiriladi. Bu bosh miya yarim korteksida ulanishlar sonini orttirib funksional imkoniyatlarini kengaytiradi. Agar gimnastik vositalar orqali yangi harakatlarni o'rgatishni to'xtatilsa, bolalarda jismoniy harakatlarni o'zlashtirish qobiliyatini pasaytirishi bilan birga koordinatsion qobiliyatning rivojlanishini ham sekinlashtiradi.

Koordinatsion qobiliyatlarni tarbiyalashda har qanday gimnastik vositalardan jismoniy foydalanish mumkin, ammo ularda murakkablik va yangi harakat elementlari bo'lishi kerak. Aslini olganda murakkab gimnastik mashqlar odatiy holga aylangan bo'lsada, bolaning koordinatsion qobiliyatini yaxshilashga ta'sirining kamayishi sezila boshlaydi. Nafas olish

ko'nikmalaridan foydalanish koordinatsion qobiliyatni yaxshilashda ijobiy natija beradi [8]. Buning uchun odatdagi harakat tuzilishini yengib o'tish talab etiladi va boshqalar.

5-6 yosh bolalarini gimnastika sport vositalari orqali koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirishning selektivlik darajasiga bo'yicha, tanlangan mashqlarni bajarish usullari haqida aytish mumkin. Koordinatsion ta'sirlarni standartlashtirish yoki o'zgartirish xususiyatlari bo'yicha mashqlar bir-biridan farqlanadi. Bunday farqlardan biri standart sharoitlarda bir necha marta takrorlanadigan koordinatsion harakatlarning murakkabligida ko'rinadi. Mushaklarni bir vaqtning o'zida rivojlanishini ta'minlaydigan dinamik xarakterdagi umumlashtirilgan tayorgarlik, gimnastik mashqlarni predmetsez va predmetlar bilan, oson yoki qiyin sharoitlarda tananing turli pozitsiyalarini yo'naltirish zarur.

Har bir gimnastik mashg'ulotni qismlarga bo'lish, bo'limlarga ajratish orqali o'rganish imkoniyati mavjud. Predmetlarsiz bajariladigan kompleks rivojlantiruvchi koordinatsion mashg'ulotlarni yangi kombinatsiyaga birlashtirish, yaxshi o'zlashtirilgan akrobatik elementlarni yangi kombinatsiyaga birlashtirish 5-6 yashar bolalardagi jismoniy faollikni takomillashtirishga turtki bo'ladi.

Harakatlarni imkon qadar to'g'ri bajarish uchun umumiy tayorgarlik mashqlarining komplekslaridan foydalaniladi. Shuning bilan birga gimnastik harakatlardagi koordinatsiyalarning murakkabligini uzluksiz ravishda oshirish muhim hisoblanadi. Bunday xolatlarda asosan, tana, oyoq-qo'llar harakatlarining bir vaqtda pozitsiyalarini belgilash va mashqlarni takrorlashning aniqligini talab qiladigan vazifalar beriladi.

Koordinatsion qobiliyatlarni yuqori darajada rivojlantirish usullarini o'rgatishda o'quvchilardan makon, vaqt va muhit chegaralaridagi harakatlarining mutanosibligi uchun maxsus gimnastik mashqlarni bajarishni talab qiladi. Bunday vazifalarning bir nechta bajarish usullari qo'llaniladi [9]. Shuning bilan birga, erishilgan natijalarni eslab qolish va o'z-o'zini baholash uchun muhlat beriladi. Bular qarama-qarshi topshiriqlar va o'xshash vazifalar bajarish usullari hisoblanadi. Bunday mashqlardan foydalanishda subektiv va obektiv farqni tushunishga imkon beradi. Vazifalarni takrorlash bilan 5-6 yashar bolaning hissiy sezgirligi ortadi va harakatlarni aniq boshqarish imkoniyatini kengaytiradi.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, murakkab gimnastik mashqlarni o'zlashtirish fazoviy parametrlarining aniqligini talab qiladigan vazifadir. Ulardan birinchisining mazmun-mohiyati ayrim parametrlarda keskin farqlanuvchi o'zgaruvchan mashqlarni bajarishdan iborat. Masalan, to'pni 4 m dan 6 m gacha ulotirishda oraliq masofani o'zgartira olish, yoki maksimal masofaning yarmiga va uning uzunligiga sakrash va boshqalar.

Shu o'rinda ta'kidlash joiz, amaliyotchi pedagog xodim yoki murabbiylar uchun muayyan bir uslubiy tavsiyalar, ilmiy tadqiqot ishlalarida o'rnatilgan 5-6 yoshdagi bolalarda asosiy koordinatsion harakatlarning shakllanishi va jismoniy sifatlarining rivojlanishi yosh xususiyatlariga asoslanuvchi normal miqdordagi ilmiy-usuliy adabiyotlar va dasturlarning yo'qligi bu bo'yicha mulohazalarning ortishiga sabab bo'lmoqda. Bizningcha, jismoniy tarbiyaning asosiy tamoyillari yo'nalishlarning yoshga oid adekvatligi hisoblanadi. Ushbu jarayonning yo'nalishini bolaning yoshiga muvofiq rivojlantiruvchi tendensiyalariga moslashtirib o'zgartirishga majburlovchi tamoyillar yetarlicha amalga oshirilmaydi.

Maktabgacha ta'lim muassasalaridagi o'qitish va tarbiyaga oid dasturlarning tahlili bolalar bilan kun tartibida belgilangan va amalga oshiriladigan jismoniy tarbiyaning bosh vazifasi mantiqan olib qaraganda koordinatsion qobiliyatlarining shakllanishiga yo'naltiruvchi faollikni orttirishdan dalolat berishini jahon olimlari ham e'tirof etib kelmoqla. Buni amalga oshirish uchun ularda, odatda gimnastik mashqlar va harakatli o'yinlarni o'z ichiga oluvchi bo'lgan keng ko'lamli o'quv materiallari taqdim etilgan.

5-6 yosh bolalarda koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirishda ta'lim muassasalaridagi jismoniy tarbiya mashg'ulotlari jismoniy sifatlarini maqsadli yo'naltirish zaruratini takomillashtirishni e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Sababi besh-olti yoshli bolalarda harakat sifatleri darajasini bevosita

testlash noaniq natija beradi, chunki bu natija mazkur sifatning mavjud imkoniyatlari bilan bog'liqlik yoki uning yoshga bog'liq holda shakllanish sur'atlari – tezlashgan yohud sekinlashgan sur'atiga mos kelmaydi.

Asosiy koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantiruvchi harakat turlari bo'yicha 5-6 yoshli bolalar ko'nikmalarining tez shakllanishi va mustahkamlanib borishi, avvalo, jismoniy sifatning rivojlanish darajasiga bog'liq bo'ladi. Jahon olimlari ilmiy tadqiqot ishlarida maktabgacha bo'lgan davr turli jinsli bolalarda asosiy o'lchamlari bo'yicha harakatlarning notekis va har xil muddatli rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Qiz bolalar besh va olti yoshlarda, o'g'il bolalar esa yetti yoshga kelib makoniy aniqlikqa oid topshiriqlarni bajarishda ustunroq ekanligini ko'rsatadi [10]. Besh va olti yoshli o'g'il bolalarda harakatning vaqt o'lchamini takrorlash aniqligi qiz bolalarga nisbatan yuqoriroq, yetti yoshli o'g'il bolalar esa tengdosh qizlarga nisbatan topshiriqni yomonroq uddalashi aniqlangan.

Xulosa va takliflar. Noratsional mushaklarning kuchlanishlari har qanday harakatlarning qo'zg'alishi va

bo'shashish birikmalarining natijasi bo'lib bir necha harakatlarni muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur hisoblanadi. Demak bolaning 5-6 yosh davrida kuch, tezlik va chidamlilikning o'zaro aloqadorlik shakllarini belgilaydigan koordinatsion rivojlantirishning fiziologik mexanizmlari turli xil bo'ladi. Bunda reflektor omillar muhim ahamiyatga ega bo'lib gimnastik mashg'ulotlar davomida ma'lum bir yo'nalishdagi koordinatsion qobiliyatni rivojlantiruvchi harakatlar uchun markaziy asab tizimida tana tuzilishi hamda vegetativ organlarning ishini tuzishning shakllari paydo bo'ladi.

So'ngi so'z o'rnida 5-6 yoshli bolalarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish atrof-muhit o'zgarganda tezda bir harakatdan ikkinchi harakatni o'tishga ko'maklashuvchi omil bo'lib hisoblanadi. Bu esa bolalarning chaqqonligini, epcilligini tavsiflovchi muhim qobiliyat sifatida ko'riladi. Qolaberdin insonning intellektual rivojlanishini ta'minlovchi mashg'ulotlarning natijadorligini orttirishda va ertangi kunda jismoniy sog'lom, har tomonlama rivojlangan yoshlarni tarbiyalashda mazkur sifatning o'rni beqiyosdir.

ADABIYOTLAR

1. Sh.M.Mirziyoev "Yangi O'zbekiston strategiyasi" Toshkent-2021. /221-bet
2. M.N.Mirazimova "Maktabgacha yoshdagi bolalarda gimnastika mashg'ulotlarini tashkil etish usullari" //Academic Research in Educational Sciences// volume 2. ISSUE 10. 2021
3. Овчинников Ю.Д. Пигида К.С., Якунина В.А., «Средства и методы для развития координационных способностей детей в общепедагогической практике учителя физической культуры» //The scientific heritage. No 51 (2020) /Стр 42-43/
4. Ya.Fayziev. "Maktabgacha yoshdagi bolalarda jismoniy sifatlarni tarbiyalash xususiyatlari" //Pedagogik mahorat. May-2021 yil /90-bet/
5. Бакашвили В.Г. К вопросу о физическом воспитании детей дошкольного возраста в семье // Научно-практические аспекты физической культуры и спорта: Сб. науч. тр. - Тбилиси, 1986. - С. 57-61.
6. Баландин В.А., Чернышенко Ю.К. Возрастные особенности динамики показателей физического развития, физической подготовленности и психических процессов детей 5-10 лет в период подготовки и адаптации к обучению
7. Андерсон В.А. и др. Физическое воспитание детей дошкольного возраста: Кн. для воспитателя детского сада: Из опыта работы / Сост. Ю.Ф. Луури.- М: "Просвещение", 1991.- 63 с
8. Антропова М.В. Физическое развитие, работоспособность и успеваемость учащихся восьмилетней школы // Физическая культура и здоровье детей и х. подростков. - М., 1966. - С.69-74.
9. Аршавский И.А. Физиологические механизмы и закономерности индивидуального развития. - М.: "Наука", 1982. - С. 42-168.
10. Бальсевич В.К. Онтокинезиология человека. - М.: "Теория и практика физической культуры", 2000. - 275 с

Movluda ALMAMATOVA,
Guliston davlat pedagogika instituti tahririyati muharriri
E-mail: almamatovamavluda01@gmail.com
PhD D.Samatova taqrizi asosida

AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA KASBIY-MA‘NAVIY QADRIYATLARNI TAKOMILLASHTIRIASH METODIKASI

Annotatsiya

Maqolada akmeologik yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy-ma‘naviy qadriyatlarini takomillashtirish metodikasi haqida so‘z boradi. Har tomonlama kamol topgan o‘qituvchini kasbiy-ma‘naviy qadriyatlar asosida tarbiyalash, bugungi davr talabi ekanligi yoritilgan. Uzluksiz ta‘limda bo‘lajak o‘qituvchi kasbiy va ma‘naviy qadriyatlarini takomillashtirishi va uni faoliyati davomida qo‘llashi mahorat talab etadi. Buning uchun o‘qituvchi o‘z ustida tinimsiz ishlashi, kasbiy- ma‘naviy qadriyatlarini takomillashtirishi va zamonaviy bilim va ko‘nikmalari orqali hayotda yangiliklar tadbiq etishi ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qituvchi, kasbiy-ma‘naviy qadriyat, akmeologik yondashuv, metodika, uzluksiz ta‘lim, kasbiy mahorat, bilim, yangiliklar.

МЕТОДОЛОГИЯ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ И ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ АКМЕОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Аннотация

В статье говорится о методике повышения профессиональных и духовных ценностей будущих учителей на основе акмеологического подхода. Подчеркивается, что воспитание полностью зрелого педагога на основе профессиональных и духовных ценностей является требованием современной эпохи. В непрерывном образовании будущему учителю необходимо совершенствовать свои профессиональные и духовные ценности и применять их в своей работе. Для этого показано, что педагог должен неустанно работать над собой, совершенствовать профессиональные и духовные ценности, применять инновации в жизни посредством современных знаний и умений.

Ключевые слова: педагог, профессионально-духовная ценность, акмеологический подход, методика, непрерывное образование, профессиональные навыки, знания, новости.

METHODOLOGY OF PROFESSIONAL AND SPIRITUAL VALUES IMPROVEMENT IN FUTURE TEACHERS BASED ON ACMEOLOGICAL APPROACH

Annotation

The article talks about the methodology of improving the professional and spiritual values of future teachers based on the acmeological approach. It is highlighted that educating a fully matured teacher on the basis of professional and spiritual values is a requirement of today's era. In continuous education, it is necessary for the future teacher to improve his professional and spiritual values and apply them during his work. For this, it is shown that the teacher should work tirelessly on himself, improve professional and spiritual values, and apply innovations in life through modern knowledge and skills.

Keywords: teacher, professional-spiritual value, acmeological approach, methodology, continuous education, professional skills, knowledge, news.

“Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir”.

Sh. Mirziyoyev.

Kirish. Dunyoda kasblar ko‘p, lekin o‘qituvchilik kasbi barchasidan a‘lodir. O‘qituvchi yonib turgan sham misolidir. U o‘zi yonishi bilan birga chor-atrofga nur-ziyo taratadi. Barcha kasblarni ham avvalo o‘qituvchi-muallim o‘rgatadi. O‘qituvchi ilm o‘rgatuvchi, yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi, tarbiyalovchi muallimdir. O‘qituvchi qancha kuchli bo‘lsa, undan ta‘lim-tarbiya olayotgan yoshlar shuncha barkamol bo‘ladi.

2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasida “yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, oliy ta‘lim muassasalarida kuchli va salohiyatli ilmiy pedagogik kadrlar zahirasini yaratish” vazifasi belgilandi [1]. Akmeologik yondashuv sosida bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy-ma‘naviy qadriyatlarini jihatdan tarbiyalash bugungi davr talabi bo‘lib, ularni yuksak bilim va saviyali bo‘lishlari uchun turli metodlarni qo‘llaymiz. Kelajak avlodni ma‘naviy va ma‘rifiy jihatdan yetuk va barkamol, yurt ertasini o‘ylaydigan sodiq farzandlar qilib tarbiyalashda ularning o‘rni beqiyosdir.

2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan ORZ-637-sonli “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonunning ta‘lim bo‘limida zamonaviy davrda amalga oshiriladigan islohotlar o‘z ifodasini topdi [2]. – Biz ustozni otaday ulug‘ deb bilgan, doimo ardoqlagan

ma‘rifatparvar xalqning vakillarimiz. Men ham o‘qituvchi, muallim deganda o‘zim uchun eng aziz va hurmatli bo‘lgan, ziyoli va zamonaviy, samimiy va mehribon insonlarni tasavvur qilaman. Chunki hammamizga ham shu muallim saboq va ta‘lim berib, mehribon ota-onalarimiz qatorida tarbiyalagan, – dedi davlat rahbari[3].

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Zamonaviy ta‘limning maqsadlaridan biri kasbiy faoliyatda yuqori natijalarga erishuvchi jamiyatda yangicha fikrlashga ega, kasbiy va hayotiy muammolarni nostandart va samarali yechimlariga tayyor bo‘lgan o‘qituvchilarni tayyorlashdan iborat. Akmeologiya inson hayotining cho‘qqilariga erishishning umumiy qonuniyatlarini o‘rganish haqidagi fundamental fan sifatida psixologiya, pedagogika, madaniyat-shunoslik, falsafa va boshqa fanlar nuqtai nazaridan inson haqidagi ilmiy bilimlarning butun majmuasini birlashtiradi.

“Akmeologiya” so‘zi yunon tilidan olingan bo‘lib, ikkita ma‘noni anglatadi: akme - tepa, logos - ta‘limot bo‘lib, “akmeologiya” atamasi insonning eng yuqori yutuqlari haqidagi fanni anglatadi. Akmeologiyaning tadqiqot obyekti - bu akme shaxs ya‘ni yetuk shaxs, obyektiv qonuniyatlarga asoslangan holda kasb faoliyatining va ijodiy faoliyatning metodologik,

texnologik hamda gumanitar jihatlarini o'rganish jarayonida jamiyat rivojida kasb-hunar moddiy, ma'naviy jihatlar bilan bog'liq akmeologik muammolarni aniqlaydi. Bugungi kunda bozor munosabatlarining rivojlanishida yangi kasb-hunarlarni shakllantirish, davr talabiga mos keluvchi yetuk kadrlar yetishtirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Globalizatsiya jarayonlariga ijodiy kompleks yondoshish, kasbkorlik madaniyati, komillik va mukammallik haqida alloma va mutafakkirlarning qarashlarini tahlil etishda milliy va umuminsoniy qadriyatlariga xos jihatlarini va zamonaviy tajribalarni chuqur egallash, texnika, texnologiya va axborot madaniyatini o'zlashtirish masalalari ham akmeologiyaning obyektlaridan biriga aylanib bormoqda.

V.N.Maksimova ta'kidlaydiki, akmeologik yondashuv turli xil ijodiy faoliyat turlarini amalga oshirishda ta'lim tizimi va ta'lim jarayonining sub'ektlarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu yondashuv o'qituvchining subyektiv fazilatlarining ijobiy invariantlarini uning shaxsiy va kasbiy o'sishining ijobiy xususiyati sifatida aniqlashni, kasbda yuqori natijalarga erishishga hissa qo'shishni o'z ichiga oladi. Bu fazilatlariga quyidagilar kiradi:

- yangi tajribalarni o'rganishga ochiqlik;
- kasbiy faoliyatning optimal modellarini ishlab chiqish istagi;
- o'z kasbiy xulq-atvorini adekvat baholay olish qobiliyati;
- ishda ijodiy yutuqlarga qaratilgan yuqori motivatsiya [4].

N. Maksimova ta'lim sifatini yuqori cho'qqilarga ko'tarishda o'qituvchining akmeologik modelini taqdim etadi, uning tarkibiy qismlari uning kasbiy, shaxsiy va ma'naviy yetukligi, shuningdek, o'qituvchining akmeologik pozitsiyasi kabi muhim tarkibiy qismlardan iborat. O'qituvchi ma'naviy-kasbiy qadriyatlarni rivojlantirishda ham ilmiy, ham ijodiy yondashishi zarur. O'qituvchining shaxsiy yetukligi uning mustaqil fikrlashini anglatadi. O'qituvchi ma'naviy-kasbiy qadriyatlarni takomillashtirishda o'z ustida tinimsiz ishlashi o'qib o'rganishi lozim bo'ladi[5].

Akmeologik yondashuv asosida kasbiy-ma'naviy yetuklik odatda o'qituvchining kasbiy ongidagi eng yuqori ma'naviy ehtiyojlar va qadriyatlarga asoslangan ma'naviy o'zini-o'zi rivojlantirish qobiliyati sifatida qaraladi. Bu uning xatti-harakati va munosabatlarini tartibga solish mexanizmidir. Ma'naviyat bo'lajak o'qituvchining axloqiy hayoti va kasbiy barqaror pozitsiyasining ko'rinishi sifatida uning ma'naviy yetukligi ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchining kasbiy-ma'naviy qadriyatlarni rivojlanishi jarayonlarining integratsiyasida uning akmeologik pozitsiyasi shakllanadi, bu bevosita kasbiy faoliyatning gumanistik yo'nalishi bilan bog'liq. Buning yordamida har bir talaba uchun empatiya, bag'rikenglik va "ustozshogird" o'zaro munosabatlarida ijobiy jalb qilish asosida o'rganishda muvaffaqiyatga erishish jarayonlarini ko'rish mumkin bo'ladi. Bu jarayon o'qitish va ta'limning yangi texnologiyalari bo'yicha doimiy ijodiy izlanishga qaratilgan bo'ladi. Yuqori natijaga erishishga hissa qo'shadigan o'qituvchining ob'ektiv o'zini-o'zi baholash va aks ettirishga asoslangan kasbiy faoliyatga stereotipik yondashuvlarga asoslangan bo'ladi. Bu esa o'quv-tarbiyaviy ishning yuqori sifati, o'quv jarayonini samarali amalga oshirish va umuman, zamonaviy ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.[6]

Dunyoning bir qator davlatlarida innovatsion yondashuvlar asosida o'qituvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda pedagogik ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Zamonaviy dunyo uchun zarur bo'lgan muayyan ko'nikmalarni egallashga yo'naltirilgan modernizatsion didaktik tizimni takomillashtirish, ta'lim va tarbiyaning samarali shakl, metod va vositalarini ishlab chiqish hamda ta'lim-tarbiya amaliyotiga samarali tatbiq etishga e'tibor kuchaymoqda. Respublikamizda talaba-yoshlarning kasbiy ma'naviy qadriyatini shakllantirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, milliy g'ururni tarkib toptirish, axloqiy madaniyatini takomillashtirish masalalari bo'yicha M. Kuronov, N. Ortikov, SH. Kurbonov, X. Ibragimov, U. Maxkamov, O. Musurmonova, S. Nishonova, O. Xasanboyeva,

D. Ruziyeva, N. M. Egamberdiyeva, SH. T. Xalilova, N. SH.Erkaboyeva, J. S. Toshmatova, M. X. Tadjiyeva kabilar ilmiy tadqiqotlar olib borgan. Xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalangan holda milliy tarbiyalash jarayonini tashkil etishning samarali yo'llarini N. X. Voxidova, SH. Mirzayev, U. M. Rajabov, A. Y. Teshaboyev, G. A. Xolboyeva, milliy qadriyatlar va an'analar orqali o'quvchilarni tarbiyalashni M. Abrorov, M. Niyozmuradov, M. Aliyev, U. Toshtemirov, D. R. Xolikov, M. K. Bozorova, M. D. Mirzajonova, M. E. Xaydarov, N. X. Voxidova, U. M. Rajabov, I. M. Mirziyotov kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Shuningdek, ta'lim muassasalarida tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish va o'tkazishda tarbiyaviy texnologiyalar va treninglardan hamda interfaol metodlardan foydalanilish bo'yicha A. Abduqodirov, R. J. Ishmumammedovlarning olib borgan izlanishlari oliy va boshlang'ich ta'lim muassasalarida innovatsion texnologiyalar asosida tarbiyaviy jarayonni tashkil qilish uchun dastur-u amal bo'lmoqda.[7]

Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ta'lim tizimining kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo'ljalni to'g'ri ola bilish mahoratiga ega bo'lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlar yangi avlodini shakllantirishga qaratilgan[8].

Akmeologik yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-ma'naviy qadriyatlarni, ta'lim samaradorligini oshirish, o'qituvchi kadrlarni tayyorlash, ularda kasbiy sifatlarini rivojlantirish metodikasi M. Ochilov, N. N. Azizxodjaeva, F. R. Yuzlikaev, V. A. Slastenin, M. G. Davletshin, B. R. Djuraeva, Sh. N. Majitova, Sh. Q. Mardonov, N. M. Egamberdiyeva, S. I. Jalilova va boshqalar tomonidan o'rganilgan. Ta'lim qadriyatlarining ijtimoiy va shaxs omiliga yo'nalganlik xususiyatini ochib beradi. Ijtimoiy qadriyatlar, shu jumladan, ta'limiy qadriyatlar ham shaxsni shakllantirishga xizmat qilishi, uning qadr-qimmatini oshirishi, pedagoglar tomonidan shaxs omilining ta'lim-tarbiya jarayonlarining yetakchi subyekt sifatida tan olishini ta'minlashi, unda erkin va mustaqil fikrlash, shuningdek, ijtimoiy faollik ko'nikmalarini shakllantirishga yordam berishi maqsadga muvofiqdir.

Qadriyatlar o'zining mohiyatiga ko'ra bir necha turga bo'linadi. Jumladan inson va uning hayoti eng oliy qadriyat hisoblanadi. Inson yo'q joyda biron narsaning qadr-qimmatiga haqida so'zlash be'manilidir. Shuning uchun ham inson qadr-qimmatini e'zozlash, uning turmushini yaxshilash, bilimi va madaniy saviyasini rivojlantirish, sog'lig'ini saqlash, hayotini himoya qilish davlatimiz siyosatining asosiy yo'nalishini tashkil etadi. Jamiyatimizda yuz berayotgan tub o'zgarishlarning, islohotlarning barchasi kishilar hayoti to'q, farovon, go'zal yashashi, inson o'zini chinakam erkin his etishi, o'z mehnati natijasining, o'z taqdirining, o'z mamlakatining egasi bo'lishini taminlashga qaratilgandir[9].

Akmeologik yondashuv yordamida kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini takomillashtirishni turli qirralarini hisobga olgan holda, malakali mutaxassislarning ijodiy qobiliyatlarini ochish va rivojlantirish muammolarini oldingi o'ringa chiqib bormoqda. Bu borada ta'lim tizimida o'qituvchi shaxsiga e'tibor katta. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy moslashishini akmeologik jihatdan tadqiq qilinsa bugungi zamon talabiga mos, biroq avvalgi chuqur bilimlarga ham ega yetuk o'qituvchi shaxsini, o'z ishining mutaxassisi etib yetishtirish jarayoni juda murakkab pedagogik va psixologik jarayon hisoblanadi.

Yosh avlodga ta'lim tarbiya beruvchi yetuk mutaxassis kadrlar tayyorlash muhim ustivor masala bo'lib qolaveradi. O'qituvchi shaxsi o'z ustida tinimsiz ishlashi hamda izlanishi masalasiga e'tibor bugungi kunda ham juda katta. Akmeologik yondashuvlar asosida o'z faoliyatining akme darajasiga intilish va uni ro'yobga chiqarish ustida yangi usul va har kim oziga hos yo'nalishlaridan borishini talab etadi. A. A. Derkachning fikricha akmeologiyada modelga murojaat qilish zarurati bizga psixologik hodisani tasavvur qilish, uning muhim xususiyatlarini, tarkibiy xususiyatlarini, mexanizmlarini, shakllanish darajalarini ochib berishga imkon beradi[10].

Rivojlanayotgan ta'limga yo'naltirilgan akmeologik texnologiyalar o'quv jarayoniga quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni hisobga olgan holda muvaffaqiyatli tatbiq etiladi:

– ta'lim muassasasida akmeologik muhitni ta'minlash, agar u yaxshi o'qish nufuzli bo'lsa, turli xil faoliyat turlarida ijodiy yutuqlarga intilish, o'ziga xoslikni taklif qilish, jamoada talabalarining ijtimoiy mavqeini oshirishga ijodiy ta'sir ko'rsatadigan yechimlar;

– ta'limning har bir bosqichida (maqsadli, motivatsion, operativ, samarali, baholovchi) o'quvchilar ongi va faoligi birligining mavjudligi;

– har bir o'quvchining fan sohasi manfaatlaridan kelib chiqqan holda o'quv va kognitiv faoliyatda muvaffaqiyatga erishishga undaydigan vaziyatlarni yaratish;

– o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning gumanistik uslubini, ularning bilim va ijodiy imkoniyatlariga ishonchni ta'minlash;[11]

Belgilangan muammoga muvofiq, akmeologik yondashuv kontekstida universitet talabalarining kasbiy motivatsiyasining boshlang'ich bosqichi bu ularning o'qituvchilik faoliyatining mohiyati to'g'risidagi aniq ma'lumotlardan xabardorligi bo'lib, bu kasbiy o'zini o'zi belgilash uchun katta potentsial imkoniyatlarni ochib beradi. Pedagogik ishning insonparvarlik yo'nalishini qadr-qimmatli-semantik anglash ko'p jihatdan kelajakdagi o'qituvchilarning kasbiy o'zini o'zi belgilashini belgilaydi. O'qituvchilik kasbiga nisbatan qadriyat yo'nalishining eng muhim yo'nalishlaridan biri bu pedagogik idealni shakllantirish bo'lib, u "tasvir" shaklida harakat qiladi, pedagogik hodisalarni bilishda sub'ektiv-ob'ektiv xususiyatni ifodalaydi. U ideal va real pedagogik ob'ektlarning xususiyatlarini, ularni pedagogik voqelikka nisbatan ob'ektivlashtirish imkoniyatini o'zida mujassam etadi. O'qituvchining "ideal qiyofasi" talabalar o'rtasida bevosita pedagogik jarayonda shakllanadi, u nafaqat ong darajasidagi kognitiv sohani, balki ularning keyingi kasbiy rivojlanishini rag'batlantiradigan hissiy va hissiy tajribalar to'plamini, "akme" kasbdagi yutuq cho'qqisi sifatida namoyon etadi[12].

Natija va muhokama. Akmeologik yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy-ma'naviy qadriyatlarini takomillashtirish uchun har bir oliy ta'lim muassasalarida darsdan tashqari vaqtlarda professor o'qituvchilar bilan ko'roq ochiq muloqotlar, munozara va suhbatlar o'tkazib turish kerak. Shunda ularda kasbga bo'lgan qiziqish ortadi, ustozlardan tajribalarini o'rganadi. O'z kasbini seva boshlaydi, mas'liyat bilan yondashish kabi xislatlarni ortira boshlaydi. Yana talabalar seminar darslarda

ikkita ikkita bo'lib kelasi darslarga tayyorlanib kelib o'z tengdoshlariga dars o'tib berishlari kerak bo'ladi. Bunda ular turli interfaol metodlardan foydalanishlari mumkin bo'ladi. Misol uchun, "aqliy hujum" "aylana stol", "qor bo'ron", "zanjir" va boshqa metodlar. Bu metodlar talabalarga o'z kasbini egasi bo'lishida katta yordam beradi.

Buning uchun o'qituvchi quyidagi bilim va ko'kinmalarga ega bo'lishi lozim:

- kasbiy bilimlarni puxta bilish bilan birga, turli bilimlardan xabardor bo'lishi;

- pedagogika va psixologiya, yoshlar fiziologiyasi, ma'naviyatshunoslik, etika, estetika, mantiq kabi o'z kasbiga oid bilimlarni mukammal bilishi;

- o'z kasbi bo'yicha jahon fanida erishilayotgan so'nggi yutuqlar, tarbiya, kompyuter va axborot texnologiyalari yangiliklaridan doimiy xabardor bo'lib borishi;

Xulosa. Kundan kunga rivojlanib takomillashib borayotgan bir davrda yoshlarga bo'lgan ishonch ortib bormoqda. Chunki ular kelajagimiz egalari. Ular qanchalik bilimli, salohiyatli, sog'lom va kuchli bo'lsalar yurtimiz shuncha ravnaq topadi, taraqqiyotning yuqori pag'onalariga, cho'qqilariga ko'tariladi. Yuksak bilim va salohiyatli yoshlar kelgusida nafaqat muvaffaqiyatga erishish ehtimoli ko'proq, balki o'quvchilar qalbidan yaxshiroq joy oladi. Bo'lajak o'qituvchining o'quvchilar bilan birgalikdagi harakati muvaffaqiyatga olib kelishi uchun o'zaro tushunish, hurmat qilish, sevish rishtalar ko'proq bo'lishi kerak. Kasbiy-ma'naviy qadriyatlarini takomillashtirishda bo'lajak o'qituvchidan tirishqoqlik, serharakatlilik, ilmga chanqoqlik, kompyuter texnologiyalarni yaxshi bilish kabi bir qator fazilatlar talab etiladi. O'qituvchilik kasbi eng qiyin, lekin shuning bilan birga faxrli va olijanob kasblardan biridir. O'qituvchi o'quvchilarni maktab programmlarida ko'zda tutilgan ilmiy bilimlar sistemasi bilan qurollantiradi, ularning dunyoqarashini shakllantiradi, xotira, diqqat va xayolini rivojlantiradi, ijodiy fikr yuritishga o'rgatadi, hissiyot va irodasini tarbiyalaydi, qobiliyatlarini rivojlantiradi, xarakterini shakllantiradi. O'qituvchi o'zining barcha ta'lim tarbiyaviy ishlarini rejali ravishda, uni asosiy maqsadi «o'zida ma'naviy boylikni, axloqiy poklikni va jismoniy kamolotni o'zida garmonik holda mujassamlashtirgan yangi odamni tarbiyalash» maqsadiga kun sayin bo'ysungan holda olib boradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 07.02.2017 yildagi PF-4947-son "O'zbekiston respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida" gi farmoni
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-2909-son qarori. www. lex. uz.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida
4. Maksimova V.N. Maktab ta'limining akmeologiyasiga kirish. – Sankt-Peterburg: LOIRO, 2002. – P. 47.
5. Maksimova V. N. Akmeologiya: ta'limning yangi sifati. – Sankt-Peterburg: nomidagi Rossiya davlat pedagogika universiteti. A. I. Gerzen, 2002. 14-15-betlar.
6. Xoliqov A. "Pedagogik mahorat" darslik – Toshkent, 2011.
7. Xodjayev B. X. "Umumiy pedagogika" – Toshkent, 2017.
8. Barkamol avlod orzusi. – Toshkent: "Sharq", 1999, 39-bet
9. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. 54-bet.
10. Abdurahmonov A. Qadriyat – ma'naviy merosdir // «Ma'rifat gulshani» g. - 12 (77) 2007. 7-bet
11. Asqar Zununov. Pedagogika nazariyasi – Toshkent: «Aloqachi» 2001 y. 163-bet.
12. Asqar Zununov. Ulfat Maxkamov Didaktika (Ta'lim nazariyasi) Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma. – Toshkent: «Sharq», 2006 y. 125-bet
13. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent, 1998. 7-bet.

Dilafuz BARATOVA,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM o'qituvchisi
E-mail: dilafuzbaratova88@gmail.com

Qar.DU psixologiya fanlari doktori, (DSc) dotsent M.Fayziyeva taqrizi asosida

NOTO‘LIQ OILADA TARBIYALANAYOTGAN BOLALARNING OILADAGI ROLLAR VA OTALIK MAQOMI TO‘G‘RISIDAGI TASAVVURLARI.

Аннотация

Inson hayotida muhim o‘rin tutuvchi oila, nikoh qurish masalasi, oilaviy munosabatlarda qizlarni milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash dolzarb muammo hisoblanadi. Mazkur maqolada farzand tarbiyasidagi salbiy yoki ijobiy o‘zgarishlar bola to‘liq yoki noto‘liq oilada voyaga yetayotganigagina emas, balki bolani bevosita o‘rab turgan, har kuni o‘zaro shaxslararo munosabatlarga kirishadigan atrofidagi odamlarning u va yaqinlari haqidagi fikrlari, tasavvurlari, ijtimoiy kutishlarining mazmuniga, muhimi – voyaga yetayotgan o‘spirin qiz oilasida hukm surayotgan ma‘naviy hamda axloqiy muhitga bog‘liq ekanligi batafsil yoritilgan. To‘liq va noto‘liq oila vakillari farzandlarida oila haqidagi tushunchalari, oiladagi rollar va tasavvurlar orqali kengayishi to‘g‘risida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Oila, farzand, oilaviy tasavvurlar, noto‘liq oila, oiladagi roller, o‘spirin, ijtimoiy va jinsiy rollar.

ВООБРАЖЕНИЕ О СЕМЕЙНЫХ РОЛЯХ И ОТЦОВСКОМ СТАТУСЕ ДЕТЕЙ, ВОСПИТЫВАЮЩИХСЯ В НЕБЛАГОПОЛУЧНЫХ СЕМЬЯХ.

Аннотация

Семья, играющая важную роль в жизни человека, вопрос замужества, воспитания девочек в духе национальных и общечеловеческих ценностей в семейных отношениях является актуальной проблемой. В данной статье отрицательные или положительные изменения в воспитании будущего ребенка обусловлены не только тем, что ребенок растет в полной или неполной семье, но и мнением людей, непосредственно окружающих ребенка, которые вступают в межличностные отношения каждый день, о нем и его родственниках подробно поясняется, что это зависит от содержания ее воображения, социальных ожиданий, а главное - духовно-нравственной среды, сложившейся в семье девочки-подростка. У детей полных и неполных семей есть свое понимание семьи, роли в семье и расширение за счет воображения.

Ключевые слова: Семья, ребенок, семейные представления, неполная семья, роли в семье. подростковые, социальные и гендерные роли.

THE PERCEPTION OF CHILDREN RAISED IN A DYSFUNCTIONAL FAMILY ABOUT ROLES IN THE FAMILY AND THE STATUS OF FATHERHOOD.

Annotation

An important place in the life of a person is the issue of marriage, the upbringing of girls in family relationships in the spirit of national and universal values is an urgent problem. This article details the fact that negative or positive changes in the upbringing of children depend not only on the fact that the child is coming of age in a full – fledged or dysfunctional family, but on the content of thoughts, visions, social expectations of people around him and his loved ones, who directly surround the child, enter into interpersonal relationships every day. Representatives of a complete and non-productive family were told about their expansion in their children through their understanding of the family, roles and visions in the family.

Key words: Family, child, family ideas, incomplete family, roles in the family. adolescent, social and gender roles.

Kirish. Jahonda inson hayotida muhim o‘rin tutuvchi oila, nikoh qurish masalasi, oilaviy qadriyatlar hamda oiladagi ma‘naviy va ijtimoiy-psixologik muhit, oilaviy nizolarning kelib chiqishi kabi muammolar ilmiy jamoatchilik tomonidan chuqur izlanishlarni taqozo qilmoqda. Oila va nikohning ma‘naviy-psixologik asoslari, qizlarni oilaviy hayotga psixologik jihatdan tayyorligi, shuningdek, oilaviy munosabatlarda qizlarni milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash dolzarb muammo hisoblanadi. Dunyo mamlakatlarida o‘tkazilayotgan ko‘plab tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, noto‘liq oilalarda tug‘ilayotgan hamda otasiz voyaga yetayotgan farzandlarning soni yil sayin o‘sib bormoqda. Rossiyadagi bolalarning 30 foizi to‘liq bo‘lmagan oilada tug‘ilgan. Boshqa mamlakatlar statistikasi Rossiyadan unchalik farq qilmaydi: AQShda – 33 foiz, Islandiyada – 64 foiz (bu Yevropadagi eng yuqori ko‘rsatkich), Shvetsiyada – 54 foiz, Buyuk Britaniyada – 38 foiz, Finlyandiya – 37 foiz bolalar noto‘liq oilalarda kamol topyabdilar[5].

Vatanimiz Yangi O‘zbekistonda ham turli sabablarga ko‘ra, ijtimoiy-psixologik muammolarni boshidan kechirayotgan oilalar soni ortib bormoqda. Ularning aksariyati nikohlarni bekor qilish hisobiga ko‘paymoqda. Zero, mamlakatimizning yanada rivojlanishi, rivojlangan davlatlar qatorida o‘z munosib o‘rniga ega bo‘lishi ko‘p jihatdan barkamol, axloqan pok, jiddiy hayotiy

mavqe va to‘g‘ri dunyoqarashga ega bo‘lgan yoshlarning tarbiyasiga bog‘liq. Bu o‘rinda jamiyatimizda muhim qadriyat hisoblangan oilaning roli va o‘rni benihoya kattadir. Oiladagi rollarning er va xotin tomonidan o‘z o‘rnida bajarilishi nafaqat ular o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni yaxshilaydi, balki shu muhitda tarbiyalanayotgan farzandlarning barkamol va baxtiyor bo‘lib voyaga yetishiga sabab bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan qaysidir sabablar oqibatida otasidan ayrilgan yoki ota obrazini haqidagi tasavvurlari faqatgina tashqaridan eshitib, kuzatib paydo bo‘lgan, endigina katta hayot haqidagi tushunchalari hosil bo‘layotgan o‘spirinlik yoshidagi qizlar taqdiri ham alohida ijtimoiy psixologik muammodir. Zero, oilada farzandlar, jumladan, qizlar tarbiyasi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Muhtaram Shavkat Mirziyoyev nutqlarida ham bot-bot ta‘kidlanadi: “Ta‘lim va tarbiya sohasidagi tub islohotlarni yuksak bosqichga ko‘tarish, mamlakatimizning taqdiri va kelajagi uchun mas‘uliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir bo‘lgan yangi avlod kadrlarini voyaga yetkazishga qaratilgan ishlarni izchil davom ettirish hammamizning nafaqat vazifamiz, balki muqaddas burchimiz”. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”, 2020 yil 18 fevraldagi PF-5938-son “Jamiyatda ijtimoiy-ma‘naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab-quvvatlash

hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida", 2022 yil 1 maydan 2022 yil 1 martdagi PF-81-son "Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" farmonlari jamiyatimizda oilani mustahkamlash, farzand tarbiyasi masalalarining ustuvor ekanining yaqqol misolidir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O'zbekistonda oila va undagi o'zaro munosabatlar, jumladan, noto'liq oiladagi ijtimoiy psixologik muhit muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlarda jumladan G.B.Shoumarov[3], I.O.Haydarov, N.A.Sog'inovlarning ajralish faqatgina ajralgan er-xotinlar emas, balki ajralish oqibatida otasiz yashayotgan farzandlarga ham salbiy ta'sir ko'rsatir ekan. Ayniqsa, ajralish natijasida otasiz o'sayotgan qiz bolaning his-tuyg'ulariga, otasiga bo'lgan mehriga, qiz bolada shakllanadigan ota obraziga va otasiz o'sayotgan qizning ruhiyatiga kuchli salbiy ta'sir qiladi. Bu esa nafaqat qiz bolaning bolalik davrida balki kelgusida o'zi mustaqil oila qurganda ham o'z asoratini ifodalashi mumkin. Ko'p tadqiqot natijalarining ko'rsatishicha va rivoyatlarda ifodalanishicha hamda F.Ro'ziqulov tadqiqotlarida ilmiy jihatdan o'z tasdig'ini topganligi asosida o'z otasiga mehr va hurmati yetarli ravishda shakllanmagan qiz kelajakda oila qurganda turmush o'rtog'iga ham hurmatini yetarli ravishda ifodalay olmaydi. Mazkur tadqiqot natijalariga ko'ra ajralishgan oiladagi va otasiz o'sayotgan o'g'il bolaning o'qishiga va tarbiyasiga salbiy ta'sir etishi kuchli bo'lar ekan. Karimova V.M [4] tadqiqotlarida oilaviy ijtimoiy

tasavvurlar shakllanishida bola shakllanayotgan oila va undagi o'zaro munosabatlar xarakteri muhim ahamiyat kasb etishi, ya'ni oilaning katta yoki kichikligi, to'liq yoki noto'liqligi, undagi rollar, jinsiy o'zaro munosabatlar haqida va reproduktiv tasavvurlar xarakterini belgilashi va shaxsiy ijtimoiy ustanovkalar yo'nalishida aks etishi aniqlangan. Oiladagi o'zaro munosabatlarning asosini tashkil etgan oilaviy rollarga oid tasavvurlar va ularning differentsiatsiyasi o'zining yosh, hududiy va jinsiy xususiyatlariga ega bo'lib, ular avvalo har bir oilaning ruhiy ma'naviy muhiti, u yerdagi milliy qadriyatlar, an'analar, rasm-rusumlar qanchalik saqlanib qolganligiga ham bog'liqligi asoslangan.A.M.Jabborov, M.X.Fayziyeva, I.A.Jabborov, X.K.Karimov va boshqalar tomonidan olib borilgan. Ularning ilmiy-tadqiqot ishlarida oila psixologiyasi, oilada sog'lom turmush tarzi va munosabatlarni muvofiqlashtirish, oilaga ijtimoiy psixologik yordam ko'rsatish yo'llari, jumladan, noto'liq oila va undagi ma'naviy muhit, farzandlar tarbiyasi kabi masalalar ilmiy jihatdan tadqiq etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Noto'liq oilada tarbiyalanayotgan bolalarning oiladagi rollar va otalik maqomi to'g'risidagi tasavvurlari, to'liq va noto'liq oila farzandlari hisoblangan qizlarda V.Karimovning "Oilaviy tasavvurlarni o'rganish test-anketasi" foydalangan holda aniqlandi.

Tahlil va natijalar. Oilaviy tasavvurlarni o'rganish test-anketasi natijalarini Styudent mezoni asosida o'rganish natijalari (n=500)

Sizningcha, nima uchun oila quriladi?	To'liq va noto'liq oila farzandlari	N	t	Ishonch darajasi p
jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti uchun	noto'liq	328	2,165	,031
	to'liq	172		
farzandlar tug'ilishi uchun	noto'liq	328	-1,943	,053
	to'liq	172		
jamiyatga kerakli yoshlar	noto'liq	328	,998	,319
	to'liq	172		
muhabbat hissining borligi	noto'liq	328	,395	,693
	to'liq	172		
odam dunyoda yolg'iz o'tolmaydi	noto'liq	328	,661	,509
	to'liq	172		
ota-onalarning xohish irodasiga ko'ra	noto'liq	328	,189	,850
	to'liq	172		
qarindosh urug'larning gapiga	noto'liq	328	1,440	,150
	to'liq	172		
el nazaridan qolmaslik	noto'liq	328	-2,193	,029
	to'liq	172		
baxtli to'laqonli umr kechirish	noto'liq	328	-,569	,570
	to'liq	172		
uy-ro'zg'or boshpana uchun	noto'liq	328	-1,098	,273
	to'liq	172		

Natijalar tahlilida "Sizningcha, nima uchun oila quriladi?" shkalasida "Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti uchun ($t=2,165$; $p>0,01$)" deb belgilangan javobda ishonch darajasidagi to'liq va noto'liq oilada qizlar fikrlarining tafvutlari mavjudligini kuzatishimiz mumkin. Bu yoshdagi qizlardagi fikrlarning farqi oiladagi rollar bilan tasavvurlarining kengayganligi, o'z mustaqil fikrlarini bayon eta olishi, jumladan,

Oilaviy tasavvurlarni o'rganish test-anketasi(natijalari Styudent mezoni asosida)

ota-onalarining o'z burch va vazifalariga nisbatan qarashlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. "Erkak kishining roli ko'proq" ($t=-1,604$; $p>0,05$) deb eng past ko'rsatkich bilan belgilanayotganining boisi ham, ayniqsa, noto'liq oila vakillarida otaning o'rni hayotida aks etmagani, uning hayotiy qarashlari deyarli onalari ishtirokida shakllanganligi bo'lishi mumkin.

2-jadval.

Nikohning baxtli bo'lishi ko'proq nimalarga bog'liq?	To'liq va noto'liq oila farzandlari	N	t	Ishonch darajasi p
albatta ayol kishiga bog'liq;	noto'liq	328	-1,604	,110
	to'liq	172		
erkak kishining roli ko'proq;	noto'liq	328	-1,699	,090
	to'liq	172		
qars ikki qo'ldan;	noto'liq	328	,987	,324
	to'liq	172		
kattalarning yosh kelin-kuyovni holi qo'yishlariga;	noto'liq	328	,375	,708
	to'liq	172		
er-xotin qarashlarining umumiyligiga;	noto'liq	328	1,442	,150
	to'liq	172		
moddiy qiyinchiliklarning kam bo'lishiga;	noto'liq	328	,524	,600
	to'liq	172		
oilada ma'naviy inqirozning yo'qligiga;	noto'liq	328	-,654	,514
	to'liq	172		
o'z vaqtida turmush qurishga;	noto'liq	328	,193	,847
	to'liq	172		
tevarak-atrofdagi oilalarning tinch-totuvligiga;	noto'liq	328	,620	,536
	to'liq	172		
boshqa sabablar	noto'liq	328	-,155	,877
	to'liq	172		

"Nikohning baxtli bo'lishi ko'proq nimalarga bog'liq?" shkalasida "Albatta ayol kishiga bog'liq" ($t=-1,604$; $p>0,05$),

"Erkak kishining roli ko'proq" ($t=-1,604$; $p>0,05$), "Qars ikki qo'ldan chiqadi" ($t=,987$; $p>0,05$), "Kattalarning yosh kelin-

kuyovni holi qo'yishlariga" ($t=,375$; $p>0,05$), "Er-xotin qarashlarining umumiyiligiga" ($t=1,442$; $p>0,05$), "Moddiy qiyinchiliklarning kam bo'lishiga" ($t=,524$; $p>0,05$), "Oilada ma'naviy inqirozning yo'qligiga" ($t=-,654$; $p>0,05$), "O'z vaqtida "Nikohning baxtli bo'lishi ko'proq nimalarga bog'liq?" shkalasida "Er-xotin qarashlarining umumiyiligiga" ($t=1,442$; $p>0,05$) deya belgilangan javobning tafovutlari kuzatilishining boisi, og'zaki suhbat jarayonida to'liq oila vakillariga nisbatan noto'liq oila qizlari "Xotin doim erning hamfikri bo'lishi, uning gaplariga qo'shilishi, ta'qiqlagan narsalarini to'g'ri deb qabul qilishi kerak", deb javob qaytarganlariga qaraganda, xotin eri bilan umumiy qarashiga fikri mos kelmasa ham qo'shilishi, erning har bir fikrini qo'llab-quvvatlashi lozim. Ularning fikricha, oilada ajrishishning eng katta sababi ham xotin erining fikrlariga qarshi chiqishi bilan birga, eriga o'zining fikrlarini o'tkazishga intilishidir.

Ushbu shkaladagi eng past ko'rsatkich, ya'ni inkor ma'nosidagi fikr "Oilada ma'naviy inqirozning yo'qligiga" ($t=-$

turmush qurishga" ($t=,193$; $p>0,05$), deb javob qaytarilgan bo'lsa, "Tevarak-atrofdagi oilalarning tinch-totuvligiga" ($t=-0,558$; $p>0,05$), boshqa sabablar ($t=,155$; $p>0,05$) shkalalarida tafovutlar kuzatilmadi. ,654; $p>0,05$)" deb topilib, qizlarning fikrlari bu borada birlariga qarama-qarshidir.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi test anketaning natijalar tahlilidan kelib chiqib xulosalash mumkinki, farzand tarbiyasidagi salbiy yoki ijobiy o'zgarishlar bola to'liq yoki noto'liq oilada voyaga yetayotganigagina emas, balki bolani bevosita o'rab turgan, har kuni o'zaro shaxslararo munosabatlarga kirishadigan atrofdagi odamlarning u va yaqinlari haqidagi fikrlari, tasavvurlari, ijtimoiy kutishlarining mazmuniga, muhimi – voyaga yetayotgan o'spirin qiz oilasida hukm surayotgan ma'naviy hamda axloqiy muhitga bog'liq ekanligi dalillandi. To'liq va noto'liq oila vakillari farzandlarida oila haqidagi tushunchalari, oiladagi rollar va tasavvurlar orqali kengayadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 18 fevraldagi PF-5938-son "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 1 maydan 2022 yil 1 martdagi PF-81-son "Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" farmoni.
3. Shoumarov G.B., Haydarov I.O., Sog'inov N.A. va boshq. Oila psixologiyasi: Akad. litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun qo'l. / G.B.Shoumarovning tahriri ostida. O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta-maxsus ta'lim vazirligi, o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'lim markazi. – T.: «Sharq», 2010. – 296-b.
4. Karimova V.M. Oila: Ijtimoiy himoya omillari. Ilmiy ommabop maqolalar to'plamlari//prof. V.M.Karimova tahriri ostida. T.: 2007. – 118-b.
5. <https://materinstvo.ru/art/2024>
6. Aziz Sa'dullayev. (2024). Aspects of forming voluntary qualities in overcoming anxiety in adolescent wrestlers. News of UzMU Journal, 1(1.4), 176-p Retrieved from <https://journalsnuu.uz/index.php/1/article/view/2035>
7. Shoumarov G., Rasulova Z. Oila ensiklopediyasi. - T.: «Ilm-Ziyo Zakovat», 2016. -270-b.
8. Baratova O.D. Noto'liq oilaning ijtimoiy-psixologik muommolari. Buxoro, «Psixologiya» ilmiy jurnali. 34-b
9. Fayzieva M.X. Oila psixologiyasi. Qarshi INasaf nashriëtil, 2018.138-bet.
10. Турובה, М. А. (2023). Социально-Психологическое Исследование Деспотизма В Гендерных Отношениях. International Journal of Formal Education, 2(4), 93-c.

УДК 165.72:111.852

Рауф БЕКБАЕВ,

Заведующий кафедрой «Управление образованием и учебными процессами» международного университета «Tashkent International University of Education», доктор философии (PhD) по философским наукам.

E-mail: t403@tiue.uz

На основе рецензии профессора TIUE, д.ф.н. (DSc) К.Саидовой

NEOPLATONISM IN THE PERSPECTIVE OF THE PHILOSOPHY OF TRADITIONALISM: A COMPARATIVE ANALYSIS

Annotation

The article provides a comparative analysis of Neoplatonism and traditionalism, exploring their similarities and differences in terms of their concepts of the transcendent source, hierarchical structure of the universe, and spiritual path. It also examines the mutual influence of these philosophical traditions and their relevance for modern thinking.

Key words: Neoplatonism, traditionalism, transcendence, hierarchy, emanation, comparative analysis.

NEOPLATONIZM AN'ANAVIYLIK FALSAFASI RAKURSIDA: KOMPARATIVISTIK TAHLIL

Annotatsiya

Maqolada neoplatonizm va an'anaviylik falsafasining komparativistik tahlil amalga oshirilgan. Bunda ushbu yo'nalishlar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar aniqlangan. Transsendentlikning manbasi, olamning iyerarxik tuzilmasi va ma'naviy yo'l kontseptsiyalariga alohida e'tibor qaratilgan. Ushbu falsafiy yo'nalishlarning o'zaro ta'siri va zamonaviy dunyoqarash uchun bo'lgan ahamiyati ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Neoplatonizm, an'anaviylik, transsendentlik, ierarxiya, emanatsiya, komparativistik tahlil.

НЕОПЛАТОНИЗМ В РАКУРСЕ ФИЛОСОФИИ ТРАДИЦИОНАЛИЗМА: КОМПАРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В статье проводится компаративный анализ неоплатонизма и философии традиционализма, выявляя их сходства и различия. Основное внимание уделяется концепциям трансцендентного источника, иерархической структуры мироздания и духовного пути. Рассматривается взаимное влияние этих философских направлений и их значение для современного мировоззрения.

Ключевые слова: Неоплатонизм, традиционализм, трансцендентность, иерархия, эманация, компаративный анализ.

Введение. Неоплатонизм, возникший как развитие платоновской философии, представляет собой важное направление философской мысли античной эпохи, ибо он оказал сильное влияние как на западную, так и восточную философии. Так, неоплатонические концепции находят свое преломление в средневековой, особенно христианской философии (к примеру, труды Августина), в философской мысли эпохи Ренессанса (в частности, в работах М.Фичино и Дж. Пико делла Мирандолла), а также Нового времени (в учениях Г.Гегеля, Б.Спинозы, Ф.Шеллинга). В восточной же философии неоплатонизм повлиял на философскую мысль Аль-Фараби, Беруни, Ибн Сины и других мыслителей. Однако особое внимание привлекает преломление неоплатонизма в рамках философии традиционализма, поскольку для мыслителей-традиционалистов неоплатонизм является одной из важных традиций Западной культуры.

Обзор литературы по теме. Проблема, поставленная в статье, рассматривается различными зарубежными исследователями такими, как М.Сэдживик, Х.Смит, Ф.Шуон, С.Х.Навр, М.Степанянц, Н.Петякшева, М.Тлостанова и другими. Данные авторы обращают внимания на внутреннюю суть философии традиционализма во взаимосвязи с теми аспектами, которые сближают традиционализм с неоплатонизмом и философией Платона. Среди отечественных авторов поставленной проблемой занимаются такие философы-ученые, как Р.Каримов, Г.Кабуллиязова, К.Саидова, Г.Рузматова и другие. Указанные авторы основное внимание уделяют компаративной сущности традиционализма и рассматривают некоторые аспекты неоплатонизма во взаимосвязи с другими традициями восточной и западной культур.

Методология исследования. Научное обоснование представленного исследования основывается на использовании ряда методов, включая анализ первоисточников, синтез, дедукция и индукция, а также

историко-сравнительный подход. Основой методологической и теоретической базы данной статьи является компаративистика. Использование указанных методов позволило получить точное и детализированное понимание основных положений как неоплатонизма, так и традиционализма, что способствовало выявлению логических связей между философскими концепциями, что помогло сформулировать ключевые выводы исследования. Историко-сравнительный подход обеспечил понимание контекста и развития обеих традиций, а компаративистика позволила провести глубокий сравнительный анализ, выявляя не только сходства и различия, но и степень взаимного влияния данных философских направлений.

Анализ и результаты. Возникший в III веке н.э., неоплатонизм вобрал в себя идеи Платона и подверг их сущностной трансформации в духе иррационализма. Центральная идея неоплатонизма – концепция Единого, эманацирующего по ступеням бытия. Мир идей и материальный мир представляют собой разные уровни реальности, связанные между собой через промежуточные сущности, такие как душа (Психе) и Ум (Нус). Единое само по себе является источником всего сущего, оно абсолютно, бесконечно и неизмеримо, и его природа выходит за пределы человеческого понимания и описания. Всё, что существует в этом мире, есть эманация Единого, истекает из него и сохраняет связь с ним. При этом процесс эманации происходит иерархически, создавая последовательность уровней бытия, от высших (Ум и Душа) к низшим (материя). Сущность неоплатонизма также включает идею духовного восхождения. Человек может возвыситься от материального мира к Единому через очищение души и постижение высших истин. Этот процесс включает в себя различные практики, которые помогают душе возвратиться к своему источнику. Неоплатонизм придает большое значение мистическому опыту и слиянию с Единым. Плотин и его последователи

верили, что через духовное развитие и медитацию можно достичь состояния единения с высшей реальностью, что является высшей целью человеческого существования. В целом, сущность неоплатонизма заключается в признании Единого как источника всего сущего, описании иерархического порядка бытия, и утверждении возможности духовного возвышения и единения с трансцендентной реальностью. Как же всё это связано с традиционализмом?

Итак, для ответа на вышеуказанный вопрос следует несколько прояснить суть самого традиционализма. В основе учения традиционализма лежит концепция перенниализма или «вечной мудрости», «изначальной духовности», которая нисходит с самого начала существования и носит трансцендентный характер. То есть, по сути, традиционализм признает высшую реальность, а потому, однако рассматривает всё это в несколько иных категориях и понятиях. При этом важно заметить, что видный представитель традиционализма С.Х.Наср указывал на то, что именно перенниализм составляет фундамент всякой религии [1], а основоположник традиционализма Р.Генон подчеркивал сходство восточных учений и неоплатонической доктрины [2], ибо во многих концепциях восточной философской мысли наблюдается религиозный дух. К примеру, это также отмечал С.Радхакришнан, указывая на то, что «в индийской жизни доминирует духовный мотив» [3]. Традиционалисты, делая базисный акцент на перенниализме, определяют его также как «сакральное знание» или «метафизическая истина» [4], и это своего рода единое метафизическое знание, составляющее основу всех традиций. И здесь важно то, что по Генону это знание, как традиционное, определяется вмешательством «нечеловеческого элемента» [5], что само по себе говорит о трансцендентном его происхождении. И данный аспект сближает традиционализм с неоплатонизмом, для которого источником всего сущего является Единое, которое эманурует в своих таких уровнях, как Ум (Нус) и Душа (Психе), передающие божественную истину на более низкие уровни существования. Эта эманация обеспечивает связь всех сущих с Единым, таким образом, каждая вещь в мире имеет свой источник в высшей реальности. Следует также отметить и сходство в вопросе духовности. И традиционализм, и неоплатонизм подчеркивают важность духовного пути и восхождения к высшей реальности, хотя в традиционализме нет концепции, близкой к теории эманации. В данном контексте необходимо указать на важное отличие традиционализма в понимании «метафизической истины», которая доступна лишь через постижение эзотерической традиции, в которой заключено сакральное знание.

Неоплатонизм и традиционализм сходятся в том, что признают существование высшей реальности. Однако неоплатоническое Единое акцентирует внимание на трансцендентности, в то время как Примордиальная Традиция подчеркивает связь сакрального с человеческой жизнью. Оба направления признают иерархичность бытия. У неоплатоников это эманация от Единого, у традиционалистов — порядок, основанный на Примордиальной Традиции. В эпистемологическом же контексте неоплатоники уделяют внимание интеллектуальной медитации и мистическому опыту [6]. Традиционалисты акцентируют внимание на передаче сакрального знания через инициацию и ритуалы. В антропологическом аспекте оба направления видят человека как существо, способное к духовному восхождению. Неоплатоники подчеркивают возвращение души к Единому, традиционалисты — следование божественному порядку через духовные практики. Если же рассматривать этические аспекты неоплатонизма и традиционализма, то этика неоплатоников строится на идее возвращения к Единому через добродетель [6]. Традиционалисты считают, что моральные нормы исходят из сакрального и должны соблюдаться для поддержания космического порядка.

Итак, неоплатонизм и традиционализм сближает ориентация на метафизическое знание и духовную трансценденцию, иерархичность бытия и акцент на сакральном. Вместе с этим наблюдаются различия в подходах к сакральному и его проявлению в жизни, методологиях

познания и концепции исторического развития. Отметим, что познание традиции в традиционализме возможно лишь «интеллектуальной элитой» и в этом смысле традиционализм носит элитарный характер в то время, как неоплатонизм не ставит такие барьеры, ибо для него духовное познание доступно для каждого. Однако в моменте, касающемся исторического развития, неоплатонизм видит время как циклическое, где каждое существо стремится вернуться к своему источнику. Этот цикл отражает процесс эманации и возвращения. Циклическое времени также связана с идеей вечного возвращения, где каждый цикл представляет собой повторение определенного космического порядка. История же в неоплатонизме рассматривается как процесс, имеющий конечную цель — возвращение к Единому. Все исторические события и изменения являются частью этого телеологического процесса. Индивидуальное и коллективное духовное развитие также вписывается в эту схему, где конечной целью является единение с божественным источником. Традиционалисты часто оперируют понятием священного времени, которое отличается от профанного времени. Священное время связано с мифологическими и ритуальными событиями, которые повторяются и обновляют мир. Это время циклично и возвращает нас к первопричинам и изначальным актам творения, закрепленным в традиции [7]. При этом необходимо отметить, что традиционалисты часто говорят о деградации времени и упадке цивилизаций. Эта концепция связана с идеей циклов цивилизаций, где золотой век сменяется веками упадка и деградации. История рассматривается как процесс удаленности от Примордиальной Традиции и сакрального порядка. В традиционализме традиция играет ключевую роль в поддержании сакрального времени и порядка, а история человечества рассматривается через призму традиции, которая сохраняет и передает сакральное знание и практики. Возвращение к традиции и восстановление утраченного сакрального знания рассматривается как способ противостоять деградации и восстановить духовный порядок.

Заключение. В ходе компаративного анализа неоплатонизма и философии традиционализма мы рассмотрели основные аспекты и концепции этих двух направлений, выявив их общие черты и различия. Завершая наш анализ, важно подвести итоги и отметить ключевые моменты, которые позволяют лучше понять сущность и значение этих философских школ. Обе философские традиции сосредоточены на изучении высшей реальности и духовной трансценденции. Неоплатоники акцентируют внимание на Едином как источнике всего сущего, тогда как традиционалисты сосредотачиваются на Примордиальной Традиции, лежащей в основе всех религий и культур. Как неоплатоники, так и традиционалисты видят мир как упорядоченную и иерархичную систему. В неоплатонизме это проявляется через концепцию эманации от Единого, в традиционализме — через космологический порядок, основанный на сакральных принципах. Оба направления признают возможность и необходимость духовного восхождения. В неоплатонизме это восхождение к Единому через интеллектуальную медитацию и добродетель, в традиционализме — через следование традиции и сакральные ритуалы. Однако же есть и существенные отличия между неоплатонизмом и традиционализмом, которые заключаются в том, что в неоплатонизме время рассматривается как циклическое и направленное на возвращение к Единому, в то время как традиционализм делает акцент на сакральное время и деградацию временных циклов, что требует восстановления традиции для возрождения духовного порядка. Неоплатонизм акцентирует внимание на интеллектуальной медитации и мистическом опыте как средствах познания высшей реальности, тогда как традиционализм делает упор на инициацию и ритуалы как способы передачи сакрального знания. Неоплатоническая антропология подчеркивает роль души как связующего звена между материальным и духовным мирами, стремящейся вернуться к своему божественному источнику. Традиционалистская антропология видит человека как участника космического

порядка, который должен следовать сакральным нормам и традициям для достижения гармонии. Для традиционалистов традиция является ключевым элементом в поддержании и передаче сакрального знания и практик, в то время как в неоплатонизме акцент делается на личном духовном восхождении и интеллектуальном познании.

Понимание различий и общих черт между неоплатонизмом и традиционализмом имеет важное значение для современной философии и компаративных исследований. Эти направления могут предложить ценную перспективу на вопросы метафизики, антропологии и этики, особенно в контексте поиска духовного смысла и порядка в современном мире.

ЛИТЕРАТУРА

1. Наср С.Х. Исламское искусство и духовность. – Москва, 2009.
2. Генон Р. Восток и Запад. – Москва: Беловодье, 2023.
3. Радхакришнан С. Индийская философия. Том 1. – Москва: МИФ, 1993.
4. Dickson W.R. Rene Guenon and Traditionalism // Handbook of Islamic Sects and Movements. – Leiden: Brill, 2021.
5. Генон Р. Кризис современного мира. – Москва: Эксмо, 2008.
6. Плотин. Эннеады. – Киев, 1995.
7. Каримов Р.Р., Бекбаев Р.Р. Концепция кризиса современного мира в дискурсе компаративистской историософии Рене Генона // Academic research in educational sciences. – 2021. – №4. – С.186-196.

UDK:303.02.64

Ilyosbek BOZORBAYEV,

Oliy ta'lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, tayanch doktoranti

E-mail: ibozorbayev@mail.ru

F-m.f.d., professor Y.Ergashov taqrizi asosida

CONTEXT APPROACH TO IMPROVING QUALIFICATIONS OF TEACHING STAFF

Annotation

The article highlights the possibility of using contextual learning technology, in particular the “contextual learning” method for retraining and advanced training of teaching staff, in preparing the younger generation to adapt to modern rapidly changing conditions and innovative technologies. The main features of contextual learning technology and didactic requirements that contribute to its effective implementation are also described.

Key words: Education, competence, context, contextual learning technology, teaching models (semiotic, simulation, social), convergent and divergent thinking, didactic methods.

КОНТЕКСТНЫЙ ПОДХОД В ПОВЫШЕНИИ КВАЛИФИКАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ

Аннотация

В статье освещается возможность использования технологии контекстного обучения, в частности метода «контекстного обучения» для переподготовки и повышения квалификации педагогических кадров, в подготовке молодого поколения к адаптации к современным быстро меняющимся условиям и инновационным технологиям. Также описаны основные особенности технологии контекстного обучения и дидактические требования, способствующие ее эффективной реализации.

Ключевые слова: Образование, компетентность, контекст, технология контекстного обучения, модели обучения (семиотическая, имитационная, социальная), конвергентное и дивергентное мышление, дидактические методы.

PEDAGOG KADRLARNI MALAKASINI OSHIRISHDA KONTEKSTLI YONDASHUV

Annotatsiya

Maqolada yosh avlodni zamonaviy tez o'zgaruvchan sharoitlarga va innovatsion texnologiyalarga moslashishga tayyorlashda kontekstli o'qitish texnologiyasidan, xususan, pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirishning “kontekstli o'qitish” usulidan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, kontekstli o'qitish texnologiyasining asosiy xususiyatlari va uni samarali amalga oshirishga yordam beradigan didaktik talablar ham tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: Ta'lim, kompetensiya, kontekst, kontekstli o'qitish texnologiyasi, o'qitish modellari(semiotik, imitatsiya, ijtimoiy), konvergent va divergent fikrlash, didaktik metodlar.

Kirish. O'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab dunyo ta'limida innovatsion o'qitish texnologiyalari jadal shakllana boshladi. Jumladan, muammoli o'qitish texnologiyasi M.A.Chashanov, V.Okon, I.Ya.Lerner, S.I.Brizgalova, A.M.Matyushkin, V.T.Kudryavtsev, M.I.Maxmutov, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasi V.P. Bepalmko, rivojlantiruvchi o'qitish texnologiyasi D.B.Elkonin, V.V. Davidov, L. V. Zankov, o'qitishni jadallastirish texnologiyasi V.F.Shatalov, o'qitishda loyiha metodi A.I.Savenkov, A.V.Leontovich, L.E.Osipenko, o'qitishda tadqiqot metodi A.I.Savenkov, A.V.Leontovich, A.S.Obuxov, N.G.Alekseyev, kontekstli o'qitish texnologiyasi A.A.Verbitskiy, O.G.Larionova kabi olimlar tomonidan o'rganilgan. Albatta bu o'qitish texnologiyalarining ta'lim jarayonida qo'llanilishi ta'lim oluvchilarga yangi bilimlarni o'zlashtirishda muhim sanaladi.

Globalashuv sharoitida ta'lim oluvchilarni har tomonlama rivojlantirish, ularda kognitiv va kreativ sifatlarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu o'rinda ta'lim jarayonini individuallashtirish, shaxsni rivojlantirishga yo'naltirilgan yondashuvni ta'minlaydigan va unda ijodiy qobiliyatlarni ochib beradigan eng samarali o'qitish texnologiyalaridan biri bu – kontekstli o'qitish texnologiyasidir.

Kontekst (contextus) – lotincha so'z bo'lib, qo'shilish, ulanish, bog'lanish kabi ma'nolari anglatadi [1]. Demak, har qanday kontekstda aniq bir obyekt va uning atrofidagi hodisalar bilan qandaydir bog'langanlik bo'ladi. Kontekstli o'qitish texnologiyasida o'quv materiali hayotiy misollarga (yoki tegishli mutaxassislik yo'nalishi bo'yicha uning kasbiga) bog'lab o'qitilishni nazarda tutiladi. Hozirgi davr ilmiy-texnika taraqqiyotining barcha bo'g'inlari (transport, energetika, qurilish sanoat)ning rivojlanishida fizika fani o'rni muhim ahamiyat kasb etadi. Bu hol kontekst o'qitish texnologiyasi asosida fizika fanini

o'qitish imkoniyatini kengaytiradi. Muallif mazkur maqolada kontekstli o'qitish texnologiyasining ta'limdagi ahamiyati hamda undan fizika fanini o'qitishda qo'llashini “Energiya” mavzusi misolida keltiradi.

Kontekstli o'qitish metodologiyasi. Kontekstli o'qitish texnologiyasi dastlab A.A.Verbitskiy va uning ilmiy maktabi tomonidan o'tgan asrning 90-yillardan boshlab o'rganilgan. A.A.Verbitskiy kontekstli o'qitishda uchta (semiotik, imitatsiya, ijtimoiy) ta'lim modeli qatnashishini ta'kidlagan [2]. Ularning har birini izohini keltiramiz:

semiotik ta'lim modelida mavzuga oid ma'lumot axborot, jadval yoki grafik tarzida taqdim qilinadi. Bu ma'lumot ta'lim oluvchi tomonidan mustaqil o'zlashtiriladi va yakuniy xulosasi so'zli (yoki yozma) bayon qilinadi;

imitatsiya ta'lim modelida mavzuga oid ma'lumot nazariy axborot ko'rinishida taqdim qilinadi. Ta'lim oluvchi tomonidan axborotning tahlil qilinishi va undan berilgan topshiriqqa mustaqil qaror qabul qilinishi kutiladi;

ijtimoiy ta'lim modelida mavzuga oid berilgan ma'lumotlarning amaliy ahamiyatini tushunishi nazarda tutiladi va uning bajarilishi quyidagi faoliyatlar orqali qabul qilinadi: referat shaklida, loyiha ishi, tadqiqot ishini bajarishi.

Semiotik, imitatsiya va ijtimoiy ta'lim modellarini birlashtirgan kontekst o'qitish texnologiyasining bosh maqsadi mutaxassisni kasbiy faoliyatiga amaliy jihatdan tayyorlashni ta'minlashdan iborat.

A.A.Verbitskiyning g'oyasiga ko'ra talim oluvchilarning ta'lim olish faoliyati mazmunan uning kelgusi kasbiy faoliyatiga bilan uzviy bo'lgan muammoli vaziyatlar yug'indisidan iborat. Kontekstli o'qitish muammoli yondashuvga asoslanganligi bois, tinglovchi ta'lim jarayonida shunchaki ta'lim oluvchi sifatida turib qolmasdan, ba'lkini izlanish (tadqiqot) faolligiga

yo'naltiradi. Bu faollik unga dastlab konvergent, o'qishning keyingi bosqichlarida talabada divergent fikrlashning rivojlanishini ta'minlaydi. Bu faollik muammoli vaziyatlarda dastlab tinlovchida konvergent, ta'limning keyingi bosqichlarida divergent fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. (Konvergent fikrlash mantiqan bir xil yo'nalishda bo'lib standart vaziyatlarda avval o'zlashtirilgan algoritmlardan foydalaniladi. Divergent fikrlashda turli farazlar hamda muammoni yechishning original va nstandart yechimlari ilgari suriladi [4]).

Bugungi kunda ta'lim jarayonda turli xil pedagogik texnologiyalar qo'llanilmoqda. Biroq ularning ta'lim jarayonida beradigan samarasi muhim hisoblanadi. I.P.Podlasiy o'qitish jarayonning samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi quyidagi to'rt omilni ajaratib ko'rsatadi. Bular: o'quv material; tashkiliy – pedagogik ta'sir; o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi; vaqt [5, B.156-158]. A.A.Verbitskiy turli pedagogik texnologiyalar va ular asosida qurilgan ta'lim jarayonini tahlil qilib, ta'lim mazmunini ishlab chiqish uchun o'qituvchi tomonidan hisobga olish muhim bo'lgan besh omilni ta'kidlaydi. Bular:

ta'lim oluvchining yoshi va uning kognitiv faoliyatini psixologik xususiyatlari;

o'qituvchining pedagogik faoliyatidagi individual metodik uslubi;

qo'llanadigan pedagogik texnologiyalarning xilma-xilligi; ilmiy tushuncha va bilimlarni o'zlashtirish qonuniyati (tabiiy-ilmiy, gumanitar va boshq.);

ushbu bilimlarni qo'llash mumkin bo'lgan kontekst rejasidagi ijtimoiy-madaniy yoki kasbiy faoliyat [3].

Hozirgi zamon talablariga ko'ra oliy ta'lim muassasalarida kompetentli soha mutaxasislarni tayyorlashda kontekstli yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, mazkur maqolaga metodologik asos qilib A.A.Verbitskiyning integrativ g'oyasi olingan.

Kontekstli o'qitish metodologiyasi, ya'ni kontekst asosida o'qitish, pedagog kadrlar tomonidan talabalarga mazmunan aniq, maqsadlar kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan. Mazkur metodologiya talabning shaxsiy tajribasiga, ma'lumotni o'zlashtirish qobiliyatlariga, uning o'zgaruvchan real dunyo bilan obyektiv o'rganishini ta'minlashdir. Kontekstli o'qitishda quyidagi tamoyillarga tayaniladi:

amaliy yondashuv: o'quv jarayonida nazariy bilimlar amaliy topshiriqlar, loyiha ishlari, tajribalar orqali mustahkamlanadi.

interaktivlik: o'qitish jarayonida talabalarining faol ishtiroki ta'minlanadi. Bu maqsadda interaktiv usullar, jumladan, munozaralar, rolli o'yinlar, guruhli ishlash kabi metodlar qo'llaniladi.

individual yondashuv: har bir talabning qobiliyatlari va qiziqishlarini inobatga olgan holda o'qitish usullari tanlanadi. Shu tariqa, talabalarining o'quv motivatsiyasi oshiriladi va ularning o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinadi.

Kontekstli o'qitishni tashkil etish bosqichlarini keltiramiz:

dastlabki bosqich: o'qituvchi tomonidan talabalarining ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlari o'rganiladi. Shunga asosan o'quv dasturi va darsni olib borish xaritasi ishlab chiqiladi;

tayyorlov bosqichi: o'qitish uchun zarur bo'lgan materiallar, uskunalar va vositalar tayyorlanadi. Bu bosqichda o'qituvchi talabalarining amaliyotda qo'llash imkoniyatlariga ega bo'lgan bilimlarni taqdim etadi;

asosiy bosqich: talabalar nazariy bilimlarni amaliy topshiriqlar, loyiha ishlari, laboratoriya ishlari orqali

mustahkamlaydilar. Bu bosqichda talabalarining faol ishtiroki ta'minlanadi va o'qituvchi tomonidan qo'llab-quvvatlanadi;

nazorat va baholash bosqichi: talabalar tomonidan bajarilgan ishlar nazorat qilinadi va baholanadi. Bu bosqichda talabalarining bilim va ko'nikmalari tahlil qilinib, ularning rivojlanish darajasi aniqlanadi.

Har qanday o'qitish jarayoni uchun ma'lum ijtimoiy buyurtmaga ko'ra o'qitish rejasini tuziladi. Kontekstli o'qitishda o'quv rejasini tuzishda quyidagilar e'tiborga olinadi:

real hayotiy kontekstlar: o'quv materialni real hayotiy muammolar bilan bog'lash. Masalan, "Energiya" mavzusida talabalar real loyihalar(energiya manbalarini yaratish, turli usullarda energiyani turli ko'rinishlarda olish, energiyani uzatish kabilar) bilan ishlashi;

muammoli vaziyatlar: talabalarga muammoli vaziyatlarni yaratish hamda ularni muammoli vaziyatlarni hal qilish uchun motiv berish. Muammoli vaziyatlar talabalarda mantiqiy fikrlash qobiliyatini hamda tabiiy – ilmiy savodxonlik rivojlantirishga impuls beradi;

integratsiyalashgan yondashuv: integratsiyalashgan o'qitish talabaga fanlararo bilimlarni yagona tizim sifatida qabul qilish imkoniyatini yaratadi.

O'quv jarayonini amalga oshirishda turli o'qitish metodlari qo'llanilmoqda. Masalan:

loyiha metodi: talabalarga loyiha ustida ishlash vazifasi beriladi. Bunda loyihani amalga oshirish jarayonida talabalarining erishgan nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq qilish jarayoni o'rganiladi;

amaliy mashg'ulotlar: o'quv jarayonida laboratoriya ishlari, namoyishli tajribalar va amaliy mashg'ulotlar o'tkazish. Bunday mashg'ulotlar vositasida talabalar o'z bilimlarini mustahkamlaydi hamda ularni eksperimental ko'nikmalar shakllanadi.

Baholash. Kontekstli o'qitishda baholash tizimi ham alohida ahamiyatga ega. Baholash jarayonida nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko'nikmalar ham hisobga olinishi kerak. Quyida baholash usullarini keltiramiz:

portfel baholash: talabning o'quv yutuqlari va amaliy ishlarini aks ettiruvchi portfel baholanadi. Kontekstli o'qitishda portfel baholash o'quv jarayonida talabalarni real holati tahlil qilinadi. Bu usulda nazariy bilimlar amaliyot bilan bog'lanadi, bu esa talabalarni o'z mahoratlarini amaliy vaziyatlarda qo'llashga o'rgatadi;

loyiha natijalari: talabalar tomonidan amalga oshirilgan loyiha ishlari natijalari va ularning himoyasi asosida baholash. Kontekstli o'qitishda loyiha natijalari asosida baholash ta'lim jarayonida talabalarining amaliy bilim va ko'nikmalarini baholashga qaratilgan. Bu usulda talabalarining loyihalar ustida ishlash natijasi va jarayonidagi faoliyati baholanadi.

muammoli vaziyatlarni hal qilish: talabalar muammoli vaziyatlarni qanday hal qilganliklari va bu jarayonda qanday ko'nikmalarni qo'llaganliklari baholanadi. Kontekstli o'qitishda muammoli vaziyatlarni hal qilish asosida baholash talabalarining amaliy ko'nikmalarini va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini baholashga qaratilgan.

Xulosa. Kontekstli o'qitishning afzalliklari amaliyotga yo'naltirilganlik, talaba nazariy bilimlarini real hayot sharoitida qo'llashni o'rgatish, talabada motivatsiyasini oshirish, interaktiv usullar orqali talabada o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish, kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish, talabada kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni shakllantirishdir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi». – T.: Davlat ilmiy nashriyoti, 2000. - 2-jild. www.ziyouz.cjm.kutubxonasi
2. Вербицкий А.А., Ларионова О.Г. Категория «контекст» в психологии и педагогике. – М: Изд-во Logos, 2009. – 336 с.
3. Вербицкий А.А. Педагогические технологии контекстного обучения: Научно-методическое пособие. – Москва. РИЦ МГГУ. 2010. – 55с.
4. Хуторской А.В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения. – Москва. Изд-во МГУ. 2003. – 416 с.
5. Подласый И.П. Педагогика: 100 вопросов – 100 ответов. – М.: «Владос-пресс», 2006. – 365 с.

Rustam GALIMOV,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti tayanch doktranti
E-mail: Rrgemianopsiya@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0000-5934-2644>

Farg'ona davlat universiteti dotsenti I.Siddiqov taqrizi asosida

JANUBIY OSIYO MINTAQAVIY XAVFSIZLIGIGA TASHQI OMILLAR TA'SIRI

Аннотация

Murakkablashib borayotgan xalqaro munosabatlarning zamonaviy sharoitida global siyosiy tizimning sharqqa burilish tendensiyasi shakllanmoqda. Bugungi kunda Osiyo va xususan, uning janubiy mintaqasi jahon siyosati va iqtisodiyotida tobora muhim rol o'ynamoqda. Janubiy Osiyo davlatlari tez sur'atlarda rivojlanmoqda bu ayniqsa iqtisodiy sohada ko'zga tashlanib, butun Osiyo va butun dunyo iqtisodiyotida ancha yaxshi mavqega ega bo'lib bormoqda. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, siyosat sohasida va xalqaro munosabatlar tizimida ham ularning salmog'i ortib bormoqda. Ta'kidlash joizki, ushbu mintaqa iqtisodiy va diplomatik omillar sabab hamda xavfsizlikning dinamik o'zaro ta'siri bilan chambarchas bog'langan bo'lib, hududiy da'volar va diniy ekstremistik faoliyatning murakkab tabiati tufayli bir-birini to'ldiradi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, ushbu maqolada Janubiy Osiyo mintaqa xavfsizligiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar batafsil tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Xitoy, AQSH, Hindiston, Yaponiya, ASEAN, Janubiy Osiyo, katta kurash davlatlar, kuchlar muvozanati, mintaqaviy xavfsizlik.

ВЛИЯНИЕ ВНЕШНИХ ФАКТОРОВ НА РЕГИОНАЛЬНУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ ЮЖНОЙ АЗИИ

Аннотация

В современных условиях усложнения международных отношений формируется тенденция разворота мировой политической системы на Восток. Сегодня Азия, и особенно ее южный регион, играет все более важную роль в мировой политике и экономике. Страны Южной Азии развиваются быстрыми темпами, особенно это заметно в экономической сфере, и они занимают гораздо лучшие позиции в экономике Азии и всего мира. Исходя из этого, можно сказать, что их вес в сфере политики и в системе международных отношений увеличивается.

Стоит отметить, что этот регион тесно связан динамичным взаимодействием экономических и дипломатических факторов и безопасности, которые дополняют друг друга за счет сложного характера территориальных претензий и религиозно-экстремистской деятельности. Опираясь на эту точку зрения, в данной статье подробно анализируются внутренние и внешние факторы, влияющие на безопасность южноазиатского региона.

Ключевые слова: Китай, США, Индия, Япония, АСЕАН, Южная Азия, великая борьба стран, баланс сил, региональная безопасность.

THE INFLUENCE OF EXTERNAL FACTORS ON THE REGIONAL SECURITY OF SOUTH ASIA

Annotation

In the conditions of increasingly complicated international relations, the tendency of the global political system to turn to the east is taking shape. Today, particularly Asia and its southern region are playing an increasingly important role in world politics and economy. South Asian countries are developing rapidly and are in a much better position both in politics and in the economy. The economic and diplomatic factors occurring in this region are conditioned by the dynamic interaction of security, strengthening each other due to the complex nature of territorial claims and religious extremist activities. From this point of view, this article provides a detailed analysis of the internal and external factors affecting the security of the South Asian region.

Key words: China, USA, India, Japan, ASEAN, South Asia, big fighting countries, balance of power, regional security.

Kirish. XXI asrning dastlabki choragida xalqaro munosabatlar tizimida sodir bo'layotgan tub o'zgartirish konteksi dunyodagi vaziyat, kuchlar muvozanatining o'zgarishi, yangi kuch markazlarining paydo bo'lishi, mintaqaviy mojarolarning ortib borishi kabi voqealar bilan tasvirlanadi. Shuningdek, bu davr mintaqaviy xavfsizlik va ayrim davlatlar xavfsizligiga tahdidlarning kuchayishi bilan tavsiflanadi [1].

Janubiy Osiyo mintaqasi xavfsizligiga jiddiy tahdidlar orasida: terrorizm, giyohvand moddalar savdosi, noqonuniy migratsiya va odam savdosi, ishsizlik va turmush darajasining pastligi, aholining haddan tashqari ko'payishi, ochlik va ichimlik suvi yetishmasligi, OITS va boshqa epidemiologic kasalliklarning tarqalishi, energiya xavfsizligi, yadroviy urush tahdidi, tabiiy ofatlar. Bundan tashqari, Janubiy Osiyo mintaqasining eng jiddiy muammolaridan biriga aylangan terrorizm bugungi kunda insoniyat uchun qiyinchiliklar barcha mamlakatlarga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Mazkur ichki xavf omillaridan tashqari mintaqa xavfsizligiga ta'sir etuvchi tashqi kuchlar ham mavjud. Tarixiy jihatdan jahon yetakchi kuchlari Janubiy Osiyodagi qarama-qarshiliklarda bevosita yoki bilvosita ishtirok etgan. Hozirda ham mintaqa xavfsizligiga ta'sir ko'rsatuvchi kuchlar (ayniqsa Aqsh,

Xitoy, Pokiston va Hindiston) to'g'ridan-to'g'ri qarama-qarshilikka duch kelishiga yoki yana harbiy mojarolarga aralashishiga olib kelgan[2].

Janubi Osiyoning jahon siyosatida tobora ortib borayotgan ahamiyati uning mintaqaviy xavfsizligini ta'minlashga katta e'tibor berishni talab qiladi. 2000-yillarning boshidan boshlab mintaqa mamlakatlari ushbu omilni keyingi o'sish uchun ustuvor vazifa sifatida ko'rib chiqishni boshladilar. Shu bilan birga, Janubiy Osiyoga Rossiya, AQSH, Hindiston, Xitoy va Yaponiyadan qiziqish ortib borayotgani sharoitida uning hududida mojarolar avj olmoqda[3].

Materiallar va metodlar. Uzoq davr mobaynida Janubiy Osiyo mintaqaviy xavfsizligiga Hindiston va Pokiston o'rtasidagi nizolar fonida yetakchi davlatlar kuchli ta'sir qiladi. Xususan, AQSH, Xitoy, (Fransiya, Rossiya va Buyuk Britaniya bilan birga) Hindiston va Pokistonga turli moliyaviy va harbiy yordamlar, harbiy texnika hamda qurol-yarog'lar yetkazib berish orqali jalob qilingan. Bundan tashqari, Qo'shma Shtatlar va Xitoy odatda Hindiston va Pokistonda avj olgan inqirozlardan chetda turishni afzal ko'rishadi. Biroq, AQSh va Xitoy o'rtasidagi raqobatning kuchayishi hozirgi sharoitida Xitoy va Pokiston, AQSH va Hindiston o'rtasidagi aloqalar chuqurlashib bormoqda.

Janubiy Osiyo mintaqasi dunyoning yirik ikki aktori - AQSH va Xitoy o'rtasidagi raqobatning eng asosiy maydoni sanaladi. So'nggi yillarda Qo'shma Shtatlar o'zining siyosiy, iqtisodiy va harbiy salohiyatini astoydil oshirib, tashqi siyosiy ambitsiyalarini namoyish qilish asosida Janubi-Sharqiy Osiyoda keskinlik yaratish maqsadida Xitoyga qarshi xarakatlarni amalga oshirmoqda. AQSHning Janubi-Sharqiy Osiyodagi asosiy maqsadlari: birinchidan, Xitoyning u yerda hukmronlik qilishiga yo'l qo'ymaslikdir; ikkinchidan, Janubiy Xitoy dengizidagi vaziyatni nazorat qilish va vaziyat og'irlashgan taqdirda zudlik bilan choralar ko'rish; uchinchidan tovarlarning erkin harakatlanishi va harakati xavfsizligini ta'minlash. Bundan tashqari AQSH buyuk dengiz davlati maqomidan voz kechish yoki uni boshqa bir davlat bilan bo'lishish istagi yo'q. Shu nuqtai nazardan dengizlar va Okeanlar ustidan nazoratni o'z qo'lida saqlab qolish kabi omillarni sanab o'tish mumkin. Ta'kidlash joizki, rasmiy Vashington va Pekinning Janubiy Osiyoda hamkorlik qilish ehtimoli ularning kelajakdagi raqobatining tabiati va miqyosiga bog'liq bo'lib, imkoniyatlar Dehli va Islomobod bilan munosabatlari orqali konkretlashadi. Sababi Xitoyning Pokiston bilan iliq munosabatlari va uning Hindiston bilan raqobati bilan bog'lanadi. AQSH esa bugungi kunda Hindiston va Pokiston o'rtasidagi keskinlikdan foyda ko'rmaydi, ular ko'pincha Vashington uchun ortiqcha muammo tug'diradi. Aytish o'rinliki, Pokiston va Hindiston, Hindiston va Xitoy, Xitoy va Pokiston kabi aylana ko'rinishidagi konfliktogen bog'liqlik paradoksi, bu mintaqaning qanchalik murakkab xavfsizlik tizimida ekanligini belgilab beradi.

Bugungi kunda Xitoy o'zini Janubi-Sharqiy Osiyo mintaqasida yetakchi sifatida ko'rsatmoqda hamda u yerda yagona siyosiy va iqtisodiy makon yaratmoqchi. Pekinning Janubi-Sharqiy Osiyodagi siyosatining eng muhim vazifalariga quyidagilar kiradi: birinchidan, Xitoy rol o'ynaydigan mintaqadagi mamlakatlarning iqtisodiy hamjamiyatini shakllantirish asosiy raqiblari - Yaponiya va AQSH ta'sirini yo'q qilishda asosiy rol o'ynash; ikkinchidan, dollarga qaramlik sababli Osiyo-tinch okeani hamda Janubi-Sharqiy Osiyo mintaqasida ishonchli valyuta sifatida yuanning o'rnini mustahkamlash va oltin zaxiralari ko'paytirish; uchinchidan, Yaqin Sharqdan neftni tashish xavfsizligini ta'minlash Malakka bo'g'ozini ustidan nazoratni to'raligich olish; to'rtinchidan, Janubi-Sharqiy Osiyo bozorlariga Xitoy orqali kirishga erishish[4].

Janubiy Osiyo mintaqada xavfsizligida Hindiston va Xitoy o'rtasidagi raqobat muhim omillardan biri sanaladi. Xitoy-Hindiston raqobatining ko'plab manbalari va yo'nalishlari mavjud. Bu ikki tomonlama, mintaqaviy va global darajada, shuningdek, bir nechta yo'nalishlar geosiyosiy, iqtisodiy, texnologik, mafkuraviy hamda yumshoq kuch sohalariida yaqqol namoyon bo'ladi. Ulardan e'tibor qaratilishi kerak bo'lgan eng muhimi chegara mojarosi. Ikki yadroviy kuch dunyoda eng uzun delimitatsiyalanmagan chegara va o'zaro hududiy da'volar, shu jumladan Hindistonning chegarasining g'arbiy sektoridagi da'volari (Aksaychin viloyati Xitoy) va Xitoyning Sharqiy sektordagi da'volari (Hindistonning Arunachal Pradesh shtati). Bu chegaradagi nizo 1962-yilda ikki mamlakat o'rtasida urushga olib keldi va u Hindistonning mag'lubiyati bilan tugadi[5]. Bu nizolar tufayli Xitoy mintaqaning keyingi yirik davlati va yadro quroliga egalik qiuvchi mamlakat bilan yaqinlashuviga olib keldi. Buning natijasida yuqorida takidlab o'tganimiz murakkab aylana shaklidagi xavfsizlik porodoksi vujudga keldi.

Shu bilan bir qatorda Hindiston va Pokistonda atom qurollarining mavjudligi Janubiy Osiyodagi yadroviy qarama-qarshilik keskinligini keltirib chiqardi bu o'z-o'zidan global yadroviy inqirozning kelib chiqishi mumkinligini ko'rsatadi. Ta'kidlash joizki, ushbu omil sabab mintaqada 1947-1948, 1965 va 1971 yillarda va shu davrda uchta urush hamda 1999-yilda qurolli to'qnashuvlarning yuz beradi va mamlakatlar yadro qurollari foydalanish arafasida kelib qoladi.

Janubiy Osiyoda Xitoyning Hindiston va AQSHning Xitoy bilan raqobati mintaqada xavfsizligiga eng katta ta'sir ko'rsatsa-da, boshqa jahon kuchlari ta'siri sezilarli emas. Albatta ularning mintaqada xususiy manfaatlari ko'rinadi, biroq AQSH, Xitoy va Hindiston bilan mavjud yaxshi munosabatlari bunga to'sqinlik qiladi.

Muhokama va natija. Amerikaning Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi siyosati Filippin, Janubiy Koreya, Yaponiya, Tailand, Avstraliya va Tayvan bilan ikki tomonlama kelishuvlarga asoslanadi. Janubi-Sharqiy Osiyo, Sharqiy Osiyo, Shimoliy-Sharqiy Osiyo va butun Osiyo-Tinch okeani mintaqasida gegemonlik maqomini saqlab qolish AQSHning asosiy maqsadi hisoblanadi. Aytish joizki, mintaqada o'z pozitsiyalarini yo'qotish xavfi tug'diradigan inqirozli vaziyat yuzaga kelgan taqdirda Vashington eng qisqa vaqt ichida o'z yetakchiligini kuch bilan yuklashga qodir.

AQSH uchun Janubi-Sharqiy Osiyoning ahamiyati quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- Malakka bo'g'ozini orqali neft va neft mahsulotlarini xavfsiz tashish talabi;

- Janubiy Xitoy dengizida erkin navigatsiya va tovarlar harakati zarurati;

- dunyoning istalgan nuqtasida harbiy to'qnashuvga olib kelishi mumkin bo'lgan mojarolar holatida AQSH qurolli kuchlarini eng tez joylashtirish uchun mintaqadan mos yozuvlar nuqtasi sifatida foydalanish zarurati;

- Xitoyning mintaqadagi hukmronligining kuchayishi;

- o'z iqtisodiy manfaatlarini saqlab qolish.

AQSHning Janubi-Sharqiy Osiyodagi asosiy maqsadlari u yerda Xitoy hukmronligining oldini olish; Janubiy Xitoy dengizidagi vaziyatni kuzatib borish va vaziyat keskinlashgan taqdirda zudlik bilan choralar ko'rish; erkin navigatsiya va tovarlar harakati xavfsizligini ta'minlash [6].

Ushbu siyosiy qarashni amalga oshirish uchun AQSH isteblichmenti qurolli kuchlarining muhim qismini Janubiy Koreya va Yaponiyadan Yangi Zelandiya va Avstraliyaga o'tkazish niyatida. Shunday qilib, Vashington nafaqat o'z hududlarida Amerika harbiy bazalari mavjudligi sababli strategik ittifoqchilar o'rtasidagi keskinlikni pasaytiradi, balki Janubi-Sharqiy Osiyodagi mavjudlik darajasini kengaytiradi, buning natijasida eng ko'p hududlardan masofa sezilarli darajada qisqaradi. kuchlarni, asosan, Janubiy Xitoy dengiziga jadal joylashtirish. Shuni ta'kidlash kerakki, Qo'shma Shtatlar tomonidan bunday harakatlar faqat armiya bo'linmalarining joylashtirilishi Xitoy qurolli kuchlari bilan to'g'ridan-to'g'ri to'qnashuv xavfini tug'dirishi va bu o'z navbatida qizg'in mojaroga olib kelishi mumkinligi sababli mumkin emas.

Shunga qaramay, hozirgi voqealarda AQSH Mudofaa vazirligi qo'shinlarni bevosita Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida mahalliyashtirish masalasini muhokama qilmoqda. Pentagon, shuningdek, qurollikdagi bo'linmalarining joylashtirilishi birinchi navbatda Xitoyni ushlab turishga qaratilganligini ta'kidladi [7].

Rossiyaning mintaqadagi ishtirokini bir necha omillar bilan belgilanadi: dastlabki o'rinda uning voqealar rivoji hamda xavfsizlik haqidagi xavotiri tufayli Hindiston va Afg'oniston kabi davlatlar bilan hamkorligi bo'lsa, keyingi o'rinda Xitoy bilan strategik sherikchiligi va uning AQSH bilan raqobatida aks etadi. Aytish joizki, xozirda Moskva Dehliga boshqa davlatlar yetkazib bera olmaydigan harbiy texnika, ehtiyot qismlar va ba'zi texnologiyalarning asosiy yetkazib beruvchisi bo'lib qolmoqda. Shuningdek, Rossiya Xitoy tahdididan xavotirda bo'lgan mintaqaning Indoneziya va Vetnam kabi mintaqadagi boshqa davlatlariga ham harbiy ehtiyot qismlar va xizmatlarini taqdim etadi.

Xulosa. Tahlillardan xulosa sifatida aytish mumkinki, Janubiy Osiyoda mintaqaviy xavfsizlik tizimini qurish zarurati uzoq vaqtdan beri kechiktirilmoqda yoki bunga bir qator tabiiy va suniyy omillar to'sqinlik qilmoqda. Ta'kidlash joizki, bunday tizimni yaratish uchun nafaqat mintaqada balki har bir mamlakat alohida muzokaralar stoliga o'tirishlari mintaqah kelajagi va bugungi kun zarurati bo'lib bormoqda.

Shu bilan bir qatorda AQSH va Xitoy global yetakchilik uchun kurashayotgan vaziyatda bu raqobat mintaqada ham yuzaga kelmoqda. Bunday qarama-qarshilik bir tomondan mintaqada bitta alohida mamlakatning umumiy hukmronligiga yo'l qo'ymaydi, bu yesa o'z navbatida mintaqadagi kuchlar muvozanatini saqlaydi. Biroq, Ikkinchi tomondan mintaqada mavjud boshqa davlatlarning munosabatlari hamda mintaqaning xavfsizligini yanada tarang vaziyatga olib kelishi mumkin. Misol uchun bunday raqobat

tusfayli Janubiy Xitoy dengizida harbiy to'qnashuv xavfini keltirib chiqarmoqda.

Hozirgi vaziyatni hisobga olgan holda, Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari mintaqaviy xavfsizlik kafolati sifatida katta davlatlar vadalariga ishonmasliklar va ular o'rtasida qizg'in mojaro aralashmisliklari zarur. Bu vaziyatda mintaqaviy siyosatda mustaqil bo'lish hamd o'zaro manfaatli shartnoma tuzishlari yuqoridagi variantdan foydaliroq bo'lishi mumkin. Shu o'rinda ta'kidlash muhimki, mintaqaviy davlatlarida bu borada ijobiy faoliyat yuritayotgan mexanizm mavjud bo'lib, SAARC tashkil etilishi tufayli Janubiy Osiyo mintaqaviy birlashmaga aylandi, biroq u ko'zda tutilgan mintaqaviy integratsiyaga erisha olmadi. Janubiy Osiyoda mintaqaviy integratsiya va mojarolar hamda turli sabablarga ko'ra rivojlana olmadi. SAARC institutsional asosi vaqt sinoviga dosh bera olmadi. Davlatlararo munosabatlarning antagonistik tabiati, tarqoq iqtisodiy siyosat, noadekvat infratuzilma, past savdo tashabbuslari, dinga asoslangan muammolar va harbiylashtirilgan xavfsizlik barqaror mintaqaviy integratsiya istiqbollari past bo'lgan Janubiy Osiyoda mintaqaviylikning muvaffaqiyatsizligidan dalolat beradi.

Ta'kidlash joizki, ASEAN tajribasi shuni ko'rsatadiki, mintaqaviy tashkilotlar integratsiyaga to'stinlik qiladigan barcha to'siqlarni bartaraf etishga tayyor ekanliklarini isbotlamaguncha rivojlana olmaydi. ASEAN kabi yirik siyosiy tuzilma bugungi kunda butun Osiyo va Tinch Okeani mintaqasida hamkorlik forstapi rolini o'ynaydi.

Biroq, xavfsizlik siyosati borasida aniq mexanizm va kelishuvlarning ishlab chiqilganligi bu yirik tashkilotning ushbu sohada ishlarini murakkablashtirmoqda. Janubiy Osiyoda tinchlik va barqarorlik istiqbollari barcha nizolarni tinch yo'l bilan hal etishga bog'liq. Biroq, iqtisodiy hamkorlik va savdoning ahamiyati mintaqaviy integratsiya uchun hayotiy ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda. Hech bir davlat mintaqaviy iqtisodlarning ijtimoiy-siyosiy istiqbollarini hisobga olmasdan turib, yakka holda muvaffaqiyat qozona olmaydi. Bu o'rinda Janubiy Osiyo mintaqasida joylashgan davlatlar xavfsizlikni ta'minlash borasida teng imkoniyatlar beruvchi institutni shakllantirishi lozim va bu orqali ular kelajakda yuz berishi mumkin bo'lgan muammolarning oldini olishlari mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Пузыня Н.Н. Стратегическое партнерство Японии и Индии в сфере безопасности в Индо-Тихоокеанском регионе // *Политология. Религиоведение* 2017. Т. 21. С. 42-48
2. Танви Мадан. Соперничество мировых держав в Южной Азии Конкуренция при необходимости, сотрудничество, где это возможно серия дискуссионных статей на тему глобальных беспорядков В №6 2021
3. Регновский В.И. Влияние внешних крупных игроков на региональную безопасность в Юго-Восточной Азии // *Восточная Азия: факты и аналитика*. 2022. № 2. С. 23-31.
4. Ильичёва Ю.А. Особенности сотрудничества Индии со странами АСЕАН в области безопасности в регионе Юго-Восточной Азии // *Национальная безопасность*. 2019. № 3. С. 38-46.
5. Регновский В.И. Влияние внешних крупных игроков на региональную безопасность в Юго-Восточной Азии // *Восточная Азия: факты и аналитика*. 2022. № 2. С. 23-31. DOI: 10.24412/2686-7702-2022-2-23-31
6. Ильичёва Ю.А. Особенности сотрудничества Индии со странами АСЕАН в области безопасности в регионе Юго-Восточной Азии // *Национальная безопасность*. 2019. № 3. С. 38-46.
7. Титаренко М.Л. Вызревание новой геополитической ситуации в Восточной Азии // *Новые вызовы и механизмы безопасности в Восточной Азии*. Москва: Издательство «Форум», 2016. С. 13-26.
8. Уянаев С.В. Политика Индии в Восточной Азии: курсом безопасности и интеграции // *Пути укрепления безопасности и сотрудничества в Восточной Азии*. Москва: ИДВ РАН, 2014. С. 125-145.
9. Amandine Gnanouénon and Stephanie C. Hofmann. Regional security cooperation. P. 165-181.
10. Рогожина Н.Г. Региональная безопасность в Юго-Восточной Азии в контексте американского проекта «Индо-Тихоокеанский регион». RUDN Journal of World History. Вестник РУДН. Серия: ВСЕОБЩАЯ ИСТОРИЯ. 2020 Vol. 12 No. 4 338-353. <http://journals.rudn.ru/world-history>
11. Васильев Л.Е. Некоторые аспекты политики Китая в Юговосточной Азии. С. 213-217. DOI: 10.24411/26186888202010013
12. Muhammad Tariq Niaz. Regional integration in South Asia: utopia or reality? *Margalla Papers-2022 (Issue-I)*. P. 108-120.
13. Власов Н.В. Современная политика Китайской Народной Республики в ЮгоВосточной Азии // *Вестник МГИМО-Университета*. 2015. No 3(42). С. 60-67. URL: <https://vestnik.mgimo.ru/jour/article/view/352/352#>
14. Игнатъев С.В. ЮгоВосточная Азия в проекте КНР «Морской шелковый путь XXI века»: аспекты безопасности // *Юго-Восточная Азия: актуальные проблемы развития*. 2018. Т. 1. No 2(39). С. 40—49.
15. Комиссина И.Н. «Морской Шелковый путь XXI века» — глобальный геополитический проект Китая // *Проблемы национальной стратегии*. 2017. № 1. URL: <https://riss.ru/bookstore/journal/20172/journal1>
16. Коростиков М. Большой путь видится на расстоянии. Почему опыт взаимного действия Китая и Пакистана важен для России // *Коммерсантъ*. 01.07.2017. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3341831>
17. Скосырев В. Пекин посвоему обустроит Юго-Восточную Азию // *Независимая газета*. 21.03.2019. URL: <http://www.ng.ru>

Nigina GULYAMOVA,
Teacher Uzbekistan-Finnish Pedagogical Institute
E-mail: nigina@mail.ru

Reviewer: Oriental University, department of west languages, senior teacher, Rasulova Munajat Akmaljanovna

CREATIVITY IN THE EDUCATIONAL SYSTEM OF FINLAND AND UZBEKISTAN (COMPARISON BETWEEN TWO COUNTRIES)

Annotation

Improvement Developing creativity, problem-solving skills and critical thinking provides the opportunity to create your future and inspire more deserving generations in government. This article examines the importance of the role of creativity in the Finnish education system, which encourages and values creativity in addition to academic success, and the possibility of its application in Uzbekistan.

Key words: Problem solving skills, creativity, critical thinking, Finnish education system, methodology, academic success.

FINLYANDIYA VA O‘ZBEKISTON TA‘LIM TIZIMIDAGI IJODKORLIK TAHLILI

Annotatsiya

Maqolada yosh avlodni rivojlantirishda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning ahamiyati, o‘z kelajagingizni yaratish va davlat boshqaruvida munosib avlodlarni ilhomlantirish imkoniyati haqida ma‘lumotlar bayon etilgan. Shuningdek, Finlyandiya ta‘lim tizimida akademik muvaffaqiyat bilan bir qatorda ijodkorlikni rag‘batlantiradigan va qadrlaydigan ijodkorlikning o‘rni va uni O‘zbekistonda qo‘llash imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Muammolarni hal qilish qobiliyati, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, Finlyandiya ta‘lim tizimi, metodologiya, akademik muvaffaqiyat.

КРЕАТИВНОСТЬ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ ФИНЛЯНДИИ И УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

В статье описывается важность развития критического мышления в развитии подрастающего поколения, возможности создания собственного будущего и вдохновения достойных поколений в государственном управлении. Также будет рассмотрена роль творчества в финской системе образования, которая поощряет и ценит творчество наряду с академическими успехами, и возможности его применения в Узбекистане.

Ключевые слова: Способность решать проблемы, креативность, критическое мышление, финская система образования, методология, академическая успеваемость.

Introduction. Currently, developing countries pay great attention to the education system as the basis of socio-economic development. “The main principles of state policy in the field of education at the present stage of development of the Republic of Uzbekistan are the humanistic, democratic nature of education and upbringing; continuity and continuity of education; compulsory general secondary and availability of specialized secondary, vocational and higher education; accessibility of education within the limits of state educational standards; encouraging education and talent”. It is known that in advanced countries the academic system and culture of the country are closely related to the development of other sectors of the economy. A striking example is the Nordic countries, in particular Finland, which over the course of several decades was able to transform its education system from mediocre to one of the most effective internationally. Most countries use Finnish teaching aids to develop creativity, reading literacy, mathematics and science among young people. The Finnish education system has a high level of creativity, which makes it very effective. Teachers' pedagogical methods are focused on creating a favorable learning environment. Finnish language education aims to ensure that every student strives to learn to the best of his ability and develops a lifelong love of learning. The creativity and equality of Finnish teachers is reflected in their teaching process, and they have a high degree of autonomy in their work, a welcoming climate in academic teacher education.

According to José Carlos Camposano (2017), the quality of Finnish education is not only a matter of perception, but is also statistically confirmed by the results of well-established international assessments such as the Program for International Student Assessment (PISA). PISA is a test for schoolchildren to assess reading literacy, mathematics, and creative abilities. Most countries in the world use Finnish tests to test and compare

students' knowledge. Since 2000, when the PISA International Test was administered to 9th grade students, Finnish youth have demonstrated high reading literacy scores (Lee Kuisiehto-Awale, 2014).

The Finnish government pays special attention to the qualifications of teachers. In Finland, teachers must be highly qualified or have a master's degree to teach schoolchildren (Lee Clare, 2018). Thorough training ensures that teachers are well prepared for the demands of professional learning.

The management of school education should be in the hands of experienced and qualified teachers. These factors combine to create a successful foundation point in the Finnish academic system, where student independence and activity are encouraged, thereby developing their creativity and potential (KirsiTirri, 2017).

Creativity is the main source of improving pedagogical, logical and moral skills in schoolchildren. The main factor that can lead to the development of academic skills in the school system is creativity. According to TaruKonst (2017), the function of creativity in the education system is of paramount importance. However, creativity requires a free and open environment for children to develop their skills. At the same time, there are concerns that structure often suppresses originality. This is largely because rote learning and test scores are prioritized, mistakes and risk-taking are stigmatized, and opportunities for self-expression and problem solving are insufficient. Creativity is one of the key factors for the success of schoolchildren. The modern society of Uzbekistan, driven by globalization, technological progress and the dissemination of information, requires creative and motivated citizens who are able to find a balance between morality and greatness.

Therefore, the purpose of the study is to study the features of the functioning of the education system, focused on the

development of students' creativity, as well as to identify the role of creativity in the education of modern individuals.

Methodology. The research includes an analysis and statistical review of literary data, theoretical research methods, study and analysis of philosophical, sociological, pedagogical and psychological literature on the research problem, approaches of scientists to the problem under study, comparison of the education systems of the two countries.

Research result. The introduction of an effective education system focused on developing the potential of each student is a priority in Uzbekistan. The Republic aims to improve the overall academic performance of children, as well as the development of their talents and abilities. The Finnish education system emphasizes student-centered learning, which encourages students to actively participate in the learning process and follow their passions and interests. This method can help children develop a lifelong love of learning and dedication to school.

The education systems of Finland and Uzbekistan differ in several respects:

The Finnish educational system places special emphasis on creativity at all levels of education, including grades 1-6. The Finnish national curriculum places a strong emphasis on creative and artistic fields, including musical theatre, drama and visual arts. These courses are believed to be crucial in helping students develop their abilities of imagination, creativity and self-expression. Inquiry-based teaching strategies and project-based

Comparison of the education systems of Finland and Uzbekistan

Aspects of education	Finland	Uzbekistan
Tests	University entry	Tests as proof of success
Class system	No student fails	No student fails
Homework	Maximizing 30-minute learning at home	Disciplining students
Method	Free teaching	Strict with methods
Atmosphere in the classroom	Fun	disciplined atmosphere
Classification of teachers and students	No qualification	No qualification
Foreign language	Grade 3 elementary school	since 1st grade elementary school
Number of school days	190 days	days

In Finland, unless absolutely necessary, the teacher is not required to know the job or occupation of the student's parents. In the Finnish education system, teachers are also required to protect the privacy of their students and their families. However, in cases where a student's family circumstances, such as a parent who is ill or a family member experiencing budgetary difficulties, impact their learning or overall well-being, the educator can work with the family to offer assistance and guidance.

Respecting Uzbek national ideals, the Family-Neighborhood-School model has established long-term cooperation between parents, teachers and community members. This concept views the family as the main and most valuable teacher of children. Parents are strongly encouraged to participate fully in their children's schooling by assisting at school, holding parent-teacher meetings, and encouraging their child's learning at home.

In addition, communities are seen as critical stakeholders in educational collaboration. Leaders, businesses and neighborhood associations are strongly encouraged to assist schools and offer services to both families and children. The Finnish education system does not classify students based on personal qualities or aptitudes. There are no "good" and "bad" students. Students cannot be compared. Students with mental retardation and geniuses are considered "special" and attend classes together. Students with disabilities tend to be educated in the community. Inclusive education in Uzbekistan is the practice of providing equal educational opportunities to all students, including those with disabilities, special needs or other challenges. The Government of Uzbekistan has made efforts to promote inclusive education and ensure that all children have access to quality education, regardless of their background or abilities.

Some key initiatives and policies related to inclusive education in Uzbekistan include:

1. Legislative framework: Uzbekistan has laws and regulations that support inclusive education, such as the Law on Education, which guarantees the right to education for all children, including children with disabilities.

teaching methods are also used to inspire children's original thinking processes and problem-solving abilities. Need a source

In Uzbekistan, special attention is paid to creativity in primary education, which covers grades 1-4. Literature, music and the visual arts are just some of the areas that form part of the national curriculum, which encourages creativity. Students have the opportunity to use a variety of artistic media, including narrative writing, art making, singing, and drawing, to express themselves. In addition, educators encourage students to think creatively and solve problems independently using a variety of learning strategies, including inquiry-based learning and project-based education. The principle of "secondary" education in Finland is equality. There are no "free" or privileged schools in the country. Every student in the Finnish primary school system receives the help and tools needed to achieve psychological and intellectual success, thanks to the system's approach that values equity and individualized learning. In Finland there are 11 students in the smallest school and 960 students in the largest (2019). Each school receives the same amount of funding, resources and opportunities.

The goal of Uzbekistan's primary education system is to equip all children with the understanding as well as the abilities necessary to achieve success in their professional and personal lives in the future. In Uzbekistan, some schools have 250 students, others 3,000. Schools are ranked based on how well their students integrate into society.

2. Training and capacity building. Efforts are being made to train teachers and school staff in inclusive education practices to better support students with diverse learning needs. Specialized training programs and workshops are often organized to improve teachers' skills in working with students with disabilities.

3. Infrastructure and resources. The government is working to improve school infrastructure and provide the necessary resources and support services to accommodate students with disabilities. This includes adapting classrooms, providing assistive technology, and making spaces accessible.

4. Awareness and Advocacy: Awareness of the importance of inclusive education is growing in Uzbekistan, and advocacy efforts are being made to promote the rights of children with disabilities and raise awareness of the benefits of inclusive education. Despite the progress made in promoting inclusive education in Uzbekistan, challenges still remain, including limited resources, lack of trained staff and public attitudes towards disability. Further efforts are needed to further develop the practice of inclusive education and ensure equal access of all children to quality education in Uzbekistan.

Conclusion. Thus, following Todd A., we recognize that the Finnish education system is one of the most effective and most used education systems in the world. When children are motivated, they are full of energy. Problem solving, creativity, and critical thinking skills are children's greatest strengths. It can be argued that every nation or state has its own path leading to prosperity. The development of the Finnish education system was recognized after several decades. The Government of Uzbekistan believes that this experience will ensure the flourishing of creativity, intellectual potential and worldview of young people. Use of the Finnish education system in Uzbekistan, which includes problem solving, creativity and critical thinking skills, about Adha, A. M., Gordisona, S., Ulfatin, N., Supriyanto, A. (2019). Analisis Komparasi Sistem Pendidikan Indonesia dan Finlandia, Jurnal Studi Manajemen Pendidikan. TADBIR, 3(2), 146-160. http://dx.doi.org/10.29240/jsm_p.v3i2.1102. The important thing is that we are moving forward and will

undoubtedly develop a special educational program for our community.

REFERENCES

1. Adha, A. M., Gordisona, S., Ulfatin, N., Supriyanto, A. (2019). Analisis Komparasi Sistem Pendidikan Indonesia dan Finlandia. *Jurnal Studi Manajemen Pendidikan. TADBIR*, 3 (2), 146-160. <http://dx.doi.org/10.29240/jsmp.v3i2.1102>.
2. Camposano, D. C. (2017). Development of product-service systems for Finnish early childhood education and childcare. <https://aaltodoc.aalto.fi/items/bb50950a-fc86-4fc8-8145-8ca3e7c57311>
3. Franko, Anja; Sahlberg, P. (2011). Finnish lessons: what can the world learn from changes in education in Finland?. New York: Teachers College Press. [Book review] - In: *CEPS Journal* 1 (2011) 3, S. 167-170 - URN: urn:nbn:de:0111-pedocs-110986 - DOI: 10.25656/01:11098 https://www.pedocs.de/frontdoor.php?source_opus=11098&la=ru
4. Kirsii Tirri, Seokhye Cho, Dohee Ahn, and Campbell, D. R. (2017). Education for creativity and talent development in the 21st century. *International Studies in Education*, 2017. <https://www.hindawi.com/journals/edri/2017/5417087/>
5. Lee Claire and Richings Lorraine. (2018). A review of the evidence for a national approach to professional learning in education. Open research online. <http://oro.open.ac.uk/57156/>
6. Lee Kuusiehto-Avale and Tapiolatero. (2014). The Finnish example of basic education for all with quality learning outcomes. *Journal of Education and Research*. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.3126/jer.v4i1.9619>
7. Марлина, К. Н., и Зульфатми. (2023). Анализ книги Teach Like Finland для разработки стратегий обучения материалу заката в исламской старшей школе. *Журнал исламского образования*, 6, 202–215. <https://doi.org/10.22373/jie.v6i2.18515>
8. Taru Konst, Juha Hakala, Kari Uuskylä and Esa-Matti Järvinen. (2017). The issue of creativity in the Finnish primary school curriculum. *Journal of Educational Research*, 209–226.
9. Toirov, S. A., Rakhimberdiev, O. A., and Nasriddinov, D. A. (2023). Finnish experience in the development of the education system of Uzbekistan, 36–39.

UDK: 54-1; 541.10(0.45)

Firuz DAVRONOVA,
QarDU I kurs tayanch doktoranti
E-mail: firuzdavronova@612gmail.com

Qarshi xalqaro universiteti dotsenti, p.f.d S.Ibragimov taqrizi asosida

KIMYO FANINI IMITATSION MODELLAR YORDAMIDA O'QITISHNING DIDAKTIK VA PEDAGOGIK ASOSLARI

Annotatsiya

Kimyo fani ko'pincha abstrakt tushunchalar va murakkab reaksiyalarni o'z ichiga oladi. Bu tushunchalarni talabalarga tushuntirish va ularni chuqur anglatish an'anaviy usullar bilan qiyin bo'lishi mumkin. Shu sababli, imitatsion modellar yordamida o'qitish usuli bu muammoni hal qilishning samarali yo'lidir. Ushbu maqolada kimyo fanini imitatsion modellar yordamida o'qitishning didaktik va pedagogik asoslari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Imitatsion model, kimyoviy jarayon, didaktika, konstruktivizm.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ХИМИИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИМИТАЦИОННЫХ МОДЕЛЕЙ

Аннотация

Химия часто включает в себя абстрактные понятия и сложные реакции. Объяснить эти концепции студентам и заставить их глубоко понять может быть сложно с помощью традиционных методов. Поэтому метод обучения с использованием имитационных моделей является эффективным способом решения этой проблемы. В данной статье рассматриваются дидактические и педагогические основы преподавания химии с использованием имитационных моделей.

Ключевые слова: Имитационная модель, химический процесс, дидактика, конструктивизм.

DIDACTIC AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF TEACHING CHEMISTRY USING SIMULATION MODELS

Annotation

Chemistry often involves abstract concepts and complex reactions. Explaining these concepts to students and helping them deeply understand can be difficult with traditional methods. Therefore, the method of teaching using simulation models is an effective way to solve this problem. This article examines the didactic and pedagogical foundations of teaching chemistry using simulation models.

Key words: Simulation models, chemical process, didactics, constructivism.

Kirish. Zamonaviy ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish faol rivojlanmoqda va dars jarayonlarini imitatsion modellar bilan integratsiyalash tobora ortib bormoqda. Eng ommabop va istiqbolli yo'nalishlar multimedia texnologiyalarini joriy etishdir. Ular bizga ma'lumotni taqdim etishning turli shakllaridan foydalanishga va ular bilan faol aloqada bo'lish imkonini beradi. Vizual foydalanish va eshitishni rag'batlantirish, axborotni idrok etish va qayta ishlashning turli kanallarini faollashtirish o'quv jarayonini yanada qizg'in, yengilroq, samaraliroq, rang-barang, va subyektiv qiladi. Imitatsion modellashtirish - tadqiqot usuli bo'lib, unda o'rganilayotgan tizim haqiqiy tizimni yetarlicha aniqlik bilan tavsiflovchi model bilan almashtiriladi va bu tizim haqida ma'lumot olish uchun u bilan tajribalar o'tkaziladi. Imitatsion modellashtirish vaqt o'tishi bilan tizimning harakatini taqlid qilish imkonini beradi. Haqiqiy tajribalar qimmat, imkonsiz yoki xavfli bo'lgan obyektlarning xatti-harakatlariga taqlid qilish mumkin.

Kompyuter imitatsiyalari kasbiy bilimlarni rivojlantirish va kengaytirishga, kasbiy fikrlashni kuchaytirishga va o'quvchilarning fikrlash qobiliyatiga, yangi g'oyalarni amalga oshirishga yordam beradi. Eksperimental o'qitishni nazariy ta'lim bilan birlashtirish kompyuterda yaratilgan imitatsiyalar orqali rag'batlantiriladi [1]. Imitatsion modellar - bu real hayotdagi jarayonlarni kompyuter dasturlari yordamida modellashtirishdir. Bu usul yordamida talabalar murakkab kimyoviy jarayonlarni tushunishga, ularning natijalarini oldindan ko'rishga va ularni tahlil qilishga qodir bo'ladilar. Kimyo fanida imitatsion modellar virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar va interaktiv darslar shaklida amalga oshirilishi mumkin.

Adabiyotlar sharxi. Ko'plab imitatsion modellar talabalarga o'zlarining bilimlarini sinovdan o'tkazish va o'z-o'zini baholash imkoniyatlarini taqdim etadi. Bu esa talabalarining o'rganish jarayonida qayerda muammolarga duch kelganlarini aniqlashlariga va kerakli sohalarga ko'proq e'tibor qaratishlariga yordam beradi. Shuningdek, imitatsion modellar, o'qituvchilarga

turli xil o'qitish usullaridan foydalanish imkoniyatini beradi, bu esa har xil o'rganish uslubiga ega talabalarni qamrab olishga yordam beradi. Masalan, ba'zi talabalar vizual ma'lumotlarni yaxshiroq qabul qilishadi, boshqalari esa amaliy mashg'ulotlar orqali o'rganishni afzal ko'rishadi. Imitatsion modellardan foydalanish, o'qituvchilarga bu turdagi ehtiyojlarni qondirish imkoniyatini beradi. Imitatsion modellardan foydalanish, o'quv jarayonini yanada qiziqarli va o'yin-kulgi bilan bog'liq qiladi, bu esa talabalarining o'rganishga bo'lgan qiziqishini va motivatsiyasini oshiradi. O'yin asosida o'rganish (gamification) elementlari bilan boyitilgan imitatsion modellar, o'quvchilarni rag'batlantirish va ularning bilimlarini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi [2]. Texnologiyalar tez o'zgarib boradi, shuning uchun o'qituvchilar doimiy ravishda yangi texnologiyalar va metodlarni o'rganishi kerak. Bu faqat texnologiyalarni bilish emas, balki ularni o'quv jarayonida qanday samarali qo'llashni ham o'z ichiga oladi. Bu o'qituvchilarning bilimlarini yangilab turish va zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan tanishish imkonini beradi. Talabalarining bilimlarini mustaqil ravishda shakllantirishga yordam beruvchi strategiyalarni ishlab chiqish kerak. Bu, masalan, loyiha asosida o'qitish (project-based learning) yoki tadqiqot asosida o'qitish (inquiry-based learning) kabi usullarni o'z ichiga oladi. Texnologiyalarni o'quv jarayoniga qo'llashda interaktiv usullarni qo'llash muhim. Interaktiv imitatsion modellar, virtual laboratoriyalar va boshqa texnologiyalar talabalarining faolligini oshiradi va ularning bilimlarini chuqurlashtiradi [3]. Talabalar moddiy muhokamalar va ijtimoiy o'zaro aloqalar orqali bilimlarni mustahkamlashadi. Ular modellarning o'xshash va farqli tomonlarini birgalikda tahlil qilib, o'z tushunchalarini kengaytiradilar. Ushbu muhokamalar orqali talabalar o'zlarining noto'g'ri tushunchalarini tuzatish va yangi bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'lishadi. O'qituvchilar dars rejalarida turli xil didaktik yondashuvlarni qo'llashlari kerak. Bu usul talabalarni faol ishtirok etishga va o'rganish jarayonini jonliroq qilishga yordam beradi [4].

Talabalarga kimyo tushunchalarini osonroq tushunishlari uchun turli xil modellarni ko'rsatish va ularni solishtirish imkonini berish kerak. Masalan, molekulyar modellar, to'r modellar va atom modellaridan foydalanish tavsiya etiladi. Har bir modelning afzalliklari va cheklovlarini tushuntirish orqali o'quvchilarga modellarni kritik baholash imkoniyatini berish kerak. Bu usul talabalarining ilmiy tushunchalarni yaxshiroq qabul qilishlariga yordam beradi. Murakkab kimyoviy tushunchalarni oddiyroq tushuntirish uchun analogiyalar va o'xshatishlardan foydalanish zarur. Bu usul talabalarining mavjud bilimlariga asoslanib yangi tushunchalarni o'rganishga yordam beradi. Talabalarga mustaqil tadqiqotlar va loyihalar orqali ilmiy modellarni o'rganish imkoniyatini berish kerak. Dars davomida talabalarining bilimlarini qayta ko'rib chiqish va mustahkamlash uchun turli usullarni qo'llash zarur. Bu testlar, viktorinalar va qisqa yozma ishlarni o'z ichiga oladi [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Didaktik asoslar - bu ta'lim jarayonida bilimlarni qanday qilib samarali va tizimli ravishda yetkazish mumkinligini o'rganadigan nazariyalar va metodlar majmui. Didaktik asoslar ta'lim mazmuni, metodlari, usullari va vositalarini qamrab oladi. Didaktika fani ta'limning mohiyatini, uning maqsad va vazifalarini, o'quv jarayonining shakllarini va metodlarini o'rganadi. Imitatsion modellar yordamida o'qitishning birinchi didaktik asosi - bu bilimlarni tizimli ravishda yetkazishdir. Kimyo fanini imitatsion modellar yordamida o'qitishning didaktik asoslari bir qancha elementlarni o'z ichiga oladi.

O'quv maqsadlari - bu ta'lim jarayonida talabalarga berilishi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni belgilovchi omillardir. Imitatsion modellar yordamida o'qitishda quyidagi maqsadlar ko'zda tutiladi:

abstrakt tushunchalarni tushunish va qo'llash;
kimyoviy jarayonlarni imitatsiya qilish orqali tushuntirish;

tajriba o'tkazish ko'nikmalarini rivojlantirish;
muammolarni hal qilish va analitik fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish.

Ta'lim mazmuni - bu talabalarga yetkazilishi kerak bo'lgan bilimlar, ko'nikma va malakalar majmui. Imitatsion modellar yordamida o'qitishda mazmun quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

kimyoviy reaksiyalar va ularning mexanizmlari;
molekulyar tuzilmalar va ularning o'zaro ta'sirlari;
kimyoviy jarayonlarning dinamikasi va termodinamikasi;
laboratoriya tajribalari va ularning natijalari.

O'quv jarayoni shakllari va metodlari - bu ta'lim maqsadlariga erishish uchun qo'llaniladigan usullar va vositalar. Imitatsion modellar yordamida o'qitishda quyidagi shakllar va metodlar qo'llaniladi:

1. Kimyoviy jarayonlarni kompyuter dasturlari yordamida modellashdirish.

2. Kimyoviy tajribalarni onlayn platformalarda o'tkazish.

3. Talabalarni faol ishtirok etishga undaydigan dars shakllarini tashkillashtirish.

4. Animatsiyalar, video va boshqa vizual materiallar yordamida ma'lumotlarni yetkazish.

Talabalarga muammoli vaziyatlarni yechish uchun topshiriqlar berish. Masalan, o'quvchilarga kimyoviy reaksiyalarni imitatsiyalash uchun PhET Interactive Simulations yoki ChemCollective kabi vositalardan foydalanish topshirig'ini berish mumkin. Bunda talabalar kislotaga va asoslar o'rtasidagi reaksiyani imitatsiyalab, reaksiyaning pH o'zgarishlarini kuzatishlari mumkin. Talabalarining mustaqil ravishda laboratoriya tajribalari o'tkazishi va ularni tahlil qilishi. Buning uchun, talabalar foydalanishi mumkin bo'lgan onlayn platformalar va dasturlarni aniqlash lozim (masalan, PhET Interactive Simulations, Virtual Labs, ChemCollective va boshqalar). Talabalar Tajriba mavzusi bo'yicha oldindan nazariy bilimlarni mustahkamlashlari kerak bo'ladi (masalan, kitoblar, ma'ruzalar yoki onlayn darslar orqali). Shuningdek, talabalarni guruhlariga bo'lib, birgalikda loyihalar va tadqiqotlar o'tkazishini ta'minlash kerak. Ya'ni talabalarni qiziqishlari, bilim darajalari yoki boshqa mezonlarga qarab guruhlariga ajratish, har bir guruh a'zosi qiziq

rol yoki vazifa berish orqali amalga oshirish mumkin (masalan, tajriba rahbari, yozuvchi, kuzatuvchi). Har bir guruh imitatsion modelda tajribani bajaradi. Har bir qadamni ketma-ketlikda bajarishini nazoratga olishni ham yoddan chiqarish kerak va kuzatuvlarni yozib borish va natijalarni qayd etish ham talab qilinadi. Talabalarining natijalarini baholash - bu ta'lim jarayonida erishilgan yutuqlarni va talabalarining bilim darajasini aniqlash uchun qo'llaniladigan usullar. Imitatsion modellar yordamida o'qitishda baholash bir qancha shakllarda amalga oshirilishi mumkin. Talabalarining bilimlarini sinash uchun test savollaridan foydalangan holda, amaliy topshiriqlarni laboratoriya ishlarini bajarish va ularning natijalarini tahlil qilish orqali, talabalarining mustaqil tadqiqotlari va ularning natijalarini taqdim etish yo'llari bilan amalga oshirish mumkin. Ushbu didaktik asoslar kimyo fanini imitatsion modellar yordamida o'qitishni samarali tashkil etishga yordam beradi.

Imitatsion modellar yordamida kimyo fanini o'qitish bir necha pedagogik tamoyillarga asoslanadi: konstruktivizm, faol ta'lim, ko'p kanalli ta'lim, hamkorlikda ta'lim, muammoni yechishga yo'naltirilgan ta'lim.

Konstruktivizm. Konstruktivizm ta'lim nazariyasi talabalarining bilimlarni faollik bilan qurishiga asoslanadi. Bu nazariya bo'yicha talabalar tajriba va o'rganish jarayonida faol ishtirok etib, o'zlarining avvalgi bilimlarini yangilari bilan bog'laydilar va shu orqali bilimlarini kengaytiradilar. Talabalarga kimyoviy muammolar va masalalarni taqdim etib, imitatsion modellar orqali bu muammolarni yechish jarayonida talabalar o'z bilimlarini mustahkamlaydilar. Masalan, kimyoviy reaksiyalarni boshqarish yoki yangi moddalar sintez qilish orqali bu usulni amalga oshirishlari mumkin.

Faol ta'lim. Faol ta'limda talabalar dars jarayonida faol ishtirok etadilar. Ular savollar beradilar, tajribalar o'tkazadilar, natijalarni tahlil qiladilar va muhokama qiladilar. Faol ta'lim talabalarni o'rganishga qiziqishini oshiradi va ularning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ko'p kanalli ta'lim. Imitatsion modellar vizual, eshitish va qo'llash imkoniyatlarini birlashtiradi, bu esa talabalar uchun mavzuni ko'pkanalli usullar orqali tushunishni osonlashtiradi. Masalan, kimyoviy reaksiyalarni vizual ko'rish va ular haqida eshitish orqali talabalar tushunishi osonlashadi.

Hamkorlikda ta'lim. Imitatsion modellar yordamida talabalar guruhlarida ishlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Masalan: har bir guruhga turli xil kimyoviy reaksiyalarni o'tkazish va natijalarni taqqoslash topshirig'i beriladi. Birgalikda muammolarni hal qilish, natijalarni tahlil qilish va xulosalar chiqarish orqali talabalar hamkorlik va kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Muammo yechishga yo'naltirilgan ta'lim. Talabalar muayyan kimyoviy muammolarni yechish orqali o'z bilimlarini mustahkamlaydilar. Bu usulda talabalar o'z-o'ziga savollar beradilar va ularni imitatsion modellar orqali yechadilar. Masalan: talabalarga "Nima uchun katalizatorlar kimyoviy reaksiya tezligini oshiradi?" savolini berib, ularni katalizatorlarning ta'sirini o'rganishga yo'naltirish mumkin.

Natijalar. Imitatsion modellar asosida kimyo fanini o'qitishning amalda qo'llash uchun "Kimyoviy reaksiyalar va ularning tezligi" mavzusi tanlandi. Ushbu mavzuning didaktik va pedagogik asoslarini ko'rib chiqamiz. Kimyoviy reaksiyalar va ularning tezligini o'rganib, analitik va eksperimental ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Reaksiya tezligini o'lchash uchun zarur bo'lgan materiallar va jihozlar hamda PhET simulyatsiyasini ishlatish bo'yicha yo'riqnomalar tayyorlanadi. PhET Interactive Simulations platformasida "Reactions & Rates" simulyatsiyasini tanlanadi. Guruhni 4-5 ta talabalardan iborat kichik guruhlariga bo'lib chiqamiz. Talabalar PhET simulyatsiyasida reaksiya tezligini o'lchaydilar. Kuzatuvlarni yozib va natijalarni qayd etadilar. Natijalarni grafik va jadval shaklida tasvirlab, talabalar o'z natijalarini tahlil qiladilar. Har bir guruh tajriba natijalarini yozma hisobot shaklida taqdim qiladi. Olingan natijalardan kelib chiqib xulosalar chiqariladi. O'qituvchi guruhlarini baholaydi va konstruktiv fikr-mulohazalar beradi. Guruhlar o'zaro fikr-mulohaza almashadilar.

Talabalar ko'nikmalari va bilimlari	Kutiladigan natijalar
Kimyoviy reaksiyalarni tushunish	talabalar kimyoviy reaksiyalar, ularning mexanizmlari va tezligini yaxshi tushunib oladilar.
Eksperimental ko'nikmalar	talabalar simulyatsiya orqali tajribalarni muvaffaqiyatli o'tkazib, laboratoriya ko'nikmalarini rivojlantiradilar.
Ma'lumotlarni tahlil qilish	talabalar tajriba natijalarini tahlil qilish, grafik va jadvallarni tuzish ko'nikmalariga ega bo'ladilar.
Guruhda ishlash	talabalar guruhda samarali ishlash, vazifalarni bo'lishish va birgalikda muammolarni hal qilishni o'rganadilar.
Nazariy bilimlar	talabalar kimyo fanining nazariy asoslarini chuqurroq o'zlashtiradilar va ularga amaliy misollar keltiradilar.
Tanqidiy fikrlash	talabalar tanqidiy fikrlash, o'z natijalarini tahlil qilish va xulosalar chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.
Tajriba natijalarini taqqoslash	talabalar o'z natijalarini boshqa guruhlar yoki namuna natijalar bilan taqqoslaydilar va ularni tahlil qiladilar.
Hisobot yozish va taqdim etish	talabalar ilmiy hisobot yozish, natijalarni taqdim qilish va ularni muhokama qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Xulosa va takliflar. Imitatsion modellar yordamida o'tkazilgan darslar talabalarni dars jarayonida faol ishtirok etishga undaydi. Bu ularga nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq qilish imkoniyatini beradi. Talabalar kimyoviy jarayonlarni interaktiv tarzda o'rganib, o'z bilimlarini mustahkamlaydilar. Imitatsion modellar yordamida talabalarning mustaqil o'rganish ko'nikmalari rivojlanadi. Ular o'zlari tajribalarni o'tkazib, natijalarni tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu usul talabalarni mustaqil fikrlash va qaror qabul qilishga undaydi. Imitatsion modellar va raqamli vositalar yordamida o'tkazilgan darslar zamonaviy texnologiyalarni o'qitish jarayoniga tatbiq

qilish imkoniyatini beradi. Bu usul darslarni interaktiv va qiziqarli qiladi, talabalarni o'rganishga qiziqtiradi. Bu usuldan foydalangan holda, darslarni samarali tashkil etish uchun o'qituvchilar va talabalarga kerakli texnologik vositalarni (kompyuterlar, planshetlar, internet) ta'minlab berish kerak. Ta'lim muassasalarida zamonaviy imitatsion modellar va dasturlarni joriy etish hamda talabalarga oson tushuniladigan va amaliyotga yo'naltirilgan didaktik materiallar tayyorlash, imitatsion modellar va simulyatsiyalar bo'yicha yo'riqnomalar va qo'llanmalar ishlab chiqish zarur.

ADABIYOTLAR

- Davronova F.L. (2024). Kimyo fanini o'rganishda imitatsion modellardan foydalanish afzalliklari (Virtual laboratoriya misolida). Mug'allim hem uzliksiz bilimlendiriy. Ilimiy metodikalik jurnal № 1/3. 2024, 96-98.
- Davronova F.L. (2024). Kimyo ta'limida imitatsion modellardan foydalanishning o'quv jarayoniga tadbiqi va kutiladigan natijalari. "Ta'lim tizimini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari: dolzarbligi, muammolari va istiqbollari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Qarshi-2024, 321-325.
- Krajcik, J. S., & Mun, K. (2014). Promises and challenges of using learning technologies to promote student learning of science. Handbook of Research on Science Education, Volume II, 337-360.
- Harrison, A. G., & Treagust, D. F. (2000). Learning about atoms, molecules, and chemical bonds: A case study of multiple-model use in grade 11 chemistry. Science Education, 84(3), 352-381.
- Taber, K. S. (2001). Building the structural concepts of chemistry: Some considerations from educational research. Chemistry Education Research and Practice, 2(2), 123-158.

UDK: 37:3.07.01.14

Sardorbek DIYOROV,

Yoshlar muammolarini o'rganish va istiqbolli kadrlarni tayyorlash instituti tayanch doktranti

E-mail: sardorbek.diyorov.96@gmail.com

S.f.f.d B.Isabayev taqrizi asosida

PARTICIPATION OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN POLICY FORMATION AND IMPLEMENTATION

Аннотация

This article analyzes the role of educational institutions in policy formulation and implementation, scientific and practical research, recommendations, and impact on society. The article examines important theoretical and practical approaches to the role of universities in politics, how they change policy decisions and implement policy through their research and innovation activities. The participation of educational institutions in political processes is covered on the basis of examples and studies, which makes it possible to better understand the importance of educational institutions in politics.

Key words: Policy formulation, policy implementation, public administration, educational institution, civil servant, personnel, research.

УЧАСТИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В ФОРМИРОВАНИИ И РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИКИ

Аннотация

В данной статье анализируется роль образовательных учреждений в формулировании и реализации политики, научных и практических исследованиях, рекомендациях и влиянии на общество. В статье рассматриваются важные теоретические и практические подходы к роли университетов в политике, как они меняют политические решения и реализуют политику посредством своей исследовательской и инновационной деятельности. Участие образовательных учреждений в политических процессах освещено на основе примеров и исследований, что позволяет лучше понять значение образовательных учреждений в политике.

Ключевые слова: Формулирование политики, реализация политики, государственное управление, образовательное учреждение, государственный служащий, персонал, исследования.

SIYOSATNI SHAKILLANTIRISH VA AMALGA OSHIRISHDA TA'LIM MUASSASALARI ISHTIROKI

Аннотация

Ushbu maqolada ta'lim muassasalarining siyosatni shakllantirish va amalga oshirishdagi o'rni, ilmiy-amaliy tadqiqotlari, tavsiyalari va jamiyatga ta'siri tahlil qilingan. Maqola universitetlarning siyosatdagi roli, ularning tadqiqot va innovatsion faoliyatlari orqali siyosiy qarorlarni qanday o'zgartirishi va amaldagi siyosatni qanday amalga oshirishi haqida muhim nazariy va amaliy yondashuvlarni ko'rib chiqadi. Ta'lim muassasalarining siyosiy jarayonlarda ishtiroki, misollar va tadqiqotlar asosida yoritilgan, bu esa ta'lim muassasalarining siyosatdagi ahamiyatini yanada yaxshiroq tushunishga imkon yaratadi.

Kalit so'zlar: Siyosatni shakllantirish, siyosatni amalga oshirish, davlat boshqaruvi, ta'lim muassasasi, davlat xizmatchisi, kadr, tadqiqot.

Kirish. Ta'lim muassasalari nafaqat shaxsning o'sishi va rivojlanishi uchun, balki davlatning umumiy taraqqiyoti va farovonligi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Ta'limning asosiy roli shundaki, u nafaqat shaxsiy bilim va ko'nikmalarni rivojlantiradi, balki iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy taraqqiyotning poydevori bo'lib xizmat qiladi. Ta'lim va davlat siyosati o'rtasidagi munosabatlar murakkab va ko'p qirrali bo'lib, ular bir-biriga o'zaro ta'sir ko'rsatadi. Universitetlar va boshqa ta'lim muassasalari nafaqat bilim beruvchi muassasalar sifatida, balki siyosatni shakllantiruvchi va amalga oshiruvchi markazlar sifatida ham faoliyat yuritadi. Ularning siyosatdagi roli, jamiyatga ta'siri va siyosiy jarayonlardagi ishtiroki, albatta, ta'lim muassasalarining siyosatni shakllantirish va amalga oshirishdagi o'rni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Ushbu maqolada ta'lim muassasalarining siyosatni shakllantirish va amalga oshirishdagi o'rni tahlil qilingan bo'lib siyosiy jarayonlardagi roli haqida kengroq tushunchalar misollar orqali keltirilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Maykl Fullan "Ta'limdagi o'zgarishlarning yangi ma'nosi" asarida ta'limdagi o'zgarishlarni va ularning siyosatga ta'sirini tahlil qiladi. Fullan ta'limdagi o'zgarishlarning siyosiy jarayonlarga qanday ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi va bu o'zgarishlarning siyosatni shakllantirishdagi roli haqida shunday yozadi: "Ta'limdagi o'zgarishlar siyosatni shakllantirishda asosiy vosita bo'lishi mumkin. Ta'lim orqali amalga oshirilgan islohotlar ijtimoiy ehtiyojlarni va strategik maqsadlarni qondiradi, shu bilan birga, siyosiy qarorlarni yanada samarali qilishga yordam beradi" [6].

Jon Devey ta'limni demokratiya va jamiyat taraqqiyoti uchun zarur vosita sifatida ko'radi. Deveyning "Demokratiya and Ta'lim"[2] asarida ta'limning fuqarolik, ijtimoiy mas'uliyat va siyosiy ishtirokdagi rolini tahlil qilingan bo'lsa, Paulo Freire ning "Mazlumlar pedagogikasi"[5] asari ta'lim orqali ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur ilmiy maqolada xorijiy va mahalliy manbalar tahlil qilinib, qiyosiy tahlil, tizimli va analiz kabi metodologiyalardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Ta'lim har qanday jamiyatning asosiy tayanchi sifatida keng e'tirof etiladi, chunki u shaxsning rivojlanishi va fuqarolik hayotida faol ishtirok etishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, qadriyat va e'tiqodlarini shakllantiradi, bu esa o'z navbatida ularning siyosiy qarashlariga ta'sir qiladi.

Ta'lim davlat siyosatini shakllantirishda, siyosiy qarorlar ustida ishlashda bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim muassasalari bo'lajak siyosatchilar uchun nazariy bilimlar manbai bo'lib xizmat qiladi. Davlat hokimiyati va siyosiy hukumat tashkilotlarida nufuzli lavozimlarni egallagan, siyosiy qarorlarni qabul qilishda bevosita ishtirok etadigan davlat xizmatchilarining deyarli barchasi oliy ma'lumotga ega. Ularning ta'lim tashkilotlaridan olgan bilim va tajribalari siyosiy qarorlarini shakllantirish va amalga oshirishda asosiy omillardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Siyosatchilar ko'pincha qarorlar qabul qilishda ilmiy tadqiqot va tajribalarga tayanadilar. Har qanday qonunlar, qarorlar, farmon va farmoishlarni ishlab chiqishda ilmiy

asoslangan tadqiqotlar, tajribalar, psixologlar tavsiya va ko'rsatmasiga asoslanish maqsadga muvofiqdir.

Ta'lim muassasalari (maktab, kollej, universitet, institut, ilmiy-tadqiqot markazlari) bilim, tadqiqot va innovatsiyalar platformasi bo'lib xizmat qiladi. Ular ta'lim va ilmiy tadqiqotlar orqali yangi siyosiy qarashlarni rivojlantiradi va jamiyatdagi muammolarni hal qilish uchun yechimlarni taklif etadi. Ularda olib borilgan ilmiy izlanishlar, tadqiqotlar yangi bilimlar va texnologiyalarni ishlab chiqishga, shuningdek, siyosatga yangi yondashuvlarni kiritishga yordam beradi.

Universitetlarning xalqaro siyosatdagi roli ham katta ahamiyatga ega. Ularning xalqaro munosabatlar va diplomatiya sohasidagi tadqiqotlari global siyosiy jarayonlarga va xalqaro tashkilotlarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Masalan, Kembrij Universitetining iqlim o'zgarishi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlari xalqaro kelishuvlar va siyosiy strategiyalarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lishini ko'rishimiz mumkin, shuningdek, u ijtimoiy siyosat va iqtisodiy rivojlanish sohaslarida keng qamrovli tadqiqotlar olib boradi. Universitetning ilmiy ishlanmalari va siyosiy maslahatlari jamoat siyosatini shakllantirishda va amalga oshirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Massachusetts Texnologiya Instituti (MIT) ga to'xtaladigan bo'lsak, u siyosatni shakllantirishda va amalga oshirishda o'zining innovatsion tadqiqotlari va siyosiy maslahatlari orqali katta ta'sir ko'rsatadi. MIT tadqiqotchilari energetika, iqlim o'zgarishi, va boshqa global masalalarda siyosiy qarorlarni shakllantirishda faol ishtirok etadi. MIT Energy Initiative (MITEI) - MIT Energiya Tashabbusi tadqiqotchilari tomonidan amalga oshirilgan energetika sohasidagi tadqiqotlar va tavsiyalar AQSh va boshqa davlatlarning energetika siyosatida muhim rol o'ynadi [10]. MITning "Fan va global o'zgarishlar siyosati bo'yicha qo'shma dastur" tadqiqotlari iqlim o'zgarishi bo'yicha siyosiy qarorlarni qabul qilishda va xalqaro kelishuvlarda asosiy omil bo'ldi. Ushbu dastur tomonidan ishlab chiqilgan tavsiyalar va hisobotlar global iqlim siyosati bo'yicha kelishuvlarda muhim rol o'ynaydi [11].

Tomas Kun "Ilmiy inqiloblarning tuzilishi" asarida ilmiy tadqiqotlarning bilim paradigmaları va siyosatni shakllantirishdagi rolini ko'rsatib, ilmiy tadqiqotlar yangi bilim paradigmaları va texnologiyalarni ishlab chiqish orqali siyosat va ijtimoiy tuzilmalarga ta'sir ko'rsatishini ta'kidlagan [9] bo'lsa, Alfredo Moskardino (va.b) universitetlarning ijtimoiy masalalarga ta'siri va ularning siyosiy jarayonlardagi o'rni haqida quyidagilarni yozadi: "Universitetlar jamiyatdagi ijtimoiy va siyosiy muammolarni hal qilishda muhim o'rinni egallaydi, ular ilmiy tadqiqotlar va ta'lim orqali jamiyatning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi" [12].

Yaxshi ma'lumotga ega bo'lgan aholi hukumatdan ijtimoiy adolat, tenglik va iqtisodiy farovonlikni ta'minlaydigan siyosatni talab qiladi. Qolaversa, bilimli fuqarolar murakkab siyosiy masalalarni tushunib yetishadi hamda siyosatni ishlab chiqish jarayonida faol ishtirok etishadi. Jon Devey ta'lim va demokratiya o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilib, ta'limning ijtimoiy jihatdan mas'uliyatli fuqarolarni tarbiyalashdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Deveyning fikricha, ta'lim faqat bilim berish bilan cheklanmaydi; u individning jamiyatdagi faoliyatini va siyosiy qarorlarni qabul qilish qobiliyatini ham rivojlantirishi kerak [2].

Shuningdek, ta'lim siyosatni shakllantirishda shaxslarning fikrlarini va qarashlarini rivojlantirishga yordam beradi. Yaxshi ta'lim ko'rgan aholining fuqarolik va siyosiy faolligi yuqoriroq bo'ladi. Ushbu faol fuqarolar saylovlar, guvohlik, jamoatchilik nazorati va mitinglar va siyosiy yeg'inlarda nutq so'zlash kabi turli vositalar orqali davlat siyosatini shakllantirishi yoki siyosiy qarorlar qilish jarayonlariga ta'sir qilishi mumkin. O'z navbatida, siyosatchilar bilimlari elektorat tomonidan qo'yilgan talab va takliflarga, tashvishlarga ko'proq javob berishlariga hamda ularni o'yab ko'rib hisobga olishlariga to'g'ri keladi [4]. Shuningdek, ta'lim tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi va fuqarolarning ongli qarorlar qabul qilishiga yordam beradi, bu esa demokratik boshqaruvning umumiy sifatiga ta'sir qiladi [3]. Ta'lim orqali oshirilgan bilim va ko'nikmalar siyosiy jarayonlarda yanada samarali qatnashish

imkoniyatini beradi. Paulo Freire ta'limning ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. U ta'limni "ozodlik va erkinlikni qo'lga kirituvchi vosita" sifatida ko'rsatadi va ta'lim orqali ijtimoiy tenglikka erishish mumkinligini izohlaydi: "Ta'lim orqali biz ijtimoiy adolat va tenglikka erishish imkoniyatiga egamiz. Bu jarayonda ta'lim faqat bilim berish emas, balki ijtimoiy o'zgarishlarni qo'llab-quvvatlashni ham o'z ichiga oladi"[5]

Ta'lim va siyosat o'rtasidagi bog'liqlik ko'plab tadqiqotlarda o'z ifodasini topgan. Maykl Fullan ta'limdagi o'zgarishlarni va ularning siyosiy jarayonga ta'sirini tahlil qilgan. Fullan ta'limdagi o'zgarishlar siyosiy qarorlarni shakllantirishda qanday rol o'ynashini ko'rsatadi: "Ta'limdagi o'zgarishlar siyosatni shakllantirishda asosiy vosita bo'lishi mumkin. Ta'lim orqali amalga oshirilgan islohotlar ijtimoiy ehtiyojlarni va strategik maqsadlarni qondiradi, shu bilan birga, siyosiy qarorlarni yanada samarali qilishga yordam beradi"[6]. Shuningdek, ta'lim tizimidagi o'zgarishlar siyosatni shakllantirishda bevosita rol o'ynaydi. Ta'limdagi yangiliklar, masalan, yangi o'quv dasturlari, metodologiyalar va pedagogik yondashuvlar siyosiy qarorlarni qabul qilishda muhim omil sifatida qaraladi. A. Hargreaves ta'limdagi o'zgarishlarni siyosiy kontekstda ko'rib chiqib, shunday deydi: "Ta'lim tizimining o'zgarishi ijtimoiy va siyosiy kontekstda yangi talablarni qondirishga yordam beradi. Bu o'zgarishlar siyosatni shakllantirishda va jamiyatdagi o'zgarishlarni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi" [7].

Dunyoning rivojlangan davlatlari tomonidan o'tgan asrning ikkinchi yarmidan to hozirgi kunga qadar davlat hokimiyati irodasining ijro etilishini ta'minlashga ko'maklashuvchi "Policy implementation" jumlasini bilan ataladigan mexanizm joriy etilgan va amaliyotga tatbiq etib kelinmoqda.

Qonunning qabul qilinishi siyosatning muvaffaqiyatli bo'lishiga kafolat bermaydi. Belgilangan natijalarga erishish ehtimolini oshirish uchun siyosatni amalga oshirish yuzasidan qo'shimcha qadamlar talab qilinishi mumkin [13].

Ta'lim siyosatni shakllantirishdan tashqari, uni amalga oshirishda ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Ta'lim inson kapitalini rivojlantirish va davlatni bozor talablariga javob bera oladigan malakali ishchi kuchi bilan ta'minlash orqali siyosatni amalga oshirishda hal qiluvchi rollardan birini o'ynaydi. Samarali siyosatni amalga oshirish yaxshi ta'lim ko'rgan malakali kadrlarni talab qiladi. Shuning uchun, oliy ta'lim muassasalari davlat xizmatchilarining tayanch bilimlarini shakllantirishda ularga to'g'ri yo'naltirilgan, samarali, xalqaro standartlarga mos ilm berishlari bugungi kunning dolzarb masalasi. Yaxshi bilim olgan, oliy ta'lim muassasasini ko'r-ko'rona tugatgan va bugungi kunda davlat boshqaruvi tizimida faoliyat olib borayotgan kadrlar ish faoliyatlarida ham muammolarga duch kelishlari tabiiy. Davlat boshqaruvidagi siyosiy institutlar faoliyat samaradorligiga davlat xizmatchilarining o'z faoliyatiga doir qonun hujjatlari talablarini yaxshi o'zlashtirilmaganligi salbiy ta'sir o'tkazmoqda [8]. Yaxshi ta'lim olgan xizmatchi ish faoliyati yuzasidan qonun hujjatlari talablarni yaxshi tushunmaydi va bu esa qonunlar ijrosini buzilishiga olib keladi.

Ta'lim insonlarni jamiyatga samarali hissa qo'shishi uchun zarur ko'nikma va bilim bilan ta'minlab, inson kapitalini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi [1]. Ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarning yaxshilanishiga olib keladigan yuqori darajadagi ta'lim davlat siyosatining kutilgan natija berishiga olib keladi

Xulosa. Xulosa o'rinda aytsih lozimki, ta'lim muassasalari, ayniqsa oliy ta'lim tashkilotlari, siyosatni shakllantirish va amalga oshirishdagi strategik rolga ega bo'lib, ularning ilmiy yondashuvlari davlat siyosatining samarali rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi. Universitetlar keng qamrovli tadqiqotlar, innovatsiyalar va akademik faoliyatlari orqali jamiyatdagi muhim muammolarni aniqlash va hal qilishdagi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Universitetlarning ilmiy tadqiqotlari siyosiy qarorlarni qabul qilish jarayonida ishonchli manba bo'lib xizmat qiladi.

Takliflar. Ta'lim muassasalarining ilmiy yondashuvlari va innovatsion tadqiqotlari davlat siyosatini shakllantirish va amalga oshirishda ishtirok etishi muhimdir;

Davlat hokimiyati ilmiy, fundamental va muhim sohalarga qaratilgan tadqiqotlarga asoslangan siyosiy qarorlar qabul qilish va ularni qo'llab-quvvatlash tashabbusini ilgari surishi kerak;

Tadqiqot natijalari asosida siyosiy qarorlar qabul qilish va ularni amalga oshirishda akademik tahlil va tavsiyalardan foydalanish kerak;

Oliy ta'lim muassasalarida ilmiy faoliyatni tashkil etish va amalga oshirish jarayonida, jamiyatda mavjud bo'lgan muhim muammolarni hal etishga yo'naltirilgan ilmiy va amaliy tadqiqotlarni amalga oshirishi zarur;

Ta'limning asosi jamiyat va davlat siyosatidagi ehtiyojlarni o'zida aks ettirishi kerak;

Oliy ta'lim muassasalari va davlat idoralari o'rtasida mustahkam aloqalar muntazam olib borilishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Adams, D., G. Kee and L. Lin (2001), "Linking research, policy, and strategic planning to education development in Lao People's Democratic Republic", *Comparative Education Review*, Vol. 45/2, pp. 220-241, <http://dx.doi.org/10.1086/447662>
2. Dewey, John. *Democracy and education*. Columbia University Press, 2024.
3. Diyorov, Sardorbek. "Intercultural Communication As The Basis Of Socio-Political Stability Of The Country." *The American Journal of Political Science Law and Criminology* 3.08 (2021): 12-16.
4. Diyorov, Sardorbek. "Student engagement in university classes." (2022).
5. Freire, Paulo. "Pedagogy of the oppressed." *Toward a sociology of education*. Routledge, 2020. 374-386.
6. Fullan, Michael. *The new meaning of educational change*. Teachers college press, 2015.
7. Hargreaves, Andy. "Changing teachers, changing times." (2001): 1-290.
8. Isabaev, Maksad Bahodirovich. "The importance of political decisions in the field of governance in the development of statehood." *Theoretical & Applied Science* 11 (2019): 624-629.
9. Kuhn, Thomas S. *The structure of scientific revolutions*. Vol. 962. Chicago: University of Chicago press, 1997.
10. MIT Energy Initiative. (2023). About MIT Energy Initiative. MIT. Retrieved from <https://energy.mit.edu>
11. MIT Joint Program on the Science and Policy of Global Change. (2023). About the Joint Program. MIT. Retrieved from <https://globalchange.mit.edu>
12. Moscardini, Alfredo O., Rebecca Strachan, and Tetyana Vlasova. "The role of universities in modern society." *Studies in Higher Education* 47.4 (2022): 812-830.
13. <https://new.tashkentlawspring.uz/uz/article/107>

Toxirjon JABBOROV,

Farg'ona viloyati Uchko'prik tumani 15-umumiy o'rta ta'lim maktabi matematika fani o'qituvchisi

E-mail: toxirjonjabborov05@gmail.com

Qo'qon davlat pedagogika instituti biologiya kafedrasida dotsenti, b.f.f.d (PhD), X.Abdinazarov taqrizi ostida

MODULLI TA'LIM TEXNOLOGIYASIDA O'QUVCHILARNI MUSTAQIL MISOL VA MASALA YECHISH KO'NIKALARINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Аннотация

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida innovatsion ta'lim muhitini yaratish orqali o'quvchilarni matematik savodxonligini oshirishga keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Mazkur modulli ta'lim texnologiyasini matematika fanida qo'llashning afzalliklari va o'quvchilarda modul dastur asosida mustaqil misol va masala yechish ko'nikmalarini tarkib topirish yo'llari yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Modulli ta'lim texnologiyasi, o'quv faoliyat elementi, o'quv bilish faoliyati, individual va guruhlarda ishlash metodi, mustaqil faoliyat ko'nikmasi.

ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО РЕШЕНИЯ ПРИМЕРОВ И ЗАДАЧ У ШКОЛЬНИКОВ В МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Создание инновационной образовательной среды в общеобразовательных школах открывает широкие возможности для повышения математической грамотности учащихся. В статье рассматриваются преимущества применения модульных образовательных технологий на уроках математики и способы формирования у школьников навыков самостоятельного решения примеров и задач на основе модульной программы.

Ключевые слова: Модульная образовательная технология, элемент учебной деятельности, познавательная деятельность, методы индивидуальной и групповой работы, навыки самостоятельной деятельности.

OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING STUDENTS' SKILLS IN INDEPENDENT PROBLEM-SOLVING AND EXAMPLE RESOLUTION WITHIN MODULAR EDUCATION TECHNOLOGY

Annotation

Creating an innovative educational environment in general secondary schools provides extensive opportunities to enhance students' mathematical literacy. This paper explores the advantages of applying modular education technology in mathematics and discusses methods for developing students' skills in independently solving problems and examples based on the modular program.

Key words: Modular education technology, educational activity elements, cognitive activity, individual and group work methods, independent activity skills.

Kirish. Respublikamizning umumiy o'rta ta'lim maktablarida innovatsion ta'lim muhitini rivojlantirish maqsadida ta'limning meyoriy-huquqiy bazasini tubdan takomillashtirish, xorijiy tajribalar va zamonaviy texnologiyalarni maktab ta'limiga tatbiq etish mazmunida o'quvchilarni o'quv bilish faoliyatini samarali rivojlantirish ustuvor vazifa qilib belgilangan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi "O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-sonli Qarori, 2020 yil 7 maydagi "matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4708-sonli qarori, 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli farmonida [14] matematik ta'lim mazmuni va mohiyatini sifat jihatidan yangilash, shuningdek o'qitishning yangi aspektidagi metodikasini ishlab chiqish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish, matematik ta'lim mazmuni, mustaqil hayotda qo'llash imkoniyati bo'lgan matematik savodxonlikni, tanqidiy fikrlash va ijodkorlik kompetensiyalarini shakllantirish; matematik ta'limni tashkil etishning zamonaviy shakl, metod va vositalari asosida o'quv modullarini ishlab chiqish kabi vazifalar belgilab berilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Respublikamizda ta'lim jarayonini pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalangan holda tashkil qilish muammolarini A.A.Abdugodirov [1], N.N.Azizxodjayeva [2], M.M.Aripov [3], U.SH.Begimqulov [4], J.Yo'ldoshev [5], M.A.Raximov [6], O'.Q.Tolipov [7], boshlang'ich sinf o'quvchilarning ijodiy bilish faoliyatini shakllantirish va matematika darslarida ta'lim texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha M.E.Jumayev [8], N.M.Zaynitdinova [9],

D.I.Yunucova [10], F.M.Qosimov [11], L.V. Golish ta'limda pedagogik texnologiyalarni qo'llashda dars ishlanmalarini tizimlashtirishning metodik jihatdan loyihalashtirishning ilmiy metodik jihatdan izohlab bergan. Pedagog olimi D.I. Yunusovning tadqiqot ishlarida bo'lajak matematika o'qituvchisini innovatsion faoliyatga tayyorlash nazariyasi va amaliyotining tadqiq etilishi matematika o'qituvchisini kasbiy pedagogik mahoratini shakllantirish imkoniyatlari yoritib o'tilgan [10].

Tadqiqot metodologiyasi. Ta'lim-tarbiya jarayonini modernizatsiyalash, pedagogik va axborot texnologiyalarni ilmiy asosini ishlab chiqish davr talabidir. Ta'lim-tarbiya tizimida XXI asr pedagogik texnologiya asri bo'ldi. Pedagogik va axborot texnologiyalarining samaradorligi ta'lim-tarbiya qonuniyatlariga amal qilinishiga bog'liq. Keyingi yillarda ta'lim-tarbiya jarayonining obyektiv qonuniyatlari ilmiy asoslandi, bu pedagogik texnologiyani nazariy asoslarini yaratish imkonini berdi. Pedagogik texnologiya ishlab chiqarish texnologiyasiga monand: maqsad, mazmun, amalga oshirish metodlari, shakllari va kafolatlari natija tizimidir. Ishlab chiqarish jarayonida fizika, matematika va tabiat qonuniyatlari mujassam bo'lganidek, ta'lim-tarbiya jarayonida ham pedagogik qonuniyatlar mavjud [12].

Pedagogik texnologiyaning nazariy asoslarini ishlab chiqishda har-xil yondashuvlar mavjud. Ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish borasida subyektiv yondashuvlar, pedagogik qonuniyatlarni buzilishi oqibati uni tanazzulga olib borgan ma'lum. Pedagogik texnologiyaning nazariy va amaliy asoslarini yaratishda obyektiv qonuniyatlarga asoslanilagina uning samaradorligi oshadi. Hozirgi kunda uzluksiz ta'lim jarayonida interfaol uslublar innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalanish ta'limning samaradorligini

oshirishga bo'lgan imkoniyatlarga keng yo'l ochib bermoqda. Pedagogik texnologiyalar o'qituvchi uchun qulay vaziyat yaratish bilan birga darsda vaqtdan unumli foydalanish, har bir o'quvchi bilan individual ishlash va o'quvchilarni erkin kommunikativga faoliyatda bo'lish imkoniyatini yaratishi bilan afzaldir. O'qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, tashkilotchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi. Ta'lim jarayonida o'quvchi o'qituvchining bevosita rahbarligida, ta'lim mazmuni, metodlari, vositalari va shakllari yordamida bilim, ko'nikma hamda malakalarni egallaydi. Bundan ko'rinib turibdiki, o'quvchilar uchun o'quv jarayoni bilish jarayoni, uning faoliyati esa bilish faoliyatidir. Buning uchun, tanlangan pedagogik texnologiyalar maqsadi, vazifasi va mazmuni fanning maqsad va mazmuniga, shuningdek o'quvchining psixologik xususiyatini etiborga olishni talab etadi. Jumladan, umumiy o'rta ta'lim maktablarida matematikani o'qitishda modulli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish sifat va samaradorligini oshirishga, shuningdek o'quvchilarni mustaqil misol va masala yechish ko'nikmasini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Modulli ta'lim texnologiyasi modullarga asoslanadi. Modul lotincha so'zdan olingan bo'lib, qism (blok) degan ma'noni bildiradi. Modulli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishda darsda foydalaniladigan mavzu mantiqiy tugallangan fikrli qismlar, ya'ni modullarga ajratiladi va har bir qismni o'quvchilar mustaqil o'zlashtirishlari uchun o'quv topshiriqlari tuziladi. Shu o'quv topshiriqlari asosida, har bir modul yakunida savol-javob o'tkaziladi va xulosa chiqariladi [13]. Demak, biz tadbir etadigan modulli ta'lim texnologiyasining didaktik maqsad va vazifasi shundan iboratki, o'quvchilarni matematik misol va masalalarni modul dasturi asosida mustaqil yechish imkoniyati mavjud bo'lib, har bir o'quvchi bilish faoliyatini mustaqil ish asosida tashkil etish imkoniyatini beradi. Texnologik yondashuv asosida o'quvchilarning bilish faoliyati esa mustaqil ish asosida quyidagicha tashkil etish maqsadga muvofiqdir:

1- bob "Natural sonlarni qo'shish va ayirish" bobini natural sonlar va nol mavzusini o'qitishda modul dasturni quyidagicha loyihalab olamiz.

O'quv faoliyati elementi (O'FE)	O'quvchilar o'zlashtirishi mustaqil misol yechishga oid topshiriqlar	Berilgan misol bo'yicha ko'rsatmalar
1-O'FE	Maqsad: natural sonlar va nolning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish. Darslikdagi matnni diqqat bilan o'qib chiqib, quyidagi savollarga javob toping va topshiriqlarni bajaring. 1. Natural sonlar deb nimaga aytiladi? 2. Natural sonlar qatoriga misol keltiring..... 3. Ko'p xonali sonlar, ularning o'qilishi va yozilishiga misol yozing..... 4. O'zlashtirgan biliming asosida quyidagi sonlarni raqam bilan yozing: 453 ming..... 23 ming..... 235 ming..... 102 mlrd.....	O'qituvchi va o'quvchi hamkorligida ishlash
2-O'FE	Maqsad: Natural sonlarni mustaqil yozishga mashq qilish. Darslikdagi matnni diqqat bilan o'qib chiqib, quyidagi savollarga javob toping va topshiriqlarni bajaring. 1. Shunday son yozingki, unda quyidagi xona birliklari bo'lsin..... 3.. Sonlarni o'qing. mlrd mln ming bir a) 234 509 234 179; b) 490 324 800; d) 3 392 000 671; e) 234 000 999 000. 4. mustaqil mashq qiling. Quyidagi sonlardan keyingi soni yozing 2402358 - 58082743-..... 102 812 443-..... 412000627-..... 24000003-.....	O'qituvchi va o'quvchi hamkorligida ishlash
3-O'FE	Maqsad: Mavzuda berilgan masalalar ustida mustaqil ishlash. Darslikdagi matnni diqqat bilan o'qib chiqib, quyidagi savollarga javob toping va topshiriqlarni bajaring. 1. Matnni o'qing. Unda qatnashgan sonlarni yozing. Har bir sonning necha xonali ekanligini aniqlang. Mening Vatanim - O'zbekiston Respublikasi. Uning yer maydoni - 448 900 kvadrat kilometr. 2020-yil boshiga kelib yurtimiz aholisi 33 mln 905 ming kishiga yetdi. Yurtimizda olib borilayotgan bunyodkorlik ishlari natijasida qishloqlarda ham shahardan qolishmaydigan yashash sharoitlari yaratilmoqda. 2019-yilda qishloqlarda zamonaviy 17 100 ta arzon va shinam uylar qurildi. 2. Quyidagi masalani o'qing yechimini toping. Nurali cho'ponda 123 ta, Sherali cho'ponda esa undan 45 ta ko'p qo'y bor. Ikkala cho'ponda jami nechta qo'y bor?..... 3. 1 dan 99 gacha bo'lgan natural sonlar ketma-ket yozilib, uzundan-uzun ulkan son hosil qilindi. Bu sonda 1 raqami necha marta yozilgan? 2 raqamichi? Bu son raqamlar yig'indisini toping. 123456789101112131415161718..... 4. Nodir 12850'mga portfel sotib oldi. Aziz esa undan 145 so'm qimmatga sumka xarid qildi. Aziz qancha so'mli sumka xarid qilgan?.....	O'qituvchi va o'quvchi hamkorligida ishlash
4-O'FE	Modul dasturini yakunlash. Modul dasturining didaktik maqsadini o'qib chiqing. Siz unga qay darajada erishdingiz? O'zingizning o'quv faoliyatingizni besh balli tizimda baholang.	O'qituvchi va o'quvchi hamkorligida ishlash

	O'quv faoliyatigizdan qoniqish hosil qilgan bo'lsangiz ra'nodoshlar oilasiga mansub o'miLk nomlaridan foydalanib krossvord tuzing. Agar o'z o'quv faoliyatigizdan erishilgan natija sizni qanoatlantirmasa, modul dasturi yordamida mavzuni qayta o'rganing.	
--	---	--

Tadqiqot rivojida matematikadan modulli ta'lim texnologiyasidan samarali foydalanish o'quvchilarni masala va mashqlar yechish jarayonida tahliliy, bog'lanishli, mustaqil va mantiqiy fikr yuritish ko'nikmalarni tarkib toptirish imkoniyatlari berishiga asos bo'ladi. O'quvchilar masala va mashqlarda berilgan muammoli vaziyatlarni yechimini topishda ilmiy asoslangan faktlarni tanlaydi, ularni masala shartiga muvofiq taqqoslab, xulosa chiqarishga undaydi.

Xulosa va takliflar. Mazkur ta'lim texnologiyasi matematikani o'qitishda darslikda berilgan nazariy tushunchalar va ularni o'zlashtirishni qulay imkoniyatini beradi. O'quvchilar har bir o'quv topshiriqlarni mustaqil bajarishi va darslik bilan ishlash ko'nikmasini rivojlantirishga asoslangan ushbu texnologiya o'qituvchi uchun vaqtdan unumli foydalanish, shungidek o'quvchilar bilan individual ishlashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Abduqodirov A.A. Axborot texnologiyalari. – Toshkent, 2004. – B. 76.
2. Azizxodjayeva N.N. O'quv jarayonining samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalar - Toshkent, 2007. – B. 14-23.
3. Aripov M.M. Axborot texnologiyalari. – Toshkent, 2009. – B. 198.
4. Begimqulov U.S.H. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Ped. fan. dok. dis. – Toshkent:TDPU, 2007. – B. 305.
5. Yo'ldoshev J. Interfaol ta'lim sifat kafolati. –Toshkent, 2008. – B. 86.
6. Raximov M.A. Научно–методические основы разработки содержания и изучения технических дисциплин. Автореф. дисс. док. пед. наук. -Ташкент, 1998. – с. 42.
7. Tolipov O'.Q. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent:"Fan" 2006. – B. 76.
8. Jumayev M. O'qituvchining ijodiy shaxs sifatida rivojlanishida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik-matematik tayyorgarlik. Monografiya.T.: "Fan", 2009. – B. 240.
9. Zayniddinova M. Og'zaki matematik mashqlar sistemasi yordamida boshlang'ich sinf o'quvchilarining hisoblash malakalarini shakllantirish. ped.f. nomzodi dar. olish uchun diss.– Toshkent, 1997.– 164 bet.
10. Yunusova D.I. Bo'lajak matematika o'qituvchisini innovatsion faoliyatga tayyorlash nazariyasi va amaliyoti. Avtoref. diss. dokt. ped. nauk. – Toshkent: TDPU, 2012. – B. 47.
11. Qosimov F.M. Matematikadan ijodiy topshiriqlarni yaratish jarayoni. Boshlang'ich ta'lim asoslari va usuliyoti. -Toshkent, 2013. – B.13-18.
12. B.Xodjayev, A.Choriyev, Z.Saliyeva, I.Choriyev/ Pedagogik tadqiqotlar va metodologiyasi. Darslik. – Toshkent -2019y, - 223b, - 99b.
13. J.O. Tolipova. Biologiyani O'qitishda pedagogik texnologiyalar. darslik/J.O.Tolipova; mas'ul muharrir A.T.G'ofurov; O'zR Oliy va o'rta-maxsus ta'lim vazirligi. — T.: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. — 160 s.-63b.
14. https://renessans-edu.uz/files/books/2023-11-02-11-351_a2e4bb2c8eec978bb53ae8608aa47f51.pdf

UDK:796(071)

Asatullo JUMAYEV,
Samarqand davlat chet tillar instituti o'qituvchisi
Raxmatullo ASHUROV,
Samarqand davlat chet tillar instituti o'qituvchisi
E-mail: asatullo@list.ru

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti professori J.Eshnazarov taqrizi asosida

5-7 SINIF O'QUVCHILARINI JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA HARAKAT QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOG XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada maktabda o'rta sinf o'quvchilarini jismoniy tarbiya darslarida harakat qobiliyatlarini rivojlantirish va aylanma mashg'ulot uslubi tabaqali yondashish asosida tashkil etish, uning pedagogik-psixologik hamda fiziologik tomonlari borasida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Jismoniy qobiliyat, jismoniy tarbiya va sport, o'quvchilar, sog'lom va barkamol avlod, sport sog'lomlashtirish tadbirlari.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ОСОБЕННОСТЬ РАЗВИТИЯ ДВИЖИТЕЛЬНЫХ НАВЫКОВ НА КЛАССАХ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ У УЧАЩИХСЯ 5-7 КЛАССОВ

Аннотация

В данной статье изложены идеи о развитии двигательных навыков учащихся среднего класса на занятиях по физическому воспитанию и организации вахтового обучения на основе многоуровневого подхода, а также его педагогических, психологических и физиологических аспектах.

Ключевые слова: Физическая работоспособность, физическое воспитание и спорт, студенты, здоровое и всесторонне развитое поколение, спортивно-оздоровительная деятельность.

PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPING MOVEMENT SKILLS IN PHYSICAL EDUCATION CLASSES OF 5-7 CLASS STUDENTS

Annotation

In this article, ideas are expressed about the development of movement skills of middle-class students in physical education classes and the organization of rotational training based on a layered approach, as well as its pedagogical, psychological and physiological aspects.

Key words: Physical ability, physical education and sports, students, healthy and well-rounded generation, sports health activities.

Kirish. Mamlakatimizda sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash, yoshlarning o'z ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishi, mamlakatimiz yigit-qizlarini har tomonlama rivojlangan barkamol shaxslar etib, voyaga yetkazish uchun zarur shartsharoitlar va imkoniyatlar yaratilgan. Har bir sohada bo'lgani kabi jismoniy tarbiya va sport sohasida ham shart-sharoit va imkoniyatlardan kelib chiqqan holda bir qancha ustuvor maqsad va vazifalar belgilab qo'yilgan.

Jismoniy tarbiya fanining maqsad va vazifalari o'quvchilarni turli nazariy bilimlarni yani, jismoniy tarbiya tizimining rivojlanish tarixiy qonuniyatlari, metodlari, vositalarini o'rgatish hamda jismoniy tarbiyaning xususiyatlari haqida atroflicha va chuqur bilimlar berish bilan birga ularni kelajakdagi ish faoliyatlarida amaliy-hayotiy ahamiyat kasb etuvchi bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat. Jismoniy tarbiya bolalarda jismoniy va irodaviy sifatlarni shakllantirish, ularni aqliy va jismoniy jihatdan mehnat hamda Vatan mudofaasiga tayyorlashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon bo'lib, ijtimoiy tarbiyaning ajralmas tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi [1,2].

Adabiyotlar tahlili. Yosh avlodning sog'lig'i va jismoniy tayyorgarligi jamiyat va davlat farovonligining eng muhim xususiyatlari hisoblanadi. Afsuski, so'nggi yillarda O'zbekistonda maktab o'quvchilarining jismoniy rivojlanishi va jismoniy tayyorgarligi darajasining pasayishi xavotirli tendensiya kuzatilmoqda [4]. Ushbu muammo, ayniqsa, jismoniy tayyorgarligi past bo'lgan o'quvchilarning ulushi respublika o'rtacha darajasidan ancha yuqori bo'lgan Samarqand viloyatda juda dolzarbdir [3]. Bu tibbiy, ijtimoiy va pedagogik sabablar majmuasi bilan bog'liq. Biroq, yosh avlodni jismoniy tarbiyalashda asosiy rol maktab ta'limiga tegishli. Shuning uchun talabalarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishning samarali pedagogik mexanizmlarini o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Maktab yoshi tezlik-kuch qobiliyatlarining shakllanishi uchun qulay shart-sharoit yaratib turganda, bu jismoniy qobiliyatlarni balog'at yoshida rivojlantirishga urinish qiyin va kamsamarali vazifadir. Agar harakat qobiliyatlarini shakllantirish uchun qulay bo'lgan davr qo'ldan chiqarilsa, keyinchalik o'qotilgan potensial imkoniyat o'rmini to'ldirishning uddasidan chiqish qiyin bo'ladi. Harakat qobiliyatlarini shakllanishida maktab davri ichidan kichik maktab yoshi yanada unumdor va samarali hisoblanadi.

Ma'lumki, yosh avlodni chiniqtirish, ularni jismonan sog'lom qilib o'stirishga bolaligidanoq e'tibor qaratiladi. Bunda, albatta, maktablarda o'qitiladigan jismoniy tarbiya fanining o'rni va ahamiyati nihoyatda katta. Zero, jism sog'lom bo'lsagina, aql ham sog' bo'ladi. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari jarayonida ta'lim berish xususiyatlarining maqsadi o'quvchilar organizmini jismoniy rivojlantirish va "sog'lom turmush tarzi" talablariga o'rgatishdan iborat bo'ladi. Shu bilan birga jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirish tadbirlari amaliy-hayotiy ko'nikmalari va jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirishga katta yordam beradi. Jismoniy tarbiya tadbirlari ertalabki badan-tarbiya, jismoniy tarbiya darslari, to'garak mashg'ulotlari, sport sog'lomlashtirish musobaqalari va bayramlari shakllarida bo'ladi. Jismoniy tarbiyani tashkil etishda ta'lim muassasasidagi pedagogik jamoasi, ayniqsa, jismoniy tarbiya o'qituvchilari va sport murabbiylarning ahamiyati katta. [5, 6].

Muhokama va natijalar. O'quvchilar jismoniy tarbiyasi ular jismoniy harakatlarini amalga oshirish uchun tashkil etilgan pedagogik jarayonidir. Ta'lim muassasasidagi jismoniy tarbiyaga oid ishlar o'quvchi va talabalardan havaskorlikni, tashabbuskorlikni, uyushqoqlikni talab qiladigan juda xilma-xil shakllari bilan farq qiladi. Ular o'quvchilarda tashkilotchilik ko'nikmalari, faollik, topqirlik kabi xususiyatlarni tarbiyalashga yordam beradi.

Demak, maktablarda o'quvchilar jismoniy tarbiyasining maqsadi:

1. Sog'lomlashtirish.
2. Har tamonlama yetuk inson qilib tarbiyalash.
3. Vatan mudofaasiga hamda mehnatga tayyorlash.

Jismoniy tarbiyaning maqsadidan kelib chiqqan holda o'quvchilarni sog'lomlashtirish, chiniqtirish, jismoniy rivojlantirish, harakat malaka va ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha jismoniy tarbiyaning quyidagi asosiy vazifalari belgilanadi:

- Jismoniy mashqlar va sportga oid maxsus bilimlar berish;

- Sog'liqni mustahkamlash, o'quvchilarni to'g'ri jismoniy rivojlantirishga va chiniqtirishga yordam berish;

- Harakat, malakalari va ko'nikmalarini shakllantirish va takomillashtirish, yangi harakat turlariga va harakat faoliyatiga o'rgatish;

- Aqliy va estetik sifatlarni tarbiyalash;
- Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarga jalb etish.

Jismoniy tarbiya nazariyasi doimo jismoniy tarbiya amaliyotiga tayangan holda taraqqiy qiladi va takomillasadi. Uning metodologik asosi ana shu amaliy ilmiy tadqiqot natijalarini o'zlashtirish orqali hamisha boyib boradi. Shuning uchun ham jismoniy tarbiya predmeti qotib qolishi mumkin emas, u rivojlanib va mukammallasib boradi.

Ko'pincha, o'qituvchining minimal vaqt ichida ko'proq o'quv materiallarini qamrab olish istagi, aslida, o'quv jarayonining past sifatiga olib keladi. Bizning fikrimizcha, mavjud muammoni, aylanma mashg'ulot uslubi samarali hal qilishga yordam beradi. So'nggi yillarda ushbu uslub o'quvchi yoshlarni jismoniy tarbiyalash bo'yicha o'quv jarayonida tobora ko'proq qo'llanilmoqda.

Aylanma mashg'ulot uslubi-uzluksiz yoki intensiv ish turi bo'yicha turli mushak guruhlari va funksional tizimlarga ta'sir ko'rsatadigan maxsus tanlangan mashqlarni ketma-ket bajarish hisoblanadi. Aylanma mashg'ulot bir necha turdagi jismoniy mashqlarni seriyalar orasidagi dam olish oraliqlari bilan ketma-ket bajarishdan iborat. Umumta'lim maktablari jismoniy tarbiya darslarida aylanma mashg'ulot uslubidan foydalanishning asosiy vazifasi-cheklangan vaqt ichida sarflangan vositalarning qat'iy belgilangan miqdori bilan jismoniy sifatlarni, harakat malakalari va ko'nikmalarini samarali rivojlantirishdan iboratdir.

Aylanma mashg'ulotni tashkil etishning asosi-kichik guruhli uzluksiz ish usuli bo'lib, unda ishtirokchilar bir necha kishidan iborat guruhlarga bo'linadilar va o'z navbatida ular aylanmada joylashgan sport maktablariga taqsimlanadilar. O'quvchilar bir vaqtning o'zida ushbu mashg'ulot joyiga birlashtirilgan jismoniy mashqlarni bajaradilar. Keyingi maktabga o'tish o'qituvchining buyrug'i bilan amalga oshiriladi va barcha o'quvchilar har bir bosqichni aylanma bo'ylab o'tib bo'lgunlaricha davom etadi. Shu bilan birga, jalb qilingan tananing funksional holatini nazorat qilish uchun bir qator aylanma mashg'ulotlari o'rtasida yurak urish tezligini o'lchash tavsiya etiladi. Aylanma mashg'ulot uslubi yuqori jadallik, seriyalar orasidagi qisqa dam olish oraliqlari, o'quv mashg'ulotlarining umumiy yuqori sur'ati bilan tavsiflanadi. Odatda bitta aylanma mashg'ulot sharoitida juda ko'p mushak guruhlari ishtirok etadi va shuning uchun ham jismoniy sifatlarning rivojlanishi birgalikda sodir bo'ladi, bu esa charchoqni va keskin ruhiy-hissiy holatning tez boshlanishini keltirib chiqaradi. Buning natijasi ushbu mashg'ulot uslubining nisbatan qisqa davomiyligidir. Jismoniy tarbiya darslari jarayonida ko'p sonli o'quvchilarda jismoniy mashqlarni mustaqil ravishda va bir vaqtning o'zida sport anjomlari va jihozlarning maksimal miqdoridan foydalangan holda bajarishga imkoniyat paydo bo'lganligi sababli aylanma mashg'ulotning ahamiyati global miqyosga yetadi.[7].

Maxsus tanlangan mashqlarni maktablar bo'yicha malakali taqsimlash jismoniy sifatlarni rivojlantirishga, o'quv mashg'ulotlarida olingan harakat malaka va ko'nikmalarini mustahkamlash va takomillashtirishga maqsadli ta'sir ko'rsatishga olib keladi. Ushbu uslubdan foydalanish jismoniy sifatlarning rivojlanish darajasini oshirishga, harakat qobiliyatlarining takomillashtirishga, jismoniy va psixologik tayyorgarlikni

yaخشilashga, shug'ullanuvchilar tanasining funksional imkoniyatlarini ko'tarishga, axloqiy va irodaviy fazilatlar, mustaqillik, yig'inchoqlikni tarbiyalashga, rejalashtirilgan harakat faoliyatining algoritmini ishlab chiqarishga, o'quvchilarning e'tiborini maktablarda mashqlarni aniq bajarishga qarashga, butun organizmning sog'lomlashtirish ta'sirini oshirishga yordam beradi. Aylanma mashg'ulot har bir o'quvchiga alohida yondashuvni ta'minlaydi, vaqtdan maksimal darajada samarali foydalanishga imkon beradi. Shu munasabat bilan, o'рта maktab yoshidagi bolalarda sensitiv davrda tezlik kuch qobiliyatlarini aylanma mashg'ulot uslubida rivojlantirish muammosi keng miqyosdagi ilmiy tadqiqotlar olib borishni talab qiladi.

Pedagogik tajribaning tashkil qilinishi. O'рта maktab yoshidagi bolalarda sensitiv davrda tezlik-kuch qobiliyatlarini rivojlantirishning eng maqbul uslubiyatini aniqlash maqsadida Samarqand tumandagi № 44-umumiy o'рта ta'lim maktabida o'quv jarayoni sharoitida tajriba o'tkazildi. Sinalayotgan 11-13 yoshli 5- sinf o'quvchilari 60 tani tashkil qiladi. Bulardan 5 "A"sinfi nazorat sinfi, 5"B"sinfi tajriba sinfi sifatida tanlab olindi. Tajriba boshlanishidan avval jismoniy tarbiya darslarida yuqorida keltirilgan sinflarning barcha o'quvchilari organizmini tajribaga tayyorlash va test mashqlari texnikasini o'zlashtirish maqsadida tezlik-kuch qobiliyatiga yo'naltirilgan mashqlar bajartirildi.

Dastlabki tayyorgarlik o'tkazilgandan so'ng tajriba oldidan kuzatilayotgan barcha sinf o'quvchilari tekshirishdan o'tkazildi. Tezlik-kuch qobiliyatlarini aniqlash va baholash uchun quyidagi nazorat meyorlaridan foydalanildi:

- 30 m.ga yugurish;
- 60 m ga yugurish;
- Balandlikka sakrash (Abalakov bo'yicha) sm;
- turgan joydan uzunlikka sakrash
- arg'amchi bilan sakrash (15 sek) ;
- 5 3x10 m.ga mokisimon yugurish.

Ushbu tadqiqotlar maktab dasturi asosida maktab jismoniy tarbiya o'qituvchisi hamda mustaqil tadqiqotchilar tomonidan o'tkazildi. Nazorat sinfi an'anaviy uslubiyat asosida shug'ullandi. Tajriba sinfi esa darsning asosiy qismida 8-10 minut davomida tezlik kuch qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirib maxsus ishlab chiqilgan aylanma mashg'ulot uslubiga asoslangan uslubiyatini bajardilar. Mazkur uslubiyatning tarkibi quyidagilardan iborat:

Mashg'ulotlar uslubiyat asosida I-chorakda 8 hafta davomida olib borildi, har haftada 2 soat jismoniy tarbiya darslarining asosiy qismida 8-10 minut- davomida tezlik-kuch qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirib maxsus ishlab chiqilgan mashqlar bajartirildi;

Mashg'ulot aylanma mashg'ulot uslubi vositasida amalga oshirildi. Bu jamlanmaga quyidagi mashqlar kiritildi:

1-mashq. Turgan joyda yugurish (signaldan so'ng tajriba o'tkaziluvchi iloji boricha tezroq navbatma-navbat tizzalarini soniga to'g'ri burchak ostida gorizontol holatda tortilgan rezina chilvirga tekkazishga harakat qiladi).

2-mashq. Arg'amchi bilan sakrash (tajriba qilinuvchi signaldan so'ng ikki oyoqda iloji boricha ko'proq sakrashga harakat qiladi);

3-mashq. Chalqancha yotgan holda gavdani ko'tarib tushirish (dastlabki holat oyoqlar tizzalardan bukilgan holda signaldan so'ng sinaluvchi iloji boricha ko'proq harakat qilishga intiladi);

4-mashq. Oyoqlarni orqaga siltab yugurish (signaldan so'ng sinaluvchi iloji boricha ko'proq navbatma-navbat oyoq kaftlarining tashqi tovon qismini dumba mushaklari ustida joylashgan qo'l kaftlariga tekkazishga intiladi).

5-mashq. Mokisimon yugurish 3x10 (yuqori start dastlabki holatidan oldinga qarab);

6-mashq. Yuqoriga sakrash (o'tirish d.h. dan, yuqoriga sakrab gavdani to'liq rostlash);

7-mashq. Yotib qo'llarga tayanish (d.h. o'tirish holati - yotib qo'llarga tayanish holati - o'tirish holati - d.h.)

8-mashq. 10 m.ga tezlanish olishlar. Tiklovchi mashqlar sirasiga nafas olishni tiklanishi uchun mashqlar, ulotqirishlardan so'ng yuqori yelka kamari muskullarini va sakrashlardan keyin oyoq muskullarining pastki qismlarini bo'shashtiruvchi mashqlar kirdi. Mazkur dastur asosidagi darslar 8 hafta davomida o'tkazildi.

1-jadval

Pedagogik tajriba yakunida o'rganilayotgan guruh o'g'il bolalaridagi ko'rsatkichlarning qiyosiy tahlili

№	Nazorat meyorlari	NG	TG	p
1	30 m ga yugurish, sek	5,6±0,31	5,4±0,12	< 0,05
2	60 m ga yugurish,	10,1±0,26	9,7±0,21	< 0,05
3	Balandlikka sakrash (Abalakov bo'yicha), sm	29,7±1,36	33,6±1,87	< 0,05
4	Turgan joydan uzunlikka sakrash, sm	150,3±3,17	154,6±6,42	< 0,05
5	Arg'amchi bilan sakrash (15 sek), marta	18±1,6	20±1,3	< 0,05
6	Mokisimon yugurish 3x10 m, sek	10,5±0,36	10,0±0,28	< 0,05

2-jadval

Pedagogik tajriba yakunida o'rganilayotgan guruh qiz bolalaridagi ko'rsatkichlarning qiyosiy tahlili

№	Nazorat meyorlari	NG	TG	p
1	30 m ga yugurish, sek	5,9±0,22	5,7±0,19	< 0,05
2	60 m ga yugurish,	10,2±0,26	9,8±0,18	< 0,05
3	Balandlikka sakrash (Abalakov bo'yicha), sm	28,5±1,86	31,6±1,77	< 0,05
4	Turgan joydan uzunlikka sakrash, sm	139,2±4,19	148,6±7,42	< 0,05
5	Arg'amchi bilan sakrash (15 sek), marta	19,5±1,4	21,5±1,5	< 0,05
6	Mokisimon yugurish 3x10 m, sek	11,0±0,36	10,5±0,28	< 0,05

Tajriba o'tkazilishi umumiy o'qitish va tarbiyalash prinsiplariga muvofiq holda va asosiy guruhga kiruvchi shug'ullanuvchilar to'liq tarkibda sinf-dars mashg'ulotlari doirasida amalga oshirildi. Nazorat va tajriba guruhlarining nazorat normativlaridagi dastlabki ko'rsatkichlari inobatli farq qilmadi ($p > 0,05$).

Ishlab chiqilgan metodikaning samaradorligini namoyon qilish uchun tajribadan avval va keyin nazorat testlari o'tkazildi va bu kichik maktab yoshidagi bolalarda sensitiv davrda tezkorlik va tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirishda eng sara texnologiyani aniqlash imkonini berdi. 12-13 yoshdagi maktab o'quvchilarida tezlik-kuch qobiliyatlarini rivojlantirishda ishlab chiqilgan va an'anaviy uslublarning samaradorligini taqqoslab, shuni ta'kidlash kerakki, sinovlar natijalariga ko'ra biz ishlab chiqqan uslubiyat kichik yoshdagi maktab o'quvchilariga ko'proq mashg'ulotli ta'sir ko'rsatdi.

Xulosa. O'tkazilgan tajriba natijalari kichik maktab yoshidagi bolalarda sensitiv davrda tezlik-kuch qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ishlab chiqilgan dasturning tasir ko'rsatish darajasini baholashga imkon berdi. Tajriba guruhida foydalanilgan dastur o'g'il bolalarda 30 m ga yugurishni 3,5% ga, 60 m ga yugurishni 4,1% ga, balandlikka sakrashni 13,1% ga, turgan joydan uzunlikka sakrashni 8,1% ga, arg'amchi bilan sakrashni 12,5% ga, mokisimon yugurishni 9% ga; qiz bolalarda esa 30 m ga yugurishni 3,5% ga, 60 m ga yugurishni 5,1% ga, balandlikka sakrashni 12,0% ga, turgan joydan uzunlikka sakrashni 7,6% ga, arg'amchi bilan sakrashni 9,6% ga, mokisimon yugurishni 5,6% ga oshirishga imkon berdi. Test natijalariga ko'ra tajriba guruhi dasturi an'anaviy uslubiyatdan ko'ra samaraliroq ekanligi aniqlandi. Shunday qilib, tajriba natijalari ishlab chiqilgan dasturning kichik maktab yoshidagi bolalarda sensitiv davrda tezlik-kuch qobiliyatlarini rivojlantirishdagi samaradorligini aniqlashga imkon berdi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020 yil 23 sentabr, PQ-637-son <http://lex.uz>
2. O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahriri). 2015 yil 5 sentabr. 174-son "Xalq so'zi" gazetasi.
3. Abdullaev A., Xonkeldiev Sh. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi Toshkent., O'z DJTI, 2005 yil - 300 b.
4. Goncharova O.V. Yosh sportchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2005. - 172 b.
5. Kerimov F.A., Umarov M.N. Sportda prognozlashtirish va modellashtirish. Darslik. O'zDJTI. T.: 2005, - 280 b.
6. Maxkamjanov K., Salomov R., Ikramov I. Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi. Darslik. T.: "Iqtisod moliya", 2008.- 18 b.
7. Salomov R. S. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. Darslik, 1-jild.T.: "ITA PRESS", 2015-9 b
8. Маширов А.Х. – Булажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини касбий педагогик фаолиятга тайёрлашнинг методологик асослари "Fan sportga" ilmiy metodik jurnal. 2023 yi 4-son. 82-b.

Nargiza JO'RABOEVA,
Alfraganus Universiteti nodavlat oliy ta'lim tashkiloti magistranti
E-mail: nargizazuraboeva4@gmail.com
Falsafa doktori (PhD) U.Majidova taqrizi asosida

MIRZO ABDULQODIR BEDIL FALSAFASI TAHLILI

Annotasiya

Mazkur maqolada, akademik I.Mo'minovning Mirzo Abdulqodir Bedil asarlarini o'rganishi, falsafiy tahlili, va fors tilidagi ruboyilari mazmuni to'g'risida fikr yuritilgan. Shuningdek, I.Mo'minovning Bedil ijodini o'rganishda Fitratga izdoshlik qilinishi, shoir yashagan ijtimoiy muhit xususida mulohazalar tahliliga urg'u beriladi.

Kalit so'zlar: g'azal, an'anaviy shakl, "Irfon", Abdul ma'oni, falsafiy-irfoniy qarash.

ANALYSIS OF THE PHILOSOPHY OF MIRZA ABDULQADIR BEDIL

Annotation

In this article, academician I.Mo'minov's study of the works of Mirza Abdulkadir Bedil, his philosophical analysis, and the content of his rubys in the Persian language are discussed. In addition, I. Mominov followed Fitrat in studying Bedil's work, and the analysis of comments about the social environment in which the poet lived is emphasized.

Key words: ghazal, traditional form, "Irfan", meaning of Abdul, philosophical and mystical view.

АНАЛИЗ ФИЛОСОФИИ МИРЗО АБДУЛКАДИРА БЕДИЛИ

Аннотация

В данной статье академика И. Муминова ведётся речь об изучении произведений Мирзо Абдулқадир Бедила, философский анализ и содержания его рубай, написанных на персидский языке. Также, при изучении творчества Бедила академиком И. Муминовым было акцентировано на анализ размышлений по поводу социальной атмосферы эпохи поэта и о том, что он являлся последователем Фитрата.

Ключевые слова: Газель, традиционная форма, познание, Абдул ма'они, философско-мистические взгляды.

Kirish. Fors-tojik adabiyotining yirik vakili, ulug' shoir, orif va faylasuf Mirzo Abdulqodir Bedilni nafaqat Markaziy Osiyo va Hindistonda, balki butun Sharqda XVII-XVIII asrning ko'zga ko'ringan mutafakkiri sifatida yaxshi e'zozlaydilar, uning asarlarini sevib o'qiydilar. Afsuslanarli joyi shundaki, Bedildan ulkan adabiy-badiiy va falsafiy-irfoniy meros qolganiga qaramay, XX asrning o'rtalariga qadar uning ijodi, merosi va qarashlari deyarli o'rganilmadi. Albatta, ba'zi bir olimlarning tadqiqot ishlari yoki maqolalarida Bedilning tarjimai holi va ijodiy faoliyati haqida to'liq qisqa ma'lumotlar, asarlaridan iqtiboslar keltirilgan hamda uning dunyoqarashiga nisbatan ba'zi bir fikrlar bildirilgan, ammo bularning barchasini bugungi davr talablari darajasida deb bo'lmaydi. Vaholanki, Bedil adabiy va falsafiy merosi biz kutgan va tasavvur qilgandan ham ko'proq adabiy va ilmiy qimmatga ega.

O'z zamondoshlari va so'nggi davr ilm hamda adabiyot ahlari tomonidan taqdirlanib, «Abdul ma'oni» - «Ma'nilar otaxoni» laqabi bilan shuhrat qozongan azim Hindistonning buyuk shoiri va mutafakkiri Mirzo Abdulqodir Bedil o'zbek xalqiga ham vatandosh siymodir.

Shaxsning jamiyatdagi o'rni va uning xizmati borasida Sadridin Ayniy shunday degan edi: «Tarixda o'tgan arboblarning ko'rsatgan tarixiy xizmatlari to'g'risida hukm chiqarganda, ularning hozirgi zamon talablariga nisbatan to'g'ri keladigan narsalar berganliklariga qarab hukm chiqarilmaydi, balki ularning o'zlaridan avval o'tganlarga nisbatan qanday yangiliklar berganliklariga qarab hukm chiqariladi»[1].

- **Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.** Hindiston, Eron va Markaziy Osiyo mamlakatlari yozma manbalarida, jumladan, Mirg'ulom Ali Ozod Belg'iroimiyning «Xazonai Omira» asarida Mirzo Bedilning hayoti, faoliyati va falsafiy qarashlari haqida juda muhim, ammo nihoyatda qisqa tarixiy ma'lumotlar mavjud [2]. O'zbek faylasuf olimi akademik Ibrohim Mo'minovning ta'kidlashicha, Husaynqulixon o'zining «Nashari ishq» nomli asarida shoir va faylasufning adabiy-ilmiy merosini, ijodiy yo'nalishini ancha chuqur tahlil qilgan. Ayniqsa, bu muallifning Mirzo Abdulqodirga hamshahar ekanligi va ijodi yetuk darajada davom etayotgan paytda Husaynqulixon o'n yoshda bo'lganligi nazarga olinsa, uning kitobida keltirilgan ma'lumotlar aniq va juda

ishonchli ekanligi ma'lum bo'ladi[3]. Bundan tashqari, Muhammad Siddiq Hasanxonning «SHam'i anjuman» tazkirasida qo'qonlik tarixchi Hakimxon to'ra Muhammadxon tomonidan o'zbek tilida yozilgan «Muntaxab at-tavorix» kitobida, Somiyning «Qomus ul-a'lom»ning ikkinchi jildida (turk tilida) hamda «Islom ensiklopediyasi»da Bedil hayoti va ijodiga oid muhim, ammo qisqa ma'lumotlar berilgan[4].

Yevropa sharqshunoslari esa «tushunish qiyin bo'lgan shoir», degan mavhum bir-ikki so'zdan nariga o'tmaydilar. Faylasuf shoirning betakror, chuqur va keng hamda hind xalqi og'zaki ijodi va falsafasini o'zida mujassam etgan asarlarini o'rganish borasida rus olimi Ye.E.Bertelsni atish mumkin[5.], tojik olimi va yozuvchisi S.Ayniyning Mirzo Abdulqodir Bedil asari[6], X.S.Ayniy Bedil va uning «Irfon» asari [7], o'zbek olimlari I.Mo'minov[8], SH.SHomuhamedov[9], SH.SHukurov jiddiy ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirdilar. Ayniqsa, adabiyotshunos olim Shavkat Shukurovning Bedil hayoti va ijodi, jumladan, she'riyatining poetikasi bilan bog'liq masalalarga bag'ishlangan ilmiy monografiyalari[10] va maqolalari diqqatga sazovordir. Bundan tashqari, Bedilning badiiy va irfoniy asarlari turli xalqlar tiliga tarjima qilindi. O.Muhammedovanning Bedil va ahloqiy qadriyatlar falsafasi nomli risolasi ham Bedil ilmiy merosini o'rganishning ahamiyatini ko'rsatadi [11]. Shunga qaramay, uning ijodi hanuz o'zining asl bahosini olganicha yo'q, ya'ni, uning ijodiy faoliyatini o'rganish va keng xalq ommasida targ'ib qilish ishlari ko'ngildagidek emas, vaholanki, betakror shoir va ulug' mutafakkir Mirzo Abdulqodir Bedil hayoti va ijodi bunga loyiqdir.

- **Tadqiqot metodologiyasi.** Mirzo Bedil Hindistonda fors tilda ijod etib, asarlarida fors-tojik 183 klassik adabiyotining eng go'zal va betakror an'alarini davom ettirdi. SHu bilan bir qatorda mamlakatda hukm surayotgan tarixiy voqealardan doim voqif bo'lib turdi. U gumanist shoir va mutafakkir sifatida Hindiston xalqlarining birligi g'oyasi pozitsiyasida sobit va mustahkam turdi. Shoir hindlarning ruhning ko'chishi, ya'ni, «tanosux»ga bo'lgan e'tiqodi va musulmon halqlarining qazo-qadar, ya'ni, taqdir haqidagi qarashlarini o'zining falsafiy asarlarida izchil tahlil qilib, ularga nisbatan o'z

fikr va g'oyalarni ochiq, tiniq tarzda bayon etolmadi, natijada, ularni izohlash va talqin qilishda turli diniy usul va qoidalarni ishlatib, o'z fikrlarini turli ilohiy-diniy tushunchalarga o'rab - chirmab berishga majbur bo'ldi. Shu bois uning asarlarining tili murakkab, ularda o'zaro bir-biriga zid qarashlar mavjud, ammo shuni alohida ta'kidlash joizki, ularning shakli ajoyib va mundariyasi juda boy [12]. Mirzo Bedil o'z ijodiy faoliyati davrida hind, arab, fors tili va adabiyoti, Markaziy Osiyo madaniyati, san'ati, falsafasi va tarixini qunt bilan o'rgandi, ularning taraqqiyotiga muayyan darajada hissa qo'shdi. Shoir "Irfon" asarida Aristotel va uning falsafiy qarashlarini tahqiq etib, uni "donolikning birinchi muallimi", "insoniyat tabiatining mukammal namunasi" deb biladi hamda u erishgan bilimlar darajasi bilan mahdudlanib qolish, o'sish va yuksalishdan to'xtab qolishdan iboratdir, deb ta'kidlaydi [13]. Bedilning ijodida borliq va inson asosiy o'rin tutadi, chunki u bu falsafiy masala bilan doimiy ravishda shug'ullanib, faqat o'zigagina xos bo'lgan dunyoqarashni takomillashtirib bordi. Bedil she'riyati bir tomondan islom falsafasi, ikkinchi tomondan qadimgi hind falsafasidan sarchashma oladi. Ammo, uning ijodida musulmon Sharq xalqlari tafakkurining ta'siri ko'proq seziladi. E.G. Rizaevning yozishicha, "Bedil tili va uslubining o'ziga xos mohiyati shundaki, u an'anaviy ramziylikka qarshi isyonni aks ettiradi. Bu "sabki hindistoniy" nomi bilan ustuvor bo'lgan uslub Hindistonda va boshqa joylarda yashagan shoirlarga ko'chib o'tgan" [14]. Mirzo Bedil mana shunday murakkab, ziddiyatli davrda yashadi va albatta, o'z asarlari bilan hukmron mafkuraga o'z munosabatini bildirdi, xalqparvarlik ruhi bilan sug'orilgan, adolat va chin insoniylik kuylangan ijodi bilan o'zining asl xalq farzandi ekanligini namoyon qila oldi. I.Mo'minov buni quyidagicha izohlaydi: «Bedil o'z fikr va ideyalarini ochiqdan ochiq izhor qila olmadi va shuning uchun ham diniy spekulativ-metafizik qoidalarni ishlatishga, o'z fikrlarini teologik libosga burkashga majbur bo'ldi» [15].

-Tahlil va natijalar. Akademik I.Mo'minov "Mirzo Bedil" haqidagi risolasidagi fikrlari mutafakkir haqidagi haqiqatlarni shunday izohlaydi: Mirzo Bedil, Hindistonda feodalizm tuzumi inqirozga yuz tutgan, reaksiya, zulm, milliy nizo va xalq isyonlari kuchaygan, dunyoviy ilm xor bo'lgan, ilg'or fikr egalari quvg'inga uchragan, ilm ahli o'rtasida mutaassiblik, so'fiylik rivojlangan, darbadarlik avjiga mingan davrda yashab ijod etgan [16].

Bedilning buyukligi shunda ifodalanadiki, u ana shunday og'ir va mash'um davrda ham kishilarni ruhiy azobni yengishga, moddiy qiyinchiliklardan qo'rqmaslikka, hayotni sevishga chaqirdi, shu bor hayotdan bo'lak hayot yo'qligini ta'kidladi. SHu bilan birga tarki dunyo qilishga, uzlatga chekinishga qarshi turdi, seni xalq yaratgan ekan, shu xalq bilan mangu bo'l, uning «yaxshi» va «yomon» kunlarida ham u bilan birga yasha, birga nafas ol, dedi:

Dar jalq beruni xalq budan g'alat ast,
Suhbat bo-zimdagi ast, bo murdap nest.

Mazmuni: (Xalq orasida bo'lib, xalqdan tashqarida yashash mumkin emas, suhbat tiriklik chog'ida bo'lg'usi, o'lgach mumkin bo'lmaydi) [17]. Buyuk mutafakkir Bedilning bu xildagi ilg'or fikrlari, uning bashariyat uchun tinmay xizmat qilishga da'vat etishi bizning zamonamiz ruhiga ham mos va hamohangdir. Shunga ko'ra, ulug' shoirning ulkan merosi - samarali va sarmazmun ijodi atroflicha tahlil etishga, o'rganishga katta extiyoj bor.

I. Mo'minov 1935-1944 yillarda Bedil ijodi ustida jiddiy tadqiqotlarni amalga oshirdi. «Irfon» asari tarkibida «Komde va Mudan» dostoni borligini aniqlab, 1946 yilda «Filosofskie vzglyady Mirza Bedilya» risolasida ushbu doston haqida birinchi bor ilm olamiga noyob ma'lumotlarni e'lon qilgan. Ayni o'sha yillarda Bedilning barcha asarlarini sinchkovlik bilan o'rgangan olim bu asarlardagi ijtimoiy falsafiy yo'nalishlarni teran tahlil qildi, Bedilning ilmiy-ijodiy biografiyasini yaratishga muvaffaq bo'ldi.

I.Mo'minov fikricha, Bedil hind falsafasini fors tiliga tarjima qilingan «Upanishad chetirex Ved» dan ham o'rgangan. U

ma'lum bir muddat o'sha davrda ommaviylik kasb etgan darvishlar bilan yaqin munosabat o'rnatadi, ammo bundan uning o'zi qoniqish hosil qilmaydi. Haqiqiy hayotdan uzilgan, tarkidunyoichilikni targ'ib qiluvchi g'oyalarga asoslangan bu toifa bilan aloqalarini tezda uzadi va Avrangzebning o'g'li Muhammad A'zamshohga navkarlik xizmatiga kiradi, ammo oradan ko'p o'tmay hayotini to'raligicha fan va adabiyotga bag'ishlash maqsadida bu ishdan ham ketadi.

Bedil so'zga, o'z maslak, e'tiqodiga o'ta sadoqatli edi. SHuning uchun ham Muhammad A'zamshohning o'ziga bag'ishlab maqtoqli she'rilar, qasidalar yozib berish haqidagi taklifini keskin rad qilib, shunday munosabat bildiradi:

Bedil, moro harzadaroi shon nest,
Mahdi miru sitoishi sulton nest.
Z-in dast kalome, ki zim o meshunavi,
G'ayr va ishori xizmati yoron nest [18].

Ya'ni, «Bedil bema'za gapirishlik mening sha'nimdan emas. men sultonlarni maqtamayman, shahzodalar sharafiga madh aytmayman. Mening she'rlarimda birovning madhiga aytilgan misralar bo'lsa, do'stlar va maslakdoshlarim sha'niga aytilgandir». Ko'rinib turibdiki, Bedil o'z so'zi va fikrida sobit, qat'iyatli, irodasi kuchli shaxs bo'lgan. Haqiqiy ijodkor uchun shaxs va qiyofa muhim ahamiyatga ega. Qat'iyatli, matonatli, jasoratli bo'lmagan ijodkor hech qachon noyob asarlar yaratmasligi ayon haqiqat. Bedil shundan keyin Azimobodan poytaxtga - Dehliga ko'chib keladi va hayotining qolgan qismini Hindistonning siyosiy va madaniy markazida o'tkazadi.

Fitrat Mirzo Bedilning murakkab uslubdagi she'rlarini sharhlarkan, mana quyidagi olti misrani shunday tushuntiradi:

Surati adli xusravon in ast,
Zulm dar olami g'araz kin ast.
Adl az in rang tuxmi ra'fat kosht,
Voy agar zulm tig' mebardosht.
Hama zulmast, adlu ehson ku?
Xudparast ast nafas, imon ku?

Mazmuni: «Podshohlarning adolat deganlari mana shudir.

Bunlar zar egalari, zulm bunlarning dinidir. Adolatlarining marhamat urug'lari ekkani shu ekan, zulmlari qilich cheksa edi, nima qilar edik?

Bunlarning butun ishlari zulmdir. Adolat, yaxshilik kutma bunlardan! Bunlar o'z foydalarig'i topinalar! Imon izlama bunlardan [19]!

Alloma Fitratning nihoyatda zakolik, nuqtadonlik va faylasufona sharhlaridan ko'rinib turibdiki, Mirzo Bedil o'z davrining ijtimoiy- siyosiy tuzumini inobatga olib, zulm va zo'ravonlikka, haqsizlik va adolatsizlikka qarshi isyonkorona, murosasiz qarashlarini san'at pardasiga o'rab bera olgan.

- Xulosa va takliflar. Fikrlarimizni hulosa qiladigan bo'lsak, Mirzo Bedil murakkab, ziddiyatli davrda yashadi va albatta, o'z asarlari bilan hukmron mafkuraga o'z munosabatini bildirdi, xalqparvarlik ruhi bilan sug'orilgan, adolat va chin insoniylikni kuylangan ijodi bilan o'zining asl xalq farzandi ekanligini namoyon qila oldi. Ya'ni Bedil o'z fikr va ideyalarini ochiqdan ochiq izhor qila olmadi va shuning uchun ham diniy spekulativ- metafizik qoidalarni ishlatishga, o'z fikrlarini teologik libosga burkashga majbur bo'lganini xolisona tushunsak bo'ladi. Mirzo Abdulqodir Bedil ijodini yanada keng va har tomonlama o'rganish maqsadida tarixchi, adabiyotshunos va faylasuf olimlar hamda adib va tarjimonlarning ilmiy-ijodiy hamkorligini yo'lga qo'yish zarur. Bedilxonlikka bag'ishlangan platforma ochish, unda uning hayoti, ijodi va asarlarini jamlash va targ'ib etish. Buning uchun mamlakatimizdagi oliy o'chuv yurtlari Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zMU, TDSHI, Toshkent islom universiteti, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent Davlat O'zbek tili va adabiyoti universiteti ilmiy markazlar va muassasalar hamkorligida Mirzo Bedil ijodiga bag'ishlangan ilmiy-nazariy va amaliy anjumanlar o'tkazib turish kerakligini, Bedilni asarlarini bilasizmi?" mavzusida yosh olimlarning muhoirasi va respublika tanlovini o'tkazishni alohida atish shoizdir.

ADABIYOTLAR

1. S. Ayniy „Mirzo Abdulqodir Bedil“, (Dushanbe, 1964), B. 67.

2. M.Belg'romiy. Xazonai Omira. Litografik nashr. – Bombay, 1800. – B.152-166. Qaralsin: I.M.Mo'minov. Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari.-T., 1958. –B.27
3. I.M.Mo'minov. Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari.-T., 1958. –B.27.
4. Ye.E.Bertels. Bedil haqida mulohazalar. “Zafar” majmuasi. – T.,1945. №1
5. S.Ayniy. Mirzo Abdulqodir Bedil. – Stalinobod,1954.
6. X.S.Ayniy. Bedil va uning “Irfon” asari. – Dushanbe, 1956
7. Rizaev E.G. Indiyский stil v poezii na farsii konga XVI-XVII vv. – T., 1971. – S. 177-191
8. I.M.Mo'minov. Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari.-T., 1958. –B.28.
9. SH.SHomuhamedov. Fors-tojik adabiyoti klassiklari. – T, 1963.
10. SH.SHukurov. Mirzo Bedilning poetik merosi.- T.: “Fan”, 1989.
11. O.Muhammedovaning Bedil va ahloqiy qadriyatlar falsafasi. Toshkent “UASHSHAZNK” 2016.
12. I.M.Mo'minov. Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari.-T., 1958. –B.33.
13. Komilov Najmiddin. Irfon nuri. // "Tafakkur" jurnali, 2006. -№ 2. -B.68-73.
14. Rizaev E.G. Indiyский stil v poezii na farsii konga XVI-XVII vv. – T., 1971. – S. 177-191.
15. I.M.Mo'minov. Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari.-T., 1958. –B.43.
16. I.M.Mo'minov. Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari.-T., 1958. –B.58.
17. I.M.Mo'minov. Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari.-T., 1958. –B.60.
18. I.M.Mo'minov. Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari.-T., 1958.-B.62.
19. I.M.Mo'minov. Mirzo Bedilning falsafiy qarashlari.-T., 1958. –B.63.

UDK: 30:304.5

Alisher JURAYEV,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: alisher.juraev@mail.ru

Siyosiy fanlar doktori, professor T.Alimardonov taqrizi asosida

THE CONTENT AND ESSENCE OF THE CONCEPT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP, ITS SOCIAL-PHILOSOPHICAL SIGNIFICANCE

Annotation

This article discusses the meaning and essence of the concept of public-private partnership, its socio-philosophical significance, and its development trend in Uzbekistan.

Key words: Public-private partnership, “Singapore miracle”, educational philosophy, “state” and “non-state”, “human capital”, “social capital”.

СОДЕРЖАНИЕ И СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА, ЕГО СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются значение и сущность понятия государственно-частного партнерства, его социально-философское значение, а также тенденции его развития в Узбекистане.

Ключевые слова: Государственно-частное партнерство, «Сингапурское чудо», философия образования, «государственное» и «негосударственное», «человеческий капитал», «социальный капитал».

DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK TUSHUNCHASINING MAZMUN VA MOHIYATI, UNING IJTIMOY-FALSAFIY AHAMIYATI

Аннотация

Mazkur maqolada davlat-xususiy sheriklik tushunchasining mazmun va mohiyati, uning ijtimoiy-falsafiy ahamiyati, hamda uning O‘zbekistondagi rivojlanish tendensiyasi xususida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: davlat-xususiy sheriklik munosabatlari, “Singapur mo‘jizasi”, ta‘lim falsafasi, “davlat” va “nodavlat”, “inson kapitali”, “ijtimoiy kapital”.

Kirish. Yangi O‘zbekistonni barpo etish, yuksak taraqqiyotni ta‘minlash faqat bitta yo‘l – ta‘lim sohasini isloh qilish, ta‘limda davlat monopoliyasiga chek qo‘yish emas, aksincha, davlat-xususiy sheriklik munosabatlarini yo‘lga qo‘yish istiqbolli ekanligi bugunga kelib ayon bo‘ldi. Bunday aksioma Singapur davlat yetakchisi Kuang Yung Lining “Singapur mo‘jizasi” faqat ta‘lim orqali yuz berganligi xulosalaridan ham kelib chiqadi. Davlat-xususiy sheriklik keng qamrovi bo‘lib, u ta‘lim sohasidan tashqari qator muhim sohalar – energetika, transport, sog‘liqni saqlash, ekologiya, kommunal xizmatlar, suv xo‘jaligi kabi muhim infratuzilmalar bilan bog‘liq ekanligi kunday ravshan bo‘ldi. Zero, milliy mustaqillikka erishganimizga 30 yildan ortiq vaqt o‘tgan bo‘lsa-da, ta‘limdagi islohotlarda jo‘yali bir to‘xtamga kela olmaganimiz ayni haqiqat. G‘arb ta‘lim tizimiga (Boloniya konferensiyasi) taqlidchilik, ko‘r-ko‘rona innovatsiyalar, turli eksperimentlar o‘zini oqlamaganligi ham aniq fakt [1]. Muammoga falsafiy yondashilgandagina bu holatning “sababi”ni bilish mumkin. Ta‘lim falsafasi orqali ta‘lim rivojlanishi vektorini aniqlash imkoniyati paydo bo‘ladi.

Muammoga falsafiy metodologiya orqali yondashilganda bitta muhim aksioma ravshanlashadi: iqtisodiy, siyosiy, madaniy islohotlar faqat va faqat zamonaviy ta‘lim, zamonaviy infratuzilma shakllantirilgandagina yuqori taraqqiyotga, yuksalishga erishish mumkin. Buning birdan-bir talabi – faqat davlat ta‘lim tizimiga emas, balki nodavlat, xususiy ta‘lim tizimiga ham tayanish, ular o‘rtasida sheriklik munosabatlarini shakllantirish va ikkisi yo‘nalishini bitta nuqtaga – milliy manfaatlar atrofida integratsiyalashtirishga erishishdir. Ushbu maqolada mazkur muammoning konseptual asoslariga e‘tibor qaratamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta‘kidlash joizki, bu muammo o‘z qamrovi va ahamiyatiga ko‘ra bugungi kunda milliy ta‘lim tizimi chegarasidan allaqachon chiqqan. U global ahamiyat kasb etmoqda. Rivojlanayotgan va rivojlangan davlatlar zamonaviy ta‘lim innovatsiyalarini amaliyotda qo‘llab, xususan,

davlat-xususiy sheriklik munosabatlariga allaqachon o‘tgan. Bugungi robototexnika, IT texnologiyalari, sun‘iy aql loyihalari zamonaviy ta‘lim texnologiyalari ostida rivojlanmoqda. Bu – quruq gap, safsata emas. Buni BMT tomonidan 2008-yil qabul qilingan davlat-xususiy sheriklik munosabatlarini samarali boshqarish masalasiga doir amaliy tavsiyanoma isbotlaydi [2].

O‘zbekistonda ta‘lim falsafasining nochorligi falsafa metodologik salohiyatiga bepisandlik, falsafani faqat marksizm-leninizm sinfiy ko‘rinishidagi dialektik va tarixiy materializm bilan aynanlashtirish, savodsizlik oqibatidir. Bunga misol, “davlat” va “nodavlat” deganda ularga dogmatik qarash, davlat-xususiy sherikchilik “kategoriya”sini xususiyashtirish bilan aynanlashtirish, konseptual jihatdan ular o‘rtasidagi farq va tafovut haqida tushunchaga ega emaslikdir. Tushunchaviy palapartishlik, oddiy formal logika talablari va qoidalariga rioya qilmaslik (aniqrog‘i – mantiq sohasida besavodik) noto‘g‘ri tafakkurga yo‘l ochadi. Buning matematik modelini yaratish mumkin. Chunki matematika, hisoblash aniqlik, izchil aqliy harakatni taqozo etadi. Zero, matematika, fizika, ximiya, umumtabiiy, aniq fanlar asosan mantiqiy fikrlashga asoslanadi. Ta‘lim sohasidan falsafani, falsafa fani mantig‘ini (Aristotel formal logikasini) surib chiqarish, demagogiya, “sofizm”, oxir-oqibat sohani boshi berk ko‘chaga boshlaydi.

Davlat-xususiy sheriklik innovatsion hamkorligi nafaqat ta‘limda, balki iqtisod, moliya, sanoat, qurilish, xizmat ko‘rsatish va h.k. sohalarda ham kuzatiladi. Jamiyatda hatto loyihalashtirish, ta‘mirlash va boshqarish sohalorida ham davlat-xususiy sheriklik munosabatlariga o‘rin bor. Shu bois “davlat-xususiy sheriklik” tushunchasini falsafiy kategoriya sifatida olib qarash va baholash bizning nazarimizda yetarli asoslarga ega. Bu xususda tanqli mutaxassislar jo‘yali metodologik prinsiplarni taklif etadilar. Masalan, iqtisodchi olimlardan S.K.Soliyev davlat-xususiy sheriklik munosabatlari asosiy belgilari va tayanch prinsiplarini quyidagicha ifodalaydi:

“- davlat infratuzilma va boshqa xizmatlarning xususiy sektor tomonidan ta'minlanishiga qaratilgan shartnomaviy kelishuv;

- infratuzilma yoki xizmat boshqarilishining xususiy sektor tomonidan to'liq yoki qisman qoplanishi;

- tavakkalchilik xatari va olingan foydaning tomonlar o'rtasida taqsimlanishi;

- xarajatlarni kamaytirish yoki natijani maksimalashtirish natijasida sinergetik hamkorlik;

- investitsiyalarni jalb qilishning yuqori darajasi;

- innovatsiyalarni ishlab chiqish va qo'llash imkoniyatlarining yuqoriligi;

- moliyaviy cheklovlarining osonlashishi va pul mablag'laridan samarali foydalanish imkoniyati;

- infratuzilma xizmatlarining qisqa muddat ichida yetkazib berilish imkoniyatining mavjud ekanligi;

- sheriklik munosabatlarining asosan uzoq muddatli tabiatga ega ekanligi” [3].

Albatta, ushbu olim iqtisodchi sifatida muammoning moliyaviy daromad parametrlariga ustuvorlik beradi, iqtisodiy shartnomaviy xususiyatdan kelib chiqib davlat-xususiy sheriklik munosabatlarining asosiy belgilarini ta'riflaydi. Biroq shunga qaramay ushbu tasnifda asosiy jihat – davlat va sherik tomon o'rtasidagi munosabatlarda birinchisining mas'uliyati asosiy ekanligiga urg'u beriladi. Aytish kerakki, ushbu model O'zbekiston sharoitida to'laqonli ishlay olmaydi. Boisi – G'arbda davlat sheriklik munosabatlarida ikki tomon moliyaviy jihatdan mustaqil mavqeda turadi. Ushbu tafovutni bilish uchun muammoning huquqiy-me'yoriy xususiyatlariga e'tibor qaratish lozim.

Muammoga ijtimoiy-falsafiy yondashilganda – davlat-xususiy sheriklik munosabatlari faqat bozor munosabatlari sharoitida shakllanadi. Markazlashgan, rejali iqtisodiyotga, ishlab chiqarishda davlat monopoliyasi mavjud sharoitda nafaqat davlat-xususiy sheriklik, balki davlatga muqobil, xususiy ishlab chiqarishga ham huquqiy sharoit yaratilmaydi. Shu bois davlat-xususiy sheriklik munosabatlari suveren, demokratik taraqqiyot yo'lidan sobitqadamlik bilan borayotgan O'zbekiston uchun islohotlarning natijasi va ulkan yutug'idir.

Hozirgi zamonda jahonning demokratik taraqqiyot yo'lidan borayotgan davlatlarida davlatning ijtimoiy hayotda biron bir monopoliya, yakkahokimligi holatiga yo'l qo'yilmaydi. Aslida mantiqan shunday bo'lishi ham kerak. Chunki jamiyat davlat manbaidir, davlat jamiyat qo'llab-quvvatlashsiz barqaror rivojlana olmaydi. Buni qadimgi yunon mutafakkirlari Platon, Aristotel, Epikur va boshqalar allaqachonlar anglab yetishgan. G'arb Uyg'onish, Reformatsiya davrlari, XVII–XVIII asr fransuz va ingliz burjua inqiloblaridan so'ng bu haqiqatni golland faylasuflari Gugo Goratsio, B.Spinosa va boshqalar ro'y-rost o'z davri taraqqiyoti uchun, mutlaq monarxiya yakkahokimligiga barham berib, inson tabiiy huquqlari demokratik munosabatlarni taqozo qilishini nazariy jihatdan asoslashga urindilar. Ingliz mutafakkirlari J.Lokk, Ye.Gobbs va fransuz mutafakkiri Sh.Monteskening hokimiyatlar bo'linishi lozimligi haqidagi buyuk g'oyalari shu zaylda yuzaga chiqqan. O'zbekistonda milliy mustaqillikka erishilganiga o'ttiz yil o'tgandan keyingina davlat xususiy sherikligi lozimligi anglab yetildi. Ungacha Birinchi Prezident I.Karimovning “o'zbek modeli”ning asosiy prinsiplaridan “Davlat – bosh islohotchi”lik tamoyili ustuvor bo'lgan.

Tadqiqot metodologiyasi. 2017-yildan bozor munosabatlariga o'tish konsepsiyasi va uning vektori Prezident Sh.Mirziyoyev tomonidan tubdan o'zgartirildi – “Jamiyat – bosh islohotchi” degan prinsip xalqimizga taklif etildi. 2017-yil sentyabrda esa “ma'muriy islohotlar to'g'risida”gi Qonun qabul qilinib, bozor munosabatlariga o'tishda tub inqilobiy (bemalol ta'kidlash mumkin) o'zgarish yuz berdi: “Xalqimiz davlatga emas, balki davlat organlari xalqimizga xizmat qilishi”, “Xalq rozi bo'lishi” kerak degan xurmatli demokratik shior o'rtaga tashlandi. Bu – xalq ijodkorligiga, bo'g'ilib, to'lib-toshib turgan suv havzasidan ariq ochib yuborilganidek kuchli ta'sir qildi – bunyodkorlik ishlari faqat davlat tashabbusi bilan tadbirkor, ishbilarmon xalqimiz tomonidan keng qo'llab-quvvatlandi. 5-6 yil ichida avvalgi 15-20 yil ichida qilingan bunyodkorlik ishlariga

teng o'zgarishlar yuz berdi – mamlakat barcha sohalarda qurilish maydonchasi tusini oldi.

Bu jarayon eng muhim, mamlakat taqdirini belgilovchi soha – ta'lim sohasini ham qamrab oldi. “Ta'lim to'g'risida”gi (1997 yil) Qonun qayta qabul qilindi. Konstitutsiyamiz ham hayot talablari asosida qayta ishlab chiqildi. Eng muhimi – o'qituvchi, murabbiy, ustoz huquqiy maqomi Konstitutsiyaning tegishli moddalar bilan mustahkamlandi.

Darhaqiqat, ta'lim bu – jiddiy va muhim soha. Bilimsiz bozor munosabatlariga kirish mumkin, biroq uning qonuniyatlarini bilmadan biron bir jiddiy samaraga erishish qiyin. Buning uchun iqtisodiy va huquqiy bilimlardan xabardor bo'lish, har bir masalaga falsafiy (oqilona) nuqtai nazardan yondashish va baholash zarur. O'zbekistonda inson qadr-qimmatini, sha'ni qadrlanadigan insonparvar jamiyat shakllantirishga bel bog'langan. Buni Prezident Sh.Mirziyoyev “2022-2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi”da ham aks ettirgan. 2023-yil Inson qadr-qimmatini ulug'lash yili deb bejiz baholanmagan. Bugungi davlat boshqaruvi “piramida” emas, balki “gorizontal” ko'rinish qiyofasiga kirmoqda. Davlat-xususiy sheriklik munosabatlari – davlat va nodavlat institutlari o'rtasida teng huquqlilik munosabatlarini talab qiladi. Kamsitish, davlat nomidan nodavlat, demak, jamoaviy institutni “ezish”, kalondimog'lik qilish mumkin emas. Davlat-xususiy sheriklik munosabatlarining “umurtqa pog'ona”si – teng huquqlilik, o'zaro munosabatlarda qonun ustuvorligidir. Buni 2019-yil 26-aprelda Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilingan va Senat tomonidan 2019-yil 3-mayda ma'qullangan “Davlat-xususiy sheriklik to'g'risida”gi Qonun mazmun-mohiyatidan bilsa bo'ladi.

Huquqiy jihatdan qaraganda ushbu Qonunning maqsadi – davlat-xususiy sheriklik sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat. “Shartnoma” kategoriyasi Qonunda keng siyosiy ma'no kasb etadi. Buni faqat muammoga falsafiy yondashilgagina anglash mumkin. Chunki “shartnoma” kategoriyasi mazmuni faqat huquqiy emas, balki siyosiy, axloqiy va iqtisodiy mazmunga ham ega. Agar formal mantiq qonunlari yetarli asos va qonunlari nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, davlat-xususiy sheriklik munosabatlari shartnomaviy munosabatlarning faqat bir, juz'iy ko'rinishidir. Buni masalaga xalqaro huquq normalari orqali yondashish vositasida fahmlash mumkin. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlarining quvonarli jihati shundaki, milliy qonunchiligimiz xalqaro huquqiy me'yorlar va qadriyatlarini “implementatsiya” qilish orqali qamr topmoqda. Davlat-xususiy sheriklik to'g'risidagi qonun bilan xalqaro shartnomaviy huquqiy normalar o'rtasida ziddiyat, mos kelmaslik holatlari mavjud emas. Bu xususda Davlat-xususiy sheriklik to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonunining 2-moddasida “Agar O'zbekiston respublikasining xalqaro shartnomasida O'zbekiston Respublikasining davlat-xususiy sheriklik to'g'risidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo'lsa, xalqaro shartnoma qoidalari qo'lanadi”, deb baholanadi.

Yuqoridagi jihatdan “davlat-xususiy sheriklik” kategoriyasining huquqiy mazmunini bilish uning ijtimoiy-falsafiy tahlili uchun muhim talabdir. Davlat-xususiy sheriklik, yuqorida ta'kidlanganidek, faqat ta'lim sohasini aks ettirmaydi, iqtisodiy, energetik, transport-kommunikatsiya, sog'liqni saqlash, xizmat ko'rsatish va h.k. sohalarni ham qamrab oladi. Buni isbotlash uchun “Davlat-xususiy sheriklik to'g'risida” berilgan ta'rifga murojaat qilish maqsadga muvofiq. Falsafiy tahlil ham aynan qonunda belgilangan huquqiy ta'rif mazmunidan chiqishi zarur. Qonunda “Davlat-xususiy sheriklik – davlat sheri va xususiy sherikning muayyan muddatga yuridik jihatdan ramiylashtirilgan davlat-xususiy sheriklik loyihasi amalga oshirish uchun o'z resurslarini birlashtirishga asoslangan hamkorligi” deb ta'rif berilgan. Tom ma'noda ushbu ta'rif ijtimoiy-falsafiy jihatdan davlat-xususiy sheriklik munosabatlarining barcha ko'rinishlari uchun metodologik ahamiyatga ega.

Tahlil va natijalar. Davlat ta'limiga muqobil nodavlat ta'lim tizimini shakllantirish dunyoning barcha rivojlangan, demokratiya prinsiplari asosida faoliyat yurituvchi davlatlari uchun xos xususiyat. Demokratik davlatlarda davlat mulkidan tashqari xususiy mulkchilikning ham huquqiy maqomi yaratilgan.

Mustaqillikka erishgan O'zbekiston ham garchi dastlab bu masalada oqsagan bo'lsa-da, keyinchalik xususiy mulkchilikka katta o'rin bera boshladi, davlat mulkni xususiylashtirish siyosatini izchillik bilan olib bordi, xususan, tadbirkorlikka, oilaviy biznesga katta yo'l ochdi.

Aslida esa xususiylashtirish dastlab davlat-xususiy sheriklik siyosati asosida bo'lmog'i, davlat nazorati har qanday xususiy faoliyat ustidan saqlab qolinishi lozim edi. Buning uchun davlat-xususiy sheriklik qonunini qabul qilish lozim edi. Bu – bo'lmadi. Natijada muqaddam to'laqonli, davlat sanoat qudratini ta'minlagan ishlab chiqarishga putur yetkazildi. Ushbu kontekstda O'zbekistonda davlat-xususiy sheriklik huquqiy mexanizmini tashkillashtirish muammasi paydo bo'ldi. Natijada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan O'zbekiston Respublikasida “Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” asosida oliy ta'limni isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga, mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tamoqlarini rivojlantirish maqsadida oliy ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklik munosabatlarini rivojlantirish, hududlarda davlat va nodavlat oliy ta'lim muassasalari, shuningdek, innovatsiyalarni jalb qilgan holda nufuzli xorijiy ilmiy muassasalar filiallari faoliyatini tashkil etish orqali oliy ta'limda raqobat muhitini yaratish borasida salmoqli amaliy chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda [4].

Davlat-xususiy sheriklik deganda ijtimoiy-falsafiy jihatdan qaraganda “davlat va nodavlat” munosabatlari nazarda tutiladi. Ta'lim sohasida bu davlat va xususiy ta'lim faoliyati masalasida ko'zga tashlanadi. Ta'lim sohasidagi davlat-xususiy sheriklik, J.Abdullayev fikricha, bu – davlat va biznes tizimlarining o'zaro aloqalari bo'lib, resurslarning barcha turlarini birlashtirishga asoslanadi [5], ta'lim sifatiga ta'sir qiladi. Ushbu tadqiqotchiga ko'ra, oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish birinchi navbatda, innovatsion xarakterga ega bo'lgan milliy iqtisodiyot talablarining tez-tez o'zgarishi hisobga oladigan qator omillarga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Agar xalqaro siyosiy-huquqiy me'yoriy talablardan kelib chiqiladigan bo'lsa, bugun O'zbekistonda davlat-xususiy sheriklik munosabatlari ushbu talablardan ancha uzoq, ko'proq kosmetik tabiatda ekanligi bilinadi. Masalan, kechagi institutni bugun “universitet”ga aylantirsak, uni malakali o'qituvchi – professorlar, yuqori saviyali o'quv dasturlari, ularga mos o'quv materiallari bilan ta'minlamasa yuqori ta'lim sifatiga erishish qiyin. Moddiy-tanikani qo'yib turaylik – kim dars beradi, darsning saviyasi, o'qituvchining malakasi qay darajada ekanligi oliy ta'lim sifat ko'rsatkichiga ta'sir ko'rsatmay qolmaydi. Bu – xuddi barchaning “moda”ga aylangan tadbirkorlikka bosh suqishi kabi – tadbirkordagi yetarli iqtisodiy, huquqiy, siyosiy bilim, yuksak ma'naviy fazilatlar qaror topgan bo'lmasa – yuqori daromadga erishish mushkul. Xalq tili bilan ifodalaganda tadbirkorlik, bu ishga aralashgan kishining tabiatida, vujudida bo'lishi lozim.

Statistik ma'lumotlarga qaraganda 100 kishidan faqat 4-5 kishida tadbirkorlik iqtidori bo'lishi mumkin. Bu – xuddi rassom, musiqachidagi kabi insonda qobiliyat, iqtidor bo'lmasa, undan malakali mutaxassis chiqmaydi, u faqat “havaskor” yoki “taqlidchi” maqomida qolaveradi. Buni G'arb olimi Jim Kollinz aniq va lo'nda ifodalaydi – “kadrlar, mutaxassislar sifati – ta'lim sifati, kim degan so'z nima degan so'zdan muhimroq”[7]. Shu bois “inson kapitali”, “ijtimoiy kapital” degan kategoriyalarning muomalaga kiritilishi, ushbu muammoning falsafiy tabiatidan darak beradi.

Albatta, bugun IT, informatika, telegram, raqamli dasturlar, sun'iy aql texnikalari ommalashmoqda. Biroq garchi avtomatik tizimlarning evristik imkoniyatlari cheksiz bo'lsa-da, jonli inson omili qadri va ahamiyati vertuallashgan reallikda ham o'z ahamiyatini yo'qotmaydi.

Oliy ta'lim tizimida davlat-xususiy sheriklik munosabatlarini rivojlantirish ko'p jihatdan ularning moliyaviy qobiliyatlariga bog'liq. Agar nodavlat o'quv dargohi faqat davlat dotatsiyasi hisobiga faoliyat yuritrsa, o'zini-o'zi ta'minlash qobiliyatiga ega bo'lmasa u istiqbolsizdir. Bunday ta'lim dargohi o'z “sherigi” – davlat oliy ta'lim muassasasi qudratidan zaif bo'ladi, u bilan raqobat qila olmaydi. Biroq bugun O'zbekistonda (balki vaqtincha) xususiy ta'lim dargohlari moliyaviy qudrati davlat ta'lim muassasalaridan ancha yuqoriligi kuzatiladi. Shu bois oliy ta'lim tizimida o'ziga xos “intellektual migratsiya” tendensiyasi yuzaga kelgan. Bugun malakali professor-o'qituvchi, malakali mutaxassis xorij OTMLarini emas, ko'proq yuqori maosh to'lash qobiliyatiga ega xususiy o'quv dargohlarini ko'zlamoda. Buning ijobiy tomonlari ham bor – dialektika qonunlariga binoan qarama-qarshiliklar kurashi – rivojlanish manbai, asosidir. Yaxshilik, ezgulik yovuzlik, yomonlikka nisbatan bo'lganligi sabab, ta'lim sohasida ham eskirgan qoloq tizimdan yangi, modernizatsiyalashgan tizimga o'tish ta'lim sifatini oshiradi, taraqqiyotning turli sohalarida kuzatilishiga olib keladi.

Xulosa va takliflar. “Ta'lim falsafasi” muammolari bo'yicha salmoqli ilmiy tadqiqotni amalga oshirgan R.D.Yuldashev bu xususda “ta'lim jarayonidagi “ob'yekt-ob'yekt”, “ob'yekt-sub'yekt”, “sub'yekt-sub'yekt” munosabatlari dialektik va sinergetik tarzda kechishi mumkin. Bu yerda dialektik kechish: a) sabablarga ko'ra – dialektik qarima-qarshilik; inkorni inkor, miqdor va sifatning bir-biriga o'tishi; b) shakllariga ko'ra bosqichma-bosqich tanaffuslar, sakrash, spiral tarzda harakatlanish, oddiydan murakkablikka qarab yo'nalish; v) xususiyatlariga ko'ra – sababiylik, tasodifni zaruratning bir shakli sifatida qarash; g) omillariga ko'ra – ob'ektivlik, sub'ektivlik, qonuniylik; tendensiyalilik; d) natijalariga ko'ra – oxirgi natijaning zaruriyligi; harakatning qaytishi; qandaydir o'zgarishning sodir bo'lishi; j) bilish usuli va natijalarini tekshirishga ko'ra – abstraktlikdan konkretlikka va aksincha, konkretlikdan abstraktlikka o'tish; ye) amaliyotning haqiqat mezoni ekanligi bilan xarakterlanadi”[8], deb to'g'ri ta'kidlaydi. Muallifning ushbu konseptual paradigmasi mazkur dissertatsion tadqiqotimiz uchun, ta'limda innovatsion jarayonlarning falsafiy tahlili uchun, shubhasiz, metodologik ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. Yo'ldashev R.D. Ta'lim falsafasi – ta'lim jarayonini rivojlantirishning nazariy-konseptual asosi: Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) disseyertatsiyasi. – Samarqand, 2019.
2. Практическое руководство по вопросам эффективного управления в сфере ГЧП // Организация Объединенных Наций. – Нью Йорк и Женева, 2008. ISBN: 978-92-1-4160403.
3. Salayev S.K., Abdikarimova Z.B. Davlat-xususiy sheriklik innovatsion hamkorlik modeli: farqli jihatlar va asosiy belgilar // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” jurnali. – 2022. – №6. – B. 106.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi PF-5847-sonli “O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi Farmoni// www.lex.uz.
5. Abdullayev J.A. Oliy ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini qo'llashdagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. – 2019. – №6. <http://iqtisodiyot.tsul.uz>.
6. XXI asr uchun oliy ta'limning butunjahon deklaratsiyasi. – Parij, Fransiya, 1998.
7. Коллинз Дж. От хорошего к Великому. – М., 2011. – С. 78.
8. Yo'ldashev R.D. Talim falsafasi ta'lim jarayonini rivojlantirishning nazariy-konseptual asosi: Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Samarqand, 2019.

Gulnaz ZAYNABITDINOVA,
Toshkent davlat pedagogika universiteti tadqiqotchisi
E-mail: gulnoz@mail.ru

Toshkent davlat pedagogika universiteti professori, p.f.d B.Abdullaeva taqrizi asosida

IN THE CONDITIONS OF THE NEW UZBEKISTAN, THE USYLS OF THE DEVELOPMENT OF A LOOSE CULTURE OF THEIR LEADERS

Annotation

This article reflects on the role of young leadership personnel in the New Uzbekistan, the requirements for them and the work carried out in the development of the potential of young leadership personnel in the New Uzbekistan. The new Uzbekistan talks about what culture the rajbars have.

Key words: New Uzbekistan, third Renaissance, young leader personnel, IT technologies, science, innovation, leader culture.

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ РУКОВОДИТЕЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ЛИДЕРОВ В УСЛОВИЯХ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

В данной статье рассматривается роль молодых руководящих кадров в новом Узбекистане, требования к ним, а также проводимая работа по развитию потенциала молодых руководящих кадров в новом Узбекистане. Речь идет о том, какой культурой обладают лидеры в новом Узбекистане.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, третье возрождение, молодые руководящие кадры, IT технологии, наука, инновации, культура лидера.

YANGI O‘ZBEKISTON SHAROITIDA RAXBARLARINING BO‘SHQARUV MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada yosh rahbar kadrlarning Yangi O‘zbekistondagi O‘rni, ularga qO‘yiladigan talablar hamda Yangi O‘zbekistonda yosh rahbar kadrlar salohiyatini rivojlantirishda amalga oshirilayotgan ishlar haqida fikr yuritilgan. Yangi O‘zbekistonda raxbarlar qanday madaniyatga ega bo‘lishliklari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, Uchinchi Renessans, yosh rahbar kadrlar, IT texnologiyalar, ilm-fan, innovatsiyalar, rahbar madaniyati.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning yaqinda “Yangi O‘zbekiston” gazetasi bosh muharririga bergan intervyusida “Yangi O‘zbekiston” va “Uchinchi Renessans” tushunchalari keng va faol qo‘llandi. Eng muhimi, har ikki tushunchaning aksariyat O‘rinlarda yonma-yon, uyg‘un va hamohang kelganini kuzatish mumkin. Bu haqda so‘z borganda, avvalambor, xalqaro tajribada jahon siyosiy atamashunosligini yangi tushunchalar bilan boyitadigan davlat va jamoat arboblari kam topilishini ta’kidlash lozim. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev “Yangi O‘zbekiston” tushunchasini dunyo siyosati lug‘atiga kiritgani beqiyos ilmiy ahamiyatga ega. Yangi O‘zbekiston – bu ibora Millat Sardori ilgari surgan va bugungi kunda butun xalqimizning qalbidan chuqur joy olgan, umummilliy harakatga aylanib borayotgan ezgu g‘oyadir. Bu g‘oya zamirida: bir tomondan, bugungi va ertangi avlodlarimizning “Uchinchi Renessans” poydevorini qo‘yishdek ezgu maqsad-muddolari; ikkinchi tomondan, milliy tariximizda Birinchi va Ikkinchi Uyg‘onish davrlariga asos solgan ulug‘ ajdodlarimiz, alloma bobolarimizning orzu-intilishlari va armonlari; uchinchi tomondan, bunyodkorlik, yaratuvchanlik, har doim o‘qish va izlanishga da’vat o‘z mujassamini topgan.

Yangi O‘zbekiston me‘mori va tashabbuskori hisoblanuvchi Prezidentimiz qayd etganidek, “Yangi O‘zbekistonni barpo etish – bu shunchaki xohish-istak, sub’ektiv hodisa emas, balki tub tarixiy asoslarga ega bo‘lgan, mamlakatimizdagi mavjud siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy-ma’rifiy vaziyatning o‘zi taqozo etayotgan, xalqimizning asriy intilishlariga mos, uning milliy manfaatlariga to‘la javob beradigan obyektiv zaruratdir”. Avvalo, Yurtboshimiz tabiri bilan aytganda, “yangi” degan so‘zning biz uchun alohida ahamiyati bor. Shu ma’noda, bundan besh yil oldin qabul qilingan Harakatlar strategiyasida o‘z oldimizga Yangi O‘zbekistonni barpo etish va Uchinchi Renessans poydevorini yaratishdek buyuk

vazifalarni strategik maqsad qilib qo‘yganimiz bejiz emas. Prezidentimizning intervyusida biz intilayotgan ana shu ezgu g‘oyani ro‘yobga chiqarish yo‘lida hayotimizning turli sohalarida qo‘lga kiritilgan yuksak natijalar va bu borada oldimizda turgan mas’uliyatli vazifalar haqida so‘z borgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘z navbatida, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev rahnamoligida O‘zbekistonda yangi Uyg‘onish davri, ya’ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratish asosiy maqsad etib belgilandi. Davlatimiz rahbari ta’kidlaganidek, “Biz Uchinchi Renessans masalasini strategik vazifa sifatida oldimizga qo‘yib, uni milliy g‘oya darajasiga ko‘tarmoqdami”. “Renessans” so‘zi – frantsuzcha “Renaissance”, italyancha – “Rinascimento” – qayta yuzaga kelmoq, yangidan tug‘ilmoq, qayta tirilish, uyg‘onish – degan ma’nolarni anglatadi. “Uyg‘onish” istilohi ilk bor XVI asrda me‘mor, musavvir va san’at tarixchisi Jorj Vazari (1511-1574) tomonidan G‘arbiy Yevropada burjua munosabatlari rivojlanishining dastlabki bosqichi bilan shartlangan tarixiy davrni tavsiflash uchun qo‘llanilgan. Ushbu istilohning hozirgi ma’nosi farang tarixchisi Jyul` Mishle (1798-1874) tomonidan XIX asrda joriy qilindi. Tarix faniga “Musulmon Renessansi” tushunchasi taniqli Avstriya sharqshunosi Adam Mets (1876-1946) tomonidan XX asr boshlarida, yanada aniqrog‘i, 1909 yilda kiritilgan. Olim “Sharq” atamasini tarixiy mazmunda ishlatib, bunda O‘rta yer dengizidan to Yevropa qit’asigacha bo‘lgan yurtlarni va bu hududlarda IX-XII asrlarda madaniyat yuksaklarga ko‘tarilganligini ko‘zda tutgan. Mazkur o‘lkalar qadimiy sivilizatsiya beshigidir. Sobiq sovet davrida tarix va o‘quv adabiyotlarida faqat G‘arb Uyg‘onish davri haqida gap borardi. Sharqdagi Uyg‘onish jarayoni haqida lom-lim deyilmacdi. Chunki tarix fanida yevroposentriзм g‘oyasi hukmron, “G‘arb – ilg‘or, Sharq – qoloq” aqidasi ustuvor edi. Vaholanki, ulug‘ ajdodlarimiz tarixda bir emas, ikkita Ma’rifiy Renessansga asos solganlar. Birinchi Sharq Uyg‘onish davri – IX-

XII asrlarda mintaqamizda yuz bergan "Ma'rifiy Rennessans" hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Albatta davlatimizning Uchinchi Rennessansga qadam qo'yayotganligi hamda dunyo davlatlarining Yangi O'zbekistonimizni o'rganishga yanada qiziqishi ortayotganligida yosh rahbar kadrlarning o'zni beqiyosdir. Shuning uchun ham yurtimizda bugungi kunda davom etayotgan jadal islohatlar davrida, progressev fikrlaydigan va salohiyatli yosh kadrlarga katta e'tibor qaratilib, siyosiy jabhalarga va strategik muhim sohalarga jalb qilinmoqda. Yangilanayotgan jamiyat talablari bo'lakcha. U fuqarolarni yurt, millat ravnaqi uchun qayg'urishga undaydi, hayotga teran va sergak qarashga da'vat qiladi [2]. Biz o'z oldimizga jamiyatning yangi qiyofasini yaratish, Yangi O'zbekistonni barpo etish masalasini strategik vazifa sifatida qo'ydik. So'nggi besh yilda mamlakatimizning har bir fuqarosi o'z kundalik hayotida teran his etayotgan beqiyos o'zgarish, yangilanish va tub islohatlarga ega bo'lgan davlatni ko'rib bormoqda. Jamiyatni siyosiy-huquqiy va ijtimoiy-iqtisodiy modernizatsiya qilish, ma'naviy jihatdan tiklash va yuksaltirish, mavjud qonunlarni, davlat boshqaruvi, iqtisodiy tizimni qayta ko'rib chiqish, bu borada tasirchan va samarali mexanizmlar yaratish, demokratik tamoyil va me'yorlarni hayotga tadbiiq etish bo'yicha misli ko'rilmagan keng ko'lamli va izchil chora-tadbirlarni amalga oshirdik.[3] Muhtaram Prezidentimiz tomonidan Yangi O'zbekistonni barpo etish yo'lida olib borayotgan siyosatini qo'llab-quvvatlash uchun biz kabi yoshlar belni mahkam bog'lab, qo'limizni shimarib oldinga qadam tashlashimiz lozim bo'ladi.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar. Tajriba-sinov ishini tashkil etishda birinchi navbatda talabalarning darsga psixologik jihatidan tayyorligi, qiziqishlari, ilmiy-ijodiy dunyoqarashlariga, yo'ni kreativ qobiliyatiga baho berilgandan so'ng kabi darsda ko'rgazmali organayzerlar, ko'rgazmali demonstratsion maketlar va tarqatma materiallardan foydalanib, klaster va savol-javob metod va usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Rahbarning boshqaruvda muvaffaqiyatga erishishida boshqaruv kreativ yondoshuv asosida madaniyatini rivojlantirish zarurati, boshqaruv xodimlari madaniyati ko'p omillarga bog'liqligi, umumiy madaniyat darajasi, ishbilarmonlik sifatleri, boshqaruv ilmini chuqur va har tomonlama bilish va uni o'z faoliyati jarayonida qo'llay olish imkoniyatlariga ega bo'lish, yoshlarga oid Davlat siyosatining maqsadini anglash, yoshlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ularga zarur shart sharoitlarni yaratib berish, jamoada sog'lom ma'naviy muhitni yaratish bo'yicha bilimlarga ega bo'ladi. Kreativ yondoshuv asosida boshqaruv madaniyati tushunchasi rivojlanishi darajasining umumlashtiruvchi ko'rsatkichi bo'lib, bir qancha ma'noni bildiradi. Masalan, jamiyat madaniyati, ayrim shaxs madaniyati va nihoyat, inson faoliyatining ayrim turi madaniyati xaqida so'z yuritish mumkin [3]. Inson faoliyati moddiy va ma'naviy boyliklar yaratuvchi turlarga bo'linadi. Shu sababli, moddiy va ma'naviy madaniyat farq qilinadi. Moddiy madaniyat inson tomonidan tabiatni bo'ysundirish darajasi ko'rsatkichidir. Unga ishlab chiqarish vositalari va mehnat predmetlari kiradi. Ma'naviy madaniyatga fan, axoli ma'lumot darajasi, meditsina xizmati darajasi, san'at darajasi, odamlar axloqiy me'yorlari,

ma'naviy extiyojlar va manfaatlar rivojlanishi darajasini kiritish mumkin. Shunday qilib, madaniyat insonning ham madaniy ishlab chiqarish, ham ma'naviy xayot sohasida rivojlanishi jarayonidagi yutuqlarini qamrab oladi. U insoniyat bilimlari, uning mehnati mohiyatidan iborat bo'lib, kishilarning avvalgi avlodlari tomonidan yaratiladi Insoniyat madaniyati o'suvchan, o'zgaruvchan, chunki hozirgi avlod avvalgi avlodlar madaniy qadriyatlaridan ijodiy foydalanish asosidagina yanada rivojlanishi mumkin. Boshqaruv madaniyati juda muhimdir. Insoniyat o'z rivojlanish jarayonida juda katta boshqaruv tajribasini jamlagan. Bozor sharoitida bu tajriba boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qilishi kerak. Boshqaruvning vujudga kelishi va rivojlanishi, avvalo boshqaruv madaniyati darajasi yuksalishi bilan bog'liqdir. chunki, boshqaruv yo'llari, usullari, vosita va uslublariga tanqidiy baho berish yo'li bilan, ularning eng yaxshilari jaxon tajribasida qo'lanishi uchun ajratib olindi. Boshqaruv madaniyati inson madaniyatining tarkibiy qismi bo'lish bilan bir qatorda o'ziga xos xususiyatlarga ham ega. Madaniyatga ega bo'lish menejer uchun faqat zarur emas, balki shartdir, chunki har bir tashkilotning har bir bo'linmasi samarali ishlashi uchun uning xodimlari yuksak madaniyatga ega bo'lishlari kerak. Boshqaruv madaniyati darajasi xodimlar, ayniqsa, menejerlar madaniyatini, menejment jarayoni madaniyati, boshqaruv texnikasi, mehnat sharoitini aks ettiruvchi ko'rsatkichlar bo'yicha baholanadi. menejment madaniyati unsurlarining turli-tumanligi boshqaruv jarayonida turli-tuman me'yorlarga, jumladan, axloqiy, xuquqiy, iqtisodiy, tashkiliy, texnikaviy, estetik me'yorlarga rioya qilish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Axloqiy me'yorlar insonning axloq va odob sohasidagi xulqini tartibga soladi. Ular jumlasiga ijtimoiy burchni to'g'ri tushunish, kishi o'rtasida insoniy munosabat va o'zaro hurmat, vijdonlilik, xaqiqatgo'ylik, kamtarlik va x.k.lar kiradi. Boshqaruv jaaryonida axloqiy me'yorlarga rioya qilish uning madaniyati yuqori darajasidan dalolat beradi. Menejmentda xuquqiy me'yorlar davlat-xuquqiy va tashkiliy-xuquqiy me'yoriy hujjatlarda aks etadi. Uning jumlasiga davlat korxonasi to'g'risida qonun, tadbirkorlik xaqida, mulk to'g'risida qonunlar kiradi. Lekin qonunlar xar bir korxonaning o'ziga xos xususiyatlarini xisobga ololmaydi. Shu sababli, har bir korxonada, qonunga asoslangan xolda, korxonada ishlab chiqarishning o'ziga xos xususiyatlarini xisobga oluvchi me'yoriy qoidalar o'rnatiladi. Estetik talablar va me'yorlar ham boshqaruv jarayonida qo'llaniladigan texnika vositalari va uskunlari, ham boshqaruv xodimlarini o'rab turuvchi tashqi muhit uchun belgilanadi. Rahbar madaniyati tarkibiga boshqaruv xodimlari madaniyati, boshqaruv jarayonlari madaniyati va mehnat sharoiti madaniyati va hujjatlar yuritish madaniyati kiradi.

Xulosa va takliflar. Menejment madaniyatining barcha unsurlari o'zaro bog'liq va o'zaro ta'sir etuvchidir. Shu bilan birga ular orasida boshqaruv xodimlari madaniyati etakchi axamiyatga ega. Menejer boshqaruv jarayoni madaniyatining yuqori darajasiga erishish va o'z mehnatini tashkil etishni takomillashtirib borishi kerak. Buning uchun Rahbar o'z faoliyatini doimo tanqidiy taxlil qilib borishi va Rahbarlik madaniyatini uzluksiz takomillashtirib borishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. - 488 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2018 yil 28 dekabr.
3. Кузмин Е.С. и др. Руководитель и коллектив. Социально-психологический очерк. –Л.: Лениздат, 1974.
4. Qosimova D.S. Boshqarish nazariyasi asoslari. O'quv uslubiy majmua. – T.: TDIU, 2011. – 428 b.
5. Baybayeva M. X. Ta'lim muassasalarida rahbar ayollarning boshqaruv faoliyatidagi roli //integration of science, education and practice. scientific-methodical journal. – 2022. – T. 3. – №. 5. – S. 59-66.
6. Baybayeva M. X. Rahbarlarning boshqaruv faoliyatlarida sog'lom va ijodiy muhitni yaratishga xos zamonaviy yondashuvlar //Oriental renaissance: Innovative,

Ifixor ZIYOEV,
O'zMU tadqiqotchisi

F.f.d O.Tilavov taqrizi asosida

DAVLAT ORGANLARI VA BIZNES TUZILMALARINING MUNOSABATLARI SIYOSIY TADQIQOT OBYEKTI SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqola davlat tuzilmalari va biznes tuzilmalari o'rtasidagi murakkab o'zaro munosabatlarni o'rganib chiqadi va ularning siyosiy tadqiqotlardagi ahamiyatini yoritadi. Unda davlat-xususiy sheriklik, lobbichilik, tartibga solish va nazorat kabi bu o'zaro munosabatlarning turli shakllari atroflicha tahlil qilinadi hamda ularning iqtisodiy rivojlanish, siyosatni ishlab chiqish va jamoatchilik bilan aloqalarga ta'siri o'rganiladi. Maqolada turli mamlakatlardagi qiyosiy misollar orqali turli siyosiy va iqtisodiy tizimlar doirasidagi hukumat va biznes munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlari aniqlanadi. Shuningdek, u ushbu o'zaro ta'sirlarni o'rganish metodologiyalarini muhokama qiladi va siyosatshunoslik sohasidagi kelajakdagi tadqiqotlar uchun yondashuvlarni taklif qiladi.

Kalit so'zlar: Davlat va biznes munosabatlari, davlat-xususiy sheriklik, lobbichilik, tartibga solish, iqtisodiy rivojlanish, siyosatni ishlab chiqish, siyosatshunoslik, qiyosiy tahlil, jamoatchilik bilan aloqalar, xalqaro misollar.

ОТНОШЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ И БИЗНЕС-СТРУКТУР КАК ОБЪЕКТ ПОЛИТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация

В этой статье рассматриваются сложные взаимодействия между государственными органами и бизнес-структурами, подчеркивая их значимость в политических исследованиях. В ней дается тщательный анализ различных форм этих взаимодействий, таких как государственно-частное партнерство, лоббирование, регулирование и контроль, а также рассматриваются их последствия для экономического развития, разработки политики и связей с общественностью. На основе сравнительных примеров из разных стран в статье определяются уникальные характеристики отношений между правительством и бизнесом в рамках различных политических и экономических систем. В ней также обсуждаются методологии изучения этих взаимодействий и предлагаются подходы для будущих исследований в рамках политической науки.

Ключевые слова: Отношения между правительством и бизнесом, государственно-частное партнерство, лоббирование, регулирование, экономическое развитие, разработка политики, политология, сравнительный анализ, связи с общественностью, международные примеры.

RELATIONS BETWEEN STATE BODIES AND BUSINESS STRUCTURES AS AN OBJECT OF POLITICAL RESEARCH

Annotation

This article delves into the complex interactions between government entities and business structures, highlighting their significance in political research. It provides a thorough analysis of various forms of these interactions, such as public-private partnerships, lobbying, regulation, and control, and examines their implications for economic development, policymaking, and public relations. Through comparative examples from different countries, the article identifies unique characteristics of government-business relationships within diverse political and economic systems. It also discusses methodologies for studying these interactions and suggests approaches for future research within political science.

Key words: Government-business relations, public-private partnerships, lobbying, regulation, economic development, policymaking, political science, comparative analysis, public relations, international examples.

Kirish. Davlat hokimiyati organlari va tadbirkorlik tuzilmalari o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar turli fanlarni, jumladan, siyosatshunoslik, iqtisod, sotsiologiya, huquq va davlat boshqaruvini qamrab olgan ko'p qirrali sohadir. Tadqiqotchilar tadbirkorlik faoliyatiga oid hukumat siyosati va qoidalarini tahlil qiladilar, ularning iqtisodiy rivojlanishga, bozor raqobatiga, innovatsiyalarga va tadbirkorlikka ta'sirini o'rganadilar. Olimlar davlat va biznes o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tartibga soluvchi institusional asoslarni, jumladan, huquqiy tizimlar, tartibga soluvchi idoralar, ma'muriy tartib-qoidalar, hamkorlikning rasmiy va norasmiy qoidalarini o'rganadilar. Tadqiqotlarda miqdoriy tahlil, sifatli tadqiqotlar, so'rovlar, intervyyular, arxiv tadqiqotlari va yempirik dalillar va nazariy tushunchalarni to'plash uchun aralash usulli yondashuvlarni o'z ichiga olgan turli tadqiqot metodologiyalarini qo'llashga alohida e'tibor qaratiladi.

Umuman olganda, davlat va biznes munosabatlariga oid ilmiy tadqiqotlar siyosatchilar, biznes rahbarlari, fuqarolik jamiyati ishtirokchilari va jamoatchilikni zamonaviy jamiyatlarda boshqaruvning murakkabligi, iqtisodiy rivojlanish va siyosiy dinamika haqida xabardor qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu sohadagi bilim va tushunishni rivojlantirish orqali tadqiqotchilar dalillarga asoslangan siyosatni shakllantirishga, yaxshi boshqaruv amaliyotlarini targ'ib qilishga, ijtimoiy

farovonlik va iqtisodiy farovonlikni oshirishga hissa qo'shadilar. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev o'z nutqida davlat fuqarolik xizmatini ixchamlashtirish borasida quyidagilarni ta'kidlab o'tdi: "Navbatdagi muhim vazifamiz – markaziy idoralarni transformatsiya qilish orqali fuqarolarga xizmat qiladigan ixcham va samarali boshqaruv tizimini yaratishdan iborat. Buning uchun, eng avvalo, vazirlik va idoralarni tashkil etish va tugatishning tartibi, ularni bir-biridan farqlab turadigan mezonlar, tarkibiy tuzilma va shtatlarni belgilashga oid aniq talablar ishlab chiqiladi. Shu asosda bir xil yo'nalishdagi vazifalarni amalga oshirayotgan idoralar optimallashtiriladi"[1].

Tadqiqot metodologiyasi. Davlat organlari va tadbirkorlik tuzilmalari o'rtasidagi munosabatlar siyosiy tadqiqotlarning hal qiluvchi sohasidir. Ushbu dinamikani tushunish siyosatni ishlab chiqish, iqtisodiy rivojlanish va siyosiy barqarorlik haqida tushuncha berishi mumkin. Davlat organlari va tadbirkorlik tuzilmalari o'rtasidagi munosabatlar ko'p qirrali bo'lib, tarixiy, madaniy va iqtisodiy sharoitlarga qarab sezilarli darajada farqlanadi. Ushbu o'zaro ta'sirlar siyosatni ishlab chiqish va siyosiy barqarorlikka ta'sir qiladi va bu munosabatlarning nuanslarini siyosiy tadqiqotlarda tushunish muhimligini ta'kidlaydi.

Davlat hokimiyati va xo'jalik tuzilmalari o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish metodologiyasi turli yondashuvlar va nazariy asoslarni o'z ichiga oladi. Bunga ushbu munosabatlarning dinamikasi, mexanizmlari va siyosatni ishlab chiqish va iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini tushunish kiradi. Davlat organlari va biznes tuzilmalari o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish bo'yicha tadqiqot metodologiyalari nizolarni hal qilish, tematik tahlil, kognitiv modellash, investitsiya asoslari va sinergik yondashuvlarga qaratilgan nazariy yondashuvlar va amaliy tahlillarni o'z ichiga oladi. Ushbu metodologiyalar iqtisodiy va siyosiy natijalarni yaxshilash uchun o'zaro munosabatlarni tushunish va optimallashtirishga yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Davlat organlari va tadbirkorlik tuzilmalari o'rtasidagi munosabatlar siyosiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishi hisoblanadi. Ushbu adabiyot sharhi ushbu dinamikani turli nazariy va amaliy nuqtai nazardan o'rganadigan turli tadqiqotlar tahlilini taqdim etadi.

Keys tadqiqotlari va siyosiy nazariya: Lowi (1964) biznes munosabatlari va strategiyalarining davlat siyosatiga qanday ta'sir qilishiga e'tibor qaratib, amaliy tadqiqotlar orqali siyosiy munosabatlar tahlilini taqdim etadi. Ushbu tadqiqot biznes va siyosat o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni tushunish uchun qat'iy xulq-atvor tadqiqot usullarining muhimligini ta'kidlaydi (Lowi, 1964).

Ishbilarmonlik siyosiy faoliyatining samaradorligi: Keim va Baysinger (1988) siyosiy qarorlarga ta'sir qilish uchun biznes harakatlarining samaradorligiga ta'sir qiluvchi sharoitlarni o'rganadilar. Ular siyosiy iqtisod va strategik menejmentga oid adabiyotlarni siyosiy qarorlarni qabul qilish jarayonlaridagi raqobatbardosh fikrlarni ta'kidlash uchun birlashtiradi (Keim va Baysinger, 1988).

Ta'lim muhiti va davlat va biznes o'zaro munosabatlari: Lylova va Ignatskaya (2017) Rossiyadagi davlat organlari, biznes va ta'lim muassasalari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga e'tibor qaratadi. Ular uzluksiz kasbiy ta'lim dasturlari orqali ijtimoiy boshqaruv bo'yicha raqobatbardosh mutaxassislarini tayyorlash uchun samarali yondashuvlarni taklif qiladilar (Lylova & Ignatskaya, 2017).

Ilk demokratik davlatlarda siyosiy-ma'muriy munosabatlar: Fetescu (2019) dastlabki demokratik rejimlarga ega bo'lgan mamlakatlardagi siyosiy-ma'muriy munosabatlarni o'rganadi, davlat boshqaruvining turli modellarini va ularning boshqaruvga ta'sirini tahlil qiladi (Fetescu, 2019).

Davlat boshqaruvi va siyosat nazariyasi: Zacka (2022) siyosiy nazariya doirasida davlat boshqaruvining qayta kashf etilishini muhokama qiladi, qonuniylik, axloqiy agentlik va byurokratik boshqaruvni tushunish uchun zarur bo'lgan kontseptual asoslarni ta'kidlaydi (Zacka, 2022).

Davlat siyosati tadqiqoti: Brace va Jewett (1995) turli kontekstlarda siyosiy xatti-harakatlar va siyosat natijalarini baholash uchun qiyosiy analitik yondashuvlar zarurligini ta'kidlab, davlat siyosati tadqiqotlari holatini ko'rib chiqadi (Brace va Jewett, 1995).

Davlatdan tashqari siyosiy kuch: Rose va Miller (1992) iqtisodiy va ijtimoiy hayotni boshqarish uchun siyosiy va boshqa hokimiyat organlari o'rtasidagi ittifoqlarga e'tibor qaratib, davlat chegarasidan tashqariga chiqadigan siyosiy hokimiyatni tahlil qilish yondashuvini ta'kidlaydilar (Rose & Miller, 1992).

Davlat organlari va tadbirkorlik tuzilmalari o'rtasidagi munosabatlarga oid adabiyotlar keng ko'lamli metodologiya va nazariy istiqbollarni o'z ichiga oladi. Asosiy mavzular orasida siyosiy faoliyat samaradorligi, tarixiy va qiyosiy tahlillar, davlat boshqaruvining roli, siyosiy va iqtisodiy o'zaro munosabatlarning rivojlanib borayotgan tabiati kiradi. Ushbu tadqiqotlar davlat va biznes munosabatlarning murakkabliklari va ularning siyosat va boshqaruvga ta'siri haqida qimmatli tushunchalarni beradi.

Tahlil va natijalar. Davlat organlari va biznes tuzilmalari o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish siyosatshunoslik, iqtisod va tegishli sohalaridagi turli nazariy asoslarga tayanadi. Jumladan, siyosiy iqtisod siyosiy va iqtisodiy tizimlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tushunish uchun asos yaratadi. U siyosiy institutlar va jarayonlarning iqtisodiy natijalarga va aksincha qanday ta'sir qilishini o'rganadi. Bu nuqtai nazar davlat organlari va biznes tuzilmalari o'rtasidagi munosabatlarni shakllantirishda

hokimiyat, manfaatlar va institutlarning rolini ko'rsatadi. Shu boisdan ham Y.V.Korablin "Biznesning zamonaviy siyosiy jarayonda ishtirok yetish texnologiyalarini ko'rib chiqish ham ushbu ishtirokning biznes tuzilmalarini rivojlantirish uchun oqibatlar nuqtai nazaridan ham, siyosiy boshqaruv va siyosiy boshqaruvni optimallashtirish uchun ham ilmiy va ayniqsa amaliy ahamiyatga ega. Shu munosabat bilan, lobbichilik faoliyati, axborot sohasida ishlash, ommaviy axborot vositalari bilan o'zaro aloqalar, PR xizmatlarini tashkil yetish va boshqalar kabi biznes tomonidan qo'llaniladigan texnologiyalarni o'rganish maqsadga muvofiqdir"[2] deb ta'kidlaydi.

J. P. Bonardi, G. L. Xolbern va Berg, R. G. Vandenberg bozor bo'lmagan strategiyaning samaradorligini AQSH yelektr xizmatlaridan olingan dalillar asosida tadqiq qiladilar. Mualliflar AQSHning yelektr yenergiyasi sanoati ma'lumotlaridan foydalangan holda samarali bozor bo'lmagan strategiyalar va firma rentabelligi o'rtasida ijobiy bog'liqlik borligini aniqladilar[6].

Institusional nazariyalarda siyosiy va iqtisodiy tizimlarda xatti-harakatlar va natijalarni shakllantirishda rasmiy va norasmiy institutlarning rolini o'rganadi. "Siyosiy subyektlarga nisbatan biznes tuzilmalarining obro'sini shakllantirish tamoyillari va usullaridan foydalanish imkoniyatlari belgilandi. Aniqlanishicha, biznesdagi menejment tamoyillari, asosan, siyosiy subyektlarning obro'sini shakllantirish strategiyasiga (siyosiy tovarlar iste'molchisiga ye'tibor qaratish, monitoring natijalari, byudjet faoliyati va boshqalar) prognoz qilinishi mumkin"[9].

Siyosatshunoslar davlat organlarining davlat siyosatini qanday shakllantirishi, qabul qilishlari va amalga oshirishlarini tadqiq qilishlari muhim ahamiyatga ega. Bu siyosat kun tartibini shakllantiruvchi omillarni, siyosatni shakllantirishda manfaatdor guruhlari va siyosiy partiyalarning rolini, hukumat institutlari doirasida qaror qabul qilish jarayonlarini, siyosatni amalga oshirish va baholashni o'z ichiga oladi.

Piter Gourevichning qiyosiy tadqiqoti davlatlar va davlat organlarining iqtisodiy inqirozlariga qanday munosabatda bo'lishini tahlil qiladi. U inqirozni boshqarish strategiyalari va natijalarini shakllantirishda siyosiy institutlar, manfaatlar guruhlari va siyosiy meroslarning rolini o'rganadi. Kitob qiyin paytlarda siyosat, iqtisod va boshqaruv o'rtasidagi o'zaro ta'sirga urg'u beradi. Ular zamonaviy jamiyatlarda boshqaruv, byurokratiya va siyosatni ishlab chiqishning murakkabliklarini tushunish uchun nazariy asoslar, yempirik tushunchalar va metodologik yondashuvlarni taklif yetadi[24].

Davlat daromadlarini jamiyatda taqsimlash jarayoni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishga katta e'tibor beradi. Davlat, bu jarayonlarni samarali boshqarish uchun qonunchilik va huquqiy hujjatlarni o'z ichiga olgan vositalardan foydalanadi. Bu vositalar, ishlab chiqarish va bank qonunchiligini, tarif va bojxona mexanizmlarini, mehnat qonunchiligini va ekologik standartlarni o'z ichiga oladi.

Xulosa. Davlat o'z vazifalarini turli ta'sir usullaridan foydalangan holda amalga oshiradi. Usullar turli mezonlarga ko'ra tasniflanadi. To'g'ridan-to'g'ri va bilvosita ta'sir qilishning turli usullari mavjud. To'g'ridan-to'g'ri ta'sir qilish usullari xo'jalik yurituvchi subyektlarni mustaqil iqtisodiy tanlashga emas, balki davlat tomonidan tartibga solishga asoslangan qarorlar qabul qilishga majbur qiladi. Masalan, soliqlar miqdori, amortizatsiya ajratmalari miqdori va davlat investitsiyalarining byudjet tartiblari. To'g'ridan-to'g'ri usullar ko'pincha iqtisodiy natijalarga tez erishish tufayli yuqori samarali hisoblanadi. Ammo ularning kamchiliklari ham bor. Ular nafaqat davlat chora-tadbirlari bevosita maqsadli bo'lgan bozor agentlariga, balki bozor munosabatlari orqali ular bilan bog'liq bo'lgan subyektlarga ham ta'sir qiladi. Boshqacha qilib aytganda, bevosita usullar bozor jarayonlarining tabiiy rivojlanishini buzadi. Bilvosita ta'sir qilish usullari faqat mustaqil tanlov qilishda iqtisodiy munosabatlar subyektlari iqtisodiy siyosat maqsadlariga mos keladigan variantlarni afzal ko'rishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Bunday usullarga, masalan, dasturlash, bozor sektorini iqtisodiy axborot bilan ta'minlash kiradi. Bilvosita usullarning kamchiliklari - bu davlat choralar ko'rish, iqtisodiyotning ularga munosabat bildirishi va iqtisodiy natijalarning real o'zgarishi o'rtasidagi ma'lum vaqt oralig'idan iborat.

Davlat tomonidan tartibga solish usullari ma'muriy va iqtisodiy tartiblarga qarashli tasniflanadi. Ma'muriy usullar, taqiqlash, ruxsat berish, majburlash usullariga asoslangan huquqiy infratuzilmanni ta'minlash bilan bog'liq harakatlarga oid bo'lib, maqsadi bozor iqtisodiyoti sharoitida qoidalarni o'rnatishdir. Bu usullar iqtisodiy agentlar uchun qat'iy nazoratni talab qiladi.

Iqtisodiy usullar esa erkinligini cheklamaydi va ba'zida uning kengayishiga yordam beradi. Masalan, davlat o'z qarz majburiyatlarini uchun foiz stavkasini o'zgartirishi yoki qimmatli qog'ozlarni sotib olish yoki sotish huquqini o'z ichiga oladi. Ayrim holatlarda, iqtisodiy va ma'muriy usullarni qat'iy ajratish kerak, chunki ularning xususiyatlarini o'z ichiga oladi.

ADABIYOTLAR

1. Янги сайланган Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг лавозимга киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталари қўшма мажлисидаги нутқи // <https://president.uz/uz/lists/view/4743>
2. Кораблин Ю.В. Политика и бизнес в современной России: особенности взаимодействия : автореферат дис. ... кандидата политических наук. - Москва, 1999. - 27 с.
3. Кораблин Ю.В. Политика и бизнес в современной России: особенности взаимодействия : автореферат дис. ... кандидата политических наук. - Москва, 1999. - 27 с.
4. Corporate Political Strategy Formulation: A Model of Approach, Participation and Strategy Decisions. *Academy of Management Review*, 24, 825-842.
5. <https://fbaum.unc.edu/books/basic/basicinterests.htm>
6. <https://pir.fiu.edu/people/faculty-a-z/tatiana-kostadinova1/tatiana-kostadinova.html>;
https://www.researchgate.net/publication/361061805_Political_Corruption_in_Eastern_Europe_Politics_After_Communist
7. https://www.researchgate.net/publication/315363167_NONMARKET_STRATEGY_PERFORMANCE_EVIDENCE_FROM_US_ELECTRIC_UTILITIES
8. https://eprints.lse.ac.uk/2308/1/The_Political_Economy_of_Government_Responsiveness_Theory_and_Evidence_from_India.pdf
9. Харламов И.Г. Формирование репутации в политике и бизнесе: сравнительный анализ : автореферат дис. ... кандидата политических наук. - Москва, 2009. - 21 с.
10. Кораблин Ю.В. Политика и бизнес в современной России: особенности взаимодействия : автореферат дис. ... кандидата политических наук. - Москва, 1999. - 27 с.
11. Дмитриева Е.А. Особенности лоббирования корпоративных интересов в органах государственной власти современной России : 1993-2005 гг. : диссертация ... кандидата политических наук. - Москва, 2005. - 191 с.
12. Еремина Д.А. Государственная политика как фактор формирования социальной ответственности бизнеса в современной России : автореферат дис. ... кандидата политических наук. - Санкт-Петербург, 2012. - 21 с.
13. Харламов И.Г. Формирование репутации в политике и бизнесе: сравнительный анализ : автореферат дис. ... кандидата политических наук. - Москва, 2009. - 21 с.
14. <https://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/27373/1/171.Peters%2C%20B.%20Guy..pdf>
15. *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. By MANCUR OLSON, JR. (New York: Schocken Books, 1968. Pp. x, 176.; http://commres.net/wiki/_media/olson.pdf
16. *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services*. Michael Lipsky. New York: Russell Sage Foundation, 2010. Pp. xviii, 244.
17. Peter V. Marsden; *Institutions and Organizations*. By W. Richard Scott. Sage Publications, 1995. xvi+178 pp.
18. Еремина Д.А. Государственная политика как фактор формирования социальной ответственности бизнеса в современной России : автореферат дис. ... кандидата политических наук. - Санкт-Петербург, 2012. - 21 с.
19. Харламов И.Г. Формирование репутации в политике и бизнесе: сравнительный анализ : автореферат дис. ... кандидата политических наук. - Москва, 2009. - 21 с.
20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараккиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони, /<https://lex.uz/uz/docs/5841063>.
21. Тухлиев Н.Т., Таксанов А. Национальная экономическая модель Узбекистана. - Т.: Ўқитувчи, 2000. – С.9
22. Аристотель. Политика. [пер. с древнегреческого С.А. Жебелева, М.Л. Гаспарова]. – Москва: АСТ: Астрель, 2012. – 393 с.
23. Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 2000. –с.168.
24. *Politics in Hard Times: Comparative Responses To International Economic Crises*. By Peter Gourevitch. Cornell University Press, 1986, 267 p.

Samandar ZOKHIDOV,
Doctoral student of the National University of Uzbekistan
E-mail: zokhidovsamandar41@gmail.com

Based on the review of U. Ibaidullayeva, associate professor of the "Youth psychology" department of the Jizzakh branch of UzMU

THE IMPACT OF TECHNOLOGY ON INFORMATION PROCESSING AND COGNITIVE LOAD IN DISTANCE EDUCATION

Annotation

The rise of distance education (DE) has expanded access to learning opportunities, but the unique characteristics of online environments can pose challenges to effective information processing and knowledge acquisition. Cognitive load theory (CLT) provides a valuable framework for understanding how the design of instructional materials and activities can impact learners' cognitive load, influencing their ability to learn and retain information. We discuss the implications of these findings for instructional design in DE, highlighting the importance of creating learner-centered, well-structured, and engaging online learning experiences that optimize cognitive resources and promote meaningful learning.

Key words: Distance education, e-learning, cognitive load theory, instructional design, working memory, online learning, multimedia learning, cognitive overload, instructional strategies, learning outcomes.

MASOFAVIY TA'LIMDA O'QUV TEXNOLOGIYALARINING TALABALAR PSIXIKASINING AXBOROTNI QAYTA ISHLASH VA KOGNITIV YUKLAMALAR JARAYONIGA TA'SIRI

Annotatsiya

Masofaviy ta'lim (MT)ning keng qo'llanilishi ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirdi, biroq onlayn muhitning o'ziga xos xususiyatlari axborotni samarali qayta ishlash va bilim olishda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Kognitiv yuk nazariyasi (KYN) o'quv materiallari va mashg'ulotlar dizaynining o'quvchilar kognitiv yukiga qanday ta'sir qilishi, ularning axborotni o'rganish va eslab qolish qobiliyatiga ta'sir qilishini tushunish uchun muhim asos yaratadi. Biz ushbu bilimlarning masofaviy ta'limga o'quv dizayni uchun natijalarini muhokama qilamiz, kognitiv resurslarni optimallashtiradigan va mazmunli o'rganishni rag'batlantiradigan, ta'lim oluvchilarga yo'naltirilgan, yaxshi tuzilgan va qiziqarli onlayn o'quv tajribasini yaratish muhimligi asoslarini tahlil qilib chiqamiz.

Kalit so'zlar: Masofaviy ta'lim, elektron ta'lim, kognitiv yuk nazariyasi, o'quv dizayni, tezkor xotira, onlayn ta'lim, multimediali ta'lim, kognitiv ortiqcha yuk, o'qitish strategiyalari, o'quv natijalari.

ВЛИЯНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ НА ОБРАБОТКУ ИНФОРМАЦИИ И КОГНИТИВНУЮ НАГРУЗКУ В ДИСТАНЦИОННОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

Широкое внедрение технологий в дистанционное образование (ДО) изменило способы обработки информации и обучения студентов. Однако влияние различных технологий на когнитивную нагрузку и обработку информации остается недостаточно исследованной областью. Используя теорию когнитивной нагрузки в качестве основы, данное исследование направлено на выявление оптимального сочетания технологий, которое может минимизировать внешнюю когнитивную нагрузку, усилить релевантную когнитивную нагрузку и, в конечном счете, повысить эффективность обучения в условиях ДО.

Ключевые слова: Дистанционное образование, электронное обучение, теория когнитивной нагрузки, дизайн обучения, рабочая память, онлайн обучение, мультимедийное обучение, когнитивная перегрузка, учебные стратегии, результаты обучения.

Introduction. Distance education (DE) has become increasingly prevalent in recent years, driven by technological advancements, changing demographics, and the demand for flexible learning options. While DE offers numerous benefits, such as accessibility and convenience, it also presents unique challenges for learners and instructors alike. One of the key challenges is managing cognitive load, the mental effort required to process information and complete tasks (Sweller, 1988). Cognitive load theory (CLT) posits that learners have limited working memory capacity, which can be easily overwhelmed by complex or poorly designed instructional materials (Sweller, 1988). CLT distinguishes between three types of cognitive load: intrinsic load (inherent to the complexity of the learning task), extraneous load (imposed by the presentation format and irrelevant information), and germane load (dedicated to constructing and automating schemas) (Sweller, Van Merriënboer, & Paas, 1998).

This article aims to synthesize the existing research on cognitive load in DE, examining how different instructional strategies, technologies, and learning environments impact learners' cognitive processing and academic outcomes. By reviewing empirical studies and theoretical perspectives, we seek to identify evidence-based practices for designing effective DE

courses that optimize cognitive resources, enhance learning outcomes, and promote a positive learner experience.

Literature review. Cognitive Load Theory (CLT) and Distance Education. Cognitive load theory (CLT), proposed by John Sweller (1988), posits that human working memory, responsible for active processing of information, is limited in capacity and duration. When learners are presented with information that exceeds this capacity, cognitive overload occurs, hindering learning and comprehension. CLT identifies three types of cognitive load:

Intrinsic Cognitive Load: Inherent to the complexity of the learning material itself. It is influenced by the learner's prior knowledge and the interactivity of the elements within the material.

Extraneous Cognitive Load: Imposed by the way the material is presented or the learning environment. Poorly designed instructional materials, distractions, or irrelevant information can increase extraneous load.

Germane Cognitive Load: Refers to the mental effort devoted to understanding and organizing new information, constructing schemas, and integrating knowledge. High germane load is associated with deep learning.

In the context of distance education (DE), the role of technology becomes particularly relevant to CLT. While technology can enhance learning by providing interactive and engaging experiences, it can also introduce extraneous cognitive load if not used effectively. For instance, complex interfaces, irrelevant multimedia, or poorly structured content can divert learners' attention from the essential learning tasks.

Materials and methods. Impact of Technology on Cognitive Load in DE. Multimedia Learning: Mayer's (2001) cognitive theory of multimedia learning suggests that learners process information through separate visual and auditory channels. Multimedia presentations can enhance learning by utilizing both channels, but they can also create extraneous load if the visual and auditory elements are not presented coherently or if they are too complex. Studies have shown that simple, relevant visuals with corresponding narration can improve learning outcomes in DE (Ayres and Sweller, 2014).

Interactive Features: Interactive features such as simulations, quizzes, and discussion forums can promote active learning and engagement, increasing germane cognitive load and facilitating deeper understanding. However, excessive interactivity or poorly designed interfaces can overload working memory, hindering learning (Chen and Kalyuga, 2018).

Individual Differences: It is important to note that the impact of technology on cognitive load is not uniform across all learners. Individual differences in prior knowledge, cognitive abilities, and learning styles can influence how learners process information and interact with technology. Personalized learning approaches that take into account these individual differences can be effective in mitigating cognitive load and optimizing learning outcomes. By understanding the principles of CLT and the potential impact of technology, educators and instructional designers can create more effective online learning environments that promote efficient information processing, reduce cognitive overload, and enhance overall learning experiences.

Results. Numerous studies have investigated the impact of various technological and instructional design factors on cognitive load in distance education. Here, we summarize key findings from empirical research:

Multimedia Design: Research consistently demonstrates that the design of multimedia materials significantly influences cognitive load. The "coherence principle" emphasizes the importance of removing extraneous material, such as background music or decorative images, which can overload working memory (Mayer, 2001). Additionally, the "spatial contiguity principle" suggests that placing corresponding text near relevant visuals enhances learning by reducing the need for learners to split their attention (Moreno and Mayer, 2000).

Interactive Elements: Interactive elements, such as simulations and quizzes, can promote active learning and deeper processing of information, leading to improved learning outcomes. However, it is crucial to ensure that these elements are well-designed and aligned with learning objectives. Overly complex or irrelevant interactive features can increase extraneous load and hinder learning (Paas et al., 2003).

Personalized Learning: Studies have shown that adapting instructional materials to individual learner characteristics, such as prior knowledge and cognitive abilities, can effectively manage cognitive load. Adaptive learning systems that provide personalized feedback and tailored content have been found to improve learning outcomes in DE (Park and Lee, 2018).

Instructor Presence and Support: The presence of an instructor, even in an online setting, can be beneficial in reducing cognitive load. Instructors can provide guidance, clarification, and feedback, helping learners to focus on relevant information and avoid distractions (Wei et al., 2019).

Learning Platform Design: The design of the learning platform itself plays a crucial role in managing cognitive load. A clear, well-organized interface with easy navigation can reduce extraneous load and facilitate efficient information processing. Research suggests that minimizing visual clutter, using consistent layouts, and providing clear instructions can improve learners' experience and performance (Chen et al., 2019).

These findings highlight the importance of carefully considering cognitive load when designing instructional materials and learning environments for DE. By applying the principles of CLT, educators can create more effective online courses that optimize learners' cognitive resources and promote deeper understanding.

Discussion. Despite the growing body of research on cognitive load in DE, several areas warrant further investigation:

Individual Differences: More research is needed to explore how individual differences in cognitive abilities, learning styles, and prior knowledge interact with the design of DE courses. Understanding these interactions can inform the development of personalized learning experiences that cater to the diverse needs of learners.

Long-Term Effects: Most studies on cognitive load have focused on short-term learning outcomes. Longitudinal research is needed to examine the long-term impact of cognitive load on knowledge retention, transfer, and application in real-world settings.

Emerging Technologies: As new technologies continue to emerge, it is essential to investigate their impact on cognitive load and learning in DE. For example, the use of virtual reality, augmented reality, and artificial intelligence in DE may present both opportunities and challenges for managing cognitive load.

By addressing these research gaps, we can further refine our understanding of cognitive load in DE and develop evidence-based strategies for optimizing the learning experience in the digital age.

Implications for Instructional Design and Practice. The research on cognitive load in distance education has significant implications for instructional designers and educators seeking to create effective online learning environments. To optimize cognitive resources and enhance learning outcomes, the following recommendations can be derived from the literature:

Minimize Extraneous Cognitive Load:

Streamline Course Design: Avoid cluttered interfaces, complex navigation, and irrelevant information. Use clear, concise language and consistent formatting.

Chunk Information: Break down complex topics into smaller, manageable units. Use headings, subheadings, and bullet points to organize content.

Provide Scaffolding: Offer learners guidance and support as they navigate new concepts and skills. Gradually fade support as learners gain mastery.

Optimize Germane Cognitive Load:

Activate Prior Knowledge: Connect new information to learners' existing knowledge and experiences. Use analogies, examples, and real-world applications to make learning relevant.

Promote Active Learning: Incorporate interactive elements such as quizzes, simulations, and discussions to encourage learners to actively engage with the material.

Provide Feedback: Offer timely and constructive feedback on learners' progress and understanding. This helps them to identify areas for improvement and reinforce learning.

Personalize Learning:

Assess Learners' Needs: Gather information about learners' prior knowledge, skills, and preferences to tailor instruction accordingly.

Offer Choice and Flexibility: Allow learners to choose their preferred learning modalities (e.g., text, video, audio) and pace themselves through the material.

Provide Adaptive Support: Use adaptive learning systems that adjust the difficulty and content of instruction based on learners' performance and needs.

Foster a Supportive Learning Community:

Encourage Interaction: Facilitate interaction between learners and instructors through discussion forums, virtual office hours, and collaborative activities.

Build Rapport: Create a positive and supportive learning environment where learners feel comfortable asking questions and seeking help.

Promote Collaboration: Encourage learners to work together on projects and assignments to share knowledge and build community.

Conclusion. The intricate relationship between cognitive load and distance education has profound implications for instructional design and pedagogical practices. As this review demonstrates, the successful integration of technology in DE hinges on a nuanced understanding of how various technological tools and instructional strategies can influence learners' cognitive processes. By acknowledging the limitations of working memory and the potential for cognitive overload, educators can design online learning experiences that are both engaging and effective.

In conclusion, this comprehensive review underscores the critical role of cognitive load in distance education. By carefully considering the cognitive demands of instructional materials and activities, educators can design online courses that promote efficient information processing, reduce cognitive overload, and

foster a deeper understanding of the subject matter. The insights gleaned from this review have the potential to inform future research and practice, ultimately leading to more effective and engaging DE experiences for learners worldwide.

Future Directions. As technology continues to evolve, it is essential to stay abreast of the latest research on cognitive load and its implications for distance education. Ongoing research is needed to explore the impact of emerging technologies, such as virtual reality and artificial intelligence, on cognitive load and learning. Additionally, further investigation is needed to understand the role of individual differences in cognitive load and to develop personalized learning approaches that cater to the diverse needs of learners in DE.

REFERENCES

1. Atkinson, R. C., & Shiffrin, R. M. (1968). Human memory: A proposed system and its control processes. In K. W. Spence & J. T. Spence (Eds.), *The psychology of learning and motivation* (Vol. 2, pp. 89-195). Academic Press.
2. Ayres, P., & Sweller, J. (2014). The split-attention principle in multimedia learning. In R. E. Mayer (Ed.), *The Cambridge handbook of multimedia learning* (2nd ed., pp. 135-151). Cambridge University Press.
3. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
4. Chen, O., Kalyuga, S., & Sweller, J. (2019). The worked example effect: When and why it works. *Human Factors*, 61(3), 380-392.
5. Chen, O., & Kalyuga, S. (2018). Cognitive load theory in educational research and practice. In J. Dunlosky & R. A. Bjork (Eds.), *The handbook of memory and metamemory* (pp. 413-432). Routledge.
6. Hart, S. G., & Staveland, L. E. (1988). Development of NASA-TLX (Task Load Index): Results of empirical and theoretical research. In P. A. Hancock & N. Meshkati (Eds.), *Human mental workload* (pp. 139-183). North-Holland.
7. Mayer, R. E. (2001). *Multimedia learning*. Cambridge University Press.
8. Park, J., & Lee, Y. (2018). The effects of adaptive learning system based on cognitive load theory on students' learning achievements and cognitive loads. *Computers & Education*, 124, 185-199.
9. Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. *Cognitive Science*, 12(2), 257-285.
10. Sweller, J., Van Merriënboer, J. J. G., & Paas, F. G. W. C. (1998). Cognitive architecture and instructional design. *Educational Psychology Review*, 10(3), 251-296.
11. Wei, H.-C., Wang, M.-J., & Huang, Y.-M. (2019). Investigating the role of instructor presence and social presence in online learning environments: A structural equation modeling approach. *Computers & Education*, 130, 209-222.

UDK: 57.613

Mafura INAGAMOVA,

Toshkent davlat transport universiteti Xalqaro ommaviy huquq kafedrasida dotsenti

E-mail: E-mail: Inagamova.mafura@gmail.ru

TDTrU professori, A.A.Dadasheva taqrizi asosida

SOME ASPECTS OF THE RATIFICATION OF INTERNATIONAL LABOR ORGANIZATION CONVENTION NO. 156 CONCERNING EQUAL TREATMENT AND OPPORTUNITIES FOR MEN AND FEMALE WORKERS: WORKERS WITH FAMILY RESPONSIBILITIES

Annotation

The article articulates the purpose of Convention No. 156 of the International Labor Organization (ILO), namely to ensure equal treatment and equal opportunities for women and men who work or wish to work, not to discriminate against persons with family responsibilities and, where possible, to combine professional and family responsibilities. In the event of a merger, you can exercise your rights.

Key words: Gender equality, employment, unemployment, social protection, decent work, opportunities.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ О РАТИФИКАЦИИ КОНВЕНЦИИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ТРУДА № 156 О РАВНОМ ОБРАЩЕНИИ И РАВНЫХ ВОЗМОЖНОСТЯХ ДЛЯ РАБОТНИКОВ МУЖЧИН И ЖЕНЩИН: РАБОТНИКИ С СЕМЕЙНЫМИ ОБЯЗАННОСТЯМИ

Аннотация

В статье сформулирована цель Конвенции № 156 Международной организации труда (МОТ), а именно обеспечить равное обращение и равные возможности для женщин и мужчин, которые работают или желают работать, не дискриминировать лиц с семейными обязанностями и По возможности совместить профессиональные и семейные обязанности. В случае объединения можно воспользоваться своими правами.

Ключевые слова: Гендерное равенство, занятость, безработица, социальная защита, достойный труд, возможности.

XALQARO MEHNAT TASHKILOTINING ISHLAYOTGAN ERKAKLAR VA AYOLLAR UCHUN TENG MUNOSABATLAR VA TENG IMKONIYATLAR: OILAVIY MAJBURIYATLARGA EGA XODIMLAR TO‘G‘RISIDAGI 156-SONLI KONVENSIYASINI O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI TOMONIDAN RATIFIKATSIYA QILISHINING AYRIM JIHATLARI

Аннотация

Maqolada Xalqaro Mehnat Tashkilotining (XMT) 156-sonli Konvensiyasining maqsadi, ya'ni haq to'lanadigan ishni bajaradigan yoki bajarishni xohlaydigan, ishlayotgan ayollar va erkaklar uchun teng munosabatlar va teng imkoniyatlarni ta'minlash, oilaviy majburiyatlarga ega bo'lgan shaxslarning kamsitishga uchramagan hamda imkon qadar kasbiy va oilaviy majburiyatlarni uyg'un tarzda birlashtirgan xolda o'z huquqlaridan foydalana olish yoritilgan.

Kalit so'zlar: Gender tenglik, bandlik, ishsizlik, ijtimoiy himoya, munosib mehnat, imkoniyat.

Kirish. Bugungi kunda xalqaro hamjamiyat tomonidan demokratik davlatlarning asosiy tamoyillaridan biri – mehnat va bandlik sohasida imkoniyatlar va muomala tengligi tamoyilini milliy miqyosda izchil amalga oshirish zarurligini qat'iyat bilan e'lon qilmoqda.

Mamlakatimiz aholisi jamiyatimizning siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy qiyofasi shiddat bilan o'zgarib, hayotimizda yangicha munosabatlar, yangi imkoniyat va qadriyatlar shakllanayotgani hammadan ham ko'proq his etishmoqda. Ayniqsa, «inson huquq va erkinliklari», «qonun ustuvorligi», «o'chiqlik va oshkoralik», «so'z erkinligi», «din va e'tiqod erkinligi», «jamoatchilik nazorati», «gender tenglik», «xususiy mulk daxlsizligi», «iqtisodiy faoliyat erkinligi» singari fundamental demokratik tushunchalar va hayotiy ko'nikmalar hozirgi vaqtda real voqelikka aylanib borayotgani e'tiborlidir.

Shu sababli erkaklar va ayollar uchun teng munosabatlar va teng imkoniyatlarni ta'minlash, barcha sohalarda gender tengligiga erishish, mehnat bozorida kamsitishlarga barham berish va ish haqi tengligini ta'minlash butun dunyoda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) ma'lumotlariga ko'ra, 2022–2023 yillarda ayollar bandligi 4,2 foizga kamaygan va jami 54 mln ish o'rni boy berilgan. Bu 2020 yilda ishlaydigan ayollar soni 2019 yildagiga nisbatan 13 million nafarga kamayganligini anglatadi. O'zbekistonda hozirgi vaqtda ayollar soni 18,2 mln.kishidan oshiq va ular orasida ishsizlik 13,4 foizni tashkil etadi. O'zbekistonda ayollar orasidagi ishsizlik darajasi so'nggi paytlarda ortib borayapti. Ayollar orasidagi yuqori ishsizlik ko'rsatkichlari va past iqtisodiy faollik

darajasi bir tomondan yuqori tug'ilish ko'rsatkichlari va ayollarning uy ishlariga ko'p vaqt ajratishi bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan aholi mentaliteti bilan ham bog'liq. Xususan, 2023 yilda respublikada 961 ming nafar, 2024 yilning yanvar-aprel oylarida 274,5 ming nafar chaqoloqlar dunyoga kelgan. Bu esa o'z navbatida ayollarning mehnat bozorida vaqtinchalik bo'lsada chiqib ketishi va iqtisodiy nafaol maqomiga tushishiga olib kelmoqda. Shuningdek, O'zbekistonda ayollar vaqtining 22 foizini uy yumushlari va bola parvarishiga sarflaydi.

Dunyoda ayollar orasidagi o'rtacha ishsizlik darajasi 5,3 foizni tashkil etadi. Bu ko'rsatkich Qozog'istonda 5,5 foizni, Rossiyada 4 foizni, Ozarbayjonda 6,5 foizni, Belarusda 2,8 foizni, Bangladeshda 6,5 foizni, Xitoyda 4,3 foizni etadi[1]. Va kelgusi yillarda bu raqamlar yanada ortishi prognoz qilinmoqda.

O'zbekiston Respublikasi tomonidan 2024 yilning 19 iyun kunidagi O'RQ-932-sonli qonuniga ko'ra XMTning ishlayotgan erkaklar va ayollar uchun teng munosabatlar va teng imkoniyatlar: oilaviy majburiyatlarga ega xodimlar to'g'risidagi 156-sonli konvensiyasini ratifikatsiya qilinishi[2] gender tenglikka erishishdagi katta qadam bo'ldi. Shu jihatdan ushbu konvensiyani milliy-huquqiy amaliyot nuqtai nazaridan ko'rib chiqish, tahlil qilish, uning ilmiy-nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq qilish dolzarb masala hisoblanadi.

Ushbu ilmiy maqola orqali biz XMTning ishlayotgan erkaklar va ayollar uchun teng munosabatlar va teng imkoniyatlar: oilaviy majburiyatlarga ega xodimlar to'g'risidagi 156-sonli konvensiyaning o'ziga xos jihatlarini, unda belgilangan huquqiy normalarni ijrosi ta'minlashda O'zbekiston tomonidan amalga

oshirilishi lozim bo'lgan tashkiliy-huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish masalalarini tadqiq qilamiz. Unda ushbu xalqaro hujjatga qo'shilish davlatga qanday ustunliklar beradi, mamlakatimizda oilaviy majburiyatlarga ega xodimlar uchun qanday huquqiy kafolatlar berilishi zarurligi ilmiy tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi — XMTning ishlayotgan erkaklar va ayollar uchun teng munosabatlar va teng imkoniyatlar: oilaviy majburiyatlarga ega xodimlar to'g'risidagi 156-sonli konvensiyada belgilangan qoidalar O'zbekiston milliy huquqiy tizimiga qay darajada mustahkamlanganligi, ijro etilishi holatlari va qanday masalalar hal etilishi kerak?" degan savolga javob topish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mazkur masalaning ayrim jihatlari dunyo olimlari, tadqiqotchilari tomonidan tahlil qilingan. Xususan, Rossiyalik olim S.L.Rabinovich-Zaxarin birinchilardan bo'lib, mehnat munosabatlarida tenglik tamoyilini gender tenglik printsipligiga asoslab o'rgangan[3] bo'lsa, XX asrning 60 yillariga kelib, olim V.N. Tolkunova ilmiy tadqiqotlarida mehnatdagi tenglik masalasida ayollarning fiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ayrim og'ir mehnat turlariga ularni jalb etmaslik haqidagi fikr bildirgan[4].

Ayol tushunchasi esa ba'zi manbalarda erkak jinsi bo'yicha undan biologik farqlanuvchi, nikoh munosabatlarida turuvchi, farzand ko'ruvchi ayol jinsidagi shaxs deb tavsiflangan[5]. Ta'kidlash joizki, ayol tushunchasi ayni vaqtda onalik tushunchasi bilan ham uyg'unlashadi. Tilimizda ona mavqei, unga xos xislatlar – homiladorlik, bolalarni tarbiyalash va shunga bog'liq ona burchlariga onalik deb aytiladi[6]. Yuridik adabiyotlarda esa onalik deb o'zaro nikohda bo'lgan yoki o'zaro nikohda bo'lmagan ota-onadan (er-xotin) tug'ilgan bolaning haqiqatda onasi ekanligini tasdiqlash va belgilash faktiga aytiladi[7].

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Albatta, huquqiy hujjatlarda erkak va ayollarning teng huquq va erkinliklari qayd etilgan bo'lsada, erkaklarning jamiyatdagi o'rni va mavqei ayollarga nisbatan ustun ko'rilishi, yoki teng huquqlilik niqobi ostida ayollarga ularning fiziologik jihatlari to'g'ri kelmaydigan mehnat munosabatlariga jalb qilinishi kabi masalalar borki, ayol huquqlarini ko'tarishga, ularning huquqlari belgilangan huquqiy normalarni hayotga faol tatbiq qilishga, ayollarning himoyalanganlik darajasini yuksaltirishga undaydi.

Qayd etib o'tilgan ma'lumotlar asosida ayol huquqiy tushunchasiga quyidagicha ta'rif berishimiz mumkin: «ayol huquqlari bu – inson huquqlarining ajralmas qismi bo'lib, xalqaro va milliy huquqiy normalar asosida shakllangan, xotin-qizlarning o'ziga xos xususiyatlarini (reproduktiv, fiziologik va h.k.) inobatga olgan holda tizimlashgan, davlatlar hamda xalqaro hamjamiyatlar tomonidan kafolatlanadigan qoidalar majmuidir»[8].

Bizningcha, ayol huquqlariga alohida yondashuv, uning mohiyatini chuqur anglash orqali milliy qonunchilikni takomillashtirishga, shuningdek jamiyatimizda bir qator imkoniyatlarni yuzaga keltiradi, jumladan, ayol huquqlarini targ'ib qilishda hamda xotin-qizlarimizga tushuntirishda; erkaklar tomonidan ayol huquqlarini tushunish va unga munosib baho berilishida; ayollarimizning o'zligini, o'z huquq va erkinliklarini tom ma'noda anglashlariga ko'maklashishda va boshqa asoslarni keltirib o'tishimiz mumkin.

Tahlil va natijalar. Hozirda 2 millionga yaqin O'zbekiston fuqarosi dunyoning turli nuqtalarida mehnat qilmoqda. Mamlakatda mehnatga layoqatli aholining 1,3 mln nafari ishsiz. 2022 yilda qashshoqlik darajasi 17 foizdan 14,1 foizga tushgan, 2023 yilda bu ko'rsatkichni 12 foizgacha kamaygan.

Yuqoridagi raqamlar esa mamlakatda xotin-qizlarni o'ylantirayotgan eng asosiy muammolardan biri bo'lib kelgan ularning bandligini ta'minlash masalasini yana asosiy maydonga olib chiqadi. Muammolarning ko'pi ham shu masalaga bog'liq bo'lib qolmoqda. 2020 yildagi statistik ma'lumotlarga e'tibor qaratsa O'zbekistonda ishsiz ayollar 1 million nafarni, bunga doimiy ish o'rniga ega bo'lmagan, mavsumiy ishlarda band ayollar qo'shilsa, ularning soni 2-2,5 millionni tashkil qiladi.

Review nashri olib borgan tadqiqotlarga e'tibor qaratsa, O'zbekiston tarixida birinchi marta milliy parlamentdagi ayollar

soni 32 foizga yetdi va mamlakat bu ko'rsatkich bo'yicha 190 davlat orasidan 37-o'rinni egalladi. Siyosiy partiyalarda xotin-qizlarning ulushi 44 foizga, oliy ta'limda 40 foizga, tadbirkorlik faoliyatida 35 foizga yetdi. Rahbarlik lavozimlarida faoliyat yuritayotgan ayollarning ulushi 27 foizga tenglashib, 6 nafar ayol hokim, bir nafari elchi lavozimiga tayinlanganligini ko'rishimiz mumkin.

Biroq, oliy yoki o'rta-mahsus ma'lumotga ega bo'lmagan, mamlakatning olis hududlarida yashovchi ayollari? Ularning ish bilan bandligi masalasi xanuz ochiq qolmoqda deya olamiz.

Butun dunyoda bo'lgani kabi, O'zbekistonda ham ayollarning iqtisodiy faolligi erkaklarnikiga nisbatan past. 2023 yil yakunlariga ko'ra, bu ko'rsatkich ayollar orasida 41,3 foizni, erkaklar orasida esa 56,9 foizni tashkil etdi. O'zbekiston ayollarining mehnat bozoridagi iqtisodiy faolligi 30 yoshdan boshlanadi. Sababi, o'rtacha 22,3 yoshida turmush quradi va undan keyin kamida 2 yilni tug'ruq ta'tilida o'tkazadi. Undan so'ng mehnat bozoriga qaytadi, lekin qisqa vaqtdan keyin ularning takroriy tug'ruq ta'tiliga chiqish ehtimoli yuqori.

O'zbekistonda so'nggi 5 yil davomida ayollar bandlik borasidagi rejalarini o'zgartirmagan. Aytib o'tilganidek, o'zbek ayollari asosan ijtimoiy soha tarmoqlarida faoliyat yuritadi va aynan mana shu sohalarida eng past ish haqi kuzatiladi. Yuqori maosh to'lanadigan sohalarida asosan erkaklar (IT sohasi va moliya sektori) ishlaydi. E'tiborlisi, tahlil etilayotgan davrda IT sohasida band bo'lgan ayollar ulushi 3 foizga oshgan.

2022 yilning 7 martida imzolangan "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonida ham asosiy masala xotin-qizlarning bandligi, turmush tarzi va yashash sharoitlariga qaratilgan.

Unda, 2022 – 2026 yillarda xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida faolligini oshirish bo'yicha «Milliy dastur» qabul qilinishi belgilangan. Dasturda, O'zbekistonda «2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi Milliy maqsad va vazifalar» doirasida ustuvor maqsadlardan biri sifatida «Gender tenglikni ta'minlash va barcha xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish» belgilangan. Ushbu maqsadga erishish uchun xotin-qizlarning o'z huquq va manfaatlarini ijtimoiy-iqtisodiy sohada amalga oshirishida ularni qo'llab-quvvatlashni nazarda tutuvchi dasturlarni kengaytirish talab etilishi alohida ta'kidlangan.

Yana bir muhim hujjat Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida yangi ish o'rinlari yaratish va aholi daromadlarini oshirish orqali 2026 yilgacha kambag'allikni kamida ikki baravarga kamaytirish belgilangan. Buning uchun, norasmiy ishlayotgan 2,5 mln fuqaroning bandligini legallashtirish, ayollar orasidagi ishsizlik darajasini 2 baravarga kamaytirish, kasbga o'qitish ko'lamini 2 baravarga oshirish, ya'ni 1 mln nafar ishsiz fuqarolarni kasb-hunarga o'qitish, 700 mingdan ziyod ishsiz xotin-qizlarni davlat hisobidan kasb-hunarga o'qitish, ish bilan band bo'lmagan xotin-qizlarni tadbirkorlikka jalb qilish, shuningdek, hududlarda xizmat ko'rsatish sohalarini rivojlantirish orqali keyingi 5 yilda 3,5 mln yangi ish o'rinlarini yaratish ko'zda tutilgan.

Konstitusiyamizning 43-moddasiga muvofiq, O'zbekistonda davlat fuqarolarni ishsizlikdan himoya qilish va kambag'allikni qisqartirish choralari qatorida mahallalar kesimida ijtimoiy himoyaga muhtojlar ro'yxati «Temir daftar», «Ayollar daftar», «Yoshlar daftar» va «Mehr daftar») orqali mahallalarda ish yuritish yo'lga qo'yilgan.

Fuqarolarimizning chet elda mehnat qilish huquqlarini amalga oshirish borasida ham ularni kasbiy tayyorlash va ishga joylashtirishning xavfsiz, tartibli va qonuniy mehnat migratsiyasi tizimi yaratildi. Bugungi kunda O'zbekistonda 30 dan ortiq davlatlardagi 475 dan ortiq ish beruvchilar bilan shartnomalar tuzilib, mehnat migrantlariga ishga joylashtirish, o'qitish, sug'urta, kredit, mikroqarz kabi 10 ga yaqin xizmatlar ko'rsatilmoqda.

Bunday normalar Italiya, Chexiya, Finlyandiya, Polsha, Xitoy kabi davlatlar konstitusiyalarida ham nazarda tutilgan.

Xulosa. Keyingi yillarda hayotimizga ko'plab yangi mehnat munosabatlari kirib keldi. Jumladan, o'zini o'zi band qilish, masofaviy ish usuli joriy qilindi. Bularning barchasi mehnat bozorida odamlarning huquqlarini himoya qilish va mehnat muhofazasini kuchaytirish bo'yicha yangi islohotlarni amalga oshirishni taqozo etdi.

Shuningdek, mamlakatimizda mehnat munosabatlari o'ldirish milliy qonunchilikni takomillashtirish, mehnatkashlarning huquq va manfaatlarini ta'minlashga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratildi. Sohaning huquqiy asoslarini yanada takomillashtirishga qaratilgan qator qonun hujjatlari farmon va qarorlar qabul qilindi. Xususan, Konstitusiyaning 42-moddasida mehnat huquqi va uni amalga oshirishga oid quyidagi normalar belgilandi:

birinchidan, har kim munosib mehnat qilish huquqiga ega, degan norma mustahkamlandi. Konstitusiyaviy islohotlar doirasida fuqarolarning mehnat qilish huquqi yangicha qarash bilan boyitilib, «munosib» so'zi bilan to'ldirilmoqda. Endilikda «munosib mehnat» deganda, adolatli ish haqi to'lanadigan ish joylari, yetarli mehnat sharoitlari va ishonchli ijtimoiy himoya ko'zda tutiladi.

ikkinchidan, mehnat uchun hech qanday kamsitishsiz hamda mehnatga haq to'lashning belgilangan eng kam miqdoridan kam bo'lmagan tarzda adolatli haq olish huquqiga

ega, degan norma belgilandi. Shu maqsadda har yili mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori va bazaviy hisoblash miqdori belgilanadi.

Bu kabi normalar Ispaniya, Italiya, Portugaliya, Chexiya, Ruminiya, Xitoy, Turkiya kabi davlatlar konstitusiyalarida ham belgilanganligiga to'htalib o'tish lozim.

Konstitusiyaga kiritilgan ushbu yangi norma ish bilan ta'minlanmagan fuqarolarni, ayniqsa, ishsiz ayollar sonini keskin kamaytirishga, fuqarolarni kambag'allik holatiga tushib qolishining oldini olishga yoki kambag'allik toifasiga kirib qolgan fuqarolarni undan chiqarish bo'yicha davlat tomonidan tegishli choralarini ko'rilishiga konstitusiyaviy kafolat sifatida xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Xalqaro mehnat tashkilotining 156-sonli Konvensiyasi iqtisodiy faoliyatning barcha sohalariga va barcha toifadagi ishchilarga nisbatan qo'llaniladi. Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, mazkur Konvensiyaning barcha talablari O'zbekiston Respublikasining milliy qonunchiligiga to'liq implementatsiya qilingan.

Konvensiya hozirgi kunga qadar Xalqaro Mehnat Tashkilotiga a'zo bo'lgan 187 ta davlatning 45 tasi tomonidan ratifikatsiya qilingan. Ular qatorida Norvegiya, Shveysiya, Ispaniya, Fransiya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Rossiya Federatsiyasi, Ozarbayjon va Qozog'iston kabi mamlakatlar bor.

REFERENCES

1. Б.Каримов. Ўзбекистонда аёллар меҳнати: Ишсизликнинг ортиши ва маошларнинг камлиги//<https://anhor.uz/uz/news/zbekistonda-ajollar-me-nati-ishsizlikning-ortishi-va-maoshlarning-kamligi>
2. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 20.06.2024 й., 03/24/932/0427-сон.
3. Рабинович-Захарин С.Л. Единство и дифференциация советского трудового права / Дисс. канд. юрид. наук. М., 1947.
4. Толкунова В.Н. Социальная помощь и трудовые льготы женщинам по материнству в СССР. М.: Знание, 1973. 64 с.
5. Ижтимоий ҳимоя: атамалар изоҳли луғати / Тузувчилар: М.Х.Саидов ва бошқ., Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриоти, 2007. Б-11.
6. Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т.:Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриоти, 2007. Т-3. Б-152, 126.
7. Юридик атамаларнинг қомусий луғати. / Масъул муҳаррир: Х.Р.Раҳмонқулов // - Т.: Шарқ, 2003.- Б-268.
8. М.М.Инагамова. Шарқ алломаларининг асарлари ҳамда ислом динида аюл ва оила масаласи. /Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги академияси ахборотномаси –Т. 2002. №-4. Б.56-62.

UDK: 413.164:37(045)

Nurtoy ISLAMOV,
Xalqaro innovatsion universiteti o'qituvchisi

Qarshi davlat universiteti dotsenti U.Yoziyeva taqrizi asosida

ATAMALAR MAZMUNINI TUSHUNISHNING PEDAGOGIK SHART - SHAROITLARI

Annotatsiya

Maqolada talabalarining o'quv faoliyati jarayonida atamalar mazmunini tushunishning pedagogik shart-sharoitlari, ilmiy-kasbiy terminologiyani o'zlashtirish jarayonida har bir komponentning o'rnini ochib berish orqali uning axborot, refleksiv va kommunikativ funksiyalari tahlil qilingan. Shuningdek, talabalarining mutaxassislikka oid atamalarni bilish darajasi "Didaktik atamalarni farqlash" metodi orqali tekshirib ko'rilgan.

Kalit so'zlar: Didaktika, atama, didaktik atama, terminologik kompetensiya, axborot funksiyasi, refleksiv funksiya, kommunikativ funksiya, xotira, idrok, tushunish.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПОНИМАНИЯ СОДЕРЖАНИЯ ТЕРМИНОВ

Аннотация

В статье анализируются педагогические условия понимания содержания терминов в процессе учебной деятельности студентов, информационные, рефлексивные и коммуникативные функции каждого компонента в процессе овладения научной и профессиональной терминологией. Также по методике «Дифференциация дидактических терминов» проверялся уровень знания терминов специальности студентами.

Ключевые слова: Дидактика, термин, дидактический термин, терминологическая компетентность, информационная функция, рефлексивная функция, коммуникативная функция, память, восприятие, понимание.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR UNDERSTANDING THE CONTENT OF TERMS

Annotation

In the article, the educational conditions of students' understanding of the content of terms, the place of each component in the process of mastering scientific and professional terminology, and its informational, reflexive and communicative functions are analyzed in the article. Also, the level of knowledge of the terms of the specialty of the students was checked by the method of "Differentiation of didactic terms".

Key words: Didactics, term, didactic term, terminological competence, information function, reflexive function, communicative function, memory, perception, understanding.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonida talabalarining didaktik atamalarni tushunishi va tushunchalarning ahamiyatini tahlil qila olishi zarur ko'nikmalardan biri hisoblanmoqda. Chunki professional kasbiy sifatlariga ega bo'lish uchun har bir ta'lim oluvchi shaxs sohasiga oid didaktik atamalarni ilmiy tilda sharhlay olishi lozim.

Nazariy jihatdan materialni tushunish, uni keyingi qayta ishlash va esda saqlash bosqichi xotira va fikrlash jarayonlari bilan belgilanadi. Xotira insonning o'tmishdagi barcha tajribalarini eslab qolish, saqlash, takrorlash va tan olishning aqliy jarayoni sifatida ta'riflanadi. A. Bine va K. Byuler ilmiy ishlarida ongli tushunilgan material tushunmay yodlashdan ko'ra yaxshiroq esda qolishini qayd etgan [5].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Fikrlash jarayoni nafaqat o'quv axborotlarni tushunish va qayta ishlashni ta'minlaydi, balki materialni takrorlash va vazifalarni hal qilishda muhim rolni o'ynaydi. Psixologlarning fikricha, atamalarni o'zlashtirish jarayonida fikrlashning roli beqiyosdir, fikrlash ma'lumotni yodlash bosqichida boshlanadi, so'ngra o'zlashtirishning barcha bosqichlariga aqliy operatsiyalar hamroh bo'ladi. Rossiya olimlari (S.L.Rubinshteyn (1958), N.A.Menchinskaya (1960), B.G. Ananyev (1968), A.N.Leontyev (1972), Ya.A.Ponomarev (1975), L.S.Vigotskiy (1982), A.M.Matyushkin (1982), D. B. Bogoyavlenskaya (1984), P. Y. Galperin (1998) va boshqalar) axborotni o'zlashtirishda fikrlash va aqliy operatsiyalarning rolini o'rganishga katta hissa qo'shdilar [2].

S.L. Rubinshteyn, A.N. Leontyeva, J. Piaget, P.Ya. Galperina, N.A. Menchinskaya tadqiqotlarida bir qator aqliy operatsiyalar aniqlandi va tavsiflandi, masalan, tahlil, sintez, birdek bilish, farqlash, mavhumlashtirish, umumlashtirish, orientatsiya, tanlash, tasniflash, seriyalash, kodlash, qayta kodlash va hokazo [3]. Zamonaviy xorijiy ta'lim psixologiyasining asosiy

mavzularidan biri ham ta'lim jarayonida bilish jarayonlarni ko'rib chiqish bo'lib, ular orasida fikrlash jarayonlari dominant rol o'ynaydi [4].

Talabalarining didaktik terminlarni o'zlashtirish natijasini baholashda biz terminologik kompetentlikning tarkibiy-funksional modeliga va namoyon bo'lish ko'rsatkichlari ishlab chiqilgan tizimiga, shuningdek, terminologik kompetentlikning har bir komponenti darajalarining xususiyatlariga tayandik [1].

Bo'lajak mutaxassisning kasbiy yoki umummadaniy kompetentligining bir qismi bo'lgan terminologik kompetentlik ilmiy-kasbiy terminologiyani o'zlashtirish jarayonida har bir komponentning o'rnini ochib berish orqali uning rivojlanishida quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. Axborot funksiyasi – talabaga nafaqat ilmiy-kasbiy axborot mazmunida erkin harakatlanish, xususan o'quv-kasbiy matnda yoki muloqotda atamalarni tanib olish va har bir tushunchaning asosiy belgilarini bilish va unga ta'rif berish qobiliyati asosida o'quv-kasbiy muammolarni hal qilish uchun ularni maqsadli tanlash, balki shuningdek, o'zining tushunchaviy-terminologik bilimlari tarkibini to'ldirish imkonini ham beradi.

2. Refleksiv funksiya – nafaqat o'quv-kasbiy matnda (og'zaki va yozma) qo'llaniladigan atamaning ma'nosini tushunish va tushuntirishni va uning tushunchaviy-terminologik tizimdagi o'rnini anglashni, balki o'quv topshiriqlarini va kasbiy muammolarni hal qilish maqsadida vositalarni tanlovi argumentatsiyasini ham ta'minlaydi.

3. Kommunikativ funksiya – bo'lajak mutaxassisning ta'lim-kasbiy kommunikatsiya sharoitida ilmiy-kasbiy terminologiyadan muvaffaqiyatli foydalanishini, ilmiy-kasbiy axborot va tajribalarni uzatishni, o'quv va kasbiy muammolarni muhokama qilish jarayonida samarali aloqa va dialogni, shuningdek, o'zining ilmiy-kasbiy tilining rivojlanishini ta'minlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda foydalaniladigan o'quv-kasbiy xarakterdagi vazifalar talabalarda terminologik kompetentlikning har bir komponentining namoyon bo'lish darajasini didaktik terminologiyani o'zlashtirishning har bir bosqichida (tanish, tushunish, qo'llash) ularning ko'rsatkichlarining [1] namoyon bo'lishini baholash orqali

o'rganishga qaratilgan. Obyektiv baholash uchun 5 ballik shkala bo'yicha "3", "4" va "5" baholariga mos keladigan va pedagogik vazifalar tizimini bajarishda talabada barcha 9 ta terminologik kompetentlikning namoyon bo'lish xususiyatlarini aks ettiruvchi uchta – past, o'rtacha va yuqori darajadan foydalanildi (1-jadval).

1-jadval. Talabalarda terminologik kompetentlik komponentlarining darajalari

Parametr	Daraja		
	Past	O'rtacha	Yuqori
Terminologik kompetentlikning fan-bilish komponenti			
Tegishli fan sohasi atamani tanish	turli fan sohalari atamaları farqlanmaydi	bir fan sohasida atamalarni tanlashda xatolar mavjud	turli fan sohalari atamaları aniq farqlanadi
Atamaning ta'rifini takrorlash	Atamaning umumiy ishlatiladigan yoki metaforik ma'nosi ochib beriladi	Aniqlanadigan obyekt tegishli bo'lgan fanlarning faqat sinfi ko'rsatiladi, tur belgilari ochib berilmaydi	Turkum-tur xususiyatlari aniq ochib beriladi, qo'llaniladigan atamaning aniq ma'nosi beriladi
Axborot manbasi konteksti asosida atamaning ma'nosini tushunish	axborot mazmunini idrok etish mavjudligi bilan murakkablashadi	Axborot mazmuni umuman o'zlashtirilgan, notanish atamalar kontekstdan ma'lum	Axborot mazmuni to'liq o'zlashtirilgan, ishlatiladigan atamalarni tushunish qiyinchilik tug'dirmaydi
Terminologik kompetentlikning intellektual-refleksiv komponenti			
Atamaning terminologik guruhga mansubligini aniqlash	Atama va atamalar guruhi mos kelmaydi	Atama biron-bir guruhga belgilashda qiyinchiliklar mavjud (bir nechta guruhlarga kiritiladi, noto'g'ri kiritiladi)	Atamaning muayyan guruhga mansubligi aniq belgilanadi
Muammoning (mavzuning) tezausini yaratish	Tezaus assosiativ qator ko'rinishida qurilgan umumiy qo'llaniladigan leksika bilan ifodalanadi	Tezaus ham umumiy qo'llaniladigan, ham maxsus leksika bilan ifodalanadi, fan sohasi atamaları ajratib ko'rsatilmaydi	Tezaus faqat maxsus leksika bilan ifodalanadi, fan sohasi atamaları alohida guruhga ajratilgan
Atamalar o'rtasida mantiqiy-leksikologik bog'lanishlarni qurish	Atamalar orasidagi bog'lanishlar aniqlanmagan yoki chiziqli turga ko'ra qurilgan	Atamalar orasidagi bog'lanishlar daraxt turida qurilgan, ikki va uch darajali bog'lanishlar mavjud	Atamalar orasidagi bog'lanishlar murakkab, ko'p bosqichli tabiatga ega, tizimning o'zagi aniq belgilangan
Terminologik kompetentlikning kommunikativ-nutq komponenti			
Kasbiy muhim axborotni idrok etishda qiyinchiliklarning mavjudligi (yo'qligi)	Notanish atamalar mavjudligi sababli kasbiy muhim axborotni idrok etishda sezilarli qiyinchiliklar mavjud	Notanish atamalar mavjudligi sababli kasbiy muhim axborotni idrok etishda kichik qiyinchiliklar mavjud	Kasbiy muhim axborotni idrok etishda qiyinchiliklar yo'q
Xabarlarini tuzishda qiyinchiliklarning mavjudligi (yo'qligi)	Matnli xabarlarini tuzishda sezilarli qiyinchiliklar mavjud	Matnli xabarlarini tuzishda kichik qiyinchiliklar mavjud	Matnli xabarlarini tuzishda qiyinchiliklar yo'q
Kasbiy muammolarni muhokama qilishda hamkasblar bilan aloqa o'rnatishda qiyinchiliklarning mavjudligi (yo'qligi)	Noadekvat atamalarni qo'llash sababli hamkasblar bilan aloqani o'rnatishda sezilarli qiyinchiliklar mavjud	Ishlatiladigan bir qator kasbiy atamalarni turlicha tushunish sababli hamkasblar bilan aloqani o'rnatishda kichik qiyinchiliklar mavjud	Ishlatiladigan kasbiy leksikani bir xil tushunish sababli hamkasblar bilan aloqani o'rnatishda qiyinchiliklar yo'q

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davomida talabalarining terminologik kompetentlik komponentlarining fan-bilish darajalarini aniqlash maqsadida maxsus topshiriq ishlab chiqdik. Bunda talabalarining fan-bilish komponentini (FB komponenti) aniqlash maqsadida "Didaktik atamalarni farqlash" metodidan foydalandik. Metod 70 ta atamalar ro'yxatidan iborat tushunchalarni o'z ichiga olgan bo'lib, shundan 50 tasi didaktik atama, qolgan 20 tasi esa turdosh fanlarga oid atamalardir. Talabalarining vazifasi belgilangan vaqt ichida topshiriqdagi didaktik atamalarni belgilab chiqishdan iborat.

Baholash mezonini sifatida didaktik atamalarni boshqa fan sohalariidagi atamalardan aniq farqlash xizmat qildi:

"5" – ajratib ko'rsatilgan atamalardan 65 tadan ortig'i didaktik atamalarga tegishli, turli fan sohalariiga oid atamalar aniq "Didaktik atamalarni farqlash" metodi natijalari (T=50).

farqlangan (boshqa fan sohasidan 2-3 tadan ko'p bo'lmagan atamalar didaktik terminologiyaga kiritilgan);

"4" – ajratib ko'rsatilgan atamalardan 55 tadan 64 tagachasi didaktik atamalarga tegishli, boshqa fan sohasidagi 4-6 ta atama didaktik terminologiya ro'yxatiga kiritilgan;

"3" – ajratib ko'rsatilgan atamalardan 45 tadan 54 tagachasi didaktik atamalarga, 7-8 tasi boshqa fan sohasiga tegishli;

"2" - ajratilgan atamalardan faqat 44 tadan pas didaktika sohasiga tegishli.

Quyidagi 2-jadvalda talabalarining terminologik kompetentlik komponentlarining fan-bilish darajalarini aniqlash maqsadida qo'llangan "Didaktik atamalarni farqlash" metodining natijalari keltirilgan.

№	Ko'rsatkichlar	Baholash mezonlari.			
		Yuqori daraja "5" baho	Yaxshi daraja "4" baho	O'rtacha daraja "3" baho	Past daraja "2" baho
1	To'g'ri belgilangan atamalar soni				
2	65-70 ta	18 %			
3	55-64 ta		34 %		
4	45-54 ta			32 %	
5	44 tagacha				16 %

Metodikani qo'llash jarayonida talabalarining atamalarni farqlash ko'rsatkichlari quyidagi natijani ko'rsatdi. Topshiriqni bajarish jarayonida 65 tadan 70 tagacha bo'lgan atamalarni to'g'ri belgilagan talabalar 18 % ni tashkil qildi. Talabalarining 34 % 55 tadan 64 tagacha bo'lgan atamalarni to'g'ri belgilab yaxshi natijani ko'rsatdi. 32 % talabalar 45 tadan 54 tagacha bo'lgan atamalarni to'g'ri belgilab o'rtacha natijani ko'rsatdi. Talabalarining 16 % 44 tagacha bo'lgan atamalarni to'g'ri belgilab past natijani ko'rsatdi.

Xulosa va takliflar. Talabalar terminologik kompetensiyaga ega bo'lish uchun quyidagi tavsiyalarga amal qilish lozim:

Mutaxassislikka oid atamalar mohiyatini tushunishi;

Atamalarni og'zaki va yozma nutq orqali erkin bayon qila olishi;

Tanlagan sohasiga oid atamalarni boshqa fanga oida atamalardan farqlay olishi;

Atamalarni farqlash ko'nikmasini rivojlantirishga qaratilgan metodikalar orqali o'z ko'nikmalarini sinovdan o'tkazib borishlari maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, mazkur tadqiqotda "terminologik kompetentlik" tushunchasi nominal xarakterga ega, chunki talabalarining, ayniqsa, kelajakda o'qituvchi bo'lishni rejalashtirmayotgan talabalarining "Didaktika" sohasida terminologik kompetentligi shakllanganlik darajasining past natijani ko'rsatishi nisbiy xarakterga ega. Chunki, nazariy sharhda ta'kidlanganidek, bo'lajak pedagogning terminologik kompetentligi uning kasbiy kompetentligiga kiradi, kelajakda kasbiy-pedagogik faoliyatni rejalashtirmagan talaba uchun u umumdamaniy kompetentlikka kiradi.

ADABIYOTLAR

1. Бордовская, Н.В. Терминологическая компетентность специалиста: проявление и уровни развития / Н.В. Бордовская, Е.А. Кошкина // Человек и образование. - 2016. - №3 (48). - С. 4 - 11.
2. Гнедых, Д.С. Эффективность усвоения учебной информации студентами в условиях электронного обучения: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Д.С. Гнедых; С-Петербург. гос. ун-т. - СПб, 2015. - 237 с.
3. Ительсон, Л.Б. Учебная деятельность. Ее источники, структура и условия / Л.Б. Ительсон // Лекции по современным проблемам психологии обучения. - Владимир, 1972. - С. 79-84.
4. Soatov A.J. Bo'lajak pedagog-psixologlarda psixologik maslahat berish ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasi. O'quv qo'llanma. - Qarshi: Fan va ta'lim. 2022. - 128-137 b.
5. Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. / Под ред. И.И. Ильясова, В.Я. Ляудис. - М.: Изд-во Моск. ун-та., 1980 - 292 с.

UDK316.15(8)

Dilso'z ISMOILOVA,
Toshkent davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti
E-mail: ismoilovadd2409@gmail.com

SHAXS YO'NALGANLIGINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Mazkur maqolada shaxs va uning yo'nalganligi psixologik tahlil qilingan. Bunda shaxsning qiziqish, mayl, ehtiyoj, qiziqish va havas, dunyoqarashlariga urg'u berildi. Shaxsning yo'nalganligining psixologik xususiyatlarini o'rganib amaliyotga joriy etilishi shaxsni o'zini o'zi topishiga, hayotini izga tushirishiga, mehnat faoliyati samarador bo'lishiga va eng asosiysi turmush sifati ko'tarilishiga sabab bo'lishi asoslandi.

Kalit so'zlari: Shaxs, shaxs yo'nalganligi, individual xususiyatlar, faollik, faoliyat, motiv, motivatsiya, qiziqish, havas, ehtiyoj, dunyoqarash, e'tiqod.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONAL ORIENTATION

Annotation

In this article, the personality and its direction are psychologically analyzed. Emphasis was placed on a person's interests, inclinations, needs, interests and passions, worldviews. Studying the psychological characteristics of a person's orientation and putting it into practice is the reason for a person to find himself, trace his life, make his work more effective and, most importantly, improve his quality of life.

Key words: Personality, personality orientation, individual characteristics, activity, activ, motive, motivation, interest, passion, need, outlook, belief.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛИЧНОСТНОЙ ОРИЕНТАЦИИ

Аннотация

В данной статье психологически анализируются личность и ее направленность. Упор делался на интересы, склонности, потребности, интересы и пристрастия человека, мировоззрение. Изучение психологических особенностей направленности человека и применение их на практике – это повод для человека найти себя, проследить свою жизнь, сделать свою работу более эффективной и, самое главное, улучшить качество своей жизни.

Ключевые слова: Личность, направленность личности, индивидуальные особенности, деятельность, активность, мотив, мотивация, интерес, страсть, потребность, мировоззрение, убеждение.

Kirish. Shaxs tushunchasi doimo keng va ko'p qirrali hisoblanadi. Mehnat qilolish ko'nikmasining mavjud ekanligi va insonlar bilan birgalikda faoliyat munosabatni amalga oshirayotgan kishi asta-sekinlik bilan shaxsiga aylanib boradi va bu orqali, albatta, bevosita moddiy dunyoni, jamiyatni va shu jumladan o'zini o'rganish va faol tarzda qayta o'zgartirish jarayonining subyektga aylanmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sobiq sovet psixologiyasida shaxs tuzilishiga doir qator manbalar keltirilgan.

Jumladan, S.L.Rubinshteyn bo'yicha shaxs tuzilishi quyidagi ko'rinishga ega:

1. Yo'nalganlik-ehtiyojlar, qiziqishlar, ideallar, e'tiqodlar, faoliyat va xulqning ustuvor motivlari hamda dunyoqarashlarda ifodalanadi.

2. Bilimlar, ko'nikmalar, malakalar - hayot va faoliyat jarayonida egallanadi.

3. Individual tipologik xususiyatlar - temperament, xarakter, qobiliyatlarda aks etadi.

K.K.Platonov ta'limotiga ko'ra shaxs tuzilishi quyidagicha shaklga ega:

1. Yo'nalganlik osttuzilishi – shaxsning ahloqiy qiyofasi va munosabatlarini birlashtiradi. Unda harakatchanlik, barqarorlik jadallik ko'lami (hajmi) darajalarini farqlash lozim.

2. Ijtimoiy tajriba osttuzilishi – ta'lim natijasida shaxsiy tajribada egallangan bilimlar, ko'nikmalar, malakalar va odatlarni qamrab oladi.

3. Psixologik aks ettirish shakllari osttuzilishi – ijtimoiy turmush jarayonida shakllanuvchi bilish jarayonlarining individual xususiyatlari.

4. Biologik shartlanganlik osttuzilishi – miya morfologik va fiziologik xususiyatlariga muayyan darajada bog'liq bo'lgan patologik o'zgarishlarni, shaxsning yosh, jins xususiyatlarini va uning tipologik holatlarini birlashtiradi.

A.G.Kovalyov talqiniga binoan shaxs quyidagi tuzilishga ega:

1. Yo'nalganlik – voqelikka nisbatan inson munosabatini aniqlaydi, unga o'zaro ta'sir etuvchi har xil xususiatli g'oyaviy va amaliy ustanovkalar, qiziqishlar, ehtiyojlar kiradi. Ustuvor yo'nalganlik shaxsning barcha psixik faoliyatini belgilaydi.

2. Imkoniyatlar – faoliyatning muvafaqqiyatli amalga oshirishini ta'minlovchi tizim, o'zaro ta'sir etuvchi va o'zaro bog'liq bo'lgan turlicha qobiliyatlar.

3. Xarakter – ijtimoiy muhitda shaxsning xulq-atvor uslubini aniqlaydi. Odamning ruhiy hayoti shakli va mazmuni unda namoyon bo'ladi. Xarakter tizimi irodaviy va ma'naviy sharoitlarga ajraladi.

4. Mashqlar to'plami – hayot va faoliyat, harakat va xulq-atvorni tuzatish (korreksiyalash), o'zini-o'zi nazorat qilish, o'zini-o'zi boshqarishni ta'minlaydi.

Shaxs yo'nalganligining asosiy kategoriyasi bu ehtiyojdir. Psixologik manbalarga asoslanib, fikr yuritishimizda ehtiyoj –

jonli mavjudotning tobe ekanligini ifoda etuvchi va mazkur shart-sharoitlarga nisbatan faolligini namoyon qiluvchi holat tariqasida ifodalaniadi.

Psixologik nuqta nazardan borliq to'g'risida mulohaza yuritilganda, tirik mavjudotlarning (oddiy tuzilishga ega bo'lganidan tortib, to murakkabigacha) tevarak-atrof bilan hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan turli xususiyatli bog'lanishlarni ta'minlab turuvchi faoliyati (qaysi darajasi, shakli ekanligidan qat'iy nazar) ularning barchasi uchun umumiy bo'lgan xususiyat hisoblanadi. Ularning faolligi tufayli murakkab tuzilishli faoliyat yuzaga kelib, (ongning mahsuli sifatida) turli-tuman mohiyatli har xil ko'rinishdagi ehtiyojlar (ularning toifalarga aloqadorligi kelib chiqishi jihatidan biologik, moddiy, ma'naviy va boshqalar)ni qondirish uchun xizmat qiladi. Xuddi shu boisdan faollik faoliyatning asosiy mexanizmlaridan biri bo'lib, tirik mavjudotlarning o'z imkoniyati darajasida tashqi olam ta'sirlariga

javob qilish uquvchanligining tarkibi sanaladi. Shu o'rinda A.Maslouning ehtiyojlar ierarxiyasini keltirib o'tish zarur.

Ehtiyojlarning turlari haqida fikr bildirilganda yana shu narsaga e'tibor berish kerakki, kelib chiqishiga binoan tabiiy turga taalluqli ehtiyoj o'z predmetiga ko'ra moddiy guruhga xuddi shu mezonlar bo'yicha bir davrning o'zida madaniy ehtiyojning moddiy yoki ma'naviy ehtiyoj turkumiga kiritish mumkin. Shu tariqa ehtiyojning kelib chiqishi va predmeti, xususiyati bo'yicha ikki mezonga asoslanib, muayyan guruhlariga ajratiladi. Inson onging tarixiy taraqqiyotiga nisbatan va ehtiyojlarning obyektiga bergan munosabatiga binoan har xil tasniflanadi va xuddi shu mezonlarga ko'ra ular rang-barang turlarga ajratiladi. Ularning izchilligi, barqarorligi, davomiyligi, ko'lami, ahamiyatligi, predmetligi, ijtimoiyligi, individualligi kabi xususiyatlari bilan o'zaro bir-biridan farqlanadi. Ehtiyojlar faoliyat va xulq-atvor motivlari bilan teng alohada bo'ladi.

Psixologiya fanida ehtiyoj quyidagi tiplarga ajratiladi:

1. Individual – yakka shaxsga yo'naltirilgan.
2. Guruhiy – real guruhlariga moddiy va ma'naviy intilish.
3. Jamoaviy – jipslashgan guruhlar talabi majmuasi.
4. Xududiy – etnik guruhning muayyan o'ziga xos talablari qondirilishi.
5. Etnik – ma'lum millat yoki xalqlarning safarbarligini ta'minlash.
6. Umumbashariy – er yuzi xalqlarining umumiy talablarining majmuaviy aks etishi.

Inson shaxsining faolligi uning qiziqishlarida ham namoyon bo'ladi. Qiziqish shaxsning muhim psixologik jabhalaridan biri hisoblanib, unda insonning individual xususiyati bevosita mujassamlashadi. Qiziqish – insonlarning dunyoqarashi, e'tiqodlari, idealari, ya'ni uning oliy maqsadlari, orzu niyatlari, orzu umidlari bilan bevosita muhim rol o'ynaydi hamda ularning muvaffaqiyatli kechishini ta'minlash uchun xizmat qiladi.

Inson shaxsi xulq-atvorining o'ziga tegishli motivlari bo'ladi, Motiv - ma'lum ehtiyojlarni qondirish bilan chambarchas bog'langan bo'lib qandaydir faoliyatga moyillikdir. Agar ehtiyojlar inson shaxsi faolligining mohiyatini tashkil etsa motivlar bu mohiyatning namoyon bo'lishidan iboratdir. Shaxsning ehtiyojlari motivlar bilan bog'liqdir. Shuning uchun

Tahlil va natijalar. Shaxs yo'nalganligini namoyon bo'lishi

	O'ziga yo'nalgan		Muloqotga yo'nalgan		Faoliyatga yo'nalgan	
	M	%	M	%	M	%
Eksperimental guruh (№=30)	10	33,3%	7	23,3%	13	43,3%
Nazorat guruh (№=30)	10	33,3%	8	26,6%	12	40%

Yuqoridagi jadvalda ko'rinib turganidek, eksperimental guruhda o'ziga yo'nalganligining o'rta arifmetik qiymati 10 ga teng, bu sinaluvchilarning 33,3 % ini tashkil etadi. Nazorat guruhida esa o'ziga yo'nalganligi bo'yicha o'rta arifmetik qiymat 10 ga teng, bu ko'rsatkich 33,3 % ni tashkil etadi. Eksperimental va nazorat guruhi sinaluvchilarining o'ziga yo'nalganligining darajasi bir xil bo'lib, o'rtacha ko'rsatkichni namoyon etishdi.

Muloqotga yo'nalganlik eksperimental guruhda o'rta arifmetik qiymati 7 ga teng, bu sinaluvchilarning 23,3 % ini tashkil etadi. Nazorat guruhida esa muloqotga yo'nalganlik bo'yicha o'rta arifmetik qiymat 8 ga teng, bu ko'rsatkich 26,6 % ni tashkil etadi. Eksperimental va nazorat guruhi sinaluvchilarining hayratlanish darajasi ham bir-biriga yaqin bo'lib, past ko'rsatkichni namoyon etishdi.

motivlar bir-biridan ehtiyoj turlariga qarab farqlanadi. Masalan, moddiy ehtiyojning qondirilishi bilan bog'liq bo'lgan motivlar yoki ma'naviy ehtiyojlarning qondirilishi bilan bog'liq bo'lgan motivlar bo'lishi mumkin. Motivlar anglanilgan va anglanilmagan bo'lishi mumkin. Anglanilmagan motivda odam nimanidir istaydi, ammo o'sha narsa nimaligini tasavvur qila olmaydi. Demak, motivlar inson shaxsi xulq-atvorini va turli faoliyatlarini harakatga keltiruvchi sababdir. Xatti-harakatlamning muhim motivi e'tiqoddur. E'tiqod - shaxsning o'z qarashlari, tamoyillari, dunyoqarashiga mos ravishda harakat qilishga undovchi anglanilgan ehtiyojlar tizimidir. Tilaklar ham xatti-harakat motivlari bo'lib, bu motivlarda mazkur vaziyatda bevosita bo'lmagan yashash va taraqqiy etish sharoitlarida ehtiyojlar o'z ifodasini topadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Shaxsning, asosan, yo'nalganligi o'ziga, muloqotga va faoliyatga yo'nalgan bo'ladi. Shaxs yo'nalganligini TDPUDA psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalarida "Shaxsning yo'nalganligini aniqlash "Indikator – so'rovnomasi"ni o'tkazdik. 101 –guruh o'quvchilari eksperimental guruh va 102 guruh- nazorat guruhi sifatida belgilab olindi. Tadqiqot natijalarini quyidagi jadvalda umumlashtirishga harakat qildik.

Tadqiqotimiz bo'yicha aniqlangan shaxning yo'nalganligining oxiri faoliyatga yo'nalganlik bo'lib, bu his bo'yicha quyidagilar aniqlandi. faoliyatga yo'nalganlik eksperimental guruhda o'rta arifmetik qiymati 13 ga teng, bu sinaluvchilarning 43,3 % ini tashkil etadi. Nazorat guruhida esa shubhalanish hissi bo'yicha o'rta arifmetik qiymat 12 ga teng, bu ko'rsatkich 40 % ni tashkil etadi. Eksperimental va nazorat guruhi sinaluvchilarining faoliyatga yo'nalganlik darajasi ham bir-biriga yaqin bo'lib, yuqori ko'rsatkichni namoyon etishdi.

Xulosa va takliflar. Talabalarda faoliyatga yo'nalganlik ortgani sari ularning o'qish samaradorligi oshib boradi. Kelajakda esa, mehnat faoliyatida ham turmush tarsi yanada farovonlashadi.

ADABIYOTLAR

1. Narzulla Boymurodov. "Amaliy psixologiya". "Yangi asr avlodi", 2008 yil
2. Штерн А.С. «Введение в психологию» М.: Академия Спб 2002.
3. Климов Е.А. «Общая психология». Реч, Москва-2001
4. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. «Umumiy psixologiya» T. Fan va texnologiyalar 2010 yil
5. Maklakov A.G Obshaya psixologiya M.; "Piter" 2003
6. Karimova V.M. Psixologiya T-2002
7. Ivanov P.I., Zufarova M. «Umumiy psixologiya» T.: O'zbekiston
8. G'oziyev E. G'. «Umumiy psixologiya» 1-2 tom. Toshkent-2002y.
9. faylasuflar milliy jamiyati, 2008 yil
10. Djems V. Psixologiya.- M., 1991
11. Davletshin MG Umumiy psixologiya T-2002 u
12. David G. Myers "Psychology". NY, 2010. WORTH PUBLISHERS118p.

Norbiye ISHONKULOVA,
Samarqand davlat universiteti psixologiya kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: norbiyishonkulova@mail.ru

O'ZBEK OILASIDA DESTRUKTIV NIZOLARNI TADQIQ ETISH MUAMMOSINING NAZARIY TAHLILI

Аннотация

So'nggi yillarda jahonda amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarda oilaviy munosabatlarda yuzaga keladigan destruktiv nizolar va uning oldini olishda ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga qaratilgan ilmiy izlanishlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mazkur vazifalarni bajarishga yordam berishga yo'naltirilgan zamonaviy tadqiqotlarda oilaviy munosabatlarda konstruktiv shaxslararo munosabatlarni saqlash va qadrlash, ularni oilani mustahkamlovchi omil sifatida qo'llash bilan bog'liq muammolar tadqiq etilmoqda. Mazkur maqolada o'zbek oilasida destruktiv nizolar namoyon bo'lish muammosi, ijtimoiy-psixologik xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, destruktiv xatti – harakatlar, destruktiv xulq, oilada nizoli vaziyatlarning kelib chiqish sabablari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Oilaviy munosabatlar, muammoli vaziyatlar, destruktiv, nizo, mojaro, nikohdagi nizo sabablari.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ДЕСТРУКТИВНЫХ КОНФЛИКТОВ В УЗБЕКСКОЙ СЕМЬЕ

Аннотация

В последние годы в мировых научных исследованиях особое внимание уделяется деструктивным конфликтам, возникающим в семейных отношениях, и их социально-психологическим особенностям в профилактике. В современных исследованиях, направленных на содействие выполнению указанных задач, исследуются проблемы, связанные с сохранением и оценкой конструктивных межличностных отношений в семейных отношениях, их применением в качестве фактора укрепления семьи. В данной статье освещена проблема проявления деструктивных конфликтов в узбекской семье, социально-психологические особенности. Также излагаются причины деструктивного поведения, деструктивного поведения, конфликтных ситуаций в семье.

Ключевые слова: Семейные отношения, проблемные ситуации, деструктивные, конфликтные, конфликтные, причины конфликта в браке.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF DESTRUCTIVE CONFLICT RESEARCH IN THE UZBEK FAMILY

Annotation

In recent years, world scientific research has paid special attention to destructive conflicts arising in family relationships and their socio-psychological features in prevention. Modern research aimed at facilitating the fulfillment of these tasks examines the problems associated with the preservation and evaluation of constructive interpersonal relationships in family relationships, their use as a factor in strengthening the family. This article highlights the problem of the manifestation of destructive conflicts in the Uzbek family, socio-psychological characteristics. The reasons for destructive behavior, destructive behavior, and conflict situations in the family are also outlined.

Key words: Family relationships, problematic situations, destructive, conflict, conflict, causes of conflict in marriage.

Kirish. Jahonda so'nggi vaqtlarda yuzaga kelayotgan ijtimoiy-psixologik o'zgarishlar protsedurasining oilaviy munosabatlarga ijobiy ta'siridan farqli o'laroq salbiy jihatlar ham kun tobora kuchayib bormoqda. Xalqaro maydonda oilaviy munosabatlarda yuzaga keladigan destruktivlik darajasiga ko'ra, Rossiyada 31%, AQShda 35%, Islandiyada 60%, Shvetsiyada 52%, Buyuk Britaniyada 38%, Finlyandiyada 35% ni tashkil etmoqda. Jumladan, innovatsion rivojlanish yo'lga o'tilishi yuqori malakali va puxta bilimli er-xotinlarga bo'lgan talablarning oshishiga olib kelmoqda. Bu ularda muhim va murakkab oilaviy munosabatlar barqarorligi hamda nostandart vaziyatlarni samarali hal etish qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish maqsadida tartibli xulq-atovrga ega bo'lgan oilalarni muntazam takomillashtirishni taqazo etmoqda.

Jahonda amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarda oilaviy munosabatlarda yuzaga keladigan destruktiv nizolar va uning oldini olishda ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga qaratilgan ilmiy izlanishlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mazkur vazifalarni bajarishga yordam berishga yo'naltirilgan zamonaviy tadqiqotlarda oilaviy munosabatlarda konstruktiv shaxslararo munosabatlarni saqlash va qadrlash, ularni oilani mustahkamlovchi omil sifatida qo'llash bilan bog'liq muammolar tadqiq etilmoqda. Ushbu tadqiqotlarga mos ravishda er-xotinlar o'rtasida yuzaga keladigan turli xil nizolar va bu nizolar ko'rinishlari destruktiv shaklga o'tishni oldini olish, oila-nikoh munosabatlari to'g'risidagi tasavvurlarni boyitish hamda destruktiv nizolarni hal qilishning optimal yechimlarini ijtimoiy-psixologik jihatdan tadqiq etish dolzarb muammolaridan biridir.

Yangilanayotgan O'zbekistonda so'ngi yillarda oilaviy munosabatlarda yuzaga kelayotgan destruktiv nizolar va ajrimlar soni ko'payib bormoqda. Oilada destruktiv nizolar yechimini ilmiy asoslash maqsadida Respublika "Oila" ilmiy-amaliy tadqiqot markazi va uning viloyat markazlaridagi "Oila" ilmiy-amaliy tadqiqot markazi boshqarmalari hamda hududiy bo'linmalarining tashkil etilganligi, xotin-qizlarning qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasida qabul qilingan me'yoriy hujjat soha mutaxassislariga oldiga mas'uliyatli vazifalar yukladi[1]. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, jamiyat hayotida sodir bo'layotgan o'zgarishlar har bir shaxs, ota-ona, mahallalarning an'analarga nisbatan yangicha yondashuvini taqozo etadi. Bunda o'zbek oilasida destruktiv nizolar darajasining mohiyati va mazmunini, genezisini o'rganish, atrof-dagilarga ijtimoiy-psixologik ta'sirini tadqiq etish muqaddas oila-nikoh tizimining tub asoslari haqidagi ilmiy qarashlarni boyitish hamda o'zbek oilasini hozirgi kunda mustahkamlash va uning jamiyat oldidagi rolini oshirishga yordam beradi, yoshlarni sog'lom oila qurish va milliy an'analarga hurmat ruhida tarbiyalash imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 27 iyundagi "O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-3808-son qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 26 martdagi "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi "Oila" ilmiy-amaliy-tadqiqot markazi faoliyatini tashkil etish chora tadbirlari to'g'risida"gi 229-son, «Oila» institutini mustahkamlash sohasida kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish bo'yicha maxsus o'quv

kurslarini tashkil etish to'g'risida 2018 yil 26 martdagi 230-son qarorlari va boshqa me'yoriy hujjatlar doirasida belgilangan keng ko'lamli strategik chora-tadbirlarni amalga oshirishda mazkur tadqiqot ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Oilaviy munosabatlarda yuzaga keladigan destruktiv nizolarning ijtimoiy-psixologik asoslari va uni oldini olishda konstruktiv yondashuv mexanizmlari psixologiya fanida ustuvor tadqiqot mavzularidan hisoblanib, respublikamiz psixolog-pedagog olimlaridan G.B.Shoumarov, V.M.Karimova, F.Akramova, X.Karimov, M.Isafova, B.M.Umarov, M.M.Mamatov, X.M.Alimov, U.Qodirov, M.Umarova, N.A.Sog'inov, N.Salaeva, R.Xikmatullaeva, G.Niyozmetova, R.Dushanov, M.A.Utepbergenov, T.Norimbetov, O.Abdusattarova, X.Xaydarova, M.Fayzieva, Z.A.Rasulova, A.Minavarov, O.Turayeva, O.Xasanbayeva, O.Musurmanovalar tomonidan tadqiq etilgan.

Mustaqil davlat hamdo'stligi olimlaridan A.G. Kovalyov, G.M.Andreeva, N.N.Bogomolova, I.V.Dubrovina, B.D.Parigin, A.I.Antonov, N.N.Obozov, Y.Y.Aleshina, S.Y.Borodulina, A.Olisaeva, I.Dvornikova, N.Lidovskaya, R.M.Granovskaya, A.I.Yeremeeva, L.R. Grebennikov, Y.S. Romanova, Y.V. Chumakova, S.Valendjyan, D.A.Volkov, A.N.Levushkin, Y.V.Manannikova, I.A.Plotnikova, V.I.Kolesnikova, A.V.Zaxarovalar destruktiv nizo tushunchasining mazmun-mohiyati, oilalarda shakllanish omillari, destruktiv nizo turlari va mohiyatiga qaratilgan tadqiqotlar olib borilgan [1].

Xorijlik mutaxassislardan R.Xill, V.V.Stomin, A.Kronik, Y.Kronik, S.Kratixvil, R.Nelnbert, M.Erikson, Doroti, R.Benver, D.Bass, V.Samner, Varga, V.V.Stolin, A.Y.Lichko, E.G.Eydemiller, V.Yustitskiy, G.Molina-Navarro, P.Dascher, W.Jens, A.Dewi, W.Dhewanto, D.Mussolino, A.Calabro, P.Sharma, D.Fletcher, M.Meskon, M.Armstrong, J.Anderson, H.Fathi, K.Kehl-Bodrogy, A.Ruffer, J.McBrienlar tomonidan oilaviy munosabatlarda destruktiv nizolar tushunchasining ijtimoiy-psixologik mazmuni, yuzaga kelish omillari va destruktiv xulq-atvorni oldini olish masalalari tadqiq etilgan.

Tadqiqotchi Ye.B.Grebenkin o'zining "Nizolarni o'rganishning xorij va mahalliy tadqiqotlari metodologiyasi" nomli ilmiy maqolasida, nizolarning ijtimoiy tabiati va turlariga keng to'xtalib, uning quyidagi turlarini ajratib ko'rsatadi [2]

Haqiqiy nizo - manfaatlar to'qnashuvi ob'ektiv mavjud bo'lib, qandaydir o'zgaruvchan omilga bog'liq emas;

tasodifan yoki shartli nizo - bunda nizoli munosabatlar tasodifan ro'y beradigan va tez o'zgaradigan vaziyatlar evaziga paydo bo'ladi; va ishtirokchilar tomonidan anglanmaydi;

o'girilgan nizo - idrok etilayotgan nizo sabablari nizo asosida yotgan haqiqiy ob'ektiv sabablari bilan bog'liq emas;

noto'g'ri talqin qilingan nizo-nizoli munosabatlar haqiqiy nizo; ishtirokchilariga emas, boshqa shaxslarga tegishli deb tushuniladi;

yashirin nizo - ob'ektiv sabablarga ko'ra, nizoli munosabatlar ro'y berishi kerak, lekin zidiyatlar namoyon bo'lmaydi;

yolg'on nizo - bu nizoning ob'ektiv sabablari yo'q va u noto'g'ri tasavvurlar va tushunmovchiliklar natijasida paydo bo'ladi [3].

Mazkur tasniflarga muvofiq, nizoli xulq keng mazmundagi fenomenologik hodisa bo'lib, uning mazmunida o'zaro munosabatlardan tortib, ongsiz harakatlarga bo'lgan kechinmalar ham o'z aksini topgan.

Tadqiqotchi D.N.Amirmagzayevning aytishicha, nizoli xulq - tabiatni doaniq, chunki u yomon va yoqimsiz vaziyatlarlardan iborat, lekin ba'zida u yaxshi va samarali narsaga olib keladi. Ba'zida nizolar juda foydali, hatto zarur, chunki ular insoniy munosabatlar taraqqiyotining manbalari hisoblanadi. Biroq, oqibati halokatli vaziyatlarga sabab bo'lganlari mavjud [4]. Shuni ta'kidlash lozimki, inson o'z hayotini nizoli vaziyatlarda ishtirok etishdan butunlay cheklangan holda qurish mumkin emas, chunki nizolar har qanday joyda va istalgan vaqtda paydo bo'lishi mumkin.

Z.A.Adjievning fikrlashicha, nizolar uzoq muddatli xususiyatga ega bo'lmashligi uchun, ob'ekt va sub'ekt ya'ni nizolashayotgan tomonlar bilan imkon qadar tezroq shug'ullanish

lozim. To'g'ri harakatlar ikki tomonga ham ziddiyatlarni bartaraf etishga, balki uning oqibatlarini o'z yo'nalishiga aylantirishga keng yordam beradi [5].

Nizolarni o'rganishning ilk nazariy yondoshuvlari sifatida, G.Zimmelning yondoshuvi alohida ahamiyatli hisoblanadi. Muallif o'zining "Zamonaviy madaniyat to'qnashuvi" asarida, nizolarni alohida ilmiy bilimning predmeti sifatida emas, balki butun madaniyatning tizimli va zaruriy hodisasi sifatida tushunishni taklif etadi [6]. Ya'ni hayot abadiy bir xil mazmundagi harakatlardagina tashkil topmasdan, balki yangi o'zgaruvchan harakat va fikrlardan tashkil topgan.

Tadqiqot metodologiyasi. A.L.Sinsarning fikricha, hozirgi zamonda oilaning yangi turi - "vaqtincha ajralgan" yoki "distant oilalar" paydo bo'lgan. Bunday oilalar so'nggi yillarda ko'p uchrab, ular oilaning muqobil shakliga ham aylanib bormoqda. Uning fikricha, distant oila - bu ota-onalardan biri oilaning sharoitini yaxshilash maqsadida uzoq davrga boshqa shahar, mamlakatlarga ketib ishlayotgan oilalar hisoblanadi. Distant oiladagi ota-onaning farzandlari bilan muloqot doimiy bo'lmay, bu o'smirning shaxs sohasi rivojlanishidagi buzilishlarga va o'zini anglashi sohasi shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi [7].

Ko'pgina oilalarda ma'lumot yo'qligi va bunday yordamga ehtiyoj va huquqni asoslash berishida qiyinchiliklar mavjudligi sababli kam ta'minlangan oilalar uchun ijtimoiy yordam va imtiyozlardan foydalanish imkoniyati mavjud emas. Pul o'tkazmalari oilalarning ehtiyojlarini, xususan, bolalarning psixologik farovonligini to'liq qondirish uchun yetarli yoki yetarli emasligi tasdiqlanmagan. Ota-onalarning migratsiyasi sababli, nazoratsiz qolgan bolalar oilaning buzilishi oqibatlaridan jabr chekishi, yetarlicha g'amxo'rlik ko'rmasligi, nazoratsizlik oqibatida turli zararli oqimlar ta'siriga tushib qolishi mumkin.

Jumladan, "Mahalla va oila" ilmiy-tadqiqot instituti tomonidan respublikamizda mehnat migratsiyasining oilalar barqarorligiga ta'sirini o'rganishga qaratilgan tadqiqot natijalari va tahlillarning ko'rsatishicha, bugungi kunda bu yo'nalishda o'z yechimini kutayotgan bir qator dolzarb muammo va kamchiliklar saqlanib qolmoqda. Bunda, avvalo, tashqi mehnat migratsiyasining oilaviy munosabatlarga salbiy ta'siri kuzatiladi, jumladan:

- o'z yurtida qarindoshlari yoki noto'liq oilada qolgan mehnat migrantlari farzandlarining ta'lim-tarbiyasi, salomatligi va ijtimoiy mavqeyiga salbiy ta'siri;

- oila instituti inqirozi, jumladan, nikoh qurish imkoniyatiga ega bo'lmagan shaxslar (ayniqsa, ayollar) soni ortishi, ajrimlar sonining ko'payishi (real hamda fiktiv), ikkinchi oila (qabul qilgan mamlakatdagi ayollar bilan ikkinchi nikoh).

- 76,5 % mehnat migrantlari oilasida turmush o'rtog'ining uzoq vaqt bo'lmashligi ajrim to'g'risida qarorlariga sabab bo'lgan. 66,9 % vaziyatning barqaror emasligi sababli ko'pgina migrantlarning oilalaridagi psixologik iqlim yaxshi emas. 5% migrantlar shaxsan ularda turmush o'rtog'i bilan munosabati yomonlashganligini aytgan. Ulg'aygan farzandi xorijda ishlayotgan 82,4 % keksa insonlar esa zarur ko'mak, g'amxo'rlik va parvarishsiz qolishini bildirgan.

Xalqaro tajribada oilaviy muammolarni hal qilish, ajrimlarning oldini olish, bolalarning huquq va manfaatlarini ta'minlash maqsadida mahalliy hamjamiyat tomonidan mediatorlar ishtirokida mediatsiya yarashtrish dasturlari, oilaviy guruhli konferensiyalar kabi bolalar va oilalar bilan ishlashning innovatsion metodi samarali qo'llanilmoqda [8].

Amerikalik nazariyotchi L.Kouzerning "nizo" borasidagi yondoshuvi, xorijda eng mashhur qarashlardan biri sifatida tan olinadi. Muallifning so'zlariga ko'ra, nizo - bu qadriyatlar uchun kurash hisoblanadi, inson biror bir vaziyatda ma'lum bir kuch va resurslar maqomiga da'vo qiladi, bunda maqsad o'z dushmanining maqsadlarini zararsizlantirishdan iboratdir. Demak, nizoli xulq bir jihatdan dushmanga zarar yetkazish yoki uni yo'q qilishni ham maqsadqilib qo'yadi. Zamonaviy tadqiqotlarda, nizoli xulq ta'rifiga doir sotsiologik va psixologik ta'riflar bilan bir qatorda, rasmiy mantiq yoki o'yin nazariyasi kabi jihatlar ham ajratiladi [9]. Ushbu yondashuvlarda shaxs xatti-harakatlardan zarar ko'rishini yoki u vaziyatdan chiqib ketishi ham mumkin. Bizningcha, har qanday nizolar faqat uning ob'ektlari ishtirokida paydo bo'ladi. Shaxslar yoki ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi

to'qnashuvlar asossiz emas, balki uning ishtirokchilari biror narsani o'zaro bo'la olmasalar nizolashishga qadam qo'yadilar. Ko'plab psixologik adabiyotlarda, nizoli xulq fenomenini tadqiq etishda, uning tizimli tuzilishiga keng e'tibor qaratish kerakligi ta'kidlanadi. Rus psixologiyasida bunday yondoshuvni L.A.Petrovskyaning izlanishlarida uchratish mumkin. Muallifning aytishicha, nizoli xulqni o'rganishda, to'rt muhim psixologik jihat ajaratiladi[10]:

- nizoning tuzilishi;
- nizo dinamikasi;
- nizo vazifalari;
- nizo tipologiyasi va hokazo. Demak, nizoli xulqni o'rganishda uning mazmun-mohiyati, uning kelib chiqish sabablari, nizoning rivojlanishi, nizolarning tasnifi va ularning tuzilishi, nizoli xulq dinamikasi, nizo vazifalari tabiati, ziddiyatli axborotlar, ogohlantiruvchi vaziyatlar, nizolarni hal qilish yo'llari, nizoli xulq diagnostikasi va korreksiyasi kabi masalalar asosiy e'tiborda bo'lishi kerak.

Nizoli vaziyatda bir tomonning harakatlari boshqa tomonga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu ta'sir nafaqat biror shaxsning zarar ko'rishini, balki u o'ziga xos javob harakatlarini rejalashtirish va ko'rishni boshlashidan iborat. Ya'ni birining xatti-harakati boshqasining xatti-harakatlarida tegishli o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Shunday qilib, nizo sub'ektlari u yoki bu tarzda bir-biriga ta'sir qiladi. Shuningdek, biror bir munozarali harakatlarda dushmanning ta'siri ayniqsa, keskin bo'ladi, chunki ular boshqalarning rejalarini va maqsadlarini yo'q qilishga harakat qiladilar. Tadqiqotchi P.Karnevalning aytishicha, nizoli xulqqa tegishli, dushmanlik kayfiyati intensivligi ziddiyatning kuchayishi bilan ancha ortadi. Ayniqsa, stressli vaziyatlarda odatda, e'tiborni jalb qilmaydigan harakatlar ancha kuchliroq bo'ladi. Bunda raqiblarning o'zaro ta'siri turli shakllarda bo'lishi mumkin ya'ni zarar yetkazish, kutilmagan taklif, shunchaki ishontirish, taqlid va boshqalar[11].

Ta'kidlash joizki, nizolarni hal qilish masalasidan oldin, uning sabablarini aniqlab olish maqsadga muvofiq. Nizolarning sabablari avvalambor, qarashlardagi qarama-qarshiliklar, nuqtai nazarlarning nomuvofiqligi, maqsadlar, yondashuvlar va yuzaga kelgan vaziyatni hal qilish yo'llaridagi tafovutlar orqali aniqlanadi. Y.N.Bogdanovning xulosalariga ko'ra, nizoli xulqning bir qator omillari mavjud [12]:

– axborot omillari - bu ma'lumotlarning yetarli emasligi bilan tavsiflanadi, bu esa nizo sub'ektlari uchun vaziyatni ob'ektiv baholash uchun, to'liq tasavvurni bera olmaydi. Ya'ni to'liq va noaniq ma'lumotlar, mish-mishlar, muddatidan oldin ma'lumotlar

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 2 fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-5325-son Farmoni.
2. Гребенкин Е.В. Методология изучения конфликтов в отечественной и зарубежной педагогической науке // Философия образования. 2011. № 5. С. 161 – 166.
3. Бережная Г.С. Формирование конфликтологической компетентности педагогов общеобразовательной школы: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.08 / Бережная Галина Сергеевна. Калининград, 2009. – С.24.
4. Амиргамзаева Д.Н. Конфликты в школе и конфликтная компетентность учителя // Известия ДГУ. 2008. № 1.С.62-66.
5. Аджиева З.А. Специфика социальных конфликтов и пути их разрешения // Вестник Университета (Государственный университет управления). 2016. № – С.213 - 217.
6. Зиммель Г., Коузер Л. Функции социального конфликта. – М.: Дело, 2006. – С.54.
7. Цынцарь А.Л. Психолого-педагогические условия формирования самосознания подростков из дистантных семей. Автореф. дис. ...канд. психол. наук. – Нижний Новгород, 2015. С – 13.
8. Кулагина Е. В. Адаптация семей с детьми-инвалидами: Гендерный аспект. – М., 2004. С – 90.
9. Коузер Л. Функции социального конфликта. – М.: Дело, 2006. – С.64.
10. Теория и практика решения конфликтных ситуаций. Учебное пособие /Под ред. Л.А.Петровская - Москва.-АВЕСТО, 2009. – С-71.
11. Carnevale P. Negotiation and Mediation/P. Carnevale, D. Pruitt//Annual Review of Psychology. Vol. 43, 2008. – PP. – 531-582
12. Богданов Е.Н., Зазыкин В.Г. Психология личности в конфликте. -Калуга: КГПУ, 2002. – С.80.

yoki kech uzatilgan ma'lumotlar, axborot manbalarining ishonchsizligi va hokazolar nizoli vaziyatning dastlabki shartlari hisoblanadi;

– hissiy qo'zg'alishlar - bu turli xil salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin, ya'ni unutuluvchanlik ham beparvolikka olib keladi. Biror vazifani ro'yxatga olishning kechikishi yoki xodim tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarni unutishi kabilar ham sabab bo'ladi. Bularning barchasi nizoga olib kelishi mumkin[2];

– xulq-atvor omillari - boshqa raqib tomonga mos kelmaydigan xatti-harakatlarning namoyon bo'lishi bilan tavsiflanadi ya'ni nomaqbullik, qo'pollik, xushmuomalalik va boshqalar;

– qadriyatlar bilan bog'liq omillar - bir shaxs qadriyatlari va hayotiy pozitsiyalarini boshqa shaxs tomonidan tan olinmasligi;

– strukturaviy omillar - o'zgarimas holatlar, o'zgartirish yoki tuzatish mumkin bo'lmagan hodisalar bilan tavsiflanadi.

Xulosa va takliflar. Konfliktlarni hal qilish uchun turli yondashuvlarga ega bo'lish, ulardan moslashuvchan foydalana olish, odatiy qarashlardan tashqariga chiqish va imkoniyatlarga nisbatan sezgir bo'lish, yangicha harakatlarni amalga oshirish va nostandart fikrlash muhimdir. Shu bilan birga, siz mojarodan hayot tajribasi, o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini anglash manbai sifatida foydalanishingiz mumkin.

Agar keyinroq konfliktga nima sabab bo'lganini va konfliktli vaziyatda nima bo'lganini eslash uchun vaqt topsangiz, konfliktlarni mukammal o'quv materialiga aylantirish mumkin. Shunda siz o'zingiz haqingizda, mojaroga aloqador odamlar yoki mojaroga sabab bo'lgan atrofda holatlar haqida ko'proq bilib olishingiz mumkin. Ushbu bilim kelajakda to'g'ri qaror qabul qilishga va konfliktlardan qochishga yordam beradi.

Konflikt o'zgarishlarni rag'batlantiradi; konflikt – bu ijodiy javobni talab qiladigan qiyinchilik. Avval ta'kidlab o'tilganidek, shaxslararo konflikt, bir tomondan, shaxslararo munosabat masalalari bilan, boshqa tomondan, shaxslararo ruhiy hodisalar bilan uzviy bog'liqdir. Demak, shaxslararo konfliktning mohiyatini anglash uchun avvalo insonning ichki dunyosini o'rganishdan boshlash kerak.

Insonning ichki dunyosining nomuvofiqligini anglash bilangina uning xatti-harakatlari va boshqa odamlar va umuman olam bilan o'zaro aloqadorligi sabablarini ko'rish va tushunish mumkin. O'z navbatida, inson ham faqat boshqa odamlar bilan muloqot qilishda o'zini ko'proq bilishi va tushunishi mumkin. Shaxslararo konflikt insonning o'zini va boshqalarni bilishi va rivojlantirishi uchun xizmat qilishi mumkin.

УДК: 314.622.2:316.2(575.1)

Лазизахон КАДИРАДЖИЕВА,

Докторант 1 курса направления 22.00.02 - Социальная структура, социальные институты и образ жизни Национальный университет Узбекистана

E-mail: likratova1@gmail.com

Рецензент: доктор социологических наук, и.о. профессора Алексеева В.С.

ДИССОЦИАЦИЯ СУПРУЖЕСКИХ СОЮЗОВ: АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ПРОЦЕССОВ И ПОСЛЕДСТВИЙ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ СОЦИОЛОГИИ

Аннотация

Данная статья представляет анализ факторов, процессов и последствий разводов в контексте современной социологии. Исследование феномена разводов выявляет важность понимания динамики семейных отношений и их воздействия на индивидов и общество. Факторы, влияющие на разводы, включают экономические трудности, изменение ролей мужчин и женщин, конфликты и недостаток коммуникации. Процессы развода включают стадии эмоционального кризиса, принятие решения и адаптацию к новой жизни. Последствия разводов включают психологические проблемы, финансовые затруднения и изменение социального статуса. Исследование этого феномена необходимо для разработки стратегий поддержки семейных отношений и создания более устойчивых семейных союзов в современном обществе.

Ключевые слова: Разводы, семья, социология, факторы разводов, процессы развода, последствия разводов, семейные отношения.

MARITAL DISSOCIATION: ANALYZING FACTORS, PROCESSES AND CONSEQUENCES IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY SOCIOLOGY

Annotation

This article analyzes the factors, processes and consequences of divorce in the context of contemporary sociology. The study of divorce reveals the importance of understanding the dynamics of family relationships and their impact on individuals and society. Factors influencing divorce include economic hardship, changing roles of men and women, conflict and lack of communication. The processes of divorce include the stages of emotional crisis, decision making, and adjustment to a new life. The consequences of divorce include psychological problems, financial difficulties and changes in social status. The study of this phenomenon is necessary to develop strategies to support family relationships and create more stable family unions in modern society.

Key words: Divorce, family, sociology, divorce factors, divorce processes, consequences of divorce, family relationships.

NIKONHLARNING AYRILISHI: ZAMONAVIY SOTSIOLOGIYA KONTEKSTIDAGI OMILLAR, JARAYONLAR VA OQIBATLARNI TAHLILI

Аннотация

Ushbu maqolada ajralish omillari, jarayonlari va oqibatlari zamonaviy sotsiologiya nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Ajralish fenomenini o'rganish oiladagi munosabatlar dinamikasini va ularning shaxs va jamiyatga ta'sirini tushunish muhimligini ta'kidlaydi. Ajralishga ta'sir etuvchi omillar orasida iqtisodiy qiyinchiliklar, erkaklar va ayollar o'rtasidagi rollarning o'zgarishi, nizolar va aloqa etishmasligi kiradi. Ajralish jarayonlari hissiy inqiroz, qaror qabul qilish va yangi hayotga moslashish bosqichlarini o'z ichiga oladi. Ajralishning oqibatlari psixologik muammolar, moliyaviy qiyinchiliklar va ijtimoiy mavqedagi o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Ushbu hodisa bo'yicha tadqiqotlar zamonaviy jamiyatda oilaviy munosabatlarni qo'llab-quvvatlash va yanada barqaror oila ittifoqlarini yaratish strategiyalarini ishlab chiqish uchun zarurdir.

Kalit so'zlar: Ajrimlar, oila, sotsiologiya, ajralish omillari, ajralish jarayonlari, ajralishlar oqibatlari, oilaviy munosabatlar.

Введение. Разводы – это сложный и многогранный социальный феномен, который привлекает все большее внимание социологов, психологов и экономистов. В современном обществе разводы становятся все более распространенными, исследование которых позволяет понять глубинные аспекты разрушения семейных союзов и их воздействие на индивидов и общество в целом. В данной статье представлен анализ факторов, процессов и последствий разводов в контексте современной социологии.

Исследование разводов продолжают оставаться одним из наиболее актуальных исследовательских направлений в современной социологии не только в национальном, но и в мировом контексте. Зарубежные исследования также подтверждают увеличение числа разводов и их социальное влияние на общество. Например, в США семейная стабильность и уровень разводов тщательно изучаются Центром национальной статистики с целью выявления тенденций и факторов, влияющих на устойчивость семейных отношений. Аналогичные исследования проводятся в Великобритании, Германии, Японии и других странах, где анализируются различия в культурных,

социальных и экономических факторах, влияющих на разводы[1].

Факторы, влияющие на разводы. Анализ современных исследований позволяет выделить несколько ключевых факторов, влияющих на вероятность развода. Экономические трудности играют значительную роль в формировании напряженности в отношениях между супругами. Например, потеря работы или нестабильный доход может привести к финансовым конфликтам, которые могут быть трудно преодолеть без должной поддержки и понимания.

Важным фактором является также изменение ролей мужчин и женщин в современном обществе. Сдвиг в понимании гендерных ролей и ожиданий относительно супружеских обязанностей может привести к конфликтам и недопониманию в семье. Например, женщины становятся более независимыми и стремятся к профессиональной самореализации, что иногда вызывает напряженность в отношениях с партнерами.

Другим фактором, способствующим разводам, является недостаток коммуникации в семейных отношениях. Отсутствие открытого и честного общения может привести к

накоплению обид и разочарований, что в конечном итоге может стать причиной развода.

Анализ литературы по теме. Исследования в различных странах показывают, что факторы, влияющие на вероятность развода, имеют сходные тенденции, но могут различаться в зависимости от культурных и социальных особенностей каждого общества. Например, в развитых странах, таких как США и страны Западной Европы, экономическая независимость женщин играет значительную роль в увеличении числа разводов. В странах с более традиционной культурой, таких как Япония и Индия, социальные ожидания и нормы также влияют на решение о разводе.

Процессы развода. Процесс развода представляет собой сложный психологический и социальный процесс, включающий в себя несколько стадий. Первая стадия – это стадия эмоционального кризиса, когда партнеры осознают, что их брак находится на грани разрыва. Это время характеризуется эмоциональным стрессом, паникой и чувством потери.

Следующая стадия – принятие решения о разводе. На этом этапе супруги принимают окончательное решение о разрыве супружеского союза и начинают процедуру развода. Этот период часто сопровождается сильными эмоциями и конфликтами. После официального развода начинается стадия адаптации к новой жизни. Оба супруга сталкиваются с необходимостью перестройки своей жизни без партнера и адаптации к новым условиям. Этот процесс может быть сложным и долгим, особенно если в семье есть дети.

Исследования процессов развода в зарубежных странах обнаруживают, что психологические аспекты развода, такие как стресс, депрессия и тревожность, имеют сходные характеристики по всему миру. Однако особенности законодательства и культурные традиции могут влиять на сам процесс развода и его длительность. Например, в некоторых странах процесс развода может быть более длительным и сложным из-за различий в законодательстве и процедурах[1].

Последствия разводов. Зарубежные исследования также подробно анализируют последствия разводов для семей и общества в целом. Например, в Соединенных Штатах разводы часто сопровождаются финансовыми трудностями для обеих сторон. Исследования показывают, что после развода женщины в среднем теряют большую часть своего дохода, особенно если они были домохозяйками или имели низкооплачиваемую работу. Это может привести к росту числа женщин, оказавшихся в состоянии бедности, и увеличению числа детей, нуждающихся в государственной поддержке.

Кроме того, разводы часто имеют негативное воздействие на психологическое благополучие членов семьи, особенно детей. Исследования показывают, что дети, чьи родители развелись, имеют более высокий риск развития психологических проблем, таких как депрессия, тревожность и поведенческие расстройства. Эти негативные последствия могут сказаться на их академической успеваемости, социальной адаптации и общем благополучии в будущем. Социальные последствия разводов также могут быть значительными. Например, увеличение числа одиноких родителей может повлиять на структуру общества и требовать дополнительных ресурсов со стороны государства для поддержки таких семей. Кроме того, изменения в структуре семьи могут повлиять на общественные институты, такие как школы, медицинские учреждения и социальные службы, которые могут быть вынуждены адаптироваться к новым вызовам и потребностям семей в разводе.

Влияние социальных и культурных факторов. Разводы представляют собой сложное социальное явление, подверженное влиянию культурных, социальных и экономических факторов. В европейских странах, где преобладает индивидуализм и личная свобода, разводы рассматриваются как приемлемый способ решения проблем в браке. Процедура развода относительно проста и доступна. Статистика разводов в странах Европейского союза, таких

как Германия, Франция и Великобритания, свидетельствует о высоком уровне разводимости.

В странах Восточной Азии, наоборот, традиционные ценности и социальные ожидания создают более высокий барьер для развода, рассматриваемого как неприемлемое явление, способное нанести ущерб не только семье, но и обществу в целом. В Японии, Китае и Южной Корее процедура развода может быть более сложной и затратной. Традиционные представления о семье как основе общества и о браке как нерушимом институте оказывают сильное влияние на решение о разводе. Экономическая зависимость женщин в Восточной Азии также оказывает существенное влияние на решение о разводе. В условиях, когда женщина зависит от мужа финансово, она может испытывать большие трудности в принятии решения о разводе из-за потенциальных экономических трудностей. В то время как в европейских странах высокий уровень экономической независимости женщин способствует более свободному выбору в отношении бракоразводных решений [5].

Важно также отметить, что различия в законодательстве о браке и разводе могут оказывать существенное влияние на тенденции разводимости в разных регионах мира. В некоторых европейских странах существуют более лояльные законы относительно бракоразводных процедур, что делает развод более доступным и простым. В то время как в некоторых странах Восточной Азии процесс развода может быть более сложным и требовать выполнения строгих правовых условий, что может стимулировать супругов к сохранению семейных отношений в том числе и в случае возникновения проблем [4].

Социокультурные нормы также играют важную роль в разводимости. В Европе рост индивидуализма и увеличение роли личных жизненных целей часто сопровождаются увеличением числа разводов. В то время как в некоторых азиатских странах традиционные представления о семье и коллективных ценностях могут сдерживать индивидуальные желания и увеличивать толерантность к неудачам в браке. Однако, несмотря на эти различия, существует и некоторая конвергенция в подходах к разводу. В странах с высоким уровнем экономического развития и увеличивающимся уровнем образования женщин, наблюдается более высокая степень индивидуализма и, как следствие, увеличение числа разводов. Этот процесс, известный как "западный эффект", в некоторой степени наблюдается и в ряде азиатских стран, где смена социально-экономических условий и изменение ценностных ориентиров начинает повышать частоту разводов.

Анализ и результаты. Исследование разводов в Европе и Восточной Азии выявило существенные различия в подходах к семейным отношениям и их разрушению в различных регионах мира. Факторы, влияющие на частоту разводов, включают в себя культурные, социальные и экономические аспекты, которые формируют уникальные тенденции в каждом регионе [3].

Европейские страны, с их акцентом на индивидуализме и личной свободе, демонстрируют более высокий уровень разводов по сравнению с странами Восточной Азии, где традиционные ценности и социальные нормы поддерживают стабильность семейных отношений. Например, данные из нашего анализа показали, что в Германии и Франции разводы воспринимаются как приемлемый способ решения проблем в браке, что отражается в более высокой статистике разводов по сравнению с Японией или Южной Кореей, где традиционные ценности продолжают играть важную роль в семейных отношениях. Однако, в контексте глобализации и изменений в социально-экономической сфере, наблюдается некоторая конвергенция в подходах к разводу. Наш анализ также указал на рост числа разводов в некоторых азиатских странах, что может быть связано с изменением социально-экономических условий и появлением новых ценностных ориентиров.

Дальнейшие исследования в этой области могут помочь лучше понять влияние культурных, социальных и

экономических факторов на разводы, а также разработать более эффективные подходы к поддержке семейных отношений и предотвращению разводов. Таким образом, наше исследование не только добавляет новые знания о данном явлении, но и способствует развитию социологической науки и предоставляет основу для дальнейших исследований в этой области.

Выводы и рекомендации. Исследование диссоциации супружеских союзов в контексте современной социологии позволяет лучше понять сложные факторы, процессы и последствия, связанные с этим явлением. На основе представленного анализа становится очевидно, что диссоциация супружеских союзов является многоаспектным явлением, которое в значительной степени определяется социокультурными, экономическими, психологическими и индивидуальными факторами.

Изучение факторов диссоциации супружеских союзов подчеркивает важность учета как широких общественных тенденций, так и индивидуальных особенностей каждого

конкретного случая. Разнообразие причин и контекстов, в которых происходит диссоциация супружеских союзов, свидетельствует о необходимости индивидуализированных подходов к пониманию и помощи парам в кризисных ситуациях. Однако, несмотря на сложность и многообразие факторов, приводящих к диссоциации супружеских союзов, исследование этого явления имеет важное практическое значение. Полученные результаты могут быть использованы для разработки программ поддержки и консультирования для пар, находящихся в кризисе, а также для формирования социальных и семейных политик, направленных на укрепление института семьи и предотвращение распада супружеских союзов.

Дальнейшие исследования в области диссоциации супружеских союзов могут углубить наше понимание этого явления и помочь разработать эффективные стратегии предотвращения и реагирования на семейные кризисы в современном обществе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Johnson, M. P., & Haider-Markel, D. P. (2017). *The Sociology of Relationships: Applying Sociological Theory to Contemporary Practice*. SAGE Publications.
2. Johnson, M. P., & Haider-Markel, D. P. (2017). *The Sociology of Relationships: Applying Sociological Theory to Contemporary Practice*. SAGE Publications.
3. Kandyoti, D. (2017). "Emerging from Tradition? Women, Property, and Social Change in Uzbekistan." *Europe-Asia Studies*, 69(6), 970-992.
4. Karimov, I. (2019). "Social and Economic Aspects of Marriage in Uzbekistan." *Journal of Central Asian Studies*, 26(1), 45-56.
5. Toshmatov, F. (2020). "Influence of Social Factors on Family Formation in Uzbekistan." *Social Sciences*, 9(3), 78-89.

Izzatulla KARIMOV,
Andijon davlat tibbiyot instituti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: izzatullo@mail.ru

Toshkent davlat pedagogika universiteti professori, p.f.d B.S.Abdullayeva taqrizi asosida

PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE METHODOLOGY OF TEACHING CLINICAL SCIENCES IN THE E-LEARNING ENVIRONMENT

Annotation

The article discusses the importance of electron, information and communication and the use of pedagogical technologies in the teaching of Clinical Sciences in medical higher education institutions. The article covers electron educational technologies, information and pedagogical technologies, integration, the meaning of integrated education and their content.

Key words: Medical education, future doctors, Information Technology, electron education technology, communication, integration, integrated education, switching, electron resources.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ КЛИНИЧЕСКИХ НАУКИ В СРЕДЕ ЭЛЕКТРОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В статье обсуждается важность использования электронных, информационно-коммуникационных и педагогических технологий при преподавании клинических дисциплин в медицинских высших учебных заведениях. В статье рассматриваются технологии электронного обучения, информационно-педагогические технологии, интеграция, значение интегрированного образования и их содержание.

Ключевые слова: Медицинское образование, будущие врачи, информационные технологии, технология электронного обучения, коммуникация, интеграция, интегрированное обучение, коммутация, электронный ресурс.

ELEKTRON TA'LIM MUHITIDA KLINIK FANLARNI O'QITISH METODIKASINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI

Annotatsiya

Maqolada tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida klinik fanlarni o'qitishda elektron, axborot-kommunikatsiya va pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati muhokama qilingan. Maqolada elektron ta'lim texnologiyalari, axborot va pedagogik texnologiyalar, integratsiya, integratsiyalashgan ta'lim ma'nosi va ularning mazmuni yoritilgan.

Kalit so'zlar: Tibbiy ta'lim, bo'lajak shifokorlar, axborot texnologiya, elektron ta'lim texnologiyasi, kommunikatsiya, integratsiya, integratsiyalashgan ta'lim, kommutatsiya, elektron resurslar.

Kirish. Hozirgi globallashtirish va raqamlashtirish davrida elektron ta'limning ta'lim jarayoniga kirib kelishi muhim ahamiyatga ega. An'anaviy va elektron ta'lim jihatlari ma'lum bir xususiyatlari jihatidan uzviylik kasb etmoqda. Elektron ta'lim o'zida ta'limning innovatsion yondashuvini, jumladan multimedia va internet texnologiyalarni qo'llagan holda ta'lim sifati va imkoniyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Shularni e'tiborga holda elektron ta'lim talabalarga qulay tashkilashtirilgan muhitda bilim olish imkonini beradi deb hisoblash mumkin. Elektron ta'lim metodikasini ishlab chiqish elektron ta'limning masofali kurslari o'quv dasturlariga muvofiq holda tizimli yondashgan holda yaratilishi, innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llagan holda zamonaviy bilimlar va qarashlarga ega bo'lishini talab etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dars jarayonida kompyuterdan foydalanish o'qituvchi va talabalarga, interaktiv o'quv qo'llanmalari bilan bog'liq bo'lgan yangidan-yangi o'ziga xos qulayliklar yaratadi. O'qituvchi tomonidan yaratiladigan interaktiv o'quv qo'llanmalari uchun zamonaviy dasturlash tillarini bilgan holda, ularni talabalar tomonidan qiziqish bilan qabul qilinishiga erishimiz zarur. Kompyuterni boshqa o'qitish vositalari masalan proyektor, elektron doskalar bilan operativ qo'shilishi, ko'rgazmali qurollardan foydalanib ma'lumot berish xajmini oshiradi va bu bilan o'qituvchi uchun dars vaqtdan unumli foydalanishga imkoniyat yaratadi. Bugungi kunda zamonaviy dasturlash tillari ya'ni, Delphi, Mathlab, MathCad, Maple, Matematika, Cilarning imkoniyatlaridan foydalanish dars jarayonlarini sifatli tashkil qiladi. Natijada dars samaradorligi ortadi va o'quvchilarning qiziqishi, hamda munosabati o'zgaradi. Ta'limda o'qitishning sifatini oshirish so'zsiz yangi o'qitish usullaridan qanday foydalanishga bog'liq bo'lmoqda. Yangi

o'qitish usullarida talaba doimiy ravishda izlanish va xarakterda bo'lishi lozim, ya'ni berilgan ma'lumotlarni olishi, qayta ishlashi va olgan bilimlarni aniq masalalar yechishda qo'llashi lozim. O'qitishning ma'ruza, amaliyot, laboratoriya va mustaqil ta'lim shakllarida axborot texnologiyalarning qo'llanilishi tezlik bilan o'z samarasini beradi. Masalan laboratoriya darsida virtual stendlarning qo'llanilishining o'zi albatta mashg'ulotning sifatli tashkil etilishiga asos bo'ladi. Kompyuter va dasturiy maxsulotlarning beqiyos darajada rivojlanishi axborot texnologiyani ta'limda qo'llashga keng imkoniyatlar ochib bermoqda. O'quv materiallarini multimedia tizimlari ko'rinishida tayyorlash va ularni kompyuter tarmoqlari va uzatish vositalari orqali ko'pchilikka taqdim etish mumkin. Kompyuter texnologiyalarining ta'lim tizimiga keng joriy etilishi barcha turdagi o'qitish shakllarining o'quv materiallarini qaytadan ko'rib chiqishni talab etadi. Xar bir o'qitish shakliga mos ravishda multimedial elektron o'quv materiallari tayyorlash kerak bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Umuman olganda, metodika - bu o'quv jarayonini tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsifalar majmuasi hisoblanadi. Bundan esa, elektron ta'lim metodikasini - elektron ta'limning barcha jabhalarini o'z ichiga olgan holda uni tashkiliy, tarkibiy tuzilmasini ishlab chiqish hamda elektron ta'limning pedagogik boshqaruvini tashkil etish deb ta'riflashimiz mumkin. Elektron ta'lim metodikasi bo'yicha hozirgi kunda ko'plab tadqiqot ishlari olib borilmoqda, xususan Buus L., Georgsen M., Olitayo P., Sergeev S.F., Nabi Y.A., Ibraymov A.E. kabi olimlar bu sohada ko'plab izlanishlar qilishgan. S.F.Sergeev o'z ishlarida elektron ta'lim metodikasini yedidaktika sifatida ko'radi. Uning nazarida, "samarali elektron ta'limni yaratish uchun texnologiya yordamida pedagogning ish sohasini, vazifalarini va maqsadini modellashtirish yetarli va bu

texnika asrining yangi pedagogik voqealikdagi o'qitish metodikasi to'g'risida murakkab fan - elektron didaktikaning asosini tashkil etadi" deb hisoblaydi. Bundan esa elektron ta'limda faoliyat yurituvchi pedagog to'g'risida quyidagi fikrlarni keltirib o'tadi, "hozirgi paytda kompyuterlashtirilgan ta'limga o'tish axborot olamidagi ommaviy ta'limning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq. Tegishli bilimlarning paydo bo'lish darajasi ularni o'zlashtirish uchun ta'lim tizimlarining imkoniyatlaridan ustun. Tibbiyot oliy ta'lim muassasasi bitiruvchilari orasida malakali shifokor kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashda muammolar yuzaga keladi. Bunda ilk ko'riladigan mantiqiy yechim kompyuter vositasida ta'lim berish" hisoblanadi. Bu bilan S.F.Sergeyev shifokorlar tibbiyot oliy ta'lim muassasasini bitirgandan so'ng, avvalambor, ular o'z sohasi bo'yicha mutaxassis sifatida yetishib chiqishlarini, elektron ta'lim sohasida esa yetarlicha bilimga ega bo'lmasliklarini, shuni nazarga tutgan holda elektron ta'lim sohasida kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashni yo'lga qo'yish lozimligini aytib o'tadi [8]. (Sergeyev S.F., 2015). Elektron ta'limda ta'lim jarayoniga jalb qilishda elektron ta'lim rivojlantirish metodlari ham ko'riladi, buni esa Nabi Y.A. o'z ishlarida quyidagicha ko'rsatib o'tgan: "Tizimli yondashuv. Tizimli yondashuv tizimning umumiy nazariyasi vositalarini qo'llash bilan belgilanadi. Umuman olganda, tizimli yondashuv metodologiyaning asosini tashkil etadi. Bu metodni invazion tizimlarni shakllantirish metodlari sifatida ham qarash mumkin. Dialektik yondashuv. Ta'lim jarayonida sodir bo'layotgan jarayonlarning dinamik xarakteri - bu ta'lim jarayoni sub'ektlarining takomillashtirishga, eskisidan yangisiga o'tishga doimiy intilishi natijasidir. Ekspertli baholash metodlari. Tadqiqot metodikasi nafaqat nazariy asoslarga, balki olingan natijalarni empirik tekshirishga ham asoslangan bo'lishi kerak. Ishonchlilikni tekshirishning turli usullari: kuzatish, pedagogik eksperiment, anketa va suhbatlar, ekspertli baholash va boshqalar pedagogikada asosli va keng qo'llaniladi. Elektron ta'limning nazariy xususiyatlarini hisobga olgan holda, kuzatish, pedagogik eksperiment va boshqa usullardan foydalanish imkonsiz bo'lib tuyuladi. Ekspert baholash usuli anketa va intervyu asosida qo'llaniladi" [5] (Nabi, Yskak A. et al., 2017). Yuqorida keltirilgan ilmiy izlanishlar natijasida, elektron ta'lim metodikasini quyidagi jihatlari bo'yicha ko'rib chiqish mumkin.

1. Elektron ta'limning umumiy masalalari. Bunda elektron ta'limni asosini tashkil etuvchi masalalar ko'rib chiqiladi. Ularga quyidagi masalalar kiradi: pedagogik masalalar, texnologik masalalar, pedagogik loyihalash, pedagogik loyihalash maqsadi, pedagogik loyihalash xususiyatlari.

2. Elektron ta'limga jarayonli yondashuv. Bunda elektron ta'limni yaratish jarayoni va uning pedagogik asoslari ko'riladi. Ularga quyidagilar kiradi: jarayon modeli, jarayonli yondashuvni pedagogik loyihalash.

3. O'qituvchilarni tayyorlash. Elektron ta'lim sohasini tashkil etishda o'qituvchilar faoliyati va kasbiy tayyorgarligi muhim o'rin egallaydi.

4. Elektron ta'limni tashkillashtirish shakllari. Elektron ta'limni tashkillashtirishning quyidagi shakllarini ajratib ko'rsatish mumkin: ma'ruza, amaliy mashg'ulotlar, mustaqil ta'limni tashkillashtirish.

5. Elektron ta'limning faol usullari. Bunda elektron ta'limni tashkil etishning faol usullari ko'rib chiqiladi. Ularga quyidagilar kiradi: pedagogik faoliyatga umumiy tizimli qarash, elektron ta'limning faol usullari, vebinarlar o'tkazishga uslubiy ko'rsatmalar.

6. Elektron ta'limda multimediyani qo'llash. Bunda elektron ta'limni tashkil etishning muhim jihatlari sifatida multimediyaning qo'llanish sohalari ko'rib chiqiladi.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar. Tajriba-sinov ishini tashkil etishda birinchi navbatda talabalarning darsga psixologik jihatidan tayyorligi, qiziqishlari, ilmiy-ijodiy dunyoqarashlariga, ya'ni kreativ qobiliyatiga baho berilgandan so'ng darsda ko'rgazmali organayzerlar, ko'rgazmali demonstratsion maketlar va tarqatma materiallardan foydalanib, klaster va savol-javob metod va usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Bizning tadqiqotimiz elektron ta'lim platformalarining ham yutuqlari va kamchiliklari mavjud bo'lib, bunga bafurja to'xtalib o'tsak. Ushbu turdagi platformalarning ba'zi bir afzalliklari:

Avvalambor moslashuvchan va arzon o'qitish.

Internet bilan texnologik uskunarlar kuchining birlashtirilganligi.

Geografik va vaqtinchalik masofalarni bekor qilish.

Minimal bilim bilan platformadan foydalanishga imkon beradi.

Taklif qilingan vaqtda o'rganish va tezligidagi erkinlik.

Elektron ta'lim platformalarining kamchiliklari to'htaladigan bo'sak:

Yuzma-yuz kursdan ko'ra talabning va bosimning yuqoriligi.

Yuklangan o'quv materiallarining kamligi

O'qituvchilar uchun yanada noqulaylik, chunki siz nafaqat o'zingizning mavzuni o'rgatishni, balki AKTni o'qitish haqida ham bilishingiz kerak.

Talabalarga darsdan chalg'ish uchun vaqtning yetarliligi.

Ta'limdan chalg'ituvchi omillarning hila-xilligi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkin, elektron ta'lim platformalarining afzalliklari va kamchiliklari soni jihatidan bir-biriga juda o'xshashdir, agar siz o'qitishning bir turiga boshqasidan ko'ra ko'proq tanlasangiz, bu sizga bog'liq.

ADABIYOTLAR

1. <https://uz.warbletoncouncil.org/e-learning-3220>
2. Xamidov, Y. Y. Ta'lim samaradorligini oshirishda elektron ta'lim resurslarining o'rni / Y. Y. Xamidov. Текст : непосредственный // Молодой ученый.-2019.-№ 21 (259). С. 611-612. URL: <https://moluch.ru/archive/259/59591/> (дата обращения: 04.05.2022).
3. Virtual haqiqat tizimlari: darslik usuli, qo'llanma / M. I. Osipov tomonidan tuzilgan. - Nijniy Novgorod: Nijniy Novgorod davlat universiteti, 2012.
4. Xamidov, Y. Y. Ta'lim samaradorligini oshirishda elektron ta'lim resurslarining o'rni / Ё. Ё. Хамидов. Текст : непосредственный // Молодой ученый. 2019. № 21 (259). С. 611-612. URL: <https://moluch.ru/archive/259/59591/> (дата обращения: 04.05.2022).

Nixola KASIMOVA,
Andijon davlat tibbiyot instituti tadqiqotchisi
E-mail:k.k.nixola@mail.ru

Toshkent davlat pedagogika universiteti professori,p.f.d B.S.Abdullaeva taqrizi asosida

SCIENTIFIC APPROACHES TO PROFESSIONAL COMPETENCE IN DEVELOPED COUNTRIES

Аннотация

This article will talk about what is needed for professional competence shahs in the profession, the work on this Soha in developed countries and the autonomy of imaging in future doctors.

Key words: Student, medical higher education institution, professional competence, developed countries, modern information technology, mediacompetence, knowledge, qualifications, skills.

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ

Аннотация

В этой статье в первую очередь говорится о том, почему профессиональная компетентность необходима человеку для получения профессии, о текущей работе в этой области в развитых странах и о важности ее формирования у будущих врачей.

Ключевые слова: студент, медицинское высшее учебное заведение, профессиональная компетентность, развитые страны, современные информационные технологии, медиаккомпетентность, знания, умения, навыки.

Ключевые слова: Современные информационные технологии, студенты, СМИ, культура, медиакультура, медиаграмотность, медиаграмотность, медиамастерство, медиаккомпетентность .

RIVOJLANGAN MAMLAKATLARDA KASBIY KOMPETENSIYAGA OID ILMIY YONDASHUVLAR

Аннотация

Mazkur maqolada avvalom bor kasbiy kompetensiya shahs kasb egallashida nima uchun kerakligi, rivojlangan mamlakatlarda bu soxaga olob borilayotgan ishlar va bo'lajak shifokorlarda shakllantirish muximligi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Talaba, tibbiyot oliy ta'lim muassasasi, kasbiy kompetensiya, rivojlangan mamlakatlar, zamonaviy axborot texnologiyalari, mediakompetentlik, bilim, malaka, ko'nikma.

Kirish. Jahon tibbiyot ta'lim muassasalarida o'quv jarayonlarini raqamlashtirish, axborot muhitida mediata'lim maxsulotlarini joriy etishning kreativ texnologiyalari amaliyotga tatbiq etilmoqda. Yevropa mamlakatlari o'qitish tizimidan ko'chirib olingan kompetensiya nuqtai nazaridan yondoshuv Rossiya pedagog olimlarini chuqur izlanishlar olib borishga chorlamogda. Ammo pedagogik o'qitish usul va metodlari texnologik yo'llarini kompetensiya nuqtai nazaridan yondoshuv atamasiga ag'darib olish bilan masala yechilmasligi yanada ayon bo'lib bormogda. Kompetensiya masalasining dolzarbligi shundaki, eng avvalo, o'qituvchi va pedagogning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish va takomillashtirish muammosini yechishni talab qiladi.

Mustaqillik yillarida ta'lim sohasida olib borilgan keng ko'lamli islohotlar tibbiyot oliy ta'lim muassasalarini zamonaviy o'quv laboratoriya jihozlari bilan ta'minlash, o'quv dasturlari, o'quv metodik adabiyotlarni xalqaro talablarga mos holda yangilash, o'quv jarayoniga ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Olib borilayotgan amaliy ishlardagi yuzaga kelayotgan muammolarni bartaraf etishda O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida: "...xalqaro tajribalardan kelib chiqib, o'quv jarayonlarini takomillashtirish, ilg'or xorijiy tajriba asosida zamonaviy ta'lim va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish xisobiga talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish..." vazifasi pedagogik zarurat sifatida belgilandi. Elektron darsliklar, virtual ta'lim texnologiyalari, miltimediali elektron majmualardan o'quv jarayonida keng foydalanish orqali talabalarining mediasavodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirilishi xamda faoliyat sohalari bo'yicha talabalarga innovatsion ta'lim berish, kasbiy ko'nikma va malkalarini doimiy takomillashtirib borish mediakontentlardan ta'lim jarayonida foydalangan xolda mediakompetensiyali zamonaviy mutaxassislar tayyorlash bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida mediamatni materiallar, kompyuter texnologiyalari asosida o'qitishga mo'ljallangan elektron darsliklar, mediamahsulotlar yaratish jarayonlarini rivojlantirish, talabalarda mediamadaniyat va mediasavodxonlik ko'nikmalarini takomillashtirish va mavjud o'qitish texnologiyalarining meyoriy asosi yaratilmoqda. Bo'lajak shifokorlar uchun multimedia maxsulotlarini yaratish texnologiyalarini, shu jumladan, tibbiy texnologik apparatlar (MRT, MSKT, RET, kompyuter tomografiyasi)da tashxis qo'yish va davolash uchun foydalaniladigan tomografik rasmlardan mediakontent yaratishda foydalanishni rivojlantirish xamda fan, ta'lim va ishlab chiqarishni keng axborot muxiti sharoitida tashxis ma'lumotlarni taqqoslash, muammolarni tahlil qilish, umumlashtirish va muammoli vaziyatlarda mustaqil qarorlarni qabul qiladigan kasbiy kompetensiyasiga ega salohiyatli kadrlarni tayyorlashni taqazo etmoqda. Tibbiyot sohasidagi islohatlar tufayli aholini sifatli tibbiy xizmat bilan ta'minlashda ularning kasbiy madaniyatini rivojlantirish, kasalliklarni barvaqt aniqlash borasidagi manzilli ishlarni jadallashtirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirildi. Natijada tibbiyot sohasida bo'lajak shifokorlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda kompyuter texnologiya-laridan foydalanishning pedagogik imkoniyati kengayadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dunyoda kechayotgan globalashuv, shiddat bilan rivojlanib borayotgan raqamlashuv jarayonlari, siyosiy, iqtisodiy, mafkuraviy manfaatlar to'qnashuvi medianing axborot-psixologik ta'sirini oshirib, insonlar ongu shuuri uchun kurash jarayonini kuchayib borishiga sabab bo'lib bormogda. Yoshlarning mediaolamdagi shiddatli axborot oqimiga qiziqishlarining ortishi, axborot xavfsizligi va kiberoxavfsizlik muammosining dolzarblashuvi, axborotning tovar sifatidagi tijoriy funksiyalari kypayishi, axborot muhitining ifloslanishi, unda turli nomaqbul axborot shakllarining paydo bylishi, mediaga qaramlik yoshlarning media bilan munosabatini

tartibga solish uchun talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishni taqazo etmoqda.

“Oliy ta’lim o’qituvchisi kasbiy kompetensiyasini takomillashtirish aspektlari” haqida fikr yuritar ekanmiz, mavzu uchun AQSh, Fransiya, Yevropa mamlakatlari, Rossiya pedagogikasida olib borilayotgan ilmiy izlanishlarga e’tiborimizni qaratish bilan birgalikda O’zbekiston Respublikasi ta’lim tizimidagi ilmiy va amaliy izlanishlarni o’rganishga, ularni tahlil qilishga harakat qilamiz. Zamonaviy axborot jamiyatida media, mediata’lim, ta’lim jarayonlarida mediadan foydalanish, zamonaviy bo’lajak shifokorning ommaviy axborot vositalari bilan ishlash ko’nikmasini shakllantirishda, ommaviy axborot vositalari yordamida ta’lim mohiyatini o’zlashtirish, kasbiy salohiyatini oshirish va turli ommaviy axborot vositalaridan foydalanish shartlarini tushunishga, ta’lim jarayonida (axborot texnologiyalari, Internet, ijtimoiy tarmoqlar, ekran san’ati, kompyuter tomografiyalari, televizor, reklama, interaktiv doskalardan foydalanish, kompyuter animatsiyasi va boshqalar), tibbiy modellar va ulardan foydalanishga tayyorligini shakllantirish vositasi sifatida qaraladi. Shuning uchun ham bo’lajak shifokorlarning multimedia borasidagi bilimlarini takomillashtirish orqali kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish pedagogik yo’nalishdagi tadqiqotlar ichida muhim ahamiyatga ega xisoblanadi.

Respublikamizda ta’lim tizimi tubdan isloh qilinib, uzluksiz ta’lim, jumladan, oliy ta’lim tizimida katta o’zgarishlar amalga oshirildi. Xususan, olib borilgan islohotlar bugun o’z samarasini bermoqda. Mazkur jarayonlarni amalga oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari muhitidan samarali foydalanib, milliy kadrlarni tayyorlash, yosh avlodni barkamol va yetuk etib voyaga yetkazish o’qituvchi-pedagoglarning asosiy vazifalari sirasiga kiradi. “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi” da sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash kabi yo’nalishlar belgilanib, bu borada oliy ta’lim muassasalari talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish samaradorligiga erishish katta ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. O’zbekiston Respublikasi tibbiyot oliy ta’limi mutaxassislar tayyorlashda mehnat bozori talablaridan kelib chiqqan holda islohotlar sari yuz tutmoqda. Hozirgi paytda oliy tibbiy maktabning asosiy vazifasi, biz yuqorida tilga olib o’tgandek raqobatbaodosh, kompetentli bo’lajak shifokorlar tayyorlashdan iboratdir. Shiddat bilan o’zgarib borayotgan tibbiyot oliy ta’lim muassasalarida ishlay oladigan, o’z kasbiy vazifalarini mustaqil va ijodiy yechma oladigan shifokorlarga bizning mamlakatimizda ham talab kuchayib bormoqda. Kompetentlikning mezonlari qanday, shifokor kasbiy tayrgarligi qanday bo’lishi lozim? degan savollarga javob qidiramiz.

Shifokor kasbiy tayrgarligi jarayoni bir nechta bosqichlardan iborat bo’lib, quyidagilarni o’z ichiga oladi:

Boshlang’ich ta’lim:

Maktabni muvaffaqiyatli tugatish.

-Tibbiyot oliy o’quv yurtiga kirish uchun zarur bo’lgan fanni (biologiya, kimyo, fizika) yaxshi bilish.

2. Oliy ta’lim.

Tibbiyot oliy o’quv yurtiga kirish (bakalavriat darajasi).

Oliy ta’lim muassasalarida 5-6 yil davomida tibbiyot sohasida o’qish.

3. Amaliyot.

Tibbiyot oliy o’quv yurtini tugatgandan so’ng, 1-2 yil davomida amaliyot (internatura yoki rezidentura) o’tash.

Amaliyot davrida tibbiy muassasalarda amaliy ko’nikmalarni egallash. 4. Mutaxassislik bo’yicha tayrgarlik.

Shifokor o’z ixtisosligi bo’yicha tanlov qilib, maxsus o’quv kurslarini tamomlashi kerak (masalan, kardiologiya, xirurgiya, terapiya, pediatriya va hokazo).

5. Davomiy ta’lim va malaka oshirish.

Shifokorlar o’z bilim va ko’nikmalarini yangilab turishlari uchun muntazam ravishda malaka oshirish kurslarida qatnashishlari zarur.

Ilmiy anjumanlar, seminarlar va konferensiyalarda ishtirok etish.

6. Litsenziya va sertifikatatsiya.

Kasbiy faoliyatni boshlash uchun davlat tomonidan beriladigan litsenziya olish zarur.

Ayrim ixtisosliklar bo’yicha qo’shimcha sertifikatatsiyalar talab etilishi mumkin. 7. Doimiy yangilanish va rivojlanish.

Tibbiyot sohasidagi yangiliklar va texnologik rivojlanishlarni kuzatib borish.

Professional tibbiy tashkilotlarga a’zo bo’lib, ular orqali bilim va tajriba almashish. Shu bosqichlarni muvaffaqiyatli tamomlagan shifokorlar kasbiy faoliyatlarini yuqori darajada amalga oshira oladilar va bemorlarga sifatli tibbiy yordam ko’rsata oladilar.

Tadqiqotda qo’llanilgan usullar. Tajriba-sinov ishini tashkil etishda birinchi navbatda talabalarning darsga psixologik jihatidan tayyorligi, qiziqishlari, ilmiy-ijodiy dunyoqarashlariga, ya’ni kreativ qobiliyatiga baho berilgandan so’ng darsda ko’rgazmali organayzerlar, ko’rgazmali demonstratsion maketlar va tarqatma materiallardan foydalanib, klaster va savol-javob metod va usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Bizning tadqiqotimiz tayanch, fanga oid, amaliy, fan va hayotiy ko’nikmalarni o’z ichiga oladi. Nima uchun talabalar kasbiy kompetensiya rivojlangan bo’lishi lozim? Chuqur islohotlarni, modernizatsiyalashni talab qiladigan zamonaviy ta’lim o’z-o’zidan kompetensiya nuqtai nazaridan yondoshuv masalasini ko’ndalang qilib qo’yadi. Bu albatta, kasb jihatdan kompetentligi bo’lgan bo’lajak shifokorlar tayyorlashni talab qiladi. Ta’limning asosiy maqsadi talabada ijtimoiy zarur sifatlarni va kompetensiyani, shaxs sifatida o’zo’zini anglash, o’z bilimlarini doimiy oshirib borish, o’z-o’zini boshqarib borish va faollashib borishni shakllantiradi. Albatta, bu mavzuning o’rganilganligi darajasini ko’plab xorijiy va mamlakatimizdagi oliy va mutaxassislar tomonidan olib borilayotgan ilmiy izlanishlarda ko’rishimiz mumkin. Agar biz AQSh oliy tibbiy pedagogik ta’limi tizimi faoliyatiga nazar tashlamoqchi bo’lsak, B.D.Vulfson, T.N.Kurilova, Z.A.Malkova va boshqalarning ilmiy ishlarini, agar AQSh tibbiy pedagogik ta’limining maqsadlari haqida bilmogochi bo’lsak, N.D.Nikandorova, V.Ya.Pilipovskiy, bo’lg’usi o’qituvchilarning kasbiy pedagogik ta’limi bo’yicha G.G.Agapova, O.O.Borovikova, V.S.Budenko va boshqalarning ishlarini, AQSh shifokorlarining malaka oshirish tizimi haqida esa V.B.Gargay, N.I.Kustinova va boshqalarning ishlariga nazar tashlasak, maqsadga muvofiq bo’ladi. Yuqorida nomlari tilga olingan olimlarning ilmiy ishlaridan Rossiya va AQSh ta’lim tizimi bir-birini to’ldirib boyitganligini tasavvur qilishimiz mumkin. AQSh, Kanada, Avstraliya va bir qator Yevropa mamlakatlarida tibbiy kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimi yaratilganligi ko’zga tashlanadi va ular bu muammoni ma’lum bir tizimga solib keng o’rganmoqdalar. AQShda Kompetensiyaviy yondoshuvning falsafiy asoslari masalasida, ularning global maqsad va vazifalari, tashkiliy tizimi, mohiyati, ta’lim standartlari, sifati, ta’limning sifatini nazorat qilish, oliy tibbiy maktablarning faoliyatini aks ettirgan mualliflar M.Apple, D.Armstrong, D.L.Ball, D.Barnes, F.Baumgartner, M.Cochran-Smith, D.K.Cochan, L.Darling-Hammond, S.Feiman-Nemser, A.D.Glenn va boshqalar.

Tadqiqotimiz mavzusidan kelib chiqib, bo’lajak shifokorlar uchun kasbiy so’nish muammosini bartaraf etish uzoq muddatli jarayon bo’lib, muntazam ravishda o’z-o’zini tahlil qilish va ehtiyojlariga mos ravishda choralar ko’rishni talab qiladi. Shuningdek, tibbiyot tashkilotlari ham shifokorlarning ruhiy salomatligini qo’llab-quvvatlashga e’tibor qaratishlari zarur.

Shifokorlar uchun kasbiy so’nish (burnout) muammosi dolzarb hisoblanadi, chunki ular o’z kasblarida yuqori darajada stress va bosimga duch kelishadi. Kasbiy so’nishni oldini olish va uni bartaraf etish uchun quyidagi choralarni ko’rish mumkin:

1. Stressni boshqarish va dam olish

Stress boshqaruvi texnikalari: Meditatsiya, yoga, nafas olish mashqlari va boshqa stressni kamaytirish usullari.

Dam olish va dam olish vaqtlari: Muntazam ravishda dam olish va ishdan tashqari vaqtni samarali o'tkazish.

2. Qo'llab-quvvatlash tizimlari.

Jamoaviy qo'llab-quvvatlash. Hamkasblar va do'stlar bilan muntazam muloqot qilish, bir-birini qo'llab-quvvatlash.

Oilaviy qo'llab-quvvatlash. Oila a'zolari bilan yaqin munosabatlar va ular bilan vaqt o'tkazish.

3. Ish yukini boshqarish

Ish hajmini kamaytirish. O'ta ko'p ish yukini kamaytirish, ehtiyojga qarab vazifalarni delegatsiya qilish.

Tanaffuslar va qisqa dam olishlar: Kunning davomida qisqa tanaffuslar qilish va dam olish uchun vaqt ajratish.

4. Professional rivojlanish.

Malaka oshirish kurslari: O'z sohasidagi yangiliklardan xabardor bo'lish va malaka oshirish kurslariga qatnashish.

Mentorlik va murabbiylik. Katta tajribaga ega shifokorlar bilan muloqot qilish va ulardan o'rganish.

5. Ish muhiti va sharoitlarini yaxshilash

Ergonomik ish joyi: Ish joyining ergonomik va qulay bo'lishini ta'minlash.

Ish sharoitlarini yaxshilash: Ish muhitini yaxshilash uchun rahbariyat bilan hamkorlik qilish.

6. Psixologik yordam va maslahat.

Psixologik maslahat. Kasbiy psixologlardan yordam olish va ularning maslahatlariga amal qilish.

Terapiya. Psixoterapiya sessiyalariga qatnashish, agar zarur bo'lsa, terapevtik yordam olish.

7. Shaxsiy va professional muvozanatni saqlash.

Vaqtning boshqarish. Ish va shaxsiy hayotni muvozanatlash uchun vaqtning to'g'ri boshqarish.

Maqsadlarni aniqlash. Professional va shaxsiy maqsadlarni belgilash va ularga erishish yo'llarini aniqlash.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish joizki, Shifokorlar uchun kasbiy so'nish muammosini bartaraf etish uzoq muddatli jarayon bo'lib, muntazam ravishda o'z-o'zini tahlil qilish va ehtiyojlariga mos ravishda choralar ko'rishni talab qiladi. Shuningdek, tibbiyot tashkilotlari ham shifokorlarning ruhiy salomatligini qo'llab-quvvatlashga e'tibor qaratishlari zarur.

ADABIYOTLAR

1. Worsnop, C.M. (2004). Media Literacy Through Critical Thinking. NW Center for Excellence in Media Literacy, 60p.
2. Бермус А.Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании. www.eidoc.ru. 2005, 09,
3. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании. www.nekrasovepb.ru
4. Зимняя И.А., И.А. Ключевых. Компетенции – новая парадигма результата образования. quality.petrso.ru
5. Парламентская Ассамблея Совета Европы. Документ №8753 от 6 июня 2000.

UDK:37.01

Dilbar QARSHIYEVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti v.b.dotsenti., PhD
E-mail:d.qarshiyeva@gmail.com

Dots., PhD N.Koshanova taqrizi asosida

YOSHLARNI TARBIYALASHDA MILLIY QADRIYATNING O'RNI

Аннотация

Ushbu maqolada yoshlarimizni milliy va umuminsoniy qadriyatlarimizga sadoqat ruhida tarbiyalashga oid dalillar va ularning nazariy asoslarini keltirgan. Yoshlarni barkamol inson qilib tarbiyalashda ajdodlar merosiga tayanish, ayniqsa milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash nihoyatda muhim ekanligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Urf-odat, ma'naviy boylik, aqli, iymon-e'tiqodli, ro'za, poklik, fidoyi, ishchan, milliy, kamolot.

THE ROLE OF NATIONAL VALUES IN YOUTH EDUCATION

Annotation

In this article, the evidence and their theoretical basis for educating our young people in the spirit of loyalty to our national and universal values is given. It has been shown that it is extremely important to rely on the heritage of ancestors, especially in the spirit of national and universal human values, in raising young people as well-rounded people.

Key words: Tradition, spiritual wealth, intelligence, faith, fasting, purity, devotion, diligence, nationality, perfection.

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ОБРАЗОВАНИИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В данной статье приведены доказательства и их теоретическая основа для воспитания нашей молодежи в духе верности нашим национальным и общечеловеческим ценностям. Показано, что чрезвычайно важно опираться на наследие предков, особенно в духе национальных и общечеловеческих ценностей, в воспитании молодежи как всесторонне развитой личности.

Ключевые слова: Традиция, духовное богатство, умный, верующий, пост, чистота, преданный, трудолюбивый, национальный, зрелость.

Kelajagimizning munosib vorislari-yoshlarimizning barkamol inson qilib tarbiyalashda ajdodlar merosiga tayanish, ayniqsa milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash nihoyatda muhimdir. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz" deb nomlangan kitobida "Biz yoshlarimizning milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalash uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etishimiz zarur", deb ta'kidlaydi[1]. Zero, Milliy va umuminsoniy qadriyatlar hayot sinovidan o'tgan, insoniyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi ijtimoiy hodisadir.

Jamiyat taraqqiyoti jarayonida shakllangan har qanday ijtimoiy, moddiy, ma'naviy narsa yoki hodisa o'tmishda ijobiy ahamiyat kasb etgani uchungina emas, balki kelajak istiqboli uchun yangi imkoniyatlar yaratib berishga qodir bo'lganligi sababli ham qadriyat deb ataladi. Boshqacha aytganda, qadriyatlar jamiyat va ma'naviy taraqqiyotning zaruriy mahsulidir.

Qadriyat inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan millat, elat va ijtimoiy guruhlarning manfaatleri va maqsadlariga xizmat qiladigan va shu tufayli ular tomonidan baholanib, qadrlanadigan tabiat va jamiyat ne'matlari majmuidir[2]. Qadriyatlar ahloqiy qoida va me'yorlar, g'oyalar va maqsadlardagi baholash mezonini hamda usullarini o'zida aks ettiradi: Ular halollik, poklik, o'zaro yordam va adolatligi, mehmuhabbat, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi fazilatlar: burch, vijdon, or-nomus, mas'uliyat kabi ahloqiy tushunchalar shaklida namoyon bo'ladi. Qadriyat-boshqa bir ta'rifda esa qadriyat bu atrof muhitdagi narsalarni, hodisalarni ularning inson va jamiyat uchun ahamiyatga qarab, ijobiy yoki salbiy deb asosiy yoki ikkinchi darajali deb belgilash natijasida vujudga keladigan tushuncha yoki nuqtai nazarlarda aks etuvchi ob'ektlardir, deb belgilangan.

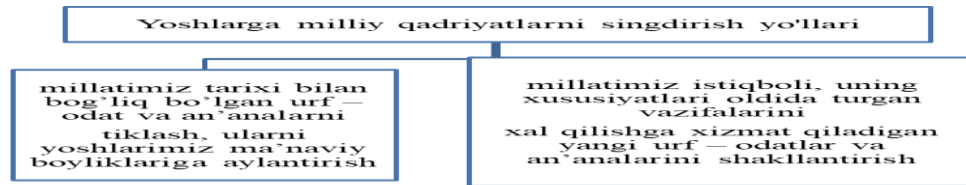
Fikrimizcha, qadriyat—bu tarixiy taraqqiyot jarayonida kishilar tomonidan yaratilgan, moddiy va ma'naviy boyliklar bo'lib, u inson va insoniyat uchun ahamiyat kashf etib, ular manfaati va ehtiyojini qondirish: takomillashuvi, kelajak avlodning ijodiy o'sishini rag'batlantirish omilidir.

Barkamol shaxsni tarbiyalashda milliy qadriyatlar va urf-odatlardan foydalanish bugungi kunda ta'lim-tarbiya jarayoni oldida turgan eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Shu boisdan ham mamlakatimizda yaratilgan bu betakror an'ana va marosimlar, milliy qadriyatlar va urf-odatlarni o'rganish hamma davrlarda ham olimlar oldiga bir qator muhim vazifalarni bajarish zaruratini qo'ygan. Bu borada O.Hasanboyeva, A.Mavrunov, U.Qoraboyev va boshqalarning ilmiy ishlari va maqolalarini eslatib o'tish maqsadga muvofiqdir.

Millat uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan etnik jihat va xususiyatlar bilan bog'liq qadriyatlar milliy qadriyatlardir. Dunyoda o'ziga xos qadriyatlari bo'lmagan millat yo'q. Milliy qadriyat millatning tarixi, yashash tarzi, ma'naviyati hamda madaniyati bilan bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Xalqimiz ma'naviyatini yuksaltirishda milliy urf-odatlarimiz va ularning zamirida mujassam bo'lgan mehr-oqibat, insonni ulug'lash, tinch va osoyishta hayot, do'stlik va totuvlikni qadrlash, turli muammolarni birlashib hal qilish kabi ibratli qadriyatlar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Milliy qadriyatlar turmush tarzimiz, ma'naviy qiyofamiz, an'analarimiz va o'zligimizni anglashga yordam beradi va bu borada xalqni-xalq, millatni—millat sifatida birlashtiradi[3]. Zero, o'z qadriyatlarini va qadriyatini bilgan xalq olomonga aylanmaydi; buyuk ishlarga qodir ekanini his qiladi, istiqlolni omon saqlaydi, farzandlarining kamoloti uchun qayg'uradi va kurashadi. Aynan shuning uchun ham milliy qadriyatlar jamiyatni yangilashga xizmat qiluvchi muhim ma'naviy omil hisoblanadi. (1-rasm).

1-rasm. Yoshlarga milliy qadriyatlarni singdirishning asosiy vazifalari

Millat mavjud ekan milliy qadriyatlarning ahamiyati aslo kamaymaydi. Millatlarning ma'naviyat jihatidan bir-biriga yaqinlashib borish ham milliy qadriyatlarning rivojlanish va amal qilish imkoniyatlarini kamaytirmaydi, balki kengaytiradi. Umuman olganda, milliy qadriyatlar har bir millatning mohiyatini, uning muayyan mustaqil ijtimoiy birlik ekanini belgilab beruvchi asosiy mezonlardan biridir. Milliy qadriyatlarining qudratli manbai va azaliy urf-odatlarimizdan biri-oila va qarindoshlik munosabatlar odobidir. Kattalarni hurmat qilish, o'zaro yordamlashish, kelajak avlod haqida g'amxo'rlik qilish hamisha uning asosiy qoidalari bo'lib kelgan.

“Barchangizga ayon, hozirgi kunda dunyo miqyosida beshafqat raqobat, qarama-qarshilik va ziddiyatlar tobora keskin tus olmoqda. Diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, “ommaviy madaniyat” kabi xavf-xatarlar kuchayib, odamzot asrlar davomida amal qilib kelgan e'tiqodlar, oilaviy qadriyatlarga putur etkazmoqda[4].” 1998 yil 2 fevralda Respublika xotin qizlar qo'mitasi xuzurida “Oila” ilmiy-amaliy markazining tashkil etilishi oilaga taalluqli milliy an'analarini, umumbashariy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish, oila a'zolarining huquqiy savodxonligini oshirish yo'lida katta qadam qo'yildi. Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida shaxsni ijtimoiylashtirish, uni har tomonlama shakllantirish, komolga etkazish, rivojlantirish eng muhim vazifa sifatida insonni tarbiyalash, unga ta'lim berish, yuksak qadratli, dunyoqarashi keng qamrovli chuqur, bilimdon hamda sog'lom yosh avlodni tarbiyalash ayniqsa, dolzarbdir.

Inson-eng oliy qadriyat, shu bois, millatimizga xos bo'lgan qadriyatlardan yana biri-bolajonlik, oilada ko'p farzandlarni dunyoga keltirish va ularni kamolga etkazish muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 66- moddasida “Voyaga etgan, mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onalari haqida g'amxurlik qilishga majburdirlar” deyiladi. Shuni qayd qilish kerakki, biror-bir xorijiy davlatning Konstitutsiyasida bu kabi modda uchramaydi.

Yoshlarni milliy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash borasida quydagilarni taklif qilish mumkin (2-rasm).

2-rasm. Yoshlarni milliy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash bosqichlari

Yoshlarni milliy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash borasida jamoa yoshlarining umuminsoniy va milliy qadriyatlar asosida ma'naviy, iqtisodiy, huquqiy, ekologik, mehnat, estetik madaniyatini shakllantirish maqsadida taniqli san'atkor, huquqshunos, ta'lim va fan arboblari, mehnat faxriylari, sog'liqni

saqlash xodimlari bilan ijodiy kechalar va uchrashuvlar uyushtirish. “Olomon madaniyatiga qarshi” milliy va umuminsoniy qadriyatlarni asrab-avaylash orqali jamiyatimiz barqarorligiga tahdid soluvchi illatlarga qarshi ong-tafakkurda mafkuraviy to'siq qo'yish dardkor.

REFERENCES

1. Sh.M.Mirziyoyev, Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent: O'zbekiston, 2017. - 488 b.
2. Umurzoqov O.P. Umuminsoniy qadriyatlar: milliy an'ana va urf-odatlar takomillashmoqda. G'G' O'zbekistonda ijtimoiy fanlar, 1992 №2.
3. A.Allayarov, G., Amanov. Yoshlar tarbiyasida innovatsion yondashuv (ilmiy ommabop nashr). Guliston 2020. - 114 bet.
4. Rustamov A. Adiblarni odobidan adablar. - T.: “Ma'naviyat”, 2003.
5. Aliqulov X. Ma'naviy-axloqiy qadriyatlar mutafakkirlar talqinida. - Andijon. 2003. 260 b.

UDK: (072):376:796

Bexzod QO'CHQAROV,

O'zbekiston Milliy universiteti Taekvondo va sport faoliyati kafedrasida dotsenti

E-mail: bexzodquchqarov7071@gmail.com

p.f.b.f.d. (PhD) Madaminov.A taqrizi asosida

RESEARCH METHODS IN THE FORMATION OF MORAL ATTITUDES OF PUPILS OF GENERAL EDUCATION SCHOOL THROUGH PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS

Annotatiton

In this article, there is a systematic study on the formation of moral qualities of general education school students through physical education and sports, increasing their creativity and activity in the field, developing moral attitudes of students, focusing on a healthy lifestyle, and improving the model of mental activity practical work has been done.

Key words: Ethics, value, folk games, formation, upbringing, physical education, sports, school, students, tools, training.

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ НРАВСТВЕННЫХ УСТАНОВОК УЧАЩИХСЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ ЧЕРЕЗ ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ И СПОРТ

Аннотация

В данной статье проводится систематическое исследование формирования нравственных качеств общеобразовательных школьников посредством физического воспитания и спорта, повышения их творческих способностей и творческих способностей в этой области, развития нравственных установок учащихся, ориентации на здоровый образ жизни, совершенствования выполнена модель умственной деятельности.

Ключевые слова: Этика, ценности, народные игры, образование, воспитание, физическое воспитание, спорт, школа, ученики, орудия труда, обучение.

JISMONIY TARBIIYA VA SPORT VOSITASIDA UMUMTA'LIM MAKTABI O'QUVCHILARINING AXLOQIY MUNOSABATLARINI SHAKLLANTIRISHDAGI TADQIQOT USULLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada umumta'lim maktabi o'quvchilarida jismoniy tarbiya va sport orqali axloqiy fazilatlarini shakllantirish, sohaga oid kreativligini, ijodkorligini oshirish, sog'lom turmush tarziga e'tibor qaratgan holda o'quvchilarning axloqiy munosabatlarini rivojlantirish va aqliy faoliyat modelini takomillashtirish bo'yicha tizimli amaliy ishlar bajarilgan.

Kalit so'zlar: Axloq, qadriyat, xalq o'yinlari, shakllantirish, tarbiya, jismoniy tarbiya, sport, maktab, o'quvchilar, vosita, mashg'ulot.

Kirish. Respublikamizda so'ngi yillarda aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini keng targ'ib qilish, jismoniy tarbiya va sportga jalb qilishda, xususan o'quvchilarning axloqiy munosabatlarini jismoniy tarbiyaning ilg'or texnologiyalarini qo'llash orqali, shuningdek yurtimizda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish, ayniqsa o'quvchi-yoshlarni sportga keng jalb etish, yozgi dam olish kunlaridagi bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish, jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullantirish samaradorligini yanada oshirish juda dolzarbdir.

Tadqiqot maqsadi. Jismoniy tarbiya va sport vositasida umumta'lim maktabi o'quvchilarining axloqiy munosabatlarini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning ob'ekti: umumta'lim maktabi tizimida jismoniy tarbiya va sport vositasida o'quvchilarning axloqiy munosabatlarini shakllantirish jarayoni belgilanib, pedagogik tajriba-sinov ishlariga Toshkent shahar Chilonzor tumani 200-sonli ixtisoslashtirilgan davlat umumta'lim maktabi, Qoraqalpog'iston Respublikasi To'rtko'l tumani 8-sonli umumta'lim maktabi va Toshkent shahar Toshkent tumani 6-sonli umumta'lim maktablari.

Umumta'lim maktabi tizimida o'quvchilarning axloqiy tarbiyalashda shuni aytish mumkinki, jamiyat azal-azaldan o'zining axloq meyorlari va ularning talablari bilan biri-biridan ajralib turgan, ayrim holda keskin farqlangan. Bu talablar va normalardan jamiyatning mavqei, o'rni, darajasini belgilash, baholashda foydalanilgan. Axloqiy tarbiya ularga jamiyat a'zolari rioya qilishidek zarur muammolarni hal qilishda jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish mashg'ulotlari, sport trenirovkalari, turli xil musobaqalar va ko'ngil ochish tadbirlari axloq normalarini shakllanishi, tarbiyalanishida vosita rolini hozirgi kunda ham o'ynab kelmoqda. O'zaro munosabat, muloqot, umuminsoniy qadriyatlar, millati, xalqi, davlati, shoni-shuhrati uchun qayg'urish hissiyoti jismoniy tarbiya jarayonida to'g'ridan-

to'g'ri tarbiyalangan. Sportchining axloqi degan axloqni tuzushga urinish sharq xalqlari axloq normalaridan uzoqlashishga olib keladi. Umumta'lim maktabi o'quvchilarning axloqiy tarbiyasining asosiy xususiyatlari, uni jismoniy tarbiya va mashg'ulotlari jarayonini yo'lga qo'yilishi hamda tadqiqot usullarni olib borishda quyidagi yo'nalishda va shaklda bo'lishiga e'tibor qaratilishi lozim.

Tadqiqot ishidagi vazifalarni hal qilish uchun quyidagi tadqiqot usullari qo'llanildi:

1. Adabiy manbalarni tahlil qilish.
2. Dvigatelning tayyorligini tekshirish.
3. Axloqiy sifatlar diagnostikasi.
4. Pedagogik tadqiqot.
5. Matematik statistika usullari.

Tadqiqot usullarini tanlash tadqiqotning maqsadi, vazifalari va bosqichlariga muvofiq amalga oshirildi. Tadqiqot usullari qo'llanildi, ilmiy ishlarda va umumta'lim maktab o'quvchilarini sportga tayyorlash amaliyotida sinab ko'rildi.

Adabiy manbalarni tahlil qilish maqsad, vazifalar, gipotezani konkretlashtirish, tadqiqot usullarini tanlash imkonini berdi. O'rganilayotgan muammoning holatini nazariy jihatdan o'rganish asosan o'z tadqiqotlarining boshida amalga oshirildi. Disertatsiya ishi mavzusi bo'yicha jami 65 ta ish o'rganildi va tahlil qilindi. Tahlil jarayonida shaxsning barkamol rivojlanishiga, xususan, umumta'lim maktab o'quvchilarida axloqiy fazilatlarini shakllantirishga oid manbalarga katta e'tibor qaratildi.

Motor tayyorgarligini o'rganish uchun jismoniy fazilatlarining rivojlanish darajasini tavsiflovchi gubernator testlari asos qilib olindi.

Test raqami. 1) Bir joydan uzunlikka sakrash. Tezlik-kuch sifatlarining rivojlanish darajasini aniqlash uchun foydalaniladi.

Qo'llar orqaga tortiladi, oyoqlarini tizzada egib, ikkala oyog'i bilan itarib, qo'llarni oldinga keskin silkitib, belgilar bo'ylab sakrash kerak. Masofa chiziqdan tik turgan oyoq orqasidagi tovongacha o'lchanadi 3 ta urinish beriladi, eng yaxshi natija hisoblanadi.

Test raqami. 2) Jismoniy mashqlar gimnastika to'shagida yoki gilamda amalga oshiriladi. Chalqancha yotib, oyoqlar tizza bo'g'imlarida 90 gradus burchak ostida egilib, qo'llar ko'krigida kesishadi (barmoqlar elkama pichoqlariga tegadi). Sherik oyoqlarini erga bosadi "Mart" buyrug'i bo'yicha. tirsaklar kestirib tegguncha kuchli egilib dastlabgi xolatga qaytish 1 daqiqada egilishlar soni hisoblanadi.

Test raqami. 3) 3x10 m masofada harakatlanish. Test koordinatsiya qobiliyatlarini baholash uchun ishlatiladi.

Yuqori startdan buyrug'i bo'yicha o'quvchilar imkon qadar kamroq vaqt ko'rsatishga harakat qilib, raf (skittles) atrofida burilishlar bilan 10 m segmentni 3 marta yuguradi. Vaqt 0,1 sek aniqlik bilan qayd etiladi.

Test raqami. 4) Oldinga egilish. Sinov moslashuvchanlikning rivojlanish darajasini baholash uchun ishlatiladi.

Pedagogik tadqiqot maxsus ilmiy-metodik adabiyotlarda keltirilgan talablarga muvofiq amalga oshirildi. U o'rta maktab yoshidagi bolalarda axloqiy fazilatlarini shakllantirish uchun umumta'lim maktab o'quvchilarini jismoniy tarbiyalash bo'yicha maxsus ishlab chiqilgan metodikaning imkoniyatlarini, shu jumladan umumta'lim maktab o'quvchilarini harbiy-vatanparvarlik va turistik tarbiyalash elementlarini aniqlashga qaratilishi lozim.

ma'naviy-axloqiy tarbiya;

1-jadval

O'quvchilar bilimni baholash mezon

Ball	Baho	O'quvchilarning bilim darajasi
5	Yuqori	Javob to'liq, to'g'ri, o'quvchi asosiy faktik materiallarni biladi, asosiy ilmiy tushunchalarni egallagan, o'z ustida doimo ishlaydi; matbuot, Internet va qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlashni biladi.
4	O'rta	Javob to'liq va to'g'ri, ammo faktlarni tushuntirishda bayon etishi sust; tushunchalarni aniqlashda, o'qituvchining qo'shimcha savollari asosida osongina to'g'rilash mumkin bo'lgan noaniqliklarga yo'l qo'yadi.
3	Past	Javob to'g'ri, o'quvchi asosan materialni tushunadi, ammo tushunchalarni aniq belgilay olmaydi; aloqadorliklarni va mustaqil tushuntirishda qiynaladi; faktlarni izchillik bilan ifodalay olmaydi.

Tajriba guruhlarida o'zlashtirish natijalarini shartli ravishda 2 ta statistik tanlamaga ajratib, har ikki tanlanma ustida o'rta qiymatlar, tanlanma dispersiyasi va variatsiya koeffitsiyentlari aniqlandi. Masalaning qisqacha mohiyati quyidagilardan iborat: ikkita bosh to'plam berilgan bo'lsin. Biri tajriba guruhi baholari, ikkinchisi nazorat guruhi o'quvchilarining baholash tizimi. Baholar normal taqsimotga ega deb hisoblanadi.

"Jismoniy tarbiya va sport ta'limi" fanidan amaliy mashg'ulotlarni o'qitishda axloqiy munosabatlarni shakllantirishda xizmat qiladigan yondashuvlar asosida bilimlar

2-jadval

O'quvchilarning tajriba - sinovgacha bo'lgan davrdagi o'zlashtirishi

Mezonlar	Tajriba guruhlar				Nazorat guruhlar			
	soni	Yuqori (ijodiy)	O'rta (produktiv)	Past (reproduktiv)	soni	Yuqori (ijodiy)	O'rta (produktiv)	Past (reproduktiv)
Toshkent shahar Chilonzor tuman 200-sonli IDUM								
Qayta idrok etish	55	5	10	40	56	4	12	40
Evristik-ijodiy	55	6	9	40	56	5	11	40
bazaviy	55	5	10	40	56	4	12	40
Qayta ishlash	55	5	9	41	56	5	10	41
Qoraqalpog'iston Respublikasi To'rtko'l tumani 8-son umumta'lim maktabi								
Qayta idrok etish	53	5	9	39	51	4	10	37
Evristik-ijodiy	53	4	10	39	51	5	8	38
bazaviy	53	5	10	38	51	4	11	36
Qayta ishlash	53	4	11	38	51	5	9	37
Toshkent viloyati Toshkent tumani 6-son umumta'lim maktabi								
Qayta idrok etish	52	5	10	37	53	4	12	37
Evristik-ijodiy	52	4	11	37	53	5	10	38
bazaviy	52	4	11	37	53	5	10	38
Qayta ishlash	52	5	10	37	53	4	12	37
Jami								
Qayta idrok etish	160	15	29	116	160	12	34	114
Evristik-ijodiy	160	14	30	116	160	15	29	116
bazaviy	160	14	31	115	160	13	33	114
Qayta ishlash	160	14	30	116	160	14	31	115

Olingan natijalarga ko'ra dastlabgi natijalarning yuqori va o'rta darajadagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari 25-28% ni tashkil etishi olib boriladigan tadqiqotning zarurligini va past darajadagi

fuqarolik va vatanparvarlikni tarbiyalash; sog'lom turmush tarzini shakllantirish; muloqot madaniyati, odobi; huquqbuzarliklarning oldini olish; talabalar ijodiyotini rivojlantirish.

Tajriba davomida bu mashg'ulotlar nafaqat jismoniy tayyorgarlikka (bu deyarli ko'rinib turibdi), balki umumta'lim maktab o'quvchilarida axloqiy fazilatlarini shakllantirishga ham ijodiy ta'sir ko'rsatishini isbotlash kerak edi.

7-sinf o'quvchilari orasidan 2 ta o'g'il bolalar guruhi tuzildi. Tadqiqot guruhga harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi bo'yicha maktabdagi barcha tadbirlarda ishtirok etuvchi "Poligon" dasturiga jalb qilingan 8 nafar o'g'il bolalar kiritildi. Nazorat guruhiga ushbu faoliyat bilan shug'ullanmagan 8 nafar o'g'il bolalar kiritildi.

Pedagogik tajriba-sinov natijalarini tahlili

Pedagogik tajriba-sinov natijalarini tahlil qilishda matematik - statistika usuli qo'llanildi.

Tajriba - sinov ishlarini olib borishda o'quv jarayonining 4 ta chorak davomida kuzatildi. O'quvchilar o'zlashtirish ko'rsatkichining 5 baholik tizimda baholanishlarini hisobga olib, o'tish bahosi 3 bahodan kam baho to'plagan o'quvchilar o'zlashtirmagan deb hisoblanadi. Tajribada jami 320 ta nafar o'quvchi, nazorat guruhi uchun 161 nafar, tajriba guruhi uchun 159 nafar o'quvchi jalb qilindi.

Tajriba va nazorat guruhida o'tkazilgan natijalarni hisoblash qulay bo'lishi uchun 100 ballik reyting tizimidan 5 ballik tizimga o'tkazib olamiz. O'quvchilar bilimni baholashda quyidagi jadvaldagi mezonlar inobatga olinadi (1-jadval).

mazmuni, bilimlar negizida yaratilgan metodik tavsiyalarga binoan pedagogik tajriba-sinov ishlari o'tkazilib, unda umumta'lim maktablarida o'quvchilarda fanga oid axloqiy munosabatlarni shakllantirish natijalari aniqlantirildi. Umumta'lim maktablarida ishlab chiqilgan o'quvchilarda "Jismoniy tarbiya va sport ta'limi" fanidan amaliy mashg'ulotlarni o'qitish doirasida axloqiy munosabatlarni shakllantirishga oid yondashuvlar asosida 2 bosqich (2021-2023 yy.) da o'tkazilgan tajriba sinov ishlarining dastlabki nazorat va yakuniy nazorat olindi.

o'zlashtiruvchilarning bilish darajasini oshirish vazifalarini qo'yish mumkin.

3-jadval. Dastlabki natijalar asosida ishonch oraliqlari, student statistikasining eprik qiymat, ozodlik darajasi, qritik qiymat va qriteriya xulosa.

Mezonlar	Ishonchlik oraliq'i				Styuden t statistik asi	Statistik aning ozodlik darajasi	Kritik qiymat	Kriteriy xulosasi
	TG	NG						
Toshkent shahar Chilonzor tumani 200-sonli IDUM								
Qayta idrok etish	3,19	3,53	3,20	3,52	0,05	109,00	1,98	H0
Evristik-ijodiy	3,20	3,56	3,21	3,54	0,05	109,00	1,98	H0
bazaviy	3,19	3,53	3,20	3,52	0,05	109,00	1,98	H0
Qayta ishlash	3,18	3,51	3,19	3,52	0,10	109,00	1,98	H0
Qoraqalpog'iston Respublikasi To'rtko'l tumani 8-son umumta'lim maktab								
Qayta idrok etish	3,18	3,53	3,18	3,52	0,04	102,00	1,98	H0
Evristik-ijodiy	3,17	3,50	3,17	3,53	0,11	102,00	1,98	H0
bazaviy	3,20	3,55	3,20	3,54	0,04	102,00	1,98	H0
Qayta ishlash	3,19	3,52	3,19	3,55	0,11	102,00	1,98	H0
Toshkent viloyati Toshkent tumani 6-son umumta'lim maktabi								
Qayta idrok etish	3,21	3,56	3,21	3,54	0,06	103,00	1,98	H0
Evristik-ijodiy	3,20	3,53	3,20	3,55	0,10	103,00	1,98	H0
bazaviy	3,20	3,53	3,20	3,55	0,10	103,00	1,98	H0
Qayta ishlash	3,21	3,56	3,21	3,54	0,06	103,00	1,98	H0
Jam								
Qayta idrok etish	3,27	3,47	3,27	3,46	0,09	318,00	1,97	H0
Evristik-ijodiy	3,26	3,46	3,27	3,47	0,09	318,00	1,97	H0
bazaviy	3,27	3,47	3,27	3,47	0,00	318,00	1,97	H0
Qayta ishlash	3,26	3,46	3,27	3,47	0,09	318,00	1,97	H0

Tajriba-sinov boshidagi olingan natijalarning ishonch oraliqlari.

Yuqoridagi jadvallar va diagramalar asosida olingan statistik qiymat va kritik qiymatlar taqqoslanganda tajriba guruhlarida olingan natijalar nazorat guruhlardagi olingan natijalardan farq qilmasligi va Styuden statistikasining qiymati kritik qiymatdan kichikligi va ishonch oraliqlarining bir biri bilan kesishishi dastlabki bosqichda olingan natijalarning farqi yo'qligini va H0 gipotezani qabul qilinishiga olib keldi.

Endi tajriba sinov ishlari o'tkazilgandan so'ngi yakuniy natijalar bilan tanishaylik:

4-jadval

Mezonlar	Tajriba guruhlari				Nazorat guruhlari			
	soni	Yuqori (ijodiy)	O'rt (produktiv)	Past (reproduktiv)	soni	Yuqori (ijodiy)	O'rt (produktiv)	Past (reproduktiv)
Toshkent shahar Chilonzor tumani 200-sonli IDUM								
Qayta idrok etish	55	14	25	16	56	6	14	36
Evristik-ijodiy	55	13	26	16	56	6	13	37
bazaviy	55	13	27	15	56	6	14	36
Qayta ishlash	55	12	27	16	56	6	12	38
Qoraqalpog'iston Respublikasi To'rtko'l tumani 8-son umumta'lim maktab								
Qayta idrok etish	53	12	27	14	51	6	12	33
Evristik-ijodiy	53	11	26	16	51	6	10	35
bazaviy	53	11	27	15	51	5	12	34
Qayta ishlash	53	11	26	16	51	6	10	35
Toshkent viloyati Toshkent tumani 6-son umumta'lim maktabi								
Qayta idrok etish	52	12	28	12	53	6	14	33
Evristik-ijodiy	52	12	27	13	53	6	12	35
bazaviy	52	13	29	10	53	7	14	32
Qayta ishlash	52	13	27	12	53	6	15	32
Jami								
Qayta idrok etish	160	38	80	42	160	18	40	102
Evristik-ijodiy	160	36	79	45	160	18	35	107
bazaviy	160	37	83	40	160	18	40	102
Qayta ishlash	160	36	80	44	160	18	37	105

Olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra tajriba sinov ishlarida qatnashgan o'quvchilardan tajriba guruhlaridagi o'zlashtirish nazorat guruhlariga nisbatan taqqoslanganda Yuqori (Ijodiy) darajadagi o'quvchilar qayta idrok etish mezonida 23,8%, evrestik-ijodiy mezonda 22,5%, bazaviy mezonda 23,1% va qayta ishlash mezonida 22,5% ni tashkil etgan bulsa, nazorat guruhlaridagi bu ko'rsatkich mos ravishda 11,3%, 11,3%, 11,3% va 11,3% ni tashkil etib ular oralsidagi farq o'rtacha 11% ga yuqori ekanligi, o'rt darajadagi o'quvchilar qayta idrok etish mezonida 50,0%, evrestik-ijodiy mezonda 49,4%, bazaviy mezonda 51,9% va qayta ishlash mezonida 50,0% ni tashkil etgan

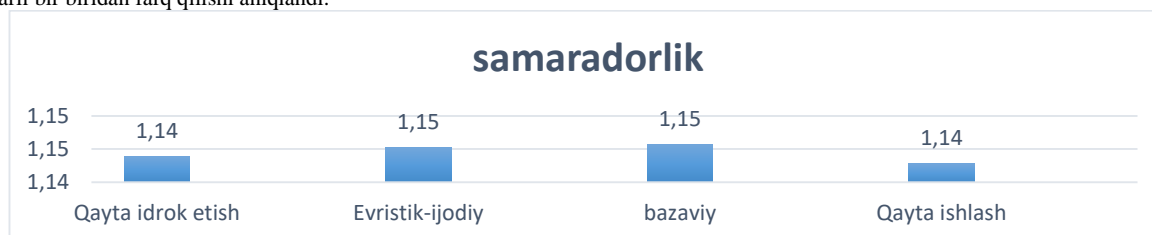
Tahlil natijalari quyidagi jadvalda keltirilgan:

5-jadval. Yakuniy natijalar asosida ishonch oraliqlari, student statistikasining eprik qiymati, ozodlik darajasi, qritik qiymat va qriteriya xulosa

Mezonlar	Ishonchlik oraliq'i				Styuden t statistik asi	Statistik aning ozodlik darajasi	Kritik qiymat	Kriteriy xulosasi
	TG	NG						
Toshkent shahar Chilonzor tumani 200-sonli IDUM								
Qayta idrok etish	3,77	4,16	3,29	3,64	3,71	109,00	1,98	H1

Evristik-ijodiy	3,75	4,14	3,27	3,62	3,74	109,00	1,98	H1
bazaviy	3,78	4,15	3,29	3,64	3,77	109,00	1,98	H1
Qayta ishlash	3,74	4,11	3,25	3,61	3,79	109,00	1,98	H1
Qoraqalpog'iston Respublikasi To'rtko'l tumani 8-son umumta'lim maktab								
Qayta idrok etish	3,77	4,15	3,28	3,66	3,59	102,00	1,98	H1
Evristik-ijodiy	3,72	4,10	3,24	3,62	3,45	102,00	1,98	H1
bazaviy	3,74	4,11	3,25	3,61	3,70	102,00	1,98	H1
Qayta ishlash	3,72	4,10	3,24	3,62	3,45	102,00	1,98	H1
Toshkent viloyati Toshkent tumani 6-son umumta'lim maktabi								
Qayta idrok etish	3,82	4,18	3,30	3,68	3,81	103,00	1,98	H1
Evristik-ijodiy	3,79	4,17	3,27	3,64	3,91	103,00	1,98	H1
bazaviy	3,88	4,24	3,34	3,72	3,93	103,00	1,98	H1
Qayta ishlash	3,83	4,21	3,32	3,70	3,78	103,00	1,98	H1
Jami								
Qayta idrok etish	3,87	4,08	3,37	3,58	6,41	318,00	1,97	H1
Evristik-ijodiy	3,83	4,05	3,34	3,55	6,41	318,00	1,97	H1
bazaviy	3,87	4,09	3,37	3,58	6,55	318,00	1,97	H1
Qayta ishlash	3,84	4,06	3,35	3,56	6,34	318,00	1,97	H1

Tatqiqot oxiridagi yakuniy natijalarning statistik taxlili shuni ko'rsatdiki o'quvchilarning o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichlari deyarli bir biridan farq qilishi aniqlandi.

1-rasm. Tajriba-sinov oxiridagi olingan natijalarning ishonch oraliqlari

Yuqoridagi jadvallar va diagrammalar asosida statistik hisob qiymatlariga ko'ra, tajriba guruhining nazorat guruhiga nisbatan samaradorligi, Qayta idrok etish 1,14 (14%) ga, Evristik-ijodiy 1,15 (15%)ga, bazaviy 1,15(15%) barobarga yuqori bo'lib, Qayta ishlash bo'yicha o'rtacha 1,15 (15%) barobargacha yuqori ekanligi, TG larining ishonch oralig'i bilan NG larining ishonch oralig'i ustma-ust tushmasligi, Styudentning statistik qiymati kritik qiymatdan kattaligi H1 gipotezaning qabul qilinishiga olib keladi.

Xulosa. Umumta'lim maktabi o'quvchilarining jismoniy tarbiya va sport sohasida barkamol shaxs sifatida tayyorlashda

shaxsning milliy qadriyatlarini anglashga yo'naltirilgan faoliyatini tashkil etish hamda milliy qadriyatlarga ustuvorlik berish asosida ma'lumotlarni qayta idrok etish, qayta ishlash, evrestik-ijodiy bazaviy kompetensiyalarni bosqichma-bosqich shakllantirish asosida takomillash, hamda tajriba-sinov taklif etilgan o'quv-tarbiya jarayonida individual yondashuv asosida o'quvchilarning jismoniy tarbiya va sport vositasida axloqiy munosabatlariin rivojlantirishga yo'naltirilgan sport o'yinlari samaradorligi hamda o'quvchilarda o'zini-o'zi rivojlantirish sifatlarini rivojlantirish jarayonining zarurati va imkoniyatlari to'g'risidagi ilmiy g'oyaning muhimligi va asoslilikini tasdiqlaydi.

ADABIYOTLAR

1. "O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 27 maydagi 271 – sonli Qarori.
2. Abdulaxatov A.R, Xudoyberganov.J.S Technique of improving the technical and tactical skills of national wrestlers. Asian Journals of Multidimensional Research 44- 47 betlar .Yanvar 2020 yil. INDIA 2020
3. Abdulaxatov A.R, Xudoyberganov.J.S Wrestling sports is an invaluable education instrument. Монография журналы.Польша 2020 йил 28-31 бетлар
4. Abdullaev A, "Jismoniy tarbiya vositalari" o'quv qo'llanma – Farg'ona, 1999 yil

Dinora MADRAXIMOVA,
UrDU tayanch doktoranti
E-mail: madraximovadinora@gmail.com

UrDPI, dots. K.Karimova taqrizi asosida

SHAHOBIDDIN MARJONIY AS A GREAT PEDAGOGUE, HISTORIAN, AND PHILOSOPHER OF THE TATAR PEOPLE

Annotation

This article discusses the life journey of Shahobuddin Marjoni, a Tatar enlightenment figure, historian, ethnographer, philosopher, and pedagogical scholar, as well as some of his works and scientific views.

Key words: Bukhara, Sherdor Madrasa, education, imam, mudarris.

ШАХОБУДДИН МАРЖОНИЙ: ВЕЛИКИЙ ПЕДАГОГ, ИСТОРИК И ФИЛОСОФ ТАТАРСКОГО НАРОДА

Аннотация

В данной статье рассматривается жизненный путь татарского просветителя, историка, этнографа, философа и педагога Шахобуддина Маржония, а также его некоторые произведения и научные взгляды.

Ключевые слова: Бухара, медресе Шердор, образование, имам, мударрис.

SHAHOBIDDIN MARJONIY TATAR XALQINING BUYUK PEDAGOGI, TARIXCHISI VA FAYLASUFI SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada tatar xalqi ma'rifatparvari tarixchi, etnograf, faylasuf, pedagog olim Shahobiddin Marjoniyning hayotiy yo'li, ayrim asarlari, ilmiy qarashlari haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: Buxora, Sherdor madrasasi, maorif, imom, mudarris.

Kirish. Har bir bir millatning rivojlanishi ilm olishida o'z hissasini qo'shgan fan arboblari bo'lib, ular nafaqat o'z xalqi uchun, balki butun insoniyatga foydasi tegadigan ishlarni amalga oshirib tarixga abadiy muhrlanib qoladi. shunday shaxslardan bitri qozonlik mashhur ma'rifatparvar Shahobiddin Marjoniydir. Marjoniy XIX asr o'rtalarida islom dini va maorifni isloh etishga oid o'z g'oyalari ishlab chiqdi va amaliy harakatlar olib bordi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shahobiddin Marjoniyning faoliyati va ilmiy merosini tatar tarixchilari, faylasuf va yozuvchilari Y.G.Abdullin, M.X.Yusupov, A.B.Sagadeyev, A.N. Yuzeyev, I.O. Taufik, R.M. Muhammadshin, D.A.Shagayevlar tomonidan o'rganilgan bo'lib, ular o'z asarlarida olimning islohotchilik faoliyati hamda asarlarini ilmiy tahlil qiladilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Shahobiddin ibn Bahouddin ibn Subhon ibn Abdulkarim Marjoni- qozonlik mashhur ma'rifatparvar, faylasuf, tarixchi olim bo'lib, 1818-yil 16-yanvar Qozon shahri yaqinidagi Yabanchi qishlog'ida tug'ilgan [2].

Marjoniy hazratning ota-onasi o'z davrining buyuk allomalaridan bo'lib, ularning avlodlaridan ko'plab imom va ulamolar yetishib chiqqanligi sababli Marjoniyning ba'zi yaxshi fazilatlar va komilliklari ajdodlaridan meros bo'lib qolgan.

Marjoniyning bobosi Subhon yoshligidanoq mehnatkash, ilm olishga ixlos qo'yan bo'lib, shogirdlik davrida arab va fors tillarida oltmishdan ortiq kitob ko'chirgan va yozgan.

Marjoniyning otasi Bahouddin ibn Subhon 1787-yil yanvarda Chaki al-Kubra qishlog'ida tug'ilgan. Yoshligida Buxoroga borib, Tursuniya madrasasida ta'lim olgan. Buxoroda 12 yil taxsil olib, o'z yurtiga qaytib keladi va 1814-yildan Yabanchi qishlog'ida o'qituvchilik qila boshlaydi. 1821-yildan Toshkicu qishlog'ida imomlik qilib, qirq yil davomida o'z davrida ma'lum bo'lgan turli ilmlardan saboq berdi

Shahobiddin Marjoniyning bobosi va otasi tarixdan katta bilimga ega bo'lgan, o'tmishdagi turli voqealar haqida gapirishni yaxshi ko'rgan. Marjoniy bu hikoyalarni bolaligidanoq katta ishtiyoq bilan tinglagan ehtimol bolakayda tarixga qiziqish ham o'sha paytda paydo bo'lgan bo'lsa kerak, chunki uning tarixga bo'lgan ishtiyoqi yoshligidanoq qayd etilgan.

Sh.Marjoniy boshlang'ich ta'limni otasining Toshkicu qishlog'idagi madrasasida olgan. Bu madrasa bir vaqtlar Qozon viloyatida juda mashhur edi. Sh.Marjoniy madrasada o'qitiladigan

fanlarni o'rganish bilan cheklanmay, tez-tez o'z uy kutubxonasida o'tirar, arab va forscha kitoblarni tushunishga ancha harakat qilar edi.

O'qiganlari haqida jiddiy o'ylash, asl holini bilishga intilish yoshligidan seziladi. Shunday qilib, biograflarning ta'kidlashicha, u 15 yoshida o'qituvchilariga javob berish oson bo'lmagan savollarni bergan.

Sh.Marjoniy 17 yoshidan otasi madrasasida dars berishda qatnashadi va fors tili morfologiyasi darsligidan norozi bo'lib, uni o'zi tuza boshlaydi [3]. Marjoniy dars berishni boshlaganida o'zi o'qiyotgan darslar haqida o'ylaydi, o'qitish usullarining zaif tomonlarini topadi va ular ustida ishlaydi. U otasiga ba'zi darslarni o'qitish usulini o'zgartirish kerakligini aytadi. Bu masalada otasidan e'tiroz ko'rmagach, o'z fikriga ishonchi ortib, o'zi xohlaganicha saboq bera boshladi. Xuddi shu yillarda u o'z ona qishlog'idan unchalik uzoq bo'lmagan qabr toshlaridagi yozuvlarni o'qib, qadimiy narsalarni o'rganishga qiziqish bildirgan.

O'sha davrdagi an'anaga ko'ra, Sh.Marjoniyning ota-onasi o'g'lining ta'limini davom ettirishni istab, 1838-yilda uni savdo karvoni bilan Buxoroga o'qishga jo'natadi.

Yetti oyga yaqin davom etgan bu sayohat uning turli xalqlar hayoti bilan yaqindan tanishishiga yordam berdi va bo'lajak olimning dunyoqarashini ma'lum darajada kengaytirdi. Shundan so'ng u o'z shogirdlariga Buxoro yo'lida geografiyani o'rganishga kirishganini aytadi.

1838-yilning dekabrda Buxoroga kelishi bilan Sh.Marjoniy shaharning eng hurmatli mudarrislaridan biri – Mirzo Solih al-Xo'jandiydan saboq ola boshlaydi, keyinchalik uni katta minnatdorchilik bilan eslaydi [4].

Marjoniy ko'p vaqtini shahar kutubxonalarida o'tkazadi, diniy, falsafiy, tarixiy, filologik adabiyotlar olamiga sho'ng'iydi, shu bilan birga mustaqil fikrlaydigan shaxslar bilan muloqot qilishga intiladi. Sh Marjoniy har besh yilda Buxoroda tahsil olib, o'qishni davom ettirish uchun Samarqandga ko'chib o'tadi. S.Ayniy ma'lumotlariga ko'ra, Boxoro amiri Nasrullo bo'lajak olimning shu madrasada o'qishni davom ettirishiga yordam beradi. Bu yerda ikki yil tahsil olgan Sh.Marjoniy Buxoroga qaytib, o'sha davrning mashhur madrasalaridan biri bo'lgan Mirarab madrasasida o'qishni davom ettiradi. Bu yerda u galma-

gal tatar, turkman, o'zbek talabalariga dars berib, shu yo'l bilan kun kechiradi.

Sh.Marjoniy hayotining Samarqand davri har jihatdan sermahsul bo'lib, u o'sha davrda eng yaxshisi hisoblangan "Sherdor" madrasasida tahsil olgan. Buxoroda bo'lgani kabi kutubxonalarda ham o'qigan, tirikchilik uchun o'z faoliyatini kitob ko'chirish va o'qituvchilik bilan shug'ullangan.

Samarqand kutubxonalarida bo'lajak tarixchi Al-Forobiy (taxminan 870-950), Ibn Sino (taxminan 980-1037), Beruniy (973-1048), Ibn Roshd (1126-1198) asarlari bilan tanishdi va ulardan parchalar yozgan, shuningdek, Sharqning Abu al-Qosim Firdavsiy (984-1020), Umar Xayyom (taxminan 1040-1123), Muslihidin Sa'diy (1184-1291), kabi buyuk shoirlari merosini o'rganishga ishtiyoqmand bo'lgan. Alisher Navoiy (1441-1501), asarlaridagi ratsionalizm va insonparvarlik ruhidan ilhomlangan [3].

Shahobiddin Marjoniy Samarqand qozisi Abu Said ibn Abdulhay Samarqandiy bilan juda yaqin aloqada bo'ladi. Abu Said ibn Abdulhay har tomonlama yutuk olim bo'lib diniy bilimlardan tashqari boshqa fanlarni juda yaxshi bilgan. U uyidagi kutubxonasidan Marjoniyga istaganicha foydalanishga ruhsat bergan. Keyinchalik, Marjoniy o'z asarlarida bu kutubxonaga yuqori baho berib, "kutubxonadagi kitoblar menga haqiqiy murabbiy vazifasini bajardi" [1]-deb yozadi.

1849-yilda Sh.Marjoniy o'z yurtiga qaytib, birinchi Qozon masjidi va o'sha masjid ro'parasidagi madrasa imom-xatibi vazifalarini bajara boshlaydi. Qozonning birinchi masjidiga imom va muallim sifatida ko'chib kelguniga qadar shaharning mashhur boylaridan biri bo'lgan Ibrohim Yunusov katta munozara kechasini o'tkazadi [5]. U yerda hozir bo'lgan ko'zga ko'ringan ulamolalar, imomlar savol-javob bilan Marjoniyning bahsga tortdilar. Yosh imom o'zining asosli dalillari va mulohazali javoblari bilan suhbatdoshlarini hayratga soladi va bu bahs uning kelajakdagi muhim o'rnini belgilab beradi. Madrasada har tomonlama ta'lim va ilmiy faoliyatni yo'lga qo'yish, madrasa ishini tashkil etish va ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'lida qat'iy qadamlar qo'yadi. Uning ma'ruzalari ko'tarilgan masalalarni chuqur tahlil qilish, ilmiy ma'lumotlarga boyligi bilan ajralib turadi. Sh.Marjoniy o'sha davr musulmon maktablariga xos bo'lgan an'anaviy ilmlar bilan bir qatorda o'z shogirdlariga tarix, geografiya, matematika, astronomiya fanlari bo'yicha ham to'g'ri ma'lumotlar berishga harakat qiladi, ularni Sharq faylasuflari va shoirlari, shuningdek, madaniyatshunoslik fanlari bilan tanishtiradi.

Qozonda ishlash Sh.Marjoniyga rus va G'arbiy Yevropa madaniyati, ilmiy-falsafiy tafakkuri bilan yaqindan tanishish uchun katta imkoniyatlar ochadi. Bu yerda u A.Kazembek, V.Radlov, I.Gotvald kabi taniqli olimlar bilan yaqin aloqada bo'lgan. Shogirdi I.Fayzxonov orqali Sankt-Peterburgda ishlayotgan mutaxassis hamkasblari Velyaminov-Zernov va Dorn bilan aloqaga chiqdi. Bu unga rus va g'arb ilmiy tafakkuri bilan yaqindan tanishish imkoniyatini beradi.

Natijada Sh.Marjoniy keng qamrovli olimga aylandi. Uning chehrasida biz madaniyatning turli sohalarida yaxshi tayyorlangan faylasuf, tarixchi, olim va mutaxassisni ko'ramiz. Qolaversa, adabiyot va tilshunoslik, arxeologiya, etnografiya, matematika, geografiya, tibbiyot, morfologiya fanlari unga begona emas. U ularning har biri, hatto musiqa va san'atning boshqa turlari haqida ham nazariy munozaralar olib borishga tayyor olim edi.

Shahobiddin Marjoniy tatar xalqi taqdirida yorqin iz qoldirgan shaxsdir. U tomonidan 30 dan ortiq ilmiy ishlar yozilgan. Ularda falsafa va ilohiyot, tarix va madaniyat muammolari yoritilgan. Uning serqirra merosida "Vafiyat al-aslaf va taqiyat al-axlaf" falsafiy-nazariy asari alohida ajralib turadi. Bu katta kitob 1883-yilda Qozonda arab tilida nashr etilgan. Bu chuqur mazmunga ega nazariy asar. Unda muallif tarixiy jarayon, turli fanlarning paydo bo'lishi va tarqalishi haqidagi o'z qarashlarini tushuntiradi, ilohiylik ta'limotiga oid falsafiy-uslubiy muammolarni yoritadi. S.Marjoniy kitobida ham ilmlarni tasniflab, ularning roli va vazifalari haqida gapiradi. "Muqaddima"da arablarning qadimiy tarixi, islom tarixi, arab tili va adabiyoti ham o'z aksini topgan.

Sh.Marjoniy "Vafiyat al-aslaf va taqiyat al-axlaf" nomli 7 jildlik bosh asar ham yaratdi. Bu arab tilida yozilgan yirik bibliografik asardir. Asarning asl qo'lyozmasi Qozon davlat universiteti kutubxonasining qo'lyozmalar va nodir kitoblar bo'limida saqlanadi. Unda VI asrdan Marjoniy davrigacha bo'lgan mashhur kishilarning hayoti va faoliyati har tomonlama tahlil qilingan. Muallif bu shaxslar hayoti va faoliyatidan kelib chiqib, tarixiy voqealarni tasvirlaydi, jamiyatning ma'naviy hayoti va madaniy taraqqiyoti masalalarini ko'radi.

Sh.Marjoniyning ilmiy merosida "Mustafad al-axbar fi ahvoli Qozon va Bulg'ar" asari alohida o'rin tutadi. Ikki jildlik bu asar tatar tilida yozilgan. Uning birinchi jildi Qozonda ikki marta 1885 va 1897-yillarda, ikkinchi jildi esa 1900-yilda nashr etilgan [3]. Olimning ushbu kitobida Volga Bolgariyasining davlat sifatida tashkil etilishi yoritilgan, uning aholisi etnik va madaniy jihatlari bilan tavsiflanadi, bu odamlarning turmush sharoiti ko'rib chiqiladi, ijtimoiy-siyosiy va madaniy-mafkuraviy munosabatlar ko'rib chiqiladi. Asarning ikkinchi qismida Ivan Grozniyning Volga daryosini bosib olishi natijalari, tatarlar o'rtasidagi ta'limning ahvoli, ta'limning tarqalishi, ta'lim muassasalarining ahvoli tahlil qilinadi. Ushbu jildda tatarlar orasida faoliyat yuritgan taniqli o'qituvchilar, olimlar va boshqa taniqli shaxslarning faoliyatini yoritishga katta o'rin ajratilgan.

Sh.Marjoniyning O'rta Osiyo tarixi va geografiyasini yoritishga bag'ishlangan xizmatlari ham bor. Ulardan biri "G'urfat al-havakin li Arfat al-havakin" ("Xonlarning turar joylari va ularning hayotini o'rganish") kitobidir. Ushbu kitob 1864-yilda Qozon universitetining bosmaxonasida nashr etilgan va ilmiy jamoatchilik tomonidan yuqori baholangan.

Shahobiddin Marjoniy Buxoroda yashagan vaqtida Buxoro amirligidagi amaldorlar va ulamolalar faoliyatini tanqid qiluvchi "Ulamo abnai ad-dahr bi ahvol va ahl Movarounnahr" ("Movarounnahr mashhur ulamolarning ahvoli va ishlari") hamda Kursaviyning Buxorodagi faoliyati va mahalliy hokimiyat bilan murakkab munosabatini yorituvchi "Tanbeh anbai al-kasr ala tanzix anbai Abu Nasr" asarlarini yozdi [1].

Shahobiddin Marjoniy "Vafiyat al-aslaf va taqiyat al-ahlaf" asarida ashtarxoniyalardan Imomqulixon va Abulfayzxon, mang'itlardan amir Shohmurod, amir Haydar va amir Nasrulloxon shaxsi va hukmronligi davrida sodir bo'lgan voqealarga tarixchi sifatida xolis va tanqidiy baho berdi [6].

Sh.Marjoniy 1880-yil Turkiyaga orqali Makkaga ziyorat chiqadi. Ammo Sh.Marjoniyning qaydlaridan ko'rinib turibdiki, bu oddiy hojining oddiy sayohatidan yiroq edi.

Ko'p qirrali bilimga ega, ziyarak kuzatuvchi bu safar davomida bilimga, tajribaga intiluvchi haqiqiy olim edi. Chunonchi, u eng kichik aholi punktlarining ham nomlarini, ular orasidagi masofani yozib, aholining odob-axloqi, urf-odatlarini bilan qiziqdi. Sh.Marjoniy Istanbulda Sulton Salim masjidi gumbazidagi yozuvlardan nusxa ko'chirdi, "Chag'atoy va Usmonli tillari" to'plami muallifi olim Qudratulloh al-Qanduziy bilan uchrashdi, Qohirada esa yozuvlardan ko'chirdi. Muhammad Ali masjidi devorlarida misrlik olim Mahmudbek al-Qanduziyini ziyorat qildi.

Sh.Marjoniy 1877-yilda Qozonda bo'lib o'tgan IV Umumrossiya arxeologlar qurultoyi ishida faol ishtirok etib, u yerda Bulgar va Qozon tarixi bo'yicha maxsus ma'ruza qildi. Umumrossiya ilmiy forumida tatar olimlari birinchi marta chiqish qilishdi.

Bu davrdagi Volgabo'yi matbuotini o'rgangan R.I.Nafigov qiziq fakti ma'lum qiladiki, Sh.Marjoniy 1876-yil mart oyida Tatarskaya Slobodadagi uyida dunyoga mashhur olim, "Hayvonlar hayoti" asari muallifi A.Bremni qabul qilgan. G'arbiy Sibirga yo'l olgan Germaniya shimoliy qutb ilmiy ekspeditsiyasining bir qismida Qozonga tashrif buyurgan. A. Brem va uning hamkasbi F. Finshga V. Radlov hamrohlik qildi. A. Brem Marjoniy bilan arab tilida gaplashib, suhbatdoshini ham, madrasa shogirdlarini ham hayratda qoldiradi.

Taniqli turkolog V.V.Radlovning (1837-1918) taklifi bilan 1876-yilning sentyabridan 1884-yilning mayigacha Sh.Marjoniy rus tili o'qituvchilari tayyorlash uchun ochiq bo'lgan Qozon tatar maktabida diniy ta'limotdan dars berdi. Sakkiz yil davomida u shu maktab o'qituvchilari kengashi a'zosi ham bo'lgan. Bu faoliyati uchun musulmon ruhoniylarining reaksion

doiralari Sh.Marjoniyni missioner, bid'atchi, xoin deb atagan va har tomonlama ta'qib qilgan.

Islohotparvar olim Shahobiddin Marjoniyy 1889-yil 18-aprelda Qozonda vafot etadi. Turkistonda ham Shahobiddin Marjoniyy haqidagi maqolalar e'lon qilib turildi. Uning vafotidan 25 yil o'tib, "Sadoi Turkiston" gazetasida Muzaffar imzosi ostida

"Marhum Marjoniyy haqida" nomli maqola e'lon qilingan. Ushbu maqolada Marjoniyni "yangilik tarafdorlarining ma'naviy otasi" deb ta'riflab, uning islohotchilik g'oyalari yuqori baho berilgan.

Shunday qilib, Sh.Marjoniyy ko'plab xizmatlari bilan buyuk olim-tarixchi va faylasuf sifatida ko'z oldimizga keladi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullin Ya.G. Татарская просветительская мысль. –Казань: 1976
2. Validiy A. Marjoniyy. "Sho'ro" jurnali, 8/1914.
3. Abdullin Y.G. Shahobiddin Marjoniyy.// Qozon chiroqlari No1, 1998 yil, 127-136-betlar.
4. Юзеев А.Н. Шихаб ад-дин Марджани мыслитель, религиозным еформатор, просветитель. – Казань, 1997.
5. Abdullin Y.G. Shahobiddin Marjoniyy shaxsi.// Shahri Qozon, 9-10-son, 16- yanvar 1998-yil.
6. Юсупов М.Х. Шигабутдин Марджани как историк. – Казань: 1981.
7. Шагавиев Д.А. Шигабутдин Марджани как суфий // Минбар, Выпуск 1/2008.

Erkinoy MAMAJONOVA,
Andijon davlat tibbiyot instituti tadqiqotchisi
E-mail:erkinoy@mail.ru

Toshkent davlat pedagogika universiteti professori,p.f.d B.S.Abdullaeva taqrizi asosida

METHODOLOGOK FUNDAMENTALS OF TEACHING BIOPHARMACY IN MEDICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Annotation

This article will talk about the need for training, methodological basis in pre-existing medical higher education institutions. Why training methods are needed in the occupation of the shahs, in developed countries it is about the work being carried out on the Soha, and about the resistance to shaming in future doctors.

Key words: Student, medical higher education institution, biopharmacy, developed countries, modern information technology, mediacompetence, knowledge, qualifications, skills.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ БИОФАРМАЦЕВТИКИ В МЕДИЦИНСКИХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация

В данной статье речь идет прежде всего о необходимости, методической основе преподавания в медицинских высших учебных заведениях. В нем говорится о том, почему методы обучения необходимы человеку для получения профессии, о текущей работе в этой области в развитых странах и о важности формирования у будущих врачей.

Ключевые слова: Студент, медицинское высшее учебное заведение, биофармация, развитые страны, современные информационные технологии, медиакompetentность, знания, умения, навыки.

TIBBIYOT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA BIOFARMATSIYA FANINI O'QITISHNING METODOLOGOK ASOSLARI

Аннотация

Mazkur maqolada avvalom bor tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida o'qitish zarurati, metodologik asosi haqida so'z boradi. O'qitish metodlarini shahs kasb egallashida nima uchun kerakligi, rivojlangan mamlakatlarda bu soxaga olob borilayotgan ishlar va bo'lajak shifokorlarda shakillantirish muximligi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Talaba, tibbiyot oliy ta'lim muassasasi, biofarmatsiya, rivojlangan mamlakatlar, zamonaviy axborot texnologiyalari, mediakompetentlik, bilim, malaka, ko'nikma.

Kirish. Mamlakatimizda milliy tibbiyot va farmasevtika ta'limini modernizatsiya qilish, ushbu sohaga xalqaro ta'lim standartlarini joriy etish, aholi salomatligini muhofaza qilishning dolzarb muammolari bo'yicha kompleks ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. 2017 - 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi hamda 2019 - 2025 yillarda O'zbekiston Respublikasining sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirish konsepsiyasi: "Tibbiyot va farmasevtika ta'limi va ilm-fani tizimini yanada takomillashtirish, uning amaliy sog'liqni saqlashga integratsiya qilinishini ta'minlash, bo'lajak shifokorlarning metodik tayyorgarligi, bu jarayonni tashkil etish texnologiyasi, metodik ta'minoti, faoliyatga oid kompetensiyalar tizimi va mexanizmlarini takomillashtirish hamda tibbiy yordam ko'rsatish darajasini oshirish" vazifalar ustivor etib belgilandi.

Mustaqillik yillarida ta'lim sohasida olib borilgan keng ko'lamli islohotlar tibbiyot oliy ta'lim muassasalarini zamonaviy o'quv laboratoriya jihozlari bilan ta'minlash, o'quv dasturlari, o'quv metodik adabiyotlarni xalqaro talablarga mos holda yangilash, o'quv jarayoniga ilg'or pedagogik va axborotkommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Olib borilayotgan amaliy ishlaridagi yuzaga kelayotgan muammolarni bartaraf etishda O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida: "...xalqaro tajribalardan kelib chiqib, o'quv jarayonlarini takomillashtirish, ilg'or xorijiy tajriba asosida zamonaviy ta'lim va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish xisobiga talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish..." vazifasi pedagogik zarurat sifatida belgilandi. Elektron darsliklar, virtual ta'lim texnologiyalari, miltimediali elektron majmualardan o'quv

jarayonida keng foydalanish orqali talabalarining mediasavodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirilishi xamda faoliyat sohalari bo'yicha talabalarga innovatsion ta'lim berish, kasbiy ko'nikma va malkalarini doimiy takomillashtirib borish mediakompetentlardan ta'lim jarayonida foydalangan xolda mediakompetensiyali zamonaviy mutaxassislar tayyorlash bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020-yil 30-aprel kuni ta'lim tizimida sifatga e'tibor qaratish, bitiruv va kirish imtihonlarini tashkil etish masalalari muhokamasiga bag'ishlangan yig'ilishida vaziyatga qarab, o'quv yuklamlarini va dasturlarni qayta ko'rib chiqish, oliy o'quv yurtlarida amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga e'tiborni kuchaytirish lozimligi, shuningdek, zerikarli ma'ruzalar o'qish, konspektlar yozdirish kabi o'zini oqlamagan usullardan voz kechib, ta'lim metodikasini rivojlantirish va pedagoglar saviyasini oshirish g'oyat muhim masalaligi ta'kidlandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston xalqiga 2020-yil 24-yanvar kuni yo'llagan Murojaatida oliy ta'lim sohasidagi 2020-yildagi asosiy vazifalar belgilangan. Bular: ta'lim standartlarini xorijiy tajriba asosida takomillashtirish; ta'lim yo'nalishlari va o'qitiladigan fanlarni qayta ko'rib chiqish; mutaxassislikka aloqasi bo'lmagan fanlar sonini ikki barobar qisqartirish; o'quv jarayonini kredit-modul tizimiga o'tkazish; pedagogik ta'limning 6 ta yo'nalishi bo'yicha o'qish muddatini 3 yil qilib belgilash; tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida klinik fanlarning fundementi bo'lgan umumklinik fanlarni o'qitish metodlarini takomillashtirish vazifasi belgilab berilgan. Ushbu vazifalardan kelib chiqib, tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida

o'qitiladigan umumklinik fanlardan biofarmasiya fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish dolzarb vazifa kasb etadi.

Biofarmasiya - bu dori vositalarining inson organizmiga biologik ta'siri, ularning fizik-kimyoviy xususiyatlari, dori vositalarining shakli, tayyorlash va qo'llash usullarini o'rgatadigan fandır. "Biofarmasiya" - texnologiyaning nazariy asosi bo'lib, birinchi marta farmasiyada XX asrning 60-yillaridan qo'llanila boshlandi. Adabiyotlardagi malumotlarga qaraganda, biofarmasiya atamasini birinchi marta 1961 yilda AQSh olimlari Levi va Vagnerlar ishlatishgan. Bu atamaning aniq va to'liq ifodasi 1972 yilda Amerika farmasevtika assosiasiyasining ilmiy farmasevtika Akademiyasi tomonidan keltiriladi. Bunga binoan biofarmasiyaning asosiy vazifasi dorilarning inson organizmiga biologik faolligiga ta'sir ko'rsatadigan omillarni o'rganish va shunga binoan ularning terapevtik unumdorligini oshirish va qo'shimcha ta'sirini kamaytirish bilan shug'ullanadi. Ko'rinib turibdiki, biofarmasiya yangi rivojlanayotgan fanlardan biri xisoblanadi. Aslida qadim zamonlardayoq dorilarning terapevtik unumdorligiga ta'sit etuvchi ayrim omillar ma'lum bo'lgan. Jumladan, Gippokrat (eramizdan oldingi 460-370 yillar) dorilarning faolligi uning turiga va tayyorlash jarayoniga bog'liqligini, Galen (130-200-yillar) va Ibn Sino (980-1037-yillar) esa maydalik darajasiga ham bog'liqligini amaliyotda isbotlaganlar. Demak, bundan 3-5 ming yillar ilgariyoq biofarmasiya omillari o'rganila boshlangan. Ibn Sino bu omillarga asoslanib, dori haqidagi o'z bilimlarini nazariy asoslarini va atamalarini yaratdi. U odamning mijoz va dorilarning xususiyatlariga qarab, ularni terapevtik unumdorligini oldindan aytib bera olgan. Dorilarni Ibn Sino ikki qismdan tashkil topgan deb qaragan:

1-ta'sir etuvchi, 2-yordamchi moddalar. Yordamchi moddalar sifatida: to'ldiruvchi, bog'lovchi, yumshatuvchi, qovushqoqligini oshiruvchi turg'unlashtiruvchi moddalar, noxush xidni va mazasini yaxshilovchi, ta'sirini uzaytiruvchi, qoplovchi kabilardan foydalanagan. Ko'pincha shu maqsad uchun asal ishlatilgan. Chunki asalni Ibn Sino "hamma dorilarning toji" deb atagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga qaraganda, "biofarmasiya" tushunchasiga amerikalik olimlar Levi va Vagner emas, vatandoshimiz Ibn Sino asos solgan. Lekin "biofarmasiya" atamasini yuqorida nomlari qayd etilgan olimlar qo'laganligi tufayliga ularni biofarmasiya asoschisi deb qarash noo'rindir. Dori turi tanaga tushganda murakkab jarayonlarga duch keladi, so'ng o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bu jarayon bosqichlarining quyidagi soddalashtirilgan tasvirini keltirish mumkin:

Dori turi. Dori so'rilgan joyidagi biosuyuqlikda Qonda yoki to'qimalarda dori modda (yoki uning parchalangan qismlari) Dorilarning oshqozon-ichak yo'li, buyrak, o'pka, teri bezlari orqali ajralishi.

Birinchi bosqichda qabul qilingan dori turidan biofaol moddaning ajralib chiqishi va kerakli a'zoga borib so'rilishigacha bo'lgan jarayonlar kiradi.

Ikkinchi bosqichda biosuqlikka o'tgan dori diffuziya qonunlariga binoan so'riladi. Diffuziya kinetikasiga farmasevtik va fiziologik omillar ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, spirt faolligi, texnologik jarayon, dori turining suyuqlikda erishi, parchalanish va hokazolar. Diffuziya kinetikasiga to'qima membranasining xususiyati va holati, to'qimalarning ferment faolligi kiradi. Dorilarning so'rilishi bemor yoshi, jinsi, tana holatiga bog'liq bo'ladi.

Uchinchi bosqichda fiziologik omillar asosiy o'rin tutadi, ya'ni dorilar yoki uning metabolitlari tanada (qonda, to'qimada) taqsimlanadi.

To'rtinchi bosqichda dorilarning tanadagi xarakatida asosiy biokimyoviy omillar kuzatiladi. Bunda dorilar yoki ular metabolitlarining biosuqlikdagi xarakati va ajralib chiqishi sodir bo'ladi. Dorilarning tanaga so'rilish tezligiga farmasevtik omillar katta ta'sir ko'rsatadi. Bu omillarga dorilarning kiyoviy va fizik xolatlarini, yordamchi moddalar, dori turi va uni qabul qilish yo'llari va farmatexnologik jarayonlarning ta'siri kiradi.

Yuqorida keltirilgan omillarni mujassam xolida o'rganish dorilarning tanaga kiritilishi, uning xarakati va ta'sir qilishi

biofarmasiyaning asosi xisoblanadi. Demak, biofarmasiya fanining asoschisi Ibn Sino bo'lsa, fanning metodologik asosini esa uning "Tib qonunlari" nomli mashhur asari xisoblanar ekan. Biofarmasiya asosan farmakognosiyaga va dorilarni tayyorlash texnologiyasining boshlanishi odamzot madaniyati paydo bo'lishi davri bilan chambarchas bog'langan. Bugun dunyoda tibbiyot va farmasiyaning taraqqiyotiga Ibn Sino o'zining g'oyat katta ta'sirini o'tkazgan. Bundan 10 asr burun, Ibn Sino yashab, faoliyat ko'rsatgan davrda mustaqil farmasevtik xizmat bo'lmagan, u tabiblikdan endigina ajralib mustaqil ravishda shakllana boshlagan edi. Keyinchalik reseptlar tarkibi va ularni tayyorlash texnologiyasining murakkablanishi hamda murakkab dorilarning yangi turlarini hakimlar (yoki tabiblarning bir o'zi bajarish qiyin bo'lib qoldi. Natijada dorilar tayyorlash uchun tibbiyot xodimlari ichidan ayrim maxsus shaxsni tayyorlashga to'g'ri kelgan. Shunday qilib farmasevtik (dorishunos) mutaxassisligi paydo bo'lgan

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar. Tajriba-sinov ishini tashkil etishda birinchi navbatda talabalarning darsga psixologik jihatidan tayyorligi, qiziqishlari, ilmiy-ijodiy dunyoqarashlariga, ya'ni kreativ qobiliyatiga baho berilgandan so'ng darsda ko'rgazmali organayzerlar, ko'rgazmali demonstratsion maketlar va tarqatma materiallardan foydalanib, klaster va savol-javob metod va usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Ibn Sino o'zining farmasevtika masalalariga oid fikrlarini buyuk asari bo'lmish "Tib qonunlari"ning ayrim kitoblari bayon etgan. Hamma davrlarda taniqli hakim va tabiblarning asosiy dorivor vositalari, avvalo, dorivor o'simliklar va ularning ayrim qismlari ham mahsulotlari bo'lgan, ikkinchi o'rinda hayvonlar va ularning mahsulotlari, keyin mineral moddalari bo'lgan. Ulardan shifokorlik maqsadida foydalanish jarayonida turli muammolar vujudga kelgan. Masalan: dorivor mahsulotning sifati to'g'risida yoki ulardan dori turlari tayyorlash va boshqalar. Bu muammolar hakimlar va tabiblar tomonidan o'zlarining katta tajribalariga hamda kuzatishlariga asoslangan holda qilingan. Dorivor o'simliklar mahsulotlarini sifatligini aniqlash farmakognostik tahlil sohasi, ulardan to'g'ri va sifatli dori turlarini tayyorlash esa dorilar texnologiyasining sohasidir. Bu ikkala fan ham farmasevtika fanlari bo'lib, boshqa tibbiyot fanlaridan X-XI asrda ajralib chiqqan[42] Ibn Sino "Tib qonunlari" kitobida murakkab dorilar reseptlarini to'liq va mukammal ravishda asoslab bergan va bu to'g'risidagi fikrlar mazkur kitobning boshqa qismlarida ham bayon etilgan. Hozirgi zamonda biofarmasiya fani doimo dorilar tayyorlash texnologiyasini mukammallashtirish muammolari bilan shug'ullanib keladi. Bu fanning metodologik asosini esa yuqoridagi manbalar tashkil qiladi.

Har qanday tadqiqotchi muayyan mavzuda ilmiy izlanish olib borar ekan, eng avvalo, ma'lum metodologiyaga tayanadi va o'z maqsadini amalga oshirish uchun qo'l keladigan ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanadi. Inson doimo ma'lum maqsad sari harakat qiladi. Uning bu harakatining natijasi harakat qiluvchi sub'ekt va harakat yo'nalgan ob'ektning qanday bo'lishidan tashqari, mazkur faoliyatda qanday usullar qo'llanilishi bilan uzviy bog'liqdir. Bu esa bilish jarayoni muayyan metodologiya va metodga tayanish lozimligini ko'rsatadi [3]. Biofarmasiyani o'rganishda metod va metodologiyaning ahamiyati juda katta. F.Bekon metodni zulmatda yo'lni yoritib turuvchi mash'alaga qiyoslaydi. Muayyan muammoni adashgan (yolg'on) yo'l bilan ijobiy hal qilib bo'lmashligini ta'kidlaydi. Shuning uchun har qanday tadqiqotchi bilish quroli bo'lgan va insonga tabiat ustidan hukmronlik qilishni ta'minlaydigan tadqiqot metodiga ega bo'lishi kerak. F.Bekon ana shunday metod sifatida induksiyani tanlaydi. Bu metod fandan empirik tahlilga, kuzatish va eksperimentga tayanishni, shu asosda sababiyat va qonunlarni anglashni talab qiladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish joizki, farmatsev uchun uchun metodologiya kasbiy so'nish muammosini bartaraf etish uzoq muddatli jarayon bo'lib, muntazam ravishda o'z-o'zini tahlil qilish va ehtiyojlariga mos ravishda choralar ko'rishni talab qiladi. Shuningdek, tibbiyot tashkilotlari ham shifokorlarning ruhiy salomatligini qo'llab-quvvatlashga e'tibor qaratishlari zarur.

ADABIYOTLAR

1. Worsnop, C.M. (2004). Media Literacy Through Critical Thinking. NW Center for Excellence in Media Literacy, 60p.
2. Malaxovskiy V. Tanish va notanish raqamlar. – Kalinigrad: FGUIPP, 2004.
3. Vuxarkina M., Mosiyeva V. Ta'lim tizimida yangi pedagogik va axborot texnologiyalari. – M., 2000. 3.
4. Соловьев Ю. И. Эволюция основных теоретических проблем химии.— М.: Наука, 1971, 380 с.
5. Ijtimoiy hukumat portal: www.Ziyonet.uz.
6. <http://www.school.edu.ru> Umumta'lim portali (rus tilida) Бермус А.Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании. www.eidoc.ru. 2005, 09

Gulnoza MATYOKUBOVA,
Urganch Davlat Universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Prof., DSc, M.Khajieva taqrizi asosida

NOSIRIDDIN TUSIYNING FALSAFIY-AXLOQIY QARASHLARINING METODIK MAZMUNI

Аннотация

Ushbu maqolada Nosiriddin Tusiyning axloqiy me'yorlar, bolalarning xulq-atvorini, muloqotini, ularning odamlar, tabiat, jamiyat bilan bo'lgan barcha munosabatlarini tartibga solish masalalari haqida so'z boradi. Tusiyning insonning ma'naviy ehtiyojlari, ma'naviy kuchlari aql, ongi va irodasi haqidagi qarashlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Inson tabiati, fazilatlar va illatlar, axloqiy xulq-atvor, tarbiya, axloqiy tarbiya, adabiyot va axloq, hikmat, ijtimoiy va fuqarolik tarbiyasi, so'fiy ta'siri, ustozlar, axloqiy yo'lbo'shchilar.

METHODOLOGICAL CONTENT OF THE PHILOSOPHICAL AND ETHICAL VIEWS OF NASIRIDDIN TUSI

Annotation

This article talks about Nasiriddin Tusi's moral standards, the issues of regulating children's behavior, communication, and all their relationships with people, nature, and society. Tusi's views on the spiritual needs, spiritual powers of man, mind, consciousness and will are highlighted.

Key words: Human nature, virtues and vices, moral behavior, upbringing, moral education, literature and ethics, wisdom, social and civic education, Sufi influence, teachers, moral guides.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ФИЛОСОФСКИХ И ЭТИЧЕСКИХ ВОЗЗРЕНИЙ НАСИРИДИНА ТУСИ

Аннотация

В данной статье говорится о моральных нормах Насируддина Туси, вопросах регулирования поведения детей, общения и всех их отношений с людьми, природой и обществом. Освещены взгляды Туси на духовные потребности, духовные силы человека, разум, сознание и волю.

Ключевые слова: Человеческая природа, добродетели и пороки, нравственное поведение, образование, нравственное воспитание, литература и этика, мудрость, социальное и гражданское образование, суфийское влияние, учителя, моральные наставники.

Kirish. Buyuk Sharq mutafakkirlari ijodiy merosini, ularning pedagogik g'oyalari har tomonlama va chuqur o'rganish ular yaratgan va yozgan pedagogik asarlar kontekstida axloqiy pozitsiyalarni hisobga olish imkonini beradi, bu esa o'z navbatida ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatish, ta'lim maydoni darajasini sifat jihatidan oshirishga yordam beradi. Nosiriddin Tusiyning ijodiy merosi va pedagogik g'oyalari buyuk mutafakkir davri madaniyati va ma'rifati ahvolini tahlil qilish va ko'rib chiqishga katta qiziqish uyg'otadi. Uning hayot yo'li, pedagogik g'oyalari o'tmishdagi holat va taraqqiyotning asosiy yo'nalishlarini, buyuk badiiy so'z ustasi va donishmand ustozning ma'naviy hayot va madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish borasidagi qarashlarini aks ettiradi.

Adabiyotlar tahlili. Suqrotning ta'kidlashicha, ta'limning yagona obyekti faqat inson va eng avvalo, uning axloqi bo'lishi mumkin. Fazilatlarini o'rganar ekan, Suqrot ularning har biri ma'lum bir bilim degan xulosaga keladi. Bu bilan birga har bir kishi donolik qonunlarga rioya qilishni bilishi lozimligi ta'kidlanadi [1]. Asosan, bu fazilatlar kishilarni yuksaklikka undaydi. Jasorat - bu xavfni qanday yengish kerakligini bilishdir. X. Shoixiyorov fikricha, "Nosiriddin Tusi ijtimoiy falsafasida jamiyatning mohiyati, jamiyat va insonning o'zaro ta'siri, ijtimoiy hayot shakllari va davlat tuzumi, ijtimoiy adolat va ijtimoiy tenglik va hokazolarni tahlil qilishga katta e'tibor berilgan. Xususan, monarxiya va aristokratiyadan tortib to oligarxiya va demokratiyagacha bo'lgan jamiyat shakllari - davlat muammosi ancha chuqur tahlil qilingan. Bu borada Nosiriddin Tusi tomonidan bildirilgan g'oyalarning hayotga tatbiq etilishi ijtimoiy totuvlik strategiyasi va taktikasini ishlab chiqish, ijtimoiy adovat va nizolarni bartaraf etish, milliy tinchlik va jamiyatning barqaror rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Muallifning ijtimoiy falsafamizdagi asosiy muammolarni tahlil qilish chog'ida bayon etgan insonparvarlik g'oyalari globallashuv, zamonaviy xatar va tahdidlar, ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashishdagi vazifalar sharoitida alohida ahamiyat kasb etmoqda" [2].

Natijalar va muhokamalar. Buyuk faylasuf va axloq ustozining qimmatli so'zlari:

- Ular ovqatni zavq uchun emas, balki sog'lik uchun yeyishadi.

- Nopok hayot kechirmang, shunda unga nopok o'lim qo'shilmaydi.

- Kamtarlik - o'zingizni pastroq lavozimdagilardan ustun ko'rmaslikdir.

-Har doim ogoh bo'l, yovuz odamlarning hiylanayranglarining chegarasi yo'q.

- Sadoqat, yordam va yordam kerak bo'lgan joyda hech narsani ayamalik kerakligini anglatadi.

-Har doim o'qing va yana o'qing. Avval maqsadni belgilang, keyin fanni tanlang.

- Umrimiz davomida o'qib chiqdik, oxiri hech narsani bilmasligimizni bildik.

-Adolat barcha fazilatlar yig'indisi va uning o'rni "sherklik"dir, dedik.

-Ozgina e'tibor berilsa, noshukur kishilarning fe'l-atvoridan ko'ra nopokroq xislatni topib bo'lmaydi.

- Eng yaxshi fazilatlar orasida minnatdorchilikdan go'zal chehra bo'lishi mumkin emas.

Eng katta nazariy asos Aristotelning yunonlarning ta'lim haqidagi qarashlariga asoslanadi. Shu boisdan ham Tusi "Nikomax etikasi" va "Siyosat" asarlaridagi axloq muammolarini real tahlil qilib, "odamlar o'zi olib borayotgan hayotga mos ravishda ezgulik va saodat tushunchalarini shakllantiradi" [3] deb ko'rsatadi.

Axloq sotsiologik, psixologik va pedagogik adabiyotlarda ijtimoiy ongning asosiy shakllaridan biri sifatida keng talqin qilinadi. Axloq tarbiyasi ko'pincha xalq orasida ezgulik va onomus tarbiyasi sifatida qo'llanilsa-da, axloqiy tarbiya ham etnopedagogik, ham ilmiy-pedagogik adabiyotlarda shaxsga tegishli bo'lgan axloqiy fazilatlar va xulq-atvor me'yorlari yig'indisi sifatida tavsiflanadi.

Axloq – shaxsning axloqiy, chuqur fazilatlarini, jamiyatga va boshqalarga munosabatini belgilovchi xulq-atvor me'yor va qoidalarini o'z ichiga oladi. Pedagogik adabiyotlarda axloqiy tarbiya shakli, ildiz, zaruriy shart, natijalarni o'z ichiga oladi.

Ilmiy pedagogikada "axloqiy tarbiya" iborasini birinchi marta ilmiy pedagogikaning asoschisi hisoblangan buyuk chex pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592-1670) ishlatgan. U "axloq qoidalari", "axloqiy tarbiya" iboralarni ham qo'llagan [4]. Komenskiyning qarashlari qariyb 400 yil muqaddam Sharqning buyuk mutafakkiri Nosiriddin Tusiyning "Axloqi Nosiriy"dagi axloqiy tarbiya tizimiga juda yaqin.

Mutafakkir olim Tusiy pedagogikasining asosiy omili hisoblangan axloqiy tarbiya nazariyasini 3 manbadan – o'zining oiladagi tarbiyasidan, O'zbekiston xalqining ta'lim-tarbiyaviy an'alaridan saralangan hamda, o'z davri nazariyotchilarining ta'lim-tarbiya haqidagi g'oyalarni bog'lash, ularni tanqidiy tahlil qilish orqali umumlashtirish va chuqur ilmiy filtdan o'tkazish asosida tadbir qilish mumkin. Nosiriddin Tusiy ta'lim-tarbiya masalalarida o'tmish tajribasini va o'z davrini to'g'ri anglagani uchun kelajak avlodlar tarbiyasiga oqilona yo'l-yo'riq bergan. Nosiriddin Tusiy ana shu yo'ldan borar ekan, milliy-axloqiy qadriyatlar, qudratli notiqlarning fikr-mulohazalari asosida xalqimiz va butun dunyo xalqlariga xos bo'lgan axloqiy tarbiya tizimini yaratdi.

Nosiriddin Tusiy eng avvalo axloq me'yorlarini aniqlashga harakat qildi. Bu axloqiy me'yorlar bolalarning xulq-atvorini, muloqotini, ularning odamlar, tabiat, jamiyat bilan bo'lgan barcha munosabatlarini tartibga solishga xizmat qiladi. Tusiy fikricha, insonning ma'naviy ehtiyojlari, ma'naviy kuchlari aql, ongi va irodasi orqali ta'minlanadi va boshqariladi. Inson baxti va baxtsizligining kaliti, komillik va nomukammallik uning ongi va irodasiga beriladi.

Inson to'g'ri, izchil, maqsadli ish tusa, ilm-fan, madaniyat, bilim va hikmatni asta-sekin egallasa, uning tug'ma iste'dodi uni boshqa darajaga olib chiqadi. U uni bir darajaga, bir darajadan ikkinchi darajaga ko'taradi va uni to'g'ridan-to'g'ri kerakli maqsadga, eng yuqori darajaga olib boradi. Ammo o'zi uchun yaratilgan tug'ma darajada qolsa, jilovni ruhiga bersa, ruhi uni hayvon darajasiga tushiradi va qisqa vaqt ichida tepadan pastgacha dumalagan toshdek, sharmandalikning eng chuqur joyiga qo'yiladi.

Axloqiy tarbiya - tarbiyachi rahbarligida voyaga yetayotgan avlodda jamiyat tomonidan belgilab berilgan axloqiy me'yor va xulq-atvor qoidalarini shakllantirish orqali jamiyat uchun yaralangan, o'z harakatlari va munosabatlarini ongli tezlikda boshqaradigan shaxslarni shakllantirish jarayonidir. Uning maqsadi jamiyatning axloqiy va ijtimoiy talablariga javob beradigan odamlar va fuqarolarni ta'minlashdir. Axloqiy tarbiya to'g'ri axloqiy tushunchalarni yaratish, bu tushunchalarga mos keladigan odat va munosabatlarni shakllantirish vazifalarini bajaradi.

Kuzatishlar va tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, axloqiy tarbiya axloqiy bilimlar, ma'lumotlar va shu bilimlarga taalluqli axloqiy ongni shakllantirishdan boshlanganda yanada samarali natijalar beradi. Ongli tezlikda tushunilgan axloqiy me'yorlar va

qoidalar odamlarni har doim va hamma joyda ongli tezlikda harakat qilishga majbur qiladi. Ongli ravishda idrok etilgan axloq inson xatti-harakatlarining tartibga soluvchisiga aylanadi. Shakllangan to'g'ri axloqiy yo'nalishlar insonga o'zini ham, boshqalarning xatti-harakatlarini ham ob'ektiv baholash imkoniyatini beradi. To'g'ri axloqiy munosabatlar odamlarga turli vaziyatlarda va vaziyatlarda axloqiy me'yorlarga muvofiq ongli ravishda tanlash imkonini beradi.

Axloqiy idealning muhim tarkibiy qismi axloq ongning maxsus shakli sifatida namoyon bo'ladi. Ideallar har bir inson intiladigan axloqiy fazilatlariga ega inson siymolaridir. Axloqiy tushunchalarni singdirish tarbiyaning birinchi bosqichidan boshlanadi va turli faoliyat sohalarida davom ettiriladi.

Shunday qilib, tizimli o'quv-tarbiya muassasalarida jamiyatdagi umumiy axloqiy me'yorlar, ularga rioya qilish zaruriyati singdiriladi va tushuntiriladi. Axloqiy fazilatlar va shu faoliyat uchun zarur bo'lgan harakatlar haqida tushunchalar faoliyatning turli sohalarida yaratiladi. Masalan, ishlab chiqarish etikasi, o'qituvchilarga (ham o'rta va oliy maktab o'qituvchilariga) qo'yiladigan axloqiy talablar, diplomatik etika, ishbilarmonlik etikasi, madaniy faoliyat etikasi va boshqalar. Bular tegishli ta'lim va faoliyat muassasalarida yordamchi ta'lim faoliyati orqali amalga oshiriladi. Masalan, ishlab chiqarish axloqi sanoat korxonalaridagi madaniyat muassasalarida o'tkaziladigan tarbiyaviy tadbirlar (axloqiy suhbat, bahs-munozara, adabiy-badiiy kechalar va boshqalar) orqali yetkaziladi [5].

Axloqiy tarbiya mazmuniga umuminsoniy qadriyatlardan tashqari jamiyatda mavjud bo'lgan birga yashash qoidalari, yangi ijtimoiy-maishiy munosabatlar kiradi.

Axloq ijtimoiy ongning bir ko'rinishi bo'lganligi uchun uning mazmuni jamiyat bilan birga o'zgarib turadi, har bir jamiyat o'zining iqtisodiy va ijtimoiy talablariga ko'ra axloqiy me'yor va qoidalarini belgilaydi. Bu qoidalar jamiyatning barcha a'zolari uchun, hamma uchun majburiydir maqbul deb hisoblanadi. Ushbu me'yor va qoidalarga zid bo'lgan xatti-harakatlar jamiyat uchun nomaqbul deb hisoblanadi va jamiyat yoki jamiyatning boshqa a'zolari tomonidan qabul qilinmaydi.

Xulosa. Axloqiy tarbiya mazmuni vatanparvarlik, do'stlik va hamrohlik, o'zaro yordam, baynalmillilik, faoliyatga ongli munosabat, intizom, mas'uliyat, halollik, rostgo'ylik, soddalik, kamtarlik, odamlarga insonparvarlik munosabati, atrof-muhitga - tabiatga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish va boshqalarni o'z ichiga oladi. Vatanparvarlik – o'z vataniga, yurtiga, zaminiga muhabbat, uning dushmanlariga murosasizlik bilan ifodalanadigan axloqiy fazilatdir. Bu yetakchi axloqiy sifat bo'lib, boshqa axloqiy sifatlarga asos bo'ladi. Demak, har bir ijobiy axloqiy sifatning asosi o'z millatiga, Vataniga, el-yurtiga, kichik qishlog'iga muhabbatdir. Barcha ijobiy fazilatlar insonga, uning vataniga ijobiy munosabatda bo'ladi. Vatanparvarlik tarixiy tushunchadir. Kishilarning vatanparvarligining asosini o'zi yashayotgan va mehnat qilayotgan yurtga, uni himoya qiluvchi va himoya qiladigan, moddiy ahvolini yaxshilashga, madaniy saviyasini yuksaltirishga harakat qilayotgan davlat va jamiyat tuzilmasiga muhabbat va ijobiy munosabat tashkil etadi.

ADABIYOTLAR

1. Платон. Диалоги ; Апология Сократа : [к сборнику в целом: сборник : 16+] / Платон ; перевод с древнегреческого С. Шейнман-Топштейн [и др.]. - Москва : АСТ, сор. 2021. - 348 с.
2. Шоихтиеров Х. Социальная философия Насириддина Тузи : диссертация ... доктора философских наук . - Душанбе, 2009. - 325 с.
3. Аристотель. Никомахова этика : [16+] / Аристотель ; перевод с древнегреческого, примечания Нины Брагинской. - Санкт-Петербург : Азбука : Азбука-Аттикус, 2022 . - 443 с.
4. Коменский, Ян Амос (1592-1670.). Лабиринт света и рай сердца / Ян Амос Коменский. - Москва : МИК, 2000. - 311, [8] с.
5. Монастырева Т.А. Народная педагогика как эмоциональный стимул воспитания моральных качеств младших школьников [Текст] : монография / Т. А. Монастырева ; М-во образования и науки Российской Федерации, Федеральное гос. автономное образовательное учреждение высш. проф. образования "Северный (Арктический) федеральный ун-т им. М. В. Ломоносова". - Архангельск : ИПЦ САФУ, 2013. - 149 с.

UDK:321.6/8.323

Komal MAXMUDOV,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti, PhD
E-mail: kamol.maxmudov2020@mail.com

Stars international university dotsenti, PhD A.Raxmanov taqrizi asosida

YANGI O‘ZBEKISTONDA YOSHLARGA YARATILAYOTGAN SHART-SHAROITLAR VA LIDERLIK KO‘NIMASINI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

Аннотация

Mazkur maqolada yurtimizda olib borilayotgan yoshlarga oid davlat siyosatining muhim va zarur tomonlari aniq misollar, yoshlar siyosati sohasida olib borilayotgan islohotlar natijalari, yoshlarga oid davlat siyosati orqali yoshlarda liderlikni shakllantirish borasida olib borilayotgan keng ko‘lamli chora-tadbirlar, ularning natijalari, yoshlar siyosati sohasidagi yangiliklar hamda jamiyat, davlat va yoshlarning o‘zaro uyg‘un holdagi harakati, yoshlar liderligining muhim tomonlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, demokratiya, fuqaro, yosh fuqarolar, lider, yoshlar lideri, yetakchi, yosh rahbar, norasmiy rahbar.

УСЛОВИЯ, СОЗДАНИЕ ДЛЯ МОЛОДЕЖИ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ И ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ

Аннотация

В данной статье приведены наглядные примеры важных и необходимых аспектов молодежной политики в нашей стране, результаты реформ в сфере молодежной политики, широкомасштабные меры, принимаемые по формированию молодежного лидерства через молодежную политику, раскрываются их результаты, а также итоги молодежной политики и гармоничного движения общества, государства и молодежи, важные аспекты молодежного лидерства.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, демократия, гражданин, молодые граждане, лидер, молодежный лидер, лидер, молодой лидер, неформальный лидер.

CONDITIONS CREATED FOR YOUNG PEOPLE IN NEW UZBEKISTAN AND ISSUES OF LEADERSHIP SKILLS FORMATION

Annotation

In this article, there are clear examples of the important and necessary aspects of the youth policy in our country, the results of the reforms in the field of youth policy, the large-scale measures taken to form youth leadership through the youth policy, their results, and news in the field of youth policy. and the harmonious movement of society, state and youth, important aspects of youth leadership are revealed.

Key words: New Uzbekistan, democracy, citizen, young citizens, leader, youth leader, leader, young leader, informal leader.

Insoniyat tarixiy taraqqiyotidan ma‘lumki, har bir jamiyat va davlat ertangi kuni bo‘lgan yosh avlodining zamonaviy shart-sharoitlarda ulg‘ayishi hamda dunyoqarashi, intellektual salohiyati, ta‘lim-tarbiyasi, odob-axloqi, ma‘naviyatini yuksaltirish, dolzarb, ijtimoiy, siyosiy jarayon sifatida qaralgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev ta‘kidlaganidek: “Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech og‘ishmasdan, qat‘iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugungi zamon talab qilayotgan yuksak darajaga ko‘taramiz. Yoshlarimizning mutaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma‘naviy salohiyatiga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz” [1].

Shunday ekan, albatta bugungi kunda yoshlarimizning intellektual salohiyati va ma‘naviy komilligi bilan birga ularda, tashabbuskorlik va liderlik faoliyatini shakllantirishga ham katta e‘tibor qaratilmoqda. Bu borada “2016 yil 14 sentyabr kuni O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risi” [2] dagi qonuni va “O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risi”dagi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 18 yanvardagi 23-son qarori” [3] qabul qilinishi jamiyat ijtimoiy hayotida muhim ahamiyatga ega bo‘ldi.

“Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risi” dagi qonunning 3-moddasida quyidagicha belgilab qo‘yilgan. “Yoshlarga oid davlat siyosati — davlat tomonidan amalga oshiriladigan hamda yoshlarni ijtimoiy jihatdan shakllantirish va ularning intellektual, ijodiy va boshqa yo‘nalishdagi salohiyatini kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratilishini nazarda tutadigan ijtimoiy-iqtisodiy,

tashkiliy va huquqiy chora-tadbirlar tizimi, yoshlar (yosh fuqarolar) — o‘n to‘rt yoshga to‘lgan va o‘ttiz yoshdan oshmagan shaxslar” [4] tashkil etishi haqida keltirib o‘tilgan.

Yoshlar har bir davlatning kelajagini, salohiyatini belgilovchi muhim qatlam hisoblanadi. Bugungi kunda yoshlarning ta‘lim olishi, kasb-hunar egallashi, yetuk insonlar bo‘lib ulg‘ayishi yo‘lida yurtimizda barcha shart-sharoitlar va imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Ularning orzu-maqсадlarini ro‘yobga chiqarish, ilg‘or tashabbus va g‘oyalarni qo‘llab-quvvatlashga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Shu bois, yurtimizda jamiyatning faol qatlami sifatida e‘tirof etiladigan yoshlarga yurt ravnaqini ta‘minlovchi katta kuch, davlatning strategik resursi sifatida ishonch bildirilmoqda. Natijada yuksak bilimli, zamonaviy fikrlaydigan, qat‘iy pozitsiyaga ega yoshlar mamlakatning ertangi taraqqiyotida hal qiluvchi kuchga aylanib bormoqda. Yoshlarning bandligini ta‘minlash, ularning biznes loyihalarini qo‘llab-quvvatlash natijasida ularning turmush tarzi yaxshilanmoqda.

Keyingi yillarda yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, yoshlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, mamlakatimiz istiqboli uchun mas‘uliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir, tashabbuskor, shijoatli yoshlarni tarbiyalash borasida alohida tizim yaratildi. Ushbu tizim orqali bugungi kunda yoshlarimizni barkamol, komil insonlar qilib tarbiyalash jarayonida yoshlar siyosatini yuqori pog‘onaga olib chiqishning barcha shart-sharoitlari ustida keng ko‘lamli chora-tadbirlar olib borayotganligiga guvoh bo‘lmoqdamiz.

Yoshlar siyosati sohasida mas‘ul bo‘lgan nodavlat notijorat tashkilotlar va davlat muassasalari “O‘zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi, Oliy Majlis palatalari huzurida Yoshlar parlamenti, O‘zbekiston Respublikasi

Innovatsion rivojlanish vazirligi qoshida Yoshlar akademiyasi tashkil qilindi. Yosh avlodning sog'lom o'sishi, sifatli ta'lim olishi va barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishini ta'minlash, shuningdek, yoshlarning madaniyat, san'at, sport, axborot texnologiyalari va kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini har tomonlama qo'llab-quvvatlashga qaratilgan "besh muhim tashabbus" hamda "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" ni joriy etish bo'yicha samarali ishlar amalga oshirilmoqda.

So'nggi yillarda mamlakatimizda yoshlarimiz sifatli oliy ta'lim olishlari uchun barcha shart-sharoitlar yaratib berilmoqda. Jumladan, 2023-2024 o'quv yilida yoshlarni oliy ta'lim muassasalariga qamrab olish ko'rsatkichi 42 foizga yetkazilganligi avvalo quvonarli holdir. "Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi Respublikadagi OTMLar va ularda tahsil olayotgan talabalar soni bo'yicha ma'lumot berdi. Qayd etilishicha, Respublikada jami 211 ta oliyogoh faoliyat yuritmoqda va ularda taxminan 1 mln 200 ming nafar talaba tahsil olishi ko'zda tutilgan. Ikkinchi va undan yuqori kursda 950 ming nafar, birinchi kursda 250 ming nafar talaba tahsil oladi. Talabalarga 39 533 nafar professor-o'qituvchilar dars beradi. Oliyogohlarning o'rtacha ilmiy salohiyati 39,8 foizni tashkil etadi. Hozirgi kungacha 116 ta davlat oliy ta'lim muassasasiga 193 761 nafar yoshlar birinchi bosqichga qabul qilinib, oliy ta'lim bilan qamrov 42 foizga yetkazildi. Magistraturaga 105 ta davlat oliyogohiga 7 232 nafar yoshlar o'qishga qabul qilindi" [5].

Yurtimizda tashkil etilayotgan yangi davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari, umumta'lim maktablari, oliy o'quv yurtlari, nufuzli xorijiy universitetlarning filiallari, zamonaviy IT-parklar, madaniyat muassasalari va sport inshootlari, mutlaqo yangi namunadagi ta'lim maskanlari "Prezident maktablari", "Temurbeklar maktabi", "Ijod maktablari" bugungi globallashuv sharoitida raqobatga qodir bo'lgan yetuk kadrlarning yangi avlodini tarbiyalashga xizmat qilmoqda.

Ilmiy manbalarda "Lider so'zi inglizcha "leader" - yetakchi, boshliq, rahbar biror siyosiy partiya yoki tashkilotning rahbari, yo'lboshchisi ma'nolarini anglatadi" [6]. "Liderlik (inglizcha: leader - yetakchi, boshlovchi so'zidan) - umumiy bir ishni bajarishda boshqalarning yordami va harakatini birlashtiruvchi ijtimoiy ta'sir jarayoni" [7] - deb, ta'rif berib o'tilgan.

Bugungi O'zbekistonda lider yoshlar qanday bo'lishi kerak? Lider qanday xususiyatlarga ega bo'lishi kerak? Liderlikning o'ziga xos xususiyatlari nimalarda namoyon bo'lishi kerak? Yetakchilikning ya'ni liderlikning asosiy xususiyatlari sifatida quyidagilarni keltirib o'tish mumkin:

Lider yoshlar mas'uliyatli, qiyin davr va jarayonlarda qarorlarni qabul qilish qobiliyati rivojlangan bo'lishi hamda qabul qilgan qarorlari uchun tegishli javobgarlikni o'z zimmasiga olish istagi rivojlangan;

Lider yoshlar faoliyati davomida shaxsiy manfaatlar uchun emas, balki insonlarning, jamoadoshlarining umumiy foyda va manfaatlari uchun doimiy harakatda va insonlarning manfaatligi haqida har doim o'ylash, qayg'urish ko'nikma va malakaga ega bo'lishi;

Lider yoshlar insonlarni o'zidagi istak va maqsadning kuchligiga ko'ra jamoani butunlay ixtiyoriy asosda boshqarish qobiliyatiga ega;

Lider yoshlar xarizma va tabiiy ta'sir kuchiga ega bo'lish;

Lider yoshlarga guruh tomonidan yetakchiga bo'lgan ishonch va kuchli hokimiyat mavjudligini his qildiradigan bilim va ko'nikmaga ega bo'lishlari.

Lider yoshlar xatolarni tan olish qobiliyati va mag'lubiyat uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olish, bundan shaxsiy xatolarni anglay olishlari zarur, deb hisoblaymiz.

Bir qarashda liderlik, rahbarlik kabi ko'rinishi mumkin. Qisman to'g'ri, ammo ularning o'zaro farqli jihatlari mavjud.

Birinchi, lider har doim parda ortida harakatlanadi va o'z-o'zidan aniqlanadi, rahbar esa rasmiy ravishda tayinlanadi.

Ikkinchidan, rahbar u bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ma'lum bir guruh vakili bo'lib, yetakchi (lider), aksariyat hollarda, guruhdan ajraladi.

Uchinchi, liderning asosiy sohasi - bu shaxslararo munosabatlar, rahbar esa rasmiy munosabatlardir. Ammo rahbarning ixtiyorida juda ko'p tashqi ma'lumotlar mavjud, qonuniy sanksiyalarni qo'llash mumkin, ya'ni u rasmiy shaxs. Ilmiy tilda guruhga kuchli va ta'sir ko'rsatadigan rasmiy rahbar, ya'ni uning ta'siri pozitsiyaga bog'liq bo'lsa, "bo'yusunuvchilar"ga ta'sir qiladi.

Norasmiy rahbar - bu kompaniyada egallagan joyidan qat'i nazar, yetakchilikni ta'minlaydigan shaxs. Uning harakatining mohiyati ijtimoiy bo'lib, u "izdoshlariga" qaratilgan bo'ladi. Yuqorida sanab o'tilgan xususiyatlar shaxsda yillar mobaynidagi tajriba va tug'ma iste'dod asosida shakllanib boradi. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan ma'lumotlardan shuni anglash mumkinki, liderlik bu avvalo shaxsning yillar davomida ortirgan ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy va ma'rifiy jarayonlar hosilasidir, liderlikni yoshlarda shakllantirish va rivojlantirish xamma vaqt zarur hamda muhim masalalardandir. Bugungi kunda olib borilayotgan yoshlar siyosatining mazmun-mohiyati ham jamiyatimizda lider yoshlar sonini ko'paytirish, jamiyat va davlat manfaatlari yo'lida safarbar etish lozimligi har qachongidanda muhim ekanligini barchamiz his qilishimiz lozimdir.

Ta'lim-tarbiya tizimidagi ishlarni zamonaviy talablarga muvofiq tashkil tashkil etilib, yoshlarimizni Vatanga muhabbat, milliy g'urur, iftixor va milliy istiqlol g'oyalari ruhida har jihatdan barkamol qilinib tarbiyalash uchun ko'plab samarali ishlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Shuningdek, yoshlardagi liderlik malaka va ko'nikmasini tarbiyalashda birlamchi vazifalarni bajarishda muhim o'rin tutadi. Yoshlar ijtimoiy-gumanitar fanlar orqali muammoni analiz etish, o'z oldiga qo'ygan va hayotiy manfaatlari yo'lida hamkorlik qilish, hayotiy muhim vazifa va mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, hayotiy tanlagan maqsadlari yo'lida qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish kabi ko'p turli insoniy, kasbiy va liderlik ko'nikmalarni shakllantirishda va rivojlantirishda eng muhim vazifalarni bajaradi deb bema'lol ayta olamiz.

Inson, jamiyat va lider yoshlar hayotida ta'lim va tarbiyaning o'rni, ularni ta'lim tizimida o'qitishning nazariy va uslubiy masalalari barcha davrlarda dunyo olimlarining e'tiborida bo'lib, bu borada o'ziga xos ilmiy qarash, nazariya va ta'limotlar yaratilgan. Ularni atroflicha o'rganish natijasi sifatida aytish mumkinki, tub ijtimoiy-falsafiy mohiyatiga ko'ra ta'lim tarbiya institutsional tizimi faoliyatining strategik maqsadi - faqatgina u yoki bu soha uchun mutaxassis-kadrlar tayyorlash emas, balki keng ma'noda, insonni tarbiyalash, ya'ni jamiyat a'zolarida ijtimoiy hayot va taraqqiyot talablariga mos bioijtimoiy xossaxususiyatlarni shakllantirish, ularda chin insoniy xislat va fazilatlarini kamol toptirishdir. Shunga ko'ra ta'lim-tarbiya tizimidagi asosiy masala faqat matematik, fizik, ximik yoki injiner, vrach, o'qituvchi kabi turli sohalar bo'yicha mutaxassis-kadr yetishtirish bo'lib qolmasligi kerak, bular ikkinchi yoki undan keyin turadigan masala. Bu o'rinda kasb-hunar yoki ixtisoslikka oid bilim, malaka, ko'nikma va ma'lumotlar emas, insoniy fazilatlar birinchi o'rinda turadi. Negaki, jamiyat uchun, ijtimoiy hayot va taraqqiyot uchun avval u yoki bu kasb-hunar yoki alohida bir ixtisoslikka oid bilim, malaka va ko'nikma emas, chin insoniy xislat va fazilatlar muhimroq. Ya'ni odamzod injiner, vrach yoki agronom bo'lishdan oldin albatta inson bo'lish kerak. Chunki injiner, vrach yoki agronomdan inson emas, balki insondan injiner, vrach yoki agronom chiqarish mumkin.

Bugungi kunda O'zbekiston yoshlari davlat va jamiyat hayotida faol ishtirok etmoqdalar. Mamlakatimizda yoshlar siyosati xalqaro umumetirof etilgan xalqaro huquq va normalar bilan hamohang tarzda olib borilmoqda. Yoshlarni intellektual, ma'naviy va jismoniy salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun barcha imkoniyatlar mavjud.

"Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala - bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgarayapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim - yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga

undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan» [8].

Yurtimizda yoshlarning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy sohalarda faol ishtirokini ta'minlashga har qochongidan ko'ra bugun eng muhim vazifa sifatida e'tibor qaratilayotganligiga guvoh bo'lmoqdamiz. Ayniqsa, yoshlarda shakllanib kelayotgan yangicha dunyoqarash hamda mentalitetidagi yangiliklarga bo'lgan moyillik, intiluvchanlik va hayotga nisbatan jo'shqinlik, mamlakatimizda islohotlar jarayonidagi yoshlarga kuch va ruhiyat bag'ishlaydi. Bugun yoshlar manfaatlarini himoya qilish va ularning orzularini amalga oshirish ishlari davlat siyosatidagi ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilandi. «Yosh avlodning fuqarolik pozitsiyasi va faolligini kuchaytirish, farzandlarimizni mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini puxta egallab, xalqaro maydonda

raqobatga kirisha oladigan barkamol shaxslar, yetuk mutaxassislar etib tarbiyalash bo'yicha keng ko'lamlil ishlarni olib bormoqdamiz» [9]. Yangi O'zbekiston yoshlarining innovasion jarayonlardagi ishtirokini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda yoshlarda liderlik xususiyatlarini rivojlantirish uchun bugungi kunda mamlakatimizda barcha sharoitlar yaratilgan. Buni O'zbekiston Respublikasi "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi qonuni, "Ta'lim to'g'risida"gi qonunlarda hamda "O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risi"dagi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 18 yanvardagi 23-son qarori"da o'z aksini topganligida ko'rishimiz mumkin. Ushbu normalarni amaliyotga tatbiq etish yoshlarda liderlik xususiyatlarini namoyon bo'lishida muhim rol o'ynaydi.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.: "Ўзбекистон" НМИУ, 2019 й, 145-146 бетлар
2. O'RQ-406-son 14.09.2016. Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida (lex.uz)
3. 23-son 18.01.2021. O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida (lex.uz)
4. Республикада жами 211 та олийгоҳ фаолият юримокда ва уларда тахминан 1 млн 200 минг нафар талаба таҳсил олиши кўзда тутилган. (aniq.uz)
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. –T. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti. 2013. 497-b.
6. Chemers M. (1997) An integrative theory of leadership. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. ISBN 978-0-8058-2679-1
7. 2021 yil — Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili deb e'lon qilindi – O'zbekiston yangiliklari – Gazeta.uz (gazeta.uz)
8. 23-son 18.01.2021. O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida (lex.uz)
9. "Shavkat Mirziyoyev" ning hikmatlari, so'zlari * WWW.SAVOL-JAVOB.COM
10. Respublikada jami 211 ta oliygoh faoliyat yurimoqda va ularda taxminan 1 mln 200 ming nafar talaba tahsil olishi ko'zda tutilgan. (aniq.uz)
11. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. - Toshkent: «O'zbekiston» nashriyoti, 2021. - B.54-55.
12. Mirziyoev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2021. – B. 231-232. (Mirziyoev Sh. New Uzbekistan strategy. - Tashkent: "Uzbekistan", 2021. - B. 231-232.)

UDK: 323:347.9(575.1)

Oltinoy MA'MIROVA,

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi mustaqil tadqiqotchisi

O'zJOKU s.f.d, Professor M.Qirgizboyev taqrizi asosida

NOMARKAZLASHTIRISHNING NAZARIY JIHATLARI VA ULARNING TALQINLARI

Аннотация

Ushbu maqolada jahon tarixida nomarkazlashtirish g'oyalari shakllanishi tahlil qilinadi, nomarkazlashtirish shakllarini tasniflashdagi asosiy yondashuvlar muhokama qilinadi, shuningdek, nomarkazlashtirish konsepsiyasiga binoan tashkil etish prinsipi va boshqaruvning amal qilishi, boshqaruvning usuli va yana bir jarayon sifatida namoyon bo'lishi kabi jihatlari, nomarkazlashtirishning ma'muriy, siyosiy va fiskal shakllari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: nomarkazlashtirish, ma'muriy nomarkazlashtirish, siyosiy nomarkazlashtirish, fiskal nomarkazlashtirish, dekonstratsiya, vakolatlarni uzatish, devolyusiya.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ И ИХ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Аннотация

В данной статье анализируется формирование идей децентрализации в мировой истории, рассматриваются основные подходы к классификации форм децентрализации, также согласно концепции децентрализации раскрываются такие аспекты, как принцип организации и функционирования управления, метод управления и его проявление как другого процесса, административные, политические и фискальные формы децентрализации.

Ключевые слова: децентрализация, административная децентрализация, политическая децентрализация, финансовая децентрализация, деконцентрация, передача полномочий, деволюция.

THEORETICAL ASPECTS OF DECENTRALIZATION AND THEIR INTERPRETATIONS

Annotation

This article analyzes the formation of ideas of decentralization in world history, examines the main approaches to the classification of forms of decentralization, and also, according to the concept of decentralization, reveals such aspects as the principle of organization and functioning of management, the method of management and its manifestation as another process, administrative, political and fiscal forms of decentralization.

Key words: decentralization, administrative decentralization, political decentralization, financial decentralization, deconcentration, transfer of powers, devolution.

Kirish. Jahon tarixida nomarkazlashtirish g'oyalari dastlab XVI asr oxirlarida shakllangan edi. Bu davrda davlat boshqaruvini yaxshilash sohasida tadqiqotlar olib borish kuchaygan bir davr edi. Ko'pchilik olimlar nomarkazlashtirishga oid dastlabki fikrlarni fransuz huquqshunosi va siyosiy faylasufi Jan Boden (1630-1596 yy.) va Iogann Altuzius (1563-1638 yy.) degan fikrni keltiradi. Jumladan, Jan Boden butun bir Yevropada suveren yaxlit (bir butun) davlat nazariyasini ilgari suradi. Bu suveren yaxlit davlatlar ideal davlat tashkiloti sifatida Yevropada XIX asrning oxirigacha hukm surdi. Masalan, XVII va XVIII asrlarda Prussiya davlat siyosatida Fransiyadagidek suveren yaxlit davlat qurish strategiyasiga amal qilindi [4].

XVII asrning boshida Jan Bodenga nisbatan muholidiy nazariyalarni ilgari surgan olim – bu nemis-fransuz huquqshunosi Iogann Altuzius edi. U "Politica Methodice Digesta, Atque Exemplis Sacris et Profanis Illustrata" asarida yaxlit davlat nazariyasiga qarama-qarshi g'oyalar – federal davlat instituti nazariyasini ilgari surdi. Uning nazariyasiga binoan, suveren monarx emas, balki xalq bo'lishi lozim. Mutafakkir mahalliy mintaqaviy siyosiy darajadagi hokimiyat organlarga vakolatlar va o'zini o'zi boshqarish huquqlarini berishni talab qildi. Iogann Altuzius g'oyalari XX asr boshlarigacha unutilib ketdi. Bu g'oyalar faqat Yevropada ahamiyat kasb etdi.

Umuman olganda, XX asrgacha markazlashgan davlat ideal davlat sifatida talqin etildi. XX asr boshlarida nasist va sosialistik davlatlarga qarama-qarshi o'laroq subsidiarlik g'oyalari paydo bo'ldi. Bu g'oyaning manbai - 1891 yilda Papa Lev XIII tomonidan taklif etilib, Rim katolik cherkovining ijtimoiy ta'limotiga aylanishi hodisasi hisoblanadi. Keyinchalik Piy XI sudsidiarlikni diktatura va davlatni iqtisodiyotga aralashmaslik yo'llari o'rtasidagi uchinchi yo'l sifatidagi afzalligini ilgari surdi. Bu g'oya asosan 1931 yilda Ulug' ro'zadorlikka oid Papa ensiklikida e'lon qilingan edi [1].

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlar tahlili.

Maqolani yozishda jahon tarixida nomarkazlashtirish g'oyalari shakllanishi, nomarkazlashtirish shakllarini tasniflashdagi asosiy yondashuvlar tahlil qilindi, ular bir tizimga solinib umumlashtirildi. Mazkur mavzuga oid tanqili ekspertlarning tahlillari va tavsilari o'rganildi. Maqolada tadqiqot olib borishning umumilmiy metodlari - tizimli-funksional, qiyosiy, mantiqiy, statistik tahlillardan foydalanildi, shuningdek manbalar va ma'lumotlarni tizimlashtirish va qiyoslash, umumlashtirish, tuzilmaviylik hamda dinamik tahlil metodlariga ham murojaat qilindi.

Tadqiqot natijalari. XX asrning 40-yillari ikkinchi yarmida davlatni nomarkazlashgan tarzda tashkil etish, subsidiarlik va mintaqaviylik prinsipi o'zini afzalligini isbotladi. Oldinlari namunaviy model bo'lgan fransuz markazlashgan davlatchiligini Fransiya davlatining o'z voz kechdi. Siyosiy va boshqaruv hokimiyatini intaqaviylashtirish va nomarkazlashtirish yevropa siyosatining yetakchi prinsiplaridan biriga aylandi. Bu davrda Yevropada mintaqaviylashtirishning beshta shaklli paydo bo'ldi:

- 1) federal tuzilmalar vositasidagi mintaqaviylashtirish (Avstriya, Belgiya, Bosniya, Gersegovina, Rossiya, Germaniya, Shveysariya);
- 2) mintaqaviy avtonomiya (Ispaniya, Buyuk Britaniya, Shimoliy Irlandiya);
- 3) mintaqaviy nomarkazlashgan (Fransiya, Vengriya, Niderlandiya, Novegiya, Polsha, Slovakiya, Chexiya, Shveysiya);
- 4) mavjud mahalliy hokimiyat organlari vositasidagi kvazimintaqaviy (Finlyandiya, Fransiya);
- 5) ma'muriy mintaqalashtirilgan (Albaniya, Armaniston, Belarus, Bolgariya, Yunoniston, Gruziya, Daniya, Litva, Portugaliya, Ruminiya, Ukraina, Turkiya va boshq) [9; 31].

Nomarkashlashtirish konsepsiyasiga binoan uning bir necha jihatlarda: tashkil etish prinsipi va boshqaruvning amal

qilishi, boshqaruvning usuli va yana bir jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Nomarkazlashtirish tashkil etish prinsipi va boshqaruvning amal qilishi sifatida namoyon bo'lganida huquqiy doirada o'z imperativi (yoki imkoniyatlari) va mantig'iga ega bo'ladi:

1) siyosiy, ma'muriy, fiskal va boshqa kompetensiyalarning taqsimlanishi va o'zaro chegarlanishi va u bilan bog'liq mas'ulliklar – oliy (markaziy, federal, milliy) davlat hokimiyati darajasi, mintaqaviy (submilliy) davlat hokimiyati darajasi va mahalliy davlat hokimiyati organlari darajasi bo'ylab yuqoridan quyiga qarab kompetensiyalar uzatiladi (vertikal nomarkazlashtirish prinsipi asosida), shuningdek, unga qo'shimcha ravishda ular zaruriy resurslar bilan ta'minlanadi;

2) siyosiy, ma'muriy, fiskal va boshqa kompetensiyalarning taqsimlanishi va o'zaro chegarlanishi va u bilan bog'liq bo'lgan o'zar mas'ulliklar "gorizontal bo'yicha" – turli hokimiyat organlari o'rtasida gorizontal nomarkazlashtirish prinsipi asosida amalga oshiriladi;

3) alohida hokimiyat organlari vakolatlari avtonom va avtonomlashishga yaqin davlat organlari, shuningdek davlat-xususiy va xususiy sektor avtonom tashkilotlariga o'tkaziladi.

AQSH olimlari Jon Koen va Stiven Peterson nomarkazlashtirish shakllarini tasniflashda olita asosiy yondashuvlar alohida ajratib ko'rsatib, bu shakllarni murakkab holatlarda bir-biriga ta'sir qilishini ko'rsatib berdi:

tarixiy kelib chiqishga tegishli shakllarni tasniflash (bunda mualliflar to'rtta model – fransuz, ingliz, sovet va an'anaviy kabilarni misol keltirib tahlil etadi va buni kuchsiz, yuzaki va soddaligini qayd etadi);

nomarkazlashtirishning hududiy va funksional shakllari; nomarkazlashtirishning muommali-yo'naltirilgan va qadriyatli-yo'naltirilgan shakllari (vakolatlarni uzatish; funksional nomarkazlashtirish; mahalliy hokimiyat organlari darajasida dekonstratsiyalash, vazirliklar darajasida dekonstratsiyalash, avtonom tashkilotlarga vakolatlarni uzatish: filantropiya; marketing shakli);

ijtimoiy-servis fakllari (boshqaruvning mahalliy tizimi, sherikchilik tizimi, integratsiyalashgan boshqaruv tizimlari);

alohida olingan davlatning o'ziga xos bo'lgan tajribasidan kelib chiqqan shakllar;

maqsadlarga asoslangan shakllar (siyosiy, bozorga oid, ma'muriy va boshq) [13; 16].

Lekin, aksariyat olimlar nomarkazlashtirishning quyidagi shakllarini (jihatlarni) bir-biridan ajratib ko'rsatadi:

- ma'muriy nomarkazlashtirish;
- siyosiy nomarkazlashtirish;
- fiskal nomarkazlashtirish.

Ma'muriy nomarkazlashtirish o'z ichiga hokimiyatning markaziy organlari byurokratik tuzilmalarini dekonstratsiyalash, vakolatlarni uzatish va davlat hududi doirasida markaziy hokimiyat organlarining kvaziavtonom tuzilmalarga nisbatan mas'ulligi kabilarni oladi. Shuningdek, u yana ikki tomonlama shartnomalar tuzish vositasida bir-birlariga o'xshash funksiyalarni amalga oshirayotgan davlat hokimiyati organlarining nomarkazlashtirish asosidagi o'zaro hamkorligini ham nazarda tutadi [11; 7].

Taniqli Italiya olimi Tyuliya Faletti fikricha ma'muriy nomarkazlashtirish avtonomlikka (byurokratik avtonomlikka) va mintaqaviy davlat hokimiyati organlari (submilliy) faoliyati samaradorligiga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Albatta bu davlat siyosatini qanday amalga oshirishga bog'liq holda namoyon bo'ladi. Agar ma'muriy nomarkazlashtirish mahalliy va migtaqaviy byurokratiyani faoliyatini samarali kechishiga imkoniyatlar yaratsa, u holda mahalliy va mintaqaviy hokimiyat organlarining tashkiliy salohiyati ko'payadi, bu holat ijobiy natijalarga olib keladi. Agar ma'muriy nomarkazlashtirish quyi organlarga tegishli moliyaviy mablag'larni ajratmasa, u holda mahalliy va mintaqaviy hokimiyat organlarining mustaqillik darajasi kamayadi [14; 37].

Hukumatni nomarkazlashtirish uning uchta jihatida amalga oshiriladi. Bunda nomarkazlashtirish hududiy, ya'ni markaziy shahar hokimiyati boshqa aholi yashash punktlariga berilishi mumkin. Lekin, u albatta funksional nomarkazlashtirishdan iborat bo'lib, oliy ma'murning qaror qabul

qilish vakolati quyi organlar mansabdor shaxsiga berilishi mumkin [10].

Ma'muriy nomarkazlashtirish uchta asosiy shakllarga bo'linadi: 1) dekonstratsiya; 2) vakolatlarni uzatish; 3) devolyusiya.

Muayyan bir yondashuv sifatida devolyusiya nomarkazlashtirish tushunchasiga eng yaqin vakolatlarni uzatish mazmunini anglatib, u o'z ichiga huquqiy va siyosiy mustaqil bo'lgan mintaqaviy va mahalliy hokimiyat organlariga moliyalashtirish va hokimiyatni boshqarish (qarorlar qabul qilish funksiyalari kabi) vakolatlarni uzatishni nazarda tutadi.

Siyosiy nomarkazlashtirish siyosiy hokimiyat vakolatlarni quyi mintaqaviy va mahalliy hokimiyat organlari darajasida devolyusiya vositasida boshqaruv tuzilmasida o'zgarishlarni (ba'zi kompetensiyalarni uzatish) amalga oshirishga aytiladi. Ketlin O'Neyning qayd etishicha, siyosiy nomarkazlashtirish fiskal nomarkazlashtirishsiz holda amalga oshirilganida muholifiy siyoschiy partiyalar uchun boshqaruvning submilliy darajasida imkoniyatlar yaratadi, lekin moliyaviy resurslardan foydalanishga kafolatlar berilmaydi [15; 17].

Fiskal nomarkazlashtirish hokimiyat boshqaruvining barcha darajalarida, dasstavval mintaqaviy va mahalliy hokimiyat boshqaruv organlar daromadlarini ko'paytirish yoki ularning moliyaviy vakolatlarni kuchaytirish, shuningdek fiskal o'zaro ta'sirlarning mexanizmlari, algoritmlari, strategiyalari, siyosiy va boshqaruv sohalarini jamlanmasini anglatadi. Ba'zi tadqiqotchilar yana iqtisodiy nomarkazlashtirish tushunchasini ajratib ko'rsatadi. Bunda asosan davlat-xususiy sherikchilikni tuzish va amalga oshirish, davlat korxonalarini xususiy lashtirish, bozorni liberallashtirish kabilarni tushiniladi [11].

Jahon banki ekspertlarining fikricha, siyosiy nomarkazlashtirish milliy hukumatlarning siyosat ishlab chiqishdagi hokimiyatini kamaytirish demakdir. Bu jarayon hukumatning submilliy darajada qarorlar qabul qilish avtonomligini muayyan qismini quyi hokimiyat organiga uzatish maqsadida institutlarni isloh qilishdir, yoki fuqarolarga quyi darajadagi mansabdorlarni (mahalliy va hududiy darajalarda) saylash huquqini berilishidan iboratdir. Buning uchun davlatning qandayligidan kelib chiqib konstitutsiyaga o'zgartishlar kiritiladi yoki islohotlarga oid qonunlar qabul qilinadi (bunda siyosiy partiyalar fraksiyalari takliflari o'rganiladi, qonun chiqaruvchi organ vakolatlari ko'paytiriladi, shuningdek mahalliy siyosiy birlik tashkil etiladi [9].

Siyosiy nomarkazlashtirish hukumatning ma'muriy samaradorligini oshirish va fuqarolarga siyosiy erkinliklar berishdan tashqari qator afzalliklarga egadir. Fuqarolarning siyosiy va boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi ishtirokini o'sishi, ularni byudjetni belgilashga ta'siri davlat institutlarini samarali bo'lishiga kuchli ta'sir qiladi [7; 157]. Shuningdek, siyosiy nomarkazlashtirish jamiyatni marginalashish jarayonini to'xtatishga ham kuchli ta'sir qiladi. Shu bilan bir vaqtda, siyosiy nomarkazlashtirish o'zining kamchiliklariga ham egadir. Hukumat vertikal qavatlariga qancha ko'p bo'lsa, submilliy hukumatda mansabdorlar qancha ko'paysa korrupsiyani kuchayishi uchun imkoniyatlar ko'payadi [2].

MDH mamlakatlari davlat hokimiyati boshqaruvi tizimini nomarkazlashtirish jarayonlarini tahlil etgan siyosatshunos ekspertlar uni uchta turdagi modellarga ajratganlar:

1-model – bunda mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari (aksariyat MDH mamlakatlarida tuman va shaharlarda davlat boshqaruviga barham munitsipal (o'zini o'zi boshqarish boshqaruv tizimi joriy etilgan) rasman nomarkazlashtirish tizim joriy etiladi. Bu holat turli mahalliy va hududiy masalalarni hal etish huquqlariga ega bo'lgan, hududiy jamoa avtonomiyasiga asoslangan ma'muriy nomarkazlashtirishdan iborat.

2-model – bunda ham markazlashtirish, ham nomarkazlashtirish tamoyillari bir-birlari bilan uyg'unlashib, vakillik va ijroiya organlari davlat va viloyat organlaridan qisman ma'muriy avtonomiya olishga erishadi, lekin davlat nazoratida faoliyat yuritadi. Lekin, davlatning nazorat qilish funksiyasini mavjudligi e'tiborga olinsa, quyi organlardagi bu holatni o'zini o'zi boshqarishi, deb atash qiyin masalaga aylanadi.

3-model – bu model asosan ma'muriy markazlashtirish tizimini eslatadi. Bunda hokimiyatning mahalliy organlari

“mahalliy darajadagi davlat hokimiyati” funksiyasini vaqtincha bajaruvchi sifatida namoyon bo'ladi. O'z navbatida, bu vaziyat oliy hokimiyat organiga bo'ysunadigan “kompetensiyalarning iyerarxik piramidasi”ni hosil qiladi,

Bu kabi “taribga solish” mahalliy hokimiyat organlari mohiyatini xiralashtirib, ularning boshqaruv ta'sirini susaytiradi. Bu kabi shart-sharoitlarda markaziy oliy hokimiyat tomonidan tayinlangan viloyatlar ma'muriyati rahbarlarini nomarkazlashgan davlat hokimiyati tizimida faoliyat yuritmoqda, deb tasavvur qilib bo'lmaydi. Bu kabi o'zgarishlar natijasida to'g'ridan-to'g'ri o'ziga tegishli xudud aholisi tomonidan saylangan vakillik jamoalari organlariga nisbatan yuqoridan tayinlangan ijroiya hokimiyati tuzilmalari boshqaruv iyerarxiyasida ustunlik qiladi [6].

Nomarkazlashtirish islohotlarining muhim afzalligi – bu uning mahalliy darajalarda qarorlar qabul qilishda fuqarolik jamiyati tashkilotlari va fuqarolarga ko'proq huquqlar va imtiyozlar berib, ularni siyosiy hayotda ishtirok etishlariga shart-sharoitlar yaratadi va bujarayonlarda ularga ko'maklashadi. Mahalliy kengashlar va boshqa nomarkazlashgan organlar fuqarolarga o'z istaklarini bildirishga va davlat resurslarini taqsimlashga ta'sir etishlari uchun imkoniyatlar yaratadi. Shuningdek, nomarkazlashtirish shaffoflik va yuqori davlat

organlarining hisobdorligini oshirishi natijasida mahalliy hokimiyat organlari fuqarolar uchun ochiqlik va qulaylik yaratadi, fuqarola ehtiyojlariga sezgilik bilan aks-sado beradi.

Nomarkazlashtirish mahalliy hokimiyat organlariga o'z resurslarini o'zlarini taqsimlash va ishlatishga sharoit yaratib berishi va bunda mahalliy shart-sharoitlardan kelib chiqish erkinligi uchun imkoniyatlar yaratishi tufayli ham u iqtisodiy o'sish va rivojlanishning muhim omili sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, nomarkazlashtirish resurslar taqsimotini samarasini oshiradi: chunki mahalliy hokimiyat organlari mahalliy ehtiyojlar va ustivorliklarni yaxshi biladi. Nomarkazlashtirish davlat xizmatlari ko'rsatish sifatini oshiradi, uni fuqarolarga qulay va ular ehtiyojlariga mos ravishda bo'lishini ta'minlab beradi [3].

Xulosa. Tahlillardan ko'rinib turibdiki, davlat hokimiyat boshqaruvi tizimini nomarkazlashtirish islohotlari so'nggi yarim asr ichida rivojlangan va ba'zi rivojlanayotgan davlatlarda huquqi davlat va fuqarolik jamiyatini takomillashtirishda muhim rol o'ynadi. Shu bilan birga, davlat boshqaruvi tizimi va davlat siyosati fuqarolar manfaatlarini hamda ehtiyojlaridan kelib chiqib shakllana boshladi. Bu islohotlar davlat va jamiyat barqarorligini ta'minlash, fuqarolar ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularni siyosiy qarorlar qabul qilishdagi ishtirokinga kengayishi kabi o'zgarishlarning asosiy omili sifatida namoyon bo'ldi.

ADABIYOTLAR

1. Березовой О. 16 мая 1931 г. Папа римский пий xi заявил о несовместимости католицизма с социализмом.// <https://nod.best/16-maja-1931-g-papa-rimskij-pij-xi-zajavil-o-nesovmestimosti-katolicizma-s-socializmom/?ysc lid=lqbyysf1eo479341123>.
2. Вентилятор, К. Саймон; Лин, Чен; Трейсман, Дэниел (февраль 2009 г.). «Политическая децентрализация и коррупция: свидетельства со всего мира». Журнал общественной экономики. 93 (1–2): 14–34. Дои:10.1016 / j.jpubeo.2008.09.001. HDL:10722/192328. ISSN 0047-2727.
3. Воздействие децентрализации: механизмы и результаты для стран. 21 февраля 2023 г.// <https://www.cruptopolitan.com/ru/влияние-децентрализации/>.
4. Гоптарева, И. Б. Политический анализ концепции федерализма: монография. Оренбург: Южный Урал, 2002. С. 38.
5. «Децентрализация: выборка определений», 1999, С.5–8.
6. Современные модели децентрализации государственной власти: опыт государств// <https://justicemaker.ru/view-article.php?art=1949&id=26>.
7. Лион Эйслинг «Политическая децентрализация и укрепление консенсусной и основанной на широком участии местной демократии в Республике Македония». Демократизация. 22: (2015). 157–178.
8. Трофимова И. Н. Децентрализация государственного управления: теоретические модели и страновая специфика // Политика и Общество. 2010. № 3. С.31.
9. Политическая децентрализация В архиве 2013-04-09 в Wayback Machine, Проект децентрализации и субнациональной экономики, Всемирный банк интернет сайт, по состоянию на 9 февраля 2013 г.
10. Decentralization in Madagascar / A World Bank country study. Washington, D.C.: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2004. 97 p. P. 8.// <https://openknowledge.worldbank.org/serv er/api/core/bitstreams/ffcba097-ad71-50dc-a30a-f780f9743bfb/content>.
11. Cheema G.S., Rondinelli D.A. From Government Decentralization to Decentralized Governance // Decentralizing Governance: Emerging Concepts and Practices. Washington (D.C., USA): Brookings Institution Press, 2007. P. 1 - 20. P. 7.
12. Conyers, D. Decentralization: The Latest Fashion in Development Administration» in Public Administration and Development, Vol. 3, 1983. P.82.
13. Cohen J.M., Peterson S.B. Administrative Decentralization: Strategies for Developing Countries. Boulder (CO, USA): Kumarian Press, 1999. P. 16 - 20.
14. O'Neill K. Decentralizing the State: Elections, Parties, and Local Power in the Andes. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. P. 217.

UDK. 29/392(2/843)

Ahadjon MUHAMMADIYEV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti Tillar fakulteti dekani
Nilufar ABDURAHMONOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti magistranti
E-mail: abdurahmonovanilufar33@gmail.com

SHDPI O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti Sh. Bobojonova taqrizi asosida

TASAVVUFYIY MANBALARDA “MAQOM” TA’RIFI VA TURLARI

Аннотация

Tasavvuf – insonning komillik darajasiga yetishishi va Alloh rizoligiga erishishi uchun ko‘prik vazifasini o‘tovchi ta‘limotdir. Maqolada tasavvuf manbalaridagi “maqom” tushunchasining izohiga alohida e‘tibor qaratilgan. Shuningdek, yirik mutasavvufilar tomonidan ilgari surilgan Haqning marhamatiga sohib bo‘lish uchun bosib o‘tilishi kerak bo‘lgan kamolotga erishish vositalari – maqomlar tasnifi tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: Tasavvuf, maqom, tariqat, so‘fiy, sabr, rizo, talab.

DEFINITION AND TYPES OF “MAKAM” IN MYSTICAL SOURCES

Annotation

Sufism is a teaching that serves as a bridge for a person to reach the level of perfection and attain the pleasure of God. The article pays special attention to the interpretation of the concept of “makam” in Sufism sources. Also, the classification of statuses, the means of attaining perfection, which must be followed in order to receive the blessing of God, put forward by great mystics, is analyzed.

Key words: Sufism, makam, sect, Sufi, patience, consent, demand.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ И ВИДЫ “МАКАМ” В МИСТИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

Аннотация

Суфизм – это учение, которое служит мостом для достижения человеком уровня совершенства и обретения довольства Бога. Особое внимание в статье уделено трактовке понятия “макам” в суфийских источниках. Также анализируется классификация макамов, способов достижения совершенства, которым необходимо следовать, чтобы получить благословение Бога, выдвинутая великими мистиками.

Ключевые слова: Суфизм, макам, секта, суфий, терпение, согласие, спрос.

Kirish. Tasavvuf – Haq roziligiga erishish va abadiy saodatga ega bo‘lish uchun nafsni tarbiyalash, axloqni go‘zallashtirish, botin va zohirni nurlantirish, surat va siyratni poklash haqida ma‘lumot beradigan ilm hisoblanib, uning mavzusini inson, uning ruhi, xulqi tashkil etadi. Tasavvuf iymon, Haqni tanish mavzularini qamrab oluvchi ta‘limotdir. “Tasavvuf qalbni faqatgina Allohga yo‘naltirib, mosivo – Allohdan boshqa barcha narsalardan butkul aloqani uzishdir”[3]. “Tasavvuf - bu ilohiyot olami, inson ma‘naviyati, ruhiyati, ehtiyojlari va uning Xudoga munosabati haqidagi falsafiy ta‘limotdir” [5].

Tasavvuf madaniyatimiz tarixidagi g‘aroyib bir fan bo‘lib, o‘ziga xos yo‘nalish va an‘analarga egadir. U ko‘pincha adabiyot va falsafa g‘oyalarini irfoniy tarzda, ya‘ni ma‘rifiy qiyofada aks ettiradi, shu bois ba‘zan mazkur ilmlar qatorida tilga olinib ularning global bir qismi sanaladi [1]. Zero, “Tasavvuf adabiyotini o‘rganmasdan turib, o‘rta asrlar musulmon Sharqi madaniy hayoti haqida tasavvurga ega bo‘lish mumkin emas. Bu adabiyotdan xabarador bo‘lmasdan Sharqning o‘zini ham anglash qiyin” [2].

Tasavvuf so‘zining kelib chiqishi va mazmuni haqida olimlar turli xil fikr va taxminlarni ilgari surishgan. Ular ichida Ibn Xalduinning fikri haqiqatga yaqin deya e‘tirof etiladi. U o‘zining “Muqaddima” asarida tasavvuf arabcha “suvf” – “jun”, “po‘stin” so‘zidan olingan bo‘lishi kerak, chunki qadimdan tarki dunyo qilgan zohidlar jundan to‘qilgan kiyim kiyib yurishni odat qilganliklari haqidagi fikrlarni keltirib o‘tgan.

Tasavvuf VIII asrda arab mamlakatlarida vujudga kelgan va u dastlab Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v)ning faoliyati, uning ko‘rsatmalari hamda diniy rivoyatlar mazmunini ochib berish bilan bog‘liq bo‘lgan g‘oyalarni targ‘ib etgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. “Tasavvuf, bir tomondan, din va shariat, ikkinchi tomondan, falsafa va hikmat ilmi bilan bog‘liq holda rivojlanib kelgan o‘ziga xos ta‘limotdir. XII asr oxiri XIV asr boshlari tasavvuf ta‘limotining estetik

tafakkur tarixida alohida bir mahsuldor davrdir. Bu davrga kelib, tasavvuf ham nazariy-ilmiy nuqtayi nazardan, ham amaliy harakatchilik nuqtayi nazaridan o‘zining yuksak cho‘qqisiga ko‘tarilgan edi. Tasavvuf adabiyotining gullashi ham shu davrga to‘g‘ri keladi. Ayniqsa, Muhyiddin ibn al-Arabiy, Yahyo Suhruvardiy, Imom G‘azzoliy, Najmiddin Kubro, Bahouddin Naqshband singari mutafakkir shayxlar, Fariddin Attor, Ahmad Yassaviy, Jaloliddin Rumi kabi ulug‘ so‘fiy shoirlar tasavvuf ilmining doirasini kengaytirdilar. Uni falsafa va hikmat bilan boyitdilar. Shuningdek, Ibn al-Arabiy va Jaloliddin Rumi kabi allomalarning asarlarida butun bir falsafiy tizim o‘z ifodasini topdi, ular ilohiy kashf-u karomat, ruhiy-psixologik holatlar, botiniy latifliklar bilan birga real insoniy hayot haqida ham juda ko‘p ajoyib fikrlarni bayon etdilar” [9].

Tasavvufning tub mohiyati inson qalbi va ruhiyatini, axloqini poklash, shaxsiy hayotda halol yashash, zohiran va botinan pok bo‘lish, pok qalb va ruh kuchi bilan Alloh visoliga yetishga kishilarni targ‘ib-tashviqot etishdan iboratdir. Birinchidan, tasavvuf ta‘limot sifatida g‘oyat murakkab va ko‘p qirrali ijtimoiy-ma‘naviy hodisa bo‘lib, uning murakkabligi va ko‘p qirraliligi tasavvufiy yo‘nalishlarning turli tumanligida, metod-uslublarining rang-barangligida, bilish obyektining tadqiqot va targ‘ibot qilgan masalalar doirasining qamrovi juda kengligi, xilma-xilligi va teranligida ifodalanadi. Ikkinchidan, mazmunan va mohiyatan inson qalbini poklashga qaratilgani, jaholat va xudbinlikka qarshi bo‘lgani, mehr-u shafqat, himmat va mardlik ko‘rsatishni targ‘ibot etgani, Allohga bo‘lgan ishqni birinchi o‘ringa chiqargani, ilohiyat yo‘lida dunyodan yuz o‘girishini, jismini shu yo‘lda qurbon etishni da‘vat etgani sababli ham tasavvuf azal-azaldan ilm-u ijod ahliga yaqin bo‘lgan [1].

Tariqatda maqomot va hol tushunchalari muhim o‘rin tutadi. “Maqomot” - maqom (manzil, bekat) so‘zining ko‘pligi bo‘lib, solikning ruhiy-ma‘naviy kamoloti bosqichlarini anglatadi [9].

Umuman olganda, bu tushuncha Haqni idrok etish yo'lidagi ruhiy mavqelar hamda bosqichlarni bildirib, u Alloh rizoligiga erishish, unga yaqinlashishning turli darajalarini fodalaydi. Bu bosqichlar qalbning pokligi, Haq irodasiga bo'ysunish, muhabbat, rahm-shafqat kabi sifatning gavdalanishidan dalolat beradi.

Maqom solikning ma'naviy yuksalishi, Haq bilan birlashishi uchun zamin yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda yetakchi sifatida mantiqiylik, germenevtik tahlil metodidan unumli foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Tasavvuf allomalari tariqat maqomlari xususida so'z yuritib, ularni turlicha tasniflaydi. Xususan,

Navoiyning mashhur shogirdi va zamondoshi Husayn Voiz Koshifiy "Futuvvatnomayi sultoni" asarida tasavvufning tariqat odobiga alohida ahamiyat berib, uning xususiyatlari, sifatleri va amaliy yo'nalishini har tomonlama qayd etib o'tadi. Jumladan, u yozadi: Tariqat maqomlari to'rt narsada mujassamdir: tavba, xavf (gunoh va g'ayri shar'iy ishlardan), jehod (nafs bilan jang), sabr (maqsadni kutmoq) [1].

Al-G'azzoliy "Ihyo ulum ud-din" asarida har biri insonni najotga yetaklovchi 9 maqom turini ajratadi:

1-tavba (solikning tariqatga qadam qo'yishidan oldin qilgan barcha gunohlaridan tavba qilib, biror bir gunohni qasddan qilishdan tiyilish);

2-sabr (o'z ixtiyori bilan nafsni tiyish, qanoatli bo'lish);

3-shukr (mamnunlik, qanoat hissi);

4-xavf (Alloh qahridan qo'rqish);

5-rajo (bandaning o'z Robbisidan ehson kutishi);

6-faqr (Alloh oldida o'zini ojiz, g'arib va faqir his qilish);

7-zuhd (dunyoga bema'ni, behavas bo'lish, nafsni tiyish);

8-tavakkul (o'zini to'liq Alloh ixtiyoriga topshirish);

9-muhabbat (Allohgga yetishish).

"Najmiddin Kubro o'zining asarlarida kubroviya tariqati a'zolari – soliklar amal qilishi, kamolotga erishishi lozim bo'lgan o'nta axloq-odob qoidalarini ishlab chiqqan. Ular quyidagilardan iborat:

1. Tavba. Solik oldingi qilmishlariga tavba qilib, Xudoni bilishi, unga qaytishi, o'z ixtiyori bilan uni sevishi, zohiran va botinan muttasil poklanib, takomillashib bormog'i lozim.

2. Zuhd fi-dunyo. Tariqat yo'lini tutgan kishi barcha dunyoviy boyliklardan, mol-mulk va noz-ne'matlardan voz kechishi, o'zini tiyishi darkor.

3. Tavakkul al-Alloh. Tariqat a'zosi Allohgga mutlaqo ishonishi, unga sidqidildan e'tiqod qilishi, barcha ishlarni qilishda uning mehribonligi va qudratiga umid bog'lashi zarur.

4. Qanoat. Solik mol-dunyoga, boylikka mukkasidan ketmasligi, unga hirs qo'ymasligi, oz narsa bilan qanoatlanishi, sabr-toqatli va qanoatli bo'lishi shart.

5. Uzlal. Solik yolg'iz qolib, xaloyiqdan uzoqlashib, qalbini mustahkamlab, his-tuyg'ularini jilovlab, botinan o'zini chiniqtirib, poklanib bormog'i zarur.

6. Mulozamat az-zikr. (Uzluksiz zikr). Tariqat a'zosi doimo Alloh nomini tilga

olib, butun qalbini U bilan to'ldirib borishi shartdir. Shundagina pastkashlik, hasad, ochko'zlik, ikkiyuzlamachilik va boshqa salbiy illat va razilliklar kishi ko'ngliga yo'l topa olmaydi.

7. Tavajjuh. Solik butun qalbi, bor vujudi bilan Allohgga murojaat qilishi, Unga

cheksiz muhabbat qo'yishi, undan boshqa narsa borligini his etmasligi lozim.

8. Sabr. Solik to'g'ri yo'ldan adashmasdan borishi uchun o'z mayllarini so'ndirishi, hayvoniy xususiyatlardan – shahvoniy hirs-u havolardan qutilmog'i kerak.

9. Muroqaba. Tariqat a'zosi o'z qalbini har qanday pastkashliklardan saqlamog'i, riyo va makr, hiyla-nayranglardan xalos bo'lmog'i shart. Shundagina dil yomon illatlardan poklanadi, ruh nafs natijasida zanglab qolgan bo'lsa, jilo topadi"

10. Rizo. So'fiy endi Alloh uni sevib qolganligini sezadi. Rizolik maqomi solikning Haqqa yetishganligini bildiradi"[5].

Mashhur avliyo, Xojagon nomi bilan shuhrat qozongan tasavvufning yirik namoyondalaridan biri Abdulxoliq G'ijduvoni (1103-1179) o'zining "Maslak al-orifin" asarining 13-bobida komil inson darajasiga yetish mumkin deya bir qancha ruhiy

kamolotga erishishning maqomlarini keltirib o'tadi: tavba, irodad, zikr, zuhd, sabr, rizo, shukr, tavakkul va hollari muroqaba, musohaba, muhabbat, sidq, taslim, tadviz, ixlos, mushohada, muoina.

"Xoja Ali Romitoni "Risolayi Azizon" asarida Allohni bilish va insonni kamolotga yetkazishning 10 ta shartini ko'rsatgan:

Birinchi shart – toza va pok bo'lish. Hazrati Azizon poklikni to'rt xil: jismoniy, ma'naviy, qalb va bosh pokligiga bo'ladi;

Ikkinchi shart – tilni tiyish;

Uchinchi shart – tinch va yolg'iz bo'lish;

To'rtinchi shart – ro'za tutish. Romitoniyning fikricha, ro'za tana kuchini nazorat qilishning asosiy vositasidir;

Beshinchi shart – zikr;

Oltinchi shart – xotirani saqlash;

Yettinchi shart – rozilik, ya'ni Olloh Taolo hukmiga rizo bo'lish. Tavakkul va tadviz – butun ishlarini Allohgga topshirish ham shulardandir;

Sakkizinchi shart – solik bilan birga bo'lish va yomon odatlardan qochishdir;

To'qqizinchi shart – uyg'oq bo'lish. Azizon hazratlari vaqtni nazorat qil, behuda o'tkazma, uyg'on, Allohni zikr qil, deydi;

O'ninchi shart – luqmani haromdan saqlashdir. Bu holat barcha to'qqizta shartning natijaarini saqlashga yordam beradi. Chunki harom taom yaxshi amallarni yo'qotadi" [13. 53-56-b.].

Tasavvufshunos olim Najmiddin Komilov 9 bosqichdan iborat bo'lgan Abu Nasr Sarroj tariqatini alohida ta'kidlab, har bir maqomotlarni sharhlashga harakat qiladi. Xususan, u yozadi: "Abu Nasr Sarroj tariqatning quyidagi maqomlarini qayd etgan:

1. Tavba

2. Vara'.

3. Zuhd.

4. Faqr.

5. Sabr.

6. Xavf.

7. Rajo

8. Tavakkul.

9. Rizo.

Tavba - qaytish demak, ya'ni kamolotga, oliy axloqiy sifatlariga qaytish. Tavba kufrdan qaytish, shariat man etgan nahy va yomon ishlardan qaytish, zamima axloqdan hamida axloqqa qaytish, Haqning g'ayri bo'lgan narsalardan qaytish kabilarni o'z ichiga oladi.

Vara' so'zining ma'nosi parhez, taqvo bo'lib, bulganishlardan, ma'naviy zarar keltiradigan shubhalardan saqlanish demakdir. Shibliyning ko'rsatishicha, vara'ning uch ko'rinishi bor: til vara'si, ko'z vara'si, qalb vara'si.

Zuhd - vara'ning davomi hisoblanadi, bu ham parhez, hazar qilish demakdir. Ammo bunda taom va ichimlikdan saqlanish, halol va haromni ajratishga alohida ahamiyat beriladi.

Faqr - ma'nosi qashshoqlik, benavolik. So'fiylar nazdida ulug'vor ilohiy mohiyat kasb etish bo'lib, Xudoga bandalikni sidqidildan oliy darajada bajo keltirish, bandalikdan sharaf topish.

Sabr - toqat, chidam. So'fiylar tilida qiyinchiliklardan shikoyat qilmaslik, ayniqsa, Xudodan boshqaga nola-iltijo qilmaslik.

Xavf - qalbning ishonchdan, imon aminidan chiqishi, ikkilanish, tahluka.

Rajo - umidvorlik. Qalbning kelajakda mahub vasliga yetishidan umidvorligi, xavfdan qutulish umidi.

Tavakkul - barcha yaxshi-yomon hodisalar, ishlarni Xudodan deb bilish, Parvardigorga suyanish.

Rizo - qalbdan qabohat - kirlarning ketishi, qazovu qadar hukmiga bo'ysunish, nafs roziligidan chiqib, Haq roziligiga kirishdir" [9].

Inson kamolot darajasini Yusuf Hamadoni Islom, Iymon, Ehson maqomlariga ajratib, ulardan ehson oliy maqom deb yozadi. Islom maqomida badan, iymon maqomida qalb, ehson maqomida sir va ruh kamolga yetgan, Haqqa taslim bo'lgan bo'ladi [7].

Fariddin Attor esa tariqat maqomlarini quyidagi bosqichlarga ajratadi:

Al-Kalobodiy (vafoti 990-yil) 17 maqomni, Abu Said Mayxoniy (967-1049) 40 maqomni, Abdulloh Ansoriy (1006-1089) esa 100 maqomni eslaydi. Ibn al-Arabiy "Futuhoti Makkiya"da 19 maqom, 360 ta manzil va rabotni ajratib ko'rsatadi. Agar maqomlar so'fiyning o'z harakati, riyozati bilan bog'liq bo'lsa (tadbir), "hol" tushunchasi Alloh barakati va marhamatiga aloqador (taqdir) hisoblangan. Bunday "fayzi ilohiy" solikning poklik kasb etgan dilini bir lahzada chaqmoqdek yoritib, yana g'oyib bo'lishi mumkin. Ba'zan holni ham darajalarga ajratadilar"[14].

Ahmad Abdullayev o'zining "Tasavvuf va uning namoyondalari" ilmiy-ommabop risolasida quyidagi fikrlarni keltirib o'tadi: "Tariqatning birinchi alomati va talabi tavba maqomatidir va undan keyin shu yo'sinda yana sakkiz maqomat tushunchalari tavbaga ergashadi: bular vara' (parhez), zuhd (taqvo), faqr, sabr, xavf (qo'rquv), rijo (umidvorlik), tavakkul va rizo. Yuqorida ko'rganimizdek, maqomatlar qadimiy manbalarda, chunonchi, al-Jullobiy tazkirasida uchraydi va ularning ma'no va mohiyati haqida ham ma'lumotlar mavjud. Jumladan, vara', zuhd, faqr, sabr kabi tushunchalar shariatda ham istifoda qilinadi. Ammo ular

tariqatda o'z ma'nolarini saqlagan holda yangi sifatlar kasb etib, so'fiyona maqsadga bo'ysundirilgandir" [1].

Shuningdek, Navoiy "Lison ut-tayr" dostonida inson Alloh marhamatiga sohib bo'lib, komil inson martabasiga erishish uchun 7 vodiy (maqom)ni bosib o'tishi kerakligini ta'kidlaydi. Bular: talab, ishq, ma'rifat, istig'no (ehtiyosizlik), tavid (yagonalik), hayrat va faqr-u fano (yo'qlikka aylanib, Allohga yetishish)dir.

Xulosa va takliflar. Bizningcha, Alisher Navoiyning tasnifidan foydalangan holda tasavvuf maqomlarini o'rganish eng maqbul yo'ldir. Negaki, Navoiy tomonidan ilgari surilgan insonning ma'naviy jihatdan yetilish jarayonidagi tarbiyalanish bosqichi bo'lmish maqomlar yuqorida keltirilgan barcha tasavvuf allomalarining qarashlarini o'zida umumlashtira olgan.

Maqomatlar har bir tasavvuf namoyondasining tushunchasidan kelib chiqib belgilanganligi uchun ham uning soni bir xil emas. Ba'zi ta'limotchilar bu bosqichlarni to'rtta desa, ayrimlar to'qqizta, ba'zilar undan ham ko'p bo'lishini keltirib o'tadi. Zero, asosiy jihat maqomatlar miqdorida emas, balki insonni ruhiy tarbiyalab, qalb ko'zini ochish va tariqat yo'lga kirgan muridning Haq rizosiga erishishidir.

ADABIYOTLAR

1. Абдуллаев А. Тасаввуф ва унинг намоёндалари. Илмий-оммабоп рисола. – Термиз, 2007
2. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – М.: Наука. 1995.
3. Имом Ғаззолий. Ал Мункизу минад далал. – С.,1994.
4. Boltaboyev H. Islom tasavvufi manbalari. – T., 2005.
5. Bo'ronov Q. Xalqimiz ma'naviyati va ma'rifatining teran ildizlari. – T.: FAN, 2003.
6. Haqqul I. Tasavvuf saboqlari. – Buxoro, 2000.
7. Navro'zova G. Naqshbandiya – kamolot yo'li. – T.: "Fan", 2007.
8. Homidiy H. Tasavvuf allomalari. – T.: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2004.
9. Komilov N. Tasavvuf. Birinchi kitob. – T., 1996.
10. Komilov N. Tasavvuf. Ikkinchi kitob. – T., 1999.
11. Jo'zjoniy A.Sh. Tasavvuf va inson. – T.: "Adolat", 2001.
12. Мухаммадиев, Ахадхон Махмудович. "Инсоний фазилатлар тараннуми ("Махбул-куллуб"да ҳадисларнинг бадий талкини)."Международный журнал Алишера Навои 1.2 (2021).
13. Imomnazarov M. "Milliy ma'naviyatimiz asoslari". O'quv qo'lanma. – T.: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2006.
14. Z.Yakhshieva.G'arb va Sharq adabiyotida Amir Temur prototipi asosida yaratilgan asarlar tadqiqi. O'zbekiston: til va madaniyat. Adabiyotshunoslik. 2024. Vol. 1[2] ISSN 2181-92-2x. w.literature.tssull.uz 120-138.
15. <https://abiturtest.uz/mavzular/tasavvuf-namoyondalari-komil-insonni-tarbiyalash-haqida>

UDK: 371.3:004

Shodiyorbek NORMO'MINOV,
Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: shodiyorbek@k.ru

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti professori J. Eshnazarov taqrizi asosida

KICHIK GURUHLARDA NIZOLI VAZIYATLARNI BOSHQARISHDA EMOTSIONAL INTELLEKT VOSITASIDAN FOYDALANISH XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada kichik guruhlarda nizoli vaziyatlarni boshqarishda emotsional intellekt vositasi, emotsional intellekt haqida olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Kichik guruhlar, nizoli vaziyat, emotsional intellekt, vositalar, his-tuyg'ular.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРИ УПРАВЛЕНИИ КОНФЛИКТНЫМИ СИТУАЦИЯМИ В МАЛЫХ ГРУППАХ

Аннотация

В данной статье описываются исследования, проведенные учеными об эмоциональном интеллекте, инструменте управления конфликтными ситуациями в малых группах.

Ключевые слова: Малые группы, конфликтная ситуация, эмоциональный интеллект, инструменты, чувства.

CHARACTERISTICS OF USING EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE MANAGEMENT OF CONFLICT SITUATIONS IN SMALL GROUPS

Annotation

This article describes the research conducted by scientists about emotional intelligence, a tool for managing conflict situations in small groups.

Key words: Small groups, conflict situation, emotional intelligence, tools, feelings.

Kirish. Bugun jamiyatda emotsiyalarni tushunish va ifoda etish muammosi juda dolzarbdir. Emotsional intellekt fenomenini o'rganish asosiy fan va psixologiya, pedagogika va menejmentning amaliy sohasi olimlarining tiborini tortadi. Yangi kontseptsiyani o'rganish ma'lum bir yosh davrida rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlarini, kasbiy faoliyatda namoyon bo'lishini va shaxsning muvaffaqiyati va rivojlanishiga ta'sirini tahlil qilish uchun mo'ljallangan. Ma'lumki, his-tuyg'ularni taqiqlash ularning ongdan chiqib ketishiga olib keladi, o'z navbatida, his-tuyg'ularni psixologik jihatdan qayta ishlay olmaslik psixosomatik kasalliklardan tortib deviant va huquqbuzarlik xatti-harakatlarigacha bo'lgan turli xil salbiy ta'sirlarni keltirib chiqarishi mumkin, chunki o'ziga xos kuchga ega bo'lgan emotsional muammolar o'zini o'zi boshqarish darajasi pasaygan odamlarda namoyon bo'ladi. [1].

Adabiyotlar tahlili. Emotsional intellekt tushunchasini 1990-yilda tadqiqotchilar Dj.Meyer va P.Soloveylar ilk bor fanga kiritdilar. Ularning izdoshlari sifatida D. Goulman tan olinadi. Chunki, D.Goulman o'z davrida matbuot va turli ilmiy kongresslarda "emotsional intellekt" tushunchasi bilan bog'liq ko'plab chiqishlari bilan barchaning e'tiboriga tushgan edi.

P.Solovey "Emotsional intellekt" borasidagi izlanishlarida o'ziga xos tahlilni amalga oshirib, unga ko'ra intellekt qandaydir ideal hodisani idrok qilmaydi balki, emotsiya bu vazifani bajaradi. Ya'ni emotsional intellekt - emotsiyalarda ifodalanuvchi shaxsning qabul qilish va tushunish qobiliyati shuningdek, aqliy jarayonlarga asoslangan hissiyatini boshqarish jarayoni hamdir.

P.Solovey fikricha, "emotsional intellekt" to'rt qismdan iborat.

1. O'z hislarini va o'zgalarning emotsiyalarini his qilish yoki qabul qilish qobiliyati;
2. Aqlga yordamlashuvchi o'z emotsiyalarini yo'naltirish qobiliyati;
3. U yoki bu emotsiya ifodalanishlarini tushunish qobiliyati;
4. Emotsiyalarni boshqarish, nazorat qilish hamda tartiblash qobiliyati.

Psixologik olim E.G'oziyev intellektga tafakkur bilan bog'liq holda quyidagicha tarzda izoh bergan: insonning aql-zakovati - bilish faoliyati voqelikni, narsa va hodisalarni sezish va idrok etishdan boshlanadi. So'ngra asta-sekin tafakkurga, fikr yuritishdan aks ettirishga o'tadi. Fikr yuritishning sinteziga aylangan yuqori darajadagi bilish jarayoni tafakkur ham hissiy bilish organlarining mahsuli ya'ni sezgilar, idrok va tasavvur materiallariga asoslangan holda namoyon bo'ladi. Emotsional intellektning yuzaga kelishida umumiy intellektning barcha elementlari bevosita ishtirok etadi:

- tafakkur
- tafakkur turlari analiz, sintez
- hayol
- taqqoslash
- xotira va uning turlari.

Emotsional intellekt deganda insonning his-tuyg'ularni anglash, ularga erishish va ularni fikrlash, his-tuyg'ularni va ular nimani anglatishini tushunishga yordam berish va shunga mos ravishda ularni emotsional va intellektual o'sishiga yordam beradigan holda boshqarish qobiliyati tushuniladi. Emotsional intellekt boshqa odamlar boshdan kechirgan his-tuyg'ularni og'zaki va og'zaki bo'lmagan xatti-harakatlari bilan tushunishga, odamlarning his-tuyg'ularining namoyon bo'lishini farqlashga imkon beradi, his-tuyg'ularning kelib chiqishi va sababini, ma'lum bir vaziyatda uning foydalilik darajasini aniqlash qobiliyatiga hissa qo'shadi. [2]. Shuningdek, muammolarni hal qilishga va hayotda va ishda o'z maqsadlariga erishishga yordam beradi.

Rivojlangan emotsional intellektga ega odamlar boshqa odamlar bilan muzokara olib borish, qaror qabul qilish va salbiy vaziyatlarga to'g'ri munosabatda bo'lish qobiliyatiga ega. Rivojlangan emotsional intellektga ega bo'lgan odamlar harakatlar yoki his-tuyg'ulargaemas, balki sabablarga javob beradi. Bu unga tanqidni to'g'ri qabul qilishga, boshqa odamlarni tushunishga va ularga munosib javob berishga yordam beradi. Emotsional intellekt tushunchasining mohiyatini va uning tuzilishini tushunish uchun biz "aql" so'zining asl ma'nosini va uning turli xil belgilarini tahlil qilamiz. "Aql" deganda axborotni

qayta ishlash bilan bog'liq kognitiv xususiyat tushuniladi. Entsiklopediya aqlni fikrlash qobiliyati, mavhum bilish qobiliyati sifatida belgilaydi va taqqoslash, mavhumlashtirish, tushunchalar, hukmlar, xulosalarni shakllantirish kabi funktsiyalarni o'z ichiga oladi. Umuman olganda, emotsional intellekt o'z va boshqalarning his-tuyg'ularini tanib olish, tushunish va ularni boshqarish qobiliyati sifatida tavsiflanadi.

Muhokama. Emotsional intellekt qobiliyatlardan tashkil topgan tuzilmaga quyidagilar kiradi:

emotsiyalarni aniqlash va ifoda etish;

emotsiyalarni tartibga solish;

fikrlash va faoliyatda emotsional ma'lumotlardan foydalanish. Odatda psixologlar emotsional intellektni to'rt toifaga ajratadilar. [3].

Birinchisi, boshqalar bilan aniq muloqot qilish, o'z maqsadini to'g'ri yo'lga qo'ya olish, faol tinglash, ta'sir o'tkazish va ilhomlantirish, jamoada ishlash yoki unga rahbarlik qilish va nizolarni hal qilish qobiliyati.

Ikkinchisi-odamlarning katta guruhida umumiy empatiya va o'zini qulay his qilish: ekstrovert yoki introvert bo'lishidan qat'iy nazar, boshqalarning emotsional signallarini his qila olishdir.

Uchinchi belgi-bu zaif va kuchli tomonlaringizni bilish, shuningdek shaxsiy his-tuyg'ularning hayotga ta'sirini yaxshi bilish.

Va oxirgisi, his-tuyg'ularni boshqarish, ularning o'ziga halokatli ta'sirini cheklash, o'z majburiyatlarini bajarish, uzoq muddatli munosabatlarni saqlab qolish va atrof-muhitga mos ravishda o'zgartirish qobiliyati. Emotsional intellektning o'zi odamni ushlab turishga qodir, ammo chuqur bilim va kuchli motivatsiya bilan birgalikda kareradagi eng yaxshi natijalarni beradi. O'z-o'zini tartibga solish, eshitish va o'zingizni boshqasining o'rniga qo'yish qobiliyati, kayfiyatni boshqarish qobiliyati aloqa zarur bo'lgan barcha sohalarida amaliy ko'nikmalarni to'ldiradi. Emotsional intellekt motivatsiya va proaktiv xatti -harakatlar bilan chambarchas bog'liq o'zgarishlarga yetarlicha javob berish, odamlarni birlashtirish (ajratmaslik), boshqalarning manfaatlarini himoya qilish, hokimiyatni topshirish va odamlarga eng yaxshisiga bo'lgan ishonchni ilhomlantirish qobiliyatidir Emotsional intellektga quyidagilar o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi:

1. Empatiya - keng ma'noda, emotsional intellekt boshqalarning his-tuyg'ulari va fikrlarini tushunish qobiliyatiga ta'sir qiladi. Bu har xil turdagi ko'plab ma'lumotlarni o'z ichiga olishi mumkin: ijtimoiy psixologiyada guruh xatti-harakatlari yoki er-xotin o'rtasidagi munosabatlar haqidagi bilimlar, shuningdek, vahima qo'zg'atadigan odamni tinchlantirish diqqatni chalg'itish usullari. Umuman olganda, empatiya-bu boshqalarga har qanday holatda kayfiyat berish, ularning kayfiyatini qabul qilish, tilni tushunish va og'zaki bo'lmagan belgilarni o'qish. Emotsional intellekt ta'sir qiladigan birinchi narsa bu boshqalarning his-tuyg'ularini aniqlash va undan xulosa chiqarish qobiliyatidir. Yig'layotgan chaqaloqqa baqirmaslik yoki tajovuzkor odamlar

bilan uzoq vaqt janjal qilmaslik qoidasi behuda sarflangan sa'y -harakatlarni kamaytirishga yordam beradigan asosiy empatiya qoidasidir. [6]. Bo'syunuvchilarni eshitadigan va ularga o'sish va rivojlanish vositalarini beradigan menejer o'zini empatik rahbar sifatida namoyon qiladi, chunki u boshqalarning talablarini sezadi va ularga o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga yordam beradi.

2. Ijtimoiy ko'nikmalar - emotsional intellektning yuqoridagi barcha ta'sir zonalari asosiy narsaga olib keladi: bu fazilatlarining umumiyligi odamlarni yaxshiroq tushunishga, ularga nisbatan asossiz ginalarni saqlamaslikka, o'zimizdan va boshqalardan bizning qo'limizdan ko'proq narsani talab qilmaslikka, guruh ta'siriga berilmaslikka yordam beradi. Jon Mayer va Piter Salovey 1990-yilda mustaqil psixologik konstruksiya sifatida emotsional intellektni jiddiy tahlil qilishni boshladilar. 1995-yilda, Daniel Goleman ilgari aytib o'tilgan olimlarning ishi asosida emotsional intellekt haqida kitob yozgan. Unda u o'z so'zlari bilan ularning nazariyasi g'oyasini tasvirlab berdi, uni kengaytirdi va uni oddiy odamlar uchun tushunarli qilishga harakat qildi.[10].

Emotsional intellektning yana bir kontsepsiyasi Ruven Baron tadqiqotlarida tasvirlangan. 1996-yilda u emotsional koefitsientni o'lchaydigan testni ishlab chiqdi. Uning kontsepsiyasi shundan iboratki, emotsional intellekt hayotda yordam beradigan va tashqi muhitdan himoya qiladigan insonning turli xil fazilatlarini yig'indisi sifatida qaraladi. X.Vaysbax va V.Dax asarlari ham emotsional intellekt mavzusiga bag'ishlangan bo'lib, ular emotsional kompetentsiya va o'z his-tuyg'ularini oqilona boshqarish va ulardan foydalanish qobiliyati bog'liq bo'lgan turli xil qobiliyatlar to'plami sifatida belgilaydi. Yana bir qator olimlar, jumladan, D.V.Lusin, I.N.Andreeva, D.V.Ushakov, E.A.Sergienko, O.V.Belokon va boshqalar ham emotsional intellekt mavzusini ishlab chiqdilar. I.N.Andreeva asarlarida emotsional intellektning shakllanishi va rivojlanishi omillarini ko'rib chiqadi va ularni ikki guruhga ajratadi: biologik va ijtimoiy. Biologik qobiliyatlar turli vaziyatlarga moslashish, paydo bo'lgan his-tuyg'ularni shakllantirish va ishlab chiqish qobiliyati bilan belgilanadi. Psixolog D.V.Lyusin his-tuyg'ularni boshqarish va tushunish qobiliyati, albatta, shaxsning emotsional sohaga umumiy yo'nalishi, odamlar harakatlarining psixologik sabablarini tahlil qilish tendentsiyasi bilan bog'liq deb hisoblagan [9].

Xulosa. Insonning emotsional tajribalarini belgilaydigan qadriyatlar ham muhim rol o'ynaydi. Tuyg'ular farovonlikka, ichki holatga, ishlashga va etarli va xolis qaror qabul qilish qobiliyatiga bevosita ta'sir qilishi mumkin. Agar siz his-tuyg'ularga e'tibor qaratsangiz va aniq nimani boshdan kechirayotganingizni aniqlasangiz, vaziyatni ehtiyotkorlik bilan baholashingiz to'g'ri qaror qabul qilishingiz mumkin. Shuning uchun his-tuyg'ularingizni tan olish va nazorat qilish juda muhimdir. Kichik guruhlarda nizoli vaziyatlarni boshqarishda emotsional intellekt vositasidan foydalanish bu vaziyatni barqarorlashtiradi.

ADABIYOTLAR

1. Mayer DJ. Emotional intelligence information. 2005. – P. 95
2. Current directions in emotional Intelligence research / P. Salovey.
3. Yakubova, G. A., & Olimjonova, Z. B. Q. (2022). maktabgacha yoshdagi bolalarning psixofiziologik rivojlanishi. Central Asian Academic Journal of Scientific Research, 2(5), 681-689.
4. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект как предиктор академической успеваемости / И.Н. Андреева // Университетское образование: опыт тысячелетия, проблемы, перспективы развития: тез. докл. II междунар. конгр., Минск, 14 - 16 мая 2008 г.: в 2 т.; отв. ред. Р.С. Пионова-Минск: МГЛУ, 2008. - Т. 2. - С. 115 - 116.
5. Olimjonova, Z. B. Q. (2022). maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar emotsional sohasi psixofiziologiyasining asosiy xususiyatlari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(5), 311-315.
6. Axmedova, M., & Narmetova, I. O. (2022). Neyropedagogika va neyropsixologiya rivojlanib kelayotgan yangi fan sohasi sifatida. Общество инновации, 3(2/5), 103- 109.
7. Melibayeva, R. N., Khashimova, M. K., Narmetova Yu. K., Komilova, M. O., & Bekmirov, T. R. (2020). Psychological mechanisms of development students' creative thinking. International journal of scientific & technology research, 9(03).
8. Axmedova, M. T., & Narmetova, Y. K. (2022). "Muosharat odobi" orqali o'quvchilarda ustoz-shogird munosabatlarini shakllantirish. Central Asian Academic Journal of Scientific Research, 2(5), 336-340.
9. Boysoatovna, R. R. (2022). O'rta asr sharh olami yetuk mutafakkiri Abu Nasr Farobiy asarlaridagi pedagogik-psixologik qarashlar. Scientific Impulse, 1(4), 737-739.
10. Boysoatovna, R. R. (2023). Abu Ali Ibn Sino asarlarida pedagogik-psixologik yondoshuvning o'ziga hos jihatlari. Scientific Impulse, 1(6), 419-423.
11. Nazarova, Z. (2023). Psixosomatik kasalliklarda psixokorreksiya va psixoprofilaktika usullari. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(6), 268-272.
12. Zarnigor, N. (2022). tibbiy psixodiagnostikada kognitiv funktsiyalar diagnostikasi muammosi. the theory of recent scientific research in the field of pedagogy, 1(3), 43-46.

UDK:372.3/4

Sanobarxon NOSIROVA,
Toshkent davlat pedagogika universiteti tadqiqotchisi
E-mail: sanobarnosirova@mail.ru

Toshkent davlat pedagogika universiteti professori, p.f.d B.S.Abdullaeva taqrizi asosida

THE “NEIGHBORHOOD SEVEN” OF NEW UZBEKISTAN-AS A BRIDGE BETWEEN THE PEOPLE AND THE STATE

Annotation

The article will talk about ways to develop family entrepreneurship in the conditions of the new Uzbekistan, about the "neighborhood seven", which is not in the state of Hech, and about the methods that are being carried out to keep axoli busy in order to earn additional income.

Key words: New Uzbekistan, families, neighborhoods, "neighborhood seven", population income, employment, entrepreneurship.

"СЕДМОЙ КВАРТАЛ" НОВОГО УЗБЕКИСТАНА - КАК МОСТ МЕЖДУ НАРОДОМ И ГОСУДАРСТВОМ

Аннотация

В статье будет рассказано о способах развития семейного предпринимательства в условиях нового Узбекистана, о "седмом квартале", который не уходит в штат и о методах, которые принимаются, чтобы занять аксолы с целью получения дополнительного дохода.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, семьи, кварталы, "седмой квартал", доходы населения, занятость, предпринимательства.

YANGI O‘ZBEKISTONNING “MAHALLA ETTILIGI”-XALQ VA DAVLAT O‘RTASIDAGI KO‘PRIK SIFATIDA

Annotatsiya

Maqolada Yangi O‘zbekiston sharoitida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish usullari, xali xech qaysi davlatda bo‘lmagan "mahalla ettiligi" faoliyati to‘g‘risida va ularning aholi daromadini oshirish borsida qo‘llanotgan usullari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, oilalar, mahalla, oilaviy tadbirkorlik, qo‘shimcha daromad, aholi bandligi, tadbirkorlik.

Kirish. Ma'lumki, Yangi O‘zbekistonda olib borilayotgan inqilobiy tub burilishlar qatorida o‘zini o‘zi boshqarishning noyob tizimi hisoblangan mahalla tizimida xam katta o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Chunki mahalla jamiyatimizning eng muhim va tayanch bo‘g‘ini hisoblanadi. Mahalla tizimi bugun islohotlarning hal qiluvchi bo‘g‘iniga aylandi. Har qanday masala yig‘inning o‘zida hal etilishi, ijtimoiy yordam va xizmatlar ko‘rsatish mahalla darajasigacha kirib borishligiga erishilmoqda. Tizimning jamiyat-dagi mavqeini yanada oshirish, aholi muammolari bilan ishlashdagi ishtirokini kengaytirish maqsadida O‘zbekiston mahallalari uyushmasi tashkil etilganligi so‘zimizning isbotidir. Ayni sohadagi yangilanishlar mahalla, aniqrog‘i, odamlar hayoti uchun tub inqilobiy burilish yasadi. Aynan, mahalla-ko‘y, qo‘ni-qo‘shnilar quvonchli va tashvishli damlarda, yaxshi-yomon kunlarda bir birlariga elkadosh, hammaslak, hamdard bo‘ladilar. Azaldan ajdodlarimiz qoldirgan boy ma'naviy-ma'rifiy ta'lim va tarbiya merosimiz mahallada shakllangan. Ota-bobolarimiz "Bir bolaga etti qo‘shni -ota-ona", "Mahallang tinch-sen tinch" deb qoldirgan pand nasixatlari xozirgacha o‘z mazmun-mohiyatini saqlab kelmoqda. So‘nggi yillarda mazkur tizimning nufuzini oshirish, huquq va vakolatlarini kengaytirish, moddiy-texnik bazasi va kadrlar salohiyatini mustahkamlash borasida ulkan ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2023 yil 26 sentyabr kuni Davlatimiz Rahbari raisligida mahallabay ishlash tizimini yanada kuchaytirish chora-tadbirlari muhokamasi yuzasidan videoselektor yig‘ilishida berilgan vazifalar bu borada olib borayotgan ishlarimizni yanada tizimli, kuchaytirilgan, ixtisoslashtirilgan muxitda olib borishimizga dasturil amal bo‘ldi. Mazkur yig‘ilishda mahalladagi "beshlik tizimi"ning o‘zaro muvofiq ishlashida kamchiliklar, juda ko‘p takrorlanishlar borligi, ehtiyojmand aholining masalasini xal qilish viloyat va respublika idorasiga bog‘lanib qolganligi, mahalla xodimlari faoliyatini baholash mezonini yo‘qligi, ularning ko‘p vaqti "qog‘oz to‘ldirish" va majlislarga ketayotganligi kabi kamchiliklar tahlil qilinib, tizimni taomillashtirish va samaradorligini oshirish bo‘yicha yangi yondashuvlar belgilab berildi. Unga ko‘ra, endi mahalla boshqaruviga soliqchi va ijtimoiy xizmat xodimi xam qo‘shilib, yana xam mustaxkam tizim

"mahalla ettiligi" paydo bo‘ldi. Endi barcha soha va yo‘nalishlar bo‘yicha "mahallabay" ishlash tizimi keng joriy etilib, mahalladagi barcha muammolar joyida, manzilli xal qilish iborat ta'sirchan tuzilma faoliyati yo‘lga qo‘yilgani ijobiy samarasini bera boshladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mahalla haqida so‘z ketganda, eng avvalo, ko‘z oldimizga jamoaviy birdamlik, umumiy maqsadlar yo‘lidagi hamjihatlik keladi. Zero, uning vujudga kelish tarixi shuni nazarda tutadi: mahalla muayyan kichik hududda istiqomat qiluvchi kishilar jamoasi bo‘lib, ular shaxsiy aloqalar, manfaatlar va majburiyatlar mushtarakligi, umumiy ishlardagi ishtiroki bilan o‘zaro bog‘langan. Ma'lum vaqtlar bo‘ldiki, mahalla xodimlari yagona jamoa sifatida shakllanmadi, hokim yordamchisi, yoshlar etakchisi, xotin-qizlar faoli va profilaktika inspektori mahalla raisiga bo‘ysunmas edi, har biri o‘z vazirligiga, yuqori turuvchi tashkilotiga hisobdor bo‘ldi. Ijtimoiy daftarlardagi mablag‘larni to‘g‘ri taqsimlashda xodimlar hamkorligi, mahalla raisining o‘rni bilinmayotgan edi. Prezidentning 2023 yil 21 dekabrda "Mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish va uning aholi muammolarini hal etishda birinchi bo‘g‘in sifatida ishlashini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi farmoni bilan ayni yo‘nalishdagi kamchiliklarga barham berildi. Ya'ni "mahalla ettiligi" tashkil etilib, har bir xodimning vazifalari belgilandi, mahalla raisi ularga umumiy rahbarlik qilishi qayd etildi. Shu bilan birga, mahallaga xos jamoaviylikning yana bir ko‘rinishi — aholiga ijtimoiy yordam ko‘rsatish va subsidiyalar ajratishda byurokratiyadan xoli, mahallaning hamjihatligini aks ettiruvchi yangi tartib joriy etildi. Unga ko‘ra, ehtiyojmandlarni ijtimoiy daftarlarga kiritish, «Temir daftar», «Yoshlar daftari» va «Ayollar daftari» hamda Aholini tadbirkorlikka jalb qilish jamg‘armasi, Bandlikka ko‘maklashish davlat jamg‘armasi hamda

Hunarmandchilik va kasanachilikni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi orqali ko'mak ko'rsatish «mahalla ettiligi»ning kollegial qarori asosida amalga oshiriladi. Buning natijasida moddiy yordam tayinlashning amaldagi besh bosqichli tartibi uch bosqichga tushiriladi. Bunda har oyning 5-sanasi qadar daftarlarni uchun mablag'larni taqsimlovchi mas'ul tashkilotlar jamg'armalarda shakllangan mablag'larni daftarlarga kiritilgan fuqarolar soniga mutanosib ravishda har bir mahalla kesimida taqsimlaydi. Hokim yordamchisi, yoshlar etakchisi, xotin-qizlar faoli va ijtimoiy xodim ularga yuklatilgan vazifalar yuzasidan fuqarolarni tegishli daftarlarga kiritish va chiqarish, ijtimoiy yordam ko'rsatish va subsidiyalarni ajratish bo'yicha hujjatlarni shakllantirib, «mahalla ettiligi»ning boshqa barcha a'zolariga ko'rib chiqish va qaror qabul qilish uchun kiritadi. Endilikda «Temir daftar»ni Ijtimoiy himoya milliy agentligi va uning hududiy bo'linmalari yuritadi. Biroq «Saxovat va ko'mak» jamg'armasi hisobidan ko'rsatiladigan yordamlar fuqarolarning og'ir ijtimoiy ahvolda tushib qolishining oldini olish va shunday vaziyatga tushganlarni og'ir vaziyatdan chiqarish maqsadida ijtimoiy xodim ko'magida, «ettilik»ka ko'rib chiqish uchun kiritilgan holda ko'rsatiladi. Eng muhimi, bu jarayonda «mahalla ettiligi» o'zi mustaqil qaror qabul qiladi hamda ushbu qarorlar uchun aholi oldida javobgar bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ayni paytda Andijon viloyatida 909 ta mahalla mavjud. Bizning Bo'ston tumanimizdagi 25 ta mahallalarning barchasida obodonchilik, bunyodkorlik jarayonlari qizg'in davom etmoqda. «Oilaviy tadbirkorlik», Yashil makon» umummilliy loyihasi doirasida millionlab ko'chatlar ekilmoqda. Shuningdek, tadbirkorlikni, tomorqachilikni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Prezidentimiz belgilab bergan topshiriqlar ijrosi sifatida tumandagi ijtimoiy ahvoli og'ir(sariq toifadagi) mahallalardan Bo'ston tumanidagi «G'olib» mahallasini ixtisoslashtirilgan mahalla etib tanlab oldik.

Tumanimizda «mahalla ettiligi» faollari bilan birgalikda mahallalarda tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish maqsadida xonadonmaxonadon yurib, oilalarning ahvoli o'rganilmoqda. O'rganishlar jarayonida mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, yoshlarni ish bilan ta'minlash bo'yicha aholining fikrlari va takliflari ham inobatga olinib, so'rovnomalar to'ldirilmoqda. Ular natijasida mahallada yashaydigan 600 ta xonadon vakillari hunarmandchilik, dehqonchilik, bog'dorchilik, asalarichilik bilan shug'ullanib kelishlari aniqlandi. Shuningdek, tadbirkorlikni boshlash istagida bo'lgan yoshlarning qiziqishga ko'ra, jami 80 nafarga yaqin fuqarolarni «ustoz-shogird» uslubida o'qitib, kasb-hunarga yo'naltirgan holda ular bandligini ta'minlash niyatidamiz. Bundan tashqari, xonadonmaxonadon «fuqarobay» tizimi asosida o'rganilib, ulardagi ijtimoiy himoyaga muhtoj, nogironligi bor, kam ta'minlangan, keksa, boquvchisini yo'qotgan hamda ehtiyojmand kishilar xoldan xabar olib, ularni ma'naviy qo'llab-quvvatlandi va oliyaviy yordam ko'rsatilmoqda. Shu bilan birga «mahallabay» va «xonadonbay» o'rganish natijasida aniqlangan bir qator mavjud muammolarni tumandagi mas'ullar yordamida bartaraf etish chora-tadbirlari belgilab olinmoqda. Darhaqiqat, «ettilik» faoliyatining yo'lga qo'yilgan ijtimoiy ko'makka muhtoj oilalarga yordam berish, jinoyatchilik, oilalarda zo'rvonlikning oldini olish, aholi bandligi, ijtimoiy muhofazasi kabi masalalarni hal etishda muhim ahamiyat kasb etayotir. Bu vazifalarni bajarishda endilikda har bir mahallaning o'z yondashuvi, yo'nalishi bo'ladi. Eng muhimi, bularning barchasini hal etish uchun tashkiliy chora-tadbirlarni to'g'ri belgilash barobarida oliyaviy ko'makka ehtiyoj tug'ilardi. Shu jihatdan aholidan yig'iladigan mol-mulk va er solig'ining 10 foizini mahalla byudjetida qoldirish tizimi joriy qilinayotgani muammolarni joyida hal etish imkonini beradi. Qolaversa, bandlik, tadbirkorlik va kasanachilik jamg'armalari mablag'lari har bir mahallaga taqsimlanishi, ularni ishlatish mahallaning o'zida, «ettilik» ixtiyorida bo'lishi zimmamizga katta mas'uliyat yuklaydi.

Ushbu «G'olib» mahallasi «sariq» toifaga kiritilgan bo'lib, hududi 69.0 gektarni tashkil qiladi. Aholisi: 3156 nafar (erkaklar 1530, ayollar 1626, 18-30 yoshdagilar 367 nafar). Xonadonlar soni: 600 ta (oilalar soni 662 ta). Shundan ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi: «Temir daftar»ga 0 ta oila, «Ayollar

daftari»ga 43 nafar (20 nafari ishsiz) ayol va «Yoshlar daftari»ga 23 nafar yoshlar kiritilgan.

Mahalla qishloq xo'jaligi mahsulotlari etishtirish, issiqxona (bodring, pomidor ko'chatlariga ixtisoslashgan) asalarichilik va chorvachilikka ixtisoslashgan. Mahallalarni ixtisoslashtirishdan ko'zlangan maqsad, endi xar bir mahallani o'z tajribasi bo'ladi.

Ushbu mahallada o'rganishlar jarayonida shu narsa aniq bo'ldiki, xali axolining tomorqasidan samarali foydalanish bo'yicha etarli ko'nikma va malakasi yo'qligi, xonadon va turmush madaniyati xamda xonadon gigienasi talablari borasida etarlicha tushunchaga (xojatxona, tandirxona, oshxona, hammom, molxonalar a'chinarli xolatda ekanligi) ega emasligi, aksariyat aholining o'z xonadonini tartibga keltirish va ta'mirlashda ma'suliyatning yo'qligi sezilib qoldi. Biz ushbu xolatlarni bartaraf etish maqsadida «mahalla ettiligi» va mahallarga birlashtirilgan davlat tashkiloti raxbarlaridan iborat ishchi gurux xonadonmaxonadon yurib, mavjud 662 ta oiladagi muammolar xatlovdan o'tkazildi.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar. Tajriba-sinov ishini tashkil etishda birinchi navbatda talabalarning darsga psixologik jihatidan tayyorligi, qiziqishlari, ilmiy-ijodiy dunyoqarashlariga, ya'ni kreativ qobiliyatiga baho berilgandan so'ng darsda ko'rgazmali organayzerlar, ko'rgazmali demonstratsion maketlar va tarqatma materiallardan foydalanib, klaster va savol-javob metod va usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Biz bu mahallada «Oilaviy tadbirkorlikning rivojlantirish va qo'shimcha daromad topish usullari» mavzusida o'quv seminari tashkil qildik. Seminardan ko'zlangan maqsad shuki, «ettilik» faoliyatini samarali tashkil etish, ularning vazifa va majburiyatlarini tushuntirish bo'yicha quyidagilar ko'zda tutilgan:

-xonadonlarda «oilaviy tadbirkorlik»ni shakllantirishga ko'maklashish;

-oilada qo'shimcha daromad topish usullarini ko'rsatib berish;

-Prezidentimiz tomonidan mahalla va oilalarga yaratilgan keng ko'lamlil islohatlarni(70 dan ortiq muammo mahallaning o'zida echiladi) xar bir xonadonga etkazish;

-moddiy yordam va kreditlar olish to'g'risidagi bilimlarini shakllantirish;

- tadbirkorlik madaniyati»ni yo'lga qo'yish (Masalan: bitta oila 33 mln kredit olsa, 10 mlnga tovuq boqish, 10 mlnga asalari olishi va yana 10 mlnga tomorqasiga teplisa tashkil qilib, qo'shimcha daromadini ko'paytirish);

- «tomorqa madaniyati» ni o'rgatish(xonadondagi teplisidan qanday qilib bir yilda 3 marotaba xosil olish);

-«xonadon madaniyati» ni shakllantirish va targ'ib qilish(xojatxona, tandirxona, oshxona, hammom, molxonalar qarda va qanday joylashtirish madaniyati);

-«oilaviy byudjetni diversifikatsiya qilish madaniyati»ni o'rgatish(tomorqada gulchilik, ko'chatchilik, meva va sabzavotlar etishtirish xamda tovuq, asalaridan qo'shimcha daromad olish yo'lini o'rgatish);

-«tibbiy madaniyat»ni shakllantirish(to'g'ri ovqatlanish, sog'lom turmush tarziga rioya qilish, jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishni ommalashtirish, erta nikoh va qarindoshlar o'rtasidagi nikohlar bo'yicha targ'ibot ishlarini tashkil qilish. «Sog'lom oila – sog'lom jamiyat» shiori ostida aholi orasida turli kasalliklarni erta aniqlash va uning oldini olish bo'yicha qilinishi lozim bo'lgan ishlar);

-«ma'naviy madaniyat»ni rivojlantirish(oiladagi o'zaro xurmat, mehroqibat va xamjihatlik muhitini shakllantirish);

-«maktab-mahalla-oila» hamkorligini yanada mustahkamlash, o'quvchilarning davomatini yaxshilash, farzandlar tarbiyasiga barcha birdek mas'ulligini oshirishdan iborat etib belgilandi.

Prezidentimizning Andijon viloyatiga chog'ida faollar bilan muloqotda «mahalla ettiligi» faoliyati, undan kutilayotgan natijalar, bandlikni ta'minlash, tadbirkorlikni rivojlantirish masalalari haqida so'z yuritildi. Aytish kerakki, buning uchun mahallalarda sharoit yaratilgan. Xususan, barcha mas'ul tashkilot va idoralarning mutasaddilari eng quyi tizim — mahallaga olib tushildi. Maqsad — kimdir ishsizmi, aynan ishini mahalladan

topsin, kimdir hunar o'rganmoqchimi, shu erda o'rgansin. Kimdir tadbirkorlikka qiziqadi, ko'makni aynan mahalladan olsin. Prezidentimiz ana shuni istayapti. Ya'ni odamlar davlat mehrini aynan shu manzil — mahalladan topsin.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish joizki, muxtaram Prezidentimiz tomonidan joriy etilgan, boshqa xech qaysi davlatda bo'lmagan "mahalla etiligi"ning asosiy vazifasi chekka-chekka qishloqlar, ovullar, mahallalar va oilalarni madaniyatli qilishdan iborat ekan. Zero, Yangi O'zbekistonga

shunday madaniyatli kishilar munosib bo'ladi. To'g'ri, bir ondayoq kishilarni madaniyatli qilib bo'lmaydi. Bu vaqt va mehnat talab qiladigan faoliyat xisoblanadi. Muxtram Prezidentimiz belgilab bergan "mahalla etiligi" tizimini o'z vaqtida vijdonan, ma'suliyat bilan bajarasakgina, albatta, Yangi O'zbekistonni barpo etishga o'z xissamizni qo'shgan bo'lamiz. Natijada odamlar davlat mehrini mahalladan topadigan maskanga aylanishiga erishiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. – T.: O'zbekiston, 2014.
2. O'zbekiston Respublikasining «Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida»gi Qonuni (26 aprel 2012 y).
3. O'zbekiston Respublikasining "Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida"gi Qonuni, 1998 yil 1 may № 616-I-son.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 17 noyabrdagi «Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5242-son Farmoni .

UDK:801.8.1291

Utkir OSTONOV,

Senior teacher of the Department of "Teaching Languages" of the Samarkand Institute of Economics and Service, Doctor of Philosophy
E-mail: vatkan77@gmail.com

Reviewer: Doctor of Samarkand State University, professor Murodkosim Abdiev

DERIVATIVE CHARACTERISTICS OF AGRICULTURE AND RURAL TOURISM TERMS

Annotation

The article talks about the historical-genetic roots (etymology) of tourism terms used in the field of rural tourism in the English, Uzbek and Russian languages related to the field of tourism, fundi-genefundi and improvement in the stages of historical development, specific changes and updates in their semantics are evidenced on the basis of factual-analytical materials.

Key words: Agriculture, penthouse, wickiup, farmer, farmer's house, agrotourism, jeep safari, rural tourism, flotel, tour leader, Catering service, horse riding, national and sports games, pony rides for children, golf game, vineyards, Orchard, Livestock Farm.

QISHLOQ XO‘JALIGI VA QISHLOQ TURIZMI ATAMALARINING DERIVATIV XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada turizm sohasiga oid ingliz, o‘zbek va rus tillaridagi qishloq turizm sohasida qo‘llaniladigan turizm terminlarining tarixiy-genetik ildizlari (etimologiyasi), fondi-genafondi hamda tarixiy taraqqiyot bosqichlaridagi takomili, ularning semantikasidagi o‘ziga xos o‘zgarishlar va yangilanishlar faktik-analitik materiallar asosida dalillanishi haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Qishloq xo‘jaligi, penthaus, vikiup, fermer, Fermer uyi, agroturizm, jip safari, qishloq turizmi, flotel, sayyohlik rahbari, ovqatlanish xizmati, sayr qilish, milliy va sport o‘yinlari, bolalar uchun poni sayrlari, golf o‘yini, uzumzorlar, bog‘, chorvachilik fermasi.

ДЕРИВАТИВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕРМИНОВ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМА

Аннотация

В статье говорится об историко-генетических корнях (этимологии) туристических терминов, используемых в сфере сельского туризма в английском, узбекском и русском языках, связанных со сферой туризма, фондами-генофондами и совершенствованием на этапах исторического развития, на основе фактологически-аналитических материалов доказываются конкретные изменения и обновления в их семантике.

Ключевые слова: Сельское хозяйство, пентхаус, викиап, фермер, дом аармера, агротуризм, сафари на джипах, сельский туризм, флотель, руководитель тура, служба общественного питания, верховая езда, национальные и спортивные игры, катание на пони для детей, игра в гольф, виноградники, сад, животноводческая ферма.

Introduction. In recent years, the words "term", "term", "nomenclature" have been widely used. According to the national encyclopedia of Uzbekistan, along with the word "term", the words "atama" and "istilah" are also used in the same sense. But they cannot express the full meaning of the word "term". The word "term" is used in a broad sense and is applied to geographical objects, famous names, and the word "revolution" is mainly used in texts on historical topics (for example: history of literature, Eastern philosophy, etc.). can be used freely. According to S. Usmanov: "... the meaning of the word "term" is wider than the meaning of the word "term", it is understood as the name of all things, and the term is a formalized one used in a certain narrow field. is a word. In this sense, the concept of term is a scientific-lexical unit included in the concept of "term".

Literature review. By the beginning of the 21st century, there was an increase in the number of linguistic studies related to the field of tourism. For example, O. L. Shakhbazyan studied the tourism market as a terminological continuum, the processes of assimilation and derivation of tourism economic terms. V.V.Kasyanov did a comparative analysis of the terminology of the field of tourism in English and Russian languages, M.Kholboev studied the linguistic analysis of tourism terms and translation problems based on the English and Uzbek languages in his doctoral work, and L.N.Mitireva studied the psycholinguistics of neologisms based on the material of economic terms. analysis, E.V. Kinchina's works aimed at determining the main ways of formation and sources of economic terminology should be highlighted.

As an addition, P.P. Nishonov "The term applied to an object or reality, first of all, defines and classifies this object or reality. A deeper study and analysis of the theoretical and practical materials of Anglo-American linguists reveals the theoretical differences in their interpretations regarding the

uniqueness of the terms and their difference from the common vocabulary.

In his research, O. Akhmedov distinguished the concepts of "term", "nomenclature" and said that "Terms actually have a general literary form in terms of lexical-semantics, and they pass to the common language through a certain terminological system.

Materials and methods: By determining the derivational principles of tourism terms used in the field of rural tourism in English, Uzbek and Russian languages, the formation of lexical-semantic, functional-semantic and syntactic methods was revealed, affixal, morphemic-morphological models were determined.

The historical-genetic roots (etymology) of the tourism terms used in the field of rural tourism in English, Uzbek and Russian languages, fund-gene-fund and improvement in the stages of historical development, specific changes and updates in their semantics are proven on the basis of factual-analytical materials.

The current state of tourism terms in English, Uzbek and Russian languages, the ways to enrich the terminology of the field at the expense of internal and external factors have been proven, the level of activity and quantitative indicators of the mastery layer according to the frequency of use in oral and written speech is being determined.

A practical cross-sectional study of the derivational characteristics of new tourism terms (original/root term, adopted term, interterm) used in the field of rural tourism in English, Uzbek and Russian languages and reflecting their originality. suggestions and comments are put forward.

Some words related to agriculture. Agriculture, penthouse, wickiup, farmer, farmer's house, agrotourism, jeep safari, rural tourism, flotel, tour leader, Catering service, horse riding, national and sports games, pony rides for children, golf game, vineyards, Orchard, Vegetable Garden, Farmstay, Cooking

Class, Livestock Farm, Wine Tasting, Farm Tour, Cheese, Charcuterie, Honey, Chestnuts, Artisan, agritainment, yield, harvest. Fruits, corns, Crops; grains, seeds, seedlings, tuber-yams, cassava, coco yams, okra, potatoes, onions, spinach.

Farming implements: Cutlass, hoe, rake, axe, watering can, spade, shovel, hand fork, hand trowel, garden fork, head pan, digger, tractor, silo barn, bulldozer, harvester, Bush-clearing, planting season, ridge making, staking, weeding, pruning, manuring, fertilizer

Сельское хозяйство, пентхаус, вики, фермер, фермерский дом, агротуризм, сафари на джипах, сельский туризм, флотиль, руководитель тура, кейтеринг, верховая езда, национальные и спортивные игры, катание на пони для детей, игра в гольф, виноградники, фруктовый сад, огород, проживание на ферме, кулинарный класс, животноводческая ферма, дегустация вин, экскурсия по ферме, сыр, колбасные изделия, мед, каштаны, ремесленник, агроразвлечение, урожайность, сбор урожая. Фрукты, кукуруза, сельскохозяйственные культуры; зерна, семена, рассада, клубни ямса, маниока, кокосовый ямс, бамия, картофель, лук, шпинат.

Сельскохозяйственный инвентарь: сабля, мотыга, грабли, топор, лейка, лопата, совок, вилы, ручная кельма, садовые вилы, ковш, экскаватор, трактор, силосная яма, бульдозер, комбайн, расчистка кустов, посадка, создание гребней, установка кольев, прополка, обрезка, внесение удобрений, удобрение

Qishloq xo'jaligi, penthaus, viki, fermer, ferma uyi, agroturizm, jip safari, qishloq turizmi, flotiliya, tur rahbari, ovqatlanish, ot minish, milliy va sport o'yinlari, bolalar uchun poni sayrlari, golf o'ynash, uzumzorlar, bog', sabzavot bog'i, fermer xo'jaligi, pazandachilik sinfi, chorvachilik fermasi, vino tatib ko'rish, fermer xo'jaligiga sayohat, pishloq, charcuterie, asal, kashtan, hunarmand, qishloq xo'jaligi, hosil, meva, makkajo'xori, qishloq xo'jaligi ekinlari; don, urug'lar, ko'chatlar, yams, kassava, hindiston yong'og'i, bamiya, kartoshka, piyoz, ismaloq.

Qishloq xo'jaligi asboblari: Kesma qilich, ketmon, grabl, bolta, sug'orish idishi, belkurak, совок (changlatgich), shoxa, qo'l molga, bog' shoxasi, chelak, ekskavator, traktor, silos, buldozer, kombayn, butalarni tozalash, ekish, tizmalar yaratish, qoziqlar o'rnatish, begona o'tlar, butash, o'g'itlash.

...like and other English, Uzbek and Russian languages, working definitions of tourism terms used in the field of rural tourism were developed, and the translation of the terms related to the field of tourism was proposed by the author for the first time in Uzbekistan. The old view that terms represent the periphery of the language lexicon has already been rejected. Terms have all the characteristics of natural language lexical units. However, one of the most important directions of lexicology is the determination of the composition of terms related to a specific field of science, their arrangement, the unification of terms and the creation of terms for new scientific and technical fields.

It is desirable to develop and effectively use different approaches in the study of not only linguistic, but also non-linguistic factors in the analysis of peculiarities in the structure and semantic evolution of the terminosphere.

The derivation method appears as an indicator of the gradual development of terminological units in the formation of the terminosphere hierarchy. Derivative factors increase the importance of studying the concept of "terminosphere" in relation to the concept of "terminosistem" in terminosphere formation. This, in turn, encourages people to put forward opinions that these terms are close to each other, and that they are synonymous or not synonymous, despite the fact that the terms belong to specific scientific and social circles.

Results and discussion. The studies analyzed above are aimed at studying the market economy terminologies of different system languages. Linguists distinguish several methods of semantic, syntactic, word acquisition in terms of terms. Borrowings of Latin, Greek, French and English origin are cited as the main sources of terminological systems. However, such acquired terms and terminological units have to go through the processes of adaptation to the needs of real communication in a specific professional speech and literary language.

It is worth noting that, as in other terminologies, the terminological field of tourism and its nuclear area, namely the terminological system of tourism, are definitely influenced by extralinguistic factors. According to the forms and levels of power affecting them, they are divided into historical, political-ideological, communicative and economic factors. The terminological field of tourism in the Uzbek language participates in the integrative process with the common lexicon and nominations of other terminological fields.

In this sense, its basic basis is made up of the adopted nominations from other languages, as well as the adopted terms through primary contamination.

Conclusion. Thus, although there are different points of view and views on the issue of terminology, it has already formed as a component of general lexicon and a sub-discipline within lexicology. The modern way of life of society, the development of production, education, science, and technology cannot be imagined without terms and terminology. For example, this science deals with the study of the origin of terms, criteria and principles of their use, which semantic group they belong to, layer of assimilation, polysemy or tendency to one meaning, classifications, fields of application, phenomena such as determinologization and terminologization that occur in terminology.

Based on the above considerations, we considered it appropriate to develop the following main criteria for the purpose of classifying the terms of tourism used in the field according to the methods of creating the term.

LITERATURES

1. Usmanov S. Speech culture of the tourist. - T.: 2007.
2. Akhmedov O.S. Linguistic analysis and translation problems of tourism terms in English: Filol.fan.d-ri. ... diss. -T., 2016.
3. Nishonov P. Comparative-typological study of the terminology of French and Uzbek languages: Philology. science. name ... diss. autoref. - Tashkent, 2009. - 26 p.
4. Sageder D. Terminology Today: A Science, an Art or a Practice? Some Aspects on Terminology and Its Development Brno Studies in English Volume 36, No. 1, 2010. <http://www.phil.muni.cz/plonedata>
5. <http://sciencestage.com>
6. Шахбазян О.Л. Суффиксальная терминология в языке экономики: когнитивный аспект: Автореф.дисс. ...канд.филол.наук.–Краснодар, 2008.– 20с.
7. Касьянов В.В. Сопоставительный анализ современной терминологии финансовой деятельности в английском и русском языках: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук.– М., 2001. –29 с.
8. Митирева Л.Н. Психолингвистический анализ неологизмов, заимствованных из английского языка (на материале экономических терминов): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук.– М., 2002. – 24 с.

Mushtariy RAZZOQOVA,
O'zbekiston Milliy Universiteti Taekvondo va sport faoliyati fakulteti talabasi

P.f.d (DSc) professor V.SH.Raximov taqrizi asosida

JISMONIY TARBIYA VA SPORTDA JISMONIY MADANIYAT TUSHUNCHALARI AHAMIYATI

Аннотация

Mazkur ishda jismoniy bilim, omillar orasida mehnat bilan tarbiya jarayonining roli, ayniqsa jismoniy tarbiyaning roli muhimdir. jismoniy mashqlarni bajarishga oid maxsus nazariy tushunchalar va ularni lozim bo'lganda turmushda qo'llash mahorati va ko'nikmalarini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: jismoniy rivojlanish, jismoniy tayyorgarlik, jismoniy tarbiya, jismoniy madaniyat, sport, jismoniy kamolot, mashqlar, jismoniy sifatlar.

ЗНАЧЕНИЕ ПОНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ФИЗИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ И СПОРТЕ

Аннотация

В данной работе рассматривается роль физического образования и факторов, среди которых важное место занимает труд и воспитательный процесс, в особенности роль физического воспитания. Работа включает специальные теоретические понятия, касающиеся выполнения физических упражнений, а также навыки и умения применять их в повседневной жизни по мере необходимости.

Ключевые слова: физическое развитие, физическая подготовка, физическое воспитание, физическая культура, спорт, физическое совершенствование, упражнения, физические качества.

THE IMPORTANCE OF THE CONCEPTS OF PHYSICAL CULTURE IN PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS

Annotation

In this case, physical knowledge, the role of labor and education process, especially the role of physical education, is important among the factors. includes specific theoretical concepts of physical exercise and the skills and abilities to apply them in life when necessary.

Key words: physical development, physical training, physical education, physical culture, sports, physical development, exercises, physical qualities.

Kirish. Ma'lumki, har bir kasb egalari o'zaro muloqot davomida o'z kasbi va hunariga oid maxsus tushunchalar va iboralardan foydalanadilar. Fanning muayyan sohasini o'rganish va uni o'zlashtirish bu asosiy tushunchalarning mazmuniga bog'liqdir. Ularning mazmuni va hajmini aniqlamay turib, jismoniy tarbiya nazariyasi va amaliyotining ko'plab hodisalarini va masalalarini to'g'ri tushunish qiyin bo'ladi, va bu jismoniy tarbiya nazariyasi fanini muvaffaqiyatli o'zlashtirishni murakkablashtiradi.

Jismoniy tarbiya nazariyasi va usuliyatida qo'llaniladigan asosiy tushunchalar quyidagilardan iborat: jismoniy rivojlanish, jismoniy tayyorgarlik, jismoniy tarbiya, sport, jismoniy kamolot, jismoniy madaniyat harakati. Nega yuqorida sanab o'tilgan tushunchalar asosiy tushunchalar deb ataladi, lekin boshqa tushunchalar, masalan, jismoniy mashq, jismoniy sifatlar, jismoniy bilimlar asosiy tushuncha deb hisoblanmaydi? Tegishli faoliyatni to'g'ri aks ettiradigan barcha tushunchalar o'z ahamiyati jihatidan birdek muhimdir, bu haqida darslikning tegishli boblarida to'xtalamiz. Biz esa inson jismi tarbiyasining asosiy va eng muhim sifatleri umumlashtirilib ko'rsatilgan tushunchalariga to'xtaldik. Jismoniy rivojlanish esa inson organizmining tabiiy sharoitda asta-sekinlik bilan shakllanishi, tashqi ko'rinishi va harakat faoliyatining o'zgarishi jarayonidir.

Jismoniy rivojlanish jarayoni uch bosqichga bo'linadi: yuqori daraja, nisbiy barqarorlik va inson organizmi imkoniyatlarining asta-sekinlik bilan pasayishi. Bu jarayon tabiatning obyektiv qonunlariga bo'ysunadi, masalan, organizm va yashash sharoitlari birligi qonuni, tuzilish va funksiyaning o'zgarishlarini bir-birini taqozo etish qonuni, shuningdek, organizmda miqdoriy va sifat o'zgarishlari qonuni. Boshqacha aytganda, jismoniy rivojlanish obyektiv va biologik qonuniyatlar majmuasidan iborat. Bulardan eng muhimi, muhit va organizm rivojlanishining bir butunligi qonunidir.

Ushbu tamoyillarni amalda qo'llaganimizda, o'qish sharoitlari, mehnat, mustaqil ishlash va dam olishni hisobga olish

lozim. Bu omillar bolalarning jismoniy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Nasldan-naslga o'tadigan tabiiy hayotiy kuchlar va inson organizmining qobiliyatlari ham jismoniy rivojlanishning muhim asoslari hisoblanadi. Shuningdek, yuqori natijalarga erishish har kimga nasib bo'lavermasligini, ammo har qanday shaxs o'z organizmining jismonan rivojlanishiga tizimli va maqsadga muvofiq ravishda muntazam jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish orqali ijobiy ta'sir ko'rsata olishini tan olish kerak.

Jismoniy rivojlanishning shiddatli va keskin davri maktabgacha yoshdagi va kichik maktab yoshidagi davrga to'g'ri keladi va butun maktab yoshi davri davomida davom etadi. Amaliyotda jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlari degan iboraga duch kelamiz. Bu inson badanining a'zolarining bichimi va o'lchamini ifodalaydi va shug'ullanuvchilar yoki individning jismoniy rivojlanishi haqidagi antropometrik ma'lumotlar tarzida ro'yxatga olinadi.

Jismoniy rivojlanishning yo'nalishi, xarakteri, darajasi, shuningdek, inson o'zida kamol toptiradigan fazilatleri va qobiliyatlari turmush sharoiti va tarbiyaga ko'p jihatdan bog'liqdir. Jismoniy rivojlanish qonunlarini egallash va ulardan o'z jismoniy tarbiyasi maqsadlarida foydalanish jismoniy tarbiya nazariyasi va amaliyotining muhim vazifasidir.

Jamiyatdagi ijtimoiy sharoitlar jismoniy rivojlanishning hal qiluvchi omilidir. Omillar orasida mehnat va tarbiya jarayonining roli, ayniqsa jismoniy tarbiyaning roli muhim ahamiyatga ega.

Jismoniy rivojlanishga erishish uchun maxsus yo'naltirilgan va tashkil qilingan faoliyat – "jismoniy tarbiya"dan foydalanila boshlandi. Jismoniy tarbiya o'ziga xos ikki asosiy ma'noni o'z ichiga oladi: "jismoniy bilim o'rgatish, tushuntirish, ko'rsatish, takrorlash, mustahkamlash" va "jismoniy sifatleri rivojlantirish: kuch, tezkorlik, chidamlilik, egiluvchanlik, chaqqonlik".

"Jismoniy bilim" termini yangi davrdagi jismoniy tarbiyaning dastlabki tizimlarida uchraydi. Masalan, Fit "o'z

vujudini tarbiya qilish" maqsadida jismoniy mashqlar zarurligi haqida gapirgan edi. Jismoniy bilim – jismoniy mashqlarni bajarishga oid maxsus nazariy tushunchalar va ularni lozim bo'lganda turmushda qo'llash mahorati va ko'nikmalarini o'z ichiga oladi.

Pestalozzi bolalarning "vujudini tarbiyalash"ni astoydil qo'llab-quvvatlagan. P.F. Lesgaft esa jismoniy bilim berishni jismoniy tarbiyaning kengaytirilgan ma'nosi deb tushuntirgan. Lesgaftning jismoniy tarbiya haqidagi ta'limotining asosiy g'oyasi tom ma'nodagi jismoniy ta'lim g'oyasi edi.

Jismoniy tarbiya nazariyasi va amaliyotining muhim vazifasi – jismoniy rivojlanish qonunlarini egallash va ulardan o'z jismi tarbiyasi maqsadlarida foydalanishdir. Jismoniy tarbiya jarayonida bu bilimlarni amaliyotda qo'llash, jismoniy sifatlarni rivojlantirish va bolalarni sog'lom turmush tarziga yo'naltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Jamiyatdagi ijtimoiy sharoitlar jismoniy rivojlanishning hal qiluvchi omilidir. Ushbu omillar orasida mehnat va tarbiya jarayonining roli, ayniqsa jismoniy tarbiyaning roli katta ahamiyatga ega.

Jismoniy tarbiya jarayonida bolalarning harakat ko'nikmalarini rivojlantirish va ularni ongli ravishda boshqarish muhim ahamiyatga ega. P.F. Lesgaft bolalar "ayrim harakatlarni ajratib olishlari va ularni o'zaro taqqoslashni, ularni ongli ravishda boshqarishni, to'siqlarga moslashtirishni, bu to'siqlarni iloji boricha chaqqonlik va qat'iyat bilan o'tishni, engishni, boshqacha qilib aytganda, iloji boricha kamroq vaqt mobaynida oz mehnat sarflangan holda, ongli ravishda eng ko'p jismoniy ish qilishni, yoki ko'rkam va g'ayrat bilan harakat qilishni o'rganishlari kerak" deb hisoblagan. Bu yerda gap, bir tomondan, to'g'ri harakat ko'nikmalarini hosil qilish haqida, ikkinchi tomondan, harakatlarni bajarishga ongli munosabatda bo'lish va ko'nikmalardan hayotiy vaziyatlarda mahorat bilan foydalanish haqida bormoqda.

Jismoniy sifatlarni tarbiyalash jismoniy tarbiya jarayonida amalga oshiriladi. Bu tushuncha kuch, tezkorlik, chidamlilik, egiluvchanlik va chaqqonlik sifatlarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Butun jarayonning ushbu tomonlari bir-biri bilan mustahkam bog'langan. Masalan, agar o'quvchilar yugurish mashqlarini ko'p marotaba bajarib, uning bajarilish texnikasini o'zlashtirish maqsadida takrorlayversalar, shu vaqtning o'zida ham kuch, ham chidamlilik va ayrim hollarda tezkorlik ham tarbiyalanadi. Boshqa tomondan, yugurish mashqlarini katta tezlik bilan takrorlash tezkorlikni tarbiyalash uchun bo'lsa, u holda mashq texnikasi mustahkamlanadi va takomillashadi, shu vaqtning o'zida esa ta'lim va bilim berish vazifalari ham hal qilinadi.

Bu ilmiy nuqtai nazardan, jismoniy tarbiyaning asosiy vazifalari bolalarning har tomonlama rivojlanishi va sog'lom turmush tarzini shakllantirishdir. Jismoniy tarbiya orqali o'quvchilar nafaqat jismoniy fazilatlarini rivojlantiradi, balki ularning intellektual va ruhiy salohiyatlari ham mustahkamlanadi.

Jismoniy mashqlarni bajarish jarayonida, hatto shug'ullanuvchilarning ruhiy holatiga, emotsiyasiga, his-tuyg'usiga, irodasiga va axloqiy namoyon bo'lishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Bu orqali tarbiyaviy vazifalarning hal qilinishi uchun zarur bo'lgan sharoit yuzaga keladi.

Jismoniy tarbiya jarayonida tarbiyaviy va ta'limiy vazifalarning mavjudligi uni bir butun pedagogik jarayon deb qarashga olib keladi. Qo'yilgan vazifaga qarab, har biri alohida ko'rinishda namoyon bo'ladi.

Jismoniy tarbiyada jismoniy rivojlanish qonunlari va jismoniy tarbiyaning ijtimoiy qonunlari ham aks etadi. Jismoniy Klaster

tarbiyaning ijtimoiy qonunlaridan foydalanish xarakteri va usuli jamiyatning iqtisodiy va siyosiy tuzumidan kelib chiqadi.

Jismoniy tarbiyaning ijtimoiy hodisa sifatida o'ziga xos xususiyati shundaki, bu asosan jamiyatda inson jismoniy qobiliyatlarini rivojlantiruvchi vosita sifatida xizmat qilishi va ayni paytda uning ma'naviy kamolotiga ham kuchli ta'sir ko'rsatishidir.

Shu bilan birga, jismoniy tarbiya orqali bolalar nafaqat jismoniy fazilatlarini rivojlantiradi, balki ularning intellektual va ruhiy salohiyatlari ham mustahkamlanadi. Jismoniy tarbiya jarayonida ruhiy holat va emotsional rivojlanishning o'rni katta bo'lib, bu bolalarning o'z-o'zini anglashi, ijtimoiy munosabatlari va umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Bu ilmiy nuqtai nazardan, jismoniy tarbiyaning asosiy vazifalari bolalarning har tomonlama rivojlanishi va sog'lom turmush tarzini shakllantirishdir.

Jismoniy tayyorgarlik. Jismoniy tarbiya va tayyorgarlik jarayonida uchta asosiy yo'nalish mavjud bo'lib, insonning jismoniy rivojlanishi ana shu yo'nalishlar asosida amalga oshiriladi. Bu yo'nalishlar umumiy jismoniy tayyorgarlik, kasb-hunar jismoniy tayyorgarligi va sport tayyorgarligidan iborat.

Umumiy jismoniy tayyorgarlik sog'liqni mustahkamlashga, keng doirada harakat malakalari va ko'nikmalariga ega bo'lishga, shuningdek, keyingi maxsus tayyorgarlikka zamin bo'lishi uchun xizmat qiladigan asosiy harakat sifatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Bu maqsadda jismoniy tarbiyaning barcha turdagi vositalaridan, xilma-xil jismoniy mashqlardan, tabiatning sog'lomlashtiruvchi kuchlari va gigienik omillardan foydalaniladi. Umumiy jismoniy tayyorgarlik jismoniy tarbiyaning barcha bosqichlarida, xususan, maktab jismoniy tarbiya tizimida, ommaviy sog'lomlashtirish ishlarida va jismoniy mashqlar bilan individual shug'ullanish shakllari orqali amalga oshiriladi.

Kasb-hunar jismoniy tayyorgarligi esa jismoniy tarbiyaning mutaxassislashtirilgan, aniq mehnat turi va mudofaa faoliyatiga tayyorlashga yo'naltirilgan jarayonidir. Bu yo'nalishda asosan jismoniy mashqlarning hunar yoki kasbga yaqin bo'lgan turlaridan foydalaniladi. Kasbga yo'naltirilgan jismoniy tayyorgarlik vositalarining qo'llanishi mehnat harakat malakalarining shakllanishi jarayonini tezlashtiradi, mehnat unumdorligini oshiradi va organizmning tashqi muhit ta'sirining zararli omillariga qarshilik ko'rsatishini yaxshilaydi.

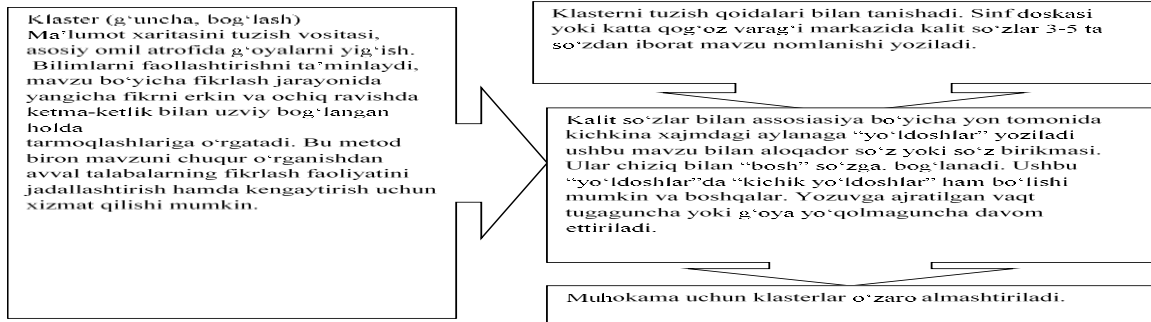
Sport tayyorgarligi esa insonning jismoniy imkoniyatlarini oshirish va sport natijalarini yaxshilashga qaratilgan. Bu tayyorgarlik turi yuqori darajadagi sport natijalariga erishishni ko'zda tutadi va maxsus jismoniy mashqlar hamda tayyorgarlik dasturlarini o'z ichiga oladi.

Ilmiy nuqtai nazardan, jismoniy tayyorgarlik va tarbiya insonning umumiy rivojlanishi, sog'lom turmush tarzini shakllantirish va kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatli bo'lishi uchun muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonlar o'zaro bog'liq bo'lib, har biri jismoniy va ruhiy salohiyatni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Umumiy va kasb jismoniy tayyorgarligi deb ajratish ma'lum darajada shartli bo'lib, ikkala yo'nalishi ham bir-birini to'ldiradi.

Sport tayyorgarligi jismoniy tarbiyada maxsus yo'nalishni ifoda etadi. Buning vazifasi insonni tanlab olingan biror sport turida yuqori natijalarga erishishni ta'minlashdir.

Jismoniy tarbiyada sport tayyorgarligi, organizmning funktsional imkoniyatlarini takomillashtirish bilan bog'liq bo'lgan, yuqori sport natijasi kishilarning jismoniy tayyorgarligini baholash kriteriyasiga aylanadi. Jismoniy tarbiyaga mo'ljal sifatida juda keng qo'llaniladi.

Jismoniy rivojlanish, turmush sharoitining xususan, tarbiyaning ta'sirida kishi organizmi biologik va funktsiolarining vujudga kelishi, o'zgarish jarayonidir.

Jismoniy tarbiya pedagogik jarayon bo'lib, inson organizmini morfologik va funktsional jihatdan takomillashtirishga, uning hayoti uchun muhim bo'lgan asosiy harakat malakalarini, mahoratini, ular bilan bog'liq bo'lgan bilimlarini shakllantirish va yaxshilashga qaratilgan. Mana shu ta'rifda jismoniy tarbiyaning insonni tarbiyalashning mustaqil turi sifatidagi o'ziga xosligi ta'kidlab o'tilgan.

Jismoniy madaniyat bu umumiy madaniyatning bir qismi bo'lib, xalq jismoniy barkamolligi maxsus vositalarini yaratish hamda foydalanish ishida jamiyat irishgan muvaffaqiyatlarning yig'indisidir.

Jismoniy kamolot esa har tomonlama rivojlanishning va odamda harakat qilishga tayyor bo'lib turishning tarixan vujudga kelgan darajasi bo'lib, ishlab chiqarish, harbiy turmush sharoitlariga eng yaxshi moslashish imkoniyatini, yuksak ish qobiliyatini va hayotiy muhim funktsiyalarning normal o'sishini ta'minlaydi.

Sport - jismoniy madaniyatning tarkibiy qismidir. Sport, xususan, ahamiyatli darajada jismoniy va unga bog'liq bo'lgan qobiliyatlarning rivojlanishini va o'sishini ta'minlaydi. Sport, boshlang'ich ma'noda "kuch sinashaman", "musobaqalashaman" degan ma'noni beradi.

Jismoniy madaniyatning funktsiyalari:

Jismoniy madaniyatning maxsus funktsiyalari madaniyatning boshqa turlariga xos bo'lmagan alohida xususiyatlarni ifodalaydi. Ular insonning harakat faolligini tibbiy talablar asosida qondirishga, organizmning jismoniy holati va rivojlanishini optimal darajaga keltirishga hamda sog'liqni mustahkamlash va hayotda zarur bo'lgan jismoniy ish qobiliyatini ta'minlashga qaratilgan.

Bu funktsiyalarning hayotdagi ahamiyati ko'p ming yillar davomida amaliy faoliyatda shakllangan. Inson organizmining yashashi, normal ishlashi va rivojlanishi uchun harakat aktivligini ta'minlash va unga kerakli sharoit yaratish zarur.

Jismoniy madaniyatning har kungi turmushga singdirilishi, ishlab chiqarish gipodinamiasining salbiy ta'sirini yo'qotadi, jismoniy sifatlarni rivojlantiradi va har tomonlama

kamol toptirishga yo'naltiriladi. Maxsus funktsiyalar quyidagilardan iborat:

Ta'lim va tarbiya funktsiyasi: Jismoniy madaniyat umum ta'lim tizimida, hayotda kerak bo'ladigan harakat ko'nikmasi va malakalarini hamda ular bilan bog'liq bilimlarni shakllantirishda foydalaniladi.

Amaliy funktsiyasi: Jismoniy madaniyat mehnat faoliyatida, professional amaliy tayyorgarlik omili sifatida maxsus tayyorgarlik tizimida qo'llaniladi.

Sport funktsiyasi: Sport yuqori ko'rsatkichlar sohasida, jismoniy madaniyat maksimal natijalarga erishish omili va jismoniy imkoniyatlarni qayta tiklashda namoyon bo'ladi.

Reaktiv va sog'lomlashtirish reabilitatsiya funktsiyasi: Bu funktsiya jismoniy madaniyat orqali sog'liqni tiklash va mustahkamlash, shuningdek, ruhiy va jismoniy tiklanishni ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Umumiy Xulosa. Jismoniy tarbiya va sportning jismoniy madaniyat tushunchalari inson salomatligini saqlash va rivojlantirish, hamda jismoniy va ruhiy salohiyatni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Jismoniy rivojlanish jarayoni uch bosqichga bo'linib, tabiatning obyektiv qonuniyatlariga bo'ysunadi. Ushbu jarayonda o'qish sharoitlari, mehnat, mustaqil ishlash va dam olish kabi omillar bolalarning jismoniy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Jismoniy tayyorgarlik va tarbiya umumiy, kasb-hunar va sport tayyorgarligidan iborat bo'lib, har biri insonning jismoniy imkoniyatlarini oshirish va sog'lom turmush tarzini shakllantirishga yo'naltirilgan. Maxsus jismoniy madaniyat funktsiyalari esa organizmning jismoniy holatini optimal darajaga keltirish, sog'liqni mustahkamlash va jismoniy ish qobiliyatini ta'minlashga qaratilgan.

Jismoniy madaniyat nafaqat jismoniy, balki ruhiy va shaxsiy sifatlarning rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, jismoniy madaniyatning ta'lim, tarbiya, amaliy, sport va reabilitatsiya funktsiyalari orqali sog'liqni tiklash va mustahkamlash, hamda insonning umumiy farovonligini oshirish imkoniyatlari yaratiladi.

Ilmiy nuqtai nazardan, jismoniy tarbiya va madaniyat jamiyatda insonning har tomonlama kamolotga erishishi va sog'lom turmush tarzini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Salamov R.S. "Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubi". 1 jild. Darslik. ITA-PRESS. T.-2014.
2. Salamov R.S. "Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubi". 2 jild. Darslik. ITA-PRESS. T., -2015.
3. Курамшин Ю.Ф. Теория и методика физической культуры. Учебник. Москва. – 2010.
4. Rakhimov V.Sh. Pedagogical approaches to training sport and health tourism. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities // Vol.1 2021. Issue 1.1 Economical sciences ISSN 2749-0866 P. 273-279
5. Rakhimov V.Sh. Scientific foundation of the formation of the need for a healthy lifestyle among students of higher educational institutions. Eurasian Journal of Sport Science 2023; 1(2): 34-37 <https://uzjournals.edu.uz/eajss/>
6. Rakhimov V.Sh. Social functions of physical culture and sports in modern society. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 12, 2020 Part III ISSN 2056-5852.
7. Rakhimov V.Sh. Innovative approaches to improving quality training specialists in physical education. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 12, 2020, 225-230.
8. Raximov V.Sh. Talabalarda sog'lom turmush tarzi hayotiy ko'nikmalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlarini takomillashtirish. p.f.d. (DSc) diss.avtoref. 13.00.01: Toshkent-2023, 72 b.
9. Karimova N. Taniqulova Z., SPORTS SERVICE 2022 Актуальные проблемы физического воспитания студентов С. 628-630.

10. Karimova N. "Developing The Strength Ability Of Girls In Swimming", Актуальные проблемы физической культуры и спорта в современных социально-экономических условиях. С. 163-165.
11. Karimova N. X. Elmurodova M. U. Management In The Activities Of Sports Organizations //Актуальные проблемы физического воспитания студентов. – 2022. – С. 177-179.
12. Karimova N. X. Khasanova I. K. Elmurodova M. U. Mental Stress During Sports Activities //Актуальные Проблемы Физической Культуры И Спорта В Современных Социально-Экономических Условиях. – 2021. – С. 401-403.
13. Karimova N. X. Muhamedova M. SPORT IS MY LIFE!. – 2021.
14. Karimova N. X. Kahharova X. M. Problems Of Forming A Sports Profession. – 2021.
15. Karimova N. X. Rakhimova L. Interaction Of Sports Authorities With Professional Self-Regulating Organizations. – 2021.

UDK: 173.7

Dilbarxon RAXIMBOYEVA,
Namangan davlat universiteti dotsenti f.f.n.
E-mail: raximboeva@gmail.com

NamDU dotsenti, f.f.n A. Abduraxmonov taqrizi asosida

OILA VA XOTIN-QIZLAR DAVLAT QO'MITASI FAOLIYATINI TASHKIL ETILISHINING AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada har bir murabbiy, komillik targ'ibotchisi ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil qilishga, sog'lom ijtimoiy muhitni yaratib berishga, mas'uliyatli vazifalarni vijdonan bajarishi lozimligi haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Serfarzandlik, bolajonlik, oilaparvarlik, mehnatsevarlik, sahiylik, mehmondo'stlik, oliy qadriyat, tadbirli, ziyrak ota-ona, ibratli hulq, chiroyli muomala, mehribonlik, kamtarlik, yaxshi nasixat, to'g'ri yo'l ko'rsatish.

ЗНАЧИМОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО КОМИТЕТА ПО СЕМЬЕ И ЖЕНЩИНАМ

Аннотация

В данной статье сообщается о том, что каждый тренер, пропагандист передового опыта должен правильно организовать учебный процесс, создать здоровую социальную среду, добросовестно выполнять ответственные задания.

Ключевые слова: Родительство, детство, семейная жизнь, трудолюбие, великодушие, гостеприимство, высокая ценность, разумное воспитание, примерное поведение, хорошие манеры, доброта, смирение, хороший совет, руководство.

THE SIGNIFICANCE OF ORGANIZING THE ACTIVITY OF THE STATE COMMITTEE FOR FAMILY AND WOMEN

Annotation

This article informs about the fact that every trainer, propagator of excellence should properly organize the educational process, create a healthy social environment, and conscientiously perform responsible task.

Key words: Parenthood, childhood, family, hard work, generosity, hospitality, high value, disciplined, intelligent parenting, exemplary behavior, good manners, kindness, humility, good advice, guidance.

Kirish. Yurtimizda ayollarga mehnat qilishlari va har jabhada o'z o'rinlarini topishlari uchun keng imkoniyatlar ochib berilyapti. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 1 martdagi "Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniyatlarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-81-son Farmoniga muvofiq: Oliy Majlis palatalari, Vazirlar Mahkamasi hamda mahalliy vakillik organlarining Xotin-qizlarning jamiyatdagi rolini oshirish, gender tenglik va oila masalalari bo'yicha respublika komissiyasini, mahalliy xalq deputatlari Kengashlarida esa Xotin-qizlarning jamiyatdagi rolini oshirish, gender tenglik va oila masalalari bo'yicha hududiy komissiyalarni tashkil etish haqidagi taklifi qo'llab-quvvatlandi.

Biroq bu – sohada barcha ishlar risoladagidek degani emas. Biz yo'ning boshida turibmiz. Chunki hali ayollar muammolarini yechish uchun bajarishimiz shart va zarur bo'lgan ishlar talaygina. Shu bois Prezidentimiz Murojaatnomada xotin-qizlarning jamiyat hayotidagi o'rni va nufuzini oshirish, ularga yangi imkoniyatlar yaratish bo'yicha navbatdagi qadam sifatida hayotni va ayollar muammolarini yaxshi biladigan, faol va tashabbuskor opa-singillarimizdan iborat Respublika Xotin-qizlar jamoatchilik kengashini tashkil etish taklifini bildirgan edi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Mahalla va oila" ilmiy-tadqiqot instituti tomonidan 2021-yil 18-mayda o'tkazilgan "Oila institutini mustahkamlashning dolzarb masalalari: milliy va xorijiy tajriba" mavzusidagi xalqaro ilmi-amaliy konferensiya, 2022-yil 17-mayda O'zbekiston Respublikasi Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi "Oila va xotin-qizlar" ilmiy-tadqiqot instituti tomonidan o'tkazilgan "Oila instituti rivojlanishida qadriyatlarning o'rni: milliy va xorijiy tajriba" nomli xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, Namangan davlat pedagogika instituti tomonidan 2023-yil 27-mayda o'tkazilgan "Oila institutining ijtimoiy taraqqiyotdagi o'rni va oila mustahkamligini taminlash omillari" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari sohaga oid ko'plab ilmiy tadqiqot natijalarini o'zida jamlaydi.

Tahlil va natijalar. Davlatimiz rahbarining tashabbusi bilan tashkil etilayotgan mazkur jamoatchilik tuzilmasi zimmasiga yangi qarorga binon qator muhim vazifalar yuklandi. Jumladan, ushbu kengash xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ta'lim olishi va kasbiy ko'nikma egallashi, munosib ish topishiga har tomonlama ko'maklashish, tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash, ularni qo'llab-quvvatlashga doir islohotlarning mazmun-mohiyati va ahamiyatini aholi o'rtasida keng targ'ib qilish, iqtidorli yosh ayol-qizlarni aniqlash va ularning qobiliyatini to'g'ri yo'naltirish, hududlarda, ayniqsa, qishloqlarda yashayotgan nozik jins vakillarga ko'rsatiladigan tibbiy-ijtimoiy xizmatlar sifati va ular o'rtasida sog'lom turmush tarzini qaror toptirish borasidagi ishlar samaradorligiga mas'ul bo'ladi.

Shu bilan birga, kengash tomonidan turar-joyga muhtoj xotin-qizlarni uy-joy bilan ta'minlash, ularning turmush sharoitini yaxshilash, oilalarni mustahkamlash, hududiy xotin-qizlar jamoatchilik kengashlari, mahallalardagi "Ayollar maslahat kengashlari" faoliyatini muvofiqlashtirish, ularning davlat va jamoat tashkilotlari bilan samarali hamkorligini ta'minlash, "Ayollar daftari" bilan manzilli ishlash borasida jamoatchilik nazorati olib boriladi.

Oxirgi yillarda mamlakatimizda og'ir ijtimoiy vaziyatga tushib qolgan xotin-qizlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ehtiyojmand, boquvchisini yo'qotgan, kam ta'minlangan ayollarning uy olishi uchun boshlang'ich badallarni to'lab berish tizimi yo'lga qo'yildi. Ushbu tizim orqali birgina o'tgan yili Xotin-qizlarni va oilani qo'llab-quvvatlash davlat maqsadli jamg'armasi hisobidan 1 ming 246 nafar ayol uy-joy sotib olishi uchun 21 milliard 746 million so'm miqdoridagi boshlang'ich badal pullari to'lab berildi.

Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasining tashkiliy tuzilmasi Davlat budgetidan moliyalashtiriladigan boshqaruv xodimlarining umumiy cheklangan soni: 49 nafar shtat birligidan iborat. Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi markaziy apparatining tuzilmasi 168 nafar shtat birligidan iborat. Qoraqalpog'iston Respublikasi Oila va xotin-qizlar qo'mitasi, viloyatlar va Toshkent shahar oila va xotin-qizlar boshqarmalarining

namunaviy tuzilmasi 621 nafar shtat birligidan iborat bo'lib, tuman (shahar) oila va xotin-qizlar bo'limlarining namunaviy tuzilmasi tasdiqlandi.

Shuningdek, Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasining markaziy apparati, hududiy bo'linmalari tuzilmalariga boshqaruv xodimlarining belgilangan umumiy shtatlar soni va mehnatga haq to'lash fondi doirasida o'zgartirishlar kiritilib, davlat organlari va boshqa tashkilotlar, yetakchi loyiha institutlari, ilmiy va ta'lim muassasalari, xalqaro tashkilotlar, xorijiy kompaniyalarning yuqori malakali mutaxassislarini, shuningdek, ekspertlarni maslahatchi sifatida jalb qilish huquqi berildi.

Vazirlar Mahkamasi ijro etuvchi tuzilmasida xodimlarning umumiy cheklangan soni doirasida 5 nafar boshqaruv xodimlari shtat birligidan iborat bo'lgan Bosh vazir o'rinbosari – Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi raisining kotibiyati tashkil etildi.

Eng muhimi Bosh vazir o'rinbosari – Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi raisi har yili Xotin-qizlarning jamiyatdagi rolini oshirish, gender tenglik va oila masalalari bo'yicha respublika komissiyasiga Qo'mita faoliyati yuzasidan hamda sohadagi tizimli muammolar va ularning yechimi to'g'risida axborot berib boradi;

mahallalardagi xotin-qizlar faollari lavozimlariga nomzodlar tuman (shahar) hokimlari o'rinbosarlari – oila va xotin-qizlar bo'limlari boshliqlari boshchiligidagi tanlov komissiyalarini shakllantirish orqali ochiq tanlovlar asosida ishga qabul qilinadi;

mahallalardagi xotin-qizlar faollari lavozimlariga oila va xotin-qizlar bilan ishlash tajribasiga ega, shaxsiy fazilatlariga bilan namuna ko'rsatgan, fidoyi va sadoqatli nomzodlar tayinlanadi;

Qo'mita markaziy apparati xodimlari mehnatga haq to'lash shartlariga ko'ra Mahalla va nuroniylarni qo'llab-quvvatlash vazirligi markaziy apparati xodimlariga, uning hududiy bo'linmalari xodimlari Mahalla va nuroniylarni qo'llab-quvvatlash vazirligining hududiy bo'linmalari xodimlariga tenglashtiriladi.

Shuni ahamiyatliki, Bosh prokuraturaning tashkiliy-shtat tuzilmasida shtat birliklarini maqbullashtirish hisobidan 18 nafar shtat birligidan (shundan, 14 nafar hududiy vakillar shtat birligi) iborat Xotin-qizlar huquqlarini ta'minlash hamda ularni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish sohasida qonunchilik ijrosi ustidan nazorat bo'limi tashkil etildi[1].

Bosh prokuratura xotin-qizlar huquqlarini ta'minlash hamda ularni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish sohasidagi qonunchilik hujjatlarini ijrosi ustidan tizimli nazorat o'rnatildi. Qo'mita: ikki oy muddatda markaziy apparat va hududiy bo'linmalarning Qo'mitaga yuklangan vazifalarni professional darajada bajarishga qodir bo'lgan, zarur nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarga ega yuqori malakali kadrlar bilan tanlov asosida to'ldirilishini;

tarkibiy va bo'ysunuvdagi bo'linmalar, shu jumladan mahalladagi xotin-qizlar faoli to'g'risidagi nizomlar, shuningdek, xodimlarning lavozim yo'riqnomalari tasdiqlanishini ta'minlashi tasdiqlandi.

Shuningdek, uch oy muddatda Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi bilan birgalikda Qo'mita va uning hududiy bo'linmalarini yuqori tezlikdagi Internet tarmog'iga ulanishini hamda zarur aloqa, jumladan, Qo'mitani hukumat aloqasi bilan ta'minlanadigan bo'ldi. Belgilandiki, Qo'mita va uning hududiy bo'linmalari o'zlariga yuklatilgan funksiyalarga muvofiq belgilangan tartibda quyidagi huquqlarga ega:

Qo'mitaga tegishli vazifalarni amalga oshirish uchun, zarur hollarda, davlat organlari, ilmiy muassasalar va boshqa tashkilotlarning rahbarlari hamda mutaxassislarini jalb qilish, ishchi guruhlarni tuzish;

Qo'mita vakolatiga kiruvchi masalalar yuzasidan davlat organlari va tashkilotlaridan statistik, tahliliy materiallar, xulosalar va boshqa ma'lumotlarni so'rash va olish;

davlat organlari va tashkilotlari rahbarlariga xotin-qizlar huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash hamda oilani mustahkamlash borasidagi qonunchilik hujjatlarini buzilishi, ularni keltirib chiqaruvchi sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish bo'yicha ko'rib chiqilishi majburiy bo'lgan taqdimnomalar kiritish;

xotin-qizlar huquqlari va qonuniy manfaatlarini ko'zlab sudlarga ariza (shikoyat) va da'volarni kiritish;

xotin-qizlar huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash hamda oilani mustahkamlashga doir tashabbuslar bilan chiqish hamda takliflar kiritish.

2022 yil 1 maydan boshlab mahalladagi xotin-qizlar faolining oylik ish haqi miqdori u biriktirilgan mahalladagi xonadonlar soniga mutanosib ravishda belgilandi.

xonadonlar soni 500 tagacha bo'lgan mahallada – mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorining 3,5 baravari miqdorida;

xonadonlar soni 501 tadan 1 000 tagacha bo'lgan mahallada – mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorining 4 baravari miqdorida;

xonadonlar soni 1 000 tadan ortiq bo'lgan mahallada – mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorining 4,5 baravari miqdorida.

Belgilansinki, faoliyat samaradorligi ko'rsatkichlaridan kelib chiqib, mahallalardagi xotin-qizlar faollarini qo'llab-quvvatlash maqsadida mehnatga haq to'lash jamg'armasining 15 foizi miqdorida moddiy rag'batlantirish jamg'armasi shakllantiriladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari 2022 yil 1 avgustga qadar mahalliy budjet mablag'lari va qonunchilik hujjatlarini bilan taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobidan mahallalardagi xotin-qizlar faollarini "Ayollar daftari"ni yuritish, masofadan turib hisobotlar taqdim etish hamda videokonferens aloqa shaklida yig'ilishlarda ishtirok etish imkonini beruvchi planshetlar bilan ta'minlanadigan bo'ldi.

Qo'mita hamda Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi ikki oy muddatda planshetlarda foydalaniladigan dasturiy ta'minotni ishlab chiqsin va mahallalardagi xotin-qizlar faollariga taqdim etildi.

Moliya vazirligi 2022 yilda ushbu qarorni amalga oshirish doirasida Qo'mitaning xarajatlarini uchun «2022 yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to'g'risida»gi Qonunga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish bo'yicha Vazirlar Mahkamasiga takliflar qabul qilinmoqda.

"2022 yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to'g'risida"gi Qonunga tegishli o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgunga qadar Qo'mita faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq xarajatlarni uchun mablag' ajratish choralarini ko'riladigan bo'lib, 2023 yildan boshlab har yili Davlat budjeti parametrlarida zarur mablag'larni ajratilishi belgilandi.

Qo'mita manfaatdor vazirlik va idoralar bilan birgalikda ikki oy muddatda qonunchilik hujjatlariga ushbu qarordan kelib chiqadigan o'zgartirish va qo'shimchalar to'g'risida Vazirlar Mahkamasiga takliflar kiritildi.

"O'zbekiston – 2030" strategiyasini "Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni loyihasi hamda amaliy tadbirlar rejasi loyihalari ishlab chiqilib, jamoatchilik muhokamasi uchun www.uzbekistan2030.uz veb-saytiga joylashtirildi. Ushbu loyihalar joriy yilning 9 fevral kuniga qadar keng jamoatchilik va ekspertlik muhokamalaridan o'tkaziladi.

Bu yilgi farmon hamda amaliy tadbirlar rejasi loyihalariga ko'ra, xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash tizimini yanada kuchaytirish maqsadida 2024 yil 1 martdan boshlab xotin-qizlar bandligini ta'minlashga ko'maklashish, ular o'rtasida tadbirkorlikni rivojlantirish, kasb-hunarga o'qitish va o'zini o'zi band qilish vazifalari belgilangan. Ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun quyidagi amaliy chora-tadbirlar ko'zda tutilgan:

Birinchidan, xotin-qizlar bandlik dasturini tasdiqlash hamda dastur doirasida xotin-qizlarning kichik biznes loyihalariga imtiyozli kreditlar ajratish belgilangan. Bunda xotin-qizlar bandligini ta'minlashning zamonaviy tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini yetarlicha joriy qilish, ishsiz xotin-qizlarni kasbga tayyorlash va ularning kasb malakasini oshirish xotin-qizlarning ishsizlik darajasini pasayishiga olib keluvchi chora-tadbirlarni belgilab beradigan bandlik dasturini tasdiqlash nazarda tutilgan. Ushbu bandlik dasturdan asosiy maqsad xotin-qizlarning kichik

biznes loyihalariga imtiyozli kreditlar ajratish orqali ularning tadbirkorligini rivojlantirish ko'zlangan.

Bu orqali xotin-qizlarning turmush tarzini yaxshilash va ularni iqtisodiy mustaqillikka erishishlariga, o'zini o'zi band qilishlariga e'tibor qaratilgan. Shu bilan birga, oila byudjeti daromadlarini oshirish, uy mehnatidan foydalangan holda ishlab chiqarishni yanada kengaytirish orqali hozirgi kundagi dolzarb muammolardan biri bo'lgan ishsizlikni kamaytirish ko'zlangan.

Xulosa va takliflar. Hozirgi kunda qo'l mehnati asosida ishlab chiqarilgan mahsulotlarning nafaqat ichki bozorda, balki tashqi bozorda ham talabgorligini e'tiborga oladigan bo'lsak, hunarmandchilik orqali xotin-qizlar uydan chiqmagan holda, ortiqcha sarsongarchiliklarsiz barqaror daromadga ega bo'lishlarini alohida ta'kidlash lozim. Shu bilan bir qatorda, ayollarmiz farzandlari tarbiyasi bilan shug'ullana oladilar hamda ularni ham ushbu faoliyatga jalb qilib bo'sh vaqtlarini samarali o'tkazishlariga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

16. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 24 maydagi PF-77-sonli Farmoni tahririda — Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 26.05.2023 y., 06/23/77/0298-son)
17. Rahimboeva D.A. Yoshlarni komil inson qilib tarbiyalash-g'oyaviy xurujlardan asrash omili sifatida. // NamDU ilmiy axborotnomasi. 2023-yil, 4-son
18. Rahimboeva D. A. Diniy bag'rikenglik-millatlararo totuvlik garovidir // International scientific journal "Interpretation and researches". Volume 1 issue 4 | ISSN: 2181-4163 | UIF-2023: 8.2
19. Rakhimbayeva D.A. The role of a woman in society and family cohesion. International Scientific Journal ISJ Theoretical & Applied Science Philadelphia, USA issue 02, volume 82 published February 29, 2020

UDK: 796.369.33

Dilfuza RAHMANOVA,
Oriental universiteti o'qituvchisi, Toshkent sh. O'zbekiston
E-mail: raxmonova2205@gmail.com

O'zDJTSU dotsenti, PhD X.Karimov taqrizi asosida

DEVELOPMENT OF PHYSICAL QUALITIES OF UNIVERSITY STUDENTS IN PHYSICAL EDUCATION LESSONS

Annotation

This article provides recommendations for the development of physical skills, general and special physical training of students of higher educational institutions, which will be necessary for the formation of vital motor skills.

Key words: Experience, control, exercises, training, physical qualities, special movements, preparation, fitness, balance, pass, jump, jump rope.

РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ ВОСПИТАНИЯ

Аннотация

В данной статье даны рекомендации по развитию физических навыков, общей и специальной физической подготовки студентов высших учебных заведений, которые будут необходимы для формирования жизненно важных двигательных навыков.

Ключевые слова: Опыт, контроль, упражнения, тренировка, физические качества, специальные движения, подготовка, фитнес, баланс, пас, прыжок, скакалка.

JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINI JISMONIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH

Аннотация

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarini hayotiy muhim harakat ko'nikmalarini shakllantirishda kerakli bo'ladigan jismoniy sifatlari, umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarliklarini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Tajriba, nazorat, mashg'ulot, trenirovka, jismoniy sifat, maxsus harakat, tayyorgarlik, jismoniy tayyorgarlik, muvozanat, passe, sakrash, arg'amchi.

Kirish. Ma'lumki, jismoniy tarbiya darslarida talabalarni jismoniy sifatlarni rivojlantirishga yetarli darajada e'tibor berilmaydi. Shu bilan birga, oliy o'quv yurtlarining o'quv dasturlarida talabalarining sog'lig'ini mustahkamlash, ularning funksional imkoniyatlarini oshirish va jismoniy tayyorgarligini oshirish bilan bog'liq vazifalar dolzarbligicha qolmoqda. Talabalarni jismoniy tarbiyalash, shu jumladan oliy ta'lim muassasalari sharoitida jismoniy tarbiya tizimini takomillashtirishning ilmiy asoslangan vositalari va usullarini izlash, jismoniy tarbiya samaradorligini oshirish bilan bog'liq ko'plab jihatlari hali ham yetarli darajada o'rganilmagan.

Gimnastika sport turlari ichida eng murakkab va bajariladigan elementlarning go'zalligi va chiroyi bilan ajralib turadigan sport turlardan biri hisoblanadi. Gimnastika bu yuksak darajadagi mahorat bilan harakatlanishni ta'minlaydigan xatti-harakatlar majmuidir. Gimnastika vositalari insonda chiroyli va tekis qomat, yengil va tabiiy yurishning shakllanishiga, harakatlarning koordinatsiyasiga, epchillik, nafasatga oshno bo'lishiga va shaxsning barkamol rivojlanishiga turtki bo'ladi. Gimnastika sport turlari ko'rinishi, musiqa ohanglari ostida gimnastik kombinatsiyalar va raqs elementlari yordamida buyumlar va buyumlarsiz bajariladigan musobaqa elementlaridir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 23-dekabrda "Gimnastika sport turlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-449-son Qarorida sportchilarning mahorati va malakasini muntazam oshirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, gimnastikaning barcha turlarini aholining keng qatlami, ayniqsa, yoshlar va qizlar o'rtasida faol targ'ib qilish va ommalashtirish borasida bir qator vazifalar belgilab berilgan.

Muammoning o'rganilganlik darajasi talabalarni jismoniy tayyorgarliklarini oshirish bo'yicha yetarli bir qancha mahalliy va xorijiy olimlar V.N.Platonov, Yu.V.Menxin, L.P.Matveyev, V.Yu.Verxoshanskiy, M.N.Umarov, A.K.Eshatayev kabi olimlar

talabalarni jismoniy tayyorgarliklarini rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borishgan.

Tadqiqotning maqsadi oliy ta'lim muassasalari talabalarining jismoniy sifatlarni rivojlantirish vositalarini ishlab chiqish va asoslashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari;

1. Oliy ta'lim muassasalarida o'tiladigan jismoniy tarbiya darslarini tuzilishi va mazmunini tahlil qilish.

2. Oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya darslarida qo'llaniladigan gimnastika vositalari samaradorligini tajribada asoslash.

Tadqiqotning oby'ekti sifatida oliy ta'lim muassasalari talabalarining jismoniy tarbiya dars jarayoni olingan.

Tadqiqotning predmeti oliy ta'lim muassasalari talabalarining jismoniy sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar jarayoni tashkil etadi.

Ilmiy uslubiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki talabalarining jismoniy sifatlarni rivojlanishi bo'yicha yetarli bilimga ega bo'lsalar ham mashg'ulot jarayonlarida jismoniy sifatlarni rivojlantirishga e'tibor berilmasliklari aniqlandi. Ko'pincha MJT mashqlari uncha katta bo'lmagan majmua bilan chegaralanib qoladi. Amaliyotda alohida jismoniy sifatlarni rivojlantirish uchun har bir jismoniy sifadni rivojlantiruvchi mashqlar majmuasi va ularni bajarish bo'yicha ko'rsatmalar keltirilmagan.

Zamonaviy gimnastikada o'rgatilishi zarur bo'lgan harakat malakalariga xos jismoniy sifatlarni qisqa muddat ichida rivojlantirish imkoniyatini yaratuvchi uslub va vositalar qo'llaniladi. Bu esa o'z navbatida talabalarni jismoniy sifatlarni rivojlantirishga ko'proq vaqt ajratishni taqozo etadi.

Ma'lumki, yildan yilga sport natijalarining o'sib borishi aynan sport mashg'ulotlari dasturiga yangicha mazmun va mohiyatga ega bo'lib, ijro etilayotgan harakat kombinatsiyalari borgan sari murakkablashib borayotgani, o'z navbatida mashg'ulot va musobaqalar yuklamasi hajmi hamda shiddatini

ortishi, sportchilar mahoratining o'sishi, tayyorgarlikning yangi samarali uslub va vositalarini ishlab chiqish va amalga tadbiq etish, "katta" sport yo'nalishidagi ilmiy-tadqiqot ishlarining jaddallashishi va shu jarayonni ta'minlashda qo'llaniladigan ilmiy-tadqiqot olib borishni taqozo etadi. Malakali sportchilarni tayyorgarlik jarayonini kompyuter tizimi asosida nazorat qilish, bajarayotgan murakkab elementlarni ko'rish va xatolarni to'g'rilashga imkon beradi. Sportning bugungi kunda keng quloq yozishi, sport infrastrukturasi rivojlanib borishi, xalqaro musobaqalar taqvimining kengayishi, sportchi va murabbiylarning turli mamlakatlarda faoliyat ko'rsatishi, sport va ilmiy axborot hajmining ortib borishi, ilmiy-sport markazlari va ko'pdan-ko'p tayyorgarlik bazalarining tashkil etilishi bilan belgilanadi. Ushbu muammoni o'rganishga bo'lgan qiziqish borgan sari ortib bormoqda. Iste'dodli sportchilarni tayyorlashda ro'y berishi mumkin bo'lgan ijobiy yoki salbiy natija "kalitini izlashga" mas'ul murabbiylar o'zlarining ijodiy faoliyatida nazariyotchi-pedagoglar, fiziolog, shifokor, psixologlar tadqiqotlariga asoslanadilar. Chunki malakali sportchilarni tayyorlash keng qamrovli va serqirrali murakkab jarayondir.

Jismoniy tarbiya darslari konspektlarini tuzishda gimnastika vositalari talabalarining jismoniy tayyorgarligini 1-jadval

Nazorat va tajriba guruhidagi talabalarining jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari tajribadan oldin (n=40)

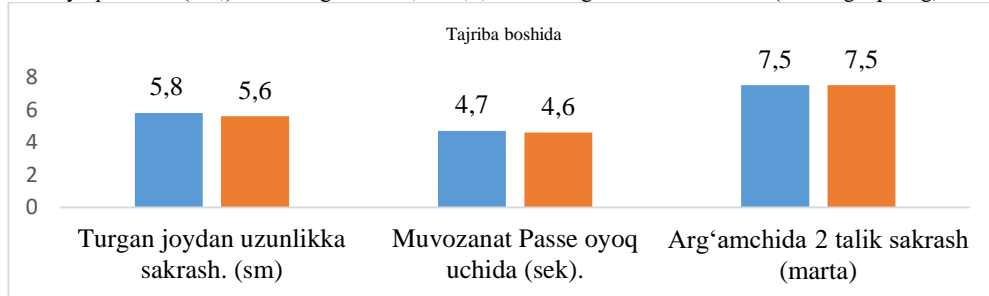
№	Nazorat mashqlari	Nazorat guruhi			Tajriba guruhi		
		\bar{X}	σ	V, %	\bar{X}	σ	V, %
1.	Turgan joydan uzunlikka sakrash (sm)	197,5	0,54	0,27	196,7	0,56	0,28
2.	Muvozanat Passe oyoq uchida (sek.)	19,83	2,3	11,59	19,93	2,6	13,04
3.	Arg'amchida 2 talik sakrash (marta)	30,2	1,33	4,40	30,1	1,28	4,25

Talabalarni jismoniy tayyorgarligini aniqlash bo'yicha tanlab olingan mashqlar bo'yicha tajriba va nazorat guruhi talabalari tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalari quyidagilar qayd etdi. Turgan joydan uzunlikka sakrash (sm) nazorat guruhi 197,5±0,54, tajriba guruhi esa 196,7±0,56 natijani ko'rsatdi. Muvozanat Passe oyoq uchida (sek.) nazorat guruhi 19,83±2,3,

oshirish uchun tayyorgarlik, asosiy va yakunlovchi qismlarda kiritilishi rejalashtirilgan. Dars jarayonida asosan diqqat mashqlarini ketma-ketlik bajarilishiga va qaysi usullari qo'llanilishiga ahamiyat beriladi. Talabalarining jismoniy tayyorgarligini o'rganish shuni ko'rsatadiki, ularning mashg'ulotlarida musobaqa mashqlari xususiyatiga mos hamda jismoniy va texnik tayyorgarlikka baravar ta'sir etuvchi prinsipda qo'llaniladigan mashqlar yetarli darajada emasligi o'z ifodasini topdi.

Talabalarda yetarli darajada shakllanmagan jismoniy va texnik tayyorgarlik ana shu murakkab dasturli mashqlarni sifatli bajarish imkonini bermaydi. Shuning uchun qo'shimcha ta'sir etuvchi mashqlarni darsning qismlarida qo'llash talabalarining sog'lom va sport bilan ko'proq va samaraliroq ishlash imkoniyatini yaratadi. Biz tadqiqot boshida talabalarni ikki guruhga bo'ldik, nazorat va tajriba guruhiga. Biz talabalarining jismoniy tayyorgarligini aniqlash maqsadida 3 ta nazorat mashqlaridan foydalandik (turgan joydan uzunlikka sakrash (sm), muvozanat passe oyoq uchida (sek.), arg'amchida 2 talik sakrash (marta)) tadqiqot boshida olingan natijalardan talabalarining jismoniy tayyorgarliklari past darajada ekanligini ma'lum bo'ldi (1-jadvalga qarang).

tajriba guruhi esa 19,93±2,6 natija ko'rsatdi. Arg'amchida 2 talik sakrash (marta) nazorat guruhi 30,2±1,33, tajriba guruhi esa 30,1±1,28 natija ko'rsatdi. Jadvalda keltirilgan natijalarni tahlili shuni ko'rsatdiki nazorat va tajriba guruhidagi talabalarining deyarli barchasida jismoniy tayyorgarliklari past darajada ekanligini ko'rish mumkin (1-rasmga qarang).

1-rasm. Nazorat va tajriba guruhidagi talabalarining jismoniy tayyorgarligi dinamikasi tajriba boshida (ball).

Talabalarining jismoniy tayyorgarligini tahlil qilish jarayonida mashqlarning tuzilishi, ulardan foydalanish ketma-ketligi va asosiy jismoniy sifatlarni rivojlantirishga ahamiyat berildi.

Shuni ta'kidlash kerakki, talabalarining jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar majmuasi talabalarining jismoniy tayyorgarligini oshirishda samaradorligini ko'rsatdi. Shug'ullanuvchilarning jismoniy sifatlarni rivojlantirishda va jismoniy tayyorgarligini oshirishda har bir shug'ullanuvchilarning jismoniy tayyorgarligini hisobga olish zarur.

Oliy ta'lim muassasalari talabalarining jismoniy tayyorgarlik bo'yicha tajriba yakunida nazorat va tajriba guruhi 2-jadval

Nazorat va tajriba guruhidagi talabalarining jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari tajribadan oldin (n=40)

№	Nazorat mashqlari	Nazorat guruhi			Tajriba guruhi		
		\bar{X}	σ	V, %	\bar{X}	σ	V, %
1	Turgan joydan uzunlikka sakrash (sm)	198,4	0,52	0,26	206,9	0,45	0,21
2	Muvozanat Passe oyoq uchida (sek.)	22,3	1,8	8,07	28,2	1,4	4,96
3	Arg'amchida 2 talik sakrash (marta)	32,1	1,28	3,98	36,4	1,2	3,29

Biz tadqiqot yakunida nazorat va tajriba guruhi talabalarining jismoniy tayyorgarliklarini o'zgarish dinamikasini o'rganish maqsadida ikkala guruh talabalaridan tajriba boshidagi

nazorat testlarini qabul qildik va olingan natijalar asosida nazorat va tajriba guruhi talabalarining tajriba boshida olingan natijalariga nisbatan tajriba yakunida o'zgarish borligini ko'rsatdi. Biz taklif

etgan mashqlar metodikasi orqali asosida tajriba guruhi talabalarining jismoniy tayyorgarligi darajasi nazorat guruhi talabalariga qaraganda barcha nazorat mashqlari bo'yicha turgan

joydan uzunlikka sakrash (sm), muvozanat Passe oyoq uchida (sek.), arg'amchida 2 talik sakrash (marta) ancha yuqori ekanligini ko'rsatdi (2-rasmga qarang).

2-rasm. Nazorat va tajriba guruhidagi talabalarining jismoniy tayyorgarligi dinamikasi tajriba so'ngida (ball).

Xulosa. Pedagogik tadqiqot natijalari jismoniy tarbiya darslarida oliy ta'lim muassasalari talabalarini jismoniy sifatlarini rivojlantirish bo'yicha tavsiya etilgan dastur talabalarni jismoniy sifatlarini hamda jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini rivojlantirish samaradorligini ko'rsatdi.

Tajriba guruhidagi talabalarining jismoniy tayyorgarligini o'sishi kuzatildi. Shunday qilib, jismoniy tarbiya darslarida talabalarni jismoniy tayyorgarligini oshirish bo'yicha taklif etilgan dastur talabalarining jismoniy tayyorgarligini va jismoniy sifatlarini samaradorligini oshirdi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 23-dekabrda "Gimnastika sport turlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-449-son Qarori.
2. Menxin Yu.V., Методологические основы физической подготовки гимнастов. Теория и практика ФК.1997.
3. Platonov V.N., Двигательные качества и физическая подготовка спортсменов. Москва-2019. 656 с
4. Verxoshanskiy Yu.V. Основы специальной физической подготовки спортсмена.– М.: Физкультура и спорт, 1988. – 331 с.
5. Gaverdovskiy Yu.K. Обучение спортивным упражнениям. – М.: Физкультура и Спорт, 2007. – 912 с.
6. Rozin E.Yu., К вопросу о педагогической методике оценки специальной физической подготовленности гимнастов. Всемирный научный конгресс. Сб. тезисов. М., 1974.
7. Umarov D.X., Umarov M.N., Sportda saralash, modellashtirish va bashorat qilish. Chirchiq-2023.
8. Umarov M.N., Efimenko L.M., Yo'ldoshev K.K., Oliy o'quv yurtlarida asosiy gimnastika mashg'ulotlarini o'tkazish metodikasi (metodik tavsiyanoma). –T., UzDJTI bosmaxonasi. 1995 y.
9. Eshstayev A.K., "Gimnastika nazariyasi va uslubiyati" (Amaliy gimnastika) O'quv qo'llanma, T.: "O'zkitobsavdonashriyoti" 2020 yil 310 b.

UDK:37.018

Nigina RAXMONOVA,
Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: nigina.raxmonova.94@bk.ru

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti F.Eshnazarova taqrizi asosida

O'ZBEKISTON MA'NAVYI BARQARORLIGIGA ZAMONAVIY TAHDIDLAR

Аннотация

Ushbu maqola O'zbekistondagi ma'naviy barqarorlik negizlari va unga tahdid solayotgan omillar tahliliga bag'ishlangan. Unda mamlakatning mustaqillikka erishishi, ayniqsa keyingi yillarda amalga oshirilgan islohotlar ijtimoiy ong shakllarining rivojlanishi, ijtimoiy ruhiyat va mafkuraning insonparvar xarakter kasb qilishi, ma'naviy ishlab chiqarish jarayonining optimallashtirishi uchun real shart-sharoitlar yaratgani ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Ma'naviy tahdid, glaballashuv, ma'naviy barqarorlik, siyosiy barqarorlik, ijtimoiy barqarorlik, mafkuraviy tajovuz, axloqiy muhit.

СОВРЕМЕННЫЕ УГРОЗЫНА ДУХОВНУЮ СТАБИЛЬНОСТЬ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

Данная статья посвящена анализу основ духовной стабильности в Узбекистане и факторов, угрожающих ей. В нем раскрывается, что обретение страной независимости, особенно реформы, проведенные в последующие годы, создали реальные условия для развития форм общественного сознания, гуманизации социальной психики и идеологии, оптимизации процесса духовного производства.

Ключевые слова: Моральная угроза, глобализация, духовная стабильность, политическая стабильность, социальная стабильность, идеологическая агрессия, моральная среда.

MODERN THREATS FOR THE SPIRITUAL STABILITY OF UZBEKISTAN

Annotation

This article is devoted to the analysis of the foundations of spiritual stability in Uzbekistan and the factors that threaten it. It reveals that the country's independence, especially the reforms carried out in the following years, created real conditions for the development of forms of social consciousness, the humanistic character of social psyche and ideology, the optimization of the spiritual production process.

Key words: Spiritual threat, globalization, spiritual stability, political stability, social stability, ideological aggression, moral environment.

Kirish. Yangi asrda turli mamlakatlarning ma'naviy barqarorligiga tahdid solayotgan omillar ko'paygani xususida ko'p yozilmoqda. Darhaqiqat, "glaballashuv va axborot xurujlari, turli buzg'unchi g'oyalari ta'sirida milliy o'zlik va ma'naviy qadriyatlarimizga qarshi tahdid va xatarlar tobora kuchaymoqda". Mazkur tahdid va xatarlar ayrim mamlakatlarda ijtimoiy taraqqiyot sur'atlarini keskin sekinlashtirmoqda, boshqalarida esa ma'naviy beqarorlikni keltirib chiqarmoqda. Shu boisdan jamiyat ma'naviy barqarorligini ta'minlash masalasi qariyb barcha mamlakatlarda strategik ahamiyatga molik vazifalar turkumiga kiritilmoqda. Chunki "ma'naviyatga qarshi qaratilgan har qanday tahdid o'z-o'zidan mamlakat xavfsizligini, uning milliy manfaatlarini, sog'lom avlod kelajagini ta'minlash yo'lidagi jiddiy xatarlardan biriga aylanishi va oxir-oqibatda jamiyatni inqirozga olib kelishi mumkin".

O'tgan davr mobaynida eski tuzumdan og'ir meros bo'lib qolgan ana shunday illatlarga, el-yurtimizga nisbatan kamsitish va milliy manfaatlarimizni mensimaslik holatlariga barham berish, ko'hna qadriyatlarimiz, din-u diyonatimizni tiklash, hayotimizda tarixiy adolatni qaror toptirish, yangi jamiyat qurish yo'lida xalqimizning ma'naviy yuksalishini o'z oldimizga qo'ygan olijanob maqsadlarga yetishda hal qiluvchi mezon deb qarash va shu asosda ish olib borish biz uchun doimo ustuvor vazifa bo'lib kelganini va bugun ham e'tiborimiz markazida turganini ta'kidlash lozim.

Ma'naviy tahdid deganda, avvalo, tili, dini, e'tiqodidan qat'i nazar, har qaysi odamning tom ma'nodagi erkin inson bo'lib yashashiga qarshi qaratilgan, uning aynan ruhiy dunyosini izdan chiqarish maqsadini ko'zda tutadigan mafkuraviy, g'oyaviy va informatsion xurujlarni nazarda tutish lozim [1].

Tahdid – inson, jamiyat va davlat hayoti hamda faoliyatiga nisbatan muayyan davr mobaynida aniq maqsadga

yo'naltirilgan mahalliy, hududiy, mintaqaviy va umumsayyoraviy salbiy omillarning tajovuzi tufayli aniq makon va zamonda vujudga keladigan xavf-xatar shakli, muayyan beqaror siyosiy-ijtimoiy va tarixiy vaziyatni ifodalovchi tushuncha. Tahdidlar turli-tuman: ichki, tashqi, makon nuqtai nazaridan esa uzoq va yaqin bo'lishi mumkin [5].

Biroq ilmiy manbalardagi tahlillarga e'tibor beradigan bo'lsak, ma'naviy tahdid deganda nuqul jamiyat ma'naviy barqarorligiga putur yetkazadigan ma'naviy omillar nazarda tutiladi. Aslida bunday emas. Ma'lumki, "ma'naviy tahdid deganda, avvalo, tili, dini, e'tiqodidan qat'i nazar, har qaysi odamning tom ma'nodagi erkin inson bo'lib yashashiga qarshi qaratilgan, uning aynan ruhiy dunyosini izdan chiqarish maqsadini ko'zlagan mafkuraviy, g'oyaviy va informatsion xurujlarni nazarda tutish lozim". Lekin jamiyatning ma'naviy barqarorligiga, shu jumladan insonning ruhiy dunyosiga nafaqat ma'naviy, balki siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy omillar ham tahdid solishi mumkin. Binobarin, jamiyatning ma'naviy barqarorligiga tahdid solayotgan omillarni birmuncha kengroq tavsiflamog' darkor. Faqat shunday talqin va tahlilgina mazkur omillarni to'g'ri, aniq va batafsil tasniflash va pirovardida ularni bartaraf etishga doir maqsadga muvofiq chora-tadbirlar tizimini, ushbu choralarni o'zida mujassam qilgan ijtimoiy dasturlarni ishlab chiqish imkonini beradi [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekistondagi ma'naviy barqarorlikka putur yetkazayotgan tahdidlar haqida gapirganda birinchi navbatda ayirmachilik tamoyillari va vayronkor g'oyalarga asoslangan siyosiy dasturlarning ko'payayotganini tilga olish lozim. Jahonning turli mamlakatlarida millatchilik va shovinizmni ulug'laydigan, davlatlarning mustaqilligi va hududiy yaxlitligini tan olmaydigan siyosiy kuchlar tobora urchimoqda.

Ushbu siyosiy kuchlar o'z g'oya va qarashlarini ifodalagan turli siyosiy dasturlarni ilgari surmoqdalar, davlat institutlaridan ularni ro'yobga chiqarishni talab qilmoqdalar. Masalan, Rossiyada bunday dasturlar Rossiya liberal-demokratik partiyasi, "Xalq irodasi" milliy tiklanish partiyasi tomonidan taqdim qilinmoqda [4]. Ularning dasturlarida Rossiyadagi bugungi barcha muammolarning sabablari "rus bo'lmagan" dunyo vakillarining sa'y-harakatlari bilan bog'lanadi. Mazkur siyosiy dasturlarning mohiyati va ijtimoiy xatarlari bundan bir necha yillar muqaddam Penza davlat pedagogika universiteti tadqiqotchilari S. G.Grishin va Ye.V Kozlovalarning maqolalarida ochib berilgan edi. Maqolada qayd qilinishicha, yuqoridagi partiyalarning mafkurachilari rus xalqini o'z hohish-istaklarini ifodalash va milliy manfaatlarini himoya qilish huquqlaridan mahrum bo'lib qolgan, deb hisoblaydilar. Mamlakatda huquqlari yaxshiroq muhofazalangan milliy respublikalar esa rus olami uchun katta tahdid emish. Chunki ular butun mamlakat bo'ylab rusofobiya va milliy toqatsizlik g'oyalari targ'ib qilayotganmish. Bugungi Rossiya muammolarining asl ildizlari ana shu holat bilan bog'liq emish.

Rossiya liberal-demokratik partiyasi va "Xalq irodasi" milliy tiklanish partiyasi mafkurachilari rus millatini zaiflashtirgan omillardan yana birini SSSRning tarqalib ketgani bilan bog'laydilar. Shu boisdan bugungi hukumat SSSRni tiklashga va rus xalqining ulug'ligini ta'minlashga intilmog'i lozim emish. "Bunday tezislar,- deya o'z tashvishini bildiradi S. G.Grishin va Ye.V Kozlova,- pirovardida agressiv g'ayriinsoniy ichki va tashqi siyosatni yoqlash uchun ishlatilishi mumkin" [3].

Ayirmachilik tamoyillari va vayronkor g'oyalarga asoslangan siyosiy dasturlar jahonning boshqa mamlakatlarida ham ko'paymoqda. AQSHda bunday dasturlar "muqobil o'nglar" tarafdorlari tomonidan ilgari surilmoqda. Ularda ultramillatchilik, shovinizm, ksenofobiya, irqchilik g'oyalari keng targ'ib qilinadi. Masalan, 1865 yilda tashkil topgan va bugunga kelib 130 dan ortiq guruhlariga ega bo'lgan Kukluks-klan irqchilik g'oyalari asoslangan siyosiy dasturni ro'yobga chiqarish yo'lida faoliyat ko'rsatmoqda. Neonatsistlar milliy fronti, neokonfederatlar guruhi dasturlari ham shunga o'xshab ketadi.

Tashvishlanarli tomoni shundaki, ayrim jamiyatlarda bunday siyosiy dasturlarni yoqlovchi fuqarolar soni oshmoqda. Masalan, Rossiyada 1993-yilda o'tkazilgan sotsiologik so'rovlarda respondentlarning uchdan bir qismi barcha muammolarning sabablarini rus bo'lmagan fuqarolar bilan bog'lagan bo'lsa, 2004 yilgi so'rovlarda bu fikrni 42 foiz respondent ma'qullagan. Rossiya ommaviy axborot vositalaridagi bugungi publikatsiyalar bunday kayfiyatdagi kishilar son yanada oshganini ko'rsatmoqda.

Tahlillar va natijalar. Turli mamlakatlarda ayirmachilik tamoyillari va vayronkor g'oyalarga asoslangan siyosiy dasturlarning ko'payotgani nafaqat shu mamlakatlardagi, balki O'zbekistondagi ma'naviy barqarorlikka ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ularning ta'sirida o'zbek jamiyatidagi ijtimoiy hamjihatlikka, kishilarning ruhiyatiga, ularning boshqa mamlakat, millat va elat vakillariga bo'lgan ishonchiga putur yetmoqda. Eng yomoni, mazkur omil jamiyatni ma'naviy beqarorlikka olib kelishi mumkin bo'lgan yangi va yangi xatarlarning vujudga kelishiga yo'l ochib bermoqda. Shuni inobatga olgan holda uni jamiyat ma'naviy barqarorligiga bo'lgan markaziy tahdid sifatida baholamoq darkor.

G'ayriinsoniy siyosiy dastur tarafdorlari o'z g'oya va mafkuralarini keng targ'ib va tashviq etish qatorida o'zga ijtimoiy taraqqiyot mo'ljallarini, mafkuralarni, g'oyaviy-nazariy qarashlarni obro'sizlantirishga intilmoqdalar. Shu boisdan

ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.- T.:Ma'naviyat, 2008 yil.
2. Otamurodov S. Globalashuv: millatni asrash ma'suliyati.-T.:O'zbekiston, 2018 yil.
3. Гришин С. Г., Козлова Е. В.. Национальный вопрос в программах националистических партий современной России.// Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В. Г. Белинского, 2007 г.
4. Rustamov R.R. Geopolitik raqobat sharoitida ma'naviy targ'ibot sistemasidagi atributiv o'zgarishlar: muammolar va yechimlar: Fals.d.(PhD) diss.-Samarqand: SamDU, 2019 yil.
5. Tahdid. <http://forum.oyina.uz/uz/teahouse/2377>

ularning boshqa davlatlar, mamlakatlar, xalqlarga mafkuraviy tajovuzlari yil sayin ashaddiy tus olmoqda. "Bugungi kunda mafkuraviy tajovuz deganda aholining ma'lum bir qatlamlari, ayniqsa yoshlarning qarashlarini o'zlariga ma'qul bo'lgan yo'nalishda o'zgartirish, buzg'unchi g'oyalar, diniy ekstremizm, axloqsizlik g'oyalarini singdirish kabi g'arazli maqsadlar tushuniladi".

Masalaning bir tomoniga alohida e'tibor bermoq darkor. Mafkuraviy tajovuz nafaqat "muayyan millat, jamiyat, davlatning tinchligi va barqarorligiga qarshi qaratilgan, siyosiy va konstitutsion tuzumni zaiflashtirish va buzishga yo'naltirilgan, fuqaro va jamiyat xavfsizligiga tahdid soluvchi g'oyaviy-nazariy qarashlardir". Ayni paytda u puxta o'ylangan va tizimli ravishda amalga oshirib borilayotgan amaliyot hamdir. Aksariyat hollarda bu amaliyot maxsus shakllantirilgan markazlar, uyushmalar, institutlar tomonidan amalga oshirilmoqda. Tadqiqotchi R. Rustamov o'z dissertasiyasida bunday markazlardan birini mufassal tavsirlab beradi. "Birgina "Islom davlati" nomi bilan faoliyat olib borayotgan terroristik tashkilotning targ'ibot sistemasiga nazar tashlaylik,- deb yozadi u.- Bu targ'ibot o'z g'oyalari tarqatish va tarafdorlar to'plashga yo'naltirilgan faoliyatni o'zida mujassam qiladi.

Tashkilotda targ'ibot ishlarini amalga oshirish uchun maxsus markaz tashkil etilgan. Bruking instituti tadqiqotchilarining ma'lumotlariga qaraganda, bu markaz faol va professional faoliyati bilan ajralib turadi. Uning tarkibida "Al-Furqan" axborot byurosi, "Al-I'tisom media" videomahsulotlar ishlab chiqarish studiyasi, "Al-Hayot" xorijiy tillarda materiallar tayyorlash byurosi, "Al-Ajnad media" qo'shiqlar va she'rlar tayyorlash studiyasi, "Furat media" Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun materiallar tayyorlash bo'limi mavjud. Markaz tomonidan birgina 2014 yilning oxirgi choragida Internetdagi 46 mingdan ortiq akkauntga 5 milliondan ko'p postlar e'lon qilingan. G'ayriinsoniy g'oyalarni targ'ib qilish maqsadida tayyorlangan materiallar (masalan, "Qilichlar zarbi" filmi) o'zining yuqori saviyasi bilan xarakterlanadi".

Mafkuraviy tajovuz g'oyaviy-nazariy qarashlar tizimi sifatida ham, muayyan maqsadni ko'zda tutgan amaliyot tarzida ham o'zbek jamiyatining ma'naviy barqarorligiga tahdid soladigan jiddiy omillar biri bo'lib qolmoqda. U ijtimoiy ong shakllari ravnaqiga, jamiyat a'zolarining mafkuraviy tasavvurlariga rahna solmoqda, kishilarni milliy g'oya atrofida jipslashtirishga xalal bermoqda. Binobarin, jamiyat ma'naviy barqarorligini ta'minlash bilan bog'liq har qanday ijtimoiy dasturni tayyorlayotganda mafkuraviy tajovuzning oldini olish masalasi diqqat markazida turmog'i darkor.

Xulosa. Xulosa qiladigan bo'lsak, davr o'tgani sayin O'zbekistondagi ma'naviy barqarorlikka tahdid solayotgan omillar, jarayonlar, holatlar tobora ko'paymoqda. Bugungi kunda jamiyatning ma'naviy barqarorligiga, shu jumladan insonning ruhiy dunyosiga nafaqat ma'naviy, balki siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy omillar ham xavf tug'dirmoqda. Jumladan, ayirmachilik tamoyillari va vayronkor g'oyalarga asoslangan siyosiy dasturlarning ko'payotgani, mamlakatlar va xalqlarga mafkuraviy tajovuzlarning ashaddiy tus olayotgani, tarixiy voqealarni noxolis talqin qilishning urf bo'layotgani, diniy mutaassiblik va diniy toqatsizlikning avj olayotgani, axloqiy plyuralizmning ildiz otayotgani, inson haq-huquqlarining axloqdan ayri holda talqin etilayotgani, ilm-fan rivojida nooqilona tenensiyalarning yuzaga kelayotgani, san'at olamida yangi oqimlarning paydo bo'layotgani O'zbekistonda ijtimoiy ong shakllari ravnaqiga, kishilar ijtimoiy ruhiyatiga, ma'naviy ishlab chiqarish jarayonlariga nisbatan tahdid uyg'otmoqda.

UDK 372.4

Adhamjon ROXIBJONOV,
Andijon davlat tibbiyot instituti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: adhamjon@mail.ru

Toshkent davlat pedagogika universiteti professori, p.f.d B.S.Abdullayeva taqrizi asosida

INTEGRATED TECHNOLOGIES AND THEIR USE IN THE TEACHING OF CARDIOLOGY IN MEDICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Annotation

The article discusses the importance of a medical university founded by "cardiology" specializing in Information and communication technologies and pedagogical technologies. The article deals with the integration of educational technologies, information and pedagogical technologies, integration, integration of educational meanings and their auxiliary content.

Key words: Medicine of education, bolazhak shifokorlar, information technology, teacher of technology, communication, integration, integration of education, switching, animation.

ИНТЕГРИРОВАННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ПРЕПОДАВАНИИ КАРДИОЛОГИИ В МЕДИЦИНСКИХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация

В статье обсуждается важность медицинского вуза, основанного «кардиологией» по специальности Информационно-коммуникационные технологии и педагогические технологии. В статье интеграция образовательных технологий, информационно-педагогических технологий, интеграция, интеграция интеграция учебных смыслов и их вспомогательного содержания.

Ключевые слова: Медицина образования, болажак шифокорлар, информационные технологии, педагог технологии, коммуникация, интеграция, интеграция образования, коммутация, анимация.

TIBBIYOT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA KARDIOLOGIYA FANINI O'QITISHDA INTEGRATSIYALASHGAN TEXNOLOGIYALAR VA ULARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya

Maqolada tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida "Kardiologiya" fanini o'qitishda axborot-kommunikatsiya va pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati muhokama qilingan. Maqolada integratsiyalashgan ta'lim texnologiyalari, axborot va pedagogik texnologiyalar, integratsiya, integratsiyalashgan ta'lim ma'nosi va ularning mazmuni yoritilgan.

Kalit so'zlar: Tibbiy ta'lim, bo'lajak shifokorlar, axborot texnologiya, pedagogik texnologiya, kommunikatsiya, integratsiya, integratsiyalashgan ta'lim, kommutatsiya, animatsiyalar.

Kirish. Jahon miqyosida ilm-fan va texnologiya global rivojlanishning asosiy poydevoriga aylandi. Ikkala sub'ekt ham hayot sifatini yaxshilashga xizmat qilmoqda, chunki bu yangi kashfiyotlar ilm-fan va texnologiyalar asosida paydo bo'ladi. "Kardiologiya" fani ilm-fan, texnologiya va tibbiyot fanlar dunyosida muhim rol o'ynasa-da, talabalar hamda o'qituvchi tomonidan o'zlashtirishda har doim qiyinchiliklarga duch keladi. Axborot texnologiyasi yordamida "Kardiologiya" fanidagi simulyatsion markazlarda "jonli" namoyish qilish imkoniyati bo'lgan bir paytda kompyuter yordamida mavzuga oid animatsiya yaratib, u darsda joriy etilsa, dars samaradorligining oshishiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Demak, tibbiyot oliy ta'lim tashkilotlari "Kardiologiya" o'quv dasturidagi mavzularni an'anaviy usullarda tushuntirib, mavzular bo'yicha talabalarining o'zlashtirish darajasini oshirib bo'lmaydi. Bu muammoni hal qilish uchun tanlangan mavzu materiallarini integratsiyalashgan ta'lim texnologiyalar asosida yoritish metodikasini yaratish zarur.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda ta'lim tizimini rivojlantirish va uning samaradorligini oshirish yo'lida bir qancha amaliy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Bunday tadqiqot ishlarining asosiy mazmuni quyidagilardan iborat:

ta'lim mazmunini xorijiy tajribalar asosida yangicha mazmunga olib kelish va ular asosida yangi avlod o'quv adabiyotlarini yaratish;

kompyuter texnologiyalaridan foydalanib, o'quv predmetlarini o'qitish jarayonini takomillashtirish;

o'quv jarayoniga yangi avlod axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish;

o'quv jarayoniga zamonaviy pedagogik, inno vasion va integratsion texnologiyalarni joriy etish va hokazo.

O'quv jarayonida sifatli va kafolatlangan ta'lim berishda ta'limning usullari va vositalari alohida ahamiyatga ega. Zamon talabi darajasida o'quv jarayonini tashkil etishda integratsion, ya'ni integratsiyalashgan texnologiyalardan foydalanish muhimdir. Integratsiya so'zi lotincha "integration" so'ziga mos kelib, o'zbek tilida tiklash, qaytadan boshlash, to'ldirish ma'nolarini ifodalaydi. Ayrim qismlar, elementlarning bog'liqlik holati, ularni qo'shib birlashtirishni ifodalovchi tushuncha hisoblanadi. Integratsiya so'zidan fanlarning yaqinlashishi va o'zaro bog'lanish jarayonini ifodalashda ham foydalaniladi. Integratsiyalash tushunchasi muhim ilmiy terminlardan biri bo'lib, u umumlashtirish, xulosalar chiqarishda metodologik vosita hisoblanadi. Fan va texnikada ushbu metodologik vosita yordamida biror jarayon yoki hodisalar mazmunlari orasidagi umumiy uyg'unlik modellari va algoritmlari yaratiladi. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida beriladigan ta'lim mazmunidagi uyg'unliklarni ta'minlash muammolarini yechishda ham integratsiyalashning mohiyati alohida ahamiyatga ega. Integratsiyalash orqali o'qitiladigan o'quv predmetlarining asosiy tushunchalari umumlashtiriladi. Biror tadqiqot ob'ekti va metodologiyasiga oid ma'lumotlar o'rtasidagi aloqadorlikni o'rnatishda ham integratsiyalash tushunchasidan foydalaniladi. Integratsiyalashgan texnologiya deganda, ikki va undan ortiq texnologiyalarni birlashtirish, umumlashtirish va ular orasidagi aloqadorlikni o'rnatishdan hosil bo'lgan texnologiyalar tushuniladi. Integratsiyalashgan texnologiyalarning qo'llanilishi natijasida o'quv mashg'ulotlari masofadan turib tarmoq texnologiyalari va simulyatsion markazlar imkoniyatlaridan foydalangan holda tashkil etishga olib keladi. Bu esa masofali o'qitishni tashkil etish ning asosidir. Masofali o'qitishda tarmoq texnologiyalarining asosiy vazifasi o'quv jarayonida o'qituvchi va talaba orasidagi muloqotni ta'minlashdan

iborat. O'qituvchi va talaba orasidagi doimiy muloqotsiz tashkil qilingan o'quv jarayoni ko'zlangan samarani bermaydi. Ta'lim tizimining kunduzgi shaklida o'qituvchi va talaba orasidagi muloqot bir vaqt, bir joyda o'quv auditoriyasida amalga oshiriladi. Masofali o'qitishda esa bu jarayon telekommunikasion vositalar asosida kompyuterning tarmoq texnologiyalari orqali amalga oshiriladi. Yuqorida ko'rib chiqilgan integratsiyalashgan texnologiyalarning integratsiya-lashgan holatini ta'lim berish va o'zlashtirishning eng maqbul texnologiyasi deb qarash mumkin. Pedagogik va axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalangan holda ta'lim oluvchilar uchun axborot-ta'lim muhitini yaratib, kommunikatsiya texnologiyalari vositalari asosida ta'lim oluvchilarga yetkazib berish jarayonlari integratsiyalashgan texnologiyalari asosiy texnologiyalarning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida kardiologiya fanini o'qitishda integratsiyalashgan texnologiyalar va ulardan foydalanish ta'lim jarayonini samarali va interaktiv qilishga yordam beradi. Quyida ushbu texnologiyalar va ulardan foydalanish usullari keltirilgan

1. Simulyatsiya texnologiyalari. Simulyatsion manekenlar va qo'llanmalar: Tibbiyot talabalari kardiologik amaliyotlarni, masalan, yurak massaji yoki defibrilatsiyani, xavfsiz muhitda amaliyot qilishlari mumkin. Yurak-qon tomir tizimining simulyatorlaridan foydalaniladi. Bemorlarning turli holatlarini takrorlash va talabalarni murakkab klinik vaziyatlarga tayyorlash o'rgatiladi.

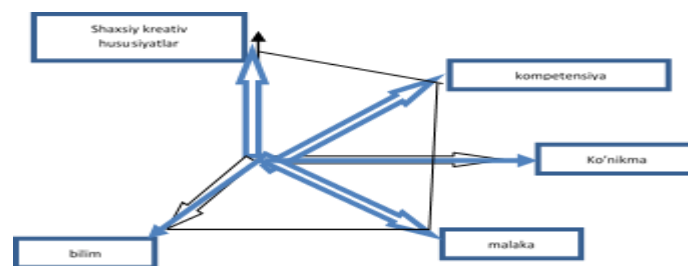
2. Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR). VR/AR o'quv dasturlari. Yurak anatomiyasi va fiziologiyasini 3D ko'rinishda o'rganish imkonini beradi, bu esa talabalarga murakkab tuzilmalarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Klinik vaziyatlar va operatsiyalarni takrorlashlari kiradi. Talabalar VR muhitida operatsiyalarni va klinik vaziyatlarni sinab ko'rishlari mumkin.

3. E-learning platformalari va onlayn kurslar. Massiv Ochiq Onlayn Kurslar (MOOCs): Dunyoning yetakchi universitetlari va ilmiy markazlari tomonidan taklif etiladigan kardiologiya bo'yicha onlayn kurslar. Interaktiv o'quv modullari: Talabalarga mustaqil o'rganish va o'z bilimlarini sinab ko'rish imkonini beruvchi interaktiv materiallar.

4. Telemeditsina va telemonitoring. Telemeditsina platformalari: Real vaqt rejimida bemorlar bilan ishlash va maslahatlarga qatnashish imkonini beradi. Yurak holatini uzoqdan kuzatish va talabalarga real bemorlar bilan ishlash tajribasini berish.

5. Elektron sog'liqni saqlash yozuvlari (EHR). EHR tizimlari bilan ishlash: Talabalarga bemorlarning elektron sog'liqni saqlash yozuvlari bilan ishlashni o'rgatish, bu esa

Talaba integrativ kompetensiyasining elementlarini o'zaro bog'liqligi

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy talab darajasida o'quv jarayonini tashkil etish, ta'lim mazmunlarini umumlashtirish va to'ldi rishda integratsiyalashgan texnologiyalar alohida ahamiyat kasb etib, ko'zlangan maqsadga erishishni kafolatlashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son farmoni. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modd.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-son qarori.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3775-son qarori.
4. Tolipov O'.Q., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. - T.: "Fan", 2006. –264-b.
5. Amirov D.M. va boshqalar. Axborot-kommunikasiya texnologiyalari izohli lug'ati. - T., 2010. –576-b.
6. Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'lim va tarbiyada zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish uslubiyoti. – T.: "Iste'dod", 2014.

Intizor SADIYEVA,
Toshkent davlat pedagogika universiteti magistranti
E-mail: intizor.sadiyevna@mail.ru

O'zJOKU dotsenti, ped.f.f.d.(PhD) Xasanova G. taqrizi asosida

BIOLOGIYA TA'LIMINI NOBEL MUKOFOTI SOVRINDORLARI TADQIQOTLARIDAN FOYDALANISH MUAMMOLARI

Аннотация

Ushbu maqola biologiya fanini o'qitishni takomillashtirishda Nobel mukofoti sovrindorlarining tadqiqotlaridan foydalanish borasidagi muammolar va imkoniyatlarni yoritadi. Biologiya fani rivojlanishida Nobel mukofoti sovrindorlarining o'rni katta. Ularning turli biologiya sohalaridagi kashfiyotlari nazariy va amaliy ahamiyatga ega. O'qitish jarayonida ushbu ilmiy yutuqlardan foydalanish biologiya ta'limini zamonaviy bilimlar bilan qurollantiradi, tushunishni chuqurlashtiradi, ilmiy izlanish ruhini rag'batlantiradi, motivatsiyani kuchaytiradi hamda amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Biroq ushbu yondashuvning cheklovlari ham mavjud: mavzularning cheklanganligi, ilmiy yutuqlarning doimiy yangilanishi, umumlashtirilgan ma'lumotlarning yetishmasligi, mavzularning qiyinligi, muqobil manbalarning cheklanganligi aniqlandi.

Kalit so'zlar: Biologiya, fan, takomillashtirish, ta'lim, sovrindorlar, nobel mukofoti.

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ ЛАУРЕАТОВ НОБЕЛЕВСКОЙ ПРЕМИИ ДЛЯ БИОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Данная статья освещает проблемы и возможности использования исследований лауреатов Нобелевской премии для совершенствования преподавания биологии. Лауреаты Нобелевской премии сыграли значительную роль в развитии области биологии. Их открытия в различных областях биологии имеют теоретическое и практическое значение. Использование этих научных достижений в учебном процессе оснащает биологическое образование современными знаниями, углубляет понимание, поощряет дух научных исследований, повышает мотивацию и развивает практические навыки. Однако у этого подхода также есть ограничения: ограниченный круг тем, постоянное обновление научных достижений, нехватка обобщенной информации, сложность тем и ограниченная доступность альтернативных источников.

Ключевые слова: Биология, наука, усовершенствование, образование, лауреаты, нобелевская премия.

CHALLENGES IN USING THE RESEARCH OF NOBEL PRIZE WINNERS TO BIOLOGY EDUCATION

Annotation

This article highlights the problems and opportunities in using the research of Nobel Prize winners to improve the teaching of biology. The Nobel Prize winners have played a significant role in the development of the field of biology. Their discoveries in various fields of biology have theoretical and practical significance. Using these scientific achievements in the teaching process equips biology education with contemporary knowledge, deepens understanding, encourages the spirit of scientific research, enhances motivation, and develops practical skills. However, there are also limitations to this approach: the limited scope of topics, the constant renewal of scientific achievements, the lack of generalized information, the complexity of topics, and the limited availability of alternative sources.

Key words: Biology, science, improvement, education, laureates, nobel prize.

Kirish. Biologiya fanining o'qitilishini takomillashtirishda Nobel mukofoti sovrindorlarining ilmiy kashfiyotlari va tadqiqotlaridan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Biologiya sohasi doimo yangilanib, hayotning sir-asrorlarini ochib borayotgan bo'lsa, o'qituvchilar sifatida talabalarni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish bizning mas'uliyatimizdir. Buning uchun Nobel mukofoti sovrindorlarining ilmiy yutuqlarini dars jarayonlariga izchil ravishda singdirish maqsadga muvofiqdir.

Yillar davomida Nobel mukofoti fiziologiya, tibbiyot va kimyo sohalarida muhim kashfiyotlar qilgan shaxslarga taqdim etiladi. Ushbu yutuqlar biologiya fani uchun ham beqiyos ahamiyatga ega. Shu sababli, ushbu erishilgan ilmiy natijalarni o'quv dasturlariga bosqichma-bosqich singdirish talabalarining bilim va ko'nikmalarini yuksaltiradi, hamda ularni biologiya sohasi rivojlanishidagi zamonaviy tendensiyalar bilan qurollantiradi.

Asosiy qism. Biologiya fanini o'qitishda Nobel mukofoti sovrindorlarining ilmiy yutuqlaridan quyidagi yo'nalishlarda foydalanish mumkin:

1. DNK tuzilishi va funksiyasi: Fiziologiya va tibbiyot sohasidagi Nobel mukofoti sovrindorlari James Watson va Francis Crick tomonidan kashf etilgan DNK molekulasi ikkiyonli spiral tuzilishi zamonaviy biologiyaning asosiy tamali hisoblanadi [1]. Ularning ushbu kashfiyotlariga chuqur yondashish

talabalarining genetik kod, DNK replikasiyasi va gen ekspressiyasi kabi asosiy tushunchalarni puxta o'zlashtirishlariga yordam beradi.

2. Poli-meraz zanjirli reaksiya (PCR): Molekulyar biologiya sohasidagi inqilobiy ahamiyatga ega bo'lgan Poli-meraz zanjirli reaksiya (PCR) usulini ixtiro qilgani uchun Kary Mullis Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan [1]. Ushbu yutuqni o'quv jarayonlariga kiritish talabalarni DNK amplifikatsiyasi, genetik tahlil va sud-tibbiyot ekspertizasida PCR texnologiyasining qo'llanilishi bilan tanishtiradi.

3. Induksiyalangan pluripotent ildiz hujayralari: Shinya Yamanaka tomonidan ildiz hujayralari xususiyatlarini o'zgartirishga oid olib borilgan tadqiqotlari, uchun u Fiziologiya va Tibbiyot sohasidagi Nobel mukofoti bilan taqdirlangan [1]. Ushbu izlanishlarni tadqiq etish talabalarni hujayralarning qayta dasturlanishi, regenerativ tibbiyot va rivojlanish biologiyasi sohasidagi imkoniyatlar bilan tanishtiradi.

4. OITSning paydo bo'lishi va tarqalishi: OITSning sababchisi bo'lgan Odam immunitet yetishmovchiligi virusi (OIV)ni aniqlagan Françoise Barré-Sinoussi va Luc Montagnier tomonidan olib borilgan izlanishlar uchun Nobel mukofoti berilgan [2]. Ushbu kashfiyotlar asosida talabalarni yuqumli kasalliklar, immun tizimi, shuningdek, global muammolarni hal etishga qaratilgan samarali choralar bilan tanishtirish mumkin.

5. Gelicobakter pylori va oshqozon yarasi: Barry Marshall va Robin Warren tomonidan oshqozon yarasi paydo bo'lishida Gelicobakter pylori bakteriyasining roli aniqlangani uchun olgan Nobel mukofoti ilmiy e'tiqodlarni qayta ko'rib chiqish [2] va tadqiqotlardagi izlanuvchanlik hamda sabr-toqatning muhimligini tushuntirish uchun yaxshi namuna bo'la oladi.

Nobel mukofoti sovrindorlarining izlanishlari va kashfiyotlarini biologiya fanini o'qitish jarayoniga singdirib borish talabalarining faqat bilim darajasini oshirish bilan cheklanmaydi, balki ularning ilmiy tadqiqot ruhini ham qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu etuk olimlarning kashfiyotlariga chuqur yondashish orqali talabalar ilmiy usullarning, hamkorlikdagi tadqiqotlarning muhimligi va biologiya fanining transformativ salohiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'ladi.

Biologiya fanini o'qitishda Nobel mukofoti sovrindorlarining ilmiy yutuqlaridan foydalanishning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

1. Zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish:

Nobel mukofoti sovrindorlarining qilgan kashfiyotlari biologiya sohasi rivojlanishidagi eng so'nggi tendensiyalarni ifodalaydi.

Ushbu ilmiy yutuqlarni o'quv jarayonlariga singdirish orqali talabalarni zamonaviy va ilg'or bilimlar bilan qurollantirish mumkin.

2. Tushunishni chuqurlashtirish:

Nobel sovrindorlari tadqiqotlari orqali ochilgan fundamental konsepsiyalar [3], mexanizmlar va qonuniyatlar biologiya fanining asoslarini tushunishga yordam beradi.

Masalan, DNK tuzilishi va funksiyasi, hujayra biologiyasi, molekulyar biologiya va evolyutsiya kabi mavzularda chuqur bilim hosil qilish mumkin.

3. Ilmiy izlanish ruhini rag'batlantirish:

Nobel mukofoti sovrindorlarining kashfiyotlarga erishish yo'lidagi izlanuvchanligi, sabr-toqati va ijodiy yondashuvlari talabalarining ilmiy qiziqishini, mustaqil fikrlash va tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Ushbu namunalar orqali talabalar ilmiy jarayonlar, muammolar va ularning yechimlarini tushunib oladi.

4. Motivatsiyani kuchaytirish:

Buyuk olimlarning erishgan yutuqlari talabalarni ilhomlantirib [3], ularning biologiya faniga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Biologiya sohasidagi eng so'nggi kashfiyotlarni o'rganish talabalarni kelajakdagi ilmiy faoliyatga undaydi.

5. Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish:

Nobel sovrindorlarining tadqiqotlari asosida olib boriladigan amaliy mashg'ulotlar talabalarining laboratoriya ko'nikmalarini, tajribalarni rejalashtirish va olib borish malakalarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Biologiya fanini o'qitishda Nobel mukofoti sovrindorlarining ilmiy yutuqlaridan foydalanishning quyidagi cheklavlari yoki kamchiliklari mavjud:

1. Mavzularning cheklanganligi:

Nobel mukofoti sovrindorlarining tadqiqotlari biologiyaning muayyan sohalariga oid bo'ladi [4].

Shuning uchun ularning ilmiy yutuqlarini fanning barcha bo'limlari uchun bir xil darajada qo'llash qiyin bo'lishi mumkin.

2. Ilmiy yutuqlarning doimiy yangilanishi:

Biologiya sohasi tez rivojlanib borayotganligi sababli, Nobel sovrindorlarining kashfiyotlari ham doimiy ravishda yangilanib boradi.

Shu sababli, o'quv jarayonlarida foydalaniladigan materiallar muntazam ravishda yangilanishi lozim.

3. Umumlashtirilgan ma'lumotlarning yetishmasligi:

Nobel mukofoti sovrindorlarining ilmiy maqolalari aniq bir tadqiqotga oid bo'ladi.

Shu sababli, ularning yutuqlarini o'quv jarayonlarida to'g'ridan-to'g'ri qo'llash uchun maxsus umumlashtirilgan materiallarning yetishmasligi mavjud.

4. Mavzularning qiyinligi:

Agar Nobel sovrindorlarining tadqiqotlari murakkab bo'lsa, ularni talabalar uchun tushunarli va qiziqarli qilib yetkazish mushkul bo'lishi mumkin.

Bu holat mavzularni o'zlashtirishda qiyinchiliklarga olib kelishi ehtimoli bor.

5. Muqobil manbalarning cheklanganligi:

Ba'zan Nobel mukofoti sovrindorlarining ilmiy yutuqlaridan tashqari, boshqa manbalardan foydalanish imkoniyatlari cheklangan bo'lishi mumkin [5].

Bu esa talabalarining ilmiy dunyoqarashini kengaytirish uchun yetarli bo'lmasligi ehtimolini tug'diradi.

Xulosa qilib aytganda, biologiya fanini o'qitishda Nobel mukofoti sovrindorlarining ilmiy yutuqlaridan foydalanish afzalliklarga ega bo'lsa-da, ularning mavzulardagi chegaralanganligi, doimiy yangilanib turishi va mavzularning murakkabligi kabi kamchiliklari mavjud. Bu holatlar o'qitish jarayonini takomillashtirish uchun e'tibor qaratishni talab qiladi.

Xulosa. Biologiya fanining tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan sohasida zamonaviy bilimlar bilan qurollangan bo'lish juda muhimdir. Nobel mukofoti sovrindorlarining tadqiqotlari va ilmiy yutuqlarini o'quv dasturlarga singdirib borish orqali biz talabalarni hayotiy fanlar sohasi taraqqiyotidagi eng so'nggi tendensiyalar bilan qurollantira olamiz hamda ularning bilim va malakalarini rivojlantirishga yordam beramiz.

Biologiya fanini o'qitishda Nobel mukofoti sovrindorlarining ilmiy yutuqlaridan foydalanish zamonaviy bilimlarni singdirishdan tashqari, talabalarining ijodiy fikrlash, mustaqil tadqiqot olib borish va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

ADABIYOTLAR

1. <https://news.cornell.edu/stories/2023/09/nobel-prize-winner-talk-about-science-education-research>
2. <https://www.nobelprize.org/carl-wieman-education-is-about-learning-to-make-better-decisions>
3. Sayidaxmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Moliya, 2003.
4. Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya o'qitish metodikasi. Pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. - T.: Moliya-iqtisod, 2007.
5. Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya o'qitish metodikasi. O'quv-metodik qo'llanma. - T.: «Bilim» 2004.

UDK:159.922.72

Xolida SALAHIDINOVA,

Senior teacher of "Social humanitarian and pedagogy" department of "Kokand University" Andijan branch, PhD

E-mail: salaxidinovaxolida@gmail.com

Nordic University Senior Lecturer p.f.f.d. (PhD) under the review of N.Sh.Yuldasheva.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR PSIXIK TARAQQIYOTIDA RASM CHIZISHNING AHAMIYATI

Аннотация

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik kognitiv jarayonlarni rivojlantirishda tasviriy san'at va rasm chizishga bo'lgan qiziqishining ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Maktabgacha yosh, tasviriy san'at, qiziqishlar, rasm chizish, bolalar, kognitiv jarayonlar.

ЗНАЧЕНИЕ РИСОВАНИЯ В УМСТВЕННОМ РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНИКА

Аннотация

В данной статье рассматривается значение интереса дошкольников к изобразительному искусству и рисованию в развитии психологических познавательных процессов.

Ключевые слова: Дошкольный возраст, изобразительное искусство, интересы, рисование, дети, познавательные процессы.

THE IMPORTANCE OF DRAWING IN THE MENTAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN

Annotation

This article deals with the importance of preschool children's interest in fine arts and drawing in the development of psychological cognitive processes.

Key words: Preschool age, visual arts, interests, drawing, children, cognitive processes.

Introduction and relevance. It is known that preschool age is the "golden time" for the development of various abilities of a child, including the period of aesthetic "hearing" of a person, which provides an opportunity to get acquainted with the treasure of the human spirit.

Based on the analysis of the formation of interests in the child at the preschool age, it allows to raise the child capable of solving life tasks at different stages of childhood, creative, initiative and independent. Preschool age is the rapid development of imagination, figurative forms of thinking, curiosity, active orientation and cognitive processes - knowledge, skills, experience and all personal characteristics acquired during childhood provide the child with the opportunity to understand the world around them, and these characteristics develop rapidly.

The following psychological processes must be taken into account in the formation of interest in visual arts in preschool children:

formation of a conscious attitude to drawing in the course of training in preschool children (because the child just draws, the child's motives for drawing are mostly not understood);

formation of children's skills and abilities in fine arts (the above goal can be achieved only through the process of regular and sequential training) [1];

development of children's abilities and talents, making drawing a daily need for them, etc. (the attention paid by the teacher inspires children)[1].

The main factor that arouses interest in visual art in preschool children is their aesthetic needs, and satisfying these needs is extremely important. The most necessary condition for the creative process in children is manifested in the presence of their interests, and it is through the drawing process that the ground is created for the formation of their psychological characteristics, such as attention, memory, thinking, imagination, imagination, creative thinking.

In the book "Child Psychology and Experimental Pedagogy", the psychologist scientist E. Clapared commented on the methodological basis of interest, motive, needs, characteristics of children's thinking and the laws of development, and defined interest as follows [2]. - Interest is a person's attitude to a certain thing and event that is valuable and pleasant for him. In this, the unique character of a person is directly embodied. Curiosity is

useful in conscious, careful, stable and conscious assimilation of knowledge, formation of skills and qualifications, helps to develop personal abilities, intelligence, fluency, and better understanding of the world. Curiosity acts as a source of aspiration, activity, internal motivation and need fulfillment in a person. Curiosity is expressed in obstacles that arise in a person's selective attitude to existence, unique decision-making, self-control, and striving for a goal. Interests are personal and social, direct and indirect, broad and narrow, unstable and stable. Curiosity involves scrutiny, curiosity, and knowing.

As psychologists have determined, cognitive interest is manifested in the child's desire to learn new things, to know the incomprehensible things about the qualities, characteristics of objects, reality phenomena, to study their essence, to find connections and relationships. It has been proven that the basis of cognitive interest is active mental activity. Under the influence of cognitive interest, the child is able to concentrate longer and more steadily, shows independence in solving mental or practical problems.

Research methodology. One of the leading and intensively studied psychological problems today is the problem of talent and creativity. The ideas of purposeful development of a creative personality have been put forward by many scientists of the world. Creative process and psychological aspects of creativity B.G.Ananev, R.Arnhelm, D.B.Bogoyavlensky, M.A.Vollach, J.S.Vygotsky, J.Gilford, V.N.Druzhinin, N.Kagan, A.Yu.Kazirev, A.N.Leontev, A. N. Luk, A. Maslow, S. Mednik, Ya. A. Panomarev, K. Rogers, I. M. Roseta, S. L. Rubinstein, R. Stenberg, E. P. Torrens, V.S. It is covered in the works of Yurkevich and others [3].

In the above-mentioned works, sympathy for different views and disregard for the importance of the social environment can be seen. They recognize the high-level social existence of a person, approach it from a scientific-theoretical point of view, but the psychological, physiological and biological aspects and components of a person are not classified, and the external environment is said to be the main factor [3].

However, children's interest in visual arts develops on the basis of the desire for self-expression rather than the external environment [3].

Interest as a motivation for visual activity Ye.A. Flerina, N.P. Sakulina, T.S. Komarova, T.G. Kazakova, G.G. Grigoreva sets the task of educating a mature, creative person capable of changing activities. And in order to fulfill this task, they come to the conclusion that, first of all, it is necessary to create the necessary conditions for creativity in the child. They emphasize that it is necessary to follow such methods and methods, which help to arouse children's interest in activities, create a positive emotional reaction to such activities.

If a child is interested in drawing, he will have a strong desire to evaluate his work, notice the variety of shapes, the brightness of color combinations, and all this the child will be able to see and describe in a state of interest. Psychologists say that interest should be a motivation for further activity.

When developing programs for preparing children for visual activity, scientists highlight the formation of interest as the main task of preschool children's education, and this is also reflected in the programs of the new generation.

Scientists, pedagogues and psychologists emphasize that if a child is not interested in something, there is no creative and emotional activity that brings joy in his life.

Motives are at the heart of interest. A motive is an impulse to act in response to a need, and the child's motivational sphere begins to develop at the beginning of preschool age. However, the behavior of a small preschool child still does not differ much from the behavior of young children: he acts mainly under the influence of situational emotions and desires based on various reasons [4].

Based on this, it is necessary to create positive conditions for the formation of stable motives. Forming motivation for visual activity, first of all, it is necessary to arouse interest in this activity and strengthen it. As confirmed by educators and psychologists, interest in drawing appears in children at an early age, the main thing is to support this interest, contribute to its strengthening, and not extinguish children's curiosity, desire to learn new and interesting things.

Visual activity begins at an early age and continues to develop in preschool children. N.P. According to Sakulina, the 1. table

Analysis of indicators of correlation between interest in visual arts and methods in children determined by parents (based on Ch. Spearman's criterion)

	Methodology of determining the formation of motifs of visual art in children	Activity orientation	Find and draw the missing element	Combine pictures	Independent drawing	Wartegg Circles	House methodology
Child drawing at home	-0,065**	-0,023	-0,082**	-0,050**	-0,019	-0,058**	-0,070**
The importance of a child's drawing	-0,054**	-0,012	-0,071**	-0,025	-0,011	-0,044*	-0,036*
A child's ability to draw	-0,056**	-0,020	-0,028	-0,013	0,036*	-0,004	-0,021
How a child tries to draw	-0,051**	0,006	-0,017	0,011	0,025	-0,026	-0,019
Child asking parents to draw together	-0,065**	-0,026	-0,085**	-0,052**	-0,017	-0,046*	-0,045*
Parents drawing with their child	-0,062**	-0,023	-0,082**	-0,034	-0,022	-0,044*	-0,049**
The importance of drawing in children's mental development	0,069**	-0,024	0,054**	0,045*	-0,001	0,039*	0,046*

Note: *- $p \leq 0.05$, ** - $p \leq 0.001$.

At the beginning of our scientific research, we put forward the hypothesis that the family environment, especially the attention of parents or adults in the family, is very important for the formation of visual art motives in preschool children. In the 2nd chapter of our work, we confirmed the above opinion based on the results of the questionnaire received from parents. However, when analyzing the correlation indicators of our methods and questionnaires received from parents, it became clear that there was an inverse relationship between the methods of formation of visual art motifs in children of parents who said yes, my child always draws at home. ($r = -0.065$; $p \leq 0.01$). Finding the missing element and drawing ($r = -0.082$; $p \leq 0.01$), combining pictures ($r = -0.050$; $p \leq 0.01$) scales, as well as Wartegg's circles aimed at determining creativity ($r = -0.058$; $p \leq 0.01$) and Uycha methodology aimed at determining school readiness ($r = -0.070$; $p \leq 0.01$) were also observed. And this may be related to the characteristic of parents to show their child in a state of constant high achievement. At this point, we found it permissible to quote a famous saying in our nation. It is not for nothing that proverbs like a black beetle calling its child white and a hedgehog calling it

first drawings appear when an adult gives a child paper and a pencil, and the same applies to modeling [5].

If timely conditions are created for the manifestation and development of interest in drawing in children, it becomes a bright and fruitful tool for the child's self-expression and development. Through the development of activity, the child grows, forms and develops.

According to G. G. Grigoryeva, the development of visual activity is closely related to the development of the general motivation-need sphere of the child's personality, and the process of mastering drawing is the process of becoming a child as the subject of this activity. At the same time, subject-object relations are carried out in the process of perceiving depicted objects and embodying them in images, as well as through subject-subject relations in the process of mastering activities. This happens on the basis of the development of activity motives [5].

Analysis and results. Activities in classes are activities that encourage children to work hard to achieve their goals. Visual arts are the leading means of aesthetic education for children. In this case, distinguishing the size, color, shape, and location of objects in space are considered parts of this aesthetic sense. The development of aesthetic sense in children is related to a deeper perception of the color, rhythm, and proportion of objects. When a child perceives color, shape, and its variety, he will enjoy and enjoy the variety of color changes. The development of aesthetic sense in children develops an aesthetic assessment of the object and some of its qualities. It educates them to understand visual art works, feelings and attitude towards them. Visual arts play an important role in children's artistic and creative growth. The artistic and creative growth of a child is the acquisition of figurative thinking, aesthetic perception, and skills necessary for image creation [5].

Based on the analysis of the above points, it is appropriate to continue the comments at the next stage with a correlational analysis representing the indicators of the existing relationship between the methods obtained during the research (Table 1).

soft are used in our nation to show the attitude of parents and their children. This means that forcing their children to draw at home by parents does not increase, but rather decreases, the motivation of preschool children for visual arts, or in a word, children get bored of this type of activity. As a result of parents forcing their children to engage in artistic activities, which is a type of creative activity, it can cause preschool children to lose their interest, their abilities will not develop, and as a result of their haste, "pauses" can be observed in the formation of qualities important for drawing, such as creativity, initiative, and meticulousness. it is [7].

We can see that correlations were observed between the answers given to the question of whether it is important for children to draw pictures and the following methods: the method of determining the motives of fine art in children ($r = -0.054$; $p \leq 0.01$), finding the missing element of the method of determining the level of formation of fine art motives and the drawing scale ($r = -0.071$; $p \leq 0.01$), the method of Wartegg circles aimed at determining creativity ($r = -0.044$; $p \leq 0.05$) and the house method aimed at determining readiness for school ($r = -0.036$; $p \leq 0.05$). From these reciprocal, negative relationships, it became clear

that the lack of pedagogical and psychological knowledge among parents who consider it important for children to draw pictures, which can direct the child to visual activity, serves as an "obstacle" in the successful implementation of any activity related to drawing in children.

An inverse correlation was found between the question asked to determine the drawing ability of preschool children and the method of determining the motives of visual art in children ($r=-0.056$; $p\leq 0.01$). This can also be explained by the fact that parents worry so much about their children, they go beyond the limits in taking care of their children: they prepare lessons for them, clean the room, put school supplies in their briefcases, etc. In this way, the parents actually put most of the responsibility of the child on themselves and, in a word, try to present their children as an ideal to others. In our scientific research work, most

of the parents tried to show their children as "artists" with the idea that my child can draw something from the age of 2. And the origin of the inverse relationship between our questionnaire and our methodology showed that children who can draw "something" do not have motives. So, there is a huge difference between drawing "something" and "drawing beautifully", and age characteristics also play a special role in the formation of interests in visual arts in preschool children. As the child grows older, the skills of drawing a beautiful picture are formed. As a proof of this opinion, our next analysis was the correct correlation of the independent drawing scale ($r=0.036$; $p\leq 0.05$) of the method of determining the levels of formation of visual art motives in children as "artists" who can draw beautifully[8].

From this we can conclude that cognitive interest appears with the correct interaction of adults with the child.

REFERENCES

1. Akramova F.A. Pedagogical psychology. Text of lectures. Tashkent 2005.
2. Ghaziev E.G. Psychology of ontogenesis. - T.: Publisher, 2010. - 360 p.
3. Davletshin MG and others. Young people and pedagogical psychology. T.TDPU 2009.
4. Davletshin MG, Toychieva S. General psychology. - Tashkent, 2002. - 230 p.
5. Lisina M.I. Formirovanie lichnosti rebenka v obshchenii / - spb.: Peter 2009 g.
6. Salakhidinova Kh.Kh. Factors affecting the formation of visual art motives in preschool children. A scientific-practical online conference at the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi on the topic "Modern scientific directions of teaching humanities". 19.04. 2022 year.
7. Salakhidinova, K. H. (2024). The importance of the social environment in the formation of motiv in visual arts in preschool children. *Active researcher*, 1(2), 21-27.
8. Haliljonovna, S. K. (2024). Psychological possibilities of forming interests in visual arts in preschool children. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 12(3), 438-442.

Atkamkul SAMADOV,
SamDU Falsafa va milliy g'oya kafedrasini professori (DSc)

SamDU dotsenti X.Djo'raqulov taqrizi asosida

SHAXSDA ESTETIK IDEALNI SHAKLLANTIRISHNING KONSTRUKTIV, KOGNITIV JIHLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada shaxs estetik idealining shakllanishida axloq, san'at va sportning birligi va uni konstruktiv ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Shaxs, ideal, estetik ideal, axloqiy ideal, estetik ong, sport, sog'lomlashtirish estetikasi, san'at, badiiy ijod.

CONSTRUCTIVE, COGNITIVE ASPECTS OF FORMATION OF A HUMAN AESTHETIC IDEAL

Annotation

In this article, the unity of morality, art and sports in the formation of the aesthetic ideal of a person is a constructive change.

Key words: Personality, ideal, aesthetic, moral ideal, aesthetic consciousness, sports, aesthetics of healthy creation, art, artistic creativity.

КОНСТРУКТИВНЫЕ, КОГНИТИВНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ИДЕАЛА ЧЕЛОВЕКА

Аннотация

В данной статье единство нравственности, искусства и спорта в формировании эстетического идеала человека является конструктивным изменением.

Ключевые слова: Личность, идеал, эстетический, нравственный идеал, эстетическое сознание, спорт, эстетика здорового творчества, искусство, художественное творчество.

Kirish. Jamiyatning ijtimoiy taraqqiyot jarayonlari xilma-xil ko'rinishlarda, taraqqiyot va tanazzul ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Taraqqiyotni natijasi bo'lgan ijtimoiy-falsafiy qarashlar, diniy aqidalar va turli ilm-fan yutuqlari qatorida shaxs axloqiy va estetik idealning bir butun obrazi, zamonga xos badiiy talqini yaratilgan. Bunga parallel ravishda shaxs madaniyati o'zining estetik qiyofasini hayotning real voqea-hodisalari va estetik tafakkur shakllanishida namoyon qilib boraveradi. Chunki inson ma'naviyati rivojlanib borar ekan, "o'z falsafiy asosiga ega bo'lmagan yoki undan ajralgan g'oya va mafkura ijtimoiy hayotda muhim ahamiyat kasb etmasligi, hatto inson hamda jamiyat taraqqiyotiga" [1] yangicha ko'rinishni olib kelmasligi tabiiy holdir.

Har bir davrning ijtimoiy-mafkuraviy, ma'rifiy targ'iboti natijasi o'laroq provard maqsad – shaxsni bir butun obrazi yaratilib, eng avvalo u nazariy shaklda model, ideal va ong shakllariga ko'chib o'tadi. Shakllanib borayotgan shaxs ongida normativ, huquqiy va go'zallik mezonlari yaratilib, bu o'z zamoni san'at asarlarini yaralishiga turki bo'ladi. Yaratuvchanlik, ijodkorlik va estetik ishlab chiqarish shaxs estetik ongini produktiv, mahsuldorligini bildiradi. Estetik ong – inson ongining qadriyatli qatlamini tashkil etib, estetik ideal tomonidan baholanadigan real voqelikni in'ikosidir. Har qanday zamonda ham inson badiiy-estetik ideallari ko'pchilik tomonidan qabul qilingan ma'nolariga, biror madaniy narsaning eng oliy darajasi, insonning borliqqa bo'lgan munosabatining takomil darajasiga, olamni estetik o'zlashtirishni sifatini belgilash uchun olingan alohida bir qolip, me'yor ma'nolariga daxldor bo'lgan. Har bir davrda tarbiyalangan shaxsning axloqiy va estetik mazmundagi nazariy qarashlari, yuksak ma'nodagi tushunchalari, go'zallikka doir tamoyillari majud bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Faylasuf I.Kantning fikricha, estetik ideal insoniyatning eng yuqori va mukammal darajaga erishgan ko'rinishi bo'lib, individ va jamiyat o'rtasidagi qarama-qarshiliklarning chegarasi sanaladi. Estetik ideal – estetik bahoning yuksak talabi darajasi bo'lib, ongli yoki ongsiz tarzda u yoki bu narsaning estetik ideali bilan qiyosini bildiradi. Estetik ideal estetik munosabatning shunday turi bo'lib, u bir tomondan estetik did, ikkinchi tomondan estetik qarash orasidagi kategoriyadir. Ko'plab tadqiqotlarda bu mavzu "badiiy-estetik ideal", "ma'naviy-estetik ideal", "etnoestetik ideal" tarzida uchraydi. Xususan, S.Agzamxodjayevaning fikricha, "Badiiy-

estetik ideal ijtimoiy borliqni, insonning badiiy, ma'naviy-ruhiy hayotini go'zallashtirishga, nafosat qonunlariga muvofiq uni takomillashtirishga qaratilgan ijtimoiy ong shaklidir" [2].

Insonning xayoliy, badiiy ijodi, fantaziyasi ma'lum obrazli dunyoqarashga asoslanadi. Bu jarayonni badiiy jarayon yoki estetik jarayon deb nomlash mumkin. Bizning ushbu maqolamizda "estetik ideal" tarzida olib va shu kategoriyaning falsafiy mushohada qilishni maqsad qilib oldik.

Idealning san'atdagi muammosiga XIX asrdan boshlab e'tibor berila boshlagan. V.Blenskiy va N.Chyerneshveskiylar san'at va real hayot, ideal va turmush o'rtasidagi munosabatlarni ochib berishgan. Blenskiyning fikricha, "ideal reallikda yashiringan bo'ladi; ular fantaziyaning dabdurdustdan chiqargan o'yinlari emas, to'qima ham emas, xayol ham emas, ayni damda ideal haqiqatni inkor qilmaydigan, aql bilan hal qilingan va fantaziya bilan o'ylab topilgan u yoki bu narsaning mumkinlik ko'rinishidir" [3].

Falsafiy-badiiy tadqiqotlarda adabiyot va san'atdagi estetik ideal masalasiga bo'lgan qiziqish o'tgan asrning 60-80 yillarida kuchaygan. Bu boradagi ilk tadqiqotlardan biri N.Geya va V.Piskunovalarga tegishli. Ular bir necha tadqiqotlari orqali mazkur masalaning mohiyatini ochishga harakat qilganlar. Jumladan ularning fikrlarni farqlashicha, "ba'zilar ideal voqelikni o'zi yaratadi deb hisoblasalar, boshqalar idealni yaratuvchilari rassomlardir, degan fikrga kelishgan. Shu sohani tadqiqotchilaridan V.Kovarin esa estetik idealni jamiyatning tarixiy harakatlari natijasida yuksak ma'naviy va har tomonlama rivojlangan jamiyatning shaxs xususidagi tarixiy tushunchasi sifatida gavdalandiradi. Estetik ideal borliqni tasvirlashning xarakteriga ta'sir o'tkazadi va ijobiy qaxramon obrazida izohini topadi. San'at tabiiy hodisalardan ko'ra aniqroq ideallarni namoyon qila oladi. Binobarin, "tabiatning biror-bir ijodi ilohiy ideallarni san'atchalik gavdalandira olmaydi, shunday ekan, ma'naviylik tabiat mahsulidan ustuvordir [4]".

Tadqiqot metodologiyasi. San'atning bir ko'rinishi bo'lgan badiiy ijod yutuqlari, unda aks etadigan estetik voqelik, ideallashtirish jarayonlari aynan estetik idealning shakllanish muhitini beradi. Yaratilayotgan badiiy ijod mahsuli davr talabi va estetik ideal talablari asosida uyg'unlashib boradi. Estetik ideal va uning mantiqiy izchilligini targ'ib qiladigan kuch, dinamik mohiyat sifatida maydonga chiqadigan badiiy g'oyalar tizimi alohida shakllangan bo'ladi. "Natijada yangicha badiiy-estetik

shakl va mazmun kasb etayotgan adib ijodi o'zgacha falsafiy me'yorlar doirasida, real voqelikni talqin qilish barobarida, noreal voqelik bilan ham aloqaga kirishdi, alal-oqibat bu holat, ya'ni olam va odam hayotiga xos haqiqat va uydirma, adolat va nohaqlik, sadoqat va xiyonat, tantilik va nomardlik kabi estetik tushunchalarning noma'lum qirralarini kashf etish ko'nikmasini zaruratga aylantiradi" [5].

Keyingi paytlarda xorijda va mamlakatimizda estetik idealning milliy, umuminsoniy va etnoestetik jihatlarini bo'yicha ilmiy izlanishlar davom etmoqda. Xususan, etnomadaniyatning estetik xususiyati borasida olib borilgan tadqiqotlardan biri O.Nishonovaga tegishli bo'lib, unda milliy etnomadaniyat va unda estetik idealni tarixiy-madaniy rivojlanishining innovatsion va transformatsion o'zgarishlarga uchraganini ko'rish mumkin. Olimaning fikricha, "...etnomadaniyatning ma'naviy-estetik idealning shakllanishiga ta'sirini uchta pog'onada qarash mumkin: I. Etnoestetik ideal; II. Milliy estetik ideal; III. Umuminsoniy estetik ideal [6]. Ushbu tadqiqot birinchidan, qariyb o'zbek milliy-etnik etnomadaniyatini tadqiq etishga qaratilgan bo'lib, unda umuminsoniy estetik ideal haqida juda kam tahlil uchraydi. Ikkinchidan, etnomadaniyatning estetik idealni shakllanishiga katta ta'siri katta, lekin bu ta'sir natijasida estetik ideal faqat uchta ko'rinishda shakllanmaydi. Bu tavsif qadriyatlarining tarkibiy tuzilishiga o'xshab qolgan. Xalq etnomadaniyati asarlar davomida shakllanib, turli etnik, milliy va ayni paytda sivilizatsiya yutuqlarini o'zida jamlab borishini unutmashlik kerak.

Etnoestetik idealni o'zi milliy-etnik estetik idealdir. Uni alohida "Milliy estetik ideal etnos yoki millat badiiy-estetik olamining kvintessensiyasidir" ko'rinishida ta'rif berish maqsadga muvofiq emas deb hisoblaymiz. Estetik ongning unsurlari, estetik nazariyalar, badiiy-estetik voqelik bu – umuminsoniy darajadagi qadriyatlar, ideallarda ham uchraydigan jihatlardan hisoblanadi. Olimani tadqiqotida ikki bir-birini inkor etadigan fikr uchraydi. Masalan, milliy estetik ideal to'liq milliy obrazlarda (masalan, Alpomidan titullar millat bo'lgan o'zbeklarning milliy qahramoni, milliy idealidir.) uchraydi, deyilsa, yana shu joyda "...estetik ideal qahramonlar obrazidagina emas, balki ijodda, san'atkorlar yaratgan asarlarda, xalq etnomadaniyatidan joy olgan artefaktlarda, badiiy-estetik qadriyatlarida ham namoyon bo'ladi. Yuksak mahorat va estetik did bilan yaratilgan, ezgu, oliyjanob g'oyalar bilan sug'orilgan, hayot murakkabliklarini ro'y-rost tasvirlagan, quyilgan, kuylagan durdona asarlar shunday ideal bo'lib ko'rinadi [6], deyilgan.

Aslida ideal tushunchasining klassifikatsiyasini amalga oshirganda hech bir ilmiy jamoa bir nuqtai-nazar yoki bir xil qarashga erisha olmagan. Chunki ideal individual, ijtimoiy, ma'naviy, milliy va etnomadaniy ko'rinishlari yangilik sifatida talqin etilmoqda. Estetik idealni o'rganishda uning shaxsga, jamiyatga, ijtimoiy taraqqiyotga ta'siri va aks ta'sirini unutmashlik darkor. Tarixiy taraqqiyot davomida insonning dunyoqarashi o'zgarib, rivojlanib boradi va bunga mos ravishda insonning ehtiyojlari, didi va kompleks ongi shakllanadi. Ana shu xususiyatni esdan chiqarish bu boradagi tadqiqotlarda yangilish fikrlarini keltirib chiqaradi

Shunday ekan, har bir shaxs jamiyatning ijtimoiy hayotini belgilaydigan, inson uchun xizmat qiladigan axloqiy-estetik idealga asoslanib, yangicha zavqiy munosabatlarni shakllantirib boradi. Mana shu jarayonda shaxsning estetik ongi va madaniyatini yuksak ma'naviyat bilan boyitish, insonparvarlikni kamol toptiradigan zavqli hayotni barpo etish zaruriyati vujudga keladi. Unda inson o'z qalbi va shuuriga madaniyat va ma'naviyat, axloq va odob, ezgulik va komillik tushunchalarini singdirib boradi. Bu tushunchalarni zavqiy tomonga yo'naltirilishi, ularni inson hissiy-emotsional qabul qilishi bevosita shaxsni estetik madaniyat tomon yetaklaydi. Ayni paytda, "estetik madaniyatning jamiyatdagi shakllanish jarayonini o'rganilishi muayyan qarashlarda xilma-xil ko'rinish olib voqelikning estetik manzarasini namoyon etadi" [7].

Tahlil va natijalar. Badiiy ijod vakilining estetik ideali, badiiy mahorati va individual uslubi bilan bir qatorda, ratsionallik va tafakkur imkoniyatlarini doimiy ravishda uyg'un qo'llash, badiiy did va intellektual saviyani muntazam o'stira borishi orqali shakllangan kuzatiladi. Ular ijtimoiy-falsafiy, badiiy-estetik va

axloqiy kategoriyalarni o'rganish, talqin qilish natijasida olam va odam yagonaligining dialektik asoslarini angelaydi, tahlil qiladi.

Bundan ko'rinadiki, badiiy ijodkor, go'zal insonparvarlik xislatini estetik ideali markaziga qo'ygan holda, umuminsoniy g'oyalarning tub ildiziga yaqinlashadi. Moddiy va ma'naviy dunyoda uzluksiz davom etadigan o'zaro to'qnashuvlar, qarama-qarshiliklar zamiridagi asosiy mantiqiy izchillik nimadan iborat ekanini yanada teran anglashga erishadi. Eng muhimi ijodkor badiiy to'qimalar, obrazlar orqali avvalo, birinchidan, ezgulik bilan yovuzlik o'rtasidagi uzluksiz, intihosiz, oshkoraviy va pinhoniy kurash; ikkinchidan, adolat va adolatsizlik, e'tiqod va beqarorlik, vijdon va vijdotsizlik, fidoyilik va xudbinlik kabi qutbiylikni namoyon etadigan qarama-qarshilik motivlari izchilligini asoslaydi.

Estetik idealni shakllantiradigan omillar, o'z navbatida badiiy madaniyat, san'atning ijtimoiy, individual ongga aks etishi, sportning institutsionlashishi, turmush tarzida valeologik, estetoterapiy amaliyot shakllarini paydo bo'lishi tufayli shaxs estetik idealini immanent xususiyati tizimlashadi. Badiiy-estetik, valeo-estetik voqelik insonning ideal obraziga nisbatan ekstravert (tashqi) va ayni paytda intravert (ichki) sifatlariga ta'sirlashadi. Estetik ideal ichki, murakkab tizimli bo'lib, uni quyidagicha keltirish:

Badiiy-estetik ong va tafakkur;

Estetik ong unsurlari va perseptiv idrok;

Borliqni estetik o'zlashtirish va nafislik;

Etnoestetik va umuminsoniy qadriyatlar;

Ijodkorlik tuyg'usi va qadriyatlar yaratuvchanligi;

Shaxsda mutoalaga ishtiyok – ijodiy faoliyat bilan

shug'ullanish;

Mehnatga estetik munosabat – poklanish-forig'lanish;

Ma'naviy-axloqiy hayot, tarbiyaviy-kommunikativ fazilatlarini go'zallashtirish istagi;

Shaxs valeologik-sog'lomlashtirish estetikasiga intilish;

Sport, harakat – jisimiy-aqliy go'zallikka intilish.

Shuni aytishimiz zarurki, estetik idealning ichki tizimi, uning funksional xususiyatlarini sub'yekti va ob'yekti, badiiy ijod turi, tadqiqotning konsepsiyasi nuqtai nazaridan ham kelib chiqib belgilash mumkin. Shuning uchun har bir estetik faoliyatning o'ziga xos funksiyalari mavjud bo'lib, ularning ijtimoiy hayotda namoyon bo'lishi ham har xildir. Shaxsga nisbatan aytilganda estetik ideal aniq obraz sifatida, barkamol inson sifatida yaxlit maqsadga erishilmaydi. Chunki yuqoridagi ichki tizim yoki tadqiqot davomida chiqarilgan xulosalarga ko'ra, shaxs ongida yaxlit aks ettirish mumkin bo'lgan ideal aynan axloqiy-estetik ideal bo'lishi mumkin. Ularni alohida olib o'rganish avvalo insonning individual, ijtimoiy, shaxsiy qadriyatlarini majburan ikkiga bo'lishga o'xshaydi.

Ijtimoiy ongning bir shakli bo'lgan estetik ong borliqni, voqelikni estetiklik me'yor va mezonlar orqali anglash, idrok etish ifodasidir. "Inson borliqni nafasat qonunlariga rioya qilgan holda angelaydi... Nafosat qonunlariga rioya etish, ya'ni yaratish qobiliyati inson faoliyatining mohiyat va mazmunini tashkil etadi. Shuning uchun insonning har qanday faoliyatida estetik manba mavjud: inson o'z faoliyati davomida moddiyat bilan birga ma'naviyatga shodlik - sevinch, orzu umid, erk-ozodlik tuyg'ulariga suyanib yashaydi, moddiy samaralar bilan birga o'zi va boshqalar faoliyatining nafasat mezonlari bilan o'lchanadigan ijtimoiy baholanishiga harakat qiladi" [8].

Estetik ideal ushbu nafasat qonunlariga tayanar ekan, borliqni go'zallik mezonlari orqali takomillashtirishga intiladi. U shunchaki ifoda, tasvir emas, hatto rang-barang asarlar, ifodalar va tasvirlar ham ideal bo'lavermaydi, aks holda har qanday badiiy-estetik qadriyat idealga aylantirilgan bo'lardi. Ideal mavjud voqeliklar ichidan eng yuksagini, eng yetugini, eng go'zalini tanlab oladi, ya'ni badiiy-estetik tip yaratadi.

Leonardo da Vinchi beqiyos iqtidor sohibi bo'lishiga qaramay birorta ham asarini nihoyasiga yetkazmagan. Nima uni bir suratdan ikkinchi suratga, bir sohadan ikkinchi sohaga o'tib, orom bilmay, lekin boshlagan asarlarini tugatmay yashashga, tinmay izlanishga majbur etgan? Uning qalbida qandaydir sir, ma'naviy-ruhiy kuch mudom yetuklik, komillik izlashga, ushbu idealga yeta olmaslikni angalgan zahoti boshqa ideal izlashga majbur qilganga o'xshaydi [9].

Estetik ideal shaxsning ma'naviy hayotiga go'zallik, estetik tasavvur va qarashlar, eng muhimi estetik tajriba, ya'ni madaniy-ijodiy jarayon orqali ta'sir etadi. Estetik tajriba badiiy-ijodiy izlanishlar demakdir. Olim fikrlarini, kashfiyotini ijtimoiy muhokamaga qo'yayotganida o'zining badiiy-emotsional tuyg'ularidan tug'ilgan fikrlarini mantiq talablariga muvofiq jilovlashga majbur, san'atkorda esa emotsional tuyg'ular ifodasi muhokamaga qo'yiladi. S.S.Agzamxodjayevaning fikricha, "...ijodkor shaxs, san'atkor o'zining badiiy-estetik qarashlarini qanchalik ehtiros, tuyg'u, o'y bilan ifoda eta olsa, u tomoshabin qalbiga shunchalik tez, shiddat bilan kira oladi. Shaxs ma'naviyatidagi bunday ziddiyatlar, qarama-qarshi talqinlar mutlaq beiz ketmaydi. Olim ham, san'atkor ham boshqalar uchun ideal bo'lgudek obraz, stil, fikr yaratadigan shaxslardir"[10].

Estetik ideal jamiyat va shaxsga nisbatan ijtimoiy-ma'naviy borliqni go'zallashtiruvchi, ma'lum g'oyaviy qarashlar bilan uyg'unlashtiruvchi, integratsiyalashtiruvchi hamda inson uchun zarur badiiy-estetik qadriyatlarini qaror toptiruvchi vazifasini bajaradi.

Ushbu vazifalarni quyidagicha belgilash mumkin: 1) ontologik funksiyasi – ma'naviy borliqning mukammal estetik shaklini tashkil qilishi va namoyon bo'lishi; 2) gnoseologik funksiyasi – olamni estetik bilish – taraqqiyot yo'llarini anglash; 3) evristik funksiyasi – ma'naviy borliqni qayta yangi ekoetik va ekoestetik usullar va vositalar orqali kashf etishi; 4) aksiologik funksiyasi – estetik qadriyatlarni yaratish va maqomini mustahkamlashi; 5) praktsiologik funksiyasi – madaniy-ijodiy faoliyat bilan shug'ullanishni yo'naltiradi (san'at, sport, ilmiy ijod, badiiy ijod); 6) metodologik funksiyasi – estetik faoliyat usul va vositalarini, yo'llarini ko'rsatishi; 7) pedagogik-valeologik funksiyasi – tarbiyaviy-kommunikativ, sog'lomlashtiruvchi vazifalarni bajarilishi.

Xulosa va takliflar. Xulosa Yuqoridagi tizimlashtirish va funksional ahamiyatini belgilash natijasida estetik idealning bir

butun ta'rifi yuzaga kelishi muqarardir. Buni quyidagicha belgilash mumkin. Estetik ideal – shaxsning real voqelikni badiiy-estetik, valeo-estetik o'zlashtirishidagi eng yuqori darajaga erishgan yutug'i bo'lib, u o'zida shaxs va jamiyat taraqqiyoti o'rtasidagi qarama-qarshiliklarning chegarasini o'zida aks ettiruvchi, individual tarzda hissiy-emotsional, ijtimoiy tarzda katarsis-forig'lanish holatni aks ettiruvchi tushunchadir. Shaxsning ichki dunyosida, uning ongida bu holat umumiylik va alohidalik, butunlik va bo'lak va hokozolar o'rtasidagi chegara sifatida tasvirlanadi. Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, quyidagi xulosalarga o'tamiz.

Birinchidan, estetik ideal kelib chiqishiga ko'ra individual, ta'sir doirasiga ko'ra ijtimoiy, tamoyillariga ko'ra imperativdir. Uning badiiy ijodiyotdan falsafiy tadqiqotga o'tib borishi badiiy adabiyotning falsafiy masalalar ko'pligidan dalolat beradi. Ideal ma'lum ma'noda ijodkorning o'z istagi yoki ma'lum bir jamiyatning istaklari ifodasi bo'lishi ham mumkin;

ikkinchidan, inson tafakkurida estetik idealni yaratishda ko'proq ijobiy xislatlarga urg'u berilsa, buning aksi bo'lgan salbiy xislatlar orqali ham o'z idealining qiyofasi aslida qanday bo'lishi kerak degan savolga javob beradi;

uchinchidan, biror bir davr ideali bo'lgan badiiy obraz ma'lum bir muddatdan keyin o'z vazifasini o'tab, uning o'rniga boshqa bir ideal badiiy adabiyot maydonida paydo bo'lishi mumkin;

to'rtinchidan, estetik olimlar o'z ijodlarida ma'lum bir badiiy-estetik ideali yangi davr kishisining didi, saviyasiga mos tarzda boshqacha ko'rinishida shakllantirishi mumkin. Bu holatda ijodiyot yutuqlarida idealning xarakteri, tashqi ko'rinishi, nutqidagi o'ziga xosliklar ijodkor asarida juz'iy o'zgarish yoki qo'shimchalar orqali namoyon bo'ladi. Ana shunday holat estetik ideal transformatsiyasi deb ataladi.

ADABIYOTLAR

1. Mamashokirov S., Tog'ayev SH. Erkin va farovon hayot qurulishining g'oyaviy-mafkuraviy masalalari. -Toshkent:: Ma'naviyat, 2007, -25 b.
2. Agzamxodjayeva S. Ijtimoiy ideal va ma'naviy hayot. –Toshkent: Falsafa va huquq inst. nashr., 2007. -189 b.
3. Aleksandrova S.V. Problema ideala v russkoy literature, kritike, publitsistike pervoy polovine XX veka. Avtoref . dis.. d-ra filol. nauk. –Moskva, 2005. –S. 41.
4. Gegel V. San'at falsafasi yoxud ijod falsafasi.G'G' faylasuf.uzG' tarjimon D.Tojialiyev.
5. Dilmurodova N. Estetik ideal va badiiy g'oya.G'G'SHarq yulduzi. 28.12 2016
6. Nishanova O.D. O'zbek etnomadaniyatining estetik mohiyati va funksiyalari. Fal.fan.dok-r. diss. Toshkent, 2016, 77-bet.
7. G'aybullayev O. SHaxs estetik madaniyatini shakllanish va rivojlanish muammolari. Toshkent. fal.fan.doktor. diss. 2011, 14-bet.
8. Umarov E. Estetika (nafosatshunoslik). - T.: "O'zbekiston", 1995. - 77 b.
9. Jizneopisaniye velikix xudojnikov. – M.: 1995. – S.12.
10. Agzamxodjayeva S.S. Ijtimoiy ideal va ma'naviy hayot.Toshkent, Falsafa va huquq nashriyoti, 2007,127 bet

Munisa SANAYEVA,
Toshkent davlat pedagogika universiteti tadqiqotchisi
E-mail: munisa8811@gmail.com

Nizomiy nomidagi TDPU, “Geografiya va uni o‘qitish metodikasi” kafedrası dotsenti., p.f.f.d. (PhD) D.N.Abdullayeva taqrizi ostida

MODERN METHODS AND PRINCIPLES OF TEACHING BIOLOGY IN HIGH SCHOOLS THROUGH ELECTRONIC INFORMATION EDUCATIONAL RESOURCES

Annotation

Today, in our country, special attention is being paid to the issues of modernization of the education system, introduction of the most advanced educational technologies and training of students to be competitive with the world's youth. In addition, a number of reforms are being implemented in general education schools to improve the scientific and methodical support of academic subjects, to increase the quality of teaching, and to introduce modern electronic information and educational resources into educational processes. This article describes the modern methods and principles of increasing the effectiveness of biology education in general education schools, developing students' skills in using electronic information educational resources and biological competence.

Key words: Educational system, educational effectiveness, modern education, biology education, electronic information educational resources, biological competence, teaching methods and principles, ensuring pedagogical-ergonomic quality.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ И ПРИНЦИПЫ ПРЕПОДАВАНИЯ БИОЛОГИИ В ВУЗАХ С ПОМОЩЬЮ ЭЛЕКТРОННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Аннотация

Сегодня в нашей стране особое внимание уделяется вопросам модернизации системы образования, внедрения самых передовых образовательных технологий и подготовки студентов, способных быть конкурентоспособными с молодежью мира. Кроме того, в общеобразовательных школах реализуется ряд реформ по совершенствованию научно-методического обеспечения учебных предметов, повышению качества преподавания, внедрению в образовательный процесс современных электронных информационных и образовательных ресурсов. В данной статье описаны современные методы и принципы повышения эффективности обучения биологии в общеобразовательных школах, развития у учащихся навыков использования электронных информационных образовательных ресурсов и биологической компетентности.

Ключевые слова: Образовательная система, эффективность образования, современное образование, биологическое образование, электронные информационные образовательные ресурсы, биологическая компетентность, методы и принципы обучения, обеспечение педагогико-эргономического качества.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA BIOLOGIYA FANINI ELEKTRON AXBOROT TA'LIM RESURSLARI VOSITASIDA O'QITISHNING ZAMONAVIY METODLARI VA TAMOYILLARI

Annotatsiya

Bugungi kunda mamlakatimizda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, unga eng ilg'or ta'lim texnologiyalarini joriy etish hamda ta'lim oluvchilarni dunyo yoshlariga nisbatan raqobatbardosh qilib tarbiyalash masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shuningdek, umumta'lim maktablarida o'quv fanlarining ilmiy-metodik ta'minotini takomillashtirish, o'qitish sifatini oshirish hamda ta'lim jarayonlariga zamonaviy elektron axborot ta'lim resurslarini joriy etish bo'yicha bir qator islohatlar amalga oshirilmoqda. Ushbu maqolada umumta'lim maktablari biologiya ta'limi samaradorligini oshirish, o'quvchilarning elektron axborot ta'lim resurslaridan foydalanish ko'nikmalarini hamda biologik kompetentligini rivojlantirishning zamonaviy metodlari va tamoyillari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim tizimi, ta'lim samaradorligi, zamonaviy ta'lim, biologiya ta'limi, elektron axborot ta'lim resurslari, biologik kompetensiya, o'qitish metodlari va tamoyillari, pedagogik-ergonomik sifatini ta'minlash.

Kirish. Rivojlangan mamlakatlar tajribalaridan ma'lumki, mamlakat taraqqiyotining ob'ektiv qonuniyatlari, nafaqat iqtisodiy salohiyat va imkoniyatlarni, balki ta'lim tizimi, undagi milliy qadriyat va xususiyatlar, ma'naviy boyliklarini to'la hisobga oluvchi, mukammal ijtimoiy-iqtisodiy siyosat ishlab chiqilib, izchil amalga oshirilgan sharoitdagina barqaror va mutanosib rivojlanishga erishish mumkinligini ko'rsatmoqda. Shubhasiz, davlat va jamiyat qurilishini modernizatsiyalash bosqichida ta'lim tizimining o'rni va ahamiyati beqiyosdir.

Bugungi kunda ko'plab tadqiqotchilar axborotlashgan jamiyatda mavjud bo'lgan eng asosiy qarama-qarshilikka diqqatni qaratadilar, ya'ni, doimiy o'sib boruvchi axborot hajmi sharoitlarida jahon miqyosidagi axborotlarning umumiy hajmida kishi egallashi mumkin bo'lgan bilimlarning ulushi qisqarib borishi ro'y beradi. Mazkur qonuniyat ayniqsa, ta'lim sohasida yaqqol ko'rinib qoladi. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, umumta'lim maktablarida o'quvchilarning tabiiy fanlarga doir bilimlarni o'zlashtirishga qaratilgan faoliyatini takomillashtirishda elektron axborot ta'lim resurslari (EATR) alohida ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi kunda xalqaro miqyosda biologiya ta'limining sifat-samaradorligini oshirishda ilg'or xorijiy tajribalar, elektron axborot ta'lim resurslari, didaktik materiallarni tatbiq etish mexanizmlarini zamonaviy rivojlanish tamoyillari asosida yanada takomillashtirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasining “Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish” deb nomlangan to'rtinchi ustuvor yo'nalishida umumta'lim maktablarida ta'lim sifatini oshirish bo'yicha bir qator vazifalari belgilab qo'yilgan [1].

Shuningdek, 2020 yil 8-avgustdagi “Kimyo va biologiya ta'lim yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-4805-son [2] qarorida ham Kimyo va biologiya fanlari bo'yicha ta'lim sifatini tubdan oshirish, umumta'lim maktablarida ushbu fanlarni o'qitishning mutlaqo yangi tizimini joriy etish, ta'lim muassasalarini zamonaviy laboratoriyalar, darsliklar va boshqa o'quv jihozlari bilan ta'minlash, ushbu yo'nalishlarga malakali o'qituvchi-murabbiylarni jalb etish, kadrlar tayyorlash va ilm-fan

natijalaridan foydalanishda ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish sohalari o'rtasida o'zaro yaqin muloqot va hamkorlikni yo'lga qo'yish maqsadida amalga oshiriladigan vazifalarga to'xtalgan.

Ta'lim tizimida zamonaviy EATR va innovatsion texnologiyalar asosida o'qitishning ilmiy-nazariy va metodik asoslari bo'yicha mamalakatimizda A.A.Abdugodirov, A.X.Pardayev [3], M.M.Aripov [4], N.A.Muslimov [5], U.Sh.Begimkulov [6], N.I.Taylaqov [7], A.D.Askarov [8] va boshqa shu kabi olimlar ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan. Shuningdek, biologiya ta'limida elektron axborot ta'lim resurslaridan foydalanish masalalari J.Tolipova [9], A.T.G'ofurov [10], G.Ergasheva [11], S.Fayzullaev [12], L.Qoraxonova [13], M.Ibodova [14], U.Raxmatov [15] va boshqalar tadqiqotlarida o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Umumta'lim maktablarida o'quvchilarning ta'lim olishiga ko'maklashish funksiyasi va bu funksiyalarni amalga oshirishda elektron axborot ta'lim resurslari (EATR) ning ahamiyati quyidagilardan iborat:

o'qituvchi tomonidan o'quvchi va o'qituvchining axborot oqimlari kesishmasi, o'quvchilarning yashirin tajribasiga tayanish, shuningdek, tabiiy fanlar integratsiyalashuvi asosida o'quv fani bo'yicha ta'lim mazmunining tanlab olinishi. EATRni yaratish mazmunni tanlab olish bosqichida o'qituvchi tomonidan foydalaniladigan axborot manbalari doirasini kengaytirishga imkon beradi, bu o'quvchilarning axborot-ta'lim ehtiyojlarini to'laroq qondirishga, fanlararo integratsiyalashuvni amalga oshirishga yordam beradi.

o'qituvchi tomonidan nafaqat biologiya fani mazmunini o'zlashtirish masalalarini hal qiluvchi ta'lim texnologiyalarini (loyihaviy, tadqiqotchilik, refleksiv o'qitish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, axborot-kommunikativ texnologiyalarni), balki, o'quvchilarda biologik kompetentlikning paydo bo'lishiga ham yordam beruvchi texnologiyalarni ham tanlab olish. EATR nafaqat turli xildagi ta'lim texnologiyalarining qo'llanilishini, balki an'anaviy reproduktiv texnologiyalarni qo'llash mumkin bo'lmay qoladigan va metodik jihatdan asossiz bo'lib qoladigan vaziyatni ham keltirib chiqaradi. EATR o'quvchilarni o'quv faoliyatida ko'proq mustaqil ishlashga va mustaqil ta'lim olishga yo'naltiriladi, bu esa ularda biologik kompetentlikning shakllanishiga yordam beradi, zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llash bilan esa bu jarayon yaqqol ifodalangan maqsadga qaratilgan xususiyatdagi jarayonga aylanadi.

EATRLari o'quvchilarda biologiya fani bo'yicha bilimlar real "hayotiy muammolar"ni hal qilish uchun asosga aylangan kompetentlikning yuzaga kelishi va namoyon bo'lishiga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Umumta'lim maktablari biologiya ta'limida elektron ta'lim muhitini joriy etish eng muhim vazifalardan biri sanaladi. Bunda zamonaviy axborotlashgan jamiyatda fan o'qituvchilariga alohida talablar qo'yiladi. V.I.Strajevning fikriga ko'ra, zamonaviy o'qituvchilardan EATRDan maqsadli foydalana olish, o'quvchilar tomonidan bilimlarni mustaqil egallashlarida axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalari imkoniyatlarini joriy etishi talab etiladi [16].

Demak, ta'lim-tarbiya jarayonida EATR dan foydalanish fan o'qituvchisining kasbiy kompetentligini birinchi navbatda axborot kommunikativ kompetentligi (AKK) darajasining oshishi, shuningdek, o'qitishning an'anaviy metodlari, shakllari va vositalarini o'zgartirish yoki yangilarini kiritish imkoniyatlarini tadqiq qilish hisobiga oshirishga olib keladi. Shuningdek, xuddi o'quvchilardagidek, EATR dan foydalanish bilan ta'lim jarayonini tashkil etish o'qituvchining axborot maydoni kengayishiga, yangi o'quv fanlararo aloqadorliklarning shakllanishiga olib kelib, bu o'quv fanini o'qitishning maqsadlari haqida ilgari shakllantirilgan tasavvurlarning mazmunini va yaxlit borliq tasvirini shakllantirish jarayonida uning o'rnini qayta ko'rib chiqishga majbur qiladi.

Didaktika nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadigan, elektron ta'lim va axborot texnologiyalarini joriy etish orqali samaradorlikka erishiladigan metodik maqsadlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

• o'qitish jarayonini individuallashtirish va differensiyalash;

• teskari aloqa orqali o'quv faoliyatining nazoratini olib borish;

• o'z-o'zini nazorat qilish va baholab borish;

• o'quv materialini o'zlashtirish jarayonida mustaqil tayyorgarlikni tashkil etish;

• o'quv jarayoni vaqtini tejab qolish;

• o'quv axborotlarni EATRLari orqali vizuallashtirish;

• o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarni modellashtirish;

• kompyuterda laboratoriya mashg'ulotlarini bajarish;

• axborot ma'lumotlar bazasini yaratish va undan foydalanish;

• o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirish;

• ta'lim oluvchini o'quv materialining o'zlashtirish strategiyasi bilan qurollantirish;

• o'quvchilarning fikrlash, kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish;

• optimal qaror qabul qilish malakasini hamda mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmasini shakllantirish;

• ta'lim oluvchida axborot va undan foydalanish madaniyatini shakllantirish.

U.Sh.Begimkulovning ta'kidlashicha, zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik yunalishi - bu insonning turli sohalarda maqsadli mustaqil faoliyat asosida intellektual va ahloqiy rivojlanishidir. Bunda 3 ta asosiy vazifaga e'tibor qaratiladi:

1. Ta'lim tizimini isloh etish.

2. Mustaqil faoliyat tamoyilini ta'lim va tarbiyaning asosiy tamoyili sifatida e'tirof qilish.

3. Ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish [17].

Hozirgi vaqtda zamonaviy ta'lim jarayonida ro'y berayotgan tizimli o'zgarishlar talablariga mos holda eng ahamiyatli psixologik-pedagogik tavsiflardan biri bo'lib o'quvchilarning EATR asosida mahsuldor faoliyatini tashkil etish uchun ichki salohiyatning mavjudligi sanaladi. Mana shu tavsifga mos holda EATR ni tahlil qilish o'qituvchining faoliyati mahsuldorligi darajalarini Lerner-Skatkin tasnifi bilan mos holda o'qitish metodlari bilan taqqoslash zaruratiga olib keladi:

1. Tushuntirish-illyustrativ metodlari;

2. Reproaktiv metodlar;

3. Muammoli metodlar;

4. Qismli- izlashli metodlar;

5. Tadqiqotchilik metodlari.

1. Tushuntirish-illyustrativ metodlar. Bu darajada o'qituvchi o'quv materiali mazmunidan (asosan axborot tipidagi) tayyor axborotni yoki xabar qilinayotgan dalil, tushuncha, ko'rib chiqilayotgan qonun, qonuniyatni illyustratsiyalash vositasi sifatida foydalanadi. Mazkur metoddan foydalanishda o'quvchi o'quv materiali mazmuni bilan faol ravishda o'zaro aloqada bo'ladi, o'quv axborotini qabul qiladi, kuzatadi, eslab qoladi.

2. Reproaktiv metodlar. Bu darajada EATR o'quvchilarda ularning mahorati va ko'nikmalari shakllanishi hamda bilimlarini nazorat qilishni tashkil etishda foydalanish mumkin bo'lib, bunda quyidagilardan foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi: - mazmuni oldindan belgilangan algoritm bo'yicha o'quv harakatlarining amalga oshirilishini ko'zda tutuvchi amaliy modullar; - o'tilgan mavzuni takrorlash va mustahkamlashga qaratilgan nazorat modullari. Reproaktiv metodlardan foydalanishda o'qituvchi EATR materiallaridan harakatlar namunalari namoyish etish, o'zlashtirilgan mavzuni takrorlash darajasida bilim va mahoratni nazorat qilish hamda baholash uchun foydalanishi mumkin.

3. O'rganilayotgan mavzuni muammoli bayon qilish. Bu darajada EATR bevosita ham darsda, ham o'quvchilarning mustaqil ishini tashkil etishda foydalanilishi mumkin. Bu yerda eng muhimi - o'quv materiali mazmuni muammoli vaziyatni yaratish, o'quv muammosini o'rtaga tashlash, uni hal qilish usullarini namoyish etish manbasi sifatida olib qaralishi mumkin. Biologiya darslarida mazkur metoddan biologik jarayonlar, hodisalar haqida bilim berishda, xususan, muammoli masalalarni hal qilishga qaratilgan mavzularni o'qitishda foydalanish mumkin.

4. Qismli-izlashli metodlar. Bu darajada EATR asosan o'quvchilarning o'qituvchi rahbarligi ostida mustaqil faoliyatlarini tashkil etishda foydalanilishi mumkin. Bu yerda alohida e'tibor

quyidagi modullarga beriladi: - mazmuni muammoli xususiyatga ega bo'lgan axborot tipidagi modullar; - o'quvchilar tomonidan ularga ilgari o'rgatilmagan faoliyat usullarining o'zlashtirilishiga qaratilgan amaliy tipdagi modullar; - o'zlashtirib bo'lingan bilimlarni umumlashtirishga, tizimlashtirishga, o'rganilgan hodisalarni tushunib yetishning ko'p aspektli rag'batlantirilishiga qaratilgan mahorat tipidagi modullar. Biologiya darslarida mazkur metoddan davra suhbatlari, bahs-munozaralar, o'quv konferensiyalarini tashkil etish uchun foydalanish mumkin.

5. Tadqiqotchilik metodlari. Bu darajada EATR asosan o'quvchilarning mustaqil ishlari – mavzuni mustaqil o'rganish, laboratoriya va amaliy ishlarni tashkil etish hamda o'tkazish, o'quvchilar tomonidan tadqiqotchilik ishlarini yozish, o'quv loyihalarini yaratish, o'quv o'yinlarini tashkil etish kabi faoliyat yo'nalishlarini tashkil etishda foydalanilishi mumkin. Mazkur metod ham biologiya ta'limida o'quvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi fikrlar asosida umumta'lim maktablarida biologiya fanini o'qitishda EATRni yaratish va ulardan foydalanishda o'quv materiallari mazmunini tanlab olish tamoyillariga quyidagilarni kiritish mumkin:

Ilmiylik tamoyili – tayyorgarlik mazmunining pedagogik - psixologik, ta'limni axborotlashtirish, o'quv jarayoni axborot-metodik ta'minotining tarkibiy qismi sifatida EATRni yaratish va ulardan foydalanish amaliyoti bilan bog'liqlikka mosligi;

Amaliy-yo'naltirilganlik tamoyili – tayyorgarlik mazmunini tanlab olishning mualliflik metodikalari va ishlanmalarini yuzaga chiqarish uchun EATRni yaratish bo'yicha amaliy vazifalarni hal qilishda axborot faoliyati va o'zaro axborot almashinuvini amalga oshirishga mosligi;

Tayyorgarlik mazmunining AKT rivojlanishidagi zamonaviy darajaga mosligi tamoyili – bilimlar, mahorat va tajribalarning zaruriy darajasini ta'minlash: ishlab chiqilayotgan EATRga pedagogik-ergonomik talablarni bajarish; ta'lim muassasasining axborot tarmoqlarini ma'lum bir o'quv fanlari mazmuni bilan to'ldirish; lokal va global tarmoqlarning taqsimlangan axborot resurslaridan mustaqil foydalanish; mualliflik metodikalarini ishlab chiqish;

Tayyorgarlik yaxlitligi tamoyili – EATRda yuzaga chiqariladigan umumpedagogik nazariyalar va o'quv fanlari bilan aloqadorliklarni ta'minlash;

Darajali differensiallashtirish tamoyili – tayyorgarlik mazmunining majburiy minimumi sanalgan tayanch tarkibiy qismlar uchun ham, axborot-metodik ta'minotni shakllantirishda ancha murakkabliklar uchun ham turli xildagi murakkablik darajalarida EATRni ishlab chiqishning dastakli vositalarini o'zlashtirish imkoniyatlarini ta'minlash;

EATR ning pedagogik-ergonomik sifatini ta'minlash tamoyili – EATRga pedagogik-psixologik, mazmuniy-metodik, dizaynli-ergonomik talablarga rioya qilish.

Xulosa va takliflar. Umumta'lim maktablari biologiya ta'limida EATRdan foydalanishda quyidagilarga alohida e'tibor qaratishtirilgan muvofiq:

- o'quvchi – ta'lim jarayonining passiv ishtirokchisi emas.

- o'quvchi o'z faoliyati maqsadlarini va unga erishish yo'llarini o'zi belgilaydi.

- o'quvchi – munozara, muhokama, tadqiqotlarning faol ishtirokchisi.

- o'quvchi EATR bilan o'zaro harakatlar usullarini tanlab oladi: o'quv mazmunini o'zlashtirish tartibini, topshiriqlarni bajarish sur'atini belgilaydi.

- o'quvchi maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan materialni tanlab oladi.

- o'quvchi o'qituvchi tavsiya qilgan, o'zi mustaqil tanlab olgan qo'shimcha materiallardagi zarur axborotni izlab topadi.

- o'quvchi o'z faoliyati natijasida olingan natijalarni tanlab olingan EATR materiallari bilan asoslagan holda namoyish etadi.

Biologiya ta'limida EATRdan samarali foydalanish o'quvchilarda bilimlarni chuqur o'zlashtirish, o'z fikrini bayon etish, muammoli vaziyatlarni tahlil etish, interfaollik darajasi, tadqiqotchilik faoliyati hamda mustaqil bilim olish ko'nikma va malakalarini rivojlantirish imkoniyatini oshiradi. EATR o'zgaruvchan ta'lim ehtiyojlarini qondira oladigan va ularga mos holda javob bera oladigan rivojlanuvchi vosita hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 8 avgustdagi “Kimyo va biologiya ta'lim yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-4805-son Qarori.
3. Abduqodirov A., Pardaev A. Masofali o'qitish nazariyasi va amaliyoti // Monografiya. – Toshkent, 2009. -146 b.
4. Aripov M., Begalov B., Begimkulov Sh., Mamarajabov M., Axborot texnologiyalari. -T.: Noshir, 2009. -368 b.
5. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Ped. fan. dok. ... dis. - T.: TDPU, 2007. - 315 b.
6. Begimkulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boyqarish nazariyasi va amaliyoti: ped. fan. dokt...diss. - Toshkent, 2007.-305 b.
7. Taylaqov N.I. Uzluksiz ta'lim tizimi uchun informatikadan o'quv adabiyotlari yangi avlodini yaratishning ilmiy-pedagogik asoslari: ped. fan. dok... diss. – Toshkent: 2006 y. – 359 b.
8. Askarov A.D. Xalq ta'limi xodimlari malakasini masofadan oshirish tizimini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi.. Toshkent-2017. 112-b.
9. Tolipova J.O. Biologiya fanini o'qitishda pedagogik texnologiyalar. Cho'lpon nashriyoti.-Toshkent, 2011. – 40 b.
10. G'ofurov A.T, Tolipova J.O, Umumiy biologiya fanini o'qitishning norasmiy usul va shakillari. -T,1992. -26 b.
11. Ergasheva G.S. // Biologiya fani ta'limida axborot texnologiyalaridan foydalanish vosita va usullari. // Maktabda biologiya fani jurnali.. 2009. 4-son. –Toshkent, 10-14 b.
12. Fayzullaev S.S., Ibodova M.N. // Biologiya fanini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish yo'llari // Respublika ilmiy amaliy konferensiya. –Toshkent, 2011. 2-tom 158-160 b.
13. Qoraxonova L.M. Biologiya fanini o'qitishda elektron ta'limiy resurslardan foydalanish metodikasini takomillashtirish (7-sinf misolida): ped. fan.dok...diss. avtoreferati. - Toshkent , 2020 y.
14. Ibodova M.H. // Biologiya fanidan o'quvchilarning mustaqil ishlarini axborot resurslari vositasida takomillashtirish metodikasi. – Toshkent, 2019. 12-15-b.
15. Raxmatov U.E. Masala va mashqlar orqali umumiy o'rta ta'lim maktablari biologiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirish: ped. fan.dok...diss. avtoreferati. - Toshkent , 2021.
16. Стражев В.И. Технология информационного общества /В.И.Стражев// Интернет и современное общество: Материалы Всероссийской объединённой конференции. Санкт-Петербург, 20-24 ноября 2000.С292.
17. Бегимкулов У.Ш. Педагогика таълимда замонавий ахборот технологияларини жорий этишнинг илмий назарий асослари. Монография. Тошкент. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси. “Фан” нашриёти 2007.

UDK:155.34(045)

Asadulloh SOATOV,
Turon universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrasini mudiri, dotsent, PhD
E-mail: soatovasadulloh@gmail.com

Qarshi davlat universiteti professori B.Jo'rayev taqrizi asosida.

TUSHUNCHALARNI ESLAB QOLISHDA ZANJIR USULIDAN FOYDALANISHNING PSIXOLOGIK ASPEKTLARI

Аннотация

Maqolada tushunchalarni eslab qolishda zanjir usulidan foydalanishning metodik ahamiyati, zanjir usulini qo'llashda noodatiy voqealardan foydalanishning psixologik shart-sharoitlari yoritilgan. Shuningdek talabalarning so'zlarni eslab qolish ko'nikmasini aniqlash maqsadida maxsus ishlab chiqilgan tushunchalar orqali topshiriqni eslab qolish natijalar empirik tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Xotira, esda olib qolish, esda saqlash, unutish, mnemonika, ko'nikma, malaka, zanjir, noodatiy hikoya, tasavvur.

ИСПОЛЬЗУЙТЕ ЦЕПНОЙ МЕТОД ДЛЯ ЗАПОМИНАНИЯ КОНЦЕПЦИЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

В статье описывается методологическая значимость использования цепного метода при запоминании понятий, а также психологические условия использования необычных событий при использовании цепного метода. Также для определения способности учащихся запоминать слова результаты запоминания задания анализировались эмпирически с помощью специально разработанных понятий.

Ключевые слова: Память, припоминание, припоминание, забывание, мнемотехника, навык, умение, цепочка, необычный рассказ, воображение.

USE THE CHAIN METHOD TO REMEMBER CONCEPTS PSYCHOLOGICAL ASPECTS

Annotation

The article describes the methodological significance of using the chain method when memorizing concepts, as well as the psychological conditions for using unusual events when using the chain method. Also, to determine the ability of students to memorize words, the results of memorizing the task were analyzed empirically using specially developed concepts.

Key words: Memory, recollection, recollection, forgetting, mnemonics, skill, ability, chain, unusual story, imagination.

Kirish. Bugungi kunda har bir inson psixologik jihatdan o'z ustida muqum ishlab aqliy jarayonlarini rivojlantirib borishlarini davr taqozo qilmoqda. Ayniqsa ta'limiy faoliyat bilan mashg'ul bo'lgan talaba – yoshlar diqqati, idroki, xotirasi, tafakkuri, tasavvuri, xayoli va nutqini rivojlantirishga xizmat qiluvchi psixologik usullardan muntazam foydalangan holda o'zlarining psixik jarayonlarini rivojlantirib borishlari foydali ish ko'rsatib yanada oshiradi. Bunda talabalarning bilish jarayonlarini rivojlantirishda xotira imkoniyatlarini inobatga olishlari alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki, insonlarning zamonaviy gadjetlarga bog'lanib qolgan bugungi davrda bilish jarayonlarini rivojlantirishdan ko'ra uning mavjud imkoniyatini ushlab qolishning o'zi katta mahoratni talab qilmoqda. Shu bois ushbu maqolada xotirani rivojlantirishga qaratilgan, xususan esda olib qolish jarayonida tasavvur obrazlaridan foydalanish vazifalarini sinashga qaratilgan zanjir usuli va undan tizimli foydalanishning metodik ahamiyatini tadqiq qildik. Zanjir usuli kerakli ma'lumotlarni oson bog'lash ko'nikmasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi sodda mnemonik usuldir.

Ma'lumki, turli usullar orqali ma'lumotlarni xotirada mustahkam esda saqlab qolishni psixologiyaning mnemonika (ma'lumotlarni qulay va samarali usullar orqali xotirada mustahkam saqlab qolish uchun qo'llaniladigan metodlar) sohasi o'rganadi. Mnemonika fanidagi ishlab chiqilgan maxsus usullar ilmiy-amaliy jihatdan ahamiyatga ega bo'lib, pedagoglarning bunday bilimlardan xabardor bo'lishi o'quvchi-talabalarni fan darsliklaridagi kerakli ma'lumotlarni kam kuch sarflab osonroq yo'l bilan esda saqlab qolishlariga xizmat qiladi [2].

Sodda mnemonik usul hisoblangan zanjir usulini qo'llash ko'nikmasi orqali biz xotiramizni psixologik jihatdan chiniqtiramiz. Chunki bilish jarayonlarining rivojlanishi bu jarayonlarni qanchalik faol ishlatilayotganiga bog'liq. Zanjir usuli esa xotira va tasavvur sifatlarimizni ishlatish orqali real aqliy faoliyatga samarali tayyorlashimizga xizmat qiladi. Shu bois mnemonikaning boshqa usullarini ham samarali o'zlashtirishni

maqсад qilgan kishi zanjir usulni to'g'ri qo'llash ko'nikmasini o'zida rivojlantirgan bo'lishi lozim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Psixologik jihatdan xotira bilish jarayonlari tasnifiga kiruvchi tushuncha bo'lib, boshqa psixik jarayonlarning ishlash mexanizmi xotiraning tipologik xususiyatlariga bog'liqdir. Xotira va uning imkoniyatlari ham nazariy jihatdan, ham amaliy jihatdan keng o'rganilgan. Xususan mamlakatimizda Z.Nishonova, M.Davletshin, M.Zufarova, E.G'oziyevlar tomonidan, Sobiq sovet respublikalarida esa A.Leontyev, A.Luriya, A.Smirnov, N.Lange, P.Zinchenko, P.Ribnikov S.Rubinshteyn, tomonidan, Chet el psixologlaridan A.Adler, A.Erikson, G.Ebbinghaus, R.Atkinson, V.Vundt, E.Fromm, K.Yung, K.Levin tomonidan tadqiq qilingan.

Ma'lumki, xotirada ma'lumotlar mustahkam saqlanishi uchun dastavval bu ma'lumotlar to'g'ri esda qoldirilishi kerak. Esda olib qolish inson faoliyatining xususiyatiga bevosita bog'liqdir. A. A. Smirnov, P. I. Zinchenko tajribalari shuni ko'rsatadiki, esda olib qolish u yoki bu faoliyatdagina samarali bo'lish mumkin. A.A.Smirnovning tajribalarida tekshirishlarga qaraganda, ikki xil faoliyat taklif qilinsa, birinchi holda ular ma'noli matn esda olib qolish nazarda tutiladi. Sinaluvchilar matn yodlar ekanlar, materiallar ustida hech qanday faol ish olib bormaganlar. Ikkinchi holda esa esda olib qolish vazifasi qo'yilmaydi-yu, lekin matn ustida muayyan ish olib borish, unda uchraydigan ma'noviy xatolarni aniqlash taklif etiladi. Ikkinchi holda esda olib qolish ancha samarali bo'lganligi aniqlangan [4].

Sobiq sho'ro psixologlari tadqiqotlarining natijalari ma'noga ega bo'lgan materiallarni o'zlashtirishda esda olib qolish uchun turli xil yo'nalish, ko'rsatma berish muhim ahamiyat kasb etadi, degan fikrni tasdiqlaydi. A.N.Leontyev, S.L.Rubinshteyn, P.A.Ribnikov va boshqalar bolalarning xotira faoliyatini o'rganganlar. P.I.Zinchenko, M.N.Shardakov, A.I. Lipkinalarning tadqiqot ishlarining aksariyati shunga bog'ishlangan bo'lib, turli materialni esda olib qolishda tushunishning ahamiyati muhimligini tasdiqlashga intilgan. Bunda materialni esda olib qolishga to'g'ri yo'nalish berilishining natijasida material

mazmuni tushuniladi va esda olib qolish tezligi, aniqligi, mustahkamligi va to'liqligi ta'minlanadi[4].

Xotiraning neyrofiziologik asoslari to'g'risida fikr yuritilganda Lorente, Makselein kabi olimlarning reverberlashtirish hodisasini (reverberlashtirish - aylana aks ettirish demakdir) tatbiq qilinganlarini aytib o'tish maqsadga muvofiqdir. Ularning ko'rsatishlaricha, nerv hujayralaridan chiqqan aksionlar boshqa hujayralaridagi dendritlar bilan qo'shilishi natijasida reverberlashtirish hodisasi vujudga keladi [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada qo'llanilgan zanjir usuli tushunchalarni bir – biriga bog'lab eslab qolishda samarali mnemonik metodlardan biridir. Usul tasavvurni va assotsiatsiya qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Zanjirni qo'llash jarayonida talabalar tasavvuriga tayangan holda assotsiativ usullar orqali tushunchalarni to'g'ri ketma – ketlikda qatnashtirib hikoya tuzadilar. Bunda ular o'zlariga chegara qo'ymasdan tasavvur qilish ko'nikmasini rivojlantirishga harakat qilishlari lozim. Zanjir usulini qo'llash orqali xotiraga bog'liq ravishda talabalarning boshqa bilish jarayonlari diqqatining kuchi, idrokining anglanganligi, abstrakt tafakkurining rivojlanganligi, va tasavvurining ravshanligi ham tadqiq qilingan. Tadqiqot jarayonida berilgan topshiriqlarni talab darajasida bajargan talabalarning bilish jarayonlari ijobiy rivojlanganligi aniqlangan.

Tadqiqotning ob'yekti. Tadqiqotning ob'yekti sifatida Turon univeristetining pedagogika va psixologiya yo'nalishi 3 kurs talabalari tanlangan. Tadqiqot jarayonida talabalarning tanlangan so'zlar ro'yxatini to'g'ri ketma – ketlikda eslab qolish qobiliyatini aniqlash maqsadida hikoya usulidan foydalanilgan. Tadqiqotda ishtirok etgan talabalar ma'lumotlarni eslab qolishda assotsiativ usullarga tayanishning ahamiyatini farqlash ko'nikmasiga ega bo'ldi. Bunda tanlangan so'zlarni to'g'ri ketma – ketlik bilan yod olishda tasavvur obrazlaridan foydalanishning afzalliklari metodika orqali tadqiq qilindi.

Zanjir usulini qo'llash jarayonida so'zlarning obrazlarini aniq tasavvur qilishga harakat qilish lozim. Tasavvur deganda ilgari idrok qilingan narsalarning esimizga tushgan obrazlari tushuniladi. Bu xotiramizda saqlanib qolgan idrok obrazlari bo'lib, mazmunan obrazli xotiraga taalluqlidir [1].

Zanjir usulini qo'llashda obrazlarni yaxshi tasavvur qilish uchun ularning hajmli, katta, ravshan va rangliligiga alohida e'tibor qarantish maqsadga muvofiq. Quyida bu omillarni ko'rib chiqamiz.

1. Hajmli. Obrazning hajmli ekanligi uning ko'z oldimizga kelgan obrazini har tomonlama ko'ra olishdir. Ya'ni tasavvur qilinayotgan obrazni fazoviy jihatdan barcha tomondan ko'ra olish, bizga nisbatan masofasini (uzoq yoki yaqinligini), balandda yoki pastdalgini (bo'yimizga nisbatan), katta yoki kichikligini (narsaning asl hajmiga nisbatan) 3D faromatida tasavvur qila olish [3].

1-jadval

Metodikaning birinchi bosqichida talabalarning so'zlarni eslab qolish ko'rsatgichi (T=50).

№	Ko'rsatgichlar	Mezonlar.			
1	Jami 15 ta so'z	Yuqori daraja	Yaxshi daraja	O'rta daraja	Past daraja
2	13-15 ta so'z	6 %			
3	10-12 ta so'z		24 %		
4	7-9 ta so'z			34 %	
5	6 tagacha so'z				36 %

Metodikaning birinchi bosqichida talabalarning topshiriqni eslab qolish ko'rsatgichi quyidagi natijani ko'rsatdi. Topshiriqni bajarish jarayonida 13 tadan 15 tagacha bo'lgan so'zlarning ketma – ketligini to'g'ri eslab yozgan talabalar 6 % ni tashkil qildi. Talabalarning 24 % 10 tadan 12 tagacha bo'lgan so'zlarni to'g'ri ketma – ketlikda yozib yaxshi natijani ko'rsatdi. 34 % talabalar 7 tadan 9 tagacha bo'lgan so'zlarni tartibi bo'yicha to'g'ri eslab o'rta natijani ko'rsatdi. Talabalarning 36 % 6 tagacha bo'lgan so'zlarni to'g'ri yozib qiniqarsiz natijani ko'rsatdi.

Metodikaning keyingi bosqichida talabalarning zanjir usuli orqali esda olib qolish xotirasini sinash maqsadida ikkinchi

2. Katta. Bu ko'z oldimizga keltirgan obrazning hajman kattaligi. Chunki katta narsa diqqatimizni o'ziga tez jalb qiladi. Misol uchun har xil balandlikda qurilgan ko'p qavatli uylarga uzoqdan qarasaq eng birinchi katta binoga ko'zimiz tushadi. Shuning uchun obrazni kattaroq hajmga ega narsalar ichidan tanlab olishga harakat qilish maqsadga muvofiq. Yoki mix, chumoli, igna kabi kichik narsalar obraz sifatida tanlansa ularni hajman kattaroq qilib tasavvurda gavdalanitirish lozim[3].

3. Ravshan. Obrazning ravshanligi ko'z oldimizga keltirgan obrazni yorqin va tiniq ko'rinishda tasavvur qila olishdir. Misol uchun: hosili g'arq pishgan daraxtga uzoqdan qarasaq uning mevalari ko'zimizga juda kichik yoki nuqta shaklida ko'rinadi. Narsani uzoq yoki kichik shaklda tasavvur qilish uning obrazini yorqin tasavvur qilishimizga xalaqat qiladi. Demak narsaning obrazini ravshan ko'ra olish uchun uni yonimzda va hajman kattaroq shaklda tasavvur qilishimiz lozim[3].

4. Rangli. Obrazning rangliligi ko'z oldimizga keltirgan obrazlarning o'ziga xos tusga ega ekanligidir. Xorijiy so'zlarni yodlash jarayonida tanlangan obrazning aniq rangga ega ekanligi uni qayta eslash jarayonida qisman xotiradan ko'tarilgan bo'lsa ham obrazning osonroq eslanishiga turtki beradi. Misol uchun bananning sariqligi, pamidorning qizilligi, tuflining qoraligi, archaning yashilligi, ko'ylakning ko'kligi, paxtaning oqligi kabi narsalarning ranglari eslash jarayonida asly obrazni ko'z oldimizga keltirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [3].

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida talabalarga maxsus tanlangan so'zlarni to'g'ri ketma – ketlikda noodatiy hikoyalar tuzish orqali eslab qolish ko'nikmasini aniqlash maqsadida zanjir usulidan foydalanildi. Dastavval, talabalarning topshiriqdagi tushunchalarni to'g'ri ketma – ketlikda eslab qolish qobiliyatini aniqlash maqsadida bir – biriga bog'liq bo'lmagan 15 ta so'zlardan iborat ikkita topshiriqlar to'plami tayyorlandi. Birinchi topshiriqlar to'plamidagi so'zlarni talabalar to'g'ridan – to'g'ri eshitib eslab qolishlari kerak, ikkinchi topshiriqlar to'plamidagi juft so'zlarni esa biz tomonimizdan tuzilgan noodatiy hikoya usulini eshitish orqali eslab qolishlari kerak edi.

Metodikaning birinchi bosqichida talabalarning so'zlarni eslab qolish ko'nikmasini aniqlash maqsadida 15 ta so'z o'qib eshittirildi. Talabalarning vazifasi o'qib eshittirilayotgan so'zlarni diqqat bilan eshitish va jarayon tugaganidan so'ng eslab qolgan so'zlarni to'g'ri ketma – ketlikda qog'ozga yozish edi. So'zlar o'qib eshittirilganidan so'ng talabalar eshitgan so'zlarni tartibi bo'yicha yozib chiqishdi.

Talabalarning birinchi topshiriq bo'yicha berilgan so'zlarni to'g'ri ketma – ketlikda eslab qolish ko'rsatgichlari quyidagi 1 – jadvalda keltirilgan.

topshiriqlar to'plamidagi 15 ta so'zlar ro'yxati o'qib eshittirildi. Talabalarning vazifasi og'zaki shaklda aytilayotgan so'zlarni bir – biriga bog'lab tuzilayotgan noodatiy hikoyalarni diqqat bilan eshitish va ularni imkon darajasida eslab qolish edi.

Metodikaning ikkinchi bosqichida so'zlar o'qib eshittirilganidan so'ng bir daqiqa tanaffus berildi. Tanaffusdan so'ng talabalar hikoyada qatnashgan so'zlarni to'g'ri ketma – ketlikda eslash orqali yozib borishdi. Talabalarning topshiriq bo'yicha berilgan so'zlarni eslab qolish ko'rsatgichlari quyidagi 2 – jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Metodikaning ikkinchi bosqichida talabalarning so'zlarni eslab qolish ko'rsatgichi (T=50).

№	Ko'rsatgichlar	Mezonlar.			
		Yuqori daraja	Yaxshi daraja	O'rta daraja	Past daraja
1	Jami 15 ta so'z				
2	13-15 ta so'z	28 %			
3	10-12 ta so'z		32 %		
4	7-9 ta so'z			26 %	
5	6 tagacha so'z				14 %

Metodikaning ikkinchi bosqichida talabalarning topshiriqni eslab qolish ko'rsatgichi quyidagi natijani ko'rsatdi. Topshiriqni bajarish jarayonida 13 tadan 15 tagacha bo'lgan so'zlarning ketma – ketligini to'g'ri eslab yozgan talabalar 28 % ni tashkil qildi. Talabalarning 32 % 10 tadan 12 tagacha bo'lgan so'zlarni to'g'ri ketma – ketlikda yozib yaxshi natijani ko'rsatdi. 26 % talabalar 7 tadan 9 tagacha bo'lgan so'zlarni tartibi bo'yicha to'g'ri eslab o'rtacha natijani ko'rsatdi. Talabalarning 14 % 6 tagacha bo'lgan so'zlarni to'g'ri yozib qiniqarsiz natijani ko'rsatdi.

Xulosa va takliflar. Zanjir usuli orqali so'zlarni to'g'ri ketma – ketlikda eslab qolish uchun quyidagi algoritmgaga amal qilish lozim:

Esab qolinishi zarur bo'lgan so'zlar to'g'ri tanlanishi va bunda bir tasnifga kiruvchi tushunchalar ketma – ket qo'yilmasligi kerak;

So'zlar to'g'ri tasavvur qilinishi va bu jarayonda obrazlarni yaxshi tasavvur qilish uchun ularning hajmli, katta, ravshan va rangliligiga alohida e'tibor qaratish zarur;

Metodning ikkinchi bosqichida birinchi va ikkinchi so'zlar bir – biriga to'g'ri ketma – ketlikda bog'lanishi lozim;

Usulni qo'llash jarayonida so'zlar noodatij hikoya tuzish orqali eslab qolinishi va bunda fantastik elementlardan samarali foydalanish maqsadga muvofiq;

So'zlarni zanjir shaklida bir – biriga to'g'ri ulash uchun assotsiativ usullardan to'g'ri foydalanish zarur.

Xulosa qilib aytganda so'zlarni eslab qolishda zanjir usulidan foydalanish talabalarni noodatij fikrlashga, tasuvvurini rivojlantirishga, esda olib qolish xotirasini yaxshilashga va konsentratsiyalashgan diqqatini kuchaytirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. Zufarova M.E. Umumiy psixologiya. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. 2010.-128 b.
2. Soatov A.J. Bo'lajak pedagog-psixologlarda psixologik maslahat berish ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasi. O'quv qo'llanma. - Qarshi: Fan va ta'lim. 2022. - 106 b.
3. Soatov A.J. The scientific importance of loading from the qualities of imagination in memorizing foreign words. European Journal of Innovation in Nonformal Education. Volume 3. Issue 5. 06.05.2023.-140 p.
4. G'oziyev E. Umumiy psixologiya. Darslik. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. 2010.-336-39 b.

UDK: 372.461.1

Madinaxon TOSHMATOVA,
Namangan davlat pedagogika instituti 2-kurs talabasi,
E-mail: mtosmatova123@gmail.com

NamDU dotsenti, PhD G'.Tojiboyev taqrizi asosida

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA LINGVISTIK VA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH METODLARI

Аннотация

Maqola boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida lingvistik va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish metodlariga bag‘ishlangan. Zamonaviy ta‘lim sharoitida bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta‘minlash, ayniqsa, til tayyorgarligi sohasida, keyingi muvaffaqiyatli o‘qish va ijtimoiylashuv uchun mustahkam poydevor yaratish muhimdir. Maqolada ona tili va chet tillarini o‘rganish darajasini oshirishga qaratilgan turli metodika va yondashuvlar ko‘rib chiqiladi. O‘yin va interaktiv metodlar, loyihaviy faoliyat hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga alohida e‘tibor qaratilgan. O‘tkazilgan tajribalar va kuzatishlar taklif etilgan metodlarning samaradorligini tasdiqlab, o‘quvchilarning til ko‘nikmalari va kommunikativ qobiliyatlarida sezilarli yaxshilanishlarni ko‘rsatmoqda. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich maktab uchun o‘quv dasturlarini ishlab chiquvchi pedagoglar, metodistlar va mutaxassislariga foydali bo‘lishi mumkin.

Kalit so‘zlari: Boshlang‘ich sinf, lingvistik kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, o‘yin metodlari, interaktiv metodlar, loyihaviy faoliyat, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ЯЗЫКОВО-КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

Статья посвящена методам развития лингвистических и коммуникативных компетенций у учеников начальных классов. В условиях современного образования обеспечение всестороннего развития детей, особенно в области языковой подготовки, важно для создания прочного фундамента для дальнейшего успешного обучения и социализации. В статье рассматриваются различные методики и подходы, направленные на повышение уровня владения родным и иностранными языками. Особое внимание уделяется использованию игровых и интерактивных методов, проектной деятельности, а также информационно-коммуникационных технологий. Проведенные эксперименты и наблюдения подтверждают эффективность предложенных методов, показывая значительные улучшения в языковых навыках и коммуникативных способностях учеников. Результаты исследования могут быть полезны педагогам, методистам и специалистам, разрабатывающим учебные программы для начальной школы.

Ключевые слова: Начальный класс, языковая компетентность, коммуникативная компетентность, игровые методы, интерактивные методы, проектная деятельность, информационно-коммуникативные технологии.

METHODS OF DEVELOPING LINGUISTIC AND COMMUNICATIVE COMPETENCES IN PRIMARY CLASS STUDENTS

Annotation

The article is dedicated to methods for developing linguistic and communicative competencies in primary school students. In the context of modern education, ensuring the holistic development of children, particularly in the field of language preparation, is essential for creating a solid foundation for further successful learning and socialization. The article examines various methodologies and approaches aimed at improving the proficiency in native and foreign languages. Special attention is given to the use of game-based and interactive methods, project activities, and information and communication technologies. The experiments and observations conducted confirm the effectiveness of the proposed methods, showing significant improvements in students' language skills and communicative abilities. The results of the study may be useful for educators, methodologists, and specialists developing curricula for primary schools.

Key words: Primary class, language competence, communicative competence, gaming methods, interactive methods, project activities, information and communication technologies.

Kirish. Bugungi kunda ta‘lim sohasida asosiy maqsad faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki o‘quvchilarda lingvistik va kommunikativ kompetensiyalarni ham rivojlantirishdir. Bu esa boshlang‘ich ta‘lim bosqichida o‘quvchilarning tilni to‘g‘ri va samarali qo‘llay olish ko‘nikmalarini shakllantirishni talab etadi. Lingvistik kompetensiya – bu tilning tuzilishi, qoidalari va qonuniyatlarini bilish bo‘lsa, kommunikativ kompetensiya – bu bilimlarni muloqotda qo‘llay olish qobiliyatidir. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish metodlari ko‘rib chiqiladi.

O‘zbekiston ta‘lim tizimida so‘nggi yillarda ko‘plab qiyinchiliklar yakunlanib, ta‘lim sifatini oshirish va uning xalqaro standartlarga mosligiga yo‘nalishgan katta reformalar amalga oshirilmoqda. Ta‘lim o‘zgartirishlari diqqat markazida boshlang‘ich sinflar o‘quvchilarining umumiy rivojlanishiga yordam beruvchi usullar bo‘lib turadi. Joriy ta‘limning asosiy

vazifalaridan biri bolalarning tillarini va kommunikativ ko‘maklashish qobiliyatlarini rivojlantirishdir, bu esa ularning muvaffaqiyatli ijtimoiy integratsiyasi va keyinchalik o‘qishlari uchun muhim shartdir.

O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta‘lim sohasidagi islohotlarga katta e‘tibor berib, bu jarayon muntazam qonun hujjatlari va davlat dasturlari bilan ta‘minlangan. Maxsus e‘tibor innovatsion ta‘lim usullarining bolalar tilini o‘rganish va kommunikativ ko‘maklashish qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Mamlakat Prezidentining “Ta‘lim tizimining keyingi o‘zgarishlariga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida” buyrug‘i ta‘lim dasturlarini yangilash va tillar o‘qitish uchun muallimlarning malakasini oshirish zarurligini belgilab beradi [1].

Ta‘lim siyosati yaratishning asosiy maqsadi boshlang‘ich sinflar o‘quvchilarining muloqot qobiliyatlarini va tillar bilan tanishish ko‘maklashishini rivojlantirish sharoitlarini yaratishdir. Bu, bolalar faoliyati bo‘yicha interaktiv va amaliyotga

yo'naltirilgan ta'lim usullari orqali amalga oshiriladi, ularga o'quv jarayonida faol qatnashishni taqozo etadi va tillar bilan tanishishlarini ta'minlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Lingvistik va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha ko'plab ilmiy manbalar mavjud. Masalan, Vygotsky (1978) o'quvchilarning til o'rganish jarayonida ijtimoiy muloqotning ahamiyatini ta'kidlagan. Uning nazariyasiga ko'ra, bola tilni o'ziga yaqin kishilar bilan muloqot orqali o'rganadi. Bu nazariya asosida til o'yinlari va interfaol mashg'ulotlarning muhimligi belgilanadi.

Krashen (1982) tomonidan ishlab chiqilgan til o'rganish nazariyasida esa tabiiy til o'rganish jarayoni va ijtimoiy muhitning ahamiyati e'tirof etilgan. Krashenning "affektiv filter" gipotezasi til o'rganish jarayonida o'quvchilarning emotsional holati va qulay muhitning zarurligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, Halliday (1975) tilni o'rganishda bolalar faoliyatlari va o'yinlarining muhimligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, o'yinlar orqali bola tilning grammatik tuzilishini va so'zlarning ma'nosini o'rganadi. Ushbu nazariyalar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida til va muloqot kompetensiyalarini rivojlantirish metodlari ishlab chiqilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davrida boshlang'ich sinf o'quvchilarida lingvistik va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish usullari o'rganildi. Dastlab diagnostik testlar yordamida o'quvchilarning til bilish darajalari aniqlandi. Eksperimental guruhlarda yangi metodlar sinovdan o'tkazilib, natijalari nazorat guruhi bilan solishtirildi. O'qituvchi va o'quvchilar fikrlari intervyu va so'rovnomalar orqali yig'ildi. Olingan ma'lumotlar statistik tahlil qilindi va tavsiyalar shakllantirildi.

Tahlil va natijalar. Lingvistik va kommunikativ kompetensiyalar insonning til bilimlarini o'rganish, tushunish va samarali tarzda foydalanish qobiliyatlari bilan bog'liqdir.

1. Lingvistik kompetensiyalar: Bu, insonning til bilimlarini o'rganish, tushunish va tilni samarali tarzda foydalanish qobiliyatlari bilan bog'liqdir. Bu kompetensiyalar insonning biror tilni o'rganish va uning orqali o'z fikrlarini ifoda qilish, ma'lumot almashish va o'rganilgan ma'lumotlarni qayta ishlovchi qobiliyatlari bilan bog'liqdir.

Lingvistik kompetensiyalar quyidagi asosiy ko'nikma va qobiliyatlardan iborat bo'ladi:

1. Til o'rganish va tarjima qilish: Insonning til va nutq bilimlari sohasida o'zini rivojlantirish, yangi so'zlar va frazalar o'rganish, va ularni tarjima qilish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi.

2. Tilni samarali tarzda foydalanish: Tilni o'rganilgan tarzda foydalanish qobiliyatlarini o'rganish va rivojlantirish. Bu tarzda inson o'z fikr va o'ylarini ifoda qilish, mazmuni to'g'ri ko'rsatish, va maqsadli ravishda muloqot qilish qobiliyatlarini o'rganadi.

3. Tilni tushunish va muloqot qilish: Tilning grammatik va leksik qoidalari bo'yicha tushunish, shuningdek, boshqa insonlar bilan muntazam ravishda muloqot qilish va fikr almashish qobiliyatlari.

4. Yozish qobiliyatlari: Yozishni tushunish va tilni yozishda samarali bo'lish qobiliyatlarini o'rganish va rivojlantirish.

Lingvistik kompetensiyalar insonning ijtimoiy va professional faoliyatida, o'quv jarayonida, oilaviy munosabatlarda, va boshqa ko'rsatuvlarda juda muhim rol o'ynaydi. Bu kompetensiyalar insonning o'zini ijtimoiy muhitda o'rganishi va rivojlantirishi bilan bog'liqdir [2].

2. Kommunikativ kompetensiyalar: Bu esa shaxsiy rivojlanishning keng doirasiga kiradi va insonning o'zining ijtimoiy muhitida muvofiqlikka ega bo'lishida juda muhim rol o'ynaydi. Bu ko'nikmalar barcha sohada foydalaniladi: ishda, o'quvda, oilaviy va do'stlararo munosabatlarda, ijtimoiy tarmoqda, va hokazo.

Kommunikativ kompetensiya quyidagi asosiy tarkibiy qismlardan iborat bo'ladi:

Kommunikativ spetsifikatsiya (kommunikativ fikrlash qobiliyati): Insonning mazmuni to'g'ri ko'rsatish, o'z fikrlarini boshqalarga yetkazish va maqsadli ravishda muloqot qilish qobiliyatlari.

Kommunikativ ma'lumot (kommunikativ bilim): Til va nutqdan foydalanishni tushunish va ularni to'g'ri qo'llash qobiliyatlarini.

Kommunikativ ko'nikmalar (kommunikativ o'quvlar): So'zlashish, yozish, va boshqa insonlar bilan muntazam ravishda fikr almashish uchun zarur ko'nikmalar.

Insonning kommunikativ kompetensiya sifati uning yoshiga, o'qish darajasiga, ijtimoiy muhitiga, va boshqa ko'rsatuvlarga bog'liq ravishda o'zgaradi. Bu qobiliyatlar o'rganish va rivojlantirish yolu bilan rivojlanadi va hayotning har bir sohasida yordam beradi.

Lingvistik va kommunikativ kompetensiyalar insonning ijtimoiy faoliyatida, o'qish va yozish jarayonida, shaxsiy rivojlantirishda, oilaviy munosabatlarda va boshqa sohalarida muhim ahamiyatga ega. Bu kompetensiyalar insonning o'zini o'rganishi, jamiyatda akti [3].

Lingvistik va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha Namangan shahridagi 2-3-sinf o'quvchilari orasida amaliy tadqiqot olib borildi va ikki guruh shakllantirildi: nazorat guruhi va eksperimental guruhi. Eksperimental guruhda lingvistik va kommunikativ kompetensiyalar rivojlantirishga yo'naltirilgan maxsus metodlar muvaffaqiyatli qo'llanildi. Bu metodlar, o'quvchilarning til o'rganish va uning amaliy qo'llanishini oshirishda innovatsion usullar bilan birlashtirilgan.

Eksperimental guruhda qo'llanilgan metodlar juda ko'pdir va ularda turli xil amaliy mashg'ulotlar qo'llanilgan. Masalan, til o'yinlari orqali, o'quvchilarga so'zlar va grammatik qoidalarni o'rganishni o'rgatish uchun "so'z topish" va "gap tuzish" kabi o'yinlar ishlatildi. Bu o'yinlar o'quvchilarning diqqatini jalb qilish, tilni mazmunli o'rganish va uning amaliy qo'llanishini oshirishda yordam beradi.

Eksperimental guruhda qo'llanilgan metodlar:

1. Til o'yinlari: So'zlar va grammatik qoidalarni o'rgatish uchun turli xil til o'yinlari qo'llanildi. Masalan, "so'z topish", "gap tuzish" kabi o'yinlar.

2. Interfaol mashg'ulotlar: Interfaol mashg'ulotlar orqali o'quvchilar til qoidalarni mustahkamlaydi va amalda qo'llashni o'rganadi. Bu usul o'quvchilarning e'tiborini jalb qilish va qiziqishini oshirishda yordam beradi.

3. O'qish va yozish mashg'ulotlari: Hikoyalar, ertaklar va she'rlarni o'qitish va yozish mashg'ulotlari orqali o'quvchilarning lingvistik ko'nikmalarini rivojlantirildi [4].

Interfaol mashg'ulotlar orqali o'quvchilarning til qoidalari niqtasi va amaliy qo'llashni o'rganishda yordam berildi. Bu usul o'quvchilarning o'zularining e'tiborini jalb qilish, muhokama qilish va tilning amaliy qo'llanishini o'rganishiga yordam beradi. Masalan, interfaol mashg'ulotlar orqali, o'quvchilar turli mavzularda subhatlashish, munozara qilish va tilni amaliy ravishda qo'llashni o'rganishadi.

O'qish va yozish mashg'ulotlari orqali, hikoyalar, ertaklar va she'rlar orqali o'quvchilarning til ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ishlatilgan. Bu mashg'ulotlar o'quvchilarga tilni tarjima qilish, tahlil qilish va yangi so'zlar va ifodalar o'rganish imkoniyatini beradi. Masalan, hikoyalar o'qish orqali, o'quvchilar tarixiy voqealarni tushunish, uning til tahlilini qilish va o'zlarining gapni yozish orqali bayon qilishni o'rganishadi.

Tadqiqot davomi 3 oy davom etdi va har ikki guruhning natijalari tizimli tarzda baholandi. Nazorat guruhi an'anaviy ta'lim usullarini mustahkamlash maqsadida darsliklar va o'qituvchilar yordamida o'tkazildi. Natijalar darsliklarni amalda qo'llash va o'qituvchilar bilan subhatlashish asosida tushuntirildi.

Bu tadqiqot tajribaviy usulni qo'llab-quvvatlash uchun qo'llanilgan yagona misol emas, balki mustaqil o'rganish jarayonida yetarlicha tahlil va natijalar boshqalar uchun ham maqsadga muvofiq va muhim bo'lishi mumkin [5].

Muhokama. Tadqiqot natijalariga ko'ra, eksperimental guruhda o'quvchilarning lingvistik va kommunikativ kompetensiyalari nazorat guruhiga nisbatan ancha yuqori ekanligi aniqlandi. Eksperimental guruh o'quvchilari yangi so'zlarni yodlash, grammatik qoidalarni tushunish va muloqot qilish ko'nikmalarida sezilarli darajada yaxshilanish kuzatildi. Masalan, o'quvchilar o'rtasida o'tkazilgan testlar natijalari eksperimental guruhda 25% yaxshiroq natijalar ko'rsatdi, bu esa ularda til va muloqot ko'nikmalarini yaxshilashni ko'rsatadi.

Shuningdek, eksperimental guruhda o'quvchilar interfaol mashg'ulotlarda faol qatnashish orqali o'z fikrlarini ravon va aniq ifodalash qobiliyatlarini rivojlantirdi. Bu usul o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini oshirishda muhim rol o'ynaydi, ularning o'quv jarayoniga aktivan bo'lib qatnashishini ta'minlaydi.

Bundan tashqari, eksperimental guruhda o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqishi va ishtiyoqi aniq ko'rsatildi. Ular til o'yinlari va interfaol mashg'ulotlardan samimiyat bilan zavqlandi, bu esa ularning o'zlashtirish darajasiga va o'quv jarayonidagi jiddiylikka musbat ta'sir ko'rsatdi.

Shu tarzda, tadqiqotda foydalanilgan metodlar o'quvchilarning til va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda o'zaro aloqani kuchaytirishda yordam beradi va ta'lim sohasidagi innovatsion yondashuvlar uchun yaxshi namunalar ko'rsatadi [6].

Xulosa va takliflar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida lingvistik va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishda yuqorida keltirilgan metodlar samarali hisoblanadi. Bu usullar o'quvchilarning tilga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish va kelajakda muvaffaqiyatli shaxs bo'lib yetishishlari uchun zamin yaratadi. Shunday ekan, o'qituvchilar ushbu metodlarni dars jarayonida qo'llashlari muhimdir.

Tadqiqotlar ko'rsatdiki, eksperimental guruhda qo'llanilgan metodlar — masalan, til o'yinlari va interfaol mashg'ulotlar — o'quvchilarning kommunikativ va lingvistik ko'nikmalarini aniq va sezilarli darajada oshirishga yordam beradi. Bu metodlar o'quvchilarga tilni o'rganishda o'zlashtirish, dastlabki maqsadlarni amalga oshirish va o'z fikrlarini ifoda qilish qobiliyatlarini rivojlantirishda katta muhim rol o'ynaydi.

Natijalar, nazorat guruhiga nisbatan eksperimental guruhda o'quvchilarning yuqori natijalar ko'rsatishini o'z ichiga oladi. Bu esa, yangi metodikalar va innovatsiyalar tizimimizga kiritilgan holda, o'quv jarayonini samarali va o'quvchilarni qiziqarli qilish uchun muhimdir.

Shuningdek, bu maqola, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ta'lim jarayonini mustahkamlaydigan yangi metodlar va ularning amaliyotdagi o'rnini ta'kidlaydi. So'zning oxirida, o'quv jarayonida lingvistik va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar va qisqa muddatli natijalar olish uchun qat'iy tavsiya etiladi.

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, lingvistik va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishda o'yinlar, interfaol mashg'ulotlar va o'qish-yozish mashg'ulotlari samarali usullar hisoblanadi. Ushbu metodlar o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularning bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev, Sh. (2020). O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" farmoni. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. Ташкент: Официальный веб-сайт Президента Республики Узбекистан.
2. Namunaviy tadqiqot: Namangan shahridagi 2-3-sinf o'quvchilari uchun lingvistik va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish metodlari. Namangan: Maqola nashriyoti.
3. Brown, H. D. (2015). *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy*. New York, NY: Pearson Education. [Браун, Х. Д. Преподавание на основе принципов: интерактивный подход к педагогике языка. Нью-Йорк, НЙ: Pearson Education.]
4. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press. [Ричардс, Дж. С., и Роджерс, Т. С. Подходы и методы в преподавании языка. Кембридж: Cambridge University Press.]
5. Ellis, R. (2003). *Task-based Language Learning and Teaching*. Oxford: Oxford University Press. [Эллис, Р. Обучение и преподавание языка на основе задач. Оксфорд: Oxford University Press.]
6. Формирование коммуникативной компетенции у учащихся начальной школы // Мамбетова Бану Мухиддиновна Учитель начальных классов средней общеобразовательной школы №2 Канмехского района Навоийской области // "Ilm-fan va ta'lim" ilmiy jurnali 2181-4325 | <https://ilmfanvatalim.uz/> | № 1

UDK: 378(14731)

Dildoraxon TULANBOYEVA,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: dtulanboyeva@gmail.com

NamDCHTI dotsenti, p.f.n S.A.Misirov taqrizi asosida

INGLIZ TILIDA NOFILOLOGIK YO'NALISH TALABALARINING KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY MUAMMOLARI (KIMYO YO'NALISHI MISOLIDA)

Аннотация

Ushbu maqola nofilologik yo'nalish talabalarining ingliz tilida kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish, kasbiy va sohaviy yo'nalishlarda ingliz tili o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari muammolariga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: Ingliz tilini chet til sifatida o'qitish (English as a Foreign language), ingliz tilini muayyan maqsadlarda o'qitish (English for specific purposes (ESP)), ingliz tilini kasbiy yo'naltirish (Professional development).

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ-НЕФИЛОЛОГОВ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ (НА ПРИМЕРЕ ХИМИИ)

Аннотация

Данная статья посвящена развитию профессиональной компетентности студентов нефилологических направлений по английскому языку, уникальным особенностям преподавания английского языка в профессиональных и сферных областях.

Ключевые слова: Обучение английскому языку как иностранному (English as a Foreign language), обучение английскому языку для специальных целей (English for specific purposes (ESP)), профессиональное обучение английскому языку (Professional development).

SCIENTIFIC AND THEORETICAL PROBLEMS OF DEVELOPING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF NON-PHILOLOGICAL STUDENTS IN ENGLISH (ON THE EXAMPLE OF CHEMISTRY)

Annotation

This article focuses on the development of professional competence of students of nonfilological areas in English, the unique characteristics of teaching English in professional and vocational areas.

Key words: Teaching English as a foreign language (English as a Foreign language), teaching English for specific purposes (English for specific purposes (ESP)), professional english language instruction (Professional development).

Kirish. Jahonda xorijiy tillarni xalqaro va davlatlararo muloqotning asosiy vositasi sifatida o'rganishda yuqori malakali kadrlar tayyorlash asosiy omillardan biriga aylanmoqda. Binobarin, ta'lim-tarbiya va o'qitish usullari, zamonaviy axborot hamda pedagogik texnologiyalari foydalanish, xorijiy tillarni puxta o'zlashtirish, ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalariga ega malakali (professional) kadrlar tayyorlash muhim masala ekanligi belgilab berilgan [2].

Kimyo yo'nalishida malaka talabarlari ingliz tilini o'rganishda kasbiy o'ziga xoslikni, uning bitiruvchisini kelgusi kasbiy faoliyat vazifalarini amalga oshirishni hisobga olishni talab etadi. Shunga binoan, oliy ta'lim tizimini kelgusida kompleks rivojlantirishning eng muhim vazifalari belgilab berilgan bo'lib, ular quyidagilar bilan izohlanadi: 1. Har bir oliy ta'lim muassasasi tomonidan xorijdagi yetakchi turdosh ta'lim muassasalari bilan istiqbolli hamkorlik aloqalarini yaqindan yo'lga qo'yish; 2. O'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan eng zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalar, ta'lim dasturlari, malaka talabarlari hamda o'quv-metodik materiallarni keng joriy etish; 3. Ilmiy-pedagogik faoliyatga yuqori malakali xorijiy mutaxassislarini jalb etish; 4. Ta'lim jarayonida yangi avlod o'quv qo'llanmalarini yaratish va oliy ta'lim tizimiga keng tatbiq etish; 5. Oliy ta'lim muassasalarini zamonaviy o'quv-metodik va ilmiy adabiyotlar bilan ta'minlash.

Adabiyotlar tahlili. Bugungi zamonaviy mutaxassislar uchun turli davlatlardagi hamkasblari bilan kasbiy va sohaviy yo'nalishlarda o'zaro muloqot qila olishdek malakaga ega bo'lish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki, chet tillarni o'zlashtirish natijasida talabalar yanada ko'proq ma'lumotlarga ega bo'lib, ularda kasbiy malakalarini rivojlantirish imkoniyati kengayadi, bularning barchasi "Chet til" o'quv predmetining ijtimoiy maqomi oshganligidan dalolat beradi. "Chet til" atamasi XVIII asrning ikkinchi yarmida paydo bo'lganligi haqida metodik va lingvistik

adabiyotlarda ma'lumotlar mavjud. Bu haqda buyuk lingvist va metodist olim L.V.Shcherba va uning shogirdi I.V.Raxmanov "chet tilni o'quv predmeti" sifatida paydo bo'lganligi XVIII asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri kelishini o'z asarlarida izohlab o'tishgan. Bunday ma'lumotlar inglizabon mamlakatlar olimlarning ishlari ham o'z tasdig'ini topgan: "...modern languages began to enter the curriculum of European schools in the eighteenth century" - ya'ni zamonaviy tillar Yevropa maktablari o'quv rejasiga XVIII asrda kiritilganligi ta'kidlab o'tilgan [7]. Shuni aytib o'tishimiz joizki, mualliflar zamonaviy chet tillar sirasiga ingliz, nemis, fransuz, ispan va italyan kabi xorijiy tillarni o'rganishni nazarda tutishgan. Bundan shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, chet til o'qitish tarixi ko'p yuz yilliklarga to'g'ri keladi [4].

Tadqiqotchilardan V.M.Aleksander birinchi marotaba nofilologik oliy o'quv yurtlarida chet til o'rganishning quyidagi maqsadlarini aniqladi: 1. Lug'at yordamida kasbiy va sohaviy adabiyotlarni o'qib tushunish; 2. Lug'at yordamida kasbiy va sohaviy adabiyotlarni tarjima qilish; 3. O'rtacha qiyinchilikdagi kasbiy va sohaviy og'zaki nutqni tushunish va sodda gaplarni qo'llab fikr bayon eta olish [3]. Rossiyada XX asrning 30-40-yillarida chet tildan kirish imtixonlari topshirish yo'lga qo'yildi. 1938 yilda ilk bor chet til o'qitish bo'yicha dasturlar ishlab chiqildi. Mashhur metodist olimlardan L.V.Shcherba, K.A.Ganshina, va I.A.Gruzinskayalar chet til o'qitishda yangi yondashuvlarni fan olamiga kiritdilar. 950 yillarda ta'lim oluvchilarning kasbiy tayyorgarligi bo'yicha tadqiqotlar olib borildi. 1960 yillar oxirida "Ingliz tili maxsus maqsadlarda o'rgatish - ESP" yangi ilmiy-metodik yo'nalishiga asos solindi. XX asrning 80-yillarida kommunikativ o'qitish tizimini shakllantirish bo'yicha Ye.I.Passov va G.A.Kitaygorodskayalar qator ilmiy izlanishlar olib bordilar. 1990 yilda Ye.I.Passov tomonidan chet til ta'limi konsepsiyasi yaratilgan bo'lsa,

V.V.Safonova tomonidan chet til o'rgatishning zamonaviy ijtimoiy yondashuv ishlab chiqildi.

Kasbga yo'naltirilgan chet til ta'limi metodikasi haqida gap ketganda, qoidaga binoan funksional va kommunikativ yondashuvlar haqida eslab o'tish o'rinalidir. Chet til ta'limidagi funksional va kommunikativ yondashuvlar XX asrning 70-yillarida paydo bo'ldi va chet til o'qitishda joriy etildi. "Og'zaki nutq chet til o'rgatishda markaziy o'rinni egalladi". Funksional chet til termini ko'pgina xorijiy metodik adabiyotlarida keng ishlatiladi, biroq ular bir xil tushunchani ifodalamasligi kuzatiladi. Funksional ingliz tili inglizxon mamlakatlarda tabiiy, ilmiy, texnik sohalarga yo'naltirildi. Angliyada "funksional ingliz tili" yangi yo'nalish paydo bo'lib, milliy davlat ta'lim standartida "funksional termin" keng ma'noda tushunildi. Ta'lim oluvchilarning o'z jamiyati faoliyatida va kundalik hayotidagi vaziyatli muloqotlarda, kasbiy faoliyatlarida faol ishtirok etishdagi zaruriy ko'nikma va malakalarini rivojlantirish nazarda tutiladi. Mazkur termini ingliz tilidagi "English with specific topics" tushunchasi bilan ifodalandi. Ilmiy texnik ingliz tili o'qitish chet til o'qitish metodikasidagi eng muhim yo'nalishlardan biri sifatida rivojlandi.

Tadqiqotchilardan A.A.Ribkina, kasbiy yo'naltirilgan chet tilni egallash ta'lim oluvchilarning kasbiy va sohaviy malakalarini rivojlantirish, tili o'rganilayotgan mamlakatga oid axborotlarni bilish hamda tilshunoslik oid bilimlariga asoslangan ko'nikmalarni egallashni ko'zda tutadi deb ta'kidlaydi. [8]. Chet til ta'limi bo'yicha mavjud bo'lgan adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'p yillar mobaynida chet tillarni o'zlashtirish metodika sohasining bir yo'nalishi yoki bo'limi bo'lib, lingvistik soha deb hisoblangan [4]. Mamlakatimizda ham nofilologik oliy o'quv yurtlarida chet til o'qitish (English as a Foreign language), ingliz tili kasbiy va sohaviy yo'nalishlarda o'qitish - ESP muammolari atroflicha o'rganilgan sohalardan biri hisoblanadi. Tadqiqotchilardan Sh.Abdullaevaning ta'kidlashicha, chet tilni nofilologik yo'nalishlarda amaliy, ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarga o'rgatiladi. Bizning fikrimizcha, olima ko'rsatib o'tgan to'rtta maqsadga qo'shimcha qilib, beshinchi maqsadni, ya'ni chet tilni kasbiy yo'naltirilganlik (professionalizatsiya) asosida ham amalga oshirish lozim, deb hisoblaymiz.

D.R.Xoshimova "ingliz tilini o'zlashtirishda yod olingan so'zlar tezda talabning esidan chiqishini ta'kidlab, faol harakat kuzatilmasa, bu holat takrorlanishini e'tirof etadi va "... dunyo miqyosida til o'rganishni suggestopediya metodi orqali egallash zaruriyatining oshishi, talabalarda ingliz tilida so'zlashuv texnikasini rivojlantirish uchun ularda mnemonika bazasini tezkor o'stirish ehtiyoji mavjudligini ko'rsatadi", -deya ta'kidlaydi. Binobarin, tillarning qo'llanish doirasini kengaytirish, ularning tarixiy ildizlarini chuqur o'rganish va ilmiy asosda har tomonlama rivojlantirish bugungi kunda o'ta dolzarb masalaga aylanmoqda". Shular qatorida pedagogika va psixologiya yo'nalishi talabalarida bo'lajak kasbiy malakalarini rivojlantirish uchun ingliz tilini o'qitish jarayonini so'zlararo ma'noviy munosabatlarning tuzilish va funksional xususiyatlari bo'yicha qiyoslashga e'tibor qaratish lozimligini ta'kidlash joiz.

Tadqiqot metodologiyasi. Ingliz tili o'qitishni kasbga yo'naltirish – jamiyat ehtiyojidan kelib chiqqan holda tahsil oluvchiga muayyan bir kasb, mutaxassislik va ixtisoslikni o'rgatishning ta'limiy jarayoni hisoblanadi. Ingliz tilida nutqiy ko'nikma va malakalar rivojlantiriladi. Ingliz tili o'quv predmetini

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora- tadbirlari to'g'risidagi PQ-2909-son qaror. //Toshkent oqshomi., 2017 yil 21.04. № 85.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 27 fevraldagi "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-4623
3. Aleksander V.M. Metodika prepodavaniya nemeskogo yazika: Uchebnoye posobiye. – M. –L.: Akademiya nauk,1934 –72 s.
4. Djalalov D.D. Sovremenniy didakticheskiy status uchebnogo predmeta. "Inostrannyy yazik"//TDPU. Ilmiy axborotlari. Ilmiy nazariy jurnal. – 2014.– №1. – S.4-10.
5. Lyaxovskiy M.V. O nekotorix bazisnix kategoriyax metodiki obucheniya inostrannim yazikam // Inostrannyye yaziki v shkole. – 1973. – №1. – S.27-34.
6. Muslimov N.A. Kasb ta'lim o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Ped. fan. dokt....dis. –T, 2007. – 305b
7. Richards J.C., Rodgers S. Approchers and Methods in Language Teaching, London: Cambridge University Press. 2001. 3dprinting 2002. USA.
8. Ribkina A.A. Pedagogicheskiye usloviya formirovaniya professionalnix umeniy kursantov uchebnix zavedeniy MVD v prosesse obucheniya inostrannomu yaziku. –Saratov: Saratovskiy yuridicheskiy institut MVD Rossiya, 2005. – 152 s

o'rganish shu til yordamida axborot olish va boshqalarga yetkazish ma'nosini bildiradi. O'zlashtirilgan axborotlar talabalarining bilim saviyalarini yanada oshirishdan tashqari ularning kasbiy malakalarini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Ma'lumki, tahsil oluvchilarni tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozuv malakalarini egallashga undash o'z tarixiga ega. Chet til o'quv predmetini o'rganish shu til yordamida kasbiy va sohaviy mavzularda axborot olish va boshqalarga yetkazish ma'nosini bildiradi. O'zlashtirilgan axborotlar talabalarining bilim saviyalarini yanada oshirishdan tashqari ularning kasbiy malakalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Kuzatishlar va ish tajribalari shuni ko'rsatmoqdaki, nofilologik yo'nalish talabasi ko'pincha chet tilni egallashda til to'zsiqlarini yenga olmaydi, o'z fikrini erkin bayon qila olmaydi. Mazkur muammolar quyidagilar: 1. Nofilologik yo'nalish talabalarida chet tilda kasbiy malakalarini rivojlantirish uchun auditoriya soatlari miqdorining kamligi; 2. Nofilologik yo'nalish talabalarida chet tilda kasbiy malakalarini rivojlantirish texnologiyalarini ingliz tilini o'qitish jarayonida takomillashtirish zaruratining mavjudligi; 3. Nofilologik yo'nalish ingliz tilini o'qitish jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan tegishli tarzda foydalanilmaslik holatlarining kuzatilayotganligi; 4. Ta'lim sifatini oshirish uchun innovatsion metodikalardan muntazam foydalanish lozimligi; 5. Talabalar tayyorgarligi darajasining past ekani, kerakli darajada chet tilni o'zlashtirgan shaxs sifatida shakllanishga motivatsiya yo'qligi va boshqalar.

Tahlil va natijalar. Nofilologik yo'nalishdagi malaka talablari chet tillarni o'rganishda kasbiy o'ziga xoslikni, uning bitiruvchisini kelgusi kasbiy faoliyati vazifalarini amalga oshirishni hisobga olishni talab etadi.Biroq, yuqorida keltirilgan tadqiqotlarning tahlillaridan ayon bo'lishicha, nofilologik oliy ta'lim muassasalari talabalarining bo'lajak kasbiy malakalarini rivojlantirish texnologiyalarini chet tilni o'qitish jarayonida takomillash masalasi to'laqonli o'z yechimini topgani yo'q. Binobarin, talaba shaxsining rivojlanishi ularning kasbiy malakalarini shakllantirishga nisbatan tizimli yondashuvni uzluksiz, izchil, dinamik va maqsadga muvofiq tashkil etishni ta'minlaydi. Shunga binoan, oliy ta'lim tizimini kelgusida kompleks rivojlantirishning eng muhim vazifalari belgilab berilgan. Ular quyidagilardan iborat: 1. O'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan eng zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalari, ta'lim dasturlari, malaka talabalarini hamda o'quv-metodik materiallarni keng joriy etish; 2. Ta'lim jarayonida yangi avlod o'quv qo'llanma va darsliklarini yaratish, oliy ta'lim tizimiga keng tatbiq etish; 3. Oliy ta'lim muassasalarini zamonaviy o'quv-metodik va ilmiy adabiyotlar bilan ta'minlash; 4. Har bir oliy ta'lim muassasasi tomonidan xorijdagi yetakchi turdosh ta'lim muassasalari bilan istiqbolli hamkorlik aloqalarini yaqindan yo'lga qo'yish; 5. Ilmiy-pedagogik faoliyatga yuqori malakali xorijiy mutaxassislarni jalb etish [1].

Xulosa. Nofilologik yo'nalishda ingliz tilini o'zlashtirish ehtiyoji ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida qaralishi zarur, chunki, talabalarda chet til ta'limi asosida kasbiy malakalarini rivojlantirishning konseptual asoslari bugungi kunda ijtimoiy pedagogik zaruriyatdir. Bu borada kasbiy yo'naltirilgan chet til ta'limini tashkil qilish orqali talabaning kasbiy malakalarini rivojlantirish amalga oshadi, raqobatbardosh mutaxassis kadrlar tayyorlanishiga zamin yaratiladi.

Anvar TURABOV,

Jizzax politexnika instituti "Professional ta'lim" kafedrasida katta o'qituvchisi

E-mail: anvarturabov20@gmail.com

O'zMU Jizzax filiali Psixologiya fakulteti dekani, p.f.n., dots. N. Alimov taqrizi ostida

MUTAXASSIS SHAKLLANISH EVOLYUSIYASINING KASBIY MOBILLIK MODELI

Аннотация

Oliy ta'lim muassasasi talabasi mutaxassis bo'lishdan oldin uzoq muddatli rivojlanish bosqichlaridan o'tadi. Maqolada klasterli yondoshuv asosida rivojlanish sub'ektlari evolyusiyasining modellari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Kompetensiyalar, professional, model, mobillik, kasbiy mobillik, moslashuvchanlik, faollik, klasterli yondoshuv.

МОДЕЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ ЭВОЛЮЦИИ СТАНОВЛЕНИЯ СПЕЦИАЛИСТА

Аннотация

Студент вуза проходит этапы длительного развития, прежде чем стать специалистом. В статье рассматриваются модели эволюции субъектов развития на основе кластерного подхода.

Ключевые слова: Компетенции, профессионал, модель, мобильность, профессиональная мобильность, адаптивность, активность, кластерный подход.

MODEL OF PROFESSIONAL MOBILITY FOR THE EVOLUTION OF BECOMING A SPECIALIST

Annotation

A university student goes through stages of long-term development before becoming a specialist. The article discusses models of the evolution of development subjects based on the cluster approach.

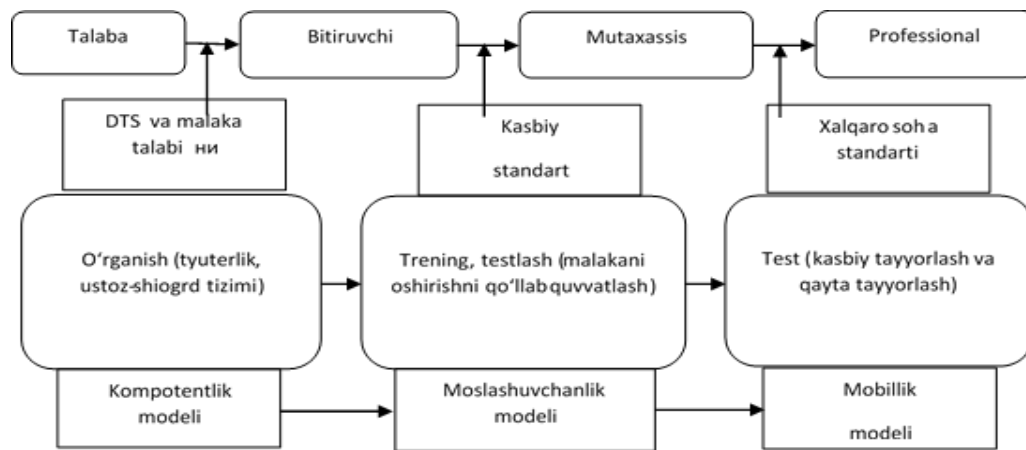
Key words: Competencies, professional, model, mobility, professional mobility, adaptability, activity, cluster approach.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da "gumanitar va pedagogik yo'nalishlarda kadrlar tayyorlash sifatiga e'tiborni kuchaytirish, pedagogik ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari bo'yicha o'quv reja va dasturlarini ilg'or xorijiy tajriba asosida qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish" ko'rsatib o'tilgan. Bunday vazifalarning bajarilishida respublikamizning bir qator oliy ta'lim muassasalaridagi "Kasb ta'limi" yo'nalishlarining mas'uliyati alohidadir. Bugungi kundagi ilm-fan, ishlab chiqarishning yuksak taraqqiyoti, kasb-hunar ta'lim tizimidagi tub o'zgarishlar ham oliy ta'lim muassasalarida tayyorlanayotgan kasb ta'limi o'qituvchilari zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi.

Zamonaviy ta'limning muvaffaqiyati doimiy o'zgaruvchan sharoitlarga egiluvchan javob berish qobiliyati bilan belgilanadi. Jamiyat mehnat bozori talablarining o'zgarishi bilan bog'liq holda o'z faoliyati mazmunini egiluvchan tarzda qayta tashkil eta oladigan mutaxassisga muhtoj. Muayyan sharoitlarga aloqador yangi bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish uchun "umr bo'yi ta'lim olish" ga va natijada doimiy o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy tendensiyalarni tahlil qila oladigan, bozor iqtisodiyoti sharoitida nostandart yechimlarni qabul qila oladigan va amalga oshira oladigan, ishlab chiqarish va shaxsiy faoliyat sohalaridagi muammolarni bartaraf eta oladigan xodimlarga ehtiyoj bor. Chunki, tezda o'rganadigan va shu bilan birga har qanday

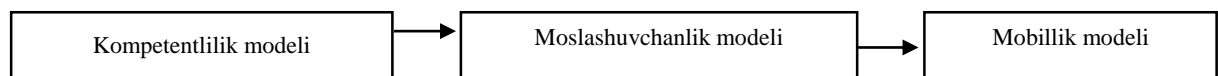
"so'rov" ga eng qisqa vaqt ichida javob berish imkoniyatiga ega bo'lgan kishiga har doim, har yerda talab bo'ladi. Butun umr davomida ta'lim olishning zamonaviy tendensiyalari axborotni izlab topish, qayta ishlash va taqdim qilish texnologiyasini, shaxs tomonidan o'zini o'zi o'rganish usullarini egallash, o'zining kuchli tomonlarini aniqlash va ularni muvaffaqiyatli yuzaga chiqarish, shuningdek, ilgari olgan bilimlarini yangi sharoitlarda qo'llash, o'zini o'zi tartibga solish, muvaffaqiyatli faoliyat strategiyasini qurish, yuqoriroq bosqichga o'tish uchun kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish va hayotining turli davrlarida raqobatbardosh mutaxassis sifatida tarkib topish ko'nikmalarini ongli ravishda egallash zaruriyatiga olib keladi. Shuning uchun ham kasbiy mobillik qobiliyatiga ega mutaxassislarni tayyorlash mamlakatimizda zamonaviy kasbiy oliy ta'limning eng muhim muammolardan biridir.

Mutaxassisni shakllantirish modelini yaratish uchun uning shakllanishining barcha bosqichlarini o'rganish muhim hisoblanadi. Ushbu modellash tirish natijasi bo'lib esa, biz mobillik raqobatbardosh xodim sifatida qabul qiladigan professional hisoblanadi. Mutaxassis maqomining ichki mazmunini belgilovchi asosiy tushunchalardan biri bu "mobillik" tushunchasidir. Taklif etilayotgan mobillik modeli klaster yondashuviga asoslangan. Klasterning mazmunini anglashda "rivojlanish sub'ektlari va shakllantirish ob'ektlari" yonma-yon ifodalanishini ko'rsatish mumkin (1-rasm).

1-rasm. "Rivojlanish sub'ekti – shakllantirish ob'ekti" klasteri

Mutaxassisni shakllantirish jarayoni rivojlanish sub'ektlari evolyusiyasining turli modellari tarkibiy qismida joylashgan uchta modelni o'z ichiga oladi (2-rasm): "kompetentlik modeli", "moslashuvchanlik modeli" va "mobillik modeli".

2-rasm. Rivojlanish subektlari evolyusiyasi modellari

Kompetentlik modeli - bu bitiruvchining kasbiy faoliyatni amalga oshirishga bo'lgan nazariy va amaliy tayyorgarligining birligini ta'minlaydigan universal va kasbiy kompetensiyalar tizimining namunasidir. Professionalni tayyorlashning kompetensiyaviy modelining sinonimi sifatida biz uning kasbiy kompetentlik modeli tushunchasidan foydalanishimiz mumkin va biz uni o'z tadqiqotimiz doirasida quyidagicha tushunamiz: xodimning kasbiy kompetentligining komponentli tarkibi, tuzilishi va mazmunini o'z ichiga olgan etalonli modeli; ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi tomonidan analitik-tashxislovchi va rivojlanuvchi maqsadlarda foydalaniladigan o'zini o'zi o'rganish va o'zini o'zi baholash vositasi; o'z-o'zini tashxislash va o'z-o'zini rivojlantirish natijalari bilan etalonli modelni taqqoslash jarayonida yuzaga keladigan kasbiy kompetentlikni rivojlantirish va shakllantirish asosi.

Umumlashtirilgan variativ (o'zgaruvchan) kompetentli model quyidagilarni o'z ichiga oladi: faoliyatning kasbiy maqsadlari va vazifalari haqidagi tasavvurlar; o'quv-kasbiy faoliyat sub'ekti uchun kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar; shaxs tuzilmasida kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy fazilatlar sifatida namoyon bo'lishi kerak bo'lgan kasbiy funksiyalar, umumiy qobiliyatlar, individual shaxsiy sifatlar haqidagi tasavvurlar; xodim faoliyatining me'yoriy shartlari haqidagi tasavvurlar; kasbiy faoliyatda mas'uliyatli qarorlar qabul qilish ko'nikmalari; kasbiy ma'lumotlar bilan ishlash ko'nikmalari; faoliyat mazmuni haqidagi tasavvurlarni shakllantirish [1].

Moslashuvchanlik modeli - shakllanish sub'ekti rivojlanishining taraqqiyoti evolyusiyasining navbatdagi bosqichidir. Moslashuvchanlik-bu individ, qatlam, guruhning yangi muhit sharoitlariga faol moslashishi natijasidir. Moslashuvchanlikning quyidagi turlari ajratiladi: kasbiy faoliyatga, ijtimoiy-psixologik, g'oyaviy-axloqiy, kundalik, dam olish, siyosiy va iqtisodiy moslashish, ijtimoiy ong shakllariga, tabiatga moslashish. Moslashuvchanlik modeli xodimning rivojlanishi uning keyingi kasbiy rivojlanish jarayonida o'zining kasbiy tarjimai holini, tarixini qurishni, yaratishni loyihalashni, qanday yangilanishini belgilaydigan moslashish mexanizmini o'z ichiga oladi. Kasbiy moslashuvchanlikning uchta asosiy jihati mavjud:

- 1) psixofiziologik - shaxsning kasbiy muhitning jismoniy sharoitlariga moslashishi;
- 2) kasbiy - kasbiy vazifalarga, bajariladigan operatsiyalarga, kasbiy ma'lumotlarga moslashishi;
- 3) ijtimoiy-psixologik - shaxsni kasbiy muhitning ijtimoiy tarkibiy qismlariga moslashishi [2].

Mobillik modeli - bu endigina mamlakatimiz pedagogika, shu jumladan kasbiy pedagogika fanining o'rganish ob'ektiga aylanoqda. Bu yerda xodimdan talab etiladigan zaruriy kasbiy xususiyatlarni ularning umumiyli va rivojlanishida tushunish alohida ahamiyatga ega. Ushbu shaxsiy xususiyatlardan biri mobillik bo'lib, u paydo bo'lgan muammolarni tezda hal qilish va vaziyatga tezda javob berishga imkon beradi.

"Mobillik" ("mobilis") tushunchasi lotin tilidan olingan bo'lib, "harakatchan" ma'nosini anglatadi. Elektron manbalarda esa ushbu tushuncha "olg'a qarab harakatlanish qobiliyatiga egalik", ko'proq maosh olish istagida turar joyi yoki ishini, shuningdek, o'zining ijtimoiy hamda mulkiy holatini tezkor o'zgartira olish qobiliyatiga egalik, o'zining mavjud ahvoli, holatini tezkor o'zgartirishga bo'lgan harakatchanlik, qobiliyat ekanligi ko'rsatiladi [7].

Lug'atlarga murojaat qilinganda "mobillik" atamasi "harakatchan, qo'zg'aluvchan" [8], "harakatchan, tezkor harakatga, qo'zg'alishga layoqatli" [9], kabi ma'nolarni anglatishi kuzatildi. O'z-o'zini doimiy rivojlantirish, o'zgarishlarga, yangi va kutilmagan vaziyatlarga tezkor munosabat bildirish va moslashish qobiliyatiga ega o'qituvchiga nisbatan mobil tushunchasini qo'llashimiz mumkin. Chunki, aynan shu turdagi o'qituvchigina o'zining bosh g'oyasini to'la anglaydi, o'qituvchilik faoliyati bilan shug'ullanayotganligini ongli ravishda tahlil qiladi, kasbiy faollikni namoyish qiladi va amaliy harakatlarga kirishuvchan bo'ladi. Demak, mobillikni faqatgina shaxsning jismoniy harakatchanlikka bo'lgan qobiliyati emas, balki uning psixologik xususiyatlari, kognitiv va hissiy jarayonlarning harakatchanligi sifatida ham anglashimiz mumkin.

Zamonaviy ilm-fanda "kasbiy mobillik" tushunchasi psixologlar, pedagoglar va sotsiologlar tomonidan faol ishlab chiqilib, o'rganilmoqda. Sotsiologlar tomonidan asosan, insonning umr bo'yi qayta o'rganish, mashg'ulotlar turini o'zgartirish, yangi kasbni o'zlashtirish qobiliyatida namoyon bo'ladigan kasbiy mobillik jarayonlarining sodir bo'lishi xususiyatlarini o'rganilsa, psixologik-pedagogik tadqiqotlar ob'ektlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi: insonning kasbiy faoliyatini yoki faoliyat turini o'zgarishiga tayyorligi yoki moyilligi muammosi; mobillikni o'z ehtiyojlari, qarashlari, maqsadlariga muvofiq faoliyatning yangi sharoitida o'zini o'zgartirish qobiliyatida ifodalangan va insonni hayotda, kasbda ijodiy o'zini amalga oshirishga olib keladigan shaxsiy xususiyat sifatida talqin etilish muammosi [10].

"Kasbiy mobillik" tushunchasi juda keng va ilmiy bo'lib, murakkab tuzilishga ega. Bu shuningdek, shaxsning yangi texnika va texnologiyani tez va muvaffaqiyatli o'zlashtirish, yangi kasbiy faoliyat samaradorligini ta'minlovchi yetishmayotgan bilim va

ko'nikmalarni egallash qobiliyati va tayyorgarligi sifatida belgilanadi [3]. Kasbiy mobillikning muhim tarkibiy qismi mutaxassisning o'zgarishlarga ya'ni, inson o'z hayoti va faoliyatida hech kimning aralashuvi va bosimisiz sezilarli o'zgarishlar qilishga tayyorligidir.

Ilmiy adabiyotlarda kasbiy mobillik tuzilishiga nisbatan turlicha qarashlar mavjud. S. Saviskiy uning uch komponentli tarkibini keltiradi: intelligentlik, ochiqlik, ko'p qirralilik; L. Ribnikova esa uning ko'p komponentli tarkibini keltirgan: savodxonlik, o'qimishlilik, kasbiy kompetentlilik, shaxsning ichki erkinligi, vaziyat o'zgarishiga tez javob bera olish qobiliyati [5].

Keltirilgan tuzilmaviy komponentlardan tashqari, mobillik modelini yaratish uchun bizga professionalning kompetensiyalari uchun jaxon soha standartlari talablari ham kerak bo'ladi. Misol tariqasida EUR-ACEni keltiramiz.

EUR-ACE (Framework Standards for Accreditation of Engineering Programmes - Muhandislik akkreditatsiyasi uchun asos standartlari) birinchi (FC) va ikkinchi (SC) bosqichlari muhandislik dasturlari bitiruvchilarining kasbiy va shaxsiy kompetensiyalariga qo'yiladigan talablarni belgilaydi va kuchaytiradi.

Muhandislik tahlili (FC: ma'lum usullar va texnikalardan foydalangan holda muhandislik muammolarini aniqlash, shakllantirish va hal qilish uchun bilimlarni qo'llash; muhandislik mahsulotlarini, jarayonlarini va usullarini tahlil qilish uchun bilimlardan foydalanish; tegishli analitik va matematik modellashirish usullarini tanlash va qo'llash qobiliyati. SC: noaniqlik va raqobat sharoitida avval noma'lum bo'lgan muhandislik masalalarini yechish; ixtisoslashtirishning shakllangan yangi muhitda muhandislik masalalarini shakllantirish va yechish; konseptual muhandislik modellari, tizimlari va jarayonlarini yaratish uchun bilimlardan foydalanish; muhandislik masalalarini yechish uchun innovatsion usullarni qo'llash).

Tadqiqotlar (FC: adabiyotlarni qidirishni amalga oshirish hamda ma'lumotlar bazalari va boshqa ma'lumot manbalaridan foydalanish, tajribalarni loyihalash va o'tkazish, natijalarni sharhlash va xulosalar chiqarish qobiliyati; ustaxona va laboratoriyada ishlash ko'nikmalari. SC: tegishli ma'lumotlarni aniqlash, olish va joylashtirish, analitik tadqiqotlarni rejalashtirish va o'tkazish, modellashirish va tajriba o'tkazish, ma'lumotlarni tanqidiy baholash va xulosalar chiqarish, o'z muhandislik faoliyati sohasida yangi texnologiyalarni qo'llashni o'rganish qobiliyati).

Shaxsiy kompetensiyalar (FC: individual va jamoa a'zosi sifatida samarali ishlash, kasbiy muhitda va umuman jamiyatda samarali muloqot qilishning turli usullaridan foydalanish qobiliyati; muhandislik yechimlariga mas'ullik sohasida, shu jumladan ijtimoiy va ekologik kontekstda sog'liqni saqlash, hayot faoliyati xavfsizligi va qonunchilikdagi talablardan xabardorlik; kasbiy etika, mas'uliyat va muhandislik amaliyoti normalariga sodiqlik; o'zgarishlarni boshqarish va tavakkalni boshqarish kabi loyihaviy boshqarish va biznesni yuritish masalalaridan xabardorlik; hayot davomida mustaqil bilim olish zarurati va qobiliyatini anglash. SC: birinchi siklning barcha mezonlarini talablarning yuqori darajasida bajarish; kasbiy faoliyatning turli sohalarida turli darajadagi mutaxassislardan iborat guruh yetakchisi sifatida samarali faoliyat yuritish, milliy va xalqaro jamoalarda ishlash qobiliyati) [6].

Professionalning, xususan, kasbiy mobillikning tuzilishi va mazmuniga oid barcha yondashuvlarni tahlil qilish bizga to'rt komponentga ega bo'lgan talabgor xodimning kasbiy mobilligining keng qamrovli tuzilmasini yaratishga imkon beradi. Birinchisi, yangi bilim va ko'nikmalarni egallash imkoniyati va tayyorligi; ikkinchisi – o'z kasbiy faoliyatida qayta o'zgarish qobiliyati; uchinchi – ishning yangi sharoitlariga moslashish maxorati; to'rtinchi komponent - ichki erkinlikka ega bo'lish.

3-rasm. Kasbiy mobillik modeli

Talabadan to professionalgacha bo'lgan shakllanish evolyusiyasidagi mobillik modeli (3-rasm) ma'lum bir shaxs sifatining ijtimoiy va shaxsiy yo'naltirilgan, moslashuvchan va ijtimoiy-madaniy mohiyatini ochib beruvchi to'rt komponentning integratsiyasidir. Ushbu komponentlarning har biri, ularning rivojlanishi natijasida uning shakllanishiga olib keladigan quyi tuzilmalarni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, kasbiy mobillikka bo'lgan ehtiyojni shakllantirish quyidagilarga asoslanadi: o'z-o'zini o'qitish va muvaffaqiyat motivatsiyasini rivojlantirish; o'z-o'zini amalga oshirishga, mavjudlikni va kasbning o'zgarishini optimistik idrok etishga munosabatni shakllantirish. Kasbiy mobillik qobiliyatlari rivojlangan kognitiv qobiliyatlarini, kreativlikni, divergensiyani va tanqidiy fikrlashni o'z ichiga oladi. Kasbiy mobillikning bilish asosi umumiy ta'lim bilimlari, kasbiy bilimlar, universal kompetensiyalar va bilimlarni tezda uzatish qobiliyatidan iborat.

Xulosa. Mamlakatimizda professional ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha davlat va jamiyat talablariga muvofiq bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarining manfaatlariga mos keladigan professional ta'lim mazmunining ishlab chiqilishi bilan birga ularning oliy ta'lim muassasalarida kasbiy tayyorlash jarayonida kasbiy mobilligini shakllantirishni ta'minlaydigan boshlang'ich imkoniyat va yutuqlarini baholash imkonini beruvchi nazorat o'rnatilgan. Shuningdek, bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarining o'z-o'zini tarbiyalashga bo'lgan qiziqishini rivojlantirishga yordam beradigan motivatsion maydon yaratilgan bo'lib, u bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarining o'z trayektoriyasiga ega kasbiy rivojlanish dinamikasiga ijobiy ta'sir qiladi. Umuman olganda, bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarining professional ta'lim tashkilotlari faoliyatida o'zini kasbiy namoyon qilishi hamda zamonaviy jamiyatda o'zini qulay his qilishi, mehnat bozoridagi talabga javob berishi uchun

yangi mehnat sharoitlariga tezda moslasha olishi ularning kasbiy mobilligini ta'minlovchi zaruriy shart bo'lib hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Завада Г.В., Кудakov О.Р., Мухаметзянова Ф.Г., Матушанский Г.У. Модель формирования профессионала-специалиста на основе компетентностного подхода // Сборник научных статей международного методологического семинара, посвященного 80-летию со дня рождения академика Российской академии образования, доктора педагогических наук, профессора, заслуженного деятеля науки РФ Антонины Павловны Беляевой 28-29 февраля 2008 года, в двух частях. Ч. II. СПб: ИПТО РАО. С. 132-140.
2. Матушанский Г.У., Кудakov О.Р., Завада Г.В. Теоретико-методологические аспекты применения компетентностного подхода в высшем профессиональном образовании: монография. Казань: КГЭУ, 2010. 138 с.
3. Горюнова Л.В. Теоретико-методологические основания стратегии изучения феномена профессиональной мобильности. // Гуманитарные и социально-экономические науки. Спецвыпуск «Педагогика». 2006. № 2.
4. Соколова М.Л. Проектирование индивидуальных образовательных маршрутов студентов в вузе: дисс...канд.пед.наук. Архангельск, 2001. 202 с.
5. Савицкий С.К. «Сущность и структура профессиональной мобильности специалиста» Камский государственный политехнический институт [Электронный ресурс]. URL: <http://www.sets.ru/base/10nomer/savickii/stat2.htm>
6. Чучалин А.И. «Американская» и «болонская» модель инженера: сравнительный анализ компетенций // Вопросы образования. 2007. № 1. Зарегистрирована 27.01.2011 г
7. Turabov A. M., Factors Affecting the Formation of Professional Mobility of Future Specialists. // Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching (EJLAT), March, 2024. P. 8-13.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд / Таҳрир хайъати: Т.Мирзаев ва б.; ЎзР ФА Тил ва адабиёт институти. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 672 б.
9. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. – М.: “Эксмо”, 2006. – 944 с
10. Turabov A. M., Methodology for development of professional mobility of future vocational education teacher // Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ). Vol. 12, Issue 3, March, (2024). P. 303-345.

UDK: 316.36.

Maxbuba TUROBOVA.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi

E-mail: sh.turobov@gmail.com

Qarshi davlat universiteti professori, psixologiya fanlari doktori (DSc) M.X.Fayziyeva taqrizi asosida

OILAVIY HAYOTGA TAYYORLIKNING IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK TAHLILI

Annotastiya

Maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalarning oilaviy hayotga tayyorlikning ijtimoiy-psixologik tahlili keltirilgan. Talabalar oilaviy totuvligini saqlashi uchun O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan me'yoriy huquqiy hujjatlar, nikohlar va ajrimlar hamda ularning sabablari o'rganildi. Oilaviy hayotga tayyorlikning yakuniy, kognitiv xulq-atvor mazmuniy komponenti, irodaviy o'z-o'zini boshqarishni tadqiq etish so'rovnomasi, shaxs yetukligi test-so'rovnomalari va Spirmening noparametrik mezoni bo'yicha kompleks psixodiagnostik kuzatuv natijalarining korrelyatsion tahlili o'tkazilgan. Oilaviy hayotga tayyorlikning ijtimoiy-psixologik tahlili bo'yicha xulosa va takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Tahlil, oilaviy hayot, nikoh, huquq, oila, psixologiya, oilaviy munosabat, turmush, psixodiagnostik kompleks, talaba.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГОТОВНОСТИ К СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ

Аннотация

В статье представлен социально-психологический анализ готовности студентов высших учебных заведений к семейной жизни. Изучены нормативные правовые документы, принятые в Республике Узбекистан для сохранения семейного благополучия студентов, а также браки и разводы и их причины. Проведен корреляционный анализ комплексного психодиагностического наблюдения по непараметрическому критерию Спирмена, включающий исследование когнитивно-поведенческого содержательного компонента готовности к семейной жизни, анкету на изучение волевой саморегуляции и анкету-тест личной зрелости. Даны выводы и рекомендации по социально-психологическому анализу готовности к семейной жизни.

Ключевые слова: Анализ, семейная жизнь, брак, право, семья, психология, семейные отношения, брак, психодиагностический комплекс, студент.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF READINESS FOR FAMILY LIFE

Annotation

The article presents a socio-psychological analysis of students' readiness for family life in higher education institutions. Normative legal documents adopted in the Republic of Uzbekistan for maintaining family harmony among students, as well as marriages and divorces and their causes, were studied. A correlation analysis of the results of a comprehensive psychodiagnostic observation using Spearman's nonparametric criterion was conducted, which included the final cognitive-behavioral substantive component of readiness for family life, a survey on volitional self-regulation, and a personality maturity test-questionnaire. Conclusions and recommendations on the socio-psychological analysis of readiness for family life are provided.

Key words: Analysis, family life, marriage, law, family, psychology, family relationships, marriage, psychodiagnostic complex, student.

Kirish. Jahon xalqlari hayotida muhim o'rin tutuvchi oilaviy qadriyatlar hamda oiladagi ijtimoiy psixologik muhit, er-xotin munosabatlari, oilaviy nizolarning kelib chiqishi, ajrim muammolarini o'rganish jamiyat taraqqiyoti davomida keng ilmiy jamoatchilik tomonidan o'rganilishini taqozo qilmoqda. Oila va nikohning ma'naviy-psixologik asoslari, oilaviy hayotga psixologik tayyorlik shuningdek, oilaviy munosabatlarda xulq-atvorni tartibga solish haqidagi g'oyalari tizimini shakllantirish dolzarb ehtiyojdir.

Shunday ekan, oilaviy munosabatlar, oiladagi shaxslararo munosabatlarning ijtimoiy-psixologik ta'siri hamda oilaviy hayotga psixologik tayyorlikni kompleks o'rganish, ularning hali yaxshi o'rganilmagan jihatlari ilmiy tadqiq qilish jiddiy ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston yoshlarini oilaviy hayotga tayyorlash, oila va nikoh haqida adekvat tasavvurlarning demografiya sohasida mavjud jiddiy vaziyat sharoitlarida shakllantirish dolzarb muammo hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoniga [1] muvofiq yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash markazlari tashkil etishni kengaytirish borasidagi ishlar yangi sifat bosqichiga ko'tarildi. Shu nuqtai nazardan, respublikamizda oilaga va birinchi navbatda, oilaviy hayotga tayyorlashning zarurligiga davlat ahamiyati darajasida e'tibor qaratilib, zamonaviy oilani mustahkamlash va rivojlantirish masalalari bo'yicha fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlar olib borish, oilalarda ma'naviy-axloqiy

muhitni yaxshilash kabi jihatlarga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori [2] va "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni [3] va ushbu faoliyat tizimiga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ibn Sinoning pedagogik va psixologik qarashlari ijtimoiy asosda qurilgan bo'lib, uning "Tadbiri manzil" asarida oilaviy munosabat masalalariga e'tibor qaratilgan. Axloqiy tarbiya masalalarida alloma oilaning o'rnini alohida ta'kidlagan. Oila va oilaviy munosabatlarni shakllantirishda erkaklar va ayollar hislatlariga alohida to'xtalib o'tgan va oila mustaqilligini ta'minlashda ularning ahamiyatini asoslagan [4].

Tadqiqotchi E.G'.G'oziyevning fikricha, "Shaxs ulg'ayib, voyaga yetib, jamiyatga manfaati tegadigan bo'lgan sharoitda uning oilaviy hayotida ham salmoqli iz qoldiradi. Shu jihatdan jamiyat shaxs uchun tarbiyachi hamdir" [5].

Oilada huquq va huquqiy madaniyatni rivojlantirish borasida qator tadqiqotlar olib borgan tadqiqotchilar H.D.Norqulov va Sh.S.Jumanovlar fikricha, "Oila huquqi nikoh tuzish tartibi va shartlari, nikohning tugatilishi, nikohning haqiqiy emasligi, oilada er va xotin o'rtasida, ota-ona bilan bolalar o'rtasida, oilaning boshqa a'zolari o'rtasida kelib chiqadigan shaxsiy va mulkiy munosabatlar, farzandlikka olish, vasiylik va

homiylilik, bolalarni oilaga tarbiyaga olish tufayli kelib chiqadigan munosabatlar, fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish tartiblarini belgilaydigan huquqiy normalar yig'indisidan iborat" [6] -deb, ta'rif berishadi. Yoshlarda huquqiy ongning rivojlanishi oila mustahkamligining omillaridan biri ekanligi haqidagi g'oyani ilgari surishadi.

Dunyo miqyosida tug'ilishning keskin kamayib ketishi va turmush qurish yoshining kechikishi mamlakatlarning bu boradagi siyosatini qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Jumladan, Rossiyalik tadqiqotchilar fikricha, "Oila va nikohga bo'lgan qiziqishning ortishi bir qator sabablarga bog'liq. Tuzilgan nikohlarning uchdan bir qismi yaroqsiz bo'lib chiqishi, tug'ilish muammosi munosabati bilan nikohni mustahkamlash va aholining nikoh tuzilmasini takomillashtirish masalasi hal qiluvchi davlat ahamiyatiga molik siyosat bo'lib bormoqda. Oila ichidagi munosabatlar mexanizmlarini o'rganmasdan turib, bunday muammolarni hal qilish mumkin emas" [7]- deb, fikr bildirishgan.

Amerika qo'shma shtatlarida bakalavriat ta'lim yo'nalishiga o'qishga kirayotgan oilali talabalar soni ortib bormoqda. Tadqiqotchilar D.Meehan va C.Negyalar fikricha, "Turmush qurgan talabalar turmush qurmagan talabalarga nisbatan oliy ta'lim muassasalari talabalariga moslashishda o'rtacha qiyinchiliklarga duch kelishgan. Oila a'zolari, do'stlar va turmush o'rtoq tomonidan qo'llab-quvvatlash bo'lsa ham, ularning ta'lim muassasasiga moslashishni yaxshilash imkoniyati yetarli bo'lmadi" [8]-deb, fikr bildirishadi va bu jarayonlarda ta'lim muassasasi psixologlarining o'rni beqiyosligini ta'kidlashadi.

Xorij olimlaridan oila ba oilada shaxsning shakllanishi haqida T.T.Sorokina [9] va O.A.Karabanova [10], oilaviy hayotga tayyorlik shakllanishiga ota-ona oilasining ta'siri haqida O.L.Shilova [11], yosh er-xotinlarning oilaviy hayotga ijtimoiy moslashuvi haqida D.Karder [12] va oilaviy hayotga tayyorlik va uning psixologik mohiyati ochib berilgan xususida X.Raximzodalar [13] tadqiqot olib borishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanildi: B.S.Kruglovning qadriyat orientatsiyalari I-jadval

Spirmenning noparametrik mezoni bo'yicha kompleks psixodiagnostik kuzatuv natijalarining korrelyatsion tahlili (n=288)[1].

Taqqoslash ko'rsatkichlarining nomlari	Spearman R p<0,05 korrelyatsiya koeffitsienti
Birinci mazmuniy komponent koeffitsenti (Mkk) va yosh	-0,306
Birinci mazmuniy komponent koeffitsenti (Mkk) va ta'lim bosqichi	-0,304
Yosh va sevgi (B.S. Kruglovning qadriyat orientatsiyalari shakllanganligini aniqlash metodikasi)	-0,823
Ta'lim bosqichi va sevgi (B.S. Kruglovning qadriyat orientatsiyalari shakllanganligini aniqlash metodikasi)	-0,612
Ta'lim bosqichi va baxtli oilaviy hayot (B.S. Kruglovning qadriyat orientatsiyalari shakllanganligini aniqlash metodikasi)	0,641
Yosh va baxtli oilaviy hayot (B.S. Kruglovning qadriyat orientatsiyalari shakllanganligini aniqlash metodikasi)	0,906
Ikkinchi mazmuniy komponent koeffitsenti (Mkk) va yosh	0,184
Ikkinchi mazmuniy komponent koeffitsenti (Mkk) va ta'lim bosqichi	0,185
Nizo darajasi (O.L.Goncharovning nizo darajasi namoyon bo'lishining ekspress-diagnostik so'rovnomasi) va yosh	0,399
Nizo darajasi (O.L.Goncharovning nizo darajasi namoyon bo'lishining ekspress-diagnostik so'rovnomasi) va ta'lim bosqichi	0,606
Uchinchi mazmuniy komponent koeffitsenti (Mkk) va yosh	-0,249
Ikkinchi mazmuniy komponent koeffitsenti (Mkk) va ta'lim bosqichi	-0,208
Oilaviy hayotga tayyorlik rivojlanish darajasi (Tk) va yosh	-0,131
Oilaviy hayotga tayyorlik rivojlanish darajasi (Tk) va ta'lim bosqichi	-0,131

Spirmen (Spearman)ning noparametrik mezoni bo'yicha kompleks psixodiagnostik kuzatuv natijalarining korrelyatsion tahlili o'z mohiyatiga ko'ra talabalarining yoshi, ta'lim bosqichining oshishi ularning oilaviy hayotga tayyorligini rivojlantirish darajasiga ijobiy ta'sir qilmasligini isbotladi ($r = -0,30$; $r = -0,24$; $r = -0,13$ $p < 0,050$).

Oilaviy hayotga tayyorlikning shaxslararo-emotsional mazmuniy komponenti va talabalar yoshi, ta'lim bosqichi o'rtasidagi aniqlangan korrelyatsion aloqalarda ($r = 0,18$; $p < 0,050$) talabalarining yoshi va muvofiq ravishda ta'lim bosqichining oshishi bilan rivojlanib boradi shuningdek, ta'lim bosqichining tarkibiy qismi sifatida nizo darajasi ko'rsatkichlari o'rtasidagi aniqlangan ahamiyatli ijobiy korrelyatsion aloqa yotadi (O.L.Goncharovning nizo darajasi namoyon bo'lishining ekspress-diagnostik so'rovnomasi) ($r = 0,39$; $r = 0,60$; $p < 0,050$). Ya'ni nizo darajasi yosh va ta'lim bosqichining oshishi bilan

shakllanganligini aniqlash metodikasi; M.Snaydning muloqotda o'z-o'zini nazorat qilishni baholash so'rovnomasi; V.V.Boykoning shaxslararo muloqotda emotsional to'siqlarni aniqlash so'rovnomasi; A.V.Karpovning refleksivlik rivojlanishi darajasini aniqlovchi so'rovnomasi; O.L.Goncharovning nizo darajasi namoyon bo'lishining ekspress-diagnostik so'rovnomasi; A.V.Zverkov, Ye.V.Eydmanlarning irodani boshqarishni tadqiq etish so'rovnomasi; Yu.Z.Gilbuxning shaxs yetukligi test-so'rovnomasi.

Tahlil va natijalar. Olib borgan tadqiqotlarimiz natijalariga ko'ra 2023 yilda mamlakatimizda 283,8 mingta nikoh qayd etilgan va 2020 yilning mos davri bilan taqqoslaganda 13,0 ming birlikka kamaygan. Qayd etilgan nikohlarning o'rtacha yoshi erkaklarda 27 yoshni va ayollarda 22,2 yoshni tashkil etgan. Ajralishlar soni esa 49,2 ming birlikni tashkil etib, ularning 50 foizi farzandsiz nikohdan ajralishgan [14].

Tadqiqotlarimiz oilaviy hayotga tayyorlikning yakuniy, kognitiv-xulq-atvor mazmuniy komponentini tadqiq etish A.V.Zverkov, E.V.Eydmanlarning irodaviy o'z-o'zini boshqarishni tadqiq etish so'rovnomasi va Yu.Z.Gilbuxning shaxs yetukligi test-so'rovnomalari bo'yicha kuzatuvlariga asoslandi. Tayyorlangan umumlashtiruvchi mexanizmi qo'llash orqali olingan psixodiagnostik natijalar talabalarining aksariyatida (85,1 %, 245 nafar) tayyorlikning kognitiv-xulqiy mazmun komponenti darajasi o'rtadan past darajada rivojlangan. Talabalarining 11,4% (33 nafar)da o'rganilgan xususiyatning o'rtacha rivojlanish darajasi aniqlandi. O'rtadan yuqori va past daraja 0,7 % (2 nafar) va 2,8 % (8 nafar) talabada aniqlandi.

Tadqiqotda oilaviy hayotga tayyorlikning mazmuniy komponentlarini o'rganish talabalarining oilaviy hayotga tayyorligini shakllanligining hozirgi holatini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqotda ishtirok etgan aksariyat talabalarda (55,6 %, 160 nafar) oilaviy hayotga tayyorlik darajasi o'rtadan past va 44,4 % (128 nafar) talabada ushbu belgi o'rta darajada rivojlangan. Shunga ko'ra, oilaviy hayotga tayyorgarligi past, o'rtadan yuqori yoki yuqori darajada bo'lgan talabalar aniqlanmadi.

tushib boradi, talaba-yoshlar, odatda, kam ziddiyatli bo'lib boradilar.

Bundan tashqari, talabalarda yoshi va unga muvofiq ravishda ta'lim bosqichining oshishi bilan hayot qadriyatlarini kabi sevgi ham o'z o'rnini yo'qotadi, hayot rejalarida ularning ahamiyati tushib boradi ($r = -0,82$; $r = -0,61$ $r < 0,050$ da), baxtli oilaviy hayot esa yosh va ta'lim bosqichining oshishi bilan hayotiy qadriyat sifatida ularning uzoq istiqbolini aks ettiruvchi hayotiy qadriyat sifatida ahamiyati ortadi ($r = 0,64$; $r = 0,90$ $p < 0,050$).

Olingan empirik natijalar o'tkazilgan tadqiqotning yuqori ahamiyatga egaligini yana bir bor tasdiqlaydi va rivojlanishning hozirgi holatini hisobga olgan holda oilaviy hayotga tayyorlikni shakllantirish va rivojlantirishning samarali yo'llarini dolzarblashtiradi.

Xulosa va takliflar. Turmush qurayotgan talabalarni oilaviy munosabatlarga tayyorlash ijtimoiy-psixologik jihatdan

murakkab va ko'p qirrali jarayon hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy xulosalar shuni ko'rsatadiki, talabalarning oilaviy hayotga tayyorligi darajasi ko'plab omillar, jumladan, shaxsiy xususiyatlar, ijtimoiy ko'mak va ta'lim jarayonidagi tizimli yondashuvlar bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu tadqiqotda talabalarning oilaviy hayotga tayyorligini baholash mezonlari ishlab chiqilib, ularga mos ravishda psixodiagnostik komplekslar yaratildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, talabalarning

oilaviy hayotga tayyorligi darajasi ularning ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga ko'ra farqlanadi va bu darajani oshirish uchun ko'plab omillarni hisobga olish zarur.

O'rganilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar va statistik ma'lumotlar, shuningdek, xorij va mahalliy olimlar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar oilaviy hayotga tayyorlikning rivojlanishiga ko'maklashadigan amaliy chora-tadbirlar va tizimli yondashuvlarni qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 2 fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5325-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 27 iyundagi "O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PQ-3808-son Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni.
4. Abu Ali ibn Sino. Tadbir ul-manzil. Muhammad Najmiy Zinjoni tarjimasi. – Tehron: Eron Milliy kutubxonasi, 1902. – 111 b.
5. G'oziyev E.G. "Sotsial psixologiya". – Toshkent: Noshir, 2012. -316 b.
6. Norqulov Husniddin Do'sbekovich, Jumanov Sherzod Salayevich. Oilada g'oyaviy va huquqiy tarbiya masalalari. "Oila huquqining dolzarb masalalari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami. – Toshkent: "Mahalla va oila nashriyoti", 2021. – 162 b.
7. Потемкина К.В., Шестеро Ю.В. Психологическая готовность к семейной жизни юношей и девушек студенческого возраста // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2017. – Т. 12. – С. 38–44. – URL: <http://e-koncept.ru/2017/770220.htm>.
8. Meehan, D., & Negy, C. (2003). Undergraduate Students' Adaptation to College: Does Being Married Make a Difference? *Journal of College Student Development* 44(5), 670-690. <https://doi.org/10.1353/csd.2003.0055>.
9. Сорокина Т.Т. Становление личности в семье. - Минск: Новое знание, 2010. - 152 с.
10. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: Учеб. пособие. М.: Гардарики, 2005. – 320 с.
11. Шилова О.Л. Мотивация вступления в брак и ее влияние на кризис будущей семьи // Вопросы психологии. - 2005. - №2. - С. 34-37.
12. Кардер Д. Семейные секреты, которые мешают жить / Дейв Кардер и др. - М.: Триада, 2016. - 464 с.
13. Рахимзода Х. Влияние социальных институтов воспитания на подготовку старшеклассников к семейной жизни: Дис д-ра пед. наук: 13.00.01: Душанбе, 2002 - 324 с
14. https://stat.uz/img/demografiya-press-reliz-26_01_2024-uzb.pdf

UDK: 378:004(575.1)

Ferangis TO'XTAYEVA,

Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti Milliy tadqiqot universiteti magistranti

E-mail: nigortoxtayeva@gmail.com,

"TIQXMMI" Milliy tadqiqot universiteti kafedrasini mudiri, PhD J.Qosimov taqrizi asosida

IMPROVING THE MODELING OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Annotation

As a result of fully studying the method of improving the modeling of the educational process, working out management algorithms based on the pedagogical measurements the manifestation of the student's acts to fully master the knowledge during the training process.

Key words: Slope planes, Pareto optimal method, Expert method, Delphi method, artificial and natural horizontals.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МОДЕЛИРОВАНИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация

Проявление повышенного стремления учащегося к полноценному усвоению знаний в процессе обучения в результате исчерпывающего изучения метода совершенствования моделирования учебного процесса, разработки алгоритмов управления его процессом на основе педагогических измерений.

Ключевые слова: Учебный процесс, моделирование, алгоритм, объект, педагогическое моделирование, электронные пособия.

O'QUV JARAYONINI MODELLASHTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Аннотatsiya

O'quv jarayonini modellashtirishni takomillashtirish usulini to'liq o'rganib, jarayonini boshqarish, pedagogik o'lchovlar asosida boshqarish algoritmlarini ishlab chiqish natijasida talabning mashg'ulot jarayonida bilimlarni to'liq o'zlashtira olishiga bo'lgan harakatining kuchayishining namoyon bo'lishi.

Kalit so'zlari: O'quv jarayoni, modellashtirish, algoritm, obyekt, pedagogik modellashtirish, elektron qo'llanmalar.

Kirish. O'zbekistonda kadrlar tayyorlash Milliy dasturi mustaqillik sharofati bo'lsa, uni amalga oshirishning asosiy ilmiy metodik omillaridan biri yangi pedagogik texnologiyadir. Pedagogik texnologiyaning predmeti – ta'lim-tarbiya jarayonini optimal loyihalash, modellashtirish tizimi, mexanizmi. Ya'ni pedagogik qonuniyatlarga asoslangan ta'lim-tarbiya tizimini samarali ommabop mexanizmidir. Pedagogik texnologiya ommabopligi ilmiy asoslanganligi bilan individual mahoratdan farq qiladi. O'quv jarayonini takomillashtirish maqsadida yaratilgan barcha uslub, shakl va modellar faqat o'z egasi qo'lidagina yuqori samara beradi. Zamonaviy sharoitlarda axbarot texnologiyalarining jadal rivojlanishi boshqa yangi ta'lim muhitini yaratishni zaruratini paydo qildi. O'zbekiston Respublikasi Sobiq Prezidenti I.A.Karimov "...Bugungi kunda oldimizga qo'yilgan buyuk maqsadlarimizga, ezgu niyatlarimizga erishishimiz, jamiyatimizning yangilanishi, hayotimizning taraqqiyoti va istiqboli, amalga oshirilayotgan islohotlarimiz va rejalарimizning samarali taqdiri, avvalambor zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali, ongli mutaxassis kadrlar tayyorlash muammosi bilan chambarchas bog'liqligini anglab yetmoqdamiz"- deb ta'kidlaydi[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Taxlillar va o'rganishlar orqali B.Voxidov tomonidan "Nuqtani proyeksiyalovchi to'g'ri chiziq atrofida aylantirish" mavzusi bo'yicha slaydni video ko'rinishga o'tkazilgan bo'lib, videoda ovoqli tushuntirishlar mavjud[10]. Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti dotsenti A.Karimov tomonidan chizma geometriya bo'yicha ma'ruzalar yaratilib, utube.uz saytiga joylashtirilgan. Bunda muallif tomonidan mavzu og'zaki tushuntirib, slaydlardan foydalanib, doskaga chizma chizmasdan

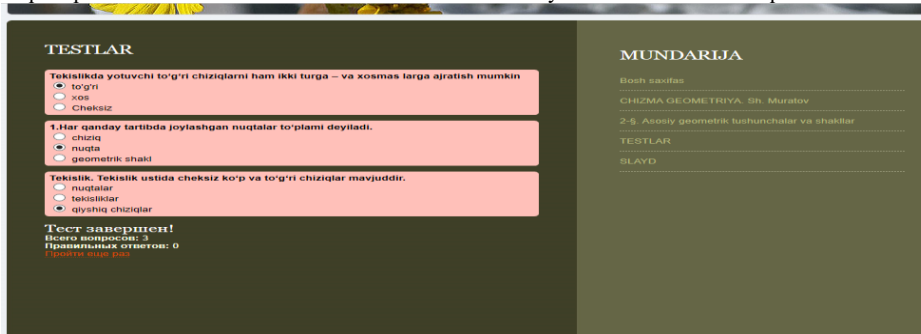
tashkil etilgan. Toshkent arxitektura-qurilish instituti dotsenti S.Saydaliyev tomonidan "Chizma geometriya va muxandislik grafikasi" fanidan ma'ruzalarni institut saytiga joylashtirgan. Bunda muallif tomonidan doskada dars davomida bevosita chizmalar chizilib dars tashkil etilgan[5]. Kiyev politexnika instituti professori A.V.Pavlov tomonidan "Aksonometrik proyeksiyalar" mavzusi bo'yicha, ayniqsa youtube.com saytida rus tilida juda ko'plab amaliy topshiriqlar chizish bo'yicha video darslar berilgan[4].

Tadqiqot metodologiyasi. Chizmachilik, chizma geometriya va muhandisli grafikasi, mashinasozlik, grafik tasvirlash, konstruksiyalash, kompyuter grafikasini loyihalsh va amaliy geometriya kabi fanlarda fazoviy tasavvur juda kuchli bo'lishi lozim[2]. Buning uchun talabalarni yangi metodlar va innovasion programmalar bilan o'qitish lozim. Lekin hozirgacha talabalarda zamonaviy texnologiyalarni o'rganish, Internet yoki kompyuter kabi etishmovchiliklar muammo bo'lib kelmoqda. Buning uchun o'qtuvchi talabalari uchun internetsiz ishlaydigan elektron qo'llanmalar yaratishi lozim va bu qo'llanmalarni telefon orqali ochish imkoniyati bo'lishi lozim. Qo'llanma oddiy elektron darslikga o'xshamasligi kerak, masalan unda talabalar mavzuni yaxshi tushunishlari, o'z savollariga javob olishlari, turli xil mavzuga oid testlarni echishlari, uni muhokama qilishlari, har bir chizmaning bir necha usulda echilishi va uni echilishining eng optimal usullari, chizma bo'yicha mantiqiy savollar va ularning javoblari chizmalar orqali bir necha variantlarda berilgan bo'lib, uning to'g'ri variantlarini topish va mavzuni chuqur o'rganish usuli, ya'ni har bir mavzu chizmalari ostida alohida-alohida so'zlar bo'lib ular: "bilib oldim", "bilmagan edim" va "bilardim" usullariga bo'linadi.

1-rasm (turba sayt sahifasi).

Ularning har biri o'z funksiyasiga ega, masalan agar 1-o'rganish usulini bossak (bilib oldim)unda siz bilib olgan yangi ma'lumotlaringiz haqida qo'shimcha ma'lumot va chizmalar va shu mavzu bo'yicha testlarni echish orqali uni mustahkamlaysiz.

2-rasm(test yechish oynasi).

2-usul bo'yicha(bilmagan edim) siz aynan tushunmagan chizmangiz bo'yicha ko'p ma'lumotga ega bo'lib u bo'yicha test savollari sizda 80 %ni tashkil etadi bunga sabab sizda takrorlanish kuchayishi va uni yanda chuquroq tushunushga intilish.

3-usul bu bilardim usuli bo'lib siz bunda yangi bosqichdagi murakkab masalalarga duch kelasiz va uni echish yo'llarini o'rganasiz, bu usuldan maqsad yangi mavzuni juda chuqur isloh qilishdir. Bunda ham mavzu bo'yicha to'liq 100% lik test olinadi. Bunda turba sayt programmasidan yoki Auto Play programalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Tahlil va natijalar. Hozirgi kunda ta'lim sohasida katta islohotlar olib borilishi natijasida maktab, kasb-hunar ta'limi, akademik litsey, oliy o'quv yurtlarida o'qitish tizimi tubdan o'zgardi, ularning moddiy-texnik bazalari mustahkamlanib bormoqda [11]. Buning natijasida ta'lim tizimining barcha

sohalarida ta'lim samaradorligini yuqori natijalarga ko'tarish kunning dolzarb muammolaridan biriga aylandi. Olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijasida yangi inovatsion o'qitish usullar ishlab chiqildi. Oliy ta'lim jarayonida chizma geometriya va muhandislik grafikasi fanlarini o'qitish jarayonida talabalarining grafik fanlarni o'zlashtirishida yuqori natijalarga erishish algoritmi ishlab chiqildi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytishimiz mumkinki hozirgi davrda oliy o'quv muassalarida o'quv jarayonida yangi modellashtirish algoritmlarini tuzish dolzarb vazifa bo'lib kelmoqda, talabalarga dars o'tish jaroyini yangi zmonaviy uslub va metodlarni qo'llash kundan kunga o'sib bormoqda. Bu esa talabalarga davlatimiz tomonidan qaratilgan katta etibor va imkoniyatdir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi to'g'risida"gi Qonuni. – T.: "Sharq", 2001.
2. A. N. Dahin. "Pedagogikada modellashtirish", jurnal №1(3) "Idei i ideali" m. 2010 g.
3. M.E. Bershadskiy., Ta'lim texnologiyasining didaktik va psixologik asoslari / M.E. Bershadskiy, V.V. Guzev. – M.: Pedagogik qidiruv, 2003. – 256 s.
4. Testlar, V.A. Treningning "qattiq" va "yumshoq" usullari / V.a. testlari // Pedagogika. – 2004. – No 8. – S. 35-39.
5. Gusinskiy, E.N. Pedagogika falsafasiga kirish / E.N. Gusinskiy, Yu.I. Turchanino - va. – M.: logos, 2001. – 224 s.
6. Monks, V.M.O'qituvchining muallifning (o'z) metodik tizimini loyihalash / V.M. Monaxov, t.k. Smykovskaya // ShK. texnologii. – 2001. – No 4. – S.48-64.
7. Turkin, V.T.Zamonaviy pedagogika fanlarida moderasiyaning falsafiy muammolari: ta'lim, tarbiya / V.t. Turkin. – Oryol: Izd-vo og'pi, 1998. – S. 14-19.
8. Shamova, T.I. Adabiёт maktabida ta'lim-tarbiya jarayonini boshqarish / t.I. Shamova, t.M. davydenko. – M.: Tsentr, 2001. – 384 s.
9. You tube. Artur Sharipov. Sozdanie elektronogo uchebnika na Turbo sayt.
10. Kompyuter grafikasi fanini o'qitishda uch o'chamli modellashtirish vositasidan foydalanish metodikasi. Nasritdinova Umida Axmadjonovna
11. Chizma geometriya va muhandislik grafikasi fanini o'qitishda talabalar fazoviy tasavvurini multimediyali kompyuter texnologiyalari asosida rivojlantirish. Qahhorov Abdurahim Abdubanayevich.
11. <https://bruloworfei.ru/turbosite/>

UDK:182.2

Elyor ULUG'MURODOV,
Samarqand davlat chet tillar instituti falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: eulugmurodov@mail.ru

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti F.Eshnazarova taqrizi asosida

ISLOM TA'LIMOTIDA AQL, ILM, AMAL SIFATLARI DETERMINATSIYASI

Аннотация

Mazkur maqolada islom ta'limotida aql va ilmga berilgan tavsiflar va ularning mohiyati, borliqni aql yordamida anglashninga hamiyati ilmiy-falsafiy tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada islom falsafasining manbai bo'lgan Qur'oni karim va hadislardagi ratsional bilishga oid masalalar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Din, islom, teologiya, borliq, ratsional, bilish, mantiq, ong, aql, tafakkur, ilm va amal.

ДЕТЕРМИНАЦИЯ В ИНТЕЛЛЕКТА, НАУКИ И ПРАКТИКИ В ИСЛАМСКОЙ ДОКТРИНЕ

Аннотация

В данной статье научно и философски анализируются описания интеллекта и науки в исламском учении и их сущность, важность понимания существования с помощью интеллекта. Также в статье рассматриваются вопросы, связанные с рациональным знанием в Священном Коране и хадисах, которые являются источником исламской философии.

Ключевые слова: Религия, ислам, теология, бытие, рациональное, знание, логика, разум, интеллект, мышление, наука и практика.

DETERMINATION OF QUALITIES OF INTELLECT, SCIENCE, AND PRACTICE IN ISLAMIC DOCTRINE

Annotation

This article scientifically and philosophically analyzes the descriptions of intelligence and science in Islamic teachings and their essence, the importance of understanding existence with the help of intelligence. The article also discusses issues related to rational knowledge in the Holy Quran and Hadith, which are the source of Islamic philosophy.

Key words: Religion, Islam, theology, being, rational, knowledge, logic, reason, intelligence, thinking, science and practice.

Kirish. Islom teologiyasi o'zining mustahkam epistemologik asosi orqaliri vojanib borgan. Ya'ni o'z davrida islom teologik mafkurasi asosida shakllangan epistema bilish faoliyati uchun barqarorlikni ta'minlab bergan. Ishonch orqali islom falsafasi yanada mustahkamlanib, teologik va gnoseologik faoliyatda hamjihatlik va birdamlikni yaratgan bo'lsa, aql orqali ularning mohiyati yanada aniq va tushunarli bo'lib borgan.

Islom teologiyasining epistemologik mohiyatining ishonch asosidagi ilmiy, aqliy va tafakkuriy plyuralizmi o'zaro bahs-munozaralar muhitida ekanligini ko'rish mumkin. Islom ilohiyotida inson aqli va tafakkuri juda qadrlangan va uning imkoniyatlari, Allohni anglashdagi roli yuqori baholangan. Shu bois ham islom falsafasi, islom madaniyati o'zining yuksak rivojlanishiga cho'qqisiga chiqi olgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Diniy e'tiqodning tarixiy ratsional fenomen tariqasida tadqiq qilinishi kishilik jamiyati rivojining barcha davrlarida kechgan ijtimoiy-madaniy jarayonlarni diniy ramzlar orqali ochib berishga asos bo'ldi. Xususan, islom dini ta'limotining ratsionali jtimoiy hodisa sifatidagi xususiyatlari ham shunday mazmunga egadir. Bunday holatda islom dinidagi arkonlari bilan nafaqat yakka xudolikni targ'ib etadi, balki unga e'tiqod qiladigan kishilarning turmush tarzi va mentalitetini tashkil etishga faol ta'sir ko'rsatuvchi katta salohiyatiga ega ekanligini namoyon etadi.

Islom ta'limotida aql tavsifi ya'ni ratsionalizmi o'rta asrlarda Farobiy, Beruniy, Ibn Sino, G'azzoliy keyinchalik Iso Abdulloh Ali, Solih Ahmad ash-Shomiy, Abdulloh Muhammad al-Fallohiy, Mustafo Abusvay, Mesut Okumush hamda Simone Dario Nardella, Abdulla Kartal, Abdulla Akgul kabi Sharq olimlarining tadqiqotlarida katta ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda M. Boltayev, G. Navro'zova, H. Salomova, M. Qodirov, R. Shodiyev, S. Karimov, N. Safarova, G. Yunusova, F. Muzaffarov ilmiy tadqiqot ishlarida islom ratsionalizmi, uning falsafiy xususiyatlari haqida fikr-mulohazalar yuritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Islom ta'limotlari ham dunyo ishlarini shu aql yo'rig'i va tadbiriga binoan boshqarishga yo'l

ko'rsatadi, maqsad va qiziqishlari har xil bo'lishiga qaramay, qilinadigan ishlarni ikki qismga ajratadi. Birinchisi, aqlga binoan qilish vojib bo'lgan qismni shariat quvvatlaydi. Ikkinchisi, aqlga binoan qilish joizb o'lgan qismishari at tasdiqlaydi. Aql ana shu ikki qismga ustun va tayanch vazifasini bajaradi. Zero, mutaallim, ya'ni ilm o'rganuvchi avval o'z nafsinu razil axloqlar va jirkanch sifatlardan poklamog'I lozim, zotan ilm qalbning ibodatidir" [1]. Mazkur din asoslarining oddiyliigi va ziddiyatli bo'lmaganligi, unda murakkab metafizik konstruksiyalarning mavjud emasligi, dunyo va jamiyatning to'liq hamda tushunarli manzarasini bera olishga qodirligi – bularning barchasi yangi kishilarni islomga ommaviy tarzda qiziqishiga xizmat qilmoqda.

Islom faqat ibodat va rasm-rusumlar yig'indisidan tashkil topgan din emas, balki u o'zining ratsionallikka asoslangan tartib-me'yorlari bilan kishilar hayotini muvofiqlashtirib turuvchi ijtimoiy-tarbiyaviy tizimhamdir. Unga e'tiqod qiladigan, fuqarolar aholining ko'pchiligini tashkil qiladigan, ayrim jamiyatlarda ushbu tizim rasmiy, boshqalarida esa, ayniqsa, sekulyarlashganlarida esa norasmiy ma'no kasb etadi. Shuning uchun o'zini musulmonlikka mansub hisoblaydigan kishilar kundalik va ijtimoiy hayotlarida islom dini ahkamlari hamda ko'rsatmalariga amal qilishga harakat qilishlarida ularning mazmuni oqilonalik asosida namoyon bo'lishiga qat'iy ishonadilar. Zero, har qanday sharoitlarda ham mazkur tizimning yadrosini islom ratsionalizmi tamoyili tashkil etadi.

Islom ratsionalizmi – bu islom diniga e'tiqod qiluvchilarning turmush va tafakkur tarzi (mentalitet)ni shakllantirish hamda ularni vojlantirishga yo'naltirilgan islomiy bilimlar, qadriyatlar, axloqiy me'yorlar, ijtimoiy tartib-qoidalar, intizom, shuningdek, insonparvarlik va bag'rikenglik kabi gumanistik g'oyalarini o'zida ifodalovchi sotsiologik kategoriyadir. Mazkur ta'rifga tayanib, shunday xulosaga kelishimiz mumkin, islom ratsionalizmi bevosita milliy mentalitetning muhim elementi bo'lib gavdalanadi. Bu esa avvalambor ilmga tayanadigan hodisadir. Zero, aynan ilm islom dinining mazmunini tashkil etadi va islom sivilizatsiyasi taraqqiyotining poydevori bo'lib xizmat qiladi. Aql va uning sifati

to'g'risida teologlar turlicha fikrda bo'lishgan. Bir toifateologlar fikricha, aql latif javhar, u tufayli xabar va ma'lumotlar ajratib olinadi. Bu fikr tarafdorlari aqlning asl joyi qayerda bo'lishi to'g'risida ixtilof qilishgan. Bir toifa aqlning joyi miya, uni his etish o'rni desa, boshqa bir toifa aqlning joyini qalb deydi va uni hayotning manbai va sezgilar asosidir, deb ta'riflashgan.

Islom ilohiyotshunosi Abul Hasan Movardiy o'zining "Dunyo va din odobi" kitobida keltirishicha, "aqlni latif javhardir, degan fikrni jihatdan to'g'ri emas: birinchidan, javharlar bir-biriga o'xshash bo'lib, biri taqozo etganini boshqa biri taqozo etsa, oqil kishi o'zi tirik bo'la turib aqlning mavjud bo'lishidan behojat bo'lardi. Ikkinchidan, javharning o'z-o'zicha mavjud bo'lishi to'g'ridir. Agar aql javhar bo'lsa, uning aqlsiz kishida bo'lishini inkor etib bo'lmasdi. Xuddi aqlsiz jism bo'lishi joiz bo'lganidek. Mana shu ikki sabab tufayli aqlni javhar deyish to'g'ri emas" [2]. Demak, mutafakkir aqlning shakllanishi va rivojlanishini alohida ta'kidlab, o'z-o'zicha mavjud bo'lmasligiga urg'u beradi.

Dinning asosiy vazifasi – inson hayoti, tabiat va jamiyat borlig'ining mazmunini aniqlashdir. U insoniyat to'plagan tajribaga tayanib, inson hayotining muhim ko'rinishlari, chunonchi: oila va turmushdagi xulq-atvor, axloqiy qoidalar, mehnat, tabiat, jamiyat va davlatga munosabatni tartibga soladi. Din universumning pirovard mazmunlari haqidagi o'z tasavvurini asoslab, dunyo va insoniyatning birligini tushunishga ko'maklashadi. U inson va uning hayotini o'zgartirishga qodir bo'lgan haqiqatlar tizimlaridan iborat.

Diniy ta'limotlarning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, ular kollektiv tajribasini ifodalaydi va shu bois nafaqat har bir dindor odam, balki dinga sig'inmaydiganlar uchun ham qadrliqdir. Diniy bilim insoniyat to'plagan tajribaga tayanib, inson hayotining muhim ko'rinishlari, chunonchi: oila va turmushdagi xulq-atvor, axloqiy qoidalar, mehnat, tabiat, jamiyat va davlatga munosabatni tartibga soladi. Dinning asosiy vazifasi – inson hayoti, tabiat va jamiyat borlig'ining mazmunini aniqlashdan iborat. Din universumning pirovard mazmunlari haqidagi o'z tasavvurini asoslab, dunyo va insoniyatning birligini tushunishga ko'maklashadi. U inson hayotini o'zgartirishga qodir bo'lgan haqiqatlar tizimidan iborat. Diniy ta'limotlarning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, ular jamoa tajribasini ifodalaydi va shu bois nafaqat har bir dindor odam, balki dinga sig'inmaydiganlar uchun ham qadrliqdir.

Tahlil va natijalar. Ratsional bilish ham Qur'oni karim oyatlarida muhim o'rin egallaydi. Qur'oni karimga ko'ra insonni inson qilgan, uning har qanday harakatlariga ma'no bergan bu aqlidir. Din ham aynan aqlililar uchundir, ya'ni, butun islom olimlari aqlni, insonni dinning amr va qaytariqlari ila mas'uliyatli bo'lishining asosiy sharti deb ifodalaganlar. Aqli yo'qqa esa hech qanday mas'uliyat yuklanmaganligi ham shu fikr davomidir. Masalan: namoz, ro'za, zakot, haj kabi ibodatlarni amalga oshirishning asosiy sharti aqlibolig' bo'lishidir, ya'ni jinni bo'lmaslik. Islom olimlari, imondan keyingi eng buyuk ne'mat bo'lgan aqlga, dunyo va oxirat xursandchiligiga yetkazuvchi bir vasila sifatida katta qiymat va ahamiyat berganlar.

Aql Alloh taolo tomonidan insonga berilgan ne'matlarning eng ulug'idir. Qur'onda aql so'zi 49 joyda va har doim fe'l shaklida uchraganligi asosan aql yuritishning, ya'ni aqlni ishlatib to'g'ri fikrlashga ahamiyat berilganligidan dalolat beradi. Qur'onga ko'ra aql «bilim olishga yaragan bir kuch» va «bu kuch bilan qo'lga kiritilgan ilm» deb ta'rif beriladi. Qur'onda aql: o'ylamoq, ibrat olmoq, hidoyatga yetmoq, jaholatdan qutulish, koinotdagi va o'z ichidagi haqiqatlarni tushunmoqlik

ma'nolarida keladi. Shuningdek, Alloh taolo Qur'oni karimning bir qancha oyatlarini orqali insonlarga bu dunyodagi borliq, moddiy narsalarga qarab aqlan ulug' Parvardigorning borligini tan olishlarini, uning mavjudligi va yaratuvchilik hikmatiga ilm va tafakkur orqaligina yetish mumkinligini eslatib o'tadi [3].

G'azzoliy aql haqida shunday yozadi: «...Odam vujudida aqlni paydo qilibdurki, aning hoh ishi farishtalar ishini qilmoq. Bas, odam o'zini yaratgan Alloh azza va jallani shu aql-idrok bilan tanur. Alloh taoloning ajoyib va g'aroyib yaratish va qudratlarini tafakkur bilan mushohada qilib, aql nuri bilan o'zini g'azablikidan xalos qilur. Odamning haqiqati ul nimarsadurki, kamoli va sharofatining birla bordir, ya'ni aql bilandir» [4].

Alloh taolo Qur'oni karimning juda ko'p oyatlarida insondan aql bilan ish tutishni talab qiladi. Masalan: «...Sizlarning orangizda (balog'at yoki keksalik yoshidan) ilgari vafot topadigan kishilar ham bo'lur. (U) Sizlarni belgilangan ajalga yetishingizga (qo'yib berur). Shoyadki, aql yurgizsangizlar!» [5].

Islom faylasuflariga ko'ra, insonning idrok etish quvvati his-tuyg'udan boshlanib aql bilan tugallanadi. Ko'pincha, deydi G'azzoliy, hissiyotlarimiz natijasi o'laroq, biz his qilgan narsani aqlimiz yo'qqa chiqarishi mumkin. Masalan, biz soyaga qaraymiz. Soya turganini ko'ramiz, bir ozdan keyin biz o'zimizni soyaga ergashib harakat qilyapti deb o'ylaymiz. Yoki uzoqdagi jismga masalan, yulduzlarga qaraymiz. Ular bizga tanganing hajmidan kichik bo'lib tuyuladi va lekin ular yerdan ham katta ekanligini anglab yetamiz [6].

Aql yurgizishdan tashqari Qur'onda "aql egalari" alohida ta'kidlanadi va bu "Ulilalbab", "Ulilalsor" va bir marta "Ulinnuha" ismlari bilan ishlatiladi. Xilma-xil so'zlarda ishlatilgan ushbu iboralar "aql, farosat egalari" kabi ma'nolarni beradi. Masalan: "Osmonlar va Yerning yaratilishida, tun va kunning o'rin almashib turishida aql egalari uchun alomatlar border" [7].

Qur'oni karimda aql ma'nosida kelgan "lubb" kalimasining biz tilga olayotgan "aql"dan farqi xuddi ko'zning nuri yoki bodomning mag'zi ichida giyog'I kabi aqlning ham yog'I hisoblanadi [8]. "... Bundan faqat aql (lubb) egalorigina eslatma olulur" kabi oyatlar orqali Alloh Qur'oni karimning ko'p o'rinlarida lub begalarini maqtaydi.

Qur'oni karimda aql bilan birgalikda tafakkur oyatlariga ham muhim o'rin ajratilgan. Tafakkur so'zi bunda har qanday bir masala haqida o'ylash, zehn yuritish, chuqur fikr qilish va masalaning shuuriga etish kabi ma'nolarni anglatadi va asosan "tafakkara" va "tadabbara" fe'llari bilan keladi.

Islom mutafakkirlarining fikriga ko'ra, tafakkur insondagi maxsus bir xususiyatdir. Inson tafakkuri bilan boshqa borliqlardan ajralib turadi va ustun bo'ladi. Lekin yana shuni aytish lozimki, islom faylasuflariga ko'ra, qalbdagi tasavvur qilish mumkin bo'lgan narsalar haqidagina tafakkur qilish mumkin. Shuning uchun, Allohning yaratganlari haqidagina tafakkur qilinadi, Allohning zoti haqida tafakkur qilinmaydi, chunki Allohning surati vasf qilinmaydi va shakli hayol qilinmaydi.

Xulosa va takliflar. Xulosa shuki, ilm bir joy, bir millatga xos emas. Atrofga nazar solsak, ilm butun olamga tarqalganini ko'ramiz. Musulmon kishikimdan va qayerdan bo'lmasin ilm olishi lozim. Bu borada Rasululloh alayhissalom shunday deganlar: "Ilm mo'minning yo'qotgan narsasi, uni qayerda topsa, unga haqlidir". Ilm olish va berish bu Islom ruhidir. Ilm shu ikki narsa bilan boqiydir. Islom nazarida odam yo ilm oluvchi, yo ilm beruvchi bo'ladi. Ilm oluvchi ham, ilm beruvchi ham yaxshilikda barobardir.

ADABIYOTLAR

1. Imom Ahmad ibn Qudoma Maqsudiy. Minhojulqosidin muxtasari: Saodat izlovchilarga qo'llanma. Tarj: Abdulhamid Muhammad Tursun. – Toshkent: Movarounnahr, 2014. –B. 15.
2. Movardiy Abul Hasan. Dunyo va din odobi. –Toshkent: HILOL-NASHR, 2017. –B. 12-13.
3. Umarov M., Bokiyev S. Nur va tafakkur. -T.: Biznesprint, 2005. B. 9.
4. Abu Homid G'azzoliy. Kimiyoy saodat. Rux haqiqati. 1- kitob / Nashrga tayyorlovchilar: M.M.Andijoniy, A.U. Toshkandiy. -T.: Adolat, 2005. - B. 44.
5. Qur'oni karim, 40:67.
6. Majed Faxriy. Tarix al-falsafat-al islamiya. -Bayrut: Jami'at al-amrikiya, 1974. –B. 301.
7. Qur'oni karim, 3:190.
8. Al-Hakim at-Termiziy. Nodir masalalar / Muqaddima, tarjima na izohlar muallifi: Usmonov Ibrohimjon Sobirjon o'g'li. -T.: Movarounnahr, 2007. - B. 82-83.

Laylo USMONOVA,
Samarqand davlat tibbiyot universiteti o'qituvchisi (PhD)
E-mail:laylo@gmail.com

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti S.Yaxyoyeva taqrizi asosida

ILM-FAN DINAMIKASINING IMMANENT, GENETIK-EVOLYUCTIONS VA FUNKSIONAL VAZIFALARI

Annotasiya

Ushbu maqola ilm-fanning immanent, genetik-evolyutsion funksiyalarini maxsus sotsio-madaniy hodisa sifatida o'rganishga bag'ishlangan. Jamiyatning amaliy muammolarini hal qilishga qaratilgan fanning eksternal funksiyalaridan farqli o'laroq, uning asosiy, o'z-o'zini qadrlaydigan funksiyalari ko'rib chiqiladi. Maqolada fanning funksiyalari, uning ijtimoiy qo'llanilishidan qat'iy nazar, ichki xususiyatga ega ekanligi ta'kidlangan. Ular ilm-fanning dunyoni bilish va tushunish chegaralarini kengaytirishga qaratilgan avtonom soha sifatida asosiy maqsadini aks ettiradi. Maqolada ilm-fan dinamikasida asosiy immanent funksiyalari haqida yaxlit tasavvur mavjud, bu uning zamonaviy jamiyatdagi o'rni va ahamiyatini tushunish uchun muhimdir.

Kalit so'zlar: Fan, haqiqat, immanent xususiyatlar, hodisa, rivojlanish, funktsiya, muammo, jamiyat.

ИММАНЕНТНЫЕ, ГЕНЕТИКО-ЭВОЛЮЦИОННЫЕ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ ДИНАМИКИ НАУКИ

Аннотация

Данная статья посвящена изучению имманентной, генетической и эволюционной функций науки как особого социокультурного явления. В отличие от внешних функций науки, направленных на решение практических проблем общества, рассматриваются ее основные, специфические функции. В статье подчеркивается, что функции науки, независимо от ее социального применения, носят внутренний характер. Они отражают основную цель науки как автономной области, направленной на расширение границ познания и понимания мира. В статье представлен целостный взгляд на основные имманентные функции в динамике науки, что важно для понимания ее места и значения в современном обществе.

Ключевые слова: Наука, истина, имманентные свойства, явление, развитие, функция, проблема, общество.

IMMANENT, GENETIC-EVOLUTIONARY AND FUNCTIONAL TASKS OF THE DYNAMICS OF SCIENCE

Annotation

This article is devoted to the study of the immanent, genetic and evolutionary functions of science as a special socio-cultural phenomenon. In contrast to the external functions of science aimed at solving practical problems of society, its main, specific functions are considered. The article emphasizes that the functions of science, regardless of its social application, are internal in nature. They reflect the main goal of science as an autonomous field aimed at expanding the boundaries of knowledge and understanding of the world. The article presents a holistic view of the main immanent functions in the dynamics of science, which is important for understanding its place and importance in modern society.

Key words: Science, truth, immanent properties, phenomenon, development, function, problem, society.

Kirish. Bugungi kunda ijtimoiy hayotda aniq belgilangan gumanistik jarayonlar, ya'ni inson dunyosiga bo'lgan katta qiziqish, unga asoslanib, fanni, uning dinamikasi, mohiyati va maqsadini ko'rib chiqish va baholash istagi kelajakdagi o'zgarishlarning ijobiy alomatlaridir, ammo afsuski, qarama-qarshi jarayonlarning ta'siri ham ortib bormoqda. Bu ilm-fan, ilmiy hamjamiyat, butun dunyo jamoatchiligini yangi ong va insonning o'zini anglashining chuqur tendentsiyalarini aks ettiruvchi murakkab, ba'zan esa dramatik munozaralarga jalb qiladi. Ushbu tendensiyalar tobora ko'proq ilmiy ifodani oladi, ilmiy aks ettirish ob'ektiga aylanadi, xuddi fan metodologiyasi, uning falsafiy, epistemologik prinsiplari va qonunlari majmuasini rivojlantirishda bo'lgani kabi.

Adabiyotlar ro'yxati. Bilimning eng muhim xususiyati uning dinamikasi, ya'ni o'sishi, o'zgarishi, rivojlanishidir. Ushbu g'oya Aristotel tomonidan qadimgi falsafada ilgari surilgan bo'lib, keyin uni F.Bekonaniq ifoda etib, "Yangi Organon" niday oritib beradi. Hegel bu g'oyani dialektik shaklda shakllantirdi va quyidagicha ta'kidlaydi-haqiqat tayyor natija emas,balki jarayondir. Ushbu g'oya dialektik materialism doirasida faol rivojlandi.

Ilm-fan va uning qo'llanilishining rivojlanishi insonning asosiy hayotiy ehtiyojlaridan tortib, eng yuqori ma'naviy talablargacha bo'lgan eng muhim ehtiyojlariga javob beradi. Ilm-fan insonning moddiy hayoti sharoitlarini, uni tashkil etishning ijtimoiy shakllarini rivojlantirish va boyitishga, insonning asosiy fazilatlarini rivojlantirishga (dunyoni idrok etish, fikrlash usullari, qaror qabul qilish va harakatlarni tashkil etish) ta'sir qiladi [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy fan nafaqat olimlarning yakka tartibdagi, balki muhim moddiy va intellectual resurslardan, murakkab texnikadan va kuchli eksperimental bazadan foydalanadigan yirik jamoalarning faoliyatidir. Bu jamiyat va uning institutlarining ilm-fan rivojiga ta'siri zarurligini ko'rsatadi. Har qanday bilim sohasida olimlar turli xil ilmiy muammolarga duch kelishadi va umuman fan haqida ham shunday deyish mumkin. Shu sababli, eng istiqbolli yo'nalishlarni va muhim tadqiqot masalalarini tanlash holatlari doimiy ravishda yuzaga keladi. Bunday vaziyatlarda ilm-fanning rivojlanishi ijtimoiy rivojlanish bilan bog'liqligi aniq va jamiyat nafaqat ilm-fan rivojlanishini ma'lum darajada nazorat qila oladi, balki uni amalga oshiradi. Ilm-fan haqiqatan ham jamiyatning turli xil ehtiyojlariga xizmat qiladi. Ammo bu, ehtiyojlar ilm-fan tomonidan uning ichki stimuli sifatida tan olinib, o'z impulslariga aylanganligi uchungina mumkindir. Ilm-fan jamiyatda mavjud bo'lib,shu bilan bir qatorda o'ziga xosligini yo'qotmagan xolda namoyon bo'lganligi uchungina ma'lum bir ijtimoiy funksiyalarni bajarishi mumkin [1].

Tahlil va natijalar. XX-asrning ikkinchi yarmidan boshlab, fan ishab chiqarishning faol kuchiga aylandi, u tashkillashtiruv va ijtimoiy jarayonlar boshqaruvining barcha sohalariga kirib keldi. XXI asrning birinchi o'nyilliklarida fan mamlakatlar, xalqlar, davlatlarning siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, axborot va madaniy rivojlanishining shakllari, yo'llari, yo'nalishlari, xususiyatlarini tanlashga kuchli ta'sir ko'rsatishda davom etmoqda. Ilm-fan ta'lim va tarbiya, o'qitish, mehnat va kundalik hayotga kirib bordi, insonning mavjudligi va rivojlanishiga, uning dunyoqarashini shakllantirishga, maqsad va

ideallarni, qadriyatlar va e'tiqodlarni aniqlashga, millionlab odamlarning dunyoqarashi va bilimlariga faol ta'sir ko'rsatdi [2]. Ilm – fan zamonaviy dunyoda muhim rol o'ynaydigan noyob ijtimoiy-madaniy hodisa bo'lib, uning ma'nosini chuqur tushunish uchun o'zaro bog'liq bo'lgan ikkita jihatni-fan rivojlanishining ichki mantig'ini va uning turli xil ijtimoiy funksiyalarini ko'rib chiqish muhimdir.

Ilm-fan dunyoni oqilona bilishning maxsus shakli sifatida, unga xos bo'lgan bir qator fundamental, immanent vazifalarni bajaradi. Tashqi, ijtimoiy jihatdan aniqlangan funksiyalardan farqli o'laroq, bu vazifalar ilmiy bilimlarni rivojlantirishning ichki mantig'ini aks ettiradi. Ilm-fan insonning atrofda dunyoni bilishga bo'lgan asosiy istagiga asoslanadi. Ilm-fan voqelikni oqilona, tizimli, ob'ektiv bilishning o'ziga xos shaklidir. Uning rivojlanishi immanent, ichki o'ziga xos qonuniyatlarga bo'ysunadi:

Kognitiv vazifa. Fanning asosiy, boshlang'ich vazifasi ob'ektiv voqelikni har tomonlama, tizimli bilishdir. "Insonda haqiqatan ham biz bilimga bo'lgan haqiqiy intilish deb atashimiz mumkin bo'lgan narsa bor. Bilimning o'zi hayot omilidir" [3]. Ilmiy bilimlar o'rganilayotgan hodisalarning chuqur qonuniyatlari va muhim xususiyatlarini aniqlashga intiladi. Bilim chegaralarini doimiy ravishda kengaytirish, tabiat va jamiyat to'g'risida yangi bilimlarni to'plash ilmiy faoliyatning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Tushuntirish vazifasi. Ilm-fan nafaqat faktlarni to'plash bilan cheklanib qolmay, balki ularni nazariy tushunishga, sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatishga qaratilgan. Aniqlangan qonuniyatlarni tushuntirish, o'rganilayotgan tizimlar va jarayonlarning ishlashi va rivojlanishi mexanizmlarini ochib berish fanning eng muhim vazifasidir.

Prognostik vazifa. Olingan bilimlar va ob'ektiv qonunlarni tushunish asosida fan o'rganilayotgan ob'ektlarning kelajakdagi holatlari to'g'risida asosli prognozlar tuzishga qodir. Ilmiy bashorat tabiiy va ijtimoiy hodisalarning rivojlanishini maqsadli boshqarish uchun imkoniyatlar ochadi. V. Ostvald ta'kidlaganidek: "Ilm-bu oldindan bilish san'ati. Uning barcha qiymati kelajakdagi voqealarni qay darajada va aniqlikda ko'ra bilishidir" [4].

Tanqidiy vazifa. Ilm-fan mavjud nazariyalar, tushunchalar, ilmiy paradigmalarni oqilona, xolis tahlil qilish va baholash vositasi sifatida ishlaydi. U eskirgan bilimlarni tanqidiy qayta ko'rib chiqish, ularni yanada ishonchli va yetarli modellarga almashtirish uchun mo'ljallangan.

Dunyoqarash vazifasi. Ilmiy bilimlar dunyoning ob'ektiv faktlarga asoslangan yaxlit rasmni shakllantiradi. Bu insonning tabiat va jamiyatdagi o'rnini idrok etishiga, qiymat yo'nalishlari va dunyoqarash munosabatlarini rivojlantirishga ta'sir qiladi.

Evristik vazifa. Fan nafaqat voqelikni tizimlashtiradi va tushuntiradi, balki yangi g'oyalar, farazlar, nostandart yechimlarni ham yaratadi. Bu ijodiy izlanish manbai bo'lib xizmat qiladi, tasavvur va innovatsion fikrlashni rag'batlantiradi.

Ilm-fanga xos bo'lgan immanent, ichki vazifalar uning dunyoni oqilona bilishning maxsus sohasi sifatida asosiy maqsadini aks ettiradi. Ularni amalga oshirish insoniyatning ilmiy, texnik va ijtimoiy taraqqiyoti uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Kognitiv, tushuntirish, bashoratli va boshqalar kabi asosiy immanent vazifalardan tashqari, fan muhim genetic va evolyutsion muammolarni hal qilishga qaratilgan. Ushbu vazifalar turli xil tabiiy va ijtimoiy hodisalarning kelib chiqishi va rivojlanishini o'rganish bilan bog'liq.

1. Koinot va yerdagi hayotning kelib chiqishi. Ilm - fan bilan bog'liq bo'lgan asosiy muammolardan biri bu Koinotning kelib chiqishi va evolyusiyasi, shuningdek sayyoramizda hayotning paydo bo'lishi va rivojlanishi qonuniyatlarini aniqlashdir. Astrofizika, kosmologiya, biologiya, paleontologiya, genetika kabi turli ilmiy fanlar bu sirlarni ochishga hissa qo'shadi.

2. Biologik turlarning evolyutsiyasi. Biologiya fanining asosiy genetic-evolyutsion vazifasi tirik organizmlar evolyutsiyasi mexanizmlari va qonuniyatlarini o'rganishdir. Bu yerda evolyutsion nazariya, sistematika, qiyosiy anatomiya, paleontologiya kabi yo'nalishlar muhim rol o'ynaydi.

3. Insonning kelib chiqishi va rivojlanishi. Biologik tur sifatida insonning kelib chiqishi va evolyutsiyasi muammosi

alohida o'rin tutadi. Antropologiya, falsafiy antropologiya, arxeologiya, paleontologiya, inson genetikasi antropo genez jarayoni, hominidlar evolyutsiyasi va zamonaviy insonning shakllanishini o'rganadi.

4. Ijtimoiy tizimlarning paydo bo'lishi va o'zgarishi. Ilm-fan, shuningdek, ijtimoiy tuzilmalar, institutlar, madaniy hodisalarning genezisi va evolyutsiyasini o'rganadi. Bunda falsafa, tarix, sotsiologiya, madaniy antropologiya, etnografiya kabifanlar yetakchi rol o'ynaydi.

5. Ilmiy bilimlarni rivojlantirish. Bir xil darajada muhim genetic va evolyutsion vazifa fanning o'zini rivojlanayotgan bilim tizimi sifatida o'rganishdir. Fan tarixi, fan falsafasi, fan sotsiologiyasi ilmiy paradigmalarning to'planishi va o'zgarishi jarayonlarini tahlil qiladi.

Ushbu fundamental genetik va evolyutsion muammolarni hal qilish bizga turli xil o'rganish ob'ektlarining kelib chiqishi va rivojlanishining chuqur qonuniyatlarini-olamdan insoniyat jamiyatigacha ochib berishga imkon beradi. Bu butun dunyo evolyutsiyasining kelib chiqishi va tendensiyalarini ilmiy tushunish uchun asos yaratadi. Ilm-fan jamiyat bilan o'zaro munosabatlarida muhim funksional vazifalarni bajaradi. Ushbu vazifalar fanning inson faoliyatining maxsus turi sifatida amaliy, ijtimoiy-madaniy ahamiyatini aks ettiradi. Fanning asosiy funksional vazifasi texnologik rivojlanish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va jamiyat hayotining boshqa sohalarni ta'minlashdir. Ilmiy kashfiyotlar va ishlamlar atrofda voqelikni o'zgartiradigan yangi vositalar va texnologiyalarni yaratish uchun asos bo'ladi. Ilm-fan insonning tabiat va ijtimoiy voqelikka amaliy ta'sirining kuchli vositasidir.

Ilm-fan bilimlarni to'plash, tizimlashtirish va uzatishning muhim funksiyasiga ega. Bu odamlarning intellektual, ma'rifiy va madaniy rivojlanishining manbai bo'lib xizmat qiladi, ularning atrofda dunyo haqidagi g'oyalarni boyitadi. Ilmiy institutlar, nashrlar, ta'lim dasturlari ilmiy yutuqlarni tarqatadi va ommalashtiradi, aholining umumiy ma'rifat darajasini oshiradi. "Ilm-fan mutlaqo inson faoliyatiga dahldor soha, shuning uchun ham fanning ahamiyati va qadriini izchil tahlil qilish inson tabiatini ochib berish bilan bevosita bog'liqdir" [5].

Ilm-fan inson yashaydigan va harakat qiladigan butun olamning ichki uyg'unligi asoslarini ochib beradi. Bu ham fanning ulkan tarbiyaviy kuchidir. Ushbu savollarni ko'rib chiqib, A. Puankare shunday deb yozgan edi: "Ilm bizni, o'zimizdanda kattaroq narsa bilan doimiy aloqada qiladi; u bizga doimo yangilanadigan va tublikka ega bo'lgan manzarani namoyon qiladi; bizga ko'rsatgan buyuk narsaning ortida, yanada buyukroq narsani taxmin qilishga majbur qiladi: bu tomosha bizni qavontiradi, bu bizni yanada o'zimizni unutishga majbur qiladigan zavqdir va shu bilan u juda axloqiydir. Uni tatib ko'rgan, hech bo'lmaganda uzoqdan tabiat qonunlarining hashamatli uyg'unligini ko'rgan kishi, boshqalarga qaraganda o'zining kichik xudbin manfaatlarini e'tiborsiz qoldirishga ko'proq tayyor bo'ladi. U o'zidanda ko'proq sevadigan idealga ega bo'ladi va bu axloqiylikning yagona zaminidir. Ushbu ideal uchun u o'z mehnati bilan savdolashmasdan, ba'zilar uchun hamma narsa bo'lgan, mukofotlarni, kutmasdan ishlaydi"[6].

Bilish jarayonida shakllangan dunyoning ilmiy manzarasi jamiyat a'zolarining dunyoqarashi, qadriyatlar va mafkuraviy qarashlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy bilimlar ijtimoiy ongning ajralmas qismiga aylanib, odamlarning dunyodagi o'rnini haqidagi tasavvurlarini belgilaydi. Ilm-fan hayotning turli sohalaridagi munosabatlarni ijtimoiy tartibga solish va tartibga solish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan normalar, mezonlar, standartlarni ishlab chiqadi. Ilmiy usullar va tamoyillar ijtimoiy jarayonlarni tartibga solishning muhim vositasidir. Ilmiy bilimlarga ega bo'lish, ilmiy jamoaga tegishli bo'lish ijtimoiy tabaqalanishda muhim rol o'ynaydi, shaxsning ijtimoiy iyerarxiyadagi mavqei, obro'si va mavqei belgilaydi, ya'ni ilmiy faoliyat ijtimoiy differentsiatsiyaning asosiy omillaridan biriga aylanadi.

Ilm-fan madaniy faoliyatning o'ziga xos turi sifatida san'at, axloq, din va madaniyatning boshqa sohalarini rivojlanishiga chuqur ta'sir ko'rsatadi, dunyo manzarasini, jamiyat qadriyatlarini tizimini o'zgartiradi. Ilmiy bilimlar madaniyatning umumiy tizimiga qo'shilib, uni o'zgartiradi. "Oddiy ko'rindigan haqiqat:

nafaqat borliq ongni belgilaydi, balki ong borliqni ham belgilaydi va osonlikcha berilmaydi. Ong nima bo'lsa, borliq ham shu, va biz buni o'z tajribamizdan bilib oldik" [7]. Fanning funksional vazifalari fanning jamiyat bilan o'zaro ta'sirining turli jihatlarini qamrab olgan holda, faqat kognitiv faoliyatdan tashqariga chiqadi. Ushbu muammolarni hal qilish zamonaviy sivilizatsiyada fanning asosiy rolini belgilaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, fan bir qator fundamental, immanent ravishda o'ziga xos vazifalarni bajaradi - kognitiv, tushuntirish, bashoratli, tanqidiy, dunyoqarash va

evristik. Ushbu ichki funksiyalar uning mohiyatini atrofdagi dunyoni oqilona, tizimli bilish vositasi sifatida aks ettiradi. Fanning immanent va funksional vazifalari bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Ilmiy bilimlarning ichki mantig'i uning jamiyatga tashqi, amaliy ta'sirining asosidir. O'z navbatida, ilmiy faoliyatning ijtimoiy funksiyalari uning ichki maqsadlari va majburiyatlariga ta'sir qiladi. Fan funksiyalarini o'rganish muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Bu fanning tabiati va ijtimoiy-madaniy holatini chuqur tushunishga, shuningdek uni yanada rivojlantirishning maqbul usullarini aniqlashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Фролов И.Т., Юдин Б.Г. Этика науки. Проблемы и дискуссии. М. «Политиздат», 1986.
2. Данакари Р.А. Философия науки. Волгоград, 2021
3. Г.Башляр. Новый рационализм. М., 1987.
4. В.Оствальд. Великий элексир. М., 1923.
5. Сачков Юрий Владимирович Наука и развитие // Vox. Философский журнал. 2013. №15.
6. Анри Пуанкаре. О науке. М., 1983.
7. Григорьева Т.П. Дао и логос: Встреча культур. М., «Наука», 1992.

Mutabar FAYZIYEVA,

O'zbekiston – Finlandiya pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: fayziyevamutabar1987@gmail.com

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (phd) X.Tagayev taqrizi asosida

TA'LIMDA DEMOKRATLASHUV TAMOYILINING MAZMUN MOHIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta'lim-tarbiya jarayonida demokratlashuv tamoyilining mazmun-mohiyati, ahamiyati haqida so'z boradi. Demokratlashuvning ta'lim tizimini rivojlantirishdagi ahamiyati va roli izohlanadi. Ta'limni demokratlashtirish ijtimoiy-iqtisodiy, geografik va demografik omillardan qat'iy nazar barcha uchun teng va ochiq ta'lim olish muhiti ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Demokratiya, ta'limni demokratlashuvi, ta'lim insonning asosiy huquqi, ta'lim shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishning kaliti, ta'lim demokratiya va ijtimoiy adolatni targ'ibotchisi.

CONTENT OF THE PRINCIPLE OF DEMOCRATIZATION IN EDUCATION

Annotation

This article talks about the essence and importance of the principle of democratization in the educational process. The importance and role of democratization in the development of the education system is explained. It is emphasized that the democratization of education is an equal and open learning environment for all, regardless of socio-economic, geographical and demographic factors.

Key words: Democracy, democratization of education, education is a basic human right, education is the key to personal and social development, education is a promoter of democracy and social justice.

СОДЕРЖАНИЕ ПРИНЦИПА ДЕМОКРАТИЗАЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

В данной статье говорится о сущности и значении принципа демократизации в образовательном процессе. Объясняется значение и роль демократизации в развитии системы образования. Подчеркивается, что демократизация образования – это равная и открытая среда обучения для всех, независимо от социально-экономических, географических и демографических факторов.

Ключевые слова: Демократия, демократизация образования, образование – основное право человека, образование – ключ к личному и социальному развитию, образование – проводник демократии и социальной справедливости.

Kirish. Ta'lim qadimdan shaxsiy va jamiyat rivojlanishining asosiy omili hisoblanib kelgan. Ta'limni demokratlashtirish ijtimoiy-iqtisodiy, geografik va demografik omillardan qat'iy nazar, barcha uchun teng ta'lim imkoniyatlarini targ'ib qilib, bu to'siqlarni bartaraf etishga intiladi. Ushbu konsepsiya ta'limni hamma uchun ochiqligini va adolatli ta'lim landshaftini yaratishga imkon beradi. Demokratlashuv jarayoni uzoq davom etuvchi hamda evolyutsion xususiyatga ega siyosiy jarayon hisoblanadi. Yangi O'zbekiston barpo etishning asosiy zaruriyati, avvalo, davlat va jamiyat hayotida fuqarolar va davlatning o'ziga xos birdamligi, fuqarolik jamiyatining barcha xususiyatlarini o'zida mujassam etishi bilan bog'liq. Bugungi kunda mamlakatimizning turli hududlarida 130 dan ortiq millat va elat vakillari yurtdoshlarimiz bilan bir oila farzandlaridek ahil va inoq yashab kelishmoqda. Ular umumiy uyimiz - jonajon O'zbekistonimiz ravnaqi yo'lida birlashib, barcha soha va tarmoqlarda fidokorona mehnat qilmoqda, rivojlangan bozor iqtisodiyoti va kuchli fuqarolik jamiyatiga asoslangan huquqiy demokratik davlat qurishga munosib hissa qo'shmoqda. Hozirgi kunda bag'rikenglik insonparvarlik madaniyatini rivojlantirish, millatlararo fuqarolararo hamjihatlik va totuvlikni mustahkamlash, yosh avlodni shu ruhda va shu asosda, Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash davlatimiz siyosatining muhim ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanib kelmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Demokratiyaning markazida rozilik asosidagi hukumat prinsipi yotadi. Jon Dyuy aytganidek: "Demokratiya ... kuch ishlatish o'rniga o'zaro va erkin maslahatlashish hukmron bo'lgan birgalikda yashash usulini anglatadi ..."[1].

Ta'limning demokratlashuvi ochiqlik va tenglikka asoslanib A.Kanvarning ta'kidlashicha "erkinlik bilan tanlov va muvaffaqiyatga erishish uchun adolatli imkoniyat"dir[2]. Darhaqiqat, ta'limning demokratlashuvi uning rivojlanishining asosiy omili sanaladi. Shuning uchun ham bugungi kunda ushbu

masala dolzarb hisoblanadi. Ta'lim demokratlashtiruvchi katalizator bo'lib, insonga ko'proq narsaga ega bo'lish, tanlash, shaxsiy farovonlikni oshirish va samaradorlikni oshirishga imkon beradi.

Ta'limni demokratlashtirish – demokratik tamoyillarni joriy etish, ta'lim tizimini demokratik asosda qayta tashkil etish, o'quvchilarning huquq va majburiyatlarini o'zaro bog'liqligini nazarda tutadi [2]. Ta'limni demokratlashtirish har bir shaxsga ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ta'lim olish imkoniyati ijtimoiy-iqtisodiy holat, geografik joylashuv yoki boshqa kamsituvchi to'siqlar bilan cheklanmasligini ta'minlash tamoyilini o'zida mujassam etadi. Bu falsafa ta'lim faqat bir necha kishiga berilgan imtiyoz emas, balki hamma uchun ochiq huquq bo'lishi kerak degan g'oyani qo'llab-quvvatlaydi. Demokratik ta'limda o'quvchilarga ko'pincha ularning o'qishlari ustidan vakolat va nazorat ko'proq beriladi va ular ta'lim bilan bog'liq qarorlarni qabul qilish jarayonlarida ishtirok etishlari mumkin. Demokratik ta'lim an'anaviy ta'lim tizimlaridan tashqarida faoliyat ko'rsatadigan muqobil maktablardan tortib, o'quvchiga yo'naltirilgan ta'limga ustuvor ahamiyat beradigan pedagogik yondashuvlarga bo'lgan turli xil shakllarni olishi mumkin.

E.D.Muraenkoning ta'kidlashicha, demokratik davlatlarda ta'lim demokratiyaning ajralmas sharti bo'lib, uning asosiy xususiyatlarini - fuqarolik jamiyatining qadriyatlar tizimini o'zida mujassam etgan[4]. Ta'limning demokratlashuvi nafaqat bilim beradigan, balki o'quvchilarning jamiyatda faol, xabardor va axloqiy ishtirokchilari bo'lishlari uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantiradigan muhit yaratishga qaratilgan. Ushbu turli yondashuvlar orqali demokratik ta'lim ta'lim manzarasini qayta ko'rib chiqishga intiladi, bu esa uni o'quvchilarning ehtiyojlari va XXI asr muammolariga ko'proq moslashtiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ta'lim jamiyat taraqqiyoti va shaxsning imkoniyatlarini kengaytirishning ajralmas qismi bo'lib,

kelajakni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Yuqorida aytib o'tilganidek, ta'limni demokratlashtirish, kelib chiqishi va iqtisodiy holatidan qat'i nazar, har bir shaxsning o'rganish va o'sish imkoniyatiga ega bo'lishini ta'minlaydi. Ta'limni demokratlashtirishning hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan bir qancha sabablari bor:

Ta'lim insonning asosiy huquqidir - Ta'lim nafaqat imkoniyatlar uchun kirish nuqtasidir; u butun dunyoda asosiy inson huquqi sifatida tan olingan. Bu inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt kabi ko'plab xalqaro shartnomalarda mustahkamlab qo'yilgan bo'lib, sifatli ta'lim olish inson qadr-qimmatini va muhim erkinliklarini targ'ib qilishda muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlangan. Har bir bola va kattalarning ta'lim olish imkoniyatini ta'minlash, shaxsning imkoniyatlarini kengaytirish va inson salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun juda muhimdir. Inson huquqi sifatida ta'lim adolatli va adolatli jamiyatning asosini tashkil etadi, bu esa shaxslarga o'z jamoalari va kengroq global jamiyatga mazmunli hissa qo'shish imkoniyatini beradi.

Ta'lim shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishning kalitidir - ta'limning shaxsiy va jamiyatdagi o'zgaruvchan kuchini ortiqcha baholab bo'lmaydi. Jismoniy shaxslar uchun ta'lim yaxshi ish imkoniyatlari, potentsial yuqori daromad va sog'liqni saqlash natijalarini yaxshilash uchun eshiklarni ochadi. U o'z bilimi, malakasi va jamiyatga hissa qo'shish qobiliyatini oshirish orqali shaxsning rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi. Kengroq miqyosda sifatli ta'limni demokratlashtirish qashshoqlikni kamaytirish, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va ijtimoiy hamjihatlikni mustahkamlash orqali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiladi. Bu o'qimishli aholi tez o'zgarib borayotgan dunyo muammolariga qarshi turish uchun yaxshi jihozlangan barqaror jamiyatlar uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Ta'lim demokratiya va ijtimoiy adolatni targ'ib qilishga yordam berishi mumkin - shaxsiy va iqtisodiy manfaatlaridan tashqari, demokratiya va ta'lim ishtirok etish va ijtimoiy adolat uchun muhim katalizatorlardir. U shaxslarni tanqidiy fikrlash, mazmunli bahs-munozaralarda qatnashish va demokratik jarayonlarda ishtirok etish uchun muhim ko'nikmalar bo'lgan ongli qarorlar qabul qilish ko'nikmasini beradi. Fuqarolik burchlari va ijtimoiy muammolarni tushunishni tarbiyalash orqali ta'lim faol fuqarolik va ijtimoiy adolatga intilishni rag'batlantiradi. Bilim orqali bu imkoniyatlar yanada demokratik, adolatli va adolatli, fuqarolar o'z huquqlari va boshqalarning huquqlarini himoya qilishga tayyor bo'lgan jamiyatlarni qurishga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Ta'limni demokratlashtirish masalalari juda murakkab jarayondir. Demokratik rejimlar hukm surayotgan mamlakatlardagi ta'lim jarayoni demokratiyaga an'anaviy yondashuvga asoslanadi - bu "xalq kuchi"dir. Bu postulat demokratik jamiyat uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, odamlarga o'z shaxsiy manfaatlaridan voz kechib, jamiyat farovonligi uchun mehnat qilish imkonini beradi. Demokratiyaning haqiqiy tarafdori bo'lgan o'qituvchilar ta'lim tashkilotidagi har qanday tengsizlik jamiyatda o'z aksini topishini yaxshi tushunadi. Shuning uchun o'qituvchilar ta'lim sohasida demokratik asoslarni saqlashga intiladilar, bunda o'quv jarayonining demokratik tajribasi o'quvchilar tomonidan xulq-atvorning ijtimoiy modeliga o'tkaziladi va fuqarolarning xatti-harakatlarining ijtimoiy tomonidan tasdiqlangan modeli hisoblanadi. Demokratik ta'lim maktablardagi ijtimoiy tengsizliklarning og'irligini kamaytirishga va ularni yaratuvchi shart-sharoitlarni o'zgartirishga intiladi. Darhaqiqat, ta'lim

jarayonining, birinchi navbatda, dunyoqarashini shakllantiradigan demokratik tarkibiy qismi demokratik jamiyatning asosidir.

Zamonaviy ta'lim tizimi va jarayoni o'tmishdagi faoliyatga emas, balki kelajak faoliyatga yo'naltirilgan bo'lsa, chinakam innovatsion xususiyatga ega bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan bugungi ta'lim tizimi va jarayonida quyidagi umumiy taraqqiyot tendensiyalari kuzatilmog'ida:

1. Ta'lim tizimi va jarayonini demokratlashtirish. Ta'lim tizimi va turlari mazmunini tanlash erkinligi, ularning hammabopligi, ta'lim tizimi va jarayonini boshqarishning demokratik tabiati va ma'rifiy muassasalar avtonomiyasi.

2. Ta'lim jarayonini va o'qituvchi-talaba mehnatini individuallashtirish. Individuallashtirish sinf (auditoriya) mashg'ulotlariga ajratilgan vaqtni kamaytirish hisobiga o'qituvchi-talabalarining mustaqil ijodiy ishlari hajmini sezilarli oshirishni nazarda tutadi.

3. Ta'limni insonparvarlashtirish va ijtimoiylashtirish. Ta'lim jarayonida asosiy e'tibor o'quvchi talaba shaxsiga yo'naltiriladi. O'quvchi-talaba ta'limiy faoliyat subyektiga aylanadi. Ularning madaniy dunyoqarashi gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar hisobiga kengaytiriladi. Insonparvarlashtirish tushunchasi ostida umuminsoniy qadriyatlar, inson hayoti va salomatligi, shaxsning erkin kamol topishi tushuniladi. Ijtimoiylashtirish o'quvchi talabalar uchun ham eng qulay shakllar metodlar va shart-sharoitlar yaratilishini o'z ichiga oladiki, bunda insoniy munosabatlar, o'z fikrlarga chidamlilik, jamiyat oldidagi javobgarlik kabilab shakllantirilishi lozim.

4. Ta'lim tizimi va jarayonini kompyuterlashtirish. Kompyuterlashtirish nafaqat hisoblash va grafik ishlari uchun, balki axborot tizimlariga kirish uslubi, shuningdek avtomatlashtirilgan tizimlar va ma'lumotlarni taqdim etish vositasi sifatida test va pedagogik nazorat uchun ham katta amaliy ahamiyat kasb etadi.

5. Ta'lim tizimi va jarayonini fundamentallashtirish. Bu o'qituvchi-talabalarining fundamental (umumilliy) tayyorgarligini kengaytirish va chuqurlashtirishni nazarda tutadi. Fundamental fanlar bo'lg'usi mutaxassislariga o'z sohasida erkin mo'ljal olishga, to'plangan yangi materiallarni mustaqil tahlil qilishga, noto'g'ri qarorlar qabul qilishining oldini olishga imkon beradi. Texnologiyalarning tez o'zgarishi yaxshi fundamental tayyorgarlikni va yangi texnologiyalarni tez o'zlashtirish qobiliyatini talab etadiki, bu ishni tor doirada amalga oshirib bo'lmaydi.

6. Ta'limiy dasturlarni ishlab chiqarish bilan integratsiyalash, shu jumladan tegishli tarmoqning yetakchi korxonalariga ta'limiy xizmatlarni taqdim etish. Bu shuni anglatadiki, o'quvchi-talabalar mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi sherik korxonalarda ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

7. Uzluksiz ta'lim va mustaqil ta'lim olish o'quvchi talabalarining mustaqil ta'lim olish qobiliyati va ko'nikmalarini shakllantirishga, ularning uzluksiz ta'lim tizimiga qo'shilishi hamda o'z bilimi, ko'nikmasi va malakasini doimiy oshirishga imkon beradi. Shuningdek, o'quvchi-talabalarining amaliy loyihalarga, o'quv ishlarining jamoaviy shakllariga (hamkorlik, sheriklik) jalb etilishini anglatadi.

Xulosa va takliflar. Ta'limni demokratlashtirish masalalari ushbu maqolada tasvirlangan bir nechta holatlar bilan cheklanmaydi. Shuningdek, demokratlashtirishni o'rganish faqat rivojlanayotgan mamlakatlarga tegishli emas. Yalpi nomutanosibliklar imtiyoz va imkoniyat barcha davlatlarda ham mavjud. Qiyosiy tahlillar madaniyatlar va siyosiy tuzilmalar bo'ylab muammolar va yechimlar juda muhim bo'lib, ta'limni demokratlashtirish muammolarini tizimli rivojlantirishni talab etadi.

ADABIYOTLAR

1. John Dewey. Democracy and education. 2001. The Pennsylvania State University.
2. Kanwar A. (2012, December 13). Democratizing higher education through open education resources: From commitment to action. Keynote speech, International Conference on Information, Kuala Lumpur, Malaysia. Retrieved August 22, 2014, from <http://www.col.org/resources/speeches/2012presentations/Pages/2012-12-13.aspx>
3. Корнетов Г.Б. Становление демократической педагогики: восхождение к общественно-активной школе. М.; Тверь: Научная книга. 2009. 184 с.
4. Мураенко Е.Д. 2016. «Граждановедение» и «религиозное образование» в системе среднего образования Великобритании. — Проблемы современного образования. № 4. С. 134-139.

УДК:371

Зебунисо ФАЙЗУЛЛАЕВА,

доктор философии (PhD) по педагогическим наукам, и.о. доцента кафедры “Общая педагогика” Ташкентского государственного педагогического университета

С рецензией доктора философских наук (DSc), доцента Тилавова У.Г

ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ СЛОВА В ТРУДАХ НИЗАМИ ГАНДЖАВИ

Аннотация

В статье рассматривается вопрос о роли и значении речевого этикета в воспитательном процессе. Автор пытается раскрыть суть воспитательного значения слова на примере анализа творчества одного из величайших мастеров слова в литературе народов Востока – Низами Ганджави.

Ключевые слова: Национальные ценности, национальная культура, культура речи, речевой этикет, красноречие.

NIZOMI GANJAVIY ASARLARDA SO‘ZNING TARBIVAVIY MA‘NOSI

Аннотация

Maqolada nutq odob-axloqining o‘quv jarayonidagi o‘rni va ahamiyati masalasi ko‘rib chiqiladi. Muallif Sharq xalqlari adabiyotidagi eng buyuk so‘z ustalardan biri-Nizami Ganjavi ijodini tahlil qilish misolida so‘zning tarbiyaviy ma‘nosining mohiyatini ochib berishga harakat qiladi.

Kalit so‘zlar: Milliy qadriyatlar, milliy madaniyat, nutq madaniyati, nutq odob-axloqi, notiqlik.

THE EDUCATIONAL MEANING OF THE WORD IN WORKS NIZAMI GANJAVI

Annotation

The article discusses the role and importance of speech etiquette in the educational process. The author tries to reveal the essence of the educational meaning of the word by analyzing the work of one of the greatest masters of the word in the literature of the peoples of the East – Nizami Ganjavi.

Key words: National values, national culture, culture of speech, speech etiquette, eloquence.

Введение. Уважительное отношение к слову в восточной литературе вошло в традицию начиная с древнейших времен. Со временем красноречие, культурное межличностное общение, мудрость слов, изысканность слов в общении вошли в обязательный этикет народов и народностей. Многие литераторы идеалом воспитанности считали именно эти качества и посвятили свои произведения через обучение воспитанию речевого ценностного ориентира, основу которого составляла всестороннее знание.

Речевой этикет выражался в сложной системе детально разработанных правил вежливости – классифицируя правила обхождения с представителями разных социальных групп и предусматривало использование разнообразных средств, присущих языку общения, для придания речевым высказываниям таких качеств, как образность, убедительность, бойкость, наглядность.

В современной педагогической науке культура речи также занимает важнейшее место в работе педагога, так как слово – это не только средство общения, но и является важнейшим инструментом для управления людьми. Также, только через слово может выражаться внутренняя культура и духовное богатство человека. Педагог при помощи речи не только даёт информацию, но и совершенствует интеллектуальные способности учащихся, пробуждает и направляет их к деятельности, управляет вниманием, образует представления и понятия, развивает их воображение и направляет их на творчество.

Актуальность темы. Освещение особенности национальной культуры и духовных ценностей народа во многом зависит от всестороннего изучения проблем образования и педагогической мысли прошлого. Педагогическое наследие дает возможность трансформации компонентов национальной культуры в современное образование, а также, концептуальному осмыслению просветительско-педагогических идей мыслителей предков. Без прошлого нет будущего и только через глубокое осознание характера и направленности педагогических мыслей наставников прошлых веков можно разрешить

ценностные ориентиры обучения и воспитания современного подрастающего поколения.

В свою очередь повышение уровня культуры учебной речи является ядром и основным путем формирования базовых коммуникативно-речевых умений учащихся по всем учебным дисциплинам. Культура речи отображая образ мысли человека, влияет на уровень воспитания, образования и осознанности человека. Поэтому изучение литературно-педагогического наследия великих предков через призму воспитательного значения в обществе, приобретает все более значимую актуальность. В данном случае, учитывая уникальность толкования значение слова в трудах Низами тема заслуживает аналитического рассмотрения педагогическим взглядом.

Исследование и результаты. Известно, что еще со времен античности культура речи выделилась как наука близкая к риторике. Восходящими звеньями культуры речи были отношение к речи и его оценка, национальные традиции в области речи, речевой этикет народа и ведущие жанры слова. Именно через них реализовывалась речь, обогащалась и создавались бесценные образцы, через которых обучались люди. В дальнейшем развитие представлений о роли языка и речи, формирование к ним ценностного отношения привело к складыванию национального речевого идеала, появление которого свидетельствует об осознанном и критическом отношении как к самой речи, так и к оценке выбора речевых средств, типичных ситуаций речи, и к участникам ситуации общения, в первую очередь – к говорящему[6].

Низами Ганджави (1141–1209) является одним из величайших мастеров слова в литературе Востока. Его произведения внесли реалистический стиль в персидскую эпическую поэзию. Используя темы устного народного творчества и письменных исторических хроник, он смог отличиться от своих современников мастерством композиции, четкой прорисовкой характеров и многогранными образами своих героев, и конечно, богатством языка и высокой поэтической техникой.

Вопрос отношение людей к языку, как средству общения и как важнейшему фактору в деле воспитания человека, его совершенствования занимает особое место в трудах Низами. В его поэмах «Речь о превосходстве слова», «О пользе немногословия» и т.д. слово находит своеобразную интерпретацию. Поэт возвеличивает «слово» или «речь», как высшую степень силы, которое не имеет подобного к себе значения. Отдавая слову статус единственного и незабвенного достоинства человека, через свои строчки он обязывает человека задуматься над тем, что все что создано Богом, рано или поздно унесут ветра времени, все может разрушиться или исчезнуть, но слова или мысли, сказанные или написанные человеком останутся навсегда. Например, он пишет:

Все что остается от человечества, –
 Это слова, остальное унесется ветром.
 Посмотри, разве кроме людского слова,
 Осталось все? Все, что создано богом? [4,9]

С точки зрения педагогики «слово», обозначенное им, это вербальная речь в общем понимании, т.е. это и устное и письменное слово. В условиях средневековья строфы и рифмы, метафоры и аллитерации являлись настоящей кладью языкового богатства. Низами используя все возможности доводит до сознания людей свою просветительскую программу, нацеленную на всестороннее интеллектуальное, нравственное воспитание, где через «слово» как национальный идеал и ценность направляет людей на просвещение.

Или еще, в других своих строчках Низами сопоставляет обычную речь с горстью старинных драгоценностей, призывает быть оценщиком между выбором – ярких драгоценностей или яркой речи, и излагает свой ответ:

«И, спросили, что лучше из двух:
 Сладостная речь? Аль золотого блеск?
 Получили ответ: речь конечно!
 Блестит всегда речь!» [4]

Как видим, ставя читателя между выбором сладостной речи или старинных драгоценностей, Низами пробуждает чувство реального величия речи, таким образом предоставив возможность читателю задуматься стоит ли бежать за драгоценностями, когда речь является наилучшим богатством в мире. Ставя речь превыше всего он имеет в виду, что знания, жизненные позиции человека, способности, т.е. духовный мир, которые выражаются через речь имеют большее значение и блеск в жизни, нежели золотого или драгоценности, которые имеют материальное и скрытое значение.

В другом месте Низами сравнивая речь или слова человека с ручейком полным доброты, любезности, нежности, ласковости, прелести или изящества предупреждает человека, что при всей своей красе речь нельзя произносить много и неуместно. Как воду нельзя пить чрезмерно, так и слова нельзя говорить безмерно:

Красивая речь как ручеек прозрачная,
 Но малословие манера прекрасная.
 Как пресную воду нельзя много пить,
 Также за многословием надобно следить [4].

Или идею о пустословии и многословии, поэт просит решить одним осмысленным словом вместо ста слов:

Если ты умеешь говорить много и что,
 Лучше скажи одно, чем выскажешь сто [4].

Продолжая тему многословия, Низами предупреждает, что много говорить, это подобно тому, как себя ставить напоказ, высокомерничать или важничать. Но, подобно царскому указу закрыть язык на замок невозможно. Человеческую речь он считает, как золото драгоценность. Когда золото оставляют в казне, закрывают казну на замок, – говорит он. При этом, имеет в виду, что не все можно в жизни говорить, если ты владеешь драгоценной информацией или знанием, не выдавай свои секреты через слова, а закрой некоторое время на замок и продолжай работать над своими мыслями, доставая понемногу из кладви нужные мысли.

Ташнаи забон зиёдақушист,
 Тавкеъ шинохтанд хамушист.

Чун зар бар хазина дарниходанд,
 Куфле бар хазина барниходанд [4].

Известно, что в средневековой восточной философии существовало направление под названием «илми калом» (теология), которого придерживались больше ученые теологи. Их также называли «мастерами слова» («ахли калом») или «мутакаллимин». Мутакаллимины были часто поэтами или научными деятелями имеющие риторические способности [7,9]. Обычно такие люди владели искусством вербального и невербального общения на высшем уровне, т.е. писали, сочиняли, слогали изящно и красиво стихи, выступали используя ораторское искусство и невербальную технику речи. Низами направляет людей на овладение искусству речи на своем примере изящно перебирая слова в строчках с глубоким смыслом. Например, по его мнению красноречивого человека всего лишь тонкая завеса отделяет от Пророка и если связать через соединительную нить все величия мира, то спереди будет стоять Пророк, сзади красноречивый поэт, т.е. мастер слова [4].

Говоря о красноречивом поэте, Низами имеет в виду украшение художественной речи или знании основ поэтики и риторики, которые в то время были областью «высокой» словесности, ученой письменной литературы. Такому литературному «ремеслу» нужно было долго учиться, при этом само обучение строилось, по выражению Е.Э.Бертельса, «примерно так же, как обучение подмастерья мастером в ремесленных цехах» [2].

На Востоке стихи ценились тем выше, чем больше они соответствовали канонизированным образцам и правилам поэтического искусства. Поэтому многие из литераторов посвящали свои трактаты именно риторике и поэтическому красноречию. Этому искусству учились начиная со школьной скамьи в обычных мактабах, а то и раньше, а затем продолжали в медресе. Например, бухарский поэт и просветитель Ахмад Дониш пишет, что, еще до того, как пошел в школу под руководством матери занимался искусством сложения слова, т.е. сложением красивых рифмированных строчек, также каждодневным занятием у него было смысловое сравнение слов по словарю, выписывание и выучивание новых слов [1].

Сведения о биографии самого поэта Низами также доказывают, что он занимался каждый день над собой и своими способностями по красноречию, чего подтверждает Е.Э. Бертельс говоря, что «по-видимому, он чуть ли не с детского возраста начал заниматься поэзией...» [2].

Низами воспитывает подрастающее поколение в духе уважения искусства стихосложения напутствующими словами: «через искусство стихосложения, можно достичь величественных успехов и интеллектуального совершенства».

Стихи смогут тебя возвеличить,
 Одарить тебя риторикой знанием,
 Через стихи ты можешь стать ведущим,
 Аш-шуара – с славным миропониманием [4].

Но, Низами предупреждает, что стать истинным мастером слова не легкое дело. Труд составляет основу знания этого мастерства. «Слово – это драгоценный жемчуг, кто владеет, словом, плывец. Пловцу только через труд можно собрать этот неоценимый дар» [4].

В другом месте он также подчеркивает, что красноречие это титанический труд, который требует интеллектуальных знаний и красноречивый человек похож на ювелира, который из обычного камня создаёт ювелирный шедевр.

Мастером слова суждено быть тому,
 У кого наибольший словарный запас.
 Он будто из камня выводит через труд,
 Золото – драгоценные слова, не томясь [4].

Низами дает рекомендации, для того чтобы овладеть искусством красноречия следует запоминать больше слов и собирать огромный арсенал словарного запаса. Молодому поколению в следующих своих строчках он дает увещание по этому поводу:

Если слова твои непристойные,

Лучше пусть в тебе умрут непорочные.
Оставь после себя такие изречения,
Чтобы тебя славой давали объяснения[4].

Эту же мысль в других своих строчках раскрывает автор словами: «Если тебя не спрашивают, держи рот на замке»; «Человек, которому не нужно разбивать драгоценный камень, топор держит в руках спокойно»; «Человек, который без надобности раскрыл рот, свои сказанные ранее слова омрачает»; «Говорить надобно только тогда, когда твои слова возвеличивают тебя» и т.д.

Низами делает вывод, что «лучше не раскрывать рот, чем сказать что-либо без ценностное и затем стараться сжечь сказанное»[4].

Низами, давая рекомендации о воспитании в духе красноречия и сладкословия, в обучении придерживается такого мнения, что «чем больше человек знает и свободно владеет науками, тем меньше он должен себя возвеличивать и держаться скромно», «не говорить пока не спросят», «говорить мало, но с умом». Во времена, когда жил Низами Ганджави поэты должны были быть хорошо сведущи во многих дисциплинах. Добившись успеха, в своей нелегкой жизни путем совершенствования знаний и особенно слова, Низами владел несколькими дисциплинами: философия, в том числе и древнегреческая, астрология, математика, алхимия, медицина, ботаника, богословие, этика, эзотерика, изобразительное искусство, музыка, персидский, арабский и тюркские языки, хорошо знал историю, в том числе старинные мифы и легенды, а также историю христианства и иудаизма.

Так, например, рассказывая о себе в своих стихотворных строчках говорит, что он добился признания в слове, так как совершенствовал себя не смотря ни на какие обстоятельства в жизни. Всегда старался добиться успеха в искусстве слова. Никому не делал плохого и не выступал против кого-либо, так как считает, что, у каждого человека есть противник, который может выступить и против него. В заключении своего стихотворения он, считая, что «дошел до того величия надобного ему успеха, просит у Бога, оставить его на этом поприще до конца своих дней, пока он может работать ...» [3].

Таким образом, Низами Ганджави был великолепным поэтом с безграничной любовью к человеку, который желал видеть его счастливым и совершенным. Его напутствующие слова к красноречию и этике проходят через все его произведения – «Пятерица» («Панж ганж» или «Хамса»), объединившей пять поэм – «Сокровищница тайн», «Хусрав и Ширин», «Лейли и Меджнун», «Семь красавиц», «Искандарнома» и другие лирические стихотворения.

Низами дает заключение, что слово – это начало всех начал и не подвластно времени. Высоко оценивая силу слова, Низами стремился в своих произведениях наставлять читателей путь истинный путь, что не теряет своего значения и по сей день. В поэзии Низами речь, риторика, красноречие, ораторское искусство и поэтика соединены в один ряд через слово, которая напущает человека на воспитание и совершенствование знаний. Великий гуманист Низами, обращая внимание на искусство слова призывал народ к гармоничной жизни, благожелательности, человечности и взаимному пониманию.

Заключение. Среди всех национальных ценностей нашего народа, высокая культура речи была важной составной частью общей культуры человека. На Востоке, в том числе и в Центральной Азии красноречие формировалось в процессе обучения и высоко ценилось. Она была призвана не только развивать умения устной и письменной речи, но и обучать навыкам межличностного и межкультурного общения, т. е. основам коммуникации.

Сегодня содержание современного образования ориентировано на создание условий для реализации всех творческих возможностей личности. Красноречие, умение правильно, выразительно и точно говорить становится необходимой частью культурного роста личности. На наш взгляд обретение подрастающим поколением многообразной эстетической, в том числе речевой культуры, становится одной из важнейших задач педагогики. Актуальной задачей становится также восстановление риторики в системе гуманитарного знания, так как культура речи – это необходимое условие эффективного общения в обществе и ориентирована на дальнейшее развитие языковых и коммуникативных компетенций учащихся.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахмади Дониш. Наводир-ул-вақоъ. Китоби 2. Душанбе: «Дониш», 1989.
2. Бертельс Е. Низами. М.: «Молодая гвардия», 1947.
3. Низомии Ганҷавӣ. Ҳамса: Искандарнома – Душанбе: «Адиб», 2012.
4. Низомии Ганҷавӣ. Ҳазору як андарз. Душанбе. «Маориф», 2007.
5. Рашид ад-Дин Ватват. Сады волшебства в тонкостях поэзии // М.: «Наука», 1985.
6. Савова М.Р. Основы учения о культуре речи в трудах античных авторов. Преподаватель XXI век, 2009, №2.
7. Шарифов Худой. Балоғат ва суҳанварӣ. – Душанбе: «Ирфон», 2002.

УДК: 371.1

Malika XAMDAMOVA,
TDPU “Zoologiya va anatomiya” kafedrasida dotsenti vazifasini bajaruvchisi, PhD
Email: mhamdamova52@gmail.com

Dotsent, PhD R.Xalitova taqrizi asosida

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация

В статье рассматривается цифровая трансформация образовательного процесса, в повышении эффективности образовательного процесса также навыки образовательного процесса в правильном направлении студентов в информационном потоке.

Ключевые слова: Цифровизация, цифровая трансформация, мультимедиа, информационный поток, студенты.

PEDAGOGIK OLIY O‘QUV MUASSASALARI O‘QUV JARAYONING RAQAMLI TRANSFORMATSIIYASI

Аннотация

Maqolada o‘quv jarayonining raqamli o‘zgarishi muhokama qilinadi, o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishda o‘quv jarayonining axborot oqimida talabalarni to‘g‘ri yo‘naltirish ko‘nikmalari ham ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Raqamlashtirish, raqamli transformatsiya, multimedia, axborot oqimi, talabalar.

DIGITAL TRANSFORMATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS OF PEDAGOGICAL HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Annotation

The article discusses the digital transformation of the educational process, in increasing the effectiveness of the educational process, the skills of the educational process in the right direction of students in the information flow are also considered.

Key words: Digitalization, digital transformation, multimedia, information flow, students.

Введение. Последние годы система образования характеризуется новыми инновационными преобразованиями. В Республике Узбекистан большими темпами стремятся создать все условия для развития инновационного образования. В частности, в Постановлении президента Республики Узбекистан №ПП – 2909 20.04.2017 «О мерах по дальнейшему развитию системы высшего образования» в целях кардинального совершенствования системы высшего образования и обеспечения необходимых условий для подготовки специалистов с высшим образованием предусмотрены следующие меры:

установление каждым высшим образовательным учреждением страны тесных перспективных партнерских отношений с ведущими профильными зарубежными научно-образовательными учреждениями;

дальнейшее совершенствование образовательного процесса, учебных планов и программ высшего образования на основе широкого использования новейших педагогических технологий и методов обучения;

создание и широкое внедрение в систему высшего образования учебных пособий нового поколения, обеспечение высших образовательных учреждений современной учебной, учебно-методической и научной литературой, в том числе на основе приобретения и перевода новейшей зарубежной литературы, регулярное обновление фондов информационно-ресурсных центров;

оснащение высших образовательных учреждений средствами современных информационно-коммуникационных технологий, расширение доступа студентов, преподавателей и молодых исследователей к мировым образовательным ресурсам, электронным каталогам передовой научной литературы и базам данных;[1].

Анализ литературы по изучаемой теме. Цифровизация образовательного процесса перспективно как для общего образования и самообразования, так и для профессионального развития специалиста. Особенно велика роль мультимедиа в области образования. По мнению Изотова И.В. цифровизация образовательного процесса инновацией в образовательно – воспитательном процессе[4].

Цифровая трансформация это одна из профессиональных компетентностей образовательного процесса.

Крузе Б.А. в своей работе «Цифровая трансформация» дает такое определение – Цифровая трансформация это готовность, способность и опыт применения совокупности мультимедийных умений в сфере образования [5]. По мнению Везирова Т.Г. Цифровая трансформация это способность разрабатывать открытые образовательные ресурсы с помощью мультимедиа средств и применять их в профессиональной деятельности[2].

Методология исследования. На сегодняшний день проникновение цифровых технологий в высшие учебные заведения (ВУЗ) облегчило возможность получения образования лицами всех социальных групп населения. В частности, этот процесс ускорил повсеместное внедрение дистанционного образования в цифровой форме из-за пандемии Covid-19[7].

В связи с развитием информационных-коммуникационных технологий становится новым вызовом для традиционной системы образования. Возникает необходимость внедрения элементов цифровой грамотности на всех ступенях высшего образования, а это требует наличия профессиональных цифровых навыков и у профессорско - преподавательского состава. Все вопросы формирования и становления цифровой грамотности в системе высшего образования должны учитывать опыт других стран и мирового сообщества [8]. Цифровая трансформация стерла все границы на глобальном уровне, а высшее образование предоставило учебным заведениям прекрасную возможность широко внедрять новые методы обучения. Цифровая трансформация означает интеграцию цифровых технологий во все аспекты деятельности организации, включая преподавание, обучение, исследования и управление. Цифровая трансформация в сфере высшего образования позволяет учебным заведениям предлагать онлайн-курсы, сотрудничать с другими учебными заведениями и предоставлять студентам личный опыт обучения.

Необходимость внедрения цифровых технологий в систему высшего образования вызвана не только постоянно меняющимися запросами общества, но и рядом других объективных факторов. Одним из приоритетных направлений в национальной программе «Цифровая экономика» выступает направление, связанное с созданием современной, цифровой, конкурентоспособной системы высшего образования [8].

Цифровая трансформация - это способность педагога решать различного вида профессиональные проблемы, задачи на основе имеющегося мультимедийного опыта[9].

Анализ и результаты. В условиях цифровой трансформации необходимо совершенствование системы образования, которая должна обеспечивать цифровую экономику компетентными кадрами [3]. Решая задачу подготовки кадров с целью модернизации рыночной экономики, образование само переживает цифровую трансформацию. Особое место в процессах модернизации образования занимают педагогические вузы, обеспечивая подготовку «преподавателей будущего поколения Республики Узбекистан»

Все мы знаем, что имеется ряд причин, которые препятствуют использования преподавателем мультимедиа в образовательном процессе. Это может быть нехватка средства на покупку оборудования, ограниченный доступ в Интернет, отсутствие цифровых образовательных ресурсов на родном языке, но одним из самых важных причин является то, что преподаватели не имеют навыка, как эффективно использовать мультимедиа в образовательном процессе[11]. Допустим, государство может закупать современными техническими средствами обучения все образовательные учреждения, но, если преподаватель не умеет пользоваться современными техническими средствами, то от них нет пользы. На мой взгляд, самих знаний пользования мультимедиа на занятиях преподавателем не хватит, нужно, что бы преподаватель умел правильно и грамотно доносить до обучающихся мультимедиа информации, вот тогда эффективность использования мультимедиа повысится.

Правильно и грамотно докладывать информацию требует мастерства от образовательного процесса, а мастерство это основной компонент компетентности. Нам известно что, использование мультимедиа зависит от изучаемого предмета, от целей обучения и возрастных особенностей обучающихся. Каждый студент воспринимает информацию по-разному, то есть, учитывая свои индивидуальные способности. Студент высшего учебного заведения не всегда способен правильно выбирать информацию в большом потоке научной информации, у него пока нет навыков разделять информацию на главную и второстепенную. Информация может рассматриваться как определенная многофакторная система, основные детали которой скрыты от обучающихся, следовательно, поток информации в целом может оказаться трудно доступной для восприятия студентами. Вместе с этим возникает проблема темпа усвоения информации с помощью компьютерных технологий. В такой момент и нужна Цифровая трансформация образовательного процесса, что бы правильно направлять студентов в информационном потоке и повышать эффективность занятий своими навыками. Таким образом, изучая работы нескольких авторов и добавляя свои суждения я пришла к собственному выводу что:

Цифровая трансформация – это мастерство педагога находить, отбирать, грамотно преподнести мультимедийную информацию; это навыки педагога в эффективном использовании мультимедийных средств обучения; это умения педагога который не может ограничиваться готовыми информационными структурами, а самостоятельно создает информационные структуры и управляет ими.

Выводы и рекомендации. Делая выводы к статье, хочу особо отметить, что образование, построенное на основе мультимедиа – это процесс формирования медиакультуры личности, обладающий развитой способностью к восприятию и усвоению базовых знаний, умений, навыков, к созданию, анализу, оценке медиатекстов, к пониманию социокультурного и политического контекста функционирования мультимедиа в современном мире[3].

ЛИТЕРАТУРА

1. Постановление президента Республики Узбекистан №ПП-2909 20.04.2017 «О мерах по дальнейшему развитию системы высшего образования»/[электронный ресурс], режим доступа: url: <https://lex.uz/docs/3171587>.
2. Везилов Т.Г. Электронные средства обучения в формировании мультимедиа компетентности учителей–предметников в системе повышения квалификации/ Гипотезы, дискуссии, размышления, научно-теоретический журнал, выпуск 1(10) • 2012/ С 59.
3. Долгова, Ю. А. Цифровая трансформация преподавателя в условиях модернизации педагогических вузов / Ю. А. Долгова, И. А. Ситникова // Современное образование: содержание, технологии, качество : Материалы I Всероссийской (национальной) научно-практической конференции, Уссурийск, 18–20 мая 2022 года. – Владивосток, 2022. – С. 28-30. – EDN VMBPQG.
4. Изотов И.В. Мультимедийные средства обучения и их возможности в подготовке учащихся общеобразовательных школ/ Журнал Интеграция образования 2008/ С 112-113.
5. Крузе Б.А. Цифровая трансформация учителя/ Педагогическое образование и наука, 2009, № 6/ С 84.
6. Санько А.М., Стрекалова Н.Б. Профессиональная компетентность педагога: банк тестов/ Издательство Самарского университета/Самара 2018/ С 4.
7. Тагаев, Б. Олий таълимда рақамли трансформация - инклюзив таълим омили сифатида / Б. Тагаев, Ш. Холмуродов, Г. Турғунова // Iqtisodiyot: Tahlillar va Prognozlar. – 2023. – No. 2(22). – P. 108-115. – EDN KVVYOGD.
8. Чепига, Ю. В. Роль и значение системы высшего образования в цифровой трансформации общества / Ю. В. Чепига // Двадцать седьмые апрельские экономические чтения : материалы всероссийской научно-практической конференции, Омск, 14 апреля 2021 года / Под редакцией Т.В. Ивашкевич, А.И. Ковалева. – Омск: Омский филиал федерального государственного образовательного бюджетного учреждения высшего профессионального образования "Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации", 2021. – С. 122-126. – EDN JFKMPA.

Munisa XATAMOVA,

Abdulla Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodlarga o'rgatish milliy-tadqiqot instituti doktoranti

E-mail: munis00@k.ru

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti professori J.Eshnazarov taqrizi asosida

MAKTAB O'QUVCHILARINING O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA TUSHUNISH STRATEGIYALARINING O'RNI

Аннотация

Ushbu maqolada o'qish va o'qish savodxonligi, o'qish savodxonligining bugungi kundagi qamrov doirasi, o'quvchilarda o'qish savodxonligi va matn ustida ishlash jarayoni bilan bog'liq bo'lgan ayrim tavsiyalar, o'qib tushunish strategiyalari va ularni rivojlantirishga doir ayrim fikr-mulohazalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: O'qish savodxonligi, xalqaro baholash dasturlari, PISA, matn, tushunish, o'qib tushunish, kompetensiya, lingvistik bilim, savol-javob.

РОЛЬ СТРАТЕГИЙ ПОНИМАНИЯ В РАЗВИТИИ ЧИТАТЕЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В этой статье приведены некоторые рекомендации, касающиеся чтения и читательской грамотности, сферы читательской грамотности сегодня, читательской грамотности у учащихся и процесса работы над текстом, стратегий понимания прочитанного и некоторых мнений по поводу них.

Ключевые слова: Грамотность чтения, программы международной оценки, pisa, текст, понимание, понимание прочитанного, компетенция, лингвистические знания, анкетирование, подведение итогов.

THE ROLE OF COMPREHENSION STRATEGIES IN THE DEVELOPMENT OF READING LITERACY OF SCHOOL STUDENTS

Annotation

In this article, some recommendations related to reading and reading literacy, the scope of reading literacy today, reading literacy in students and the process of working on text, reading comprehension strategies and their development. some opinions about.

Key words: Reading Literacy, Programs of International Assessment, PISA, Text, Comprehension, Reading Comprehension, Competence, Linguistic Knowledge, Questioning.

Kirish. O'qish retseptiv ko'nikmalardan biri sifatida odamlarning tasavvurlari va bilimlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Mutolaa odamlarga fikrlash, ko'nikma, munosabat va bilimlarini oshirish uchun qimmatli ma'lumotlarni beradi. Shuningdek tushuntirishlardan kelib chiqqan holda, o'qish parcha ichidagi yashirin va aniq fikrlarni tushunishni talab qiladi, bu esa o'quvchilarga uzatilgan ma'lumotlarning ahamiyatini tushunish imkonini beradi. Jumladan, yangi asrda jamiyatning barcha sohalarini shiddat bilan qamrab olayotgan globallashuv jarayoni dunyo miqyosida ta'lim tizimining ham zimmasiga yangidan yangi vazifalarni qo'ymoqda. Davr ta'lim sifatini oshiruvchi metod va texnologiyalardan amaliy foydalanish samaradorligini fanning ham, ta'limning ham asosiy vazifasiga aylantirib qo'ydi. Natijada, dunyo fanida ta'lim sohasining ichki qurilishini tavsiflaydigan quruq nazariyabozlikdan ta'lim sifati va mushtarakligi masalasi bilan shug'ullanadigan amaliy yo'nalishlarga o'tish to'liqini kuch olmoqda. Bugungi kunda ta'lim sifatini baholash bo'yicha PISA, PIRLS, TIMSS kabi xalqaro tadqiqotlarda munosib ishtirok etish mamlakatimiz xalq ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb vazifalardan biriga aylangan. Mana shu dasturlar orasida PISA tadqiqoti o'quv jarayoniga zamonaviy usullarni olib kirish, ta'lim oluvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilganligi bilan ahamiyatlidir. PISA - turli davlatlarda 15 yoshli o'quvchilarning funksional savodxonligi ya'ni o'qish, matematika va tabiiy fanlar shu jumladan kompiyuter, moliyaviy, global savodxonligi hamda bilimini amaliyotda qo'llash qobiliyatini baholovchi dastur bo'lib, u har uch yilda bir marotaba o'tkaziladi. PISA ilk marta 2000- yilda o'quvchi- yoshlar o'rtasida qo'llanilgan.

Mamlakatimizda ham boshqa xalqaro baholash dasturlari sirasida PISA tadqiqotlarida muntazam qatnashish va yuqori ko'rsatkichlarga erishish uchun yangi strategiya va metodlar yaratish va ular asosidagi topshiriqlarni o'quv qo'llanmalari va darsliklarga joriy etish ishlari amalga oshirilmoqda. Bu dasturda

ishtirok etishdan maqsad yurtimizda testlarni o'tkazish emas, balki farzandlarimizda XXI asr ko'nikmalarini shakllantirish, intellektual kadrlarni tayyorlash uchun zamin hozirlashdir.

Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining [1] farmoniga muvofiq umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida, O'zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo'naltirilgan ta'lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan. Bu esa bevosita maktab o'quvchilarida o'qish savodxonligi masalasiga ham atroflicha to'xtalish va o'qish savodxonligi metodikasini yanada takomillashtirishni talab etmoqda. O'qish savodxonligi -insonning matni tushunish va undan foydalana olish qobiliyati, bilim va imkoniyatlarini kengaytirishi, o'z maqsadiga erishishi uchun ijtimoiy hayotda munosib ishtirok etishi. O'qish - bu shunchaki harflarni qo'shib so'z hosil qilish yoki ovoz chiqarib mutolaa qilish emas, balki matn bilan chuqur ishlab, undan ma'no keltirib chiqarishdir. O'qish savodxonligida o'quvchilar matndan axborotni topish va ajratib olish, sharhlash, matndan tashqari bilimlarga tayanish, tushunish hamda baholash matn mazmunini anglash kabi ko'nikmalarni hosil qiladi. Umuman olganda, o'qish savodxonligi keng qamrovli tushuncha bo'lib, puxta tekshirishlar asosida maqsadga yo'naltirishni anglatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xorij olimlaridan Luiza Rozenblat tahlillariga ko'ra "O'qish savodxonligi o'quvchi va matn o'rtasidagi bitimni o'z ichiga oladi, bu yerda ma'no

shaxsiy tajriba va matn elementlarining dinamik o'zaro ta'siri orqali shakllanadi" [2]. Luiza Rozenblatning g'oyalari asosida o'qish savodxonligi chuqur interaktiv jarayon bo'lib, matndan ma'no yaratishda o'quvchining shaxsiy tajribasi hal qiluvchi rol o'ynashini tahlil qilish mumkin. O'ylaymanki, bu dinamik o'zaro ta'sir nafaqat o'qish tajribasini boyitibgina qolmay, balki matnlarni chuqurroq tushunish va qadrlashga yordam beradi, bu esa talabalarni o'qish amaliyotiga o'z nuqtai nazarini kiritishga undashda muhim ahamiyatga ega. Timoti Shanaxan esa quyidagicha fikrlaydi: "O'qish savodxonligi matnlarni o'qish va tushunish qobiliyatini anglatadi, bu dekodlash, lug'at bilimlari va ma'noni yaratish uchun tushunish strategiyalarini qo'llashni o'z ichiga oladi. Timoti Shanaxan nuqtai nazaridan o'qish savodxonligi dekodlash, lug'at bilimi va tushunish strategiyalarini o'z ichiga olgan ko'p qirrali mahorat ekanligini anglash mumkin. Bu komponentlarni o'zlashtirish talabalar uchun matnlardan samarali ma'no yaratish, shu orqali ularning umumiy akademik samaradorligi va tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshirish uchun zarurdir.

Yurtimiz olimlaridan bu mavzuga doir fikrlarni T.Ziyodova, M.Rixsiyeva, D.Toshxo'jayevalarning ishlarida uchratishimiz mumkin. Jumladan, Akromjon Mirzayev bu mavzu yuzasidan quyidagicha fikr bildiradi: "O'qish savodxonligi – shaxs o'zining bilim va salohiyatini rivojlantirish, jamiyatda o'z o'rnini topish maqsadiga erishishi yo'lida matnlarni tushunish, ulardan foydalanish, ular ustida mulohaza yuritish hamda ularga munosabat bildirish qobiliyati ham hisoblanadi". Ushbu ta'rif turli matnlardan ma'nolarni talqin qilish va yaratish uchun ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish muhimligini ta'kidlaydi. O'qish savodxonligini oshirishga e'tibor qaratish orqali biz talabalarining umumiy akademik samaradorligini va yozma tarkibning turli shakllari bilan tanqidiy munosabatda bo'lish qobiliyatini sezilarli darajada oshirishimiz mumkinligiga ishonaman [4].

Tahlil va natijalar. O'qish savodxonligi matndan anglashilgan axborotni tushunish, tahlil qila bilish, baholash, xulosa chiqirish va ushbu xulosalarning to'g'riligiga mustaqil baho bera olish qobiliyatining shakllanganligidir. O'qish uchun o'qigan narsani tushunish kerak, aks holda o'qishdan maqsad bo'lmaydi. Ma'lumki, "tushunish" jarayoni psixologik va pedagogik omillarga bog'liq murakkab aqliy faoliyatdir [5]. "Tushunish" so'zi "o'qib tushunish" atamasining ko'pchilik tomonidan qabul qilingan tushunchasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, bunda o'qish orqali o'quvchining avvaldan mavjud bilimi hamda matndan olingan ma'lumotlarining ma'lum darajada integratsiyasi talab etiladi. O'qib tushunish bo'yicha ish olib borgan ko'plab olimlar bu kognitiv jarayon hayotning nafaqat maqsadli va faol qismi, balki bir necha bosqichli faoliyat ekanligini ta'kidlashadi. O'qilayotgan ma'lumotni tushuna olish qobiliyatiga ega bo'lish esa matn mazmunini chiqara olish va muallif nimani yetkazishga harakat qilayotganini his qilish, fahmlashdir. O'qib tushunish yangidan yangi g'oyalar yaratilishida poydevor vazifasini o'taydi.

O'qituvchi avvalo o'quvchilarda o'qish savodxonligini rivojlantirish uchun o'qigan matn ustida mulohaza yuritishni, ya'ni tushunish strategiyalarini o'rgata olishi kerak [6]. Metodist olimlar fikricha bugun dunyoda tushunish strategiyalari bilan bog'liq 205 ta muhim tadqiqotlar aniqlangan. Ushbu tadqiqotlarning keyingi tahlillaridan so'ng, o'quvchilarni mustaqil o'qishga va o'qigan ma'lumotlarini tahlil qila olishga o'rgatishi mumkin bo'lgan oltita asosiy tushunish strategiyasi tadqiqotlar orasida keng tarqalganligi aniqlandi. Bular quyidagilardir:

- savol-javob
- monitoring
- umumlashtirish
- hikoya xaritasi
- grafik organizatorlar
- savollar yaratish

Quyida har bir strategiya o'quvchilarga qanday yordam berishi mumkinligi hususida qisqacha tavsif berib o'tamiz.

Savol berish va javob berish. Ushbu strategiya o'quvchilarni o'zlarini boshqara olishga o'rgatadi. O'zlariga savollar berish orqali matn haqida o'ylash va keyin eslashga harakat qilishi yoki javoblarni aniqlashlari mumkin. Bu o'quvchilarga turli xil so'rovlarni o'rgatishni o'z ichiga olishi ham mumkin. Masalan, kim, nima, qachon, qayerda, nima uchun,

qanday yoki muayyan ma'lumotlarga e'tibor qaratish va ular ustida mulohaza yuritish kabi. O'qituvchilar dars jarayonida o'quvchilarga savol bilan murojat qilishi yoki, o'zaro o'quvchilar o'rtasida savol-javob jarayonini hosil qilishi ham mumkin.

Monitoring. Bu o'quvchilarga o'z-o'zini baholay olish imkonini beruvchi tushunish strategiyasidir. O'quvchining matn qay darajada tushunganligiga e'tibor berish. Agar o'quvchi o'qigan matnini tushunmasa ma'lumotga aniqlik kiritish uchun choralar ko'rilishi kerak bo'ldi. Tushuntirish qayta o'qishdan iborat bo'lishi mumkin, allaqachon ma'lum bo'lgan narsalar haqida o'ylash, rasmlarga qarash yoki yordam so'rash.

Umumlashtirish yoki xulosalash. Bu o'quvchilarga matn eng muhimiga qisqartirishni o'rgatadi. Bu strategiya o'quvchilarga asosiy ma'lumotlarni qanday tanlashni ko'rsatishni o'z ichiga oladi, ya'ni muhim bo'lmagan narsaga e'tibor bermaslik va ma'lumotni boshqa so'zlar bilan qisqartirish. Bu jarayon matndan anglashilgan asosiy fikr yoki g'oyani aniqlash va mulohaza yurita olishni anglatadi. O'quvchilar matn o'qish paytida bir necha marotaba xulosa qilishlari yoki matn oxirida yagona bir xulosaga kelishlari ham mumkin.

Hikoya xaritasi. Bu o'quvchilarga matnning tuzulishi va tashkiliy jihatdan mavjudligini o'rgatadi. Hikoyalar vaziyatni, bosh qahramonni, muammoni, muammoni hal qilishga urinishni o'z ichiga olishi mumkin, muammo va natija. O'quvchilar o'qilgan matn shu tarzda hikoyalab ma'lumotlarni umumlashtirishlari matn mazmunini tushunish va xulosa chiqarishda anchagina foydalidir.

Grafik organizatorlar. Bu o'quvchilarni matn tushunishga o'rgatish uchun vizual xulosalardan foydalanadi. Grafik organizatorlarga ierxak daraxtlar va ven diagrammasi misol bo'la oladi.

Savollar yaratish. O'quvchilar o'qishdan oldin, o'qish paytida va keyin savollar berishlari kerak. Bu matn qayta ishlash va tushunishni kuzatishga yordam beradi. O'qish paytida savollar berish o'quvchilarning o'qiganlarini tushunishlarini va integratsiyaga kirishishni osonlashtiradi. O'qituvchi o'quvchilarga quyidagi ko'rsatmalarni bergan holda bu jarayonni tashkil qilishi mumkin.

1. O'qituvchi mavzu matnidani parchani ovoz chiqirib o'qiydi.

2. O'qituvchi to'xtaydi va o'quvchilar bergan savollarning turlarini modellashtiradi. Masalan, "Muallif nima chun buni aytdi?", "Eng muhim g'oya nima?", "Matn mazmunini ochib beruvchi faktlar mavjudmi?"

3. O'qituvchi turli matnlar bilan modellashtirishni takrorlaydi.

Matn o'qib tushunish, matn hususida mulohaza yuritish va qarorlar qabul qila olish har bir soha vakillari uchun juda muhimdir. Bu vazifani amalga oshirishda esa o'qituvchi tajribasi va mehnati yuqori pog'onada turadi. Jumladan, ko'rsatib o'tilgan matn o'qib tushunish strategiyalarini o'quvchilarga to'g'ri yetkazish va natijaga erishish uchun quyidagilarga e'tibor berishimiz zarur.

1. O'quvchilar oldiga aniq maqsadlar qo'ying va ular maqsadlarni tushunishlariga ishonch hosil qiling.

2. Yaxshi tashkil etilgan topshiriqlar ketma-ketligini taqdim eting.

3. O'quvchilarga mavzu bo'yicha aniq, qisqa tushuntirishlar va illyustratsiyalar bering.

4. O'quvchilar ishni tushundimi yoki yo'qligini bilish uchun tez-tez savollar bering.

5. O'quvchilarga o'rganganlarini amalda qo'llash uchun ko'p imkoniyatlar bering.

O'qigan ma'lumotimizni tushunishimiz bu o'qish jarayonining eng muhim qismidir. O'quvchilar o'z tafakkurlarini mazmun bilan ongli ravishda birlashtira boshlagachgina, ular bu ma'lumotlarni bilimga aylantira oladilar. Tushunish strategiyalari o'quvchilarning o'ylash, savol berish, ma'lumotni sintez qilish va tushunishga ega bo'lish vositasidir. Kontent va tushunish bo'yicha ko'rsatmalarni integratsiyalash o'quvchilarga mazmunni tushunishga yordam beradi va ma'lum strategiyalarga ma'no va maqsad beradi.

Xulosa. Umuman olganda o'qituvchi matn bilan ishlash jarayonida o'quvchiga nafaqat yozuvchi xabariga kiritilgan, balki

mavjud bo'lgan hamma narsa haqida o'ylashni o'rgata olishi kerak. Bu jarayonlar alabatta o'qituvchidan kreativlikni, zamonaviy dunyo bilimlariga ega bo'lishlikni va matn bilan ishlash ko'nikmasini chuqur egallanganligini talab etadi.

O'qish savodxonligi bu faqatgina ma'lumotni o'qish uni o'zlashtirish jarayonigina emas balki, insonning doimo o'z ustida ishlashini talab qiluvchi jarayondir. Bu sohaning rivoji nafaqat

ta'lim tizimida balki boshqa sohalarning taraqqiyotida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon shaxsning matnini tanlash, tushunish, talqin qilish, mulohaza yuritish, foydalanish, munosabat bildirish, tahlil qilish, qiyoslash, ijodiy, mantiqiy, tanqidiy fikrlash kabi zaruriy kompetensiyalarga ega bo'lishni ta'minlaydi. Zero shaxs jamiyatda real hayotiy vaziyatlarga bardosh bera oladigan kadr bo'lishi davr talabidir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi - "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli Farmoni.
2. Ismailov A va boshq. Xalqaro tadqiqotlarda o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholash.-Toshkent: Sharq, 2019.
3. Qosimova K. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2009.
4. Safarova R., Musayev U. va boshq. O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta ta'lim strategiyasi muammolari va ta'lim mazmunining yangi modellari, ularni tatbiq etish yo'llari. – Toshkent: Fan, 2005.
5. Safarova R. Ona tili ta'limining yangilangan mazmuni va uning didaktik asoslari. – Toshkent: Fan, 1995.
6. Rosenblatt, L. M. (1994). The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work. Southern Illinois University Press, pp. 105-120.
7. Shanahan, T. (2006). Reading Research Quarterly. International Literacy Association, 41(2), pp. 202-2.

UDC:1.17.172.172.2

Uchqunjon XOLMATOV,
Farg‘ona davlat universiteti tadqiqotchisi
E-mail: alfargoniy.uz@gmail.com

Farg‘ona davlat universiteti dotsenti I.Asatulloev taqarizi asosida

MILLATLAR ARO TOTUVLIK VA HAMJIHATLIKNI TA‘MINLASHNING MAZMUNI VA KONSEPTUAL ASOSLARI

Annotatsiya

Mazkur tadqiqot doirasida, avvalo, millat, milliy munosabatlar, millatlar aro munosabatlar, millatlar aro hamjihatlik, milliy va umuminsoniy manfaatlar kabi tushunchalarning mazmun-mohiyati, konseptual asoslarini ko‘rib tahlil etilgan. Axboriy-madaniy kurashlar sharoitida millatlararo totuvlik va hamjihatlikni ijtimoiy-falsafiy tadqiq etishning nazariy-metodologik asoslari ilmiy asoslangan.

Kalit so‘zlar: Axborot, axboriy-madaniy tahdidlar, axboriy-diniy tahdidlar, axboriy-psixologik tahdidlar, sekulyarizm, millatlararo totuvlik, raqamli transformatsiyalashuv, terorizm, millatchilik, ijtimoiy hamkorlik.

СОДЕРЖАНИЕ И КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ОСНОВА ОБЕСПЕЧЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ ГАРМОНИИ И СОЛИДАРНОСТИ

Аннотация

В данном исследовании, прежде всего, были проанализированы сущность и концептуальные основы таких понятий, как нация, национальные отношения, межнациональные отношения, межнациональная солидарность, национальные и общечеловеческие интересы. Теоретико-методологические основы социально-философского исследования межэтнического согласия и солидарности в условиях информационной и культурной борьбы научно обоснованы.

Ключевые слова: Информация, информационно-культурные угрозы, информационно-религиозные угрозы, информационно-психологические угрозы, секуляризм, международная гармония, цифровая трансформация, терроризм, национализм, социальное сотрудничество.

CONTENT AND CONCEPTUAL BASIS OF PROVIDING INTERNATIONAL HARMONY AND SOLIDARITY

Annotation

In this study, first of all, the essence and conceptual foundations of such concepts as nation, national relations, inter-national relations, inter-national solidarity, national and universal interests were analyzed. The theoretical and methodological foundations of socio-philosophical research of interethnic harmony and solidarity in the context of informational and cultural struggles are scientifically based.

Key words: Information, informational-cultural threats, informational-religious threats, informational-psychological threats, secularism, international harmony, digital transformation, terrorism, nationalism, social cooperation.

Kirish. Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini amalga oshirishga qaratilgan islohotlar istiqboli ko‘p jihatdan, millatlararo munosabatlarning holatiga, bu sohada paydo bo‘ladigan turli tahdidlarga qarshi kurashni kuchaytirish, millatlararo totuvlik va hamjihatlikni ta‘minlashga ko‘p jihatdan bog‘liq. Yurtimizda xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta‘minlash, yaqin qo‘shnichilik muhitini yaratishga qaratilgan puxta o‘ylangan, o‘zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosatni yuritish belgilanganligi bu boradagi ishlarni sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarishga zamin yaratmoqda. Zero, “millatlararo totuvlik va hamjihatlikni mustahkamlash, - deb ta’kidlaydi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev, - turli din vakillari o‘rtasida o‘zaro hurmat va do‘stona munosabatlarni rivojlantirish, qaysi din va e‘tiqodga mansubligidan qat’i nazar, barcha fuqarolarning teng huquqliligini ta‘minlash bundan buyon ham eng muhim vazifalarimizdan biri bo‘lib qoladi” [1]. Shu nuqtai nazardan, axborotlashgan jamiyatda millatlararo munosabatlarni mustahkamlashni ijtimoiy-falsafiy jihatdan tadqiq etish hamda ilmiy-nazariy ahamiyatga ega bo‘lgan xulosalarni ishlab chiqish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Materiallar va metodlar. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev boshchiligida millatlararo munosabatlar sohasida qo‘lga kiritilgan yutuqlar yana-da mustahkamlanib, keng ko‘lamli islohatlar amalga oshirilmoqda.

2017-yil 24-yanvarda Respublika baynalmilal madaniyat markazi tashkil etilganining 25 yilligiga bag‘ishlangan uchrashuvda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev millatlararo munosabatlar sohasidagi vazifalar haqida gapirib o‘tadi. Shuning ichida “Fanlar akademiyasi institutlari bilan hamkorlikda mamlakatimizda millatlararo munosabatlarni yana-

da rivojlantirish va uyg‘unlashtirishga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlar o‘tkazishni tashkil etish Respublika baynalmilal madaniyat markazining yana bir dolzarb vazifasi deb hisoblayman” [2] deb ko‘rsatadi.

2017-yil 19-mayda “Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalarini yana-da takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonining qabul qilinishi jamiyatda tinchlik, barqarorlik va millatlararo totuvlikni mustahkamlash va yana da rivojlantirishda katta ahamiyatga ega bo‘ldi. Farmon bo‘yicha Respublika baynalmilal madaniyat markazi va do‘stlik jamiyatlarining Markazi negizida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalari qo‘mitasi tashkil qilindi[3]. Farmon mamlakatda millatlararo totuvlik, tinchlik va barqarorlikni ta‘minlash bo‘yicha yagona tizimni rivojlantirish, milliy-madaniy markazlar uchun yana da qo‘lay va keng imkoniyatlar yaratish, markazlarning ish faoliyatini yangi bosqichga ko‘tarishga xizmat qiladi.

2019-yil 15-noyabrda “Millatlararo munosabatlar sohasida O‘zbekiston Respublikasi davlat siyosati konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonining qabul qilinishi millatlararo munosabatlar sohasida amalga oshirilayotgan ishlarni yangi bosqichga ko‘tardi. Farmonda millatlararo munosabatlar sohasida O‘zbekiston Respublikasi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari, millatlararo munosabatlar sohasida O‘zbekiston Respublikasi davlat siyosati konsepsiyasi, shuningdek 2019-2021 yillarda millatlararo munosabatlar sohasida O‘zbekiston Respublikasi davlat siyosati konsepsiyasini amalga oshirish bo‘yicha “Yo‘l xaritasi”

tasdiqlandi [4]. Bu Farmonning qabul qilinishi ushbu sohadagi amalga oshirilayotgan ishlarni tizimlashtirishga, joylarda millatlararo munosabatlarning holatini monitoring qilish mexanizmlarini ishlab chiqishda katta ahamiyatga ega hisoblanadi.

2019-yilgi Murojaatnomada Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalari qo'mitasi tomonidan 30-iyul – Xalqaro do'stlik kuni munosabati bilan “Do'stlik” haftaligini tashkil etish hamda ushbu haftalik doirasida “Do'stlik” xalqaro forum-festivalini o'tkazish haqida kiritgan taklifi ilgari surildi. Bu yil esa, ushbu sanani O'zbekistonda “Xalqlar do'stligi kuni” deb belgilash taklifi, ilgari surilgan tashabbuslarning mantiqiy davomi bo'ldi [5]. Shuningdek, 2021 yil 5 fevral kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining o'n ikkinchi yalpi majlisida “Xalqlar do'stligi kunini belgilash to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni qabul qilindi.

O'zbekiston Milliy ensiklopediyasida: “millat - uzoq davom etgan ijtimoiy, siyosiy va etno-madaniy jarayonda, aniq hududiy doirada, til va o'zlikni anglash birligi asosida shakllangan xalq etnik tarixining yuksak cho'qqisi, o'ziga xos madaniyat, ong va mentalitet zaminida tarkib topgan ijtimoiy birlik shakli”dir [6], degan ta'rif berilgan.

G'arbda esa, “millat” atamasi (lot. - natio) Rim imperiyasi hududida yashagan turli qabilalarga nisbatan ishlatilgan. Feodal jamiyatlarining rivojlanishi davrida “millat” atamasi keng miqyosda qo'llana boshladi. Ammo, bu tushuncha kishilarning ijtimoiy birligini emas, balki tashkiliy ma'noni anglatgan. Aslida, “millat” murakkab xarakterga ega bo'lgan etnik birlik bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun unga ta'rif berishda bugungi kungacha mavjud bo'lgan ilmiy-falsafiy adabiyotlarda yakdillik yo'q. Lekin ushbu ta'riflarni umumlashtiruvchi tomonlari alohida qayd etiladi.

Muhokama va natija. Bugungi kunda “millat” insoniyat, jamiyat va hatto mamlakatlararo munosabatlarning muhim omili sifatida o'zini ta'sir kuchini ko'rsatmoqda. Bunga hozirda jahonda shiddat bilan kechayotgan o'zgarishlar negizida milliy o'zlikni anglash jarayonlarini kuchayishi va aynan aks ta'sir jarayonlarini kuzatish mumkin.

Axborotlashuv sharoitida millatlararo munosabatlarning mustahkamlanishi – milliy siyosat, milliy ong va psixologiya, milliy til va madaniyat, milliy o'zlikni anglash va milliy tuyg'ularni o'zida ifodalaydigan milliy munosabatlar hamda millatlararo munosabatlarning ham rivojlanishi demakdir. Milliy va millatlararo munosabatlar ijtimoiy munosabatlarning ajralmas qismidir. Shuning uchun ham, milliy va millatlararo munosabatlarda nafaqat ijtimoiy hayotning iqtisodiy, siyosiy, madaniy-ma'naviy va boshqa sohalarda ro'y berayotgan ijtimoiy o'zgarishlar, amalga oshirilayotgan islohotlar, balki mavjud qiyinchiliklari, ziddiyatlari ham o'z aksini topishi tabiiydir.

Ijtimoiy munosabatlar rivojlanishida ikkita o'zaro kesishadigan tamoyil ajratiladi: inson hayoti barcha tomonlarining iqtisodiy integratsiyasi va baynalminallashuvi tamoyili va millatning o'z taqdirini o'zi belgilash, o'zligini namoyon etish, o'zini o'zi boshqarishga intilishi tamoyili. Ushbu tamoyillar ko'pincha iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy sohalardagi asoslarga ega bo'lgan obyektiv va subyektiv omillar bilan bog'liq to'qnashuv va ziddiyatlar holida bo'ladi.

Bizning fikrimizcha, axborotlashuv sharoitida, raqamli dunyoning tezkor imkoniyatlari davrida yangilanish va o'zgarishlar jarayonining inson ongida aks etishi va taraqqiyot talablariga mos ravishda rivojlanishi, insonning muayyan etnik guruhga mansubligini idrok etishi, uning istiqboli va kelajagi uchun qayg'urishi bilan bog'liq fikrlari, g'oyalari va ularning amaliy faoliyatida namoyon bo'lishi milliy ongdir.

Millatlararo munosabatlar – bu butun jamiyat hayotini qamrab oladigan millatlar o'rtasidagi munosabatlar tizimidir. Millatlararo munosabatlar millatlarning jamiyat hayotini turli sohalarda o'zaro ta'sir munosabatlari darajasida hamda turli etnik guruhlarga mansub insonlarning shaxslararo darajasidagi munosabatlar ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Millatlararo munosabatlar taraqqiyotida ikki tendensiya, birinchisi, integratsiya - bu jamiyat hayoti sohalari orqali elat, millat, xalqlarni uzluksiz birlashtirish jarayoni, ikkinchidan, differentsiatsiya – milliy mustaqillikka erishish, takomillashish

jarayoni, shuningdek millatlar va elatlarning qarama-qarshiligi ko'rinishdagi munosabatlari namoyon bo'ladi.

Jamiyatlarining axborotlashuvi va raqamlashtirish imkoniyatlari shu davrning barcha ziddiyatlarini, qiyinchiliklarini, ichki iroda va ichki madaniyat bilan yenga olishga qodir bo'lgan fuqarolarni shakllantirish, ularni g'oyaviy-mafkuraviy jihatidan birligini ta'minlashga erishishni taqozo etadi. Shu ma'noda, millatlararo munosabatlar sohasida siyosatni insonparvar tamoyillari sifatida: zo'rlik va tayziq o'tkazishdan voz kechish, barcha tomonlarning ishtirokida konsensus asosida kelishuvga erishish, bahsli nizolarni tinch yo'llar bilan hal qilish, inson huquqlarini va erkinligini tan olinishi, insonparvarlik, demokratiya, yaxshi qo'shnihilik va diniy bag'rikenglik g'oyalarni amalga oshirish kabilarni ko'rsatish mumkin.

O'zbekiston kabi ko'p millatli tarkibga ega davlatlarda millatlararo munosabatlarda barqarorlikni ta'minlashni o'ziga xos jihatlari sifatida, birinchidan, ichki siyosiy ahvoldning barqarorligi, milliy xavfsizlik va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dinamikasi ko'p millatli davlatda yashayotgan boshqa millatlar vakillarining siyosiy xayrixohligiga bevosita bog'liq namoyon bo'lsa, ikkinchidan, millatlar yoki etnik guruhlarning o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda an'anaviy uyg'unlik vujudga keltirilsagina, ko'p elatlilik omili davlatlarning siyosiy-iqtisodiy rivojlanishiga samarali, rag'batlantiruvchi ta'sir etishini ko'rsatadi. Aks holatda, ya'ni ko'p millatli davlatlardagi millatlararo munosabatlarda uyg'unlikning yo'qligi butun-butun xalqlar va mamlakatlarni tanazzulga olib kelishi mumkin. Shu ma'noda, “...hozirgi vaqtda dunyoning turli mintaqalarida millatlararo va dinlararo keskinlik kuchayib bormoqda, millatchilik, diniy murosasizlik bosh ko'tarmoqda. Bu illatlar davlatni yemirib, jamiyatni parchalab, radikal guruh va oqimlar uchun mafkura bazasiga aylanmoqda, deb ta'kidlaydi Sh.Mirziyoyev, - ana shunday murakkab vaziyatda mamlakatimizda turli millat va dinga mansub insonlar o'rtasida do'stlik va hamjihatlikni yana-da mustahkamlash biz uchun borgan sari muhim ahamiyat kasb etmoqda” [7].

Bizning fikrimizcha, axborotlashuv sharoitida, axborotiy munosabatlarning tezlashib borishi davrida millatlararo munosabatlarning takomillashuvi bevosita milliy munosabatlarning takomil darajasiga bog'liqdir.

Bugungi kunda muayyan mamlakatning taraqqiyotini faqat moddiy ne'mat va xizmatlar hajmining o'sishi bilan belgilash mumkin emasligi tobora ayon bo'lib bormoqda. Bunda ichki yalpi mahsulot hajmi va aholining o'rtacha daromadi kabi an'anaviy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar murakkab, sertarmok rivojlanishning muqobil tavsifini bera olmaydi. S.A.Barkov fikricha: “umummilliy masalalarni hal etishning yagona va eng maqbul vositasi - tobora ko'proq tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish ekanligi xaqidagi tasavvur ko'p jihatdan biryozlamadir. Bunday yondashuv taraqqiyotning noiqtisodiy parametrlari ahamiyatini noto'g'ri baholashga olib keladi” [8].

O.Yo'ldashev fikricha, globalashayotgan dunyoda milliy davlatlar yo'qolishi u yoqda tursin, aksincha, ular taraqqiyotning muhim omiliga aylanmoqda. Darxaqiqat, dunyoda sodir bo'layotgan voqealar har qanday milliy davlatchilik asoslarini yo'qotishga qaratilgan urinishlar turli ziddiyatlarni, ixtiloflarni yuzaga keltirayotganidan, xususan, aksilglobal harakatning kuchayishiga olib kelayotganidan dalolat bermokda [9].

Jamiyatimizning yangilash va rivojlantirishning “umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik”, “xalqimizning ma'naviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish”, “insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilishi” va “vatanparvarlik”dan iborat to'rt asosiy negizi belgilangan edi. Bu negizlar xalqning jipsligini, jamiyatdagi barqarorlikni ta'minlovchi muhim omil, milliy tuyg'u va bag'rikenglikning asosidir. Shu ma'noda, millatlararo munosabatlarni takomillashuvini ta'minlovchi qadriyatlar tizimida milliy g'oya o'ta ahamiyatli hisoblanadi. Zero, turli etnik guruhlarni uyushtirish va safarbar etish borasidagi “ijtimoiy shartnoma” vazifasini milliy g'oya o'tadi.

“Bizning fikrimizcha, ... garchi globalashuv etnik madaniyatlarni o'zaro ta'siri va o'zaro boyitishiga sharoit yaratsada, shunga qaramay, u madaniyatlar rang-barangligini yo'qotmaydi va yo'qota olmaydi, ya'ni ularni “muayyan ijtimoiy-madaniy paradigma” asosida unifikatsiyalashtira olmaydi, - deb ta'kidlaydi F.X.Kessidi, - bu o'z-o'zidan ayon: etnik tuyg'ular va

etnik o'ziga xoslikni saqlab qolishga intilish har bir xalkning ongida chuqur o'rnashgan. Ustiga-ustak, etnoslar mentaliteti va demak, ularning madaniyati ko'p jihatdan miyaning funksional assimetriyasi bilan belgilanadi"[10]. Shunday ekan, etnomilliy xususiyatlar xalqning milliy xarakterini aks ettiradi. Shuning uchun milliy xarakter xaqidagi stereotip tasavvurlar odamlarga muayyan ta'sir o'tkazadi va ularda aks etgan xarakter xususiyatlarining shakllanishi uchun asos beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, millatlararo munosabatlar – bu butun jamiyat hayotini qamrab oladigan millatlar o'rtasidagi munosabatlar tizimi ekanligi, millatlararo munosabatlar millatlarning jamiyat hayotini turli sohalarida o'zaro ta'sir munosabatlari darajasida hamda turli etnik guruhlarga mansub insonlarning shaxslararo darajasidagi munosabatlar ko'rinishida namoyon bo'lishi aniqlandi. Millatlararo munosabatlar taraqqiyotida ikki tendensiya, birinchisi, integratsiya - bu jamiyat hayoti sohalarida orqali elat, millat, xalqlarni uzluksiz birlashtirish jarayoni, ikkinchidan, differentsiatsiya – milliy mustaqillikka

erishish, takomillashish jarayoni, shuningdek millatlar va elatlarning qarama-qarshiligi ko'rinishidagi munosabatlari namoyon bo'ladi. Millatlararo munosabatlar taraqqiyoti jarayonida dialektik o'zaro bog'liq bo'lgan hamda bir biriga o'tib turadigan ikkita tendensiya, birinchidan, iqtisodiy integratsiya hamda inson hayoti turli sohalarining baynalmillashuvi, ikkinchidan, milliy o'z-o'zini boshqarish, o'z-o'zini anglash va namoyon etish jarayonlari sifatida jamiyatlardagi munosabatlarda yuzaga keladi. Axboroiy kurashlar sharoitida bir millatning manfaatlari boshqa millat va elatlarning manfaatlardan, talab va ehtiyojlaridan ajratilmagan holda o'rganilishi hamda milliy birdamlikka yoshlarni baynalmillatlik ruhida tarbiyalash orqali erishish mumkinligi aniqlandi. Axborotlashuv sharoitida millatlararo munosabatlarni mustahkamlashda milliy manfaatlarga nisbatan davlat va jamiyatda bag'rikenglik nuqtai nazari shakllangan bo'lsagina, taraqqiyotning muhim omili bo'lgan ijtimoiy hamkorlik yuzaga kelishi aniqlandi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Demokratik islohotlarni izchil davom ettirish, xalqimiz uchun tinch va osoyishta, munosib hayot darajasini yaratish-barqaror taraqqiyot kafolatidir."Xalq so'zi", 2 noyabr 2016.
2. Mirziyoyev Sh. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. Toshkent. 2017. 300-b. (Mirziyoyev Sh. We will resolutely continue our path of national development and raise it to a new level. Tashkent. 2017. 300-p.
3. "Xalq so'zi" gazetasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalarini yana-da takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Farmoni. 2017 yil 23 may, №101 (6795) (The newspaper "Xalq so'zi". Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to further improve interethnic relations and friendly relations with foreign countries." May 23, 2017, №101 (6795)).
4. "Xalq so'zi" gazetasi. Millatlararo munosabatlar sohasida O'zbekiston Respublikasidavlat siyosati konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. 2019-yil 19-noyabr №239 (7469) (The newspaper "Xalq so'zi". Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On approval of the Concept of state policy of the Republic of Uzbekistan in the field of interethnic relations". November 19, 2019 №239 (7469)).
5. <https://interkomitet.uz/bosh-sahifa-kir/zbekistonda-hal-lar-d-stligi-kuni-belgilandi/?lang=oz>.
6. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 5- Jild.- T.: "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2003. – B.659.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Respublika baynalmillal madaniyat markazi tashkil etilganining 25 yilligiga bag'ishlangan uchrashuvdagi nutqi. 24.01.2017. Internet manba: <http://www.prezident.uz>.
8. Barkov S.A.Institutsionalnoye seli gosudarstvo v uslovix globalizatsii.Globalizatsiya i sotsialniye izmeneniya. Materiali nauchnoy konferensii 2006. Sbornik nauchnix dokladov. (Manba: [http:// Lib. socio. msu.ru/1. Library](http://Lib.socio.msu.ru/1.Library)).
9. Yo'ldashev O. Texnogen sivilizatsiyaning ahloqiy muammolari va uni bartaraf etish.–T.: "O'zMU xabarlar", № 1/1, 2015.
10. Kessidi F.X. Globalizatsiya i kulturnaya identichnost// Voprosifilosofii, № 1, 2003. - S. 79.
11. Mirziyoyev Sh. Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash muqaddas dinimiz sofligini asrash davr talabi mavzusidagi anjuman ma'ruzasi. Xalq so'zi gazetasi, 2017yil 16 iyun.
12. Akiyeva X.X., Saidova N. Globallashuv davrida yot g'oyalar va mafkuraviy xurujlarning zararlarini ochib berish hamda unga qarshi kurashish yo'llari. Zamonaviy ta'lim. 2015.
13. Alimasov V. Innovatsiya falsafasi: ilmiy texnik tafakkur va kreativ faollik zaxiralari "Ishonch" gazetasi, 2019 yil 28 oktyabr.
14. Atamanov G.A. Informatsionnaya bezopasnost v sovremennom rossiyskom obshchestve: Sotsialno-filosofskiy aspekt: avtoreferat dis. ... kandidata filosofskix nauk. – Volgograd, 2006.
15. Begalov B.A. Axborot- kommunikatsiyalar bozorining shakllanish va rivojlanish tendensiyalarini ekonometrik modellashtirish: dis. Avtoref... i.f.d. – T.: TDIU, 2001.

UDK: 542.2

Zoxidaxon XOLMIRZAYEVA,

Namangan viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi,
aniq va tabiiy fanlar metodikasi kafedrasida katta o‘qituvchisi
E-mail: iskandarabduraximov02@gmail.com

P.f.n M.Muminov taqrizi asosida

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA "KIMYO TARIXI" KURSINI FANLARARO INTEGRATIV TAKOMILLASHTIRISH ASOSIDA O'QITISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI

Anotatsiya

Oliy o‘quv yurtlarida “Kimyo tarixi” fanining o‘qitilishi pedagogik va psixologik vazifalarning o‘ziga xos uyg‘unligini keltirib chiqaradi. Ushbu maqolada biz ushbu kursning samaradorligini oshirishda fanlararo integrativ yondashuvlarning ahamiyatini ko‘rib chiqamiz. Tarixiy rivoyatlarni zamonaviy ilmiy tushunchalar bilan birlashtirib, o‘qituvchilar kimyoviy fikrning evolyutsiyasini chuqurroq tushunishga yordam berishlari va bir vaqtning o‘zida samarali o‘rganish uchun muhim bo‘lgan kognitiv va motivatsion omillarga murojaat qilishlari mumkin. Pedagogik strategiyalar, psixologik tamoyillar va fanlararo asoslarni o‘rganish orqali ushbu maqolada ta‘lim va psixologiya kesishmasida “Kimyo tarixi” kursini o‘qitishni optimallashtirish haqida tushunchalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Kimyo tarixi, Oliy ta‘lim, Fanlararo integratsiya, Pedagogika, Psixologiya, O‘qitish strategiyalari.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ КУРСА «ИСТОРИЯ ХИМИИ» В ВУЗАХ НА ОСНОВЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО ИНТЕГРАТИВНОГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация

Преподавание «Истории химии» в высших учебных заведениях представляет собой уникальное сочетание педагогических и психологических задач. В этой статье мы углубляемся в значение междисциплинарных интегративных подходов в повышении эффективности этого курса. Объединяя исторические повествования с современным научным пониманием, преподаватели могут способствовать более глубокому пониманию эволюции химической мысли, одновременно обращаясь к когнитивным и мотивационным факторам, имеющим решающее значение для эффективного обучения. Путем исследования педагогических стратегий, психологических принципов и междисциплинарных рамок эта статья дает представление об оптимизации преподавания курса «История химии» на стыке образования и психологии.

Ключевые слова: История химии, высшее образование, междисциплинарная интеграция, педагогика, психология, стратегии преподавания.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF TEACHING THE "HISTORY OF CHEMISTRY" COURSE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS ON THE BASIS OF INTERDISCIPLINARY INTEGRATIVE IMPROVEMENT

Annotation

The teaching of the “History of Chemistry” in higher education institutions presents a unique blend of pedagogical and psychological challenges. In this article, we delve into the significance of interdisciplinary integrative approaches in enhancing the efficacy of this course. By amalgamating historical narratives with contemporary scientific understanding, educators can foster a deeper appreciation for the evolution of chemical thought while simultaneously addressing cognitive and motivational factors crucial for effective learning. Through an exploration of pedagogical strategies, psychological principles, and interdisciplinary frameworks, this article provides insights into optimizing the teaching of the “History of Chemistry” course at the intersection of education and psychology.

Key words: History of Chemistry, Higher Education, Interdisciplinary Integration, Pedagogy, Psychology, Teaching Strategies.

Kirish. “Kimyo tarixi” ni o‘rganish ilmiy fikrning rivojlanishi va kimyoviy kashfiyotlarning ijtimoiy ta‘sirini tushunish uchun ajralmas hisoblanadi. Biroq, oliy o‘quv yurtlarida ushbu fanni o‘qitish turli xil ta‘lim uslublariga ega bo‘lgan talabalarni jalb qilishdan tortib, murakkab tarixiy rivoyatlarni o‘rganishgacha bo‘lgan ko‘plab muammolarni keltirib chiqaradi. O‘qituvchilar fanlararo integratsiyaviy yondashuvlarni o‘z ichiga olgan holda, o‘quvchilarning mavzu bo‘yicha tushunchalarini boyitish bilan birga ushbu muammolarni samarali hal etishlari mumkin.

Asosiy qism. Oliy ta‘limda o‘qituvchi sifatida siz o‘quvchilaringizga “Kimyo tarixi” haqidagi maftunkor hikoyani ochib berishning beqiyos ahamiyatini tushunasiz. Ushbu kurs nafaqat kimyoviy bilimlar va kashfiyotlar evolyutsiyasini o‘rganadi, balki asrlar davomida ushbu sohani shakllantirgan ajoyib shaxslarni ham yoritadi. “Kimyo tarixi” ni o‘rganish orqali talabalaringiz fanni, uning jamiyatga ta‘sirini va ilm-fan taraqqiyotining murakkab manzarasida harakat qilish uchun zarur bo‘lgan tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini chuqurroq tushunishadi.

Oliy ta‘lim muassasalari o‘quv dasturlarida “Kimyo tarixi” kursi hal qiluvchi o‘rin tutadi. U zamonaviy kimyo fanlarining asosini tashkil etuvchi asosiy tamoyillar va nazariyalarni tushunish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Kimyo

fanining qadimiy ildizlaridan to bugungi kunning eng ilg‘or tadqiqotlarigacha bo‘lgan rivojlanishini kuzatib borish orqali siz o‘quvchilaringizga o‘z bilimlarini kontekstualashtirishga yordam bera olasiz va fanni yaxlit tushunishga yordam berasiz. Bundan tashqari, ushbu kurs talabalarni ilmiy taraqqiyotning ijtimoiy, madaniy va falsafiy oqibatlari haqida tanqidiy fikrlashga undaydi, ularni akademik va kasbiy faoliyatida duch keladigan ko‘p qirrali muammolarga tayyorlaydi.

“Kimyo tarixi” kursi tabiatan fanlararo bo‘lib, tarix, falsafa, sotsiologiya va hatto san‘at kabi sohalarining elementlarini uzluksiz birlashtiradi. Ushbu fanlararo yondashuvni qo‘llash orqali siz turli xil akademik kelib chiqishi talabalari bilan rezonanslashadigan boy va qiziqarli o‘quv muhitini yaratishingiz mumkin. Talabalaringizni kimyo va boshqa fanlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganishga undang, bu esa ilm-fan yutuqlari sodir bo‘lgan kengroq kontekstni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Ushbu yaxlit istiqbol sizning talabalaringizni yuqori ta‘limning tez rivojlanayotgan landshaftida va undan tashqarida rivojlanish uchun zarur bo‘lgan tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini va fanlararo bilimlar bilan jihazlaydi.

Raqamli gumanitar fanlar: o‘rganish tajribasini oshirish va texnologik malakani oshirish uchun virtual simulyatsiyalar,

interaktiv vaqt jadvallari va onlayn arxivlar kabi raqamli vositalar va resurslardan foydalaning.

Turli xil pedagogik strategiyalarni qo'llash orqali siz o'quvchilaringizning turli xil ta'lim uslublari va afzalliklarini qondirishingiz mumkin, bu dinamik va qiziqarli sinf muhitini ta'minlaydi.

"Kimyo tarixi" kursi ham o'quvchilaringizning psixologik rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ular o'tmish kimyogarlari, ixtirochilari va ixtirochilarining hikoyalari o'rganar ekanlar, ular hayrat va ilhomdan tortib empatiya va tanqidiy fikrlashgacha bo'lgan turli xil his-tuyg'ularga duch kelishlari mumkin. Ushbu psixologik omillarni tan olish va ularga murojaat qilish orqali siz shaxsiy o'sishni va intellektual kashfiyotni rag'batlantiradigan o'quv muhitini yaratamiz.

Ushbu psixologik jihatlarni ko'rib chiqish orqali siz nafaqat bilim beradigan, balki shaxsiy o'sish va kasbiy rivojlanishga yordam beradigan o'quv muhitini yaratishimiz mumkin.

"Kimyo tarixi" kursini muvaffaqiyatli o'tishni ta'minlash uchun quyidagi samarali o'qitish strategiyalarini ko'rib chiqing va o'zlashtirishga harakat qiling:

Hikoya aytish: Kimyo tarixini shakllantirgan shaxslarning shaxsiy hikoyalari, kurashlari va g'alabalarini ta'kidlaydigan qiziqarli hikoyalarni to'g'ri orqali o'tmishni jonlantiring.

Kontekstni tushunish: Talabalarigizni kimyo rivojiga ta'sir ko'rsatgan tarixiy, ijtimoiy va madaniy kontekstlarni o'rganishga rag'batlantiring, bu fanni chuqurroq tushunishga yordam bering.

Fanlararo aloqalar: Yaxlit o'rganish tajribasini yaxshilash uchun kimyo va falsafa, san'at yoki adabiyot kabi boshqa sohalar o'rtasida aloqa o'rnatadigan munozaralar va tadbirlarni osonlashtirish.

Amaliy tajribalar: Talabalarga kimyoviy texnika va asboblarning tarixiy evolyutsiyasini bevosita boshdan kechirish imkonini beradigan laboratoriya tajribalari, ekskursiyalar yoki interaktiv simulyatsiyalarni o'z ichiga oling.

Hamkorlikdagi ta'lim: Talabalarni material bilan dinamik va hamkorlikda shug'ullanishga undash uchun qo'llab-quvvatlovchi guruhlar loyihalari, muhokamalar va tengdoshga o'rganish imkoniyatlari.

Baholashning xilma-xilligi: Talabalarining o'rganishini baholash va mazmunli fikr bildirish uchun tadqiqot ishlari, og'zaki taqdimotlar yoki multimedia loyihalari kabi bir qator baholash usullaridan foydalaning.

Ushbu samarali o'qitish strategiyalarini qo'llash orqali siz o'quvchilaringizning o'ziga xos ehtiyojlari va o'rganish uslublari moslashtirilgan qiziqarli, intellektual rag'batlantiruvchi o'quv muhitini yaratishingiz mumkin.

"Kimyo tarixi" kursini o'qitishga tayyorgarlik ko'rayotganingizda, siz o'qitishni yaxshilash uchun ko'plab manbalar va materiallarga ega bo'lasiz. Quyidagilarni ko'rib chiqing:

Darsliklar va ilmiy nashrlar: Kimyoning tarixiy rivojlanishini o'rganuvchi eng so'nggi darsliklar, monografiyalar va ekspertlar tomonidan ko'rib chiqilgan jurnal maqolalarini o'rganing.

Boshlang'ich manbalar: Tarixiy hujjatlar, laboratoriya daftarlari, yozishmalar va boshqa birlamchi manbalardan o'quvchilaringizga soha evolyutsiyasi haqida bevosita qarashlarni taqdim etish uchun foydalaning.

Multimedia resurslari: O'tmishni jonlantirish va o'quvchilaringizni turli xil o'rganish usullari orqali jalb qilish uchun videolar, podkastlar, virtual sayohatlar va interaktiv vaqt jadvallari qo'shing.

Onlayn ma'lumotlar bazalari va arxivlar: Ko'plab tarixiy materiallar va tadqiqotlarga kirish uchun Chemical Heritage Foundation kolleksiyalari yoki Amerikaning raqamli jamoat kutubxonasi kabi raqamli omborlardan foydalaning.

Kasbiy rivojlanish imkoniyatlari: "Kimyo tarixi" kursini o'qitish bo'yicha pedagogika va ilg'or tajribalarga qaratilgan konferentsiyalar, seminarlar yoki vebinarlarda qatnashing.

Turli xil manbalar va materiallarni o'z ichiga olgan holda, siz o'quvchilaringiz uchun dinamik va boyituvchi o'quv tajribasini yaratishingiz, ularning "Kimyo tarixi" ni tushunishlari va qadrlashlarini rivojlantirishingiz mumkin.

"Kimyo tarixi" kursini o'qitishdagi muammo va yechimlar, "Kimyo tarixi" kursini o'rgatish foydali va intellektual rag'batlantiruvchi ish bo'lsa-da, qiyinchiliklardan holi emas. Siz duch kelishi mumkin bo'lgan ba'zi umumiy qiyinchiliklarga quyidagilar kiradi:

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: Talabalarni tarixiy faktlarni shunchaki aytib berishdan tashqariga chiqishga va tanqidiy tahlil va sharhlash bilan shug'ullanishga undash muhim muammo bo'lishi mumkin.

Talabalardan birlamchi manbalarni baholash, tarixiy istiqbollarni solishtirish va solishtirish hamda o'tmishdagi voqealar va kashfiyotlarning ahamiyati haqida o'z xulosalarini chiqarishni talab qiladigan topshiriq va tadbirlarni loyihalash.

Keys tadqiqi: "Kimyo tarixi" kursining muvaffaqiyatli o'tkazilishi quyidagi tartibda olib boriladi.

"Kimyo tarixi" kursining ta'siri va imkoniyatlarini ko'rsatish uchun quyidagi misollarni ko'rib chiqaylik:

1-tadqiqot: "Kimyo tarixi"ni ko'p tarmoqli o'quv dasturiga integratsiyalash universitetlarda "Kimyo tarixi" kursi strategik jihatdan kimyo, tarix va falsafani birlashtirgan ko'p tarmoqli dasturga birlashtirilgan. Intizomlararo hamkorlik va muloqotni rivojlantirish orqali dastur talabalarga ilmiy taraqqiyotning ijtimoiy va axloqiy oqibatlarini o'rganish imkonini berdi, shu bilan birga kimyo, madaniyat va inson harakatlari o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni chuqurroq tushunishni rivojlantirdi.

2-tadqiqot: "Kimyo tarixi" kursida tajriba asosida o'rganish Texnologiya Institutidagi "Kimyo tarixi" kursi tajribaviy o'rganishga katta e'tibor beradi. Talabalar muntazam ravishda mahalliy muzeylar, tarixiy joylar va arxivlarga tashrif buyurib, asosiy manbalar va artefaktlar bilan tanishadilar. Bu chuqur tajribalar o'quvchilarning mavzu bo'yicha tushunchalarini kengaytiribgina qolmay, balki bu sohaning o'tmishi, buguni va kelajagi haqida hayrat va qiziqish tuyg'ularini ham uyg'otdi.

3-tadqiqot: "Kimyo tarixi" kursida fanlararo hamkorlik. Har bir universitetda "Kimyo tarixi" kursi kimyo va tarix kafedralari o'rtasidagi hamkorlikda o'qitiladi. Ikkala fanning tajribasini birlashtirgan holda, kurs fanlararo tadqiqot markaziga aylandi, boy munozaralar va talabalarni an'anaviy chegarasidan tashqarida fikrlashga chorlaydigan innovatsion tadqiqot loyihalarini qo'llab-quvvatladi.

Ushbu amaliy ishlar "Kimyo tarixi" kursining ko'p qirrali va imkoniyatlarini ko'rsatib, oliy ta'lim talabalari uchun transformativ ta'lim tajribasini yaratishda uni samarali qo'llash yo'llarini yoritib beradi.

Xulosa. Bu keltirib o'tilgan ma'lumotlarning qisqacha mazmuni shundan iboratki "Kimyo tarixi" kursini o'qitishda pedagogik-psixologik jihatlarni qamrab olish talabalarining bilim olish tajribasini boyitadi va ularni qimmatli tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini va fanlararo istiqbollar bilan qurollantiradi. Tarixiy rivojlanishni psixologik tamoyillar va pedagogik strategiyalar bilan sintez qiluvchi integral yondashuvni qo'llash orqali o'qituvchilar qiziqishni uyg'otishi, intellektual o'sishni rag'batlantirishi va o'quvchilarni 21-asrning murakkab muammolarini hal qilishga tayyorlashi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. G. A. Nuraliyeva Kimyo Inxibi/ Sh.A.Kadirova, Y.E. Ibragimova/o'quv va qo'hanma/. - Toshkent: «Innovatsiya-Ziyo», 2020, 176 bet.
2. Toshpo'latov Yu.T., Primqulov M.T., Maxmatkulova Z.X. Kimyo tarixi (metodik qo'llanma). Toshkent. -2006.
3. Umarov B.B., Niyazxonov T.N. Kimyotarixi.-Toshkent, Navro'z, 2015.-576 b
4. Kimyo fanini o'qitishda zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalar moduli
5. bo'yicha o'quv-uslubiy majmua. Toshkent 2018
6. www. tdpu.uz

UDK 159.92

Maqsuda XUDOYBERGANOVA,

Ma'mun Universiteti NTM Psixologiya va tibbiyot kafedrası o'qituvchisi

E-mail: maqsuda060179@gmail.com

Svetlana XAZOVA,

Ma'mun Universiteti NTM Psixologiya va tibbiyot kafedrası professori

Kostroma Davlat universiteti Maxsus pedagogika va psixologiya kafedrası professori

E-mail: s_hazova@ksu.edu.ru

Urdu Pedagogika va psixologiya kafedrası dots., ps.f.d. PhD M.B.Saidmurotova taqrizi asosida

THEORETICAL APPROACHES TO THE STUDY OF EMOTIONAL INTELLIGENCE: (history, current state of the problem, research prospects)

Annotation

The article analyzes the history of the scientific development of the concept of emotional intelligence, analyzing the most influential theories of R. Bar-On, J. Myers, P. Salovey, D. Goleman, D.V. Lucina. The structural components of EI are described and the topics of main research in this problem field are presented. Conclusions are drawn about the need for further research, including on a sample of people with disabilities.

Key words: Emotional intelligence, EI components, mixed model, ability model, life success.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА: (история, современное состояние проблемы, перспективы исследования)

Аннотация

В статье проанализирована история научного становления понятия эмоциональный интеллект, проанализированы наиболее влиятельные теории Р. Бар-Она, Дж. Майерса, П. Сэловея, Д. Голмана, Д.В. Люсина. Описаны структурные компоненты ЭИ, представлена тематика основных исследований в данном проблемном поле. Сделаны выводы о необходимости дальнейших исследований, в том числе на выборке людей с ограниченными возможностями здоровья.

Ключевые слова: Эмоциональный интеллект, компоненты ЭИ, смешанная модель, модель способностей, жизненная успешность.

EMOTSIONAL INTELLEKTNI O'RGANISHGA NAZARIY YONDASHUVLAR: (tarix, hozirgi holat, tadqiqot istiqbollari)

Аннотatsiya

Maqolada emotsional intellekt kontseptsiasining ilmiy rivojlanish tarixi tahlil qilinadi. R.Bar-On, J.Mayers, P. Salovey, D. Goulman, D.V. Lyusin nazariyalari tahlili keltirilgan. Emotsional intellekt tushunchasi, tarkibiy qismlari va zamonaviy psixologiyaning dolzarb muammolaridan biri sifatida asosiy tadqiqot mavzulari keltirilgan. Qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish zarurati, shu jumladan nogironligi bo'lgan shaxslar uchun tadqiqotlar o'tkazish bo'yicha xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Emotsional intellekt, EI komponentlari, aralash model, qobiliyat modeli, hayot muvaffaqiyati.

"O'z tuyg'ularingizni boshqaring, toki
his-tuyg'ularingiz sizni boshqarib boshlamasdan"
Pablius Sirius

Kirish. Emotsional madaniyat masalalari doimo olimlarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Bu masalalar Sharq falsafasida ham muhim o'rin egallagan. XI - asrda Abu Rayxon Beruniy buyuk bilim, yuksak axloq, iroda va o'z-o'zini tarbiyalamay turib, kamolotga erishib bo'lmashligini ko'rsatib o'tgan. U o'z fikrini shunday ifodalagan "Inson o'z ehtiroslariga hukmron, ularni o'zgartirishga qadar o'z jon va tanini tarbiyalar ekan, salbiy jihatlarni maqtagulik narsalarga aylantirishga, illatlarni bartaraf etishga qodirdir..."[14]. Hozirgi zamonada emotsional madaniyat masalalari alohida ahamiyatga ega bo'lib, xavotir va tushkunlik, tajovuzkorlik, shafqatsizlik va zo'raonlik, hissiyotlarni jilovlay olmaslik va his-tuyg'ularni etarli darajada ifoda eta olmaslik bilan tavsiflanadi.

"Emotsional intellekt" atamasi, gumanitar fanlarda bir tomondan, hissiyot va aql, kognitiv va affektivlik g'oyasini aks ettirsada, ikkinchi tomondan falsafa, sotsiologiya va psixologiyada haligacha dolzarb bahs-munozarali mavzu bo'lib qolmoqda. E.A. Sergienkoning fikriga ko'ra, emotsional intellekt (EI) muammosiga e'tibor, qiziqishning tobora ortib borayotganligi ushbu sohadagi ilmiy tadqiqotlarning ortib borishi bilan tasdiqlangan [5]. Shunday qilib, EIning resurs sifatidagi imkoniyatlari (T.S.Kiseleva, S.A. Xazova, N.S. Shipova), uning qaror qabul qilishdagi roli (E.A. Xlevnaya) va samaradorlik (E.V. Krasnov), turli ijtimoiy, kasbiy sohadagi, yosh guruhlardagi odamlarning o'ziga xos xususiyatlari (E.I.Izotova,

E.B.Maksimova, A.S.Petrovskaya, Yu.V.Davidova), diagnostika muammolari (D.V.Lyusin, E.A.Sergienko, I.I.Vetrova, V.V.Odinsova) kabi olimlar tomonidan o'rganilgan. Shuni ta'kidlash kerakki, EI mavzusidagi ilmiy tadqiqot ishlari O'zbekiston Respublikasida ham o'rganilib kelinmoqda: bo'lajak ofitserlarda emotsional intellekt rivojlanishining psixologik jihatlari (J.R.Shukurov), talabalar emotsional intellektining individual tipik xususiyatlari (B.N.Turaqulov) o'rganilgan.

"Emotsional intellekt" atamasini kim birinchi bo'lib fanga kiritganligi haqida aniq dalillar yo'q. Bu atamaning paydo bo'lishini yangilik sifatida XX asrning 60-yillarida (van Ghent) va psixiatriya (Leuner)ning ilmiy izlanishlarida kuzatilsa, yana biri taniqli psixologlar Jon Polo Gilford (1967), Govard Gardner (1993), Gans Ayzenk (1995) lar ishlarida kuzatish mumkin edi. Biroq, bu kontseptsiya hali to'liqligicha bizga ilmiy terminologiyada EIning aniqlash uchun nazariy asos bo'la olmas edi. Birinchilardan bo'lib Jon Mayer va Piter Saloveyning tadqiqotlari, kontseptsiyasi va testi bizga EI ni tushunish imkoniyatini berdi. [6]. Hozirgi vaqtda psixologiyada EIning tushunishning eng ko'p tan olingan ikkita yondashuvi: shaxsiy xususiyatlar yoki qobiliyatlar orqali, ko'pincha biz ushbu hodisaga integratsiyalashgan yondashuvni ta'minlaydigan aralash modellar orqali aniqlik kiritish olamiz.

EIning qobiliyat sifatida tushunish tarafdorlari P.Salovey va J.Mayerlardir, ular fanda EIning eng mashhur modelini ishlab

chiqdilar. Mualliflar Elni o'z his-tuyg'ularini va boshqa odamlarning his-tuyg'ularini kuzatish, farqlash, tushunish va bu ma'lumotlardan fikrlash samaradorligini oshirish, hayotiy muammolarni hal qilish va harakatlarni boshqarish uchun foydalanish qobiliyatini o'z ichiga olgan ijtimoiy intellekt tarkibida ko'rib chiqadilar [12]. Tuyg'ular, mualliflarning fikriga ko'ra, insonning tashqi dunyo, ijtimoiy munosabatlari bilan ichki olami o'rtasidagi aloqalar haqidagi ma'lumotni o'z ichiga oladi. Aloqalar o'zgaranda, hissiyotlar ham o'zgaradi, ular ongda joriy ma'lumotlarni aks ettirish, uni qayta ishlash va qayta ko'rib chiqish uchun mo'ljallangan [13].

Mualliflar to'rtta komponentni - hissiy ma'lumotlarni qayta ishlash bilan bog'liq bo'lgan EI sohalarini aniqladilar:

1) his-tuyg'ularni idrok etish, tushunish, ifodalash, ya'ni jismoniy holatlarda, shuningdek, o'zini namoyon qiladigan his-Salovey modeli qobiliyatlar modeli va Elning o'zi ular tomonidan qobiliyat sifatida tushunilsa, R. Bar-On tomonidan taklif

tuyg'ularni aniqlash qobiliyati, psixologik daraja, masalan, fikrlashda; his-tuyg'ularni noverbal bo'lmagan holda ifodalash, ularning haqiqat yoki yolg'onligini tan olish;

2) fikrlash va faoliyat samaradorligini oshirishda his-tuyg'ulardan foydalanish, ya'ni qiyin, ziddiyatli, muammoli vaziyatlarda, adekvat hissiyotni uyg'otish va uni boshqarish;

3) his-tuyg'ularni, ayniqsa murakkab narsalarni tushunish, hissiy holatlarni tahlil qilish va izohlash uchun hissiy bilimlardan foydalanish, his-tuyg'ularning kutilmagan o'zgarishlarini idrok etish;

4) o'zining va boshqalarning his-tuyg'ularini boshqarish, ijobiy va salbiy holatlar va his-tuyg'ularga ochiq bo'lish; ongli ravishda salbiy his-tuyg'ularni kamaytirish va yoqimli his-tuyg'ularni oshirish [13].

Mualliflar	Elni tushunishga yondashuvlar	Elning tarkibiy qismlari	Metodikalar
R. Bar -On	Atrof-muhit talablari va bosimi bilan muvaffaqiyatli kurashish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi turli xil kognitiv bo'lmagan qobiliyat va ko'nikmalar	Toifalar: ichki, shaxslararo, moslashuvchan, stressni boshqarish, umumiy kayfiyat	EQ-I (Emotional Quotient Inventory) anketasi insonning jamiyat talablarini muvaffaqiyatli yengish qobiliyatiga ta'sir ko'rsatadigan kognitiv bo'lmagan ko'nikmalarni aniqlaydi, tashxis qo'yadi.
J. Mayer , P. Salovey , D. Karuzo	Tuyg'ularning ma'nosini tushunish, his-tuyg'ularni to'g'ri baholash va ifoda etish, hissiy tajribani o'zlashtirish va bu bilimlardan o'zining va boshqalarning his-tuyg'ularini tartibga solish, muammolarning sabablarini tushunish va ularni hal qilish uchun foydalanish qobiliyati.	1)his-tuyg'ularni idrok etish, tushunish, ularni ifodalash; 2) fikrlash va faoliyat samaradorligini oshirish uchun his-tuyg'ulardan foydalanish 3)his-tuyg'ularni tushunish 4)o'z his-tuyg'ularini va boshqalarning his-tuyg'ularini boshqarish.	MSCEIT, V2.0. (The Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test) Emotsional intellekt darajasini aniqlash, his-tuyg'ularni baholash, his-tuyg'ularni tartibga solishning o'ziga xos xususiyatlari va muammolarni hal qilishda his-tuyg'ulardan foydalanish imkonini beradi. Tashxis uchun rasmlar, vaziyatlarining tavsifi, hikoyalar va savollar qo'llaniladi.
D. Goulman	"Emotsional intellektni tashkil etuvchi qobiliyatlarga o'z-o'zini nazorat qilish, g'ayrat, shijoat, izchillik va o'zini rag'batlantirish qobiliyati"	O'z-o'zini anglash, o'zini o'zi boshqarish, motivatsiya, empatiya va ijtimoiy ko'nikmalar.	
D.V. Lyusin	O'zining va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va boshqarish qobiliyati	ma'lumotlarni qayta ishlash tezligi va aniqligi; muhim ma'lumot manbai sifatida his-tuyg'ular haqidagi g'oyalar; shaxsiy xususiyatlar. Intrapersonal va shaxslararo emotsional intellekt.	Emotsional intellekt so'rovnomasi – (EmIn) 5 ta subshkalalar : boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tushunish, boshqa odamlarning his-tuyg'ularini boshqarish, o'z his-tuyg'ularini tushunish, o'z his-tuyg'ularini boshqarish, ifodani nazorat qilish. Subshkalalar umumiy tartibdagi 4 ta shkalaga birlashtirilgan: shaxslararo EI shkalasi, intrapersonal EI shkalasi, emotsiyani tushunish shkalasi, emotsiyani boshqarish shkalasi.

qilingan konsepsiya aralash model bo'lib, unda EI "atrof-muhitdagi ta'sirlar bosimini muvaffaqiyatli engish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi kognitiv bo'lmagan qobiliyat va ko'nikmalar majmui"[10] sifatida e'tirof qilinadi. R. Bar -On o'n besh qobiliyatni o'z ichiga olgan beshta toifani aniqladi:

1) intrapersonal: qat'iylik, o'ziga bo'lgan hurmat (o'ziga bo'lgan ishonch), mustaqillik, o'z o'zini anglash, hissiy ong;

2) shaxslararo empatiya, ijtimoiy mas'uliyat, muloqotchanlik kabi fazilatlar;

3) moslashuvchan: muammolarni hal qilish, vaziyatga qarab fikrlash, xatti-harakatlar va kayfiyatni o'zgartirish qobiliyati, his-tuyg'ularini va fikrlarini atrofodagilarga qarab moslashtirish;

4) stressni boshqarish: stressga chidamlilik, impulsni nazorat qilish;

5) umumiy kayfiyat: baxt, xotirjamlik, zavqlanish, quvnoqlik va shu bilan birga hayotni va odamlarni sevish qobiliyati" [10].

Taniqli amerikalik jurnalist va psixolog, Daniel Goulman emotsional intellektni martaba va hayot muvaffaqiyati o'rtasidagi bog'liqlik deb ko'rsatadi. Shu bilan birga muallif emotsional intellektni "insonning o'z maqsadlarini amalga oshirishda olingan ma'lumotlardan foydalanish, o'z his-tuyg'ularini va boshqalarning his-tuyg'ularini boshqarish qobiliyati" [2] deb tushuntiradi. D.Goulman Elning muhim jihatlarni o'z-o'zini tahlil qilish, o'z-o'zini boshqarish, motivatsiya, empatiya va ijtimoiy ko'nikmalar deb hisoblaydi, uni boshqalarga ta'sir qilish qobiliyatlari - ishonirish, muloqot qilish, tinglash orqali murosa qilish san'ati ekanligini ta'kidlaydi [2]. D.Goulman konsepsiyasiga ko'ra kognitiv qobiliyatlar ham, shaxsiy xususiyatlar ham EI da mujassamdir. Bir qator olimlarning fikricha, D. Goulmanning bu xizmati psixologiyaga EI atamasini kirib kelishiga va uni

odamlarning muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradigan shaxsiy qobiliyati ekanligini isbotlab berdi. [6].

O'z nazariyasida D.V. Lyusin: EI ni shaxs o'zining va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va boshqarish qobiliyati ekanligini asoslab beradi [4]. Tuyg'ularni tushunish qobiliyati shunisi bilan xarakterli insonning his-tuyg'ularni tan olishi, ya'ni o'zida yoki boshqa odamda ma'lum bir hissiy holat mavjudligini anglashi bilan tavsiflanadi; u qanday his-tuyg'ularni boshdan kechirayotganini aniq anglaydi. Shuningdek, bu hissiyotni keltirib chiqargan sabablarni va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlarini tushunadi. Tuyg'ularni boshqarish qobiliyati insonning his-tuyg'ularini ifodalash kuchini tartibga sola bilishi bilan tavsiflanadi; his-tuyg'ularini boshqarish orqali inson tashqi yuz ifodasini ham boshqara oladi; agar kerak bo'lsa, kerak paytda ma'lum bir his-tuyg'ularni uyg'ota olish qobiliyati hamdir (Lyusin, 2004).

D.V.Lyusin nazariyasi ikki komponentli hisoblanadi; u ikkita asosiy tushunchani o'z ichiga oladi – ya'ni insonning o'zini his – tuyg'ularini tushunish qobiliyati va o'zgaralarni tushunish qobiliyatini turli kognitiv jarayonlar va ko'nikmalarning birgalikdagi faoliyati sifatida talqin qiladi Elni (Lyusin, 2004). Muallif Elni faqat kognitiv qobiliyat sifatida talqin qilishni noto'g'ri deb hisoblaydi. D.V. Lyusinning ta'kidlashicha, "his-tuyg'ularni tushunish va boshqarish qobiliyati shaxsning hissiy sohasini boshqarish bilan chambarchas bog'liq, ya'ni, odamlarning ichki dunyosiga (shu jumladan o'zining) qiziqish bilan, xulq-atvorni psixologik tahlil qilishga moyilligi hissiy kechinmalarda tegishli qadriyatlarini bilan ham bag'liqdir" [4, 33-36 bet]. Shuning uchun ham Lyusin Elni ikki tomonlama xususiyatga ega bo'lgan kognitiv qobiliyatlar va shaxsiy xususiyatlar bilan bog'liq bo'lgan tuzilma sifatida taqdim etadi. D.V.Lyusin nazariyasida faktorlar uchta guruhga ajratiladi:

1) kognitiv qobiliyatlar: hissiy ma'lumotlarni qayta ishlash tezligi va aniqligi;

2) his-tuyg'ular haqidagi g'oyalari: qadriyatlar sifatida, o'zi va boshqalar haqida muhim ma'lumot manbai sifatida;

3) emotsionallik xususiyatlari: hissiy barqarorlik, hissiy sezgirlik [4].

EI nazariyalari va tushunchalari bo'yicha ma'lumotlarni jadval shaklida umumlashtiramiz (1-jadval). 1-jadval

Zamonaviy psixologiyada emotsional intellekt modellari va metodikalari

Jahon psixologiyasida juda ko'p turli xil tadqiqotlar mavjud bo'lib, ularni bitta maqolada umumlashtirib bo'lmaydi. Shunday bo'lsa ham, biz maqolada eng qiziq va mashhur bo'lgan, ilmiy asoslangan dalillarni keltirib o'tishga harakat qildik:

EI insonning stress bilan qanday kurashuvchanligi bilan chambarchas bog'liqligi. Xususan, yuqori emotsional intellekt qiyin hayotiy vaziyatlarda faol bo'lish, muammolarni hal qilishda, xatti-harakatlar strategiyalarini tanlash bilan bog'liq himoya mexanizmlari va ziddiyatli vaziyatlarda noto'g'ri harakat qilish yoki qochish koping strategiyalaridan foydalanish [8].

EI mehnat faoliyatiga ijobiy hissa qo'shadi, ishdan qoniqish, mehnat unumdorligi, ish samaradorligi, liderlik sifatleri yuqori bo'lishi emotsional intellekt bilan chambarchas bog'liqligi isbotlangan; EI ning pasayishi hissiy zo'riqishga olib keladi [5].

EI shaxsning hayotdan qoniqishida psixologik yoki sub'ektiv farovonlik bilan bog'liqdir, buni shaxsdagi depressiya holatini sezilarli darajada kamaytirish olishi va hayotiga ijobiy ko'tarinki kayfiyatni kirita olishi bilan bog'liqligida ko'ramiz [3].

Emotsional intellekt insonning ongli ravishda o'zini o'zi boshqarish, rejalashtirish va hayotiy maqsadlarga samarali erishish qobiliyati bilan sezilarli darajada bog'liq, shuningdek, shaxsning chidamliligi bilan ham bog'liqdir [4].

Tibbiyot psixologiyasidagi izlanishlarda ham emotsional intellektning kasallikni engishda (kimyoviy dorilarga tobe

ayollarning turmush o'rtoqlari yoki o'g'il farzandlari EI qay darajada shakllanganligi) ijobiy rolini ko'rsatadi [11].

EI tarkibiga kiradigan turli tuzilma qismlarini ya'ni zo'ravonlikka uchraganlar Eida gender farqlar mavjud, shuningdek ayollarda emotsional intellektning shaxslararo ko'rsatkichlari yuqori darajada ekanligi, erkaklarda esa intrapersonal ko'rsatkichlar (o'zini o'zi tasdiqlash, o'zini boshqarish qobiliyati ustunlik qilishi aniqlandi, o'z huquqlarini himoya qilish, stressni boshqarish qobiliyati, impuls nazorati); ayollar hissiy ma'lumotni, jumladan, noverbal ma'lumotlarni qayta ishlaydilar; erkaklar ayollarga qaraganda his-tuyg'ularni bosishga moyildirlar [1].

Emotsional intellekti yuqori darajada rivojlangan odamlar, emotsional intellekti past darajada shakllanganlarga qaraganda, ko'proq mas'uliyatli, ijtimoiy munosabatlarda faollikka ega va atrof-muhit ta'sirlariga tez moslasha oladilar [2].

Xulosa. Jahon psixologiyasida emotsional intellekt hayotning turli sohalarida munosabatlarni tahlil qilishga, shuningdek, turli xil shaxsiy xususiyatlarni o'rganishga qiziqishni oshirdi. Emotsional intellektning turli xil nazariy modellari mavjud bo'lib, ular EI ni tashxis qilish uchun testlarni yaratish imkonini berdi. Biroq, shunday bo'lsa ham EI imkoniyatidan to'liq foydalanish masalasi ochiqchilik qolmoqda, bu inson o'z hislarini boshqarish, ularni solishtirish, ularni taxmin qilish, ularni qo'llab-quvvatlash maqsadida korreksion va rivojlantiruvchi dasturlarini ishlab chiqishni qiyinlashtiradi.

Mahalliy o'zbek psixologiyasida emotsional intellektning odamlar hayotidagi o'rni, ahamiyati to'g'risidagi empirik ma'lumotlarning sezilarli darajada kamligi, EI ning o'ziga xos xususiyatlari odamlarning, shu jumladan, nigironligi bo'lgan shaxslarning psixologik farovonligiga ta'siri to'g'risidagi ma'lumotlar yetarli darajada emasligi, deyarli yo'q desak ham bo'ladi, tadqiqotimizning ushbu sohadagi ishlarning namunasi sifatidagi ahamiyati bilan muhim yangilik sifatida ajralib turishiga ishonamiz.

ADABIYOTLAR

1. Андреева И.Н. Способности эмоционального интеллекта: гендерные различия // материалы междунар. науч.-практ. конференции «Психология и современное общество: взаимодействие как путь взаиморазвития» / Санкт-Петербург, 2007. — С. 12-15.
2. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. — М.: АСТ, 2008. — 480 с.
3. Литвиненко В.А., Обухова Ю.В. СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ // Северо-Кавказский психологический вестник. 2020. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-issledovaniya-emotsionalnogo-intellekta-v-otechestvennoy-psihologii> (дата обращения: 07.07.2024).
4. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. М.: Институт психологии РАН, 2004. С. 29-36.
5. Сергиенко Е. А., Хлевная, Т.С. Киселева. Роль эмоционального интеллекта в эффективности деятельности и психологическом благополучии человека // Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. — 2020. — Т. 26, № 1. — С. 46-53.
6. Сергиенко Е.А., Хлевная Е.А., Ветрова И.И., Мигун Ю.П. Тест эмоционального интеллекта: Методическое пособие. — М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2019. — 178 с.
7. Туракулов Б. Н. Талабалар эмоционал интеллектининг индивидуал-типик хусусиятлари: автореф. дис.. PhD. — Тошкент, 2022. — 56 с.
8. Хазова С.А. «Неакадемические» способности: роль и ресурсные функции в совладающем поведении субъекта // Психологические исследования. 2016. Т.9, No 49. С. 2. URL: <http://psystudy.ru> (дата обращения: 07.07.2024).
9. Shukurov J.R. Bo'lajak ofitserlarda emotsional intellekt rivojlanishining psixologik jihatlari: дис.. PhD. — Тошкент, 2022.
10. Bar-On, R. The Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Rationale, description and summary of psychometric properties. In G. Geher (Ed.), Measuring emotional intelligence: Common ground and controversy. Hauppauge, NY, US: Nova Science Publishers. 2004. pp. 115- 145.
11. Khazova S.A., Shipova N.S. Emotional Intelligence as a Research for Codependent Women // European Proceedings of Social and Behavioural Sciences (EpsBS). — 2020. — V.91. — P. 212-219. DOI: 10.15405/epsbs.2020.10.04.27
12. Mayer, J.D., Salovey P. What Is Emotional intelligence? // Emotional development and emotional intelligence: Implications for education. Salovey P., Sluyter D. (eds). --N.Y., 1997. — 35 p.
13. Mayer J.D., Caruso D.R., Salovey P. The Ability Model of Emotional Intelligence: Principles and Updates // Emotion Review. — 2016. — V. 8 (4). — Pp. 290-300.
14. Xudoyberganova M.J. Ma'muniylar davri allomalarining qarashlarida emotsional intellektning o'rganilish tarixi. "Ma'muniy Xorazmshohlar davrida ilm-fan taraqqiyoti va uning jahon tamaddunida tutgan o'rni" Xalqaro ilmiy- amaliy konferensiyasi 2024 yil 15-16-aprel.

UDK: 001.53:004.031.42:159.9

Asomiddin XUDAYBERDIYEV,
Toshkent pediatriya tibbiyot instituti dotsenti, PhD
E-mail: manaviyat@tashpmi.uz

Toshkent tibbiyot akademiyasi professori, f.f.d O'.M.Abilov taqrizi asosida

AXBOROT MAYDONI VA INTERNET TARMOG'INING YOSHLAR MA'NAVIY QIYOFASIGA TA'SIRI

Annotatsiya

Mazkur maqolada axborot maydonining ma'naviyat va yoshlarga ta'siri bilan bog'liq bo'lgan asosiy xususiyatlari, axborot maydoni va internet tarmog'ining yoshlar ma'naviy qiyofasiga ta'siri, yoshlarni axborot tahdidlaridan himoya qilishga oid tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: axborot maydoni, raqamli vositachilik, multimodallik, interaktivlik, tarmoqli aloqa, chegaralarning xiralashishi, immersion, transsendensiya.

ВЛИЯНИЕ ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА И ИНТЕРНЕТА НА ДУХОВНЫЙ ОБРАЗ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В данной статье даны основные характеристики информационного пространства, связанные с влиянием духовности и молодежи, влияние информационного пространства и Интернета на духовный образ молодежи, а также рекомендации по защите молодежи от информационных угроз.

Ключевые слова: Информационное пространство, цифровое посредничество, мультимодальность, интерактивность, нетворкинг, стирание границ, погружение, трансцендентность

INFLUENCE OF INFORMATION SPACE AND THE INTERNET ON THE SPIRITUAL IMAGE OF YOUTH

Annotation

This article related to the influence of spirituality and youth which provides the main characteristics of the information space, the influence of the information space and the Internet on the spiritual image of youth, as well as recommendations for protecting youth from information threats

Key words: Information space, digital mediation, multimodality, interactivity, networking, blurring of boundaries, immersion, transcendence.

Kirish. Bugungi shiddatli davrning o'zi barcha sohalar qatori axborot yo'nalishida ham oldimizga o'ta dolzarb vazifalarni qo'ymoqda. Axborot maydonida ro'y berayotgan jarayonlar va yangilanishlarning ma'naviyat sohasiga ta'sirini tushunish va bu boradagi xavf-xatarlarga qarshi kurashish usullaridagi o'zgarishlarni anglash katta ahamiyatga ega. Ayni zamonda axborot maydoni ruhiy tajribaning yangi shakllarini yaratdi va o'zining nimani anglatishini tushunishimizni o'zgartirish imkoniyatiga ega. Masalan, onlayn hamjamiyatlar va ijtimoiy media platformalarining o'sishi odamlarga, hatto geografik jihatdan tarqoq bo'lsa ham, o'zlarining ruhiy e'tiqodlarini baham ko'radigan boshqalar bilan bog'lanish uchun yangi imkoniyatlar yaratdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shu o'rinda Prezident Shavkat Mirziyoyev "Bugungi kunda yolg'on va asossiz ma'lumotlarni tarqatish orqali odamlarni aldash, to'g'ri yo'ldan chalg'itish holatlari ko'payib borayotgani aholining media savodxonligini oshirishni oldimizga kechiktirib bo'lmaydigan vazifa qilib qo'ymoqda" [1] deb bejizga ta'kidlamadi. Chunki, axborot maydoni murakkab va serqirra hodisa sifatida, turli xil texnologiyalar, platformalar va amaliyotlarni o'z ichiga oladi. Axborot maydonining ma'naviyat va yoshlarga ta'siri bilan bog'liq bo'lgan ba'zi asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Raqamli vositachilik: Axborot maydoni ijtimoiy media platformalaridan tortib axborot simulyatsiyalarigacha bo'lgan hamma narsani o'z ichiga olishi mumkin.

Multimodallik: Axborot maydoni ko'pincha ko'p aloqa usullari va hissiy tajribalarni, jumladan vizual, eshitish va haptik fikr-mulohazalarni birlashtirishni o'z ichiga oladi. Bu foydalanuvchilar uchun yanada qiziqarli va qiziqarli tajriba yaratishi mumkin.

Interaktivlik: axborot maydoni ko'pincha passiv iste'mol qilishdan ko'ra, faol ishtirok etishni va raqamli muhit bilan dialektik bog'liqlikda namoyon bo'ladi. Bu foydalanuvchilar uchun agentlik va nazorat hissi yaratishi mumkin.

Tarmoqli aloqa: Axborot maydoni ko'pincha katta masofalar va turli madaniyatlarda boshqalar bilan muloqot qilish va bog'lanish qobiliyati bilan tavsiflanadi. Bu ijtimoiy aloqa va hamkorlik uchun imkoniyatlar yaratishi mumkin.

Chegaralarning xiralashishi: Axborot maydoni jismoniy va raqamli olamlar, real va xayoliy tajribalar orasidagi chegaralarni xiralashtirishi mumkin. Bu kashfiyot va tajribalar uchun imkoniyatlar yaratishi mumkin, balki jismoniy dunyodan uzilish va ajralish xavfini ham keltirib chiqarishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Axborot maydonining ma'naviyat va yoshlarga ta'siri bilan bog'liq bo'lgan qo'shimcha asosiy xususiyatlar:

Immersion: Axborot maydoni raqamli muhitga sho'ng'ish tuyg'usini yaratishi mumkin, bu ayniqsa, raqamli texnologiyalardan katta avlodlarga qaraganda qulayroq bo'lishi mumkin bo'lgan yoshlar uchun kuchli bo'lishi mumkin. Bu suvga cho'mish tuyg'usi ikki qirrali qilich bo'lishi mumkin, ammo bu jismoniy dunyodan ajralishga va haqiqat va fantastika o'rtasidagi chegaraning xiralashishiga olib kelishi mumkin.

Simulyatsiya qilingan tajribalar: Axborot maydoni jismoniy dunyoda imkonsiz bo'lishi mumkin bo'lgan simulyatsiya qilingan tajribalarni yaratishga imkon beradi. Misol uchun, axborot maydoni muhitlar diniy ziyoratgohlarni taqlid qilishi yoki ma'naviy o'sish uchun noyob yoki mavjud bo'lmagan manbalarga kirishni ta'minlashi mumkin. Biroq, bunday tajribalarning haqiqiyliги va asosligi, ayniqsa, an'anaviy diniy urf-odatlar kontekstida shubha ostida qolishi mumkin.

O'yinlashtirish: Axborot maydoni ko'pincha o'yinga o'xshash elementlar va mexanikadan foydalanishni o'z ichiga oladi, bu esa foydalanuvchilar uchun raqobat, muvaffaqiyat va mukofot hissi yaratishi mumkin. Bu jalb qilish uchun rag'batlantiruvchi omil bo'lishi mumkin bo'lsa-da, u ichki ma'naviy o'sish va rivojlanishga emas, balki tashqi mukofotlarga e'tibor qaratishga olib kelishi mumkin.

Transsendensiya: Axborot maydoni transsendensiya tajribasi va o'zidan kattaroq narsa bilan bog'lanish uchun

imkoniyatlar yaratishi mumkin. Biroq, bunday tajribalarning tabiati va haqiqiyliigi, ayniqsa, an'anaviy diniy amaliyotlar kontekstida shubha ostida qolishi mumkin.

Tahlil va natijalar. Axborot maydonining ushbu qo'shimcha asosiy xususiyatlarini hisobga olgan holda, tadqiqotchilar uning ma'naviyat va yoshlarga potensial ta'sirini yanada chuqurroq tushunishlari mumkin. Axborot maydonining potensial foydalari va xavflarini tan olish, ularni turli shaxslar, jamoalarning o'ziga xos ehtiyojlari va kontekstlari asosida baholash muhimdir. Axborot maydonining asosiy xususiyatlarini kengaytirish uchun ularning yoshlarning ma'naviy hayotiga ta'sir qilish usullarini ko'rib chiqish lozim. Yuqorida aytib o'tilganidek, axborot maydoni ma'naviy o'sish va rivojlanish uchun yangi imkoniyatlarni taqdim etishi mumkin, masalan, simulyatsiya qilingan tajribalarni yaratish, turli madaniyatlarda boshqalar bilan bog'lanish qobiliyati, transsendensiya tajribasi va o'zidan kattaroq narsa bilan bog'lanish potensialidir.

Biroq, axborot maydoni hal qilinishi kerak bo'lgan muhim axloqiy va amaliy muammolarni ham keltirib chiqaradi. Yuqorida aytib o'tilganidek, maqsadli reklama va boshqa maqsadlarda shaxsiy ma'lumotlarni to'plash, ulardan foydalanish ana shunday tashvishlardan biridir. Bundan tashqari, ma'naviy amaliyotlarni o'ynash ichki ma'naviy o'sish va rivojlanishga emas, balki tashqi mukofotlar va raqobatga e'tiborni jalb qilishi, jismoniy va raqamli dunyolar o'rtasidagi chegaralarning xiralashishi jismoniy dunyodan ajralishga va haqiqiy dunyo aloqalari, tajribalarining yo'qolishiga olib kelishi mumkin.

Axborot maydonining ma'naviyat va yoshlar uchun bu mumkin bo'lgan foydalari va xavf-xatarlari diqqat bilan ko'rib chiqilishi va baholanishi darkor. D.Calvillo va G.Breslin kabi olimlar ta'kidlaganidek, raqamli asrda ma'naviyat, axborot maydoni ma'naviy izlanish va ifoda uchun yangi imkoniyatlarni taqdim etishi mumkin, ammo bu tajribalarga tanqidiy va aqlli ko'z bilan yondashish muhimdir. Bu axborot maydoni ma'naviyat haqidagi tushunchamizni qanday shakllantirayotganini sinchiklab ko'rib chiqishni, shuningdek, ushbu masalalar atrofida doimiy muloqot va mulohaza yuritishga tayyor bo'lishni talab qiladi.

Axborot maydonining asosiy xususiyatlari, jumladan raqamli vositachilik, multimodallik, shaxsiylashtirish, interaktivlik, tarmoq aloqasi va chegaralarning xiralashishi murakkab va ko'p qirrali. Shunday qilib, ular yoshlarning ma'naviy hayotida turlicha aks etishi mumkin. Olimlar va amaliyotchilar ushbu xususiyatlarni va ularning oqibatlarini diqqat bilan ko'rib chiqish orqali axborot maydonidan yoshlarning ma'naviy o'sishi va rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan emas, balki qo'llab-quvvatlovchi usullarda qo'llanilishiga yordam berishi mumkin.

Axborot maydonining shaxsiylashtirilishi va interaktivligi jamoaga va boshqalar bilan aloqaga emas, balki individuallik va o'ziga e'tiborni kuchaytirishga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, axborot maydonining tarmoq aloqasi e'tiqod tizimlarining bo'linishi va diversifikatsiyasiga olib kelishi mumkin, chunki odamlar butun dunyo bo'ylab turli xil ma'naviy va diniy amaliyotlar va g'oyalarga duchor bo'lishadi.

Bundan tashqari, jismoniy va raqamli dunyo o'rtasidagi chegaralarning xiralashishi ilohiylikni qanday tushunishimizga va unga bo'lgan munosabatimizga ta'sir qilishi mumkin. D. Calvillo va J.G Breslin o'zlarining «Raqamli asrdagi ma'naviyatlar» kitobida ta'kidlaganidek, axborot maydonining «vositachilari» - algoritmlar, foydalanuvchi interfeyslari va onlayn hamjamiyatlar - bizning ma'naviyat haqidagi tushunchamizni yangi va kutilmagan tarzda shakllantirishi mumkin [2].

Axborot maydonining ma'naviyatga ta'sirini yanada chuqurroq o'rganish uchun axborot maydoni tajribaning transsendensiya tuyg'usini va o'zidan kattaroq narsa bilan bog'liqligini ta'minlash imkoniyatlarini hisobga olish muhimdir. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, axborot maydoni ruhiy izlanish va o'sish uchun imkoniyatlar yaratishi mumkin bo'lgan simulyatsiya qilingan tajribalarni yaratishga imkon beradi. Misol uchun, axborot maydoni texnologiyalari diniy yoki ma'naviy saytlarni taqlid qiladigan, odamlarga ularni yangi va mazmunli usullarda boshdan kechirish imkonini beruvchi immersiv muhitlarni yaratish uchun ishlatilishi mumkin [3]. Axborot maydonining tarmoqli aloqasi turli madaniyatlar va geografik

joylarda boshqalar bilan bog'lanish uchun yangi imkoniyatlarni taqdim etishi mumkin. Bu global ma'naviy jamoalarning rivojlanishiga va chegaralar bo'ylab ma'naviy amaliyot va g'oyalarni almashishiga yordam berishi mumkin. Bundan tashqari, axborot maydonining shaxsiylashtirilishi va interaktivligi odamlarga o'zlarining shaxsiy ehtiyojlari va afzalliklariga moslashtirilgan axborot maydoni marosimlar va amaliyotlarni yaratish va ularda ishtirok etish imkonini beradi [4].

Biroq, yuqorida ta'kidlanganidek, ma'naviy amaliyotlarni o'ynash va tashqi mukofotlarga e'tibor qaratish o'z e'tiqodlari va qadriyatlarini chuqur va mazmunli o'rganishga emas, balki ma'naviyat bilan yuzaki shug'ullanishga undashi mumkin. Bundan tashqari, jismoniy va raqamli dunyo o'rtasidagi chegaralarning xiralashishi jismoniy dunyodan ajralishga va haqiqiy dunyo aloqalari va tajribalarining yo'qolishiga olib kelishi mumkin.

Axborot maydoniga tanqidiy va aqlli ko'z bilan yondashish muhimdir. Bu axborot maydoni ma'naviyat haqidagi tushunchamizni qanday shakllantirayotgani haqida doimiy muloqot va mulohaza yuritishga tayyor bo'lishni, shuningdek, axborot maydoni tajribadan yoshlarning ma'naviy o'sishi va rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan emas, balki qo'llab-quvvatlovchi usullarda foydalanish majburiyatini talab qiladi.

Axborot maydonining ma'naviyat uchun yana bir muhim ta'siri uning aloqa va transsendensiya tuyg'usini rivojlantirish salohiyatidir. Axborot maydoni tajribalar ma'naviy amaliyotlar va e'tiqodlar bilan chuqurroq shug'ullanishga yordam beradigan jo'shqin va jalb qilish tuyg'usini taklif qilishi mumkin. Bundan tashqari, axborot maydonining shaxsiylashtirilishi va interaktivligi odamlarga o'zlarining shaxsiy ehtiyojlari va afzalliklariga moslashtirilgan axborot maydoni marosimlar va amaliyotlarni yaratish va ularda ishtirok etish imkonini beradi, bu ularning ma'naviy hayotlarida vakolat va avtonomiya hissini oshirishi mumkin [5].

Axborot maydonidan foydalanish bilan bog'liq potensial xavf va qiyinchiliklar ham mavjud. Axborot maydoni tajribalar rag'batlantirishi mumkin bo'lgan jismoniy dunyodan ajralish, potensial ravishda real aloqalar va tajribalarning yo'qolishiga sabab bo'lishi, bu esa shaxsning umumiy farovonligi va maqsad tuyg'usiga ta'sir qilishi mumkin. Bundan tashqari, ma'naviy amaliyotlarni o'ynash va tashqi mukofotlarga e'tibor qaratish o'z e'tiqodlari va qadriyatlarini chuqur va mazmunli o'rganishdan ko'ra, ma'naviyat bilan yuzaki shug'ullanishni rag'batlantirishi mumkin.

Axborot maydonida aql va tanqidiy fikrlash bilan yondashish muhimdir. Bu axborot maydoni ma'naviyat haqidagi tushunchamizni qanday shakllantirayotgani haqida doimiy muloqot va mulohaza yuritishni, shuningdek, axborot maydoni tajribadan yoshlarning ma'naviy o'sishi va rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan emas, balki qo'llab-quvvatlovchi usullarda foydalanish majburiyatini talab qiladi. Axborot maydonining ma'naviyat va yoshlar uchun potensial foyda va xavf-xatarlarini sinchiklab ko'rib chiqsak, biz ushbu texnologiyalardan ma'naviy yuksalish va farovonlikka yordam beradigan usullardan foydalanishga yordam bera olamiz.

Axborot maydonining ma'naviyatga ta'sirini to'liq tushunish uchun undan foydalanish bilan bog'liq potensial axloqiy ta'sirlarni ham ko'rib chiqish muhimdir. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, axborot maydoni potensial ravishda jismoniy dunyodan ajralish tuyg'usini yaratishi mumkin, bu esa haqiqiy dunyo aloqalari va tajribalarining yo'qolishiga olib keladi. Bu shaxsning umumiy farovonligiga va maqsad tuyg'usiga ta'sir qilishi mumkin, bu uning ruhiy o'sishi va rivojlanishi uchun salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, ma'naviy amaliyotlarni o'yinga aylantirish va tashqi mukofotlarga e'tibor qaratish o'z e'tiqodlari, qadriyatlarini chuqur va mazmunli o'rganishdan ko'ra, ma'naviyat bilan yuzaki shug'ullanishni rag'batlantirishi mumkin. Bu potensial ravishda ma'naviyatning tovar almashinuviga olib kelishi mumkin, bunda ruhiy tajribalar shaxsiy o'sish va o'zgarishlarga yordam berish potensialidan ko'ra, birinchi navbatda ularning ko'ngilochar qiymati uchun baholanadi.

Axborot maydonining ijtimoiy adolat va inklyuzivlikka potensial ta'sirini hisobga olish muhimdir. Axborot maydoni turli

madaniyatlar va geografik joylardagi shaxslar o'rtasidagi aloqalarni osonlashtirish potensialiga ega bo'lsa-da, bu aloqalarga kuchlar farqi va tizimli tengsizliklar qanday ta'sir qilishi mumkinligini yodda tutish kerak.

Axborot maydonining ma'naviyatga ta'siri murakkab va ko'p qirrali. Axborot maydonining ma'naviyat va yoshlar uchun potensial foyda va xavf-xatarlarini sinchiklab ko'rib chiqish hamda doimiy muloqot va mulohaza yuritish orqali biz ushbu texnologiyalardan ma'naviy yuksalish, farovonlik va ijtimoiy adolatni ta'minlovchi usullarda qo'llanilishini ta'minlashga harakat qilishimiz mumkin.

Axborot maydonining diniy va ma'naviy amaliyotning an'anaviy shakllariga potensial ta'sirini ko'rib chiqishga arziydi. Axborot maydoni platformalar va onlayn hamjamiyatlar orqali ko'proq yoshlar ma'naviyat bilan shug'ullanar ekan, an'anaviy diniy institutlarning ahamiyati kamayishi yoki o'z ta'sirini yo'qotish xavfi bor. Bu madaniy merosni saqlash va ma'naviy an'analarning avlodlarga o'tishiga ta'sir qiladi. Axborot maydoni, shuningdek, dinlararo muloqot va madaniyatlararo almashinuvni osonlashtirishi mumkin, bu esa odamlarga turli nuqtai nazarlardan o'rganish va ishtirok etish uchun noyob imkoniyat yaratadi. Bu madaniyatlararo tushunish va muloqot tinchlik, ijtimoiy adolatni ta'minlash uchun muhim bo'lgan bugungi globallashtirilgan dunyoda ayniqsa muhimdir.

Axborot maydoni texnologiyalardan ma'naviy o'sish va rivojlanishni rag'batlantiradigan usullardan biri maqsadli axborot maydoni muhitlarni yaratishdir. Maqsadga asoslangan axborot maydoni muhitlar mazmunli va o'zgartiruvchi tajribalarni

osonlashtirish uchun mo'ljallangan, keng ko'lamli ma'naviy amaliyot va an'analarni qo'llab-quvvatlash uchun ishlatilishi mumkin. Masalan, axborot maydoni muhitlar axborot maydoni meditatsiya sessiyalarini osonlashtirish, muqaddas joylarga[6] yoki diniy matnlarga axborot maydoni kirishni ta'minlash yoki ma'naviy mavzular atrofida axborot maydoni muhokamalar va seminarlar o'tkazish uchun foydalanilishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Bugungi globallashtirish davrida yoshlarning butun dunyodagi tengdoshlari faoliyati bilan tanishtirish, tajribalarni o'rganish sohasida Yoshlar agentligining xalqaro aloqalarni rivojlantirish, bu yo'nalishdagi ishlarni tizimli yo'lga qo'yish masalalariga doir faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi. Negaki, hozirgi davrga kelib inson zoti, ayniqsa yoshlar uchun yangi sivilizatsiya bosqichi boshlandi va bu har bir jabahada, jumladan axborot sohasida ham yaqqol sezilmoqda. Bunday holat umumbashariy tamoyillarga urg'u berilgan holatda milliy ma'naviyatning evrilishi, qadriyatlarining o'zgarishi yoki almashishi hodisalari mavjud zamonaviy tafakkur tarzida yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Bu jihatdan, axborotning globallashtirish davrida yoshlar tarbiyasida sustkashlikka yo'l qo'yilsa, bu ularni turli buzg'unchi g'oyalar ta'siriga butunlay topshirib qo'yish bilan barovar bo'ladi. Haqiqiy aloqa va hamjamiyatni birinchi o'ringa qo'yadigan maqsadga yo'naltirilgan axborot maydoni muhitlarni yaratish orqali yoshlarning ma'naviy hayotida qo'llab-quvvatlab, ularga hamdardlik va axloqiy mas'uliyat hissini rivojlantirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning «Matbuot va ommaviy axborot vositalari xodimlariga» bayram tabrigidan. 26.06.2024-y. <https://president.uz/uz/lists/view/7346>.
2. Калвилло Д. и Бреслин Дж. Г. (2015). «Духовность в эпоху цифровых технологий»: Введение. Д.Калвилло и Дж.Г.Бреслин (ред.), Духовность в эпоху цифровых технологий (стр. 1–14). Издательство «Bloomsbury».
3. Кэмпбелл Х. (2010). Цифровая религия: понимание религиозной практики в новых медиа-мирах. Рутледж.
4. Грив Г.П. (2015). Виртуальные миры, религия и духовность: будущее религиозного опыта в киберпространстве. Дж. Лайонсе и Дж.А. Питтсе (ред.), Религия и социальный порядок: Справочник култов и сект в Америке (стр. 393-409). Brill.
5. Jang M. va Ryu H. (2021). Virtuallikning ma'naviyatga ta'siri: yoshlar uchun foyda va xavf. *Yoshlik va ilohiyot jurnali*, 20 (1), 17-30.
6. Калвилло Д. и Бреслин Дж. Г. (2015). «Духовность в эпоху цифровых технологий»: Введение. Д.Калвилло и Дж.Г.Бреслин (ред.), Духовность в эпоху цифровых технологий (стр. 1–14). Издательство «Bloomsbury».
7. Худайбердиев А.К. Узбекистан: проблемы защиты молодежи от вредной информации в условиях глобализации (Социально-философский анализ) //Россия и мусульманский мир. – 2019. – №. 3. – С. 36-41.
8. Xudayberdiyev A.K. Yangilanayotgan O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosati qat'iyat bilan davom ettirilmoqda // Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – T. 2. – №. 12. – С. 912-918.

Shoxsanamxon XUDOYBERDIYEVA,
Andijon davlat universiteti doktoranti
E-mail: Shxudayberdiyeva1785@gmail.com

Andijon davlat pedagogika instituti professori Z.E. A'zimova taqrizi asosida

METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF MATHEMATICAL LITERACY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS BASED ON MENTAL OPERATIONS.

Annotation

This article proposes a methodology for cultivating mathematical literacy by emphasizing mental operations, such as analysis, synthesis, comparison, abstraction, and generalization. Through a combination of structured lesson plans, hands-on learning, and teacher development, this approach aims to foster a deeper understanding of mathematical concepts in young learners. We explore the theoretical underpinnings, implementation strategies, and expected outcomes, providing a comprehensive guide for educators seeking to improve mathematical literacy in primary schools.

Key words: mathematical literacy, primary school education, mental operations, mathematics teaching, cognitive processes, active learning, problem-solving skills, collaborative learning.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ, ОСНОВАННАЯ НА УМСТВЕННЫХ ОПЕРАЦИЯХ

Аннотация

В этой статье предлагается методика развития математической грамотности, в которой особое внимание уделяется мыслительным операциям, таким как анализ, синтез, сравнение, абстрагирование и обобщение. Благодаря сочетанию структурированных планов уроков, практического обучения и повышения квалификации учителей, этот подход направлен на то, чтобы способствовать более глубокому пониманию математических концепций молодыми учащимися. Мы исследуем теоретические основы, стратегии внедрения и ожидаемые результаты, предоставляя всеобъемлющее руководство для педагогов, стремящихся повысить математическую грамотность в начальных школах.

Ключевые слова: математическая грамотность, начальное школьное образование, умственные операции, преподавание математики, когнитивные процессы, активное обучение, навыки решения проблем, совместное обучение.

AQLIY OPERATSIYALARGA ASOSLANGAN BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING MATEMATIK SAVODXONLIGINI METODIKASINI RIVOJLANTIRISH

Аннотация

Ushbu maqola tahlil, sintez, taqqoslash, abstraktsiya va umumlashtirish kabi aqliy operatsiyalarni ta'kidlab, matematik savodxonlikni rivojlantirish metodologiyasini taklif qiladi. Tuzilgan dars rejalarini, amaliy mashg'ulotlar va o'qituvchilarni rivojlantirish kombinatsiyasi orqali ushbu yondashuv yosh o'quvchilarda matematik tushunchalarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Biz boshlang'ich maktablarda matematik savodxonlikni oshirishga intilayotgan o'qituvchilar uchun keng qamrovli qo'llanmani taqdim etib, nazariy asoslarni, amalga oshirish strategiyalarini va kutilgan natijalarni o'quv jarayoniga ta'siri va u o'qitish sifatini oshirishning amaliy ahamiyati haqida fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlari: matematik savodxonlik, boshlang'ich maktab ta'limi, aqliy operatsiyalar, matematikani o'qitish, kognitiv jarayonlar, faol o'rganish, muammolarni hal qilish qobiliyatlari, hamkorlikda o'rganish.

Kirish. Bugungi kunda aniq fanlar bloki shiddat bilan rivojlanib bormoqda va barcha sohlarni aniq fanlar blokilarisiz tasavvur etish qiyin. Matematik savodxonlik-bu dunyoni tushunish va ular bilan samarali aloqada bo'lish uchun matematikadan foydalanish qobiliyati. Boshlang'ich ta'limda u asosiy arifmetik, geometriya, o'lchov, ma'lumotlar bilan ishlash va boshqa asosiy tushunchalarni o'z ichiga oladi. Ushbu bosqichda matematik savodxonlikni rivojlantirish ilg'or o'rganish va kundalik muammolarni hal qilish uchun zamin yaratadi. Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida matematik savodxonlikni oshirish uchun aqliy operatsiyalardan foydalanadigan metodologiyani o'rganadi.

Boshlang'ich sinfda matematikani o'qitish bolalarning bilim qobiliyatlarini rivojlantirishda, mantiqiy fikrlash va analitik ko'nikmalarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda matematikani o'qitishning zamonaviy usullari va yondashuvlari, shuningdek ularning samaradorligi va talabalar faoliyatiga ta'siri muhokama qilinadi.

Psixologik va pedagogik jihatlar: Boshlang'ich maktabda matematikani o'qitish bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda psixologik va pedagogik printsiplarga asoslanadi. Muhim jihat-bu bir necha bosqichlardan o'tgan matematik fikrlashni rivojlantirish. Matematikani o'qitishning an'anaviy metodologiyasi darsliklar va ish daftarlaridan foydalanishga

asoslangan. Asosiy usullar mashqlar orqali materialni tushuntirish, namoyish qilish va mustahkamlashdir. Ushbu yondashuv asosiy matematik ko'nikmalar va ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan.

Interaktiv usullar: Interaktiv usullarga AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari), interaktiv doskalar va ta'lim platformalaridan foydalanish kiradi. Ushbu vositalar o'quv jarayonini yanada qiziqarli va bolalar uchun qulay qilish imkonini beradi. Interaktiv usullarga misollar:

Elektron darsliklar-matematik tushunchalarni tasavvur qilish imkonini beradi.

Ta'lim o'yinlari-o'yin orqali mantiqiy fikrlashni rivojlantirish.

Video darslari va animatsiyalar-murakkab mavzularni tushunishga yordam beradi.

O'yin texnikasi- O'yin texnikasi matematikani o'qitish uchun o'yin vaziyatlari va vazifalaridan foydalanishga asoslangan. Ushbu yondashuvning afzalliklari orasida o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va mavzuga qiziqishni rivojlantirish kiradi. **O'yin usullariga misollar:**

Matematik topshiriqlar va viktorinalar-raqobatbardosh ruhni rag'batlantiradi.

Stol o'yinlari-matematik tushunchalarni o'ynoqi tarzda o'zlashtirishga yordam beradi.

Muammoli vazifalar-tanqidiy fikrlashni va nostandart muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish. Matematik ta'limdagi aqliy operatsiyalar o'quvchilarga ma'lumotni boshqarish va tushunishga imkon beradigan bilim jarayonlarini anglatadi.

Ularga quyidagilar kiradi:

1. **Tahlil:** murakkab tushunchalarni yaxshiroq tushunish uchun ularni sodda qismlarga ajratish.

2. **Sintez:** yangi tushunchani shakllantirish uchun turli elementlarni birlashtirish.

3. **Taqqoslash:** tushunchalar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash.

4. **Abstraktsiya:** aniq misollardan umumiy tamoyillarni distillash.

5. **Umumlashtirish:** o'rganilgan tushunchalarni kengroq kontekstga kengaytirish. Ushbu operatsiyalar matematik fikrlash uchun ajralmas bo'lib, boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik savodxonlikni oshirish uchun ishlatilishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili E.A.Petrova, J.Piaje, P.Galperin, L.Faria, N.Henze, J.Kay, A.Lippman, G.Magoulas, E.Melis, A.Mitrovic, M.Montero, Bruner, J. S. Vygotskiy, L. S. Jerom Bruner, Sidorova, O. B. Ivanov, V. P kabi olimlar aqliy operatsiyalarni boshlang'ich maktab matematika ta'limida foydalanishning nazariyasi va metodik masalalarini ochib bergan.

Tadqiqot metodologiyasi. Quyidagi metodika aqliy operatsiyalarni boshlang'ich maktab matematika ta'limiga qo'shish, faol o'rganish va jalb qilish orqali matematik savodxonlikni targ'ib qilish uchun mo'ljallangan.

Aqliy operatsiyalarni dars rejalariga kiriting va o'qituvchilar aqliy operatsiyalarni rag'batlantiradigan tadbirlarni o'z ichiga olishi kerak. Masalan, qo'shishni o'rgatishda o'quvchilardan sonlarni tahlil qilish, yechimlarni sintez qilish va

turli usullarni taqqoslash so'ralishi mumkin. Ikkinchidan fanga oid ko'rgazmali qurollardan foydalaning. fan bloklari va sonlarni hisoblash kabi ko'rgazmali qurollar va diagrammalar va jadvallar kabi ko'rgazmali qurollar o'quvchilarga matematik tushunchalarni tasavvur qilishda yordam beradi. Ushbu yondashuv tahlil va mavhumlikni qo'llab-quvvatlaydi, o'quvchilarga mavhum g'oyalarni aniq misollar orqali tushunishga imkon beradi. Uchinchidan hamkorlikda o'rganish-guruh faoliyati va muammolarni birgalikda hal qilish talabalarga sintez va taqqoslash bilan shug'ullanishga imkon beradi.

Fikrlarni muhokama qilish va almashish orqali talabalar matematik tushunchalarni chuqurroq tushunishni rivojlantiradilar. Keyingi bosqichlarda muntazam baholash o'quvchilarning fan to'g'risida tushuncha beradi va takomillashtirish yo'nalishlarini belgilaydi. O'qituvchilar muammolarni hal qilishda aqliy operatsiyalardan foydalanishni rag'batlantiradigan konstruktiv fikr bildirishlari kerak. Ushbu metodikani amalga oshirish uchun o'qituvchilar aqliy operatsiyalar va faol o'rganish texnikasi bo'yicha o'qitishni talab qiladi. Malaka oshirish dasturlari ushbu tushunchalarni sinfga integratsiyalashning samarali strategiyalariga qaratilishi kerak.

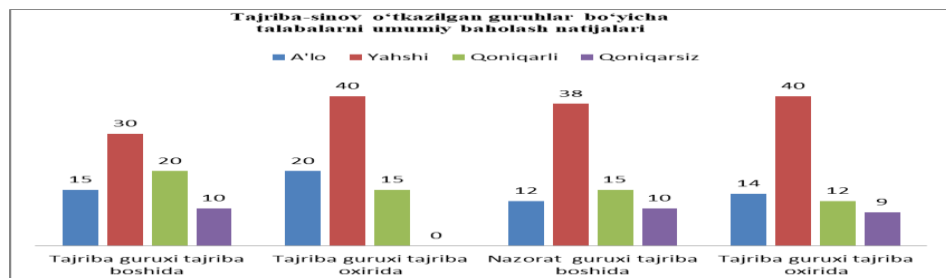
Tahlil va natijalar. Maktabning boshlang'ich sinflarini o'qitishda aqliy operatsiyalar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining matematik savodxonligini rivojlantirish samaradorligini aniqlash uchun o'quvchilarning o'z ustida ishlash samaradorligini o'rganish uchun kuzatish, so'roq qilish, test o'tkazish, yozma so'rov o'tkazish kabi turli usullardan foydalanilgan va quyidagi natijalar berilgan olingan..

Tajriba-sinov o'tkazilgan sinflar bo'yicha o'quvchilarni umumiy baholash natijalari quyidagi jadvalda keltirilgan. Olingan ma'lumotlar o'quvchilardan fan bo'yicha olingan test sinovlari natijalari xisoblanadi (1-jadval).

1-jadval.

Tajriba-sinov o'tkazilgan guruhlar bo'yicha talabalarni umumiy baholash natijalari.

Ko'rsatkichi	Tajriba guruhlari				Nazorat guruhlari			
	Tajriba boshida	%	Tajriba oxirida	%	Tajriba boshida	%	Tajriba oxirida	%
A'lo	15	20	20	26,7	12	16	14	18,7
Yahshi	30	40	40	53,3	38	50,7	40	53,3
Qoniqarli	20	26,7	15	20	15	20	12	16
Qoniqarsiz	10	23,3	0	0	10	13,3	9	12
Jami:	75	100	75	100	75	100	75	100

O'zlashtirish darajasini quyidagi formula asosida hisoblaymiz:

$$\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^3 n_i X_i = \frac{1}{75} (20 * 5 + 40 * 4 + 15 * 3 + 0 * 2) = \frac{305}{75} = 4,06 \approx 4$$

Foizda:

$$X\% = \frac{4,0}{4} * 100\% = 100\%$$

$$\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^3 n_i X_i = \frac{1}{75} (14 * 5 + 40 * 4 + 12 * 3 + 9 * 2) = \frac{284}{75} = 3,78 \approx 3,7$$

Foizda:

$$X\% = \frac{3,7}{4} * 100\% = 92\%$$

Demak, (100%-92%)=8% tajribadan olingan malumotlar shuni ko'rsatadiki tajriba guruhidagi o'rtacha o'zlashtirish nazorat guruhidagi o'zlashtirish ko'rsatkichidan ko'rinib turibdiki o'zlashtirish ko'rsatkichi 8% ga oshgan. Bundan shuni xulosa qilib aytish mumkinki, tajriba guruhining ko'rsatkichi nazorat guruhinikiga nisbatan 8% ga oshganligini ko'rish mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik savodxonlikni rivojlantirish ularning akademik muvaffaqiyatlari va haqiqiy muammolarni hal qilish uchun juda muhimdir. Aqliy operatsiyalarga asoslangan ushbu metodologiya ushbu maqsadga erishish uchun kompleks yondashuvni ta'minlaydi. Tahlil, sintez, taqqoslash, abstraktsiya va umumlashtirishni o'qitish amaliyotiga

qo'shib, o'qituvchilar matematik tushunchalarni chuqurroq tushinishga yordam beradi. Resurs cheklovlari va o'qituvchilarni tayyorlashga bo'lgan ehtiyoj kabi muammolar mavjud bo'lsa-da,

ushbu yondashuvning afzalliklari uni boshlang'ich maktab matematika ta'limiga qimmatli qo'shimcha qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Белошистая, А. В. Развитие логического мышления младших школьников: учеб. пособие для вузов / А. В. Белошистая, В. В. Левитес. - 2-е изд. - М.: Юрайт, 2020. - 129 с.
2. Далингер, В. А. Методика обучения математике в начальной школе : учебное пособие для вузов / В. А. Далингер, Л. П. Борисова. - 3-е изд., испр. и доп. - М.: Юрайт, 2024. - 222 с.
3. Карпова Е.Г. Игровые технологии на уроках математики. <http://www.uchportal.ru/publ/15-1-0-1105>
4. Коваленко В. Г., Дидактические игры на уроках математики/ В. Г. Коваленко. - М.: Просвещение, 2002. - 280 с.
5. Mамаджанова М. К. Matematika o'qitish metodikasi.- T.: Innovatsiya-Ziyo, 2022.
6. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие / Г. К. Селевко – М.: Народное образование, 1998. - 256 с.
7. Петрова, Е. А. Методика обучения математике в начальной школе. - М.: Издательство «Просвещение», 2020.
8. Сидорова, О. Б. Интерактивные методы в обучении математике. - СПб.: Издательство «Лань», 2019.
9. Иванов, В. П. Игровые технологии в образовательном процессе. - Казань: Издательство «Феникс», 2018.

Shuhrat HAYDARALIYEV,
Namangan davlat universiteti dotsenti, tarix fanlari nomzodi
E-mail: shuxrathaydaraliyev@gmail.com,

Siyosiy fanlar doktori, professor R.Jo'rayev taqrizi asosida

THE CONTENT OF THE CONCEPT OF REGIONAL COOPERATION AND ITS SOCIAL-PHILOSOPHICAL SIGNIFICANCE

Annotation

This article discusses the meaning, tasks and socio-philosophical importance of the concept of "regional cooperation", which is widely used in social sciences.

Key words: Cooperation, regional cooperation, regional integration, globalization, equality, voluntariness, mutual trust and respect, universal values.

СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА И ЕГО СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются смысл, задачи и социально-философское значение понятия «региональное сотрудничество», которое широко используется в социальных науках.

Ключевые слова: Сотрудничество, региональное сотрудничество, региональная интеграция, глобализация, равенство, добровольность, взаимное доверие и уважение, общечеловеческие ценности.

MINTAQAVIY HAMKORLIK TUSHUNCHASINING MAZMUN-MOHİYATI VA UNING IJTIMOİY-FALSAFIY AHAMIYATI

Аннотация

Ushbu maqolada ijtimoiy fanlarda ko'p qo'llaniladigan "mintaqaviy hamkorlik" tushunchasining mazmun-mohiyati, vazifalari hamda uning ijtimoiy-falsafiy ahamiyati xususida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Hamkorlik, mintaqaviy hamkorlik, mintaqaviy integratsiya, globallashuv, tenglik, ixtiyoriylik, o'zaro ishonch va hurmat, umuminsoniy qadriyatlar.

Kirish. Hamkorlik tushunchasi ijtimoiy-siyosiy fanlarda XX asrning 20-yillarida talqin qilina boshlandi. Bu masala ko'proq konflikt tushunchasi bilan yonma-yon uning oldini oluvchi vosita sifatida o'rganilgan. 1960-yillarga borib g'arbda integratsiya jarayonlari kuchayishi hamkorlikni jiddiy o'rganishga, unga nisbatan yangicha yondashuvlarni shakllantirishga olib keldi. Bunda integratsiyaga hamkorlikning bir shakli sifatida qaraldi.

Mazmun va mohiyatiga ko'ra "hamkorlik" tushunchasi ko'pqirrali. Shu boisdan uni qo'llanilayotgan sohasiga qarab turlicha talqin qilish mumkin.

"Hamkorlik" tushunchasi ijtimoiy-falsafiy lug'atlarda turlicha talqin etiladi. Hamkorlik – maqsad va manfaatlar to'g'ri kelganda ikki yoki undan ortiq tomon o'rtasidagi ijobiy hamfaoliyat hisoblanadi. Bunda hamkorlikning manbasi maqsad va manfaat o'rinli ko'rsatilsa-da, ammo u faqat ijobiy faoliyat o'rnida talqin qilinadi. Vaholanki, hamkorlik har doim ham ijobiy bo'lavermaydi. Zero, insoniyat istiqboliga soya solayotgan terroristik tashkilotlar ham o'zaro hamkorlikka intiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xalqaro hamkorlik masalasini uzoq yillar tadqiq qilgan g'arb olimi E.Milner bu jarayon ekanligini ilgari surib, uch elementdan tashkil topishini ta'kidlaydi:

- hamkor davlatlarning umumiy maqsadi;
- vaziyatdan foydani (manfaatdorlikni) kutish;
- manfaatdorlikni o'zaro xarakterga egaligini ilgari surish.

Olimning fikricha yuqoridagi uch elementning reallikka aylanishi esa yaxlit jarayonni qamrab oladi [1].

Rossiyalik professor P.A. Sigankov hamkorlikni jarayon bilan bog'liqligiga to'xtalib, uni muzokara, kelishuv va unga amal qilishdan iborat yaxlit jarayon, [2] – deydi.

O'zbekistonlik olim R.Alimov ham hamkorlikning jarayon ekanligini asoslaydi. U mintaqani o'rganishga bag'ishlangan konsepsiyalarda "integratsiya" va "hamkorlik" roli haqida to'xtalib, ular mohiyatan jarayon ekanligini qayd etadi [3].

Masalaga ilmiy jihatdan yondoshsak, vaziyat deganda ma'lum bir jarayon natijasida vujudga kelgan holat tushuniladi. Jarayon ma'lum tamoyillar asosida davom etayotgan o'zgarish hisoblanadi. Vaziyat tugallangan, jarayon tugallanmagan hali davom etadigan holatdir.

Professor S.Otamuratov "jarayon tabiat, jamiyat va insoniyat hayotida kechadigan voqea va hodisalarning uzluksizligini anglatuvchi tushunchadir. Uning o'zak mohiyatini ana shu uzluksizlik tashkil qiladi" – degan qarashni ilgari suradi [4].

Hamkorlikda vaziyat ham belgilovchi omil hisoblanadi. Chunki vaziyatdan kelib chiqib yoki uni shakllantirish uchun hamkorlik amalga oshiriladi. Biroq hamkorlikni ibtidosidan boshlab intihosigacha bo'lgan oraliq esa jarayon bilan bog'liq. Shunga asoslanib hamkorlikni jarayon sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq.

Hamkorlik turli shakllarda, xususan sohasiga ko'ra, iqtisodiy, harbiy, madaniy, siyosiy; ishtirokchilariga ko'ra ikki tomonlama, ko'p tomonlama; ko'lamiga ko'ra davlatlararo, mintaqaviy, global; darajasiga ko'ra faol, sust hamkorlikka ajratiladi.

Mavzuyimizdan kelib chiqib, mintaqaviy hamkorlik haqida to'xtalsak. Bizningcha mintaqaviy hamkorlikni o'rganishda hamkorlik bilan birga bu mavzu uchun muhim bo'lgan kategoriya mintaq (region) hisoblanadi. Shundan kelib chiqib "mintaqa" tushunchasiga qarashlar quyidagilar bilan izohlanadi.

Taniqli nemis olimi Karl Doych mintaqani turli yo'nalishda bog'lanadigan hududiy birlik sifatida talqin qilib, uchta asosiy belgisini qayd etadi.

Umumiy geografik yaqinlik.

Hamkorlikning doimiyligi va intensivligi.

Mintaqa tizimi haqidagi umumiy yondashuv [5].

Shvetsiyalik professor B.Xettne mintaqani ushbu jihatlar mavjudligini ta'kidlaydi:

ijtimoiy tizim sifatida ijtimoiy, siyosiy, madaniy va iqtisodiy tartibotning translokall munosabatlarda aks etishi; ichki yaxlitlikning mavjudligi, birdamlik yoki qismlar bilan genetik bog'liqlikning mavjudligi; xalqaro munosabatlarda alohida maqomga egaligi va tan olinishi [6].

Ko'rinib turibdiki, mintaqaga uning asosiy belgilaridan kelib chiqib yondashish ko'proq qo'llaniladi.

Mintaqa ko'p ma'noli tushuncha bo'lib, ma'lum makon va zamon qolipidagi aniq hududni bildiradi, shundan kelib chiqib u ilmiy adabiyotlarda ikki xil talqin qilinadi.

Bir mamlakat ichidagi hudud.

Bir nechta davlatlarni o'z ichiga olgan ulkan hudud.

Insoniyat taraqqiyotida, shu bilan birga dunyoda tinchlikni, barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etayotgan jarayon, bu mintaqaviy hamkorlik hisoblanadi. Shundan kelib chiqib, endi asosiy urg'uni mintaqaviy hamkorlikka bersak.

"Mintaqaviy hamkorlik" tushunchasi haqida ham turli qarashlar mavjud. Rossiyalik tadqiqotchi Olga Butorina mintaqaviy hamkorlik to'g'risida "globallashuv sharoitida dunyo stratifikatsiyasi" jarayoniga bir guruh davlatlarning anglangan faol ishtiroki modelini o'zida aks ettiradi," degan konsepsiyani ilgari suradi. Ta'rif lo'nda va ancha mukammal bo'lib, mintaqaviy hamkorlik aynan globallashuv sharoitida yuz berayotganligini, bu anglangan faoliyat ixtiyoriylik asosida sodir bo'lishini ilgari suradi. Tadqiqotchi ko'proq jarayon asosiga e'tiborni qaratadi. Shu bilan birga, bu yondashuvda makon omili aks etmagan. Ya'ni, ma'lum bir mintaqada joylashishi sharti ko'rsatilmagan. Bunday yondashuv asosida global hamkorlik bilan mintaqaviy hamkorlikni farqlash qiyin kechadi.

Rossiyalik tadqiqotchilar N.Livensev va V.Xarlamovalar "mintaqaviy hamkorlik umumiy ko'rinishda bir qator davlatlarning bosqichma-bosqich birlashuvi natijasida yangi yaxlit xo'jalik organizmi – xalqaro mintaqaviy majmua shakllanishi"[7], – degan fikrni ilgari suradilar. Tadqiqotchilar jarayon mahsuliga e'tibor qaratib, qaysi tamoyillar asosida birlashuviga e'tibor qaratishmaydi. Vaholanki, mintaqaviy hamkorlik jarayonlarida moyillik va tenglik ustuvorlik kasb etmog'i, eng muhimi bu jarayon milliy suverenitetga, mustaqillikka dahl qilmasligi lozim.

Tadqiqot metodologiyasi. Mintaqaviy hamkorlikning bugungi kundagi natijalari ham (mintaqaviy hamkorlikni yuqori cho'qqisi mintaqaviy integratsiyaning kuchayishi) tushunchaga turli ta'rif berishga sabab bo'lmoqda. Ya'ni, ba'zi olimlar mintaqaviy hamkorlik natijasida ishtirok etuvchi davlatlar o'rtasida chegaralarning yo'qolib ketishi tushuniladi desa, boshqalari davlatlarning yagona iqtisodiy-siyosiy birlikka jipslashishi sodir bo'lishini ilgari suradi. Yana bir talqinga ko'ra, mintaqaviy hamkorlik ishtirok etuvchi subyektlarning o'zaro iqtisodiy va siyosiy aloqalarini mustahkamlashga qaratilgan jarayon tushuniladi.

Ko'rinib turibdiki, "mintaqaviy hamkorlik" tushunchasiga yagona ta'rif ishlab chiqilmagan. Ammo aksariyat nazariyotchilar mintaqaviy hamkorlik ishtirok etuvchi tomonlar uchun bir qator imkoniyatlarni yaratishini e'tirof etishadi.

Xo'sh, mintaqaviy hamkorlik boshqa turdosh jarayonlardan nimasi bilan farqlanadi yoki uning o'ziga xos belgilari nimada? Avvalo, bunday hamkorlik tenglik, yaxlitlik manfaatlar uyg'unligi asosida amalga oshiriladi. Tarixda aynan bir xil modeldagi mintaqaviy hamkorlik uchramaydi.

Birinchi, bu hamkorlikning maqsadi va vazifasidan kelib chiqib, turli modellari va turlari borligini bildirs, ikkinchidan jarayon subyektlarining imkoniyatlari, milliy manfaatlari, mintaqalar turli-tumanligi va davr talabining o'zgaruvchanligi bilan bog'liq masala ham mavjud. Bundan tashqari, jarayonga mintaqaga xos omillar o'z ta'sirini ko'rsatadi. (Bu haqda keyingi paragraflarda batafsil to'xtalamiz).

Bundan o'ttiz yil oldin Yevropadagi hamkorlik jarayonlarini o'rgangan olim V.Baranovskiy nazariy tadqiqotlarda turdosh tushunchalar bog'liqligini inobatga olish zarurligini asosli ta'kidlagan edi [8]. Zero turdosh tushunchalarni qiyosiy tahlili ularning mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Shundan kelib chiqib, "mintaqaviy hamkorlik"ning "globallashuv", "mintaqaviy integratsiya" bilan bog'liqligi va farqli tomonlari haqida to'xtalib o'tish lozim.

Mintaqaviy hamkorlik va globallashuv. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov globallashuv haqida to'xtalib: "globallashuv – bu avvalo hayot sur'atlarining beqiyos darajada tezlashuvi" ekanligini qayd etadi [9].

Globallashuv va mintaqaviy hamkorlik haqida tadqiqotchilar tomonidan turli fikrlar bildirilmoqda. Jumladan, M.Lebedeva hamkorlikni globallashuv jarayonining muhim bir qismi ekanligini qayd etadi [10]. Yana bir rossiyalik olim L.Ye.Grinin "Globallashuv – bu mintaqalar va umuman jahonning hamkorligi, yaqinlashuvning natijasidir" [11], degan fikrni ilgari suradi.

Globallashuv va mintaqaviy hamkorlikning farqli jihatlarini mavjud. Birinchidan, globallashuv dunyoni universallashuviga olib bors, mintaqaviy hamkorlikda mintaqadan tashqaridagi davlatga nisbatan ma'lum cheklolvar qo'yiladi. Ikkinchidan, mintaqaviy hamkorlik jarayonida tomonlarning manfaatdorligiga amal qilinadi. Ya'ni, undan bir tomon emas, balki barcha tomonlar manfaat ko'radi. Globallashuv jarayonida esa, bu amalga oshmaydi. Bundan tashqari, globallashuvda tengsizlik mavjud bo'lsa, mintaqaviy hamkorlik tenglik, xohishiylik tamoyillari asosida rivojlanadi.

Mintaqaviy hamkorlik barqarorlikning samarali vositasi. U mintaqaning rivojlanishiga imkoniyat yaratish bilan birga, globallashuvning ijobiy jihatlaridan to'la foydalanish, salbiy ta'sirlarini cheklash imkonini beradi. U ishtirokchi davlatlar guruhining tenglik, ixtiyoriylik, umummanfaatlar ustuvorligi asosiga quriladi.

Mintaqaviy hamkorlik globallashuvdan farqli ravishda tenglik, ixtiyoriylik, eng muhimi, umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik asosida shakllanayotganligini alohida qayd etish lozim. Shu nuqtai nazardan, u insoniyat taraqqiyoti uchun faqat ijobiy ahamiyat kasb etsa, globallashuvning insoniyat boshiga ne kunlar solishini bugungi kunda uning ayrim qusurlari vujudga kelganligi bilan ham izohlash mumkin. Aniqroq qilib aytganda globallashuv ko'proq yetakchi davlatlar manfaatlariga xizmat qilib, davlatlar o'rtasida tabaqalanishga, keskinlikka, eng yomoni, xalqaro tartibotda ikki qutbli yoki bir qutbli dunyo shakllanishiga xizmat qilsa, mintaqaviy hamkorlik dunyoda kuchlar balansini muvozanatga keltirishga, ko'p qutbli dunyoni shakllanishiga, davlatlararo tinchlikni ta'minlanishiga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Xullas, mintaqaviy hamkorlik jarayonlari globallashuvning ijobiy jihatlarini rivojlantirishga, salbiy jihatlaridan himoyalashga imkon yaratadi. Shu bilan birga davr talabi bo'lgan xalqaro tizimni isloh qilishga, xalqaro munosabatlarda yangicha tartibotlar shakllanishiga, insoniyat uchun vorisiylikni, taraqqiyot davomiyligini ta'minlashga imkoniyat paydo bo'ladi. Bir so'z bilan aytganda, mintaqaviy hamkorlik umuminsoniy taraqqiyot nuqtai nazaridan konstruktiv jarayon bo'lsa, globallashuvning destruktiv jihatlarini ham mavjud.

Mintaqaviy hamkorlik va mintaqaviy integratsiya

Hamkorlikni davlatlar misolida olsak, ular vujudga kelgandan buyon u yoki bu ko'rinishda hamkorlik qilib kelishgan. Hamkorlikda asosiy e'tibor milliy manfaatlar qaratiladi, davrning xususiyati, u yuzaga keltiradigan muammolar nuqtai nazaridan yondashiladi. Davlat hamkorlikdan manfaatdor bo'lsa, albatta unda ishtirok etadi. Mintaqaviy integratsiyada esa asosan kelajakdagi samara ustuvorlik qiladi. Shuningdek, mintaqaviy hamkorlik bilan mintaqaviy integratsiya uzviy bog'liq. Bu ikki jarayon uchun davlatlarning taraqqiyot darajalari, siyosiy tuzumining yaqinligi muhim ahamiyatga ega. Bunday omillar bo'lmasa, ikki jarayon ham samara bermaydi.

Mintaqaviy integratsiya hamkorlikni institutsiyalashuvi hamdir. Hamkorlik uchun esa institutsiyalashuv shart emas. Shunga qaramay har qanday integratsion jarayonlarning ibtidosi aynan hamkorlikdan boshlanadi. Mintaqaviy hamkorlik natijasida integratsiya jarayonlari shakllanadi va rivojlanadi.

Bugungi kunda mintaqaviy integratsiyaning eng katta kamchiligi - milliy suverenitetga daxl qilishi ko'pchilik tomonidan tan olinmoqda. Ya'ni, aksariyat tadqiqotchilar "mintaqaviy integratsiya" tushunchasini tahlil qilishda va o'rganishda umumiy manfaatlar ustuvorligini ta'minlash maqsadida davlatlar o'zlari yaratayotgan yangi institutsional strukturaga o'z suverenitetlarining bir qismini berish jarayoni" sifatida qarashadi.

Tinchlikni saqlash, xavfsizlikni ta'minlash, manfaatlar muvozanatini ta'minlash, umummilliy manfaatlar uyg'unligiga erishish, hamkorlik natijasida shaxs va jamiyat farovonligini ta'minlash mintaqaviy hamkorlikning asosiy vazifasini tashkil etadi. Bundan tashqari, mintaqaviy hamkorlik jarayonlari umuminsoniy taraqqiyot omili sifatida evolyutsion tarzda rivojlanib bormoqda.

Mintaqaviy hamkorlikning mazmun-mohiyatini anglashda uning tamoyillari ham muhim ahamiyatga ega. Bu borada rossiyalik olimi Ye.Kuznetsova: "1) manfaatlar balans; 2) o'zaro kelishuvlar tizimiga putur yetkazilgan taqdirda, ittifoqchi davlatlarning aralashuv huquqiga egaligi; 3) ko'ptomonlama harakatda bo'lish"ni [12] mintaqaviy hamkorlik tamoyillari sifatida ilgari suradi. Bunday yondashuvga qo'shilgan holda, tenglik va ixtiyoriylik jarayonning asosiy tamoyili deb hisoblaymiz. Aynan ana shu tamoyillar orqali mintaqaviy hamkorlik jarayonlari mevasi bo'lgan davlatlararo birlashmalar kuchga asoslangan imperiya yoki ittifoqlardan farq qiladi. Shularni inobatga olib, mintaqaviy hamkorlikning asosiy tamoyillariga:

- a) tenglik;
- b) ixtiyoriylik;
- v) milliy manfaatlar uyg'unligi asosida shakllangan umummanfaatlar ustuvorligi;
- g) o'zaro ishonch va hurmat;
- d) milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik;
- y) ichki ishlarga aralashmaslik tamoyillarini kiritish mumkin.

Tenglik manfaatdorlik bilan bog'liq bo'lib, bu jarayonda ishtirok etuvchilar har qanday umumiy xatti-harakatlardan teng manfaatdorligi bilan bog'liq. Buning murakkabligi shundaki, nafaqat bugungi kundagi manfaatdorlik, balki istiqboldagi teng manfaatdorlik ham ta'minlanishi muhim.

Ixtiyoriylik haqida to'xtaladigan bo'lsak, avvalo hamkorlik qilish yoki qilmaslik masalasida ixtiyoriylik bo'lishi lozim. Buning muhim jihati shundaki, ixtiyoriylik bo'lgan joyda kuchga hojat qolmaydi. Uning asosida amalga oshirilgan har

qanday hatti-harakat majburiylik orqali amalga oshirilganga nisbatan samaraliroq kechadi. Bundan tashqari, u demokratik tamoyillarga ham mos keladi. Shu bilan birga, ixtiyoriylikni ma'suliyat bilan chegaralab turish maqsadga muvofiq.

Milliy manfaatlarni uyg'unlashtirish orqali umummintaqaviy manfaatlarni shakllantirishga amal qilish muhim ahamiyat kasb etib, har qanday hamkorlik jarayoni natijasi ana shu tamoyilga nechog'lik amal qilinishiga bog'liq. Bunda nafaqat bugungi kundagi manfaatdorlik, balki istiqboldagi manfaatdorlik ham inobatga olinishi va bosqichma bosqich uyg'unlashtirib borilishi ahamiyatlidir.

O'zaro ishonch va hurmat. Hamkorlik subyektlari zimmlariga olgan vazifani amalga oshirishga yoki istiqbolda hamkorlikdan manfaatdor bo'lishga ishonishi lozim. Shu bilan birga o'zaro hurmat ayniqsa siyosiy lider va siyosiy elita o'rtasida ishonch ham zarur. O'zaro ishonch va hurmat siyosiy liderning ambitsiyasini oldini oladi.

Umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik. Hamkorlikdan asosiy maqsad farovonlikni ta'minlashga qaratiladi. Bunda birlashib umumiy dushmani izlash yoki urishish emas, balki umuminsoniy qadriyatlarga, tinchlik, do'stlikka amal qilish muhim omil hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi tadqiqotchilarning fikriga qo'shilgan holda, shuni qayd etish joizki, hamkorlikdan hamma manfaatdor bo'ladi. Sababi hamkorlikda manfaatlar oson qondiriladi. Hamkorlikdan olingan samaradan hamma foydalanadi. Shu bilan birga mintaqani umumiy rivojlanishiga hissa qo'shadilar.

Mintaqaviy hamkorlik obyektiv jarayondir. Muammo insoniyat undan o'z manfaati va taraqqiyoti yo'lida samarali foydalanishni o'rganishiga bog'liq.

Endilikda xalqlar hamkorligi va hamjihatligi, muammolarni hal qilishi dunyoning taraqqiyotini kafolatlaydi. Shundagina siyosiy makonda hammaga joy topilib, hech kim o'zini kamsitilgan, huquqlari cheklangan, deb bilmaydi. Bunday imkoniyatga faqat mintaqaviy hamkorlik orqali erishish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari. –T.: "Universitet" nashriyoti. 1998. –467 b.
2. Толипов Ф. Теория и практика региональной интеграции в Центральной Азии. <http://www://analyticaphp.story>
3. Алимов Р.М. Центральная Азия: общность интересов. – Т.: 2005. Шарк –С.43.
4. Otamuratov S.S. Globalashuv milliy-ma'naviy xavfsizlik. (siyosiy-falsafiy tahlil) –T.: "O'zbekiston" Ikkinchi nashr 2015 y.
5. Ю.Г. Богомолов, С.Н. Гриняев,С.М. Небренчин, А.Н. Фомин. Водные ресурсы стран Центральной Азии в рыночных отношениях.–М.:2007. -С.-16.
6. Vjezinskiy Z. Buyuk shaxmat taxtasi. Rus tilidan O.Sharofiddinov tarj. //Jahon adabiyoti. 2004, fevral.
7. Европейский союз на пороге XXI века. Выбор стратегии развития/ под ред. Ю.А.Борко и О.В.Буториной. – М.: Эдиториал УРСС, 2001.
8. Барановский В.Г. Политическая интеграция в Западной Европе. Некоторые вопросы теории и практики. М.: Наука.1983.
9. Karimov I.A. Tinchlik va xavfsizligimiz o'z kuch qudratimizga, hamjihatligimiz va qat'iy irodamizga bog'liq. T-12. – Т.: Sharq, 2004.
10. Лебедева М.М. Мировая политика. Учебник. М.: Аспект Пресс. 2003.
11. Гринин Л.Е. Глобализация и национальный суверенитет: История и современность М.№1 2014.
12. Кузнецова Е. Размышления// Международная жизнь. №2. 2013.

Yulduz HAYTANOVA,
The doctoral student of Karakalpak State University
E-mail :yulduzhaytanova@gmail.com

Based on the review of D.T. Xodjiyeva Candidate of Philological Sciences

THE IMPORTANCE OF DEVELOPING INTERMEDIATE LEARNERS' CRITICAL THINKING SKILL

Annotation

This article presents the challenges and strategies for improving critical thinking skills among higher education students. Critical thinking is essential for success in academic and professional contexts, yet many students struggle to develop and apply these skills effectively. The review identifies common challenges, including limited practice opportunities, overreliance on authority, cognitive biases, fear of failure, and time constraints. Drawing on theoretical frameworks from psychology, education, and cognitive science, the review explores pedagogical strategies such as active learning, interdisciplinary approaches, metacognitive strategies, feedback and reflection, and inclusive pedagogy. Empirical evidence suggests that these strategies can effectively enhance critical thinking skills among students. The review also highlights research gaps and identifies implications for educational practice and policy.

Key words: critical thinking skills, higher education, challenges pedagogical strategies, active learning, interdisciplinary approaches, metacognition, feedback, inclusive pedagogy, cognitive biases, student development, educational practice, educational policy, student success, learning outcome.

ВАЖНОСТЬ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ СРЕДНЕГО УРОВНЯ

Аннотация

В этом обзоре литературы рассматриваются проблемы и стратегии улучшения навыков критического мышления среди студентов высших учебных заведений. Критическое мышление необходимо для успеха в учебе и профессиональной деятельности, однако многим студентам трудно развивать и эффективно применять эти навыки. В обзоре определяются общие проблемы, в том числе ограниченные возможности практики, чрезмерная зависимость от авторитетов, когнитивные предубеждения, страх неудачи и нехватка времени. Опираясь на теоретические основы психологии, образования и когнитивной науки, в обзоре исследуются педагогические стратегии, такие как активное обучение, междисциплинарные подходы, метакогнитивные стратегии, обратная связь и размышление, а также инклюзивная педагогика. Эмпирические данные свидетельствуют о том, что эти стратегии могут эффективно улучшить навыки критического мышления среди учащихся. В обзоре также подчеркиваются пробелы в исследованиях и определяются последствия для образовательной практики и политики.

Ключевые слова: навыки критического мышления, высшее образование, проблемы, педагогические стратегии, активное обучение, междисциплинарные подходы, метапознание, обратная связь, инклюзивная педагогика, когнитивные предубеждения, развитие учащихся, образовательная практика, образовательная политика, успехи учащихся, результат обучения.

O'RTA DARAJADAGI O'QUVCHILARNING TANQIDIY FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ANAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqola oliy ta'lim talabalari o'rtasida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini oshirish bo'yicha muammolar va strategiyalarni taqdim etadi. Tanqidiy fikrlash akademik va professional kontekstda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur, ammo ko'plab talabalar ushbu ko'nikmalarni samarali rivojlantirish va qo'llash uchun kurashadilar. Ko'rib chiqish umumiy muammolarni, jumladan cheklangan amaliyot imkoniyatlarini, hokimiyatga haddan tashqari ishonish, kognitiv tarfakashlik, muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish va vaqt cheklovlarini aniqlaydi. Psixologiya, ta'lim va kognitiv fanning nazariy asoslariga tayangan holda, sharh faol o'rganish, fanlararo yondashuvlar, metakognitiv strategiyalar, fikr-mulohazalar va mulohaza va inklyuziv pedagogika kabi pedagogik strategiyalarni o'rganadi. Empirik dalillar shuni ko'rsatadiki, bu strategiyalar talabalarda tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini samarali oshirishi mumkin.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash ko'nikmalari oliy ta'lim muammolari, pedagogik strategiyalar, faol ta'lim fanlararo yondashuvlar, metagnition, teskari aloqa, inklyuziv pedagogika, kognitiv tarfakashlik, talaba rivojlanishi, ta'lim amaliyoti, ta'lim siyosati, talaba muvaffaqiyati, o'quv natijasi.

In recent years there are great numbers of opportunities to enhance students' knowledge in higher educational institutions. However, certain challenges are visible in higher education teaching system. In this article we present the main riddles which occur in educators' critical thinking skill. Firstly, extrinsic and intrinsic motivation types play a great role in upgrading human cognition.

Improving critical thinking skills among higher education undergraduates is crucial for their academic success and future career. There are some common problems with critical thinking skills in higher education process. There were given certain types.

Lack of Practice: Many students don't get enough opportunities to practice critical thinking in their coursework. They may be focused on rote memorization rather than analysis and evaluation. Encourage professors to incorporate critical

thinking exercises, such as case studies, debates, and problem-solving activities, into their curriculum. **Limited Exposure to Diverse Perspectives:** Students may struggle with critical thinking if they have limited exposure to diverse perspectives and viewpoints. Encourage interdisciplinary approaches to learning and create an inclusive classroom environment where students feel comfortable sharing their ideas and engaging in respectful debate.

Overreliance on Authority: Some students tend to accept information at face value without questioning the source or considering alternative viewpoints. Teach students to evaluate the credibility of sources, distinguish between fact and opinion, and critically analyze arguments.

Fear of Failure: Fear of being wrong or making mistakes can hinder critical thinking. Foster a growth mindset in students

by emphasizing that failure is a natural part of the learning process and an opportunity for growth. Encourage students to take risks, think creatively, and learn from their mistakes

Time Constraints: In fast-paced academic environments, students may feel pressured to prioritize memorization and regurgitation of facts over critical thinking. Provide ample time for reflection and discussion in class, and assign projects and assignments that require deeper analysis and synthesis of information.

Unawareness of Cognitive Biases: Students may be unaware of their own cognitive biases, which can distort their thinking and decision-making processes. Teach students about common biases, such as confirmation bias and availability heuristic, and how to recognize and mitigate them. **Ineffective Communication Skills:** Critical thinking often involves articulating and defending one's ideas effectively. Provide opportunities for students to practice oral and written communication skills, such as presenting arguments, writing persuasive essays, and participating in group discussions.

Limited Feedback: Without timely and constructive feedback, students may struggle to identify and address gaps in their critical thinking skills. Provide regular feedback on assignments and assessments, highlighting strengths and areas for improvement, and encourage students to seek feedback from peers and instructors.

By addressing these challenges and implementing strategies to promote critical thinking, higher education institutions can better prepare students to navigate complex issues, think critically and analytically, and become lifelong learners. Here's a literature review on the topic of improving critical thinking skills among higher education students:

Introduction: Critical thinking is widely recognized as a fundamental skill for success in higher education and beyond (Paul & Elder, 2019). However, numerous studies have highlighted the challenges associated with fostering and enhancing critical thinking skills among college and university students. This literature review synthesizes research findings on the problems with critical thinking skills in higher education students and explores strategies for improvement.

Problems with Critical Thinking Skills: **Limited Practice:** Research indicates that many higher education students lack opportunities to engage in meaningful critical thinking activities within their coursework (Abrami et al., 2015). Instead, they may be primarily focused on memorization and regurgitation of information rather than analysis and evaluation.

Overreliance on Authority: Studies have shown that students often exhibit an overreliance on authority figures and accepted norms, leading to uncritical acceptance of information without thorough evaluation (Kuhn, 2015). This can hinder their ability to think independently and critically assess arguments and evidence.

Cognitive Biases: Cognitive biases, such as confirmation bias and availability heuristic, can significantly impact students' critical thinking processes (Stanovich & West, 2017). Without awareness of these biases, students may struggle to objectively evaluate information and make sound judgments.

Fear of Failure: Fear of failure and perfectionism can inhibit students' willingness to take risks and engage in critical thinking activities (Dweck, 2016). Students may avoid challenging tasks or alternative viewpoints to protect their self-esteem, limiting their ability to develop critical thinking skills.

Time Constraints: The fast-paced nature of higher education environments can create challenges for fostering critical thinking skills (Ennis, 2011). Students may feel pressured to prioritize completing assignments quickly over engaging in deep reflection and analysis.

Strategies for Improvement: **Active Learning:** Incorporating active learning strategies, such as case studies, problem-solving activities, and group discussions, can provide students with opportunities to practice critical thinking skills in a supportive environment (Prince, 2004).

Interdisciplinary Approaches: Encouraging interdisciplinary learning experiences can expose students to

diverse perspectives and foster critical thinking across different subject areas (Barnett, 2000).

Metacognitive Strategies: Teaching students metacognitive strategies, such as self-reflection and monitoring of their thinking processes, can help them become more aware of their cognitive biases and improve their critical thinking abilities (Halpern, 2014).

Feedback and Reflection: Providing timely and constructive feedback on assignments and assessments, as well as opportunities for reflection, can help students identify areas for improvement and develop their critical thinking skills over time (Nicol & Macfarlane-Dick, 2006).

Inclusive Pedagogy: Creating inclusive classroom environments where diverse perspectives are valued and respected can enhance critical thinking by encouraging students to consider alternative viewpoints and engage in meaningful dialogue (Gurin et al., 2002).

In conclusion, while there are significant challenges associated with fostering critical thinking skills among higher education students, various strategies can be employed to promote improvement. By addressing issues such as limited practice, cognitive biases, and fear of failure, educators can help students develop the essential skills needed for success in academic and professional contexts. Further research is needed to explore the effectiveness of different pedagogical approaches and interventions in enhancing critical thinking skills among diverse student populations.

The psychology of reasoning: Structure and content. MIT Press. Analyzing the literature review on improving critical thinking skills among higher education students reveals several key findings and implications: **Analysis: Common Challenges:** The literature review identifies common challenges hindering the development of critical thinking skills among higher education students. These challenges include limited practice opportunities, overreliance on authority, cognitive biases, fear of failure, and time constraints. Understanding these challenges is crucial for devising effective strategies to address them. **Pedagogical Strategies:** The literature review highlights various pedagogical strategies for promoting critical thinking skills among students. Active learning, interdisciplinary approaches, metacognitive strategies, feedback and reflection, and inclusive pedagogy emerge as effective methods for engaging students in critical thinking activities and fostering their intellectual growth. **Theoretical Frameworks:** The review draws on theoretical frameworks from psychology, education, and cognitive science to inform the discussion on critical thinking skills. Concepts such as mindset theory, metacognition, and cognitive biases provide valuable insights into the underlying processes involved in critical thinking and suggest avenues for intervention and improvement. **Research Gaps:** While the literature review offers comprehensive coverage of the topic, it also identifies several research gaps that warrant further investigation. For example, more research is needed to examine the effectiveness of specific pedagogical interventions in diverse educational settings and student populations. Additionally, longitudinal studies could shed light on the long-term impact of critical thinking instruction on students' academic and professional outcomes. **Results: Effectiveness of Pedagogical Strategies:** The literature review synthesizes evidence from empirical studies demonstrating the effectiveness of various pedagogical strategies in improving critical thinking skills among higher education students. These strategies include active learning, interdisciplinary approaches, metacognitive strategies, feedback and reflection, and inclusive pedagogy. By implementing these strategies, educators can create engaging learning environments that foster critical thinking and intellectual development. **Implications for Practice:** The findings of the literature review have important implications for educational practice. Educators can use the insights from this review to design and implement curriculum and instructional interventions aimed at enhancing students' critical thinking skills.

Conclusion. By adopting evidence-based pedagogical practices, institutions can better prepare students for success in academic and professional contexts. **Policy Recommendations:** The literature review also has implications for educational policy.

Policymakers and educational leaders can use the findings to inform decisions related to curriculum development, teacher training, and assessment practices. By prioritizing critical thinking instruction and providing support for innovative teaching approaches, policymakers can help ensure that all students have the opportunity to develop essential critical thinking skills. Future Directions: Building on the findings of the literature review, future research directions could focus on exploring the impact of emerging technologies, such as online learning platforms and artificial intelligence, on critical thinking instruction. Additionally, studies examining the transfer of critical thinking

skills to real-world contexts and the role of socio-cultural factors in shaping critical thinking development could further enrich our understanding of this complex phenomenon. In conclusion, the literature review provides valuable insights into the challenges and opportunities associated with improving critical thinking skills among higher education students. By addressing these challenges and implementing evidence-based pedagogical strategies, educators and policymakers can help equip students with the critical thinking skills they need to succeed in an increasingly complex and dynamic world.

REFERENCES

1. Formative assessment and self-regulated learning: A model and seven principles of good feedback practice. *Studies in Higher Education*, 31(2), 199-218. Paul, R., & Elder, L. (2019).
2. Abrami, P. C., Bernard, R. M., Borokhovski, E., Wade, A., Surkes, M. A., Tamim, R., & Zhang, D. (2015).
3. *Thought and knowledge: An introduction to critical thinking*. Psychology Press. Kuhn, D. (2015).
4. Does active learning work? A review of the research. *Journal of Engineering Education*, 93(3), 223-231. Stanovich, K. E., & West, R. F. (2017).
5. University knowledge in an age of supercomplexity. *Higher Education*, 40(4), 409-422. Dweck, C. S. (2016).
6. *Mindset: The new psychology of success*. Random House. Ennis, R. H. (2011).
7. *Critical thinking: The nature of critical and creative thought*. Rowman & Littlefield. Prince, M. (2004).
8. *Educational Research*, 85(2), 275-314. Barnett, R. (2000).
9. Diversity and higher education: Theory and impact on educational outcomes. *Harvard Educational Review*, 72(3), 330-366. Halpern, D. F. (2014).
10. *Education for thinking*. Harvard University Press. Nicol, D. J., & Macfarlane-Dick, D. (2006).
11. The nature of critical thinking: An outline of critical thinking dispositions and abilities. *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines*, 26(1), 4-18. Gurin, P., Dey, E. L., Hurtado, S., & Gurin, G. (2002).

UO'K: 32:316.49.

Sharofiddin HASANOV,

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi

Ma'muriy-tashkiliy faoliyati fakul'teti boshlig'i o'rinbosari, falsafa doktori (PhD), dotsent

orsid 0000-0002-8708-2621 tel:919588998

O'zbekiston Respublikasi Milliy Gvardiyasi Ixtisoslashtirilgan o'quv markaz boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD) Babaev Akmal Abdulkarimovich taqrizi asosida

JAMIYAT XAYOTIDA SIYOSIY ZIDDIYATLARNING RIVOJLANISHLARNING TARIXIY BOSQICHLARI

Annotatsiya

Maqolada siyosiy ziddiyatlar haqidagi g'oyalarning rivojlanish mohiyati va mazmuni tarixiy davrlarga qiyosan o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Siyosiy ziddiyatlar, ijtimoiy nizolar, qarama-qarshilik, ziddiyatdagi zo'raonlik darajasi, to'qnashuvlar, ilmiy markazlar, manfaatlar, ijtimoiy shartnoma.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПЕРИОДЫ РАЗВИТИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ В ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА

Аннотация

В статье раскрывается сущность и содержание политического конфликта с точки зрения его исторических периодов развития в жизни общества.

Ключевые слова: политические конфликты, социальные конфликты, конфронтация, степень насилия в конфликте, конфликты, научные центры, обычаи, общественный договор.

HISTORICAL PERIODS OF DEVELOPMENT OF POLITICAL CONFLICTS IN THE LIFE OF SOCIETY

Annotation

The article reveals the essence and content of the political conflict from the point of view of its historical periods of development in the life of society.

Key words. political conflicts, social conflicts, confrontation, degree of violence in a conflict, conflicts, research centers, customs, social contract.

Kirish. Siyosiy ziddiyatlar insoniyat bilan uning hayoti davomida doimo birga keladi. Dastlabki qarama-qarshilik va to'qnashuvlar ibtidoiy jamiyat davridayoq paydo bo'lgan. Insoniyat tarixida siyosiy ziddiyatlar har doim mavjud bo'lgan, aniqrog'i, ular tarix o'zining o'zgaruvchan oqimida kechishiga sabab bo'lgan. Shu bilan birga, ushbu harakatda sifatli, bosqichma-bosqich o'zgarishlar mavjud. Insoniyat tarixida siyosiy ziddiyatlar har doim mavjud bo'lgan, aniqrog'i, ular tarix o'zining o'zgaruvchan oqimida kechishiga sabab bo'lgan. Shu bilan birga, ushbu harakatda sifatli, bosqichma-bosqich o'zgarishlar mavjud. Insoniyat tarixida siyosiy ziddiyatlar har doim mavjud bo'lgan, aniqrog'i, ular tarix o'zining o'zgaruvchan oqimida kechishiga sabab bo'lgan. Shu bilan birga, ushbu harakatda sifatli, bosqichma-bosqich o'zgarishlar mavjud.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Siyosiy ziddiyatlarni o'rganishning dastlabki asoslari qadimgi dunyo olimlari tomonidan qarama-qarshiliklar birligi va o'zaro kurashiga oid kategoriyalarni o'rganish jarayonida shakllantirilgan. Masalan, qadimgi xitoy faylasufi Lao Tszidunyoning asosida birlamchi manba Yan` (yorug'lik) va In` (qorong'ulik) yotadi, ular nafaqat o'zaro kurashadi, balki bir-birini to'ldirib ham boradi, deb hisoblagan [1].

Miloddan avvalgi VI asrdayoq Konfutsiy qahr-g'azab va takabburlik, ular bilan birga siyosiy ziddiyatlar, birinchi navbatda, odamlarning tengsizligi va bir-biriga o'xshamasligi masalasiga to'xtalib o'tgan [2]. U odob-axloqni yuksaltirish, illatlarni yo'q qilish, janjallardan qochishga erishish kerakligini uqtirgan. Konfutsiyning o'zi uning shogirdlari tomonidan ko'plab fazilatlariga ega "mehribon, yaxshi, hurmatli, talabchan va xushmuomala" shaxs sifatida tasvirlangan. Unga quyidagi to'rtta xislat-spekulyatsiyaga moyillik, haddan tashqari qat'iyat, o'jarlik va xudbinlik-begona bo'lgan [3]. Konfutsiy o'zidagi fazilatlarini o'z hikmatlari va amallari bilan shogirdlariga singdirishga intilgan.

Qadimgi yunon faylasufi Geraklit dunyoda hamma narsa adovat va dushmanlik tufayli yuzaga keladi, deb hisoblagan. Siyosiy ziddiyatlar, uning fikricha, muhim xususiyat, jamoat hayotining ajralmas sharti sifatida baholangan, chunki qarama-

qarshilik, shu jumladan urush "har narsaning otasi va podshosidir" [4].

Qadimgi yunon faylasufi Epikur cheksiz urushlar bilan bog'liq ofatlar oxir-oqibat odamlarni doimiy tinchlik sharoitida yashashga majbur qilishiga ishongan.

Siyosiy ziddiyat masalasiga antik davrning taniqli mutafakkirlari Platon va Aristotel` ham e'tibor qaratganlar. Ularning fikricha, inson -tabiatan jamoaviy xususiyatga ega mavjudot, shaxs esa jamoaning tarkibiy qismi, xolos. Insonga xos xislatlar unga boshqa odamlar bilan bir-birlarini tushunish va hamkorlik qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, adovat, nafrat va zo'raonlikka moyillik ham istisno qilinmaydi. Platon va Aristotel` birinchi navbatda, siyosiy ziddiyatni qoralaganlar. Platon o'zining "Davlat" nomli dialog shaklidagi asarida siyosiy ziddiyatlarga tabaqalashgan holda yondashib, zo'rlik va urushlarni "adolatli" va "adolatsiz" degan guruhlarga ajratgan [5].

Aristotelning ta'kidlashicha, janjal va nizolar odamlarning mulkka egalikdagi va hurmatga sazovor bo'lishdagi tengsizligi, shuningdek, kibr, qo'rquv, bir-birlariga nisbatan e'tiborsizlik, hiyla-nayrang ishlatish, fe'l-atvorning bir-biriga o'xshamasligi, ba'zi shaxslarning haddan tashqari ulug'lanib, boshqalarining kamsitilishi kabi illatlardan kelib chiqadi [6].

O'rta asrlarda jamoalashtirish insonni,shaxsni feodal davlat, dehqon jamoalari, hunarmandchilik ustaxonasi, savdogarlar uyushmasi, ritsarlar yoki monastir tartibiga bo'yundirishni anglatgan. Faqat o'rta asrlar oxirlariga kelib individualizm kuch sifatida shakllangan. U G'arbiy Evropa gumanizmida, protestant masihiylarning postulatlarini, tabiiy huquq va ijtimoiy shartnoma haqidagi ta'limotda, shuningdek, ilk liberalizm g'oyalari o'z ifodasini topgan. Tomas Mor, Rotterdamlik Erasmus, Frensis Bekon va boshqa gumanistlar o'rta asrlardagi ijtimoiy tartibsizlik va qonli adovatni keskin qoralaganlar [7]. Ular odamlar o'rtasidagi tinchlik va hamjihatlik rivojlanishning hal qiluvchi omili deb hisoblaganlar [8].

Siyosiy ziddiyatning ijtimoiy jihatlarini namoyon bo'lishini arab olimlaridan Ibn Ro'shd qarashlarida ham ko'rish mumkin. Ibn Ro'shd asarlarida din va jamiyatning o'zaro

munosabati masalasiga alohida urg'u berilganini ko'rish mumkin. Uning fikricha, har ikkalasi yonma-yon yashamo'g'i lozim. Xristian dinining vakillari insoniyatni o'zlarining Xudo oldida barcha teng, degan g'oyaga asoslangan qarashlarini ilgari surgan O'rta asrlardaham odamlar o'rtasida doimiy tinchlikka erishib bo'lmaydi, qolaversa, to'qnashuvlar nafaqat imonli va imonsiz odamlar, balki bir din vakillari o'rtasida ham davom etadi deb hisoblashgan. Rotterdamlilik Erazm bu borada shunday deydi: "Eng bema'ni narsa, Iso Masihning o'zi ikkala tarafdagi mavjud bo'lib, go'yo u o'zi bilan o'zi jang qilayotgandek" [9].

Siyosiy ziddiyatlar masalasini ital'yan gumanizmi vakillaridan biri bo'lgan Dante qarashlarida ham ko'rish mumkin. Dante o'zaro nizolardan xoli bo'lgan adolatli davlat tuzumida mamlakat xalqlari birlashib, baxtli hayot kechirishi mumkin bo'lgan Italiyani, davlat ishlari din va cherkov aralashmagan jamiyat tuzumini orzu qilgan [10].

Avreliy Avgustin o'zining "Ilohiy shahar" asarida nizolarda hal qiluvchi narsa jarayonning o'zi emas, balki uning maqsadidir [11]. deydi. Ya'ni, agar insonning barcha ehtiyojlari qondirilsa, u mojaroga yo'l qo'ymasligi kerakligini ta'kidlaydi. Nikkolo Makiavelli esa siyosiy ziddiyatni insonning tabiatan o'zligi bois kelib chiqadigan jamiyatning umumiy belgisi sifatida baholab, birinchilardan bo'lib siyosiy ziddiyatlarni tizimli tahlil qilishni taklif etdi [12]. Makiavellining fikrlarini tahlil qilish jarayonida shuni anglash mumkinki, jamiyat a'zolarining maqsadlari ularning imkoniyatidan kelib chiqib turlicha bo'lar ekan, siyosiy ziddiyatlarni bartaraf etish muammo bo'lib qolaveradi. Uning echimi siyosiy ziddiyatning kelib chiqish sababini aniqlash hamda bartaraf etishga imkon beradigan yo'lni topishdir.

G'arb falsafiy maktabi vakillaridan Jon Lokk va Tomas Gobbs inson muqaddas hilqat bo'lib, uning uchun boshqa jonzo'lar shunchaki yashash sharoiti ekanligiga ishonganlar. Shaxs jamiyatga nisbatan ustuvordir. Ijtimoiy munosabatlarning tabiiy holati—"barchaning barchaga qarshi urushi" bo'lib, unda odamlar dushman yoki sherik sifatida harakat qilishadi. "Axloqiy tuyg'ular nazariyasi" kitobining muallifi Adam Smit ma'lum darajadagi xudbinlik, ya'ni "o'z-o'zini sevish" tarafdori bo'lgan. U odamlarning farovonlik va baxtga erishish uchun umumiy intilishlari bilan shaxsiy manfaatlarining uyg'unligi jamiyatning rivojlanishiga olib keladi, deb hisoblagan. Insonning o'z ijtimoiy mavqei yaxshilashga intilishidan ko'zlangan maqsado'zini boshqalardan ajratib ko'rsatish, o'zgalar e'tiborini tortish, atrofda gilarining uni maqtashlari, xatti-harakatlarini ma'qullashlariga, hamdardlik bildirishlariga yoki muayyan imtiyozlarga erishishdir [13].

Smit odamlar o'rtasidagi axloqiy munosabatlar o'rniga iqtisodiy manfaatlarini birinchi o'ringa qo'ygan. "Bizning farovonligimiz, – deb yozgan edi u, –bizni ehtiyotkorlikka, yaqinlarimizning farovonligi esa adolat va insoniylikka chorlaydi. Adolat bizni yaqinlarimiz baxtiga putur etkazadigan narsalardan uzoqlashtiradi, insonparvarlik esa bizni bunga hissa qo'shadigan narsalarga chorlaydi" [14]. Bu erda adolat siyosiy ziddiyatlarni bartaraf etishning samarali usuli sifatida keltirilganini ko'rishimiz mumkin.

Tahlil va natijalar. Tahlillarimiz natijasida siyosiy ziddiyatning mohiyatini tushinishda ikki xil yondashuv, pessimistik va optimistik ruhdagi qarashlar aniqlandi. Pessimistik ruhdagi yondashuv ingliz olmi T. Gobbs tomonidan aniqroq yoritilgan. "Leviafan" kitobida u inson tabiatiga salbiy baho bergan. Alloma inson tabiatan xudbin, hasadgo'y va dangasa

bo'lishiga ishongan. Shu bois u insoniyat jamiyatining ilk holatini "barchaga qarshi urush" deb baholagan. Ushbu holat odamlar uchun chidab bo'lmaz darajaga etganida ular odamlarni baxtsizlikdan qutqaruvchi, kuchi faqat Injilda keltirilgan maxluq – Leviafanning qudratiga teng keladigan ulkan kuchlariga tayanib, davlat yaratish to'g'risida o'zaro ahdlashadilar. Shunday qilib, inson tabiatiga salbiy baho bergan T. Gobbs odamlarning axloqsizligini bartaraf etish uchun davlatning kuch ishlatishdan boshqa chorasi yo'q deb hisoblagan. Optimistik yondashuvni frantsuz olmi Jan Jak Russo taklif qilgan. U. Gobbsdan farqli ravishda, inson tabiatan mehribon bo'lib, tinch va baxtli yashash uchun yaratilganiga ishongan. Uning fikriga ko'ra, zamonaviy jamiyatdagi siyosiy ziddiyatlarning manbaini ijtimoiy hayotni yo'lga qo'yishdagi xato va kamchiliklar, birinchi navbatda, odamlarning xususiy mulkka sadoqati tashkil etadi. Odamlar uchun tabiiy bo'lgan tinch-totuv munosabatlarni tiklashning muhim vositasi ularning o'zaro kelishuvi negizida insonning mohiyatiga mos keladigan, zo'rvonlikdan xoli, tarbiyaviy vositalarga asoslangan demokratik davlat tashkil qilishdir [15].

Ulardan keyin yashab ijod qilgan olimlar mazkur ikki tushunchadan biriga asoslanganlar yoki ular sintezining u yoki bu shaklini ishlab chiqqanlar.

Siyosiy ziddiyatlar masalalari bilan shug'ullanuvchi konfliktologiyaning mustaqil fan sifatida shakllanishiga amerikalik sotsiolog Kennet Boulding ham katta hissa qo'shdi. U o'zining "Ixtilof va himoyaning umumiy nazariyasi" asarida siyosiy ziddiyatli o'zaro munosabatlarning umumiy nazariyasini bayon etishga harakat qildi. Mojarolarga oid turli kontseptsiyalarning umumlashirilishi tufayli fanda bir qancha ilmiy kontseptsiyalar shakllandi. ijtimoiy-biologik kontseptsiyaga binoan ziddiyat har bir inson va hayvon tabiatiga azaldan xosdir. Ijtimoiy-psixologik kontseptsiya nizoni ruhiy zo'riqish nazariyasi yordamida tushuntiradi. Zo'rlik nazariyasiga ko'ra muayyan ijtimoiy tuzilishgaega jamiyat va tarixiy taraqqiyotning o'ziga xos xususiyatlari ijtimoiy nizolarni keltirib chiqaradi. Strukturaviy-funksionalizm nazariyasi mojaroni ijtimoiy borliqning buzilgan ko'rinishi, ya'ni anomaliyasi sifatida baholaydi. Dialektik kontseptsiyaga ko'ra nizo-ziddiyatlar ijtimoiy tizimlarning funktsional va ijodiy hosilasidir. [v 30 t]

Shu tariqa, konfliktologiyaning shakllanishi falsafa, sotsiologiya politologiya va psixologiya fanlarining rivojlanishi bilan bog'liq jarayon bo'ldi. Biroq, konfliktologiya an'anaviy usullar bilan cheklanib qolmasdan, o'yin nazariyasi, nizoli vaziyatlarni modellashtirish kabi yangi usullardan ham foydalana boshladi. Konfliktologiya sohasidagi innovatsion izlanishlari tufayli avval AQSh, keyinroq esa G'arbiy Evropaning qator mamlakatlarida ilmiy seminar, konferentsiyalar o'tkazilib, nizoli vaziyatlarni o'rganuvchi maxsus ilmiy markazlar ochildi hamda davriy nashrlar faoliyati yo'lga qo'yildi. Siyosiy ziddiyatlarning turli ko'rinishlarini tinch yo'l bilan bartaraf etishda vositachilik faoliyatini bajaruvchi mutaxassislar paydo bo'ldi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qiladigan bo'lsak, hozirgi kunda aksariyat ijtimoiy-gumanitar soha olimlari siyosiy ziddiyatlar muammosini hal qilishga oddiy bir hodisa emas, balki butun insoniyatning yangi asrda tirik qolishi sharti sifatida qaramoqda. Insoniyat hayotiga xavf soluvchi ijtimoiy hodisalardan bo'lgan va tobora shafqatsiz tus olayotgan cheki yo'q urush va mojarolar, jamiyatda turli xil "fobiya"larning keng tarqalishi, har bir individual ongning zararli stereotiplarga moyilligi jamiyat hayotida mavjud siyosiy ziddiyatlarning mazmunini chuqurroq anglash lozimligini ko'rsatmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Щучкий Ю.К. Китайская классическая Книга перемен. – Москва: Наука. Издательская фирма "Восточная литература". – С. 629.
2. Митрошенков О.А. Философия. 2002 // www.vusnet.u
3. Новгородцев А.Г. Тема конфликта в политических трактатах Платона и Аристотеля // Вестник Омского университета. – 2006. – № 3. – С. 50–51.
4. Неретина С.С. Верующий разум. К истории средневековой философии. – Архангельск, 1995. – С. 77–95.
5. Сошников А.Е. Конфликт: историко-психологический анализ понятия // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2008. – С. 188–194.
6. Роттердамский Э. [Электронный ресурс]. – URL: [http://ru.wikipedia.org/wiki/ Эразм_Роттердамский](http://ru.wikipedia.org/wiki/Эразм_Роттердамский) (Дата обращения 24.05.2015).
7. Данте. Монархия. Малые произведения. – Москва, 1968. – С. 302.

8. Августин. Избр. соч. в 4-х ч. – Москва, 1786. – С. 204.
9. Макиавелли Н. Государь. – Москва, 1990. – С. 80.
10. Гегель Г. В. Ф. Эстетика: В 4-х т. Т. 1. – Москва, 1973. – С. 187.
11. Смит А. Теория нравственных чувств. (Серия: Библиотека этической мысли). – Москва: Республика, 1997. – С. 352.
12. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. – Москва: Мысль, 2001. – С. 731.
13. Занин С. В. Общественный идеал Жан-Жака Руссо и французское Просвещение XVIII века. – Санкт-Петербург: Мир, 2007. – С. 535.
14. Социальный дарвинизм/ А. Б. Гофман // Собаки – Струна. – Москва: Советская энциклопедия, 1976. – (Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров; 1969–1978, т. 24, кн. 1)

UDK: 1.13.130.3.

Nigina SHAMSIDINOVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti desent v.b., PhD
E-mail: nigina11@mail.ru

F.f.d., professor Sh.Madaeva taqrizi asosida

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL BASIS OF THE SUFI VIEWS OF ABU ALI IBN SINA

Annotation

Ibn Sina, a famous philosopher and scientist of the Middle Ages, proposed his epistemological doctrine, in which he focused on the role of reason and experience in the process of cognition of the world. This study examines Ibn Sina's contribution to the development of epistemology, his theory of knowledge and methods of achieving truth. Philosophers of various eras and cultures appreciate his contribution and influence on modern philosophy.

Key words: Philosophy, epistemology, tasawwuf, soul.

ABU ALI IBN SINO TASAVVUFYIY QARASHLARINING ILMYIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya

Maqolada o'rtas asrlarning buyuk faylasufi olim Ibn Sino o'zining gnoseologik ta'limotida, dunyoni bilish jarayonida ong va tajribaning roliga e'tibor qaratdi. Ushbu tadqiqot Ibn Sinoning gnoseologiya va uning bilim nazariyasi hamda haqiqatga erishish usullarini rivojlantirishga qo'shgan hissasini ko'rib chiqadi. Turli davrlar va madaniyat faylasuflari uning zamonaviy falsafaga qo'shgan hissasi va ta'sirini baholaydilar.

Kalit so'zlar: Falsafa, gnoseologiya, tasavvuf, qalb.

НАУЧНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА СУФИЙСКИХ ВЗГЛЯДОВ АБУ АЛИ ИБН СИНЫ.

Аннотация

Ибн Сина, известный философ и ученый Средних веков, предложил свое гносеологическое учение, в котором акцентировал внимание на роли разума и опыта в процессе познания мира. В данном исследовании рассматривается вклад Ибн Сины в развитие гносеологии, его теории познания и методы достижения истины. Философы различных эпох и культур оценивают его вклад и влияние на современную философию.

Ключевые слова: Философия, гносеология, тасаввуф, душа.

Введение. В философской системе Ибн Сины иррациональность занимает основное место. Это можно отметить не только у Ибн Сины, но и у всех мыслителей античной и средневековой эпохи. Если взглянуть на философию мыслителей античной и средневековой эпохи, становится ясно, что они в основном особое внимание обращали на проблемы бытия мира, существования Бога, души и тела. Это, как отмечает академик М.Диноршоев, свидетельствует о том, что «гносеологические проблемы в эпоху средневековья еще не выделились (во всяком случае в перипатетической философии) в качестве самостоятельного раздела собственно философских исследований: первая (собственно) философия, как явствует из трудов Фараби, Кинди, Ибн Сины, Ибн Мискавейха, Ибн Рушда, Насириддина Туси и др., была только учением об общих принципах бытия, она еще не стала учением о познании. Да и в западноевропейской философии гносеология как составная часть философии сложилась лишь в XVII - XVIII вв»[1].

Обзор литературы. Следует отметить, что хотя у Ибн Сины нет специальных трудов по гносеологии, он уделял внимание вопросам гносеологии в своих сочинениях, в частности в трактате «Нафс» («Душа»), «Китаб-уш-Шифа» («Книга исцеления»), в разделе физики «Даниш-намэ» («Книга знания»), в разделе физики и метафизики «Ишарат ва танбихат» («Указания и наставления») и в других своих работах. Трактат мыслителя «Нафс» можно в определенной степени считать гносеологическим трактатом, и сам Ибн Сина отметил: «В первой книге («Физика») мы высказались об общих принципах физики. Затем за ней последовала вторая книга о познании неба, подлунного мира, тел, форм и первичных движений в мире природы». Известно, что Ибн Сина в изучении мира признавал чувственное познание, источником которого являются органы чувств, и

рациональное познание, и в этом он, можно сказать, был рационалистом.

Одно из основных проблем античного и средневекового мира была проблема сущности души. Эта проблема сначала рассматривается у Аристотеля, затем у Ибн Сины. По мнению Аристотеля, познание души может дать много нового для всякой истины, главным же образом для познания природы. «Ведь душа есть как бы начало живых существ». Душа вообще - это род собрания способностей и сил, приданных материальному телу, становящемуся благодаря им совершенным и деятельным. Доктрина Ибн Сины о душе дуалистична. В целом ее можно представить себе так: все природные тела состоят из материи и формы[2]. В теории души Ибн Сины в результате того факта, что различные роды живых существ в своих жизненных проявлениях отличаются друг от друга, душа подразделяется на три вида - растительную, животную и разумную. Растительная и животная души, по Ибн Сине материальны, зависят от тела и погибают вместе с его гибелью. В отличие от растительной и животной души, разумная душа есть нечто нематериальное, наоборот идеальное.

Методология исследования. Ибн Сина полагал, что чувственное и разумное познания являются силами души[3]. По его словам, сначала внешние чувства воспринимают форму, затем внутренние чувства воспринимают сущность, т.е. душа воспринимает её из осязаемых вещей без участия внешних чувственных органов[4]. Некоторые полагают, что Ибн Сина в этом случае отождествляет внутренние чувства и душу. С тем, что Ибн Сина в изучении мира был вполне материалистом, как считают некоторые исследователи, нельзя согласиться. Верно, что Ибн Сина признавал важную роль органов чувств в изучении мира. Но, по его мнению, разумная душа, касаясь активного разума, и без участия чувственных органов может воспринимать свою сущность.

И у наших, и у европейских философов существуют разные интерпретации и выводы относительно теории познания Ибн Сины. По мнению Х.Додихудоева, когда речь идет о субъекте познания и его отношении к миру, Ибн Сина не сомневается в материальности мира. Совечный с Богом мир существует объективно - реально, вне души познающего субъекта. Отсюда можно сделать вывод о том, что Ибн Сина признавал объективный мир реально существующим. Такую объективность можно встретить также и в объективном идеализме. Думается, что если бы Ибн Сина не утверждал, что разумная душа познает мир при посредстве активного разума, а также не говорил об эманации, в таком случае можно было бы считать его теорию познания материалистической.

Анализ и результаты. В гносеологии Ибн Сины используются понятия (хисс) - чувства, (хиял) - представление, фантазия, (вахм) - воображение и (акл) - разум. Эти термины трактуются и используются у Ибн Сины в такой форме, что можно сделать вывод, что мыслитель в своей теории познания мира переходит от эмпиризма к рационализму или же от материализма к идеализму. Если он в изучении чувств опирается на объективность, то «вахм» (воображение), которое воспринимает сущность непосредственно, мыслитель называет божественной милостью[5].

Французские исследователи обращали внимание на проблемы гносеологии, рассмотренные Ибн Синой, но основываясь на материалах, которые мы имеем, можно утверждать, что эта проблема ими мало изучена. По сравнению с исследованиями французских учёных гносеология Ибн Сины в исследованиях философов, в частности академика М.Диноршоева, изучена более подробно. Согласно М.Диноршоеву, чувства по Ибн Сине познают отдельные свойства и частные идеи предметов, разум же постигает общее в предметах, явлениях и формирует их универсальные понятия, идеи. Уже одно это показывает, что гносеологическое учение Ибн Сины нельзя втиснуть в прокрустово ложе либо сенсуализма, либо рационализма. Относительно соотношения чувственного и рационального познания Ибн Сина считал, что разумное познание основывается на чувственном познании: чувства помогают разуму в постижении начал понятий и суждений, в формировании идей предметов на основе познанных чувством образов вещей. Академик А.М.Богоутдинов отмечает, что у Ибн Сины чувственное восприятие служит базой для всех операций души. Далее добавляет, что с одной стороны, эмпирически признавая активную роль чувств, он отдает дань идеализму. Исходя из этого идеалистического положения, Ибн Сина доказывал духовность «разумной души» и ее бессмертие[6]. По мнению известного философа М.Н.Болтаева, западноевропейскими историками философии много работ написано о жизни, творчестве, философских и логических воззрениях -политических взглядах Ибн Сины, но только немногие из них (М.Родинсон и А.М.Гуашон) дают правильную оценку философии и логике Ибн Сины. Болтаев говорит, что Ибн Сина и его последователи без колебаний признавая познаваемость мира, твердо стояли на позиции материализма в решении вопросов гносеологии[7]. В другом месте он разъясняет, что Ибн Сина утверждает существование возможного и деятельного разума. Основная сила индивидуальной души - это возможный разум. Деятельный разум, напротив, есть отделенный от индивидуальной души, в себе сущий принцип. Деятельный разум как таковой всеобщ и един во всех людях. Отличая

возможный разум от деятельного и полагая существование последнего вне тела, Ибн Сина делал уступки идеализму, вернее - переходил на позицию идеалистической теории[8].

Гуашон уверена, что в теории познания Ибн Сины чувственный опыт (чувственное познание) занимает первое место. На наш взгляд такое умозаключение говорит, что по Ибн Сине все вещи, которые окружают нас, дают нам чувственный опыт и затем становятся причиной возникновения иррационального познания. Чтобы доказать это, Гуашон приводит пример из трактата «Душа»: «Необходимо, чтобы один из нас представил себе, что он был создан сразу и создан завершённым, но что он лишен зрения, лишен созерцания предметов внешнего мира, что он создан висящим в воздухе или в пустоте таким образом, чтобы воздух не мог быть ощущаем, чтобы все члены были разделены и не соприкасались друг с другом... Может ли человек установить существование своей сущности, не сомневаясь в установлении того, что он существует именно в своей сущности, и при этом не установить существования своих конечностей, внутренностей, его сердца, мозга и внешних частей? Более того, он устанавливает свою сущность, но не устанавливает в ней длину, ширину и глубину». Гуашон перед тем как привести эти слова мыслителя, говорит, что во-первых, они не являются аристотелевскими и во-вторых, они были сказаны до появления картезианства (раньше Декарта и его рационализма). У Ибн Сины, говорит Гуашон, с одной стороны, идея бытия понимается посредством чувственного опыта, который развивает разум, с другой стороны, может стать основным предметом нашего разума, т.е. преобразовывается в интуицию[9]. В случае если идея бытия возникает посредством чувственного опыта, то она становится поводом для возникновения идеи необходимого (имеется в виду Необходимо сущее). Идеи бытия, вещи и необходимого в душе занимают первое место.

Заключение и рекомендации. Итак, как видим, зарубежными учеными исследовались онтологические и гносеологические (в меньшей степени) проблемы философской системы Ибн Сины. В исследованиях Каппа де Во, А.М.Гуашон, А.Корбэна, М.Н.Болтаева, М.Диноршоев, А.М.Богоутдинов, Ж.Бакоса и других ученых рассматриваются учения Авиценны о Необходимо сущем и возможно сущем, о причинности, о проблеме вечности и изначальности Бога и мира и их со вечности, о душе, а также его теория познания. По итогам исследования выявлено что, что вышеназванные ученые постарались исследовать и объективно раскрыть иррациональное в контексте метафизических восприятий где проявляются суфийские воззрения мыслителя. С одной стороны, они стремились раскрыть влияние греческих авторов на Ибн Сину, в частности Платона, Аристотеля и неоплатоников, а также влияние его мусульманского предшественника Фараби и самого ислама с его священной книгой Коран. С другой стороны, они пытались определить, к какому направлению можно отнести иррациональную философию Ибн Сины. Необходимо напомнить, что в статье рассматривались некоторые вопросы метафизики и иррациональных склонностей Авиценны в оценке французских мыслителей, в частности его идеи об универсалиях, о движении и т.п.

Таким образом говоря о суфийских воззрениях Авиценны, следует отметить что многие из суфиев переняли философский метод Авиценны и его идею об эволюционном характере ступеней эманации по линии восхождения. Об этом Авиценна пишет в своем трактате «Метрджнома» которые до сих пор остаются недостаточно изученными.

ЛИТЕРАТУРА

1. Диноршоев М. Зажегший свет разума и посеявший семена знания // Абу Али ибн Сина (Авиценна). Сочинения /Ответ, редактор и автор вступ. статьи М.Диноршоев. Т.1. - Душанбе: Дониш, 2005. С. 107.
2. Богоутдинов А.М. Избранные произведения. С. 161.
3. Абуали ибн Сино. Осори мунтахаб. - Чилди 4. - Душанбе: Ирфон, 1985. - С. 183.
4. Абуали ибн Сино. Осори мунтахаб. - Чилди 4. - Душанбе: Ирфон, 1985. - С. 153.
5. Абуали ибн Сино. Осори мунтахаб. - Чилди 4. - Душанбе: Ирфон, 1985. - С. 213

-
6. Богоутдинов А.М. Избранные произведения. - Душанбе: Дониш, 1980. - С. 114.
 7. Болтаев М.Н. Вопросы гносеологии и логики в произведениях Ибн-Сины и его школы. - Душанбе: Ирфон, 1965.-С.
 8. Болтаев М.Н. Вопросы гносеологии и логики в произведениях Ибн-Сины и его школы. - Душанбе: Ирфон, 1965.-С.
 9. Goichon A.-M. La philosophie d'Avicenne et son influence en Europe Médiévale. P. 22.

Nafisa EGAMBERDIYEVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti dotsenti

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti F.Eshnazarova taqrizi asosida

MUOMALA TUSHUNCHASINING IJTIMOY-FALSAFIY MOHIYATI

Annotasiya

Ushbu maqolada muomala tushunchasining ijtimoiy-falsafiy tahlili, oilada muomala madaniyatini oilaviy munosabatlarda shakllanishi va ota-onalarning muomala madaniyatidagi o'rnini, farzandlarda nutq madaniyati shakllantirishga oid ma'lumotlar bayon qilgan. Shuningdek, muomala - kishilar bilan munosabat, so'zlashuv va shuningdek, ish, xizmat va boshqa barcha sohalar bilan bog'liq aloqalarni ifoda etuvchi tushuncha ekanligi misollar orqali dalillangan.

Kalit so'zlar: Muomala, madaniyat, oila, o'smir, munosabat, farzand, muloqot.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКАЯ СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ ТРАНЗАКЦИЯ

Аннотация

В данной статье представлен социально-философский анализ понятия поведения, формирования культуры поведения в семье в семейных отношениях, роли родителей в культуре поведения, а также формирования культуры речи у детей. Также на примерах доказывается, что общение – это понятие, выражающее отношения с людьми, беседу, а также отношения, связанные с работой, службой и всеми другими сферами.

Ключевые слова: Обращение, культура, семья, подросток, отношения, ребенок, общение.

SOCIO-PHILOSOPHICAL ESSENCE OF THE CONCEPT OF TRANSACTION

Annotation

This article describes the social-philosophical analysis of the concept of behavior, the formation of the culture of behavior in the family in family relations, the role of parents in the culture of behavior, and the formation of speech culture in children. Also, it is proven through examples that communication is a concept that expresses relations with people, conversation, as well as relationships related to work, service and all other areas.

Key words: Treatment, culture, family, teenager, relationship, child, communication.

Kirish. Har bir davlatning kelajagi uchun jismoniy va ma'naviy jihatdan sog'lom avlodni tarbiyalash va shakllantirishda, uning axloqiy asoslarini mustahkamlashda oila institutining o'rnini g'oyatda muhim hisoblanadi. Shu bilan birga, oila shaxsning ijtimoiy, diniy, ma'naviy va dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan jamiyatning asosiy bo'g'inidir.

Oila inson hayotining tarixan shakllangan qismi hisoblanib, nikoh yoki qarindoshlik asosidagi munosabatlar, hayotning birligini mujassamlashtirgan kichik ijtimoiy guruhdir. Oilaviy munosabatlarda muloqotning va muomala munosabatining muhim ahamiyati bor. Sababi muloqot - hayot kechirishning eng muhim sharti va bir shakli hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. «Muomala» tushunchasini shakllanish tarixi qadimgi Misr, qadimgi Hindiston va asosan antik davrlarga borib taqaladi. Antik davrlarda shaxslararo aloqalar umumfalsafiy tizim sifatida mutafakkirlarning qarashlari bilan qo'shilib ketgan edi. Xususan, Demokrit falsafani o'ziga xos muomala san'ati, yaxshi gapirish, yaxshi xulq, yaxshi xatti-harakatni ifodalagan hayot san'ati sifatida tushungan. Suqrot va Afлотun esa falsafani teng huquqli muloqot, o'zaro suhbat, o'zini va boshqalarni tushunishni ifodalagan suhbat, haqiqatni anglash sifatida tushunishgan [1]. Arastu birinchi bolib, san'at, madaniyat tizimining paydo bolishida asos bo'lib hisoblanadigan «muomala» iborasini iste'molga kiritdi. Buddaviylikda muomala madaniyati insonni o'z-o'zini anglashda chuqur tahlil qilingan sof insoniy mohiyatga hamda haqiqiy ilohiylikni izlashga tayanadi.

Muomalani yangicha talqini Renessans davri dunyoqarashining insonparvarlik g'oyalari bilan yo'g'rilganligini ifodalaydi va ayni paytda, bu jarayon badiiy jihatdan keng quloch yoydi: Bokkachcho, Petrarka, Shekspir, Leonardo da Vinchi va boshqa mutafakkir san'atkorlarning asarlari jahon madaniyati tarixining ma'naviy xazinasidan joy oldi. Biroq bu davrda insonning tabiatga munosabati ijtimoiy ong markazida saqlanib qoldi va insonning inson bilan muomalasi konsepsiyasiga o'tish jarayoni tugal bartaraf qilinmagan edi.

Muhokama. Muomala – kishilar bilan munosabat, so'zlashuv va shuningdek, ish, xizmat va boshqa barcha sohalar bilan bog'liq aloqalarni ifoda etuvchi tushuncha. Muomala - insonlar o'rtasidagi aloqalarning paydo bo'lishi va rivojlanishi hamda ularning hayot faoliyatidagi ehtiyojning murakkab jarayoni bo'lib, o'ziga kishilar bilan ma'lumot almashish, ularni tushunish va idrok etishning hamkorlikdagi strategiyasidir. Bu muammoning obekti - ideal ruhiy voqelikdir. Bu yerda gap inson tafakkurining aqliy, hissiy va ixtiyoriy paydo bo'lishi hamda uning ruhiyatini ongosti jarayonlarida yuzaga kelishi haqida ketayapti. Uning predmeti esa insonlarning muomalasi va faoliyatining rulliy va axloqiy tarafi hamda turli xil vazifada faoliyat yurituvchi insonlar guruhining o'ziga xos ruhiy jarayonlari hisoblanadi [3].

Ma'rifatlil, ma'naviyati yuksak bo'lgan insonlar muomala madaniyatida ko'pchilikka ibrat bo'la oladi. Xushmuomalalik, xushfe'llik, beozorlik, muloyimlik, hayo-ibolilik ularning husniga husn, obro'siga obro' qo'shgan. Alisher Navoiy "Mahbub ul-qulub" asarida "Vafosizda hayo yo'q, hayosizda vafo yo'q" – deya bejiz ta'kidlamagan. Beandishalilik, befahmlik, befarosatlik esa kishini aqlan, hayodan judo qiladi [4]. Sharq odobnomasida qaerga borish, qanday so'rashish, qaerda o'tirish, qanday so'zlash, kimlarning suhbatida bo'lish muomala madaniyatining mezonlari sifatida ko'p bor tilga olingan. Sa'diy Sheroziy "Shirin so'zli shilgay dushman po'stini, dag'al so'zli dushman qilgay do'stini" - deya o'rinni ta'kidlagan.

Muomala jarayonida so'zlashishdan oldin suhbatdoshingizning yuz-u ko'zidagi ifoda yoxud tabassumi siz uchun muhim. U qovog'ini solib gapirsa, o'sha sovuqlik sizgayam ko'chishi aniq, yoki aksincha.

Muomala mayl, qiziqish, talab, ehtiyoj, manfaat, maqsadli harakatdan tug'iladi. Boshqacha aytganda, kommunikatsiya vositalari yordamida insonni o'rganish va bilish demakdir. Muomala ma'no va mazmun jihatidan amallar omili, taomili demakdir. Shuning uchun ham amal, omil, muomala, taomil so'zlari bir o'zakdan yasalgan arabcha so'zlardir. Qadimda

sharqda bolalarga biron narsa xarid qilishi uchun muayyan miqdorda pul berib, bozorga yuborib unga muomala qilish yo'llarining o'rgatilgani ham bejiz emas. Shirin muomala va mulozamat qo'rs, qo'pol harakatdan doim ustunlik qilgan. Muhimi, maqsadiningizni, fikringizni ifoda etish yo'llarini bilishingiz muvaffaqiyatlarining garovidir.

Shunday ekan, bolalarda nimani, kimga, qanday ifoda eta olish ko'nikmalarini shakllantirish ijtimoiy masala ekanini unutish yaramaydi. "Qush uyusida ko'rganini qiladi" – degan naql bejiz emas. Muomala madaniyatini farzand oiladan, avvalo, ota-onasi va barcha yaqinlaridan o'zi sezmaganda o'zlashtira boradi. Tarbiya olgagina tarbiya bera oladi. Yoshlarning kamoloti, ma'naviyati, tarbiyasiga e'tiborsizlik yurtimiz istiqboliga, vatanimiz ravnaqiga befarqlikdir. Muomala, ta'lim, tarbiya tushunchalari o'zaro uyg'un bo'lib, bu ma'naviyat atalmish ummda uyg'unlashadi.

Axloqiy madaniyatning eng muhim elementlaridan biri muomala odobidir. Muomala jamiyat, inson uchun zarurat, ehtiyoj, usiz rivojlanish bo'lmaydi. Muomala odobi barcha odamlarni hurmatlashni, qadr-qimmatini joyiga qo'yib milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyat qoidalarga rioya etishini talab etadi. Muomala, avvalo so'z, nutq vositasida amalga oshadi. Shuning uchun so'zlashish, suhbatlashish, boshqalarning so'zini tinglay bilish muomala odobining muhim sharti hisoblanadi.

Oila tarbiyasida nutq madaniyatini bolaning tili chiqayotgan paytdan shakllantirib, asta-sekin rivojlantirish lozim. Buning uchun bolani so'zlamga to'g'ri talaffuz etishga, ma'noli so'zlamga bog'lab gapirishga va nutq boy bo'lishi uchun yoshiga mos kitoblarni o'qishga, o'qigan kitobini ma'nosini gapirib berishga, ijobiy va salbiy obrazlarga mustaqil fikr bildirishga katta e'tibor berish, ya'ni axloqiy tarbiyani aqliy tarbiya bilan bog'lab olib borish lozim, eraklar o'qib berish, bola bilan ko'proq suhbatlashish, bergan savollariga vazminlik bilan o'ylab javob berish, bolaga yoshligidan nutq madaniyatini, suhbatlashish odobini o'rgatish, so'z boyligi boy bo'lishi uchun kitoblarni o'qish, she'rlar yod oldirish.

Muomala odobida nigoh, ya'ni insoniy qarash muhim rol o'ynaydi[5]. «Ma'lumki, odamning qarashlari, yuz ifodasida, qo'l harakatlarida uning qay sabablardan tilga chiqmagan, so'zga aylanmagan hissiyoti, talablari o'z aksini topadi. Chunonchi, suhbatdoshining gapini oxirigacha eshitmay, qo'l siltab ketish muomaladagi madaniyatsizlikni anglatadi. Ba'zan qarab qo'yishning o'zi so'zdan ham kuchliroq ta'sir ko'rsatadi». Oila tarbiyasida insonlarga chiroyli va ma'noli, beg'araz insonlarga qarashni shakllantirish va rivojlantirishga, har qanday muammo, kayfiyat yomon bo'lishiga qaramasdan boshqalarga yomon qaramaslikka o'rgatishga katta ahamiyat berish zarur. Muomala odobini quyidagi: er va xotin, ota-ona va farzandlar, erkaklar, ayollar, yoshlar, qariyalar, kasbdoshlarning muomala odoblari kabi turlarga bo'lish mumkin. Muomala odobining bu turlari har bir odamning burch va vazifalaridan kelib chiqqan holda amalga oshadi.

Muomala odobi – insonlararo muloqotda namoyon bo'ladigan odob-axloq belgisi bo'lib, so'zlashuv madaniyatini tartibga soladigan hamda shaxs xulqi go'zalligini aks ettiradigan ma'naviy-axloqiy xususiyatni ifodalovchi tushuncha. Muomala odobida xushfe'llik, xushmuomalalik, hayo-ibolilik, bezorlik, shirinso'zlik, ochiqko'ngillik singari axloqiy me'yorlar muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, o'zida yuksak madaniyatni mujassam etgan kishilar muomalasida hayo, andisha va ibolilik yaqqol ko'zga tashlanadi. Ma'rifatli, komil insonlar hayoli va vafodor kishilardir. Vafosizning jabri qancha bo'lsa, hayosizning shallaqiligi, betgachoparliligi, beandishaligi ham shuncha ozor

keltiradi. Bundan tashqari, muloyimlik ham muomala odobining muhim sifatlaridan sanaladi. Muomalaning asosiy manbaini so'z tashkil etadi.

Muomala odobiga ko'ra, yaxshi-yomon so'z insonning ruhiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi: yaxshi so'z bilan muomala qilinsa – yaxshilik topiladi, yomon so'z bilan muomala qilinsa – yomonlik. Madaniylikning eng muhim unsurlaridan biri muomala odobidir. U mohiyatan, o'zaro hamkorlikning shakllaridan biri. Inson zoti bir-biri bilan hamkorlik qilmasdan, o'zaro tajriba almashmasdan, bir-biriga ta'sir ko'rsatmasdan yashashi qiyin. Muomala – odam uchun ehtiyoj, zaruratdir. Muomala odobi boshqa kishilar qadr-qimmatini, izzatini joyiga qo'yishni, an'anaviy axloqiy-me'yoriy talablarni bajarishni taqozo etadi. Uning eng yorqin, sermazmun va ifodali tarzda namoyon bo'lishi so'z, nutq vositasida ro'y beradi. So'zlash va tinglay bilish, suhbatlashish madaniyatni muomala odobining muhim jihatlari tashkil etadi.

Shu bois muomala odobi eng avvalo, shirinsuxanlik, kamsuqumlik, bosiqlik, xushfe'llik singari axloqiy me'yorlarda namoyon bo'ladi. Axloqiy komillikka erishish muomala odobini egallashdan boshlanadi. Muomala odobining yana bir "ko'zgusi", bu – insoniy qarash, nigoh, so'zsiz harakatlar. Ma'lumki, odamning qarashida, yuz ifodasida, qo'l harakatlarida uning til orqali ifodalangan, so'zga aylanmagan hissiyoti o'z aksini topadi. Chunonchi, suhbatdoshining gapini oxi rigacha eshitmay, qo'l siltab ketish – muomaladagi madaniyatsizlikni anglatadi. Ba'zan qarab qo'yishning o'zi so'zdan ham kuchliroq ta'sir ko'rsatadi. Umuman olganda, muomala odobi kishilarning bir-biriga ta'siri, tarbiya va o'z-o'zini tarbiya etish vositasi sifatida shaxslararo munosabatlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sabab yoshlarimizda muomala odobini shakllantirish hozir kunda jamiyatimiz oldida turgan muhim vazifalardan hisoblanadi. Bunda ota-ona, mahalla-ko'y, ta'lim-tarbiya sohasi xodimlarining ta'siri katta.

Muomala odobi bu inson ko'rki bo'lib, insonga bo'lgan samimiy mehr-muruvvat mezonidir. Bu mezoniga izchil amal qilish odamlarni bir-biriga yaqinlashtiradi, o'zaro ishonchni mustahkamlaydi.

Odamlar o'rtasidagi munosabatni belgilaydigan muomala inson yuragini ko'zga aks etgandek namoyon etadi. Kishining so'zidan, muomalasidan uning qanday odam ekanligini bilib olish qiyin emas. Inson kamolotida, hayot rivojida, ish yuritishda, odamlar sihat-salomatligini muhofaza qilishda muomala asosiy omildir.

Xulosa. Muomala madaniyati ham keng ma'noda insonning butun hayoti va faoliyati davomida tarbiyalanadigan jarayon bo'lib, u oilada, jamiyatda, jamoada shakllanadi. Muomala madaniyati insonning ijodiy kuchi va aqliy qobiliyati, tafakkur salohiyati va dunyoq arashining muayyan darajasi hisoblanadi.

Muomala madaniyati bilim va ma'rifatdan, axloqiy tarbiyadan, o'tmish bobokalonlarimiz merosini yaxshi bilish va ma'naviy qadriyatlarimizga sadoqatdan kelib chiqar ekan, uning jamiyat madaniy-ma'rifiy taraqqiyotining, millat ma'naviy kamolotining muhim alomati ekaniga shubha yo'q. SHuning uchun ham, mustaqilligimizning ilk kunlaridan boshlab, ma'naviy-ma'rifiy masalalarga, ta'limiy va tarbiyaviy sohalarga e'tiborning qaratilganidan buni anglash qiyin emas. Bu sohadagi islohotlarning barchasi, yurtimizning ertasi, xalqimizning istiqboli bo'lguvchi yoshlarimizga bo'lgan, aniqrog'i, aqlan va jismonan sog'lom, barkamol avlodga bo'lgan mehr va muhabbatdan kelib chiqadi.

ADABIYOTLAR

1. Дружинин В.Н. Психология семьи. – Изд. 3-е. – СПб.: «Питер», 2008. – С. 176.
2. Ашиков В. Ещё раз о воспитании // Дошкольное воспитание. – 2005. - №4. – С. 5.
3. Husanov B., G'ulomov V. Muomala madaniyati. – Toshkent, 2009. -B. 57.
4. Rustamova M. Yoshlarda yangicha tafakkur madaniyatini shakllantirishning falsafiy jihatlari. T.: Mehnat, 2000. 19 b.
5. Сафаров Р. Культура поведения. Т.: Главная редакция издательско-полиграфического концерна «Шарк», 1998.
6. Sa'diy Sheroziy. Guliston. T.: A.Qodiriy nomdagi xalq merosipashriyoti, 1993.
7. Shadmanova, N. I., & Usmonova, U. A. (2021). EFFECTIVENESS OF FIRST LANGUAGE IN ACQUISITION OF SECOND LANGUAGE. Theoretical & Applied Science, (1), 235-237.

-
8. Шадманова, Н. И. (2023). МОНОЛОГИЧЕСКАЯ И ДИАЛОГИЧЕСКАЯ РЕЧЬ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ. Academic research in educational sciences, 4(1), 298-302.
 9. Irgashevna, S. N. (2023). THE CULTURE OF THE TEACHER'S SPEECH WHEN TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE. American Journal of Pedagogical and Educational Research, 8, 83-85.

UDK: 37,014,5

Ibodulla ERGASHEV,

O‘zbekiston Milliy universiteti professori, s.f.d

E-mail: ibodullaergashev@mail.ru

Azamatjon XUDAYNAZAROV,

O‘zbekiston Milliy universiteti Siyosatshunoslik kafedrasi tadqiqotchisi

E-mail: azamatjon.200992@gmail.com

CHDPU professori, s.f.d. N. Nazarov tarqizi asosida

THE ROLE OF YOUTH PARLIAMENTS IN INCREASING YOUTH PARTICIPATION (INTERNATIONAL AND UZBEKISTAN EXAMPLES)

Annotation

The article examines the role of youth parliaments in increasing the participation of young people in political processes. Also, the article describes the practical experiences of the youth parliaments in the world and the practical measures taken, as well as the practical work carried out by the youth parliament in Uzbekistan. Some problems in the activity of youth parliaments in increasing the participation of young people in political processes, conclusions, suggestions and recommendations for further improvement of its activity are given and socio-political analysis is made.

Key words: Youth, youth participation, youth problems, political processes, strategic subject, participation in political processes, youth parliament, votelection.

РОЛЬ МОЛОДЕЖНЫХ ПАРЛАМЕНТОВ В ПОВЫШЕНИИ УЧАСТИЯ МОЛОДЕЖИ (МЕЖДУНАРОДНЫЕ И УЗБЕКИСТАНСКИЕ ПРИМЕРЫ)

Аннотация

В статье рассматривается роль молодежных парламентов в повышении участия молодежи в политических процессах. Также в статье описан практический опыт молодежных парламентов мира и принятые практические меры, а также практическая работа, проводимая молодежным парламентом в Узбекистане. Приведены некоторые проблемы деятельности молодежных парламентов по повышению участия молодежи в политических процессах, сделаны выводы, предложения и рекомендации по дальнейшему совершенствованию их деятельности и сделан социально-политический анализ.

Ключевые слова: Молодежь, молодежное участие, молодежные проблемы, политические процессы, стратегический субъект, участие в политических процессах, молодежный парламент, голосование, выборы.

YOSHLAR ISHTIROKINI OSHIRISHDA YOSHLAR PARLAMENTLARINING O‘RNI (XALQARO VA O‘ZBEKISTON MISOLIDA)

Annotatsiya

Maqolada yoshlarning siyosiy jarayonlarda ishtirokini oshirishda yoshlar parlamentlarni o‘rni o‘rganilgan. Shuningdek, maqolada dunyodagi yoshlar parlamentlarining amaliy tajribalari hamda olib borilgan amaliy chora-tadbirlari, shu o‘rinda O‘zbekistondagi yoshlar parlamenti tomonidan amalga oshirilgan amaliy ishlar yoritilgan. Yoshlar parlamentlarining yoshlarni siyosiy jarayonlarda ishtirokini oshirishdagi faoliyatida ayrim muammolari, uning faoliyatini yanada takomillashtirish uchun xulosa, taklif va tavsiyalar berilgan hamda ijtimoiy-siyosiy tahlil etilgan.

Kalit so‘zlari: Yoshlar, yoshlar ishtiroki, yoshlar muammolari, siyosiy jarayonlar, strategik subyekt, siyosiy jarayonlarda ishtiroki, yoshlar parlamenti, ovoz berish, saylov.

Kirish. Yoshlar ishtiroki – bu mamlakatning ijtimoiy hayot sohalarida yoshlarning bevosita faoliyatiga aytish mumkin. Har bir mamlakatning strategik subyektini bo‘lgan yoshlarini siyosiy jarayonlarda ishtirokini oshirish orqali mamlakat taraqqiyotida tub burilish qiladigan, kreativ, novator, erkin hamda mustaqil fikrlaydigan, siyosiy-huquqiy madaniyatli, vatanparvar va o‘z xalqini o‘ylaydigan davlat xizmatchisi, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarni puxta egallagan yuksak potensial yoshlarni tarbiyalash mumkin. Shu o‘rinda, davlat rahbarlari yoshlarining siyosiy jarayonlarda ishtirokiga e‘tiborsizlik qilinsa, davlat hokimiyati boshqaruvi va siyosatiga ishonchsizlik, davlat idorata-shkilotlari rahbarlarining yoshi qarishi (yoshi katta rahbarlarning ko‘payishi), saylovlarda tokenistik (ramziy) ishtirok etishi, siyosiy o‘zgarishlarga loqaydlik bilan qarash, siyosiy radikal oqimlarga qo‘shilishga moyillik xususiyatlari shakllanishi, davlatning qonunchiligiga ishonchsizligi kabi holatlar yuzaga kelishi mumkin. Bunday salbiy holatlarni oldini olish, shuningdek, yoshlarning qonuniy huquq va manfaatlarini qo‘llab-quvvatlash, ularning huquqiy ongi va savodxonligini oshirish, qonunchilik va qonun ijodkorligi jarayoniga qiziqirish hamda jalb qilish, qabul qilinayotgan qonunlarga ovoz bera olish imkoniyatlarini kengaytirishda yoshlar parlamentlarining roli beqiyosdir.

Shu o‘rinda yoshlar parlamenti tushunchasiga ilmiy ta‘riflar berib ketish o‘rinlidir. Yoshlar parlamenti - bu yoshlarning hayoti va kelajagi to‘g‘risida qaror qabul qilishda faol ishtirokini ta‘minlash maqsadida tashkil etilgan tashkilot. Bu yoshlar ta‘lim, sog‘liqni saqlash, ish bilan ta‘minlash, ekologiya va yoshlar siyosatining boshqa jihatlari bilan bog‘liq muhim masalalar bo‘yicha o‘z fikrlarini bildirishi, fikr almashishi va yechimlarni taklif qilishi mumkin bo‘lgan forumni taqdim etadi[1]. Rossiyalik politolog Aleksey Kochetkov esa “Yoshlar parlamenti bugungi kunda yoshlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini davlat hokimiyati organlari huzurida yoki ular tomonidan belgilangan tartibda, shuningdek, boshqa jamoatchilik tomonidan maxsus jamoat maslahat va radioeshittirish tuzilmasini yaratish va faoliyat yuritishga asoslangan maxsus ijtimoiy guruh sifatida belgilaydi” degan fikrlarini keltirish mumkin[2]. Yoshlar parlamenti tushunchasiga keltirilgan fikrlardan kelib chiqib quyidagicha fikr bildirish mumkin: Yoshlar parlamenti - yoshlarning hayoti va kelajagi to‘g‘risida qaror qabul qilishda faol ishtirokini ta‘minlovchi, o‘z muammolari va g‘oyalarni hukumat vakillari bilan muhokama qilish imkoniyatini beruvchi hamda siyosiy jarayonlarda yoshlarning manfaatlari va g‘oyalarni ifodalashga mo‘ljallangan ko‘nikma hamda malakasini shakllantiruvchi institut.

Asosiy qism. Dunyoga nazar soladigan bo'lsak, ko'pgina parlamentlarda fuqarolik jamiyati guruhlari va tarmoqlari bilan aloqalarni o'rnatish vazifasi yuklangan axborot xizmatlari mavjud. Hamkorlikning natijasi yaxshiligi - yoshlarning ovozlari qaror qabul qiluvchilar tomonidan eshitilganda va inobatga olinganda, yoshlarning siyosiy ishtiroki haqiqiy muammolarni hal qilishda yordam bergandadir. Shunda yoshlarning fikrlari va qarashlari haqiqiy o'zgarishlarga olib keladi.

Shotlandiya yoshlar parlamenti (SYP) 1999 yilda tashkil etilgan bo'lib, yoshlar tomonidan boshqariladigan tashkilotdir. U Shotlandiya parlamenti va Shotlandiya hukumatidan mustaqil hisoblanadi, lekin hukumat tomonidan uch yil davomida moliyalashtiriladi. Shotlandiya yoshlar parlamentiga 14 yoshdan 25 yoshgacha bo'lgan 160 a'zo kiradi. Saylov mahalliy kengashlar tomonidan Shotlandiya yoshlar parlamenti xodimlari rahnamoligida tashkil etiladi. Shotlandiyada yoshlarni mahalliy kengashlar va yoshlar tashkilotlari tomonidan qo'llab-quvvatlash mavjud. Yilda bir marta Shotlandiya hukumati Shotlandiya yoshlar parlamenti tomonidan erishilgan yutuqlarini muhokama qilish uchun uchrashuv bo'lib o'tadi. Yoshlar parlamenti Shotlandiyada yashovchi yoshlarning huquqlarini qo'llab-quvvatlash, o'zaro hurmat qilish va mamlakatdagi qaror qabul qiluvchilar tomonidan hisobga olishga ijobiy ta'sir ko'rsatganligi haqidagi misollar keltirishadi. Shunday qilib, Shotlandiya yoshlar parlamentining afzalliklari nafaqat yoshlar va ular tajribasidan olingan narsalar, balki Shotlandiya parlamenti va Shotlandiya hukumati tomonidan ijobiy siyosatni shakllantirishga yordam berish uchun manfaatdor yoshlarning tayyor guruhiga murojaat qilishlari mumkinligidir[3].

Uels Yoshlar Parlamenti (WYP) (Uels: Senedd Ieuenctid Cymru (SIC)) 2018-yilda Senedd (o'sha paytda Uels Milliy Assambleyasi) tomonidan tashkil etilgan. Uning maqsadi yoshlarga qaror qabul qilish imkoniyatini berish va ularga Uels siyosatida ovoz berishdir. Uels Yoshlar Parlamenti 11 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan oltinchi nafar a'zodan iborat. Senedd saylov okruglari bo'yicha elektron saylovda 40 nafar a'zo, yana yigirma nafar a'zo hamkor tashkilotlar tomonidan saylandi. Parlamentning barcha 60 ta a'zosi o'zlarining ikki yillik vakolatlari davomida jami uch marta milliy miqyosda yig'ilishadi. Parlament Kardiff ko'rfazidagi Senedd binosida yig'iladi. Bundan tashqari, a'zolar ish dasturini davom ettirish uchun mintaqaviy yig'ilishlarda uchrashadilar; Uelsning to'rtta saylov hududida - O'rta va G'arbiy Uels, Shimoliy Uels, Janubi-Sharqiy Uels va Janubi-G'arbiy Uelsda o'tkaziladi. Ikki yil davomida uchta mintaqaviy tadbir ham o'tkaziladi, ularda butun Uelsdan kelgan yoshlar o'zlarining saylangan vakillari bilan uchrashishlari va ularning fikrlarini eshitishlari mumkin[4].

Buyuk Britaniya Yoshlar Parlamenti 1999-yilda yoshlarga, jumladan, marginallashtirilgan jamoalar vakillariga parlament jarayoniga ta'sir o'tkazish imkoniyatini yaratish maqsadida tashkil etilgan. Milliy yoshlar agentligi buyuk Britaniyaning yoshlar parlamentini boshqaradi va dasturni taqdim etish uchun hamkor tashkilotlar bilan ishlaydi. Britaniya Yoshlar parlamenti har ikki yilda bir marta saylanadi. Britaniya yoshlar parlamentining vakolat muddati 1 apreldan boshlanadi va 31 martda tugaydi. Saylovlar Angliya va Uelsdagi mahalliy hokimiyat organlariga (yoki mahalliy hokimiyat nomidan yoki uning o'rniga ishlaydigan organlarga), Shotlandiyadagi Shotlandiya yoshlar parlamenti va to'g'ridan-to'g'ri Shimoliy Irlandiyadagi Milliy yoshlar agentligi tomonidan boshqariladi. Saylanganidan so'ng, yoshlar parlamenti a'zolari qaror qabul qiluvchilar bilan uchrashadilar, tadbirlar tashkil qiladilar, targ'ibot-tashviqot ishlarini olib boradilar, nutq so'zlaydilar, munozaralar o'tkazadilar va qaror qabul qiluvchilar tomonidan yoshlarning fikrlari tinglanishini ta'minlaydilar[5].

Osiyo mamlakatlariga nazar soladigan bo'lsak, masalan, Pokiston Islom Respublikasi yoshlarning liderlik qobiliyatlari va tanqidiy fikrlashni shakllantirish, siyosiy bilimlarni rivojlantirish hamda Pokiston yoshlarini demokratik qarorlar qabul qilish jarayoniga mazmunli jalb qilish uchun PILDAT 2007 yilda birinchi Pokiston Yoshlar Parlamentini (YPP) ishga tushirdi. O'shandan beri Yoshlar Parlamenti Pokistonning barcha viloyatlari va hududlaridan 18 yoshdan 29 yoshgacha bo'lgan 1000 ga yaqin yosh pokistonliklarning yetakchilik qobiliyatini

yaratdi. Pokiston yoshlar parlamentining bir qator bitiruvchilari hozirda siyosat, davlat, davlat xizmati, huquq, biznes va korporativ sektorlarda rahbarlik lavozimlarida xizmat qilmoqda. Pokiston yoshlar parlamenti yoshlar bugungi va ertangi kunning global, mintaqaviy va mahalliy muammolarini tushunish vakolatiga ega bo'lgan hamda keyingi avlod yetakchilari sifatida ularni hal qilish uchun ilhomlantirgan holda, Yoshlar parlamenti orqali faol fuqaro bo'lish va muvaffaqiyatli martaba qurish yo'llarini o'rgatadi[6].

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi davlatlariga nazar soladigan bo'lsak, Rossiya Federatsiyasi Davlat Dumasining 2001 yil 4 iyuldagi 1742-III-sonli qarori bilan Rossiya Federatsiyasi Federal Majlisining Davlat Dumasi huzurida jamoat yoshlar palatasi (2011-yilda Yoshlar parlamenti deb o'zgartirilgan) tashkil etildi. Yoshlar parlamenti Davlat Dumasi apparati faoliyatni huquqiy, tashkiliy, hujjatlashtirish, tahliliy-axborot, moliyaviy, moddiy-texnik qo'llab-quvvatlashni amalga oshiruvchi doimiy faoliyat ko'rsatuvchi organdir. Yoshlar parlamenti Rossiya Federatsiyasidagi yoshlarning muammolarini o'rganish, ularga davlat hokimiyati organlarining o'z vaqtida javob berishlari, davlat dumasining yoshlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini qonuniy tartibga solish sohasidagi faoliyatiga ko'maklashish, Rossiya Federatsiyasida yoshlar muammolarini hal qilish bo'yicha tavsiyalar tayyorlash maqsadida tuzilgan. Davlat Dumasi huzuridagi Yoshlar parlamenti yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish bo'yicha qonunchilik tashabbuslarini ishlab chiqadi, hokimiyat va yosh fuqarolarning bir-birini yaxshiroq tushunishiga yordam beradi, siyosatni o'rgatadi[7].

Shu o'rinda, Belarus Respublikasi Milliy Majlisi huzuridagi yoshlar kengashi (parlament) 2020-yil iyul oyida tashkil etilgan va o'z faoliyatini jamoatchilik asosida amalga oshiruvchi maslahat organi hisoblanadi. Yoshlar parlamentining maqsadi Belarus Respublikasi Milliy Majlisining yoshlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini qonuniy tartibga solish sohasidagi faoliyatiga ko'maklashishdir. Yoshlar parlamenti tarkibiga Belarus Respublikasi fuqarolari bo'lgan 18 yoshdan 31 yoshgacha bo'lgan yoshlar vakillari, odatda yoshlar parlamentarizmi organlari rahbarlari (vakillari) orasidan kiritiladi. Viloyat bo'ysunuvdagi har bir tuman va shahardan bazaviy hududiy darajadagi deputatlarining tegishli mahalliy Kengashlari prezidiumlari yoshlar parlamenti tarkibiga bittadan nomzodni topshiradilar. Yoshlar parlamenti tarkibiga nomzodni delegatsiya qilish to'g'risidagi qaror tegishli mahalliy deputatlar Kengashlari prezidiumlari majlislarida nomzodlar muhokama qilingandan so'ng qabul qilinadi. Yoshlar parlamentining vakolat muddati ikki yil. Yoshlar parlamentining faoliyati majlislar shaklida, prezidium, komissiyalar, yoshlar parlamentining boshqa organlari faoliyati, shuningdek, yoshlar parlamenti a'zolarining Belarus Respublikasi milliy Majlisi Vakillar palatasi hamda Respublika Kengashining ochiq majlislarida, ularning doimiy komissiyalarida va boshqa shakllarda yoshlar parlamentining Nizom va reglamentiga muvofiq amalga oshiriladi[8].

O'zbekistonga nazar soladigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 2-martdagi "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturi to'g'risida"gi PF-5953-sonli Farmoni[9] ga asosan Davlat dasturining I. Davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari bandining ijrosini ta'minlash maqsadida Oliy Majlis Qonunchilik palatasi huzurida hamda Senati huzurida Yoshlar parlamentini tashkil etildi. Yoshlar parlamentining maqsadi yoshlarning qonuniy huquq va manfaatlarini qo'llab-quvvatlash, ularning huquqiy ongi va savodxonligini oshirish, qonunchilik va qonun ijodkorligi jarayoniga yoshlarni jalb qilish va qabul qilinayotgan qonunlarni yoshlar orasida keng targ'ib qilish orqali ularning parlament hayotiga daxldorligini oshirishda ishtirok etishdan iborat[10].

Yoshlar parlamenti a'zolari 18-30 yosh bo'lgan fuqarolar orasidan gender tenglik ta'minlangan va jismoniy imkoniyati cheklangan yoshlarni ham jalb qilgan holda jami 100 nafar etib shakllantiriladi. Bunda xalq deputatlari viloyat, tuman (shahar) Kengashlariga saylangan yoshlar vakillaridan har bir hududdan

teng miqdorda 6 nafardan jami 84 nafar va O'zbekiston Yoshlar ittifoqi tavsiyasiga ko'ra 10 nafar hamda Senatning Yoshlar madaniyat va sport masalalari qo'mitasi tavsiyasiga binoan 6 nafar yoshlar Senat Kengashi qarori bilan Yoshlar parlamenti a'zolariga tasdiqlanadi. Yoshlar parlamenti tomonidan 2023-yilda Qonunchilik palatasida ko'rib chiqilgan qonun loyihalaridan 21 tasi yuzasidan 455 ta taklif tayyorlangan. Shuningdek, Qonunchilik palatasi deputatlarining hududlardagi uchrashuvlari, nazorat-tahlil tadbirlari va saylovchilar bilan muloqotlari jarayonida Yoshlar parlamenti a'zolarining 61 marotaba bevosita ishtirok etishi ta'minlangan[11].

Xulosa va takliflar. Yoshlar parlamenti davlat va yoshlar o'rtasida o'zaro munosabatga kirishdan ko'prik vazifasini bajaruvchi tizimdir. Shuningdek, yoshlarning siyosiy va huquqiy sohada egallagan bilim hamda ko'nikmalari, hayotiy pozitsiyalarini aniq belgilab berib, davlat parlamenti kelajagidagi chinakam vorisiga aylanishda siyosiy muhit yaratib beradi. Bugungi dunyoda bo'layotgan siyosiy o'zgarishlar yoshlarning siyosiy jarayonlarga bo'lgan qiziqishi, siyosiy ishtiroki oshib bormoqda. Lekin yoshlar o'rtasida siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishida siyosiy institutlarning olib borayotgan faoliyati unchalik katta ta'sir qilmayapti. Chunki siyosiy institutlar faqat davlat topshiriqlarini bajarish, qilgan ishlari faqat hisobot uchun olib borilganligi, yoshlar muammolariga yechim topish va ularni qo'llab-quvvatlashga yetarlicha e'tibor qaratilmayotganligi holatlari yuz bermoqda. Shuning uchun yoshlarda siyosiy institutlarga ishonchi past darajada bo'lmoqda. Yoshlar parlamentining maqsad va vazifalarini konkretlashtirish kerak. Masalan, O'zbekistonda yoshlar muammolarini o'rganadigan, tashabbuslarini olib chiqadigan, takliflarni o'rganadigan bir nechta institutlar mavjud. Yoshlar muammolarini o'rganish va istiqbolli kadrlarni tayyorlash instituti, O'zbekiston Yoshlar ittifoqi va Yoshlar ishlari agentligi kabi tashkilotlarni maqsadlari bir-biriga yaqin bo'lib qolgan. Yoshlar muammolarini o'rganish va tahlil qilishni yagona tashkilot bajarishi kerak. Tashkilotlar ko'p bo'lsa, bir biriga uning-buning vazifasi deb, muammolar muammoligicha qolaveradi.

Shu o'rinda yoshlar parlamentlarining yoshlarni siyosiy jarayonlarda ishtirokini oshirishdagi faoliyatida ayrim muammolarni sanab o'tish o'rinlidir: birinchidan, Yoshlar

parlamenti faqat hukumatning faoliyatiga kirmaydigan topshirig'ini amalga oshirishga o'rganib qolganligi, ikkinchidan, parlamentning qonun loyihalari muhokamalarida nomiga ishtirok etishi hamda ularning qarorlari rasmiy kuchga ega emasligi, uchinchidan, parlamentning a'zolari o'zi istiqomat qiladigan hudud yoshlariga tegishli muammolarini o'rganish, sabablarini aniqlash, uni yoshlar o'rtasida muhokama qilishga mas'uliyat bilan yondashmayotganligi, to'rtinchidan, yoshlarning manfaatlarini himoya qilish, ularning muammolarini parlament minbariga olib chiqish, qonun ijodkorligida yoshlarning ishtirokini ta'minlash bo'yicha olib borayotgan targ'ibotlari hukumat oldida faqat hisobot uchun yoki nomigina o'tkazilishi, beshinchidan, ayrim yoshlar parlament faoliyati to'g'risida ma'lumotga ega emasligi.

Yoshlarning siyosiy jarayonlarda ishtirokini oshirishda yoshlar parlamentlarni faoliyatini yanada takomillashtirish uchun quyidagi taklif va tavsiyalarni berish mumkin: birinchidan, yoshlar va davlat o'rtasida siyosiy jarayonlarda o'zaro munosabatga kirishishda imkoniyatlar yaratib beradigan strategik siyosiy institut sifatida faoliyatini takomillashtirish, ikkinchidan, parlamentga faqat iqtidorli, intellektual salohiyatli yoshlarni emas, talablardan kelib chiqqan holda uyushmagan yoshlarni jalb qilish to'g'risida chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqish, uchinchidan, mamlakatimizda yoshlarni huquqiy va siyosiy savodxonligini oshirish, davlat boshqaruvi va siyosat tizimiga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydigan, siyosiy jarayonlarda konstruktiv ishtirok etishi samaradorligini oshiradigan davlat ahamiyatiga ega qonun yoki konsepsiya ishlab chiqish, to'rtinchidan, mamlakatimizning barcha hududidagi yoshlarning siyosiy va huquqiy jarayonlarga bo'lgan munosabati, yoshlarning siyosiy jarayonlardagi ishtirokini oshirishga xizmat qiladigan sohalar ya'ni ta'lim, bandlik, ishlab chiqarish, saylov kabi sohalaridagi muammolarni sotsiologik tadqiqotlar o'tkazish orqali aniqlash va yechimlar ishlab chiqish, beshinchidan, yoshlar parlamenti a'zolari yoshlar muammolarini yashirmasdan, boricha ko'tarib chiqadigan, yoshlar masalasidagi qonun loyihalariga erkin, mustaqil fikrini va taklifini kirita oladigan, ayrim rahbarlar yoki deputatlardan hech qanday bosimsiz namoyon qila olish imkoniyatini mustahkamlashdan iborat.

ADABIYOTLAR

- Elektron manba: <https://adolat.uz/ru/nuktai-nazar/mnenie-molodezhnyj-parlament-platforma-dlya-razvitiya-molodezhi-uzbekistane> (Murojaat qilingan sana: 01.06.24).
- Кочетков А.В. Молодежный парламентаризм в России: понятие и правовой статус / А.В. Кочетков // «Черные дыры» в российском законодательстве. – 2005. – № 1. – С. 51-57.
- Elektron manba: <https://gpgovernance.net/wp-content/uploads/2021/04/GTP-13-Youth-Uzbek.pdf> (Murojaat qilingan sana: 01.06.24).
- Elektron manba: https://en.wikipedia.org/wiki/Welsh_Youth_Parliament (Murojaat qilingan sana: 01.06.24).
- Elektron manba: <https://nya.org.uk/ukyp/> (Murojaat qilingan sana: 01.06.24).
- Elektron manba. <https://youthparliament.pk/> (Murojaat qilingan sana: 01.06.24).
- Elektron manba. https://ru.wikipedia.org/wik/Молодёжный_парламент_при_Государственной_думе (Murojaat qilingan sana: 01.06.24).
- Elektron manba: <https://sovrep.gov.by/ru/mp-ru/> (Murojaat qilingan sana: 01.06.24).
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 2-martdagi PF-5953-sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/-4751561>
- O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashining 2022-yil 12-dekabrda 2749-IV-son Qarori. <https://lex.uz/en/docs/-6358558>
- Elektron manba: <https://parliament.gov.uz/news/yoshlar-parlamentining-otgan-yilgi-faoliyati-qanday-boldi> (Murojaat qilingan sana: 01.06.24).
- Urinbaevich K. A. YOUTH OF UZBEKISTAN AS A SUBJECT OF CHANGES IN POLITICAL PROCESSES //Open Access Repository. – 2023. – T. 4. – №. 3. – С. 1455-1464.
- Urinbaevich K. A. Factors for Increasing the Activity of Youth of Uzbekistan in the Field of Science and Education //Middle East Journal of Applied Science & Technology. – 2022. – T. 5. – №. 1. – С. 33-37.
- Худайназаров А. У. Роль реформ в повышении активности молодежи узбекистана в социально-политических процессах //Экономика и социум. – 2021. – №. 4-2 (83). – С. 661-665.
- Abdurakhmonovich S. B., Urinbaevich K. A. The Role of Reading in Increasing the Activity of Youth in Socio-Political Processes //Middle European Scientific Bulletin. – 2022. – T. 23. – С. 222.
- Ergashev Ibodulla, Abdullayev Barxayotjon Bo'riyevich, Xudaynazarov Azamatjon O'rinqbayevich & Berdiyeva Muattar Ibodullayevna. Transformation of Youth and the System of Values. Mediterranean Journal of Basic and Applied Sciences (MJBAS) Volume 6, Issue 4, Pages 24-32, October-December 2022.
- O'rinqbayevich X.A.Yangi O'zbekiston Siyosiy Jarayonlarida Yoshlar Ishtirokining Tuzilmaviy-Funksional Tahlili //Conferencea. – 2023. – С. 46-51.

UDK: 81.1(2).

Dilnoza ESHONOVA,

Abdulla Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodlarga o'rgatish milliy-tadqiqot instituti doktranti

E-mail: dilnoza@mail.ru

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti professori J.Eshnazarov taqrizi asosida

O'QUVCHILARGA INGLIZ TILINI O'RGATISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

Annotatsiya

Bugungi kunda ingliz tilini o'rganish va o'rgatish avvalgiga qaraganda ko'proq ahamiyat kasb etmoqda, ushbu maqolada o'quvchilarga ingliz tilini o'rgatishda zamonaviy usul va tendensiyalarni ko'rib chiqadi. O'zbekistonda ko'plab ingliz tili mutaxassislari ingliz tilini o'qitishning bir qancha metodlari ustida ishlab ularni hayotga tadbiiq qilishmoqda. Bu izlanishlar va ingliz tilini yosh avlodga yangi usullar bilan o'qitish, til o'rganilishini samaradorligini oshirmoqda. Ushbu samarali usullardan bir qancha fikr va mulohazalar maqolada keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Til, ingliz tili, zamonaviy metodlar, zamonaviy usullar, o'qitish, o'rganish, tendensiya.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТОВ

Аннотация

Сегодня изучение и преподавание английского языка важно как никогда, в этой статье рассматриваются современные методы и тенденции преподавания английского языка студентам. Многие специалисты по английскому языку в Узбекистане работают над несколькими методами преподавания английского языка и применяют их в жизни. Эти исследования и преподавание английского языка молодому поколению новыми способами повышают эффективность изучения языка. Некоторые из этих эффективных методов упомянуты в статье.

Ключевые слова: Язык, английский язык, современные методы, современные методы, преподавание, обучение, тенденция.

MODERN TENDENCIES OF TEACHING ENGLISH LANGUAGE TO STUDENTS

Annotation

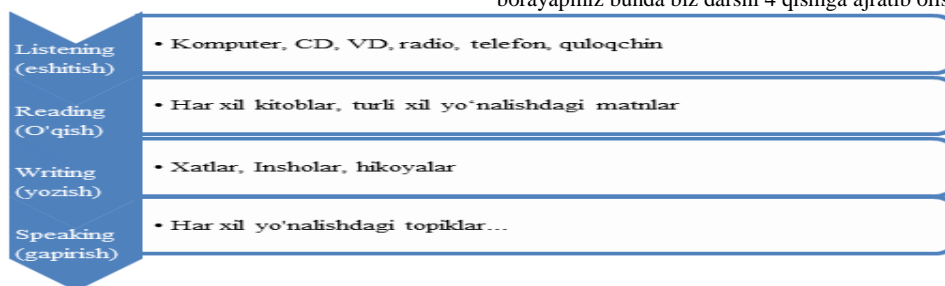
Today, learning and teaching English is more important than ever, this article examines modern methods and trends in teaching English to students. Many English language specialists in Uzbekistan are working on several methods of teaching English and applying them to life. These researches and teaching English to the younger generation in new ways increase the effectiveness of language learning. Some of these effective methods are mentioned in the article.

Key words: Language, English, modern methods, modern methods, teaching, learning, trend.

Kirish. Qadim-qadimdan ajdodlarimiz, mashhur allomalarimiz ko'p tillarni o'rganib o'sha tillarda to'liq muloqat qila olgan va tillarni o'rganishning bir qancha metodlarini ishlab chiqishganlar, bu an'ana asrlar davomida olimlar tomonidan yangilanib kelmoqda, bugungi kunda ham tilni o'quvchilarga o'rgatish uchun yangi – yangi zamonaviy metodlar, texnologiyalar

tilshunos olimlarimiz tomonidan ishlab chiqilmoqda va bu o'z samarasini berib kelmoqda [1].

Bugungi dunyoda ingliz tili butun dunyo tili hisoblanganligi sababli bizning yurtimizda ham bu tilni zamonaviy metodlar yordamida o'qitish keng yo'lga qo'yilgan. Bunda asosan biz darslarni yangi texnologiya yordamida olib borayapmiz bunda biz darsni 4 qismga ajratib olishimiz mumkin.

Grafikda ko'rib turganimizdek biz zamonaviy dars jarayonida yuqoridagi 4ta kompetensiyadan foydalanishimiz kerak, shundagina o'quvchi mukammal zamonaviy tendensiya orqali dars ko'nikmalariga ega bo'ladi. Grafikdagi dastlabki kompetensiya ya'ni eshitish kompetensiyasida biz asosan komputer, CD, radiolardan foydalanamiz, ya'ni o'quvchiga dars boshlanishdan oldinroq biror xil maktab haqidami yoki juda qiziq o'yinqaroq qo'shiqlarni aynan ingliz tilida qo'yish nafaqat o'quvchini kayfiyatini ko'taradi, balki darsga bo'lgan ishtiyoqini ham oshiradi, eshitib tushinmagan so'zlarini do'stlaridan so'rab o'rganishga harakat qiladi. Yoki tanaffuz jarayonida radio eshittirishlarini ayan ingliz tilida uzatilishi ham eshitish qobiliyatini oshiradi.

Dars davomida har xil audio eshittirishlarini o'quvchiga qo'yib berish va uy vazifasiga ham alohida vazifalar berish bu yangi zamonaviy o'qitishni samaradorligini oshirishga yordam beradi [2].

Grafikdagi ikkinchi kompetensiya yani o'qish bosqichi ham ingliz tilini o'rgatishda yosh avlodga juda ahamiyatlidir. Bunda o'qituvchilar bir matnni olib shuni ustida ishlash kerakligini o'quvchilarga tushintiradi. Bunda o'quvchi dastlab tarjima qilishni, yangi o'ziga yod bo'lgan so'zlarni o'rganadi yod oladi. Bundan tashqari bir qancha usullarda matnni tahlil qiladi. Masalan matnda berilgan ayrim so'zlarni sinonemlarini topish, tushib qolgan ayrim so'z yoki so'z birikmalarini topish, yoki matndagi bo'sh o'rinlarga mos tushadigan so'zlarni tanlab qo'yish kabi. Bu metod orqali o'quvchini so'z boyligi va rang-barangligi

oshiy boradi. Miya faoliyati tez va to'g'ri ishlash qobiliyati oshadi [3].

Grafikdagi uchinchi kompetensiya yozish bo'lib bunda o'quvchi dars davomida o'rgangan so'zlaridan kichik kichik hikoyalarni yozishi mumkin, do'stiga yoki biror xil tashkilotga xat yozishni o'rganadi. Har xil mavzuda insholar yoza boshlaydi. Bu esa yod olgan so'zlarini to'g'ri yoza olish va insho yozish jarayonida so'zlarni joy joyida foydalana olish kunlikmasini shakllantiradi.

Va nihoyat grafikdagi to'rtinchi kompetensiya gapirish jarayoni bo'lib, bu jarayon boshqa bosqichlar kabi ingliz tilini o'rganishda juda ham ahamiyatli hisoblanadi. O'quvchi dars jarayonida yod olgan so'z va so'z birikmalaridan foydalanib ularni hayotga tadbiiq qilishni o'rganadi. Oddiy gaplarni do'stlari va ustozlari bilan ingliz tilida gapira boshlaydi. Har xil mavzudagi topiklarni ham gapirib berib so'zlash qobiliyatini oshiradi [4].

Adabiyotlar tahlili. Yuqoridagi to'rtta kompetensiyalarda har xil metodlardan foydalanib dars o'tish bugungi kunning ingliz tilini o'rgatishda eng dolzarb bo'lib kelmoqda.

Ushbu kompetensiyalari bo'yicha olib borilayotgan darslar davomida texnologiyalardan umumiy va o'rinli foydalanish ahamiyatlidir.

Masalan, tinglab -tushunish darslarida audio matnlarni qo'yib eshittirishning ham o'ziga yarasha qonun-qoidalar mavjud. Unda asosiy maqsad o'rganuvchi eshitayotgan audio materialni tushunib olishi va uni qiynalmasdan tahlil qila olishi muhimdir [5].

Buning uchun esa eng avvalo, muhitni audio materialni qo'yib eshittirish uchun hozirlash, bunda tinglovchilar osoyishta muhitni ta'minlashlari, o'qituvchi esa qo'yilayotgan audioning sifatiga hamda ovoz kuchaytirgichlarning yaxshi ishlayotganligiga e'tibor qaratishi va audioni eshittirishdan oldin va keyin bajariladigan mashqlarning tayyor ekanligi va o'rganuvchilar tarqatma materiallar bilan ta'minlangan bo'lishi lozim. Qo'yilgan barcha talablar amalga oshirilgach, o'qituvchi audio materialni o'rganuvchilarga qo'yib eshittirishni boshlashi mumkin. Eshittiruv kamida ikki marta amalga oshiriladi aks holda til o'rganuvchilar mavzuni tushunmasliklari va audio material eshitib bo'lingach bajariladigan mashqlarni to'g'ri bajara olmasliklari mumkin. Shuningdek, so'zlashib va yozib o'rganishda ham texnologiyadan foydalangan holda dars o'tish jarayonida multimedialardan foydalanib, o'rganuvchilarga video -filmlar, roliklar namoyish qilish va uni muhokama qilish juda samarali usul hisoblanadi.

Bunda o'rganuvchilarga tanish bo'lgan lug'at ishlatilishi, yangi va murakkab so'zlar ishtirok etgan bo'lsa so'zlariga izoh berish, yangi so'zlar bilan bog'liq bo'lgan mashqlar bajarib olingach, video materialni namoyish etish mumkin. Bu jarayonni amalga oshirish uchun ham albatta tinch, shovqin bo'lmagan muhit, qulay va toza sinfxona, barchaga tamosha qilish imkonining mavjud bo'lishi, ovoz kuchaytirgichlarning ishlayotganini tekshirib chiqish muhimdir. Videoni qo'yib berishdan oldin, o'rganuvchilarning namoyish etilishi kerak bo'lgan video mavzusi haqida suhbatlashish, savol-javoblar o'tkazish, haqiqatdan ham o'rganuvchilar ushbu mavzuga qiziqishayotganliklariga amin bo'lgach video materialni qo'yib berishi kerak. Video tugagach o'qituvchi o'quvchilarning video-film haqidagi fikrlari bilan qiziqishi, mashqlar bajarishi kerak bo'ladi.

Ushbu etaplar to'g'ri amalga oshirilgach, bu darslar albatta o'rganuvchilarning qiziqishlari va bilimlarining ortib borishiga katta hissa qo'shadi. Bundan kelib chiqadiki, darslarimizni yanada boyitish, o'rganuvchilarni qiziqitira olish, ularning bilimlarini boyitishda zamonaviy texnologiyalarning o'rni beqiyosdir. Ularni to'g'ri va o'rinli qo'llay olish esa yutuqlarimizning asosiy garovi hisoblanadi. Bugungi kunda maktablarda interfaol o'yinlar orqali dars o'tish an'anaga aylanib bormoqda. Ma'lumki, darsning turli xil o'yinlar asosida o'tilishi o'quvchilarning imkoniyatlarini

namoyish etish, diqqatni jamlash, bilim va ko'nikmalarini oshirish va kuchli bo'lishlarini ta'minlaydi. O'yin texnologiyasidan foydalanishning asosini o'quvchini faollashtiruvchi va jadallashtiruvchi faoliyat tashkil etadi [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Psixologlarning ta'kidlashlaricha, o'yinli faoliyatning psixologik mexanizmlari shaxsning o'zini namoyon qilish, hayotda barqaror o'rni topish, o'zini o'zi boshqarish, o'z imkoniyatlarini amalga oshirishning fundamental ehtiyojlariga tayanadi. Har qanday o'yin zamirida umumiy qabul qilingan ta'lim prinsiplari, taktikasi yotishi kerak. O'quv o'yinlariga o'quv predmetlari asos qilib olinishi kerak. O'yinlar jarayonida o'quvchi oddiy darsga qaraganda bu mashg'ulotga qiziqibroq yondashadi va bemalol faoliyat ko'rsatadi.

Ta'kidlash lozimki, o'yin eng avvalo, o'qitishning bir usulidir. O'quvchilar o'yinli darslarga qiziqib qatnashadilar, g'alaba qozonishga intiladilar, o'qituvchi ular orqali o'quvchiga ta'lim-tarbiya ham beradi. O'quvchi inglizcha o'yin o'ynab, gapira olarkanman, tinglab tushuna olarkanman, yoza olarkanman, deb ishonadi, qiziqadi. Biz bilamizki, hozirgi ta'lim jarayonida o'quvchi sub'ekt bo'lishi lozim. Bunda ko'proq interfaol metodlarga e'tiborni qaratish ta'lim samaradorligini oshiradi. Ingliz tili darslariga qo'yilgan eng muhim talablardan biri talabalarni mustaqil fikrlashga o'rgatishdir.

Bugungi kunda ingliz tili o'qituvchilari Amerika Qo'shma Statlari, Angliya pedagoglari tajribasiga tayangan holda quyidagi innovatsion metodlardan foydalanib kelishmoqda: –"Muammoli vaziyat yechimi" (Creative Problem Solving) bu usulni qo'llash uchun hikoyaning boshlanishi o'qib beriladi qanday yakun topishi o'quvchilar, talabalar hukmiga havola qilinadi; –"Quvnoq topishmoqlar" (Merry Riddles) o'quvchilarga topishmoqlar o'rgatish Ingliz tilini o'rgatishda muhim ahamiyatga ega, ular o'zlariga notanish bo'lgan so'zlarni o'rganadilar va o'yilab topishmoq javobini topadilar; –"Tezkor javob" (Quick answers) o'tilgan dars samaradorligini oshirishda yordam beradi; –"Chigil yozdi" ("Warm-up exercises") o'quvchilarni darsga qiziqitirish uchun sinfda har xil o'yinlardan foydalanish; –"Pantomima" (pantomime) bu usul juda qiyin mavzular tushuntirilishi kerak bo'lgan darsda yoki yozma mashqlar bajarilib, talabalar charchagan paytda foydalanilsa bo'ladi; –"Hikoya zanjiri" (a chain story) usuli o'quvchilarning og'zaki nutqini o'stirishda yordam beradi; –"Rolli o'yinlar" (Acting characters) bu usul darsning barcha tiplarida qo'llanilishi mumkin. Hunarga o'rgatish uchun "Interpreter", "Translator", "Writer", "Poet" kabi kasbdagi kishilar darsda ishtirok etishib o'quvchilar bilan suhbatlashishlari mumkin; –"Allomalar yig'ini" (Thinkers meeting) U.Shekspir, A.Navoiy, R.Burns kabi shoirlar va yozuvchilarni "taklif qilish" mumkin.

Bunday paytda ular aytib ketgan hikmatli so'zlardan darsda foydalanish yoshlarni komil inson bo'lib tarbiyalanishiga yordam beradi; –"Rasmlar so'zlaganda" (When pictures speak) usuli ancha qulay bo'lib, ingliz tilini o'rgatishda, talaba, o'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirishda yordam beradi, buning uchun mavzuga oid rasmlardan foydalanish lozim; -Kviz kartochkalari (quiz cards) o'quvchilarning soniga qarab kartochkalar tarqatiladi va hamma talabalar bir vaqtda darsda ishtirok etish imkonini beradi bu esa vaqtni tejaydi. Ko'rib chiqqanimizdek, har bir innovatsion texnologiya o'ziga xos afzallik jihatlarga egadir. Bunday usullarning barchasida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik, o'quvchining ta'lim jarayonidagi faol harakati ko'zda tutiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Ingliz tili darslarida innovatsion usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi, nutqi ravonlashadi, tez va to'g'ri javob berish malakasi shakllanadi. Bunday usullar o'quvchida bilimga ishtiroq uyg'otadi. O'quvchi darslarga puxta hozirlik ko'rishga intiladi. Bu esa o'quvchilarni ta'lim jarayonining faol sub'yektlariga aylantiradi.

ADABIYOTLAR

1. M. Kholdorova, N. Fayziyeva, F. Rikhsitilayeva. "Use Of Helping Tools In Teaching A Foreign Language" Tashkent: TDPU named after Nizomi, 2005 O'. Hoshimov, I. Yaqubov. "ENGLISH TEACHING METHODOLOGY" (study guide) Tashkent: "Sharq" publishing house, 2003.
2. Bekmuratova U. B. Abstract on "Using innovative technologies in teaching English". Tashkent – 2012.

3. Bekmuratova U. B. Abstract on "The use of innovative technologies in teaching English." Tashkent – 2012.
4. Otaboeva, M. R. The use of modern innovative technologies in foreign language teaching and its effectiveness. 2017. - № 4.2 (138.2). - S. 36–37. - URL: <https://moluch.ru/archive/138/39058/> (contact information: 27.04.2020).
5. Xatamova N. Q., M.N.Mirzayeva. "Interactive Methods Used In English Lessons" (methodical manual), Navoi, 2006, 40 pages.

УДК: 796.332:796.08

Нодирбек ЮСУПОВ,

Ўзбекистон давлат университетининг физик маданият ва спорт к.п.н., доцент

E-mail: nodirbek-1978@mail.ru

Рецензия (PhD) и.о.доцент Рузметов Р.Т

PLANNING THE TRAINING OF FEMALE FOOTBALL PLAYERS AT THE STAGE OF SPORTS IMPROVEMENT

Annotation

In this article, the planning of loads in the annual cycle of training of football players at the stage of sports improvement is studied. The analysis showed that in the annual cycle there are few large loads planned, because it is these loads that contribute to the development of special physical abilities and ensure the improvement of sports skills. It is proposed to control the amount of load by the duration of the exercise and the intensity, the main indicator of which is heart rate. The results of the work can be used by football specialists and coaches working in sports improvement groups.

Key words: Planning of training, amount of load, players of the sports improvement group.

SPORTNI TAKOMILLASHTIRISH BOSQICHIDA FUTBOLCHILARNI TAYYORLASHNI REJALASHTIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada sportni takomillashtirish bosqichida futbolchilarni tayyorlashning yillik tsiklidagi yuklarni rejalashtirishni o'rganib chiqildi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, bir yillik tsiklda katta hajmdagi yuklar kam rejalashtirilgan, chunki aynan shu yuklar maxsus jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi va sport mahoratini oshirishni ta'minlaydi. Jismoniy mashqlar davomiyligi va intensivligi bo'yicha yuk miqdorini nazorat qilish taklif etiladi, uning asosiy ko'rsatkichi yurak urish tezligi. Ish natijalaridan sportni takomillashtirish guruhlarida ishlaydigan futbol mutaxassislari va murabbiylari foydalanishi mumkin.

Kalit so'zlar: Tayyorgarlikni rejalashtirish, yuk miqdori, sportni takomillashtirish guruhining futbolchilari.

ПЛАНИРОВАНИЕ ПОДГОТОВКИ ФУТБОЛИСТОК НА ЭТАПЕ СПОРТИВНОГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация

В этой статье изучено планирование нагрузок в годичном цикле подготовки футболисток на этапе спортивного совершенствования. Анализ показал, что в годичном цикле мало планируется нагрузок большой величины, т.к. именно эти нагрузки способствуют развитию специальных физических способностей и обеспечивают совершенствование спортивного мастерства. Предложено контролировать величину нагрузки по длительности выполнения упражнения и интенсивности, основным показателем которой является ЧСС. Результаты работы могут быть использованы специалистами и тренерами по футболу, работающими в группах спортивного совершенствования.

Ключевые слова: Планирование подготовки, величина нагрузки, футболистки группы спортивного совершенствования.

Актуальность. В последние десятилетия специалисты стали уделять пристальное внимание исследованию проблем, связанных с изучением системы подготовки женщин в спорте [4]. В футболе эта проблема также изучена недостаточно глубоко и всесторонне. Немало исследований, в которых, рассматривались вопросы планирования величины и направленности тренировочных нагрузок в годичном цикле подготовки в различных фазах овариально-менструального цикла [2]. Имеются отдельные работы, изучавшие использование нагрузок силовой и скоростно-силовой направленности [5]. Достаточно широко раскрыты методы и средства, повышающие работоспособность спортсменок в процессе их подготовки на различных этапах годичного цикла. Однако полной ясности во многих из этих вопросов пока нет.

Известно, что при планировании тренировочного процесса юных спортсменок основным критерием, регламентирующим величину и направленность нагрузки, является биологический возраст. Поэтому главным требованием при планировании тренировочных нагрузок является их соответствие функциональным возможностям организма спортсменок [1].

Спортсменки, на этапе спортивного совершенствования, когда завершился процесс полового созревания, могут выполнять большие объемы тренировочных нагрузок высокой интенсивности. В возрасте 16-17 лет заканчивается формирование индивидуального типа телосложения и морфофункциональных особенностей организма, расширяются резервные и адаптационные возможности органов и систем. Завершается формирование свойств и индивидуального типа нервной системы.

Происходит структурное изменение свойств мышечно-связочного аппарата [2]. Для формирования технико-тактического мастерства нужно предусмотреть овладение умениями и навыками на том уровне, который будет необходим футболисткам в их дальнейшей спортивной карьере.

Учитывая вышесказанное одной из важных проблем является изучение планирования подготовки футболисток на этапе спортивного совершенствования, т.к., именно на этом этапе совершенствуется их спортивное мастерство и осуществляется переход спортсменок во взрослые команды. Поэтому тема выбранного исследования на наш взгляд является актуальной и требует дальнейшего изучения.

Цель. Изучение планирование подготовки футболисток на этапе спортивного совершенствования.

Методы, организация исследования и характеристика испытуемых.

В качестве методов исследования использовались методы - изучение и анализ теоретико-методических источников отечественных и зарубежных специалистов; педагогический анализ документов планирования нагрузок в годичном цикле подготовки; анализ тренировочных нагрузок соревновательного периода подготовки; методы математической статистики с расчетом общих и частных объемов нагрузок различной направленности.

В исследованиях приняли участие футболистки группы спортивного совершенствования ПФК «Бунёдкор» Ташкент.

Обсуждение результатов исследования. Как показал анализ документов «Программа планирования годового цикла для футболисток группы спортивного

совершенствования» не разработана и специалисты используют рекомендации для юношей. Научных исследований в женском футболе сравнительно немного и поэтому вопрос разработки рекомендаций по планированию видов подготовки в годичном цикле для групп спортивного совершенствования требует дальнейшего изучения.

В таблице 1 приведено распределение часов по разделам подготовки для юношей.

Таблица 1.

Распределение часов в годичном цикле подготовки для юношей групп спортивного совершенствования по футболу, занимающихся в спортивных школах (СПШ)

№	Содержание и виды подготовки	Периоды подготовки			Всего
		Подготовительный	Соревновательный	Переходный	
I	Теория	9	18	6	33
II	Практика				
1	ОФП	30	54	21	105
2	СФП	21	43	13	77
3	Техническая	63	126	42	231
4	Тактическая	24	48	16	88
5	Учебные и контрольные игры	7	1	4	12
6	Спортивные и подвижные игры	12	24	8	44
7	Соревнования	2	24	2	28
8	Тестирование	2	2	2	6
	Всего часов	170	340	114	624

Видно, что годовой объем составляет 624 часа, что вполне соответствует для проведения планомерного и целенаправленного учебно-тренировочного процесса для футболисток, занимающихся в СПШ.

Однако, одной из современной тенденции в футболе является выполнение больших объемов высоко интенсивных нагрузок, поэтому на этапе спортивного совершенствования этого объема нагрузки не вполне достаточно и необходимо увеличить объем до 968 часов в год. Этот объем нагрузок обоснован тем обстоятельством, что этап спортивного совершенствования характеризуется дальнейшей отработкой технических приемов, доведением игровых навыков до высшей степени автоматизма и адаптацией футболисток к экстремальным условиям игры. Занятия, как правило, больше носят тренировочный характер и строятся в полном соответствии с условиями и режимом соревновательной деятельности.

На данном этапе до 30% времени отводится на индивидуальную тренировочную работу. Причем, футболистки не только работают над отстающими

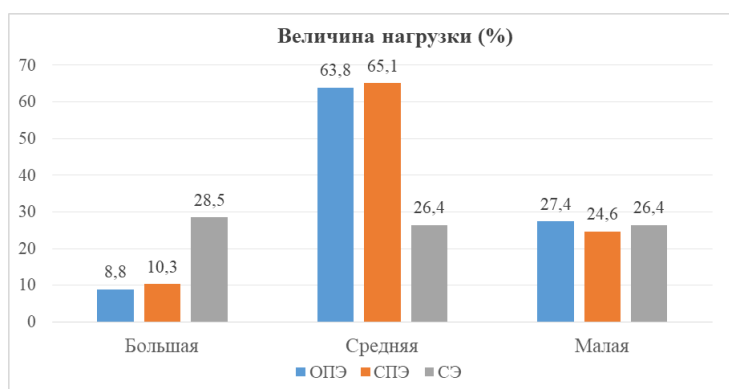
элементами техники, но и совершенствуют наиболее эффективно выполняемые приемы.

элементы техники, но и совершенствуют наиболее эффективно выполняемые приемы.

В тренировочных занятиях подбираются упражнения для решения нескольких задач с учетом сопряженных воздействий, т.е., используя специальные упражнения с мячом с различной величиной и направленностью нагрузки, совершенствуют технические навыки, повышают тактическое мастерство и целенаправленно развивают физические качества. Эффективность подготовки во многом будет зависеть от использования в планировании информации не только о структуре соревновательной деятельности, но и количественных и качественных характеристиках игровых приемов.

Следует также отметить, что успешное выполнение большинства игровых действий во многом обусловлены уровнем развития силовых и скоростно-силовых способностей футболисток. Именно эти способности составляют одну из стержневых основ всего содержания подготовки футболисток.

Анализ планирования величины нагрузок годичного цикла футболисток ПФК «Бунедкор» в 2023 году представлен на рисунке 1.

Примечание: ОПЭ - общеподготовительный этап; СПЭ - специально-подготовительный этап; СЭ - соревновательный этап.

Видно, что наибольший объем составляли нагрузки средней величины - на ОПЭ 63,8%, на СПЭ 65,1% и на СЭ 26,4%. Следует отметить, что на СЭ, когда футболистки участвуют чемпионате страны, объемы нагрузок большой величины не должно снижаться по сравнению с СПЭ. В нашем примере, снижение величины нагрузок в СЭ объясняется тем обстоятельством, что в недельном цикле лишь календарная игра является большой по величине нагрузкой. В оставшиеся дни у футболисток планируются нагрузки малой и средней величины. Такое планирование структуры нагрузки недельного цикла, на наш взгляд, не способствует совершенствованию уровня специальной и технико-тактической подготовленности футболисток. В недельном межигровом цикле вполне допустимо планирование 2-х нагрузок большой величины.

Без увеличения объема и интенсивности тренировочных нагрузок в годичном цикле подготовки невозможно качественное совершенствование технико-тактического мастерства футболисток.

Величину нагрузки следует контролировать по длительности выполнения упражнения и по физиологическому показателю - частоте сердечных сокращений (ЧСС), как наиболее информативному и простому в измерении [6]. Для регистрации ЧСС целесообразно использовать мониторы сердечного ритма систем «Полар», «Катапульта» или «СпортСтат».

Выводы. Для совершенствования уровня специальной физической и технико-тактической подготовленности футболисток в группах спортивного совершенствования необходимо планировать большие по объему тренировочные нагрузки на различных этапах годичного цикла. В недельных циклах ОПЭ и СПЭ нужно планировать не менее 3-х тренировочных занятий с нагрузкой большой величины и различной направленности. В межигровых циклах СЭ длительностью в 7 дней можно

планировать 2 тренировочных занятия с большой нагрузкой. Контроль величины нагрузки осуществлять по длительности выполнения упражнения и по показателю ЧСС с использованием инновационных технологий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Годик М.А. Контроль тренировочных и соревновательных нагрузок в спорте. М., ФиС, 1996, - 134 с.
2. Иорданская Ф. А. Мониторинг физической и функциональной подготовленности футболистов в условиях учебно-тренировочного процесса: монография. – М.: Советский спорт, 2013. – 180 с. С. 8.
3. Исеев Ш.Т., Ж.К.Комилов Ж.К. Планирование подготовки футболистов в годичном цикле. Методическое пособие. Ташкент. 2016. – 117 с.
4. Колесникова Н. Н. Тенденции развития футбола среди лиц женского пола. Труды IV Всероссийской научно-практической конференции «Актуальные проблемы физического воспитания и студенческого спорта» (3 февраля 2022 г., Государственный университет «Дубна», ФОК «Олимп»). С. 16 – 19. С.18.
5. Колясов Р.Р. Педагогическая модель скоростно-силовой подготовки футболисток 17-18 лет в спортивном отделении ВУЗа. Автореф. канд.пед.наук : 13.00.04 / Колясов Руслан Раисович. – М., 2004. – 23 с.
6. Усачева Е.В. с соав. Контроль функционального состояния с помощью пульсометра Polar v800. Теория и практика физической культуры. 2022. № 6. С. 35 – 38.